

SOSYAL BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ARAŞTIRMALAR

Editör

Doç. Dr. Dursun BALKAN

**SOSYAL BİLİMLER ALANINDA
AKADEMİK ARAŞTIRMALAR**

Editör

Doç. Dr. Dursun BALKAN

Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar
Editör: Doç. Dr. Dursun BALKAN

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Ekim 2020
Yayıncı Sertifika No: 16122
ISBN: 978-625-7767-65-1

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Ve Tic. Ltd.
İstanbul Cad. İstanbullu Çarşısı No:48/48-49
İskitler 06070 Ankara
Tel: 03123413667
Sertifika No:47865

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

- Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı,
Görev Performansı ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkisinde
Proaktif Kişiliğin Düzenleyici (Moderator) Etkisi** 9

Sema KOÇ

Doç. Dr. Adnan ÖZYILMAZ

Bölüm 2

- Gurbet Şairi Ağabeyim Ağa Ağabacı Ve Vatan Bağı** 27

Afina BARMANBAY

Bölüm-3

- Önyargı Temelli Nefret Suçları İle Bu Suçlara Yönelik
Farklı Ülkelerdeki Yasal Uygulamalar** 43

Ash Yayak

Bölüm-4

- Modern Liderlikte Pozitif Yaklaşımlar** 61

Öğr. Gör. Dr. Didem ÖZTÜRK ÇİFTÇİ

Bölüm-5

- Basım Yayın Teknolojileri Bölümünde Okuyan Öğrencilerin
Bölümlerine İlişkin Algılarının Belirlenmesi** 83

Dr. Zafer Özomay

Dr. Öğr. Üyesi Elif Ural

Bölüm-6

- Yarın: Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Dönemde
Basında Bir Muhalefet Örneği** 103

Evrin Görmüş

Bölüm-7

- Geçmişten Günümüze Suudi Arabistan'ın Dış Politikasının
Askeri-Siyasi-Ekonomik Boyutu** 117

Girayalp Karakuş

Bölüm-8

Konut Kooperatiflerinin Kentleşmeye ve Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Ankara Bahçelievler Örneği 143

Gülşah KARATAŞ

Murat ŞAHİN

Bölüm-9

Kriz Dönemlerinde Para Politikası Müdahaleleri: Covid-19 Dönemi Örneği 167

Hakan ERYÜZLÜ

Bölüm-10

Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Seçili Oecd Ülkeleri İçin Ekonometrik Bir Analiz 179

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kutbay

Arş. Gör. Elyasa Aksoy

Bölüm-11

Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişim İndeksi Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz 201

Kurtuluş BOZKURT

M. Özgür YANARDAĞ

Bölüm-12

Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme: Oecd Ülkeleri İçin Bir Zaman Serisi Analizi 215

Aytaç PEKMEZCİ

M. Özgür YANARDAĞ

Kurtuluş BOZKURT

Bölüm-13

Sağlık Harcamaları, İlaç Ve Gıda Sektörünün; İktisadi Büyüme İle İlişkisi: 231

Türkiye Analizi

Dr. Levent AKSU

Bölüm-14

Zekâtın Vergi Teorisi Işığında İncelenmesi 291

Murat Aydın

Bölüm-15

**Öğretmenlerin, Afet ve Acil Durumdan Kaynaklanan
Krizi Yönetebilme Becerileri Hakkındaki Görüşleri**

311

*Dr. Öğr. Üyesi Nilay KARASAKAL,
Öğr. Gör. Fatma Ezgi ERBAŞ KELEBEK*

Bölüm-16

Vergi Mahremiyetini İhlal Suçu

333

Arş. Gör. Osman Kağan ERGÜR

Bölüm-17

Dilde Uzlaşım Ve Antik Yunan

345

Pınar BİRLİK

Bölüm-18

Pazarlamama (Demarketing)

361

Resul Öztürk

Bölüm-19

**Turizm Eğitimi Alan Ön Lisans Öğrencilerinin
Hizmet Kalitesi Algısının Belirlenmesi: Banaz MYO Örneği**

375

*Dr. Öğr. Üyesi Veli Erdiç ÖREN
Öğr. Gör. Dr. Tuba ŞAHİN ÖREN*

Bölüm-20

**Lisans Eğitimi Alan Öğrencilerin Kişilik Özellikleri ile
Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi:
Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Örneği**

393

Zennube IŞIK

Mehmet Fatih IŞIK

Bölüm-21

**Kırgız Basınında Yurttaş Gazeteciliği Uygulamaları ve
Üniversite Öğrencilerinin Yurttaş Gazeteciliği Algıları**

419

Erdoğan AKMAN

Bölüm-22

**E-Dönüşüm Sürecinde Kamu İdare Kurum ve Kuruluşları
E-Fatura ile E-Defter Uygulamalarına Bütüncül Bir Yaklaşım**

435

Fatma Tektüfekçi

Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Görev Performansı ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkisinde Proaktif Kişiliğin Düzenleyici (Moderator) Etkisi

Sema KOÇ¹

Doç. Dr. Adnan ÖZYILMAZ²

1 Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
smkc61@gmail.com

2 Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
ozyila@yahoo.com

Giriş

Robert K. Greenleaf¹ (1970) tarafından ortaya konulan hizmetkâr liderlik teorisi son yıllarda birçok araştırmaya konu olmuştur. Hizmetkâr liderlik teorisine göre liderlerin asıl amacı hizmet etmektir. Çalışanların ve diğer paydaşların gelişimine ve ihtiyaçlarına duyarlı olan hizmetkâr liderler empati, farkındalık ve yönetim gibi kavramları birbiri ile harmanlayarak kullanmaya odaklanmaktadır². Hizmetkâr liderliğin temelinde önce liderin hizmet etmesi ile çalışanların daha istekli bir şekilde hizmet verecekleri görüşü vardır^{3,4,5,6,7,8,9}. Bu sebeple diğer liderlik türlerinden ayrıldığı için son dönemlerin güncel konularından biridir. Hizmetkâr liderliğin çalışan tutum ve davranışları ile ilişkisini incelemek için pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise literatürdeki daha önceki çalışmalara dayanarak hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı, görev performansı ve örgütsel bağlılık ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda hizmetkâr liderlerin çalışanların gelişimine ilişkin faydaları, onların ihtiyaçlarına olan dikkatleri, karşılaştıkları sorunları çözmeye sağlayacakları yardımların çalışanların hem örgütsel vatandaşlık davranışlarını hem görev performanslarını hem de örgütsel bağlılıklarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışanların kişilik özelliklerinin bu ilişkideki rolünün araştırılması ise bu çalışmanın bir diğer amacıdır.

Kişilerin çevrelerindeki olaylara karşı takındıkları roller onların kişilik özelliklerini yansıtmaktadır. Çevreyi değişime zorlayan, gerekli görülen değişimi gerçekleştirinceye kadar vazgeçmeyen, inisiyatif almaktan kaçınmayan kişiler proaktif kişiliğe sahip bireyler olarak görülmektedirler¹⁰. Buna karşılık değişime karşı direnç gösteren, inisiyatif almaktan kaçınan, bir değişim gerçekleştikten sonra zorunlu olarak ona uyum sağlayan bireyler ise proaktif kişiliğe sahip olmayan bireyler olarak dikkate alınmaktadır. Bir örgütte çalışanların sahip oldukları kişilik özelliklerine göre davranışlarının değişeceği dikkate alındığında proaktif kişiliğin hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı, görev performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Önceki çalışmalarda hizmetkâr liderliğin iş yeri tutum ve davranışları üzerine etkisi incelenmiş fakat bu çalışmalarda çalışanların kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisi dikkate alınmamıştır. Bu da bu çalışmanın en önemli katkısı olarak görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle hizmetkâr liderlik teorisinden bahsedilmiş ardından hizmetkâr liderliğin iş yeri tutum ve davranışlarından olan örgütsel vatandaşlık davranışı, görev performansı ve örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi incelenmiştir. Bunu takiben hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı, görev performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide proaktif kişiliğin düzenleyici etkisinden bahsedilmiştir.

Robert K. Greenleaf'in¹ (1970) Hizmetkâr Liderlik Teorisi

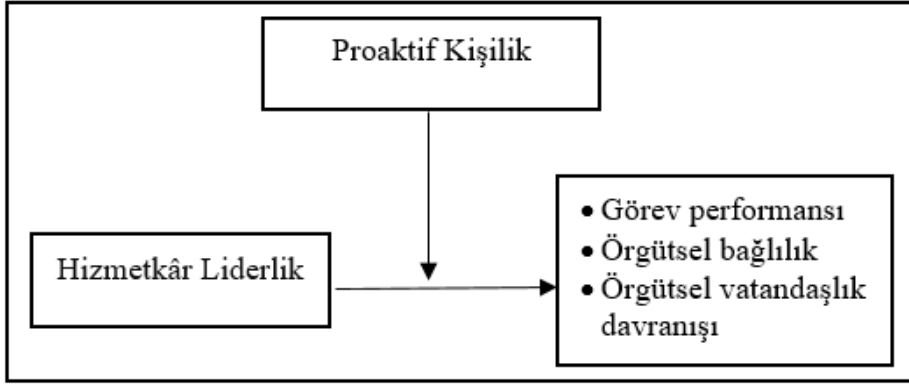
Liderin asıl amacının hizmet etmek olduğu bir liderlik felsefesi olarak gelişen hizmetkâr liderlik, çalışanların ve diğer paydaşların ihtiyaçlarına ve gelişimine yardım edebilmek amacıyla empati, yönetim ve farkındalık kavramlarına odaklanan liderlik şeklidir². İlk olarak Greenleaf¹¹ (1977) tarafından ortaya koyulan hizmetkâr liderlik; lider-çalışan ilişkilerinin rasyonel, ilişkisel, duygusal, ahlaki ve manevi boyutlarını kapsayan ve böylece çalışanların gelişmesini sağlayan bütünsel bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır^{9,12}. Ayrıca hizmetkâr liderliğin temelinde önce liderin hizmet etmesi ile çalışanların daha istekli bir şekilde hizmet verecekleri görüşü vardır^{3,4,5,6,7,8,9}. Bu sebeple hizmetkâr liderler çalışanlarının bireysel ihtiyaçlarını karşılama odaklıdır ve bu liderlerin takipçileriyle ilişkileri bire birdir yani arada araçlar olmaksızın birbirleriyle iletişim kurabilmektedirler⁷. Bu açıdan bakıldığında hizmetkâr liderliği diğer liderlik türlerinden ayıran en önemli özellik sadece örgütün amaçları için değil aynı zamanda çalışanlarının ihtiyaçları için de itinayla hizmet etmesi olarak belirtilmektedir⁸. Liden, Wayne, Zhao ve Henderson'un⁶ (2008) da belirttiği gibi hizmetkâr liderler çalışanlarının yeteneklerini, ihtiyaçlarını, amaçlarını ve arzularını belirleyerek bu amaçları gerçekleştirebilmeleri ve kendilerini yetenekleri doğrultusunda geliştirebilmeleri için çalışanlarına destek verip kendilerine olan güvenlerini yerine getirmelerine yardımcı olmaktadır. Hizmetkâr liderlik için en önemli güdü astlara hizmet etme motivasyonudur. Liderlik etme motivasyonu ise ikinci sırada yer almaktadır¹³. Bu tanımlardan yola çıkılarak hizmetkâr liderliğin, çalışanların bireysel ihtiyaç ve çıkarlarının öncelikli olduğu, kendisinden çok çalışanların düşünüldüğü çalışan odaklı bir liderlik türü olduğu dikkat çekmektedir¹².

Spears¹⁴ (1995) eserinde Greenleaf'in hizmetkâr liderlik ile ilgili yaptığı çalışmalarını inceleyip yorumlaması sonucu hizmetkâr liderliğin on özelliği olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler; dinleme (listening), empati (empathy), duygusal iyileştirme (healing), farkındalık (awareness), ikna (persuasion), kavramsallaştırma (conceptualization), öngörü (foresight), sorumlu yöneticilik (stewardship), insanların gelişimine adanma (growth), birlik oluşturmaktır (community building)¹⁵. Dinleme, çalışanların görüş, düşünce ve fikirlerinin dinlenip kabul edilmesini ifade etmektedir yani çalışanların tüm süreçlerde aktif katılımı ile ilgili bir özelliktir. Empati ise dinleme özelliği ile birlikte geliştirilen liderlerin kendilerini çalışanlarının yerine koyabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Hizmetkâr liderliği diğer liderlik türlerinden ayıran önemli özelliklerinden biri olan duygusal iyileşme, çalışanların duygusal olarak yaşadıkları başarısızlıkların ve hayal kırıklıklarının liderler tarafından algılanıp iyileştirilmesine katkı sağlanması

olarak tanımlanabilmektedir. Farkındalık ise liderin çevredeki ipuçlarını algılayıp onları kullanması ile ilgili olan özelliktir. Buna göre liderler çevrelerini dikkatli bir şekilde izleyerek oradan elde edecekleri bilgileri hem çalışanları hem de örgüt için en uygun şekilde kullanabilmelidir. Bu özelliklerden biri olan ikna, liderlerin karar alırken konularının onlara verdiği yetkiden çok ikna kabiliyetlerini kullanarak başkalarını etkilemesi olarak ifade edilmektedir. Kavramsallaştırma, liderlerin düşünceleri açısından tanımlanan bugünden yarını düşünme şeklinde ifade edilen bir özelliktir. Bu özellik kapsamında liderler yeteneklerini hayalleriyle desteklemektedirler. Etkili bir lider olabilmek için önemli bir özellik olan öngörü, içinde bulunulan durumun sonuçlarını bugünden sezme yeteneğine sahip olmak yani geleceği bugünden tahmin etmek şeklinde tanımlanmaktadır. Sorumlu yöneticilik ise hizmetkâr liderlik tanımının temelini oluşturan özelliklerden biridir ve öncelikle başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak anlamına gelmektedir. İnsanların gelişimine adanma, hizmetkâr liderlerin çalışanlarının maddi ve manevi gelişimlerini desteklemesi için onların ihtiyaçlarını tanımlama ve gelişmeleri için fırsatlar sağlama olarak işlevselleştirilmiş bir hizmetkâr liderlik özelliğidir. Örgütsel bağlılık ve kimliğin oluşturulmasında etkili olan birlik oluşturma, bir örgütte birlik hissi aşılama olarak benimsenmiştir^{3,15}. Ayrıca Barbuto ve Wheeler³ bu özelliklere başkalarına hizmet etme ve başkaları için fedakârlık yapma olarak tanımlanan çağrı (calling) özelliğini ekleyerek hizmetkâr liderliğin özelliklerini on bir taneye yükseltmişlerdir.

Belirlenen özelliklere bakıldığında hizmetkâr liderlik; liderin çıkarlarına önderlik edenlerin iyi olmasını sağlama, çalışanların gelişimine odaklanma gibi lider davranışlarını içeren ve liderin yüceltilmesini vurgulayan bir liderlik yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır¹⁶. Ayrıca hizmetkâr liderlik çalışanlar ile liderler arasındaki ilişkilerin uzun vadeli ve güçlü bir şekilde kurulmasına odaklanmaktadır¹⁷. Bununla birlikte hizmetkâr liderler çalışanların ihtiyaçlarına ve gelişimine odaklanarak tam potansiyellerini ortaya çıkarmak amacıyla çalışanlara hizmet etmektedirler¹⁸. Bu bağlamda çalışanlarının refahını ve gelişimini öncelik olarak alan ve bu şekilde tüm paydaşların başarısını ve gelişimini kolaylaştıran hizmetkâr liderler diğer liderlik türlerinden ayrılmaktadır⁵. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmetkâr liderliğin iş yerinde sergilenen tutum ve davranışları etkilediği pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir. Buradan yola çıkılarak bu araştırmanın soruları; (1) hizmetkâr liderlik görev performansı, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkiliyor, (2) proaktif kişiliğin bu ilişkide düzenleyici bir etkisi var mı?

Şekil 1: Araştırma Modeli

Hizmetkâr Liderlik ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütün resmi ödül sisteminde doğrudan ve açık bir şekilde yer almayan, buna karşın bir bütün olarak düşünüldüğünde örgütün etkin bir şekilde işleyişini sağlayan, örgütsel faaliyetlerin etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesinde büyük önem taşıyan gönüllü davranışları kapsamaktadır¹⁹. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi örgütsel vatandaşlık davranışı emre dayalı olmayan ve çalışanların içinden gelmesi ile yapacakları davranışlardır. Bu bağlamda beş örgütsel vatandaşlık davranışı boyutu belirlenmiştir^{19,20}. Bu boyutlardan ilki diğergamlık/fedakârlık (altruism) yani örgüt içinde herhangi bir görevde ya da problemle karşılaşıldığında isteğe bağlı olarak o problemle karşılaşan çalışanlara karşılık beklemeden yardım etmektir²¹. İkincisi nezaket (courtesy) yani sorunların oluşmasını önlemek amacıyla adımlar atarak iş arkadaşlarına yardım etmeyi içermektedir²¹. Üçüncü boyut sorumluluk/vicdanlılık (conscientiousness) boyutudur. Bu boyutta çalışanlar örgütün kurallarını kabul etmekte ve denetleyen bir kişi olmasa bile bu kuralları uygulamaya devam etmektedir, hatta öyle ki kimse kurallara uymasa bile kurallara uymaya devam eden çalışanlar “iyi vatandaşlar” olarak tanımlanmaktadır²¹. Dördüncü boyut sportmenlik/centilmenlik (sportsmanship) olarak adlandırılan iş yerinde oluşabilecek olumsuz durumlar karşısında şikâyet etmemeyi, bu durumlara karşı hoşgörülü olmayı ve olumlu bir tutum takınmayı ifade eden boyuttur²¹. Son boyut ise sivil erdem/ yurttaşlık (civic virtue) boyutudur ve bu boyut çalışanların örgüte karşı sorumluluk ve bağlılık duyguları olarak ifade edilmektedir²⁰.

Hizmetkâr liderlik ile yukarıda boyutlarıyla birlikte açıklanan örgütsel vatandaşlık davranışı arasında ilişkinin temelinde daha önceki araştırmalardan^{7,22,23}

yola çıkılarak sosyal değişim teorisi'nin^{24,25} (SDT) yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda SDT ve Gouldner'in²⁵ (1960) karşılıklılık kuralı karşılıklı etkileşimin en iyi bilinen etkileşim kuralı ve sosyal değişimin en önemli belirleyicilerinden biridir^{7,26}. Bu açıdan bakıldığında SDT'deki etkileşimler başka bir kişinin faaliyetlerine ve davranışlarına dayanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde karşılıklı etkileşim iş yerinde işbirliğini artırarak riski azaltmaktadır. Bu süreç bir katılımcının hareketi ile başlayıp diğer katılımcının karşılık vermesiyle devam ederek etkileşime sebep olur. Bu etkileşimler de güçlü birer döngü halini alabilirler²⁶. Karşılıklı etkileşim tanımı ve hizmetkâr liderliğin doğası göz önüne alındığında, hizmetkâr liderler çalışanlarına hizmet ettikçe çalışanlar daha istekli ve ilgili şekilde işlerini yapacaklardır. Bu bağlamda örgütsel vatandaşlık davranışı, Organ'ın¹⁹ (1997) da tanımladığı şekliyle, görev ve performansın gerçekleştiği, sosyal ve psikolojik ortamı destekleyen performans olarak ele alındığında hizmetkâr liderlik ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple şunu önermekteyiz:

Önerme 1: Hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Genel olarak çevreyi değiştiren eylemleri başlatma ve sürdürme eğilimi olarak tanımlanan proaktif eğilim bireylerin davranışlarına yansınmasıyla proaktif kişiliği oluşturmaktadır²⁷. Proaktif kişiler fırsatları belirleyip o fırsatlara göre hareket etmektedir ve anlamlı bir değişim gerçekleştirinceye kadar inisiyatif kullanmakta ve bu davranışlarında ısrarcı olmaktadır¹⁰. Etkileşim perspektifine^{28,29} dayalı olan proaktif yaklaşım bireylerin çevrelerini etkileme olasılığını dikkate almaktadır. Çevrelerini etkileme olasılığı yüksek olan çalışanlar içinde buldukları durumu ve ortamı doğrudan etkileyebilmektedirler³⁰. Bu şekilde örgüt içinde sorunların çözümüne ve yeni fikirlerin gelişimine yol açan proaktif çalışanlar kendilerini daha değerli hissedecek ve bu da onların örgütsel vatandaşlık davranışlarında bir artışa sebep olacaktır. Böylece çalışanda proaktif kişiliğin yüksek olduğu durumlarda hizmetkâr liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif ilişki daha güçlü olacak, çünkü proaktif kişiler ortaya çıkabilecek problemleri önceden gördükleri için, problemin ortadan kalkmasını sağlayacak şekilde hareket ederek, problemi ortadan kaldıracak kişilere yardım edeceklerdir. Oysa çalışanda proaktif kişiliğin düşük olduğu durumlarda hizmetkâr liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişki zayıflayacak çünkü düşük proaktif kişiliğe sahip kişiler ortaya çıkabilecek problemleri önceden daha az gördükleri için, problemin ortadan kalkmasını sağlayacak şekilde hareket etmeyip problemi ortadan kaldıracak diğer çalışanlara ve organizasyona yardım edemeyeceklerdir. Proaktif kişiliği yüksek olan bireyler bilgi ve fırsatların kendi ayaklarına gelmesini beklemeyip bu fırsatlara ulaşmak için çaba göstermektedirler. Bu şekildeki

davranışları da hem kendileri için hem de örgüt için yeni fırsatların ve becerilerin geliştirilmesine imkân sunmaktadır³¹. Buna dayanarak proaktif kişilik hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişkiyi proaktif kişilik özelliklerine sahip bireylerin bir özelliği olan fırsatları belirleme şeklinde de etkilediği söylenebilir. Şöyle ki proaktif kişiliğin yüksek olduğu durumlarda çalışanlar çevrede gelişen fırsatları daha erken fark ederek işletmenin gelişimi için yatırım yapacak kişilere yardım etmektedirler ve bu şekilde proaktif kişilik, hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişkiyi daha güçlü hale getirecektir. Ancak proaktif kişiliğin düşük olduğu durumlarda çalışanlar çevredeki fırsatları fark edemedikleri için işletmenin gelişimine katkıda bulunacak olan kişilere yardım edemeyeceklerdir. Bu da hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık arasındaki pozitif ilişkinin daha zayıf olmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte proaktif kişiliğe sahip çalışanlar Crant'ın¹⁰ (1996) da ifade ettiği gibi inisiyatif almaktan kaçınmamaktadırlar. Bu bağlamda yüksek proaktif özelliklere sahip çalışanlar gerekli gördükleri durumlarda inisiyatif olarak hem kendi işlerine hem diğer çalışanların işlerine hem de üst kademe çalışanların işlerine yardımcı olmaktadır. Bu çalışanların inisiyatif olarak proaktif davranışları hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişkiyi daha da güçlendirmektedir. Bu özellikler göz önüne alındığında proaktif özelliklere sahip çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını artırdığı düşünülmektedir. Bu sebeple çalışanların proaktif kişilik özelliklerine sahip olması hizmetkâr liderlik ile çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişkiyi daha güçlü yapacağı düşünülmektedir. Bu nedenle şunu öneriyoruz:

Önerme 2: Hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide çalışanların proaktif kişiliğinin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki çalışanların proaktif kişiliği yüksek olduğu zaman hizmetkâr liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki güçlü, çalışanların proaktif kişiliği zayıf olduğu zaman hizmetkâr liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki daha zayıftır.

Hizmetkâr Liderlik ile Görev Performansı

Görev performansı, çalışanların iş tanımında belirtilen teknolojik sürecin bir bölümünü doğrudan yerine getirerek ya da dolaylı olarak gerekli mal ve hizmetleri sağlama şeklinde örgütün teknik çekirdeğine yarar sağlayan eylemleri gerçekleştirme etkinliği olarak tanımlanmaktadır³². Bu bağlamda görev performansı yapılan işler dikkate alındığında iki gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki işletmenin doğrudan kendi iş alanında yaptığı işlerle ilgidir. Bu alanda hammadde-

nin ürüne veya hizmete dönüştürülmesi faaliyetleri yer almaktadır. Örneğin, bir üretim fabrikasında makineleri kullanarak ürün üretmek ya da bir perakende mağazasında satış yapmak bu grupta yer alan doğrudan faaliyetlere örnektir. İkinci grup ise işletmenin ana işinin yapılması için hizmet veren yani teknik çekirdeğe hizmet veren gruptur. Burada hammadde tedarikini yapmak, bitmiş ürünlerin dağıtımını yapmak, üretim süreci ve işletmenin diğer faaliyetleri için plan yapmak gibi işler yer almaktadır³³. Örgüte yarar sağlayan işlerin yapılma derecesi olan görev performansı başlangıçta belirlenen hedeflere ne derecede ulaşıldığının göstergesidir.

Hizmetkâr liderlik ile çalışanların işlerini yapma derecesi olan görev performansı arasındaki ilişki daha önceki çalışmalara da konu olmuştur. Daha önce yapılan çalışmalara^{22,34,35,36,37} bakıldığında hizmetkâr liderlik ile görev performansı ilişkisinin temelinde sosyal değişim teorisi^{24,25} (SDT) ve sosyal öğrenme teorisi'nin²⁸ (SÖT) yer aldığı söylenebilir. SDT'ye ve Gouldner'ın²⁵ (1960) karşılıklılık kuralına göre bir kişi başka bir kişinin kendisi yararına bir davranışta bulunduğunu görürse bu iyiliğe karşılık vermek istemektedir³⁶. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmetkâr liderler çalışanlarının yararına göre davrandıkları ve onların çıkarlarını gözettikleri için çalışanlar da bu iyiliğe karşılık vermek için performanslarını arttıracakları düşünülmektedir. Bununla birlikte SÖT ise bireylerin başkalarını izleyerek öğrendiklerini yani dolaylı bir öğrenme gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Güvenilir bir rol model olumlu davranışları sergilediğinde diğer kişiler bu rol modelin davranışlarını gözlemleyerek o sosyal bağlam içerisinde bu davranışların uygulanması gerektiğini öğrenmektedirler. Daha sonra ise kendileri de taklit yoluyla bu davranışları uygulamaya başlamaktadırlar²⁸. Bu sebeple hizmetkâr liderlikte lider tarafından görülen olumlu davranışlar çalışanlarda bu davranışları taklit etme isteği oluşturacaktır³⁵. Bu davranışları taklit ederek grubun içinde kendine daha çok yer bulduğunu düşünen çalışanların da performansları buna bağlı olarak artacaktır³⁸. Bununla birlikte hizmetkâr liderler çalışanlarına inanarak değer verdikleri için anlamlı işler yapmalarına da izin vermektedirler. Bu da çalışanların liderleri için olumlu tutumlar geliştirmelerine sebep olur. Bu olumlu tutumlarda çalışanların işlerini daha iyi yapmalarına ve performanslarını arttırmalarına yol açmaktadır³⁴. Bu bağlamda çalışanların görevlerini yerine getirme derecesi olan görev performansının hizmetkâr liderlik ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Tüm bu anlatılanlara dayanarak şunu önermekteyiz:

Önerme 3: Hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Crant³⁰ (1995) tarafından proaktif kişilik özellikler fırsatları belirleme ve bu fırsatlara göre hareket etme, anlamlı bir değişim gerçekleştirinceye kadar çabala-

ma, hızlı harekete geçme ve inisiyatif kullanma şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca proaktif kişilik özelliklerine sahip olan çalışanlar öğrenmeye daha açık bireyler oldukları için yapılacak işin kilit noktalarını daha çabuk kavramakta ve bu şekilde örgüte daha iyi uyum sağlamaktadırlar³⁹. Proaktif kişilik özelliklerine sahip çalışanlar liderlerinin davranışlarını daha iyi gözlemleyerek ve daha hızlı öğrenerek performanslarını artıracaklardır. Ayrıca proaktif çalışanlar daha iş bitirici oldukları için verilen görevleri yerine getirme süreleri kısılacak ve bu da performanslarında artışa sebep olacaktır⁴⁰. Bununla birlikte yapılan işe önemli katkılar vermeleri sebebiyle proaktif kişilerin performansları daha yüksek olacaktır⁴¹. Ayrıca proaktif kişiler uzun vadeli işleri de düşündükleri ve diğer çalışanlara kıyasla daha fazla esnekliğe sahip olmaları sebebiyle görev performansları da diğer çalışanlardan daha yüksek olacağı söylenebilmektedir⁴². Bunlardan yola çıkılarak hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki pozitif ilişkide proaktif kişiliğin düzenleyici etkisi olduğu söylenebilir. Şöyle ki proaktif kişiler işleri daha dikkatli oldukları için liderlerinin davranışlarını izleyerek daha çabuk öğrenip uygulamaya koyabileceklerdir. Bu şekilde de proaktif kişiliğe sahip olan çalışanlar hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki pozitif ilişkiyi daha güçlü yapacaktır. Bunun yanında hizmetkâr liderler çalışanlarına hizmet ederek onların performansını artırmaya çalışacaklar ve proaktif kişiliğe sahip çalışanlar iş bitiricilikleri ve hızlı harekete geçmeleri sayesinde bu hizmetleri daha iyi değerlendirerek işlerini daha iyi yerine getireceklerdir. Yani görev performanslarını artıracaklardır. Bu şekilde proaktif kişilik hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki pozitif ilişkiyi daha güçlü hale getirecektir. Buna karşılık proaktif kişiliğe sahip olmayan çalışanlar inisiyatif kullanma konusunda çekimserdirler ve herhangi bir değişim gerçekleştirmek için çabalamamaktadırlar. Bu sebeple liderin davranışlarını örnek alma konusunda daha isteksizlerdir. Bu isteksizlik onların hizmetkâr liderin davranışlarını öğrenerek görev performanslarını artırmalarına engel olacaktır. Bu şekilde düşük proaktif kişiliğe sahip çalışanlar hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi daha güçsüz hale getirecektir. Ayrıca düşük proaktif kişilikteki çalışanlar daha az iş bitiriciliğe sahip oldukları için hizmetkâr liderin onlara olan yardımlarını iyi şekilde değerlendirerek görev performansı artırmada da zorlanacaklardır. Yani düşük proaktif kişiliğe sahip bireyler hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki pozitif ilişkinin gücünü azaltacaktır. Buradan yola çıkarak şunu önermekteyiz:

Önerme 4: Hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki ilişkide proaktif kişiliğin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki proaktif kişilik yüksek olduğu zaman hizmetkâr liderlik ve görev performansı arasındaki ilişki güçlü, proaktif kişilik zayıf olduğu zaman hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki ilişki daha zayıftır.

Hizmetkâr Liderlik ile Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bir çalışanın örgütün amaçlarını benimsemesi, örgütün geleceği için emek harcaması, örgütteki çalışma hayatını devam ettirmek istemesi, kendisini o örgüte ait hissetmesi ve o örgütle bütünleştirmesinin göreceli gücü olarak tanımlanmaktadır⁴³. Bir çalışanın çalıştığı örgüte duyduğu sadakat olarak tanımlanabilecek olan örgütsel bağlılık bir çalışana çalıştığı örgüte ve örgüt için bir şeyleri başarmaya bağlayan bir gücü temsil etmektedir^{17,44}. Psikolojik etkenler tarafından yönlendirilen, çalışan ile örgüt arasında oluşan güçlü bir bağ olan örgütsel bağlılığın Allen ve Meyer⁴⁵ (1990) tarafından üç boyutu ortaya konulmuştur. Bunlar; duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılıktır.

Duygusal bağlılık, çalışanla örgüt arasında oluşan profesyonel ilişkilerden ziyade daha çok duygu ve hisler yoluyla kurulan ilişkilerdir. Örgütle bu tip bir ilişkiye sahip olan çalışan kendisini örgütün bir parçası olarak gördüğü için kendi isteğiyle örgütte kalmaya devam edecektir. Bu şekilde örgüt ile çalışan arasında duygu ile kurulmuş görünmeyen bir bağ oluşacaktır⁴⁵.

Devamlılık bağlılığı, çalışanın örgüt içindeki işini bırakması sonucu karşılaşabileceği zorlukları düşünerek örgüte karşı bir bağlılık hissetmesidir. Bu durumda çalışan örgütteki işini bıraktığında başka bir iş bulma ihtimali düşükse örgütteki işine devam etme gerekliliği hissedecektir. Bu da çalışanın kendi ekonomisini korumak istemesi ve işe duyduğu gereksinim sebebiyle örgüte karşı bağımlılık hissedecektir⁴⁵.

Normatif bağlılık ise çalışanların kendilerini örgüte zorunlu olarak bağlı hissetmeleridir. Bu tip çalışanlar kendilerini örgütün amaçlarına bağlı olmak için yükümlülük hissine sahiptirler. Bu sebeple kişi kendisini örgütte kalmak için mecbur hisseder ve örgütte kalmak için çaba sarf eder⁴⁵.

Hizmetkâr liderlik ile Allen ve Meyer'in⁴⁵ (1990) tanımladığı üç boyutuyla birlikte ele alınan örgütsel bağlılık arasındaki ilişki daha önce yapılan çalışmalarda sosyal değişim teorisi (SDT) ile ele alınmıştır^{6,46}. SDT'nin karşılıklılık kuralına göre bireyler kendisine yapılan iyiliğe karşı bir iyilik yapma ihtiyacı hissedeceklerdir^{24,25}. Yani SDT'de bir kişinin davranışları başka bir kişi ile olan etkileşim sonucu oluşmaktadır. Yapılan bir davranışa karşılık verme isteği zamanla bir döngü halini almaktadır²⁶. Hizmetkâr liderler çalışanlarının yeni beceriler edinmesini sağlayan, örgüt içerisinde çalışanlarının kendilerini gerçekleştirmeleri için onlara destek veren ve fırsatlar sunan liderlerdir. Ayrıca çalışanların karar alma süreçlerine katılımını sağlayarak kendi fikirlerini ifade etme becerilerini geliştirmek ve kendilerini örgüte ait hissetmelerini sağlamak için çaba göstermektedirler⁴⁶. Bu şekilde hizmetkâr liderler çalışanlarına hizmet ederek onların gelişimlerine katkı

sağlayacakları için çalışanlar liderlerine karşı bir bağlılık hissedeceklerdir liderler de örgütü temsil ettikleri için bu bağlılık örgüte doğru kayacaktır ve sonuçta çalışanlarda örgüte duygusal ve normatif bağlılık hissi meydana gelecektir. Çalışanlara yapılan hizmetlerin çalışanlarda örgüte için olumlu izlenimler oluşturmaları ve SDT'ye dayanarak yapılan yardıma cevap verme isteği kişilerin hissi olarak örgüte bağlanmalarına yani duygusal bağlılığa sebep olacaktır. Ayrıca çalışanlara yapılan bu iyilikler çalışanların kendilerini o örgütte kalmaları için zorunlu hissetmesine yani normatif bağlılığın oluşmasına neden olacaktır. Devamlılık bağlılığı açısından bakıldığında ise çalışanlar hizmetkâr liderlerin işyerinde onlara sağladığı imkânları ve rahatlığı diğer örgütlerde bulamayacakları sebebiyle örgüte çıkarlara dayanan bir bağlılık kuracaktır. Bunun yanı sıra hizmetkâr liderler çalışanları ile sadece örgüt içinde değil örgüt dışında da ilgilendikleri için, onların maddi manevi tüm sorunlarına yardımcı oldukları için çalışanlar bu işten ayrılmaları durumunda katlanacakları zorlukları düşünerek örgüte devamlılık bağlılığı kuracaklardır. Bu bağlamda da hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasında bir ilişkinin oluşacağı söylenebilir. Buradan yola çıkarak şunları önermekteyiz:

Önerme 5: Hizmetkâr liderlik ile duygusal bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Önerme 6: Hizmetkâr liderlik ile normatif bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Önerme 7: Hizmetkâr liderlik ile devamlılık bağlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Bireyin çevrede oluşan kısıtlamaların üstesinden gelmesi ve çevreyi etkileyerek değiştirmesine olan inancı olarak tanımlanan proaktif kişilik buldukları ortam içinde daha aktif olan kişileri kapsamaktadır. Bu kişiler genellikle çalıştıkları ortamlarda daha esnek davranan ve uzun vadeli düşünen kişilerdir⁴². Hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki açısından incelendiğinde proaktif çalışanlar yapacakları kısa süreli işe odaklanmak yerine hizmetkâr liderden de aldıkları destek sonucu daha uzun vadeli işleri nasıl başaracaklarını düşünme eğilimine sahip oldukları için örgüte bağlılıkları diğer çalışanlara kıyasla daha fazla olacaktır. Proaktif çalışanların öğrenme hızları daha yüksek olduğu için liderlerinin davranışlarını çabuk öğrenip uygulamaya başlarlar ve yaptıkları işlerle ilgili aldıkları geribildirimleri değerlendirerek kendilerini geliştirme fırsatı bulurlar³⁹. Ayrıca hizmetkâr liderler de çalışanların gelişimini desteklemek amacıyla onlara kendilerini geliştirebilecekleri fırsatlar sunacaklardır. Proaktif kişiliğe sahip çalışanlar diğer çalışanlara kıyasla yeni işlerle uğraşmaktan ve sorumluluk almaktan daha çok zevk aldıkları için bu fırsatları değerlendirerek örgüt içindeki konumlarını yükseltebileceklerdir. Kendilerini bu şekilde geliştirmelerini ve yeni bece-

riler kazanmalarını örgüte ve lidere bağlamaları sonucu örgüte karşı bağlılıkları artacaktır. Bu fırsatları başka örgütlerin sağlayıp sağlamayacağını bilememeleri, örgüt tarafından onlara sunulan fırsatlar sayesinde yükselmeleri ve hizmetkâr liderlerinin onların gelişimi için çaba sarf ettiğini görmeleri hem liderlerine hem de örgüte bir bağlılık beslemelerine sebep olacaktır. Bu bağlılık onların örgütte kalma ve örgüte fayda sağlama isteklerini de artıracaktır. Örgüte fayda sağlamak için kendi sorumlulukları dışındaki işlere de katılım yapacaklar ve bu şekilde örgütün bir parçası haline gelerek bağlılıklarını artıracaklardır⁴⁷. Ayrıca proaktif çalışanlar bir işi yapamadıklarında liderlerini ve örgütü suçlamayıp bunun kendi başarısızlıkları olduğunu kabul ederler. Buna karşılık proaktif kişiliğe sahip olmayan çalışanlar bir işi başaramamalarını liderlerine ve örgüte bağlamaktadırlar. Bu sebeple hizmetkâr liderin çalışanları geliştirmek için verdiği farklı işler başarısızlıkla sonuçlansa bile bu proaktif çalışanlarda örgüte duyulan bağlılıkta bir azalma meydana getirmezken, proaktif olmayan çalışanlar bu başarısızlıktan örgütü sorumlu tutacakları için örgüte olan bağlılıkları azalacaktır. Yani hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide proaktif kişiliğe sahip çalışanlar bu ilişkiyi daha güçlü yaparken, proaktif kişiliğe sahip olmayan çalışanlar bu ilişkinin gücünü zayıflatacaktır. Buradan yola çıkarak şunu önermekteyiz:

Önerme 8: Hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide çalışanların proaktif kişiliğinin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki çalışanların proaktif kişiliği yüksek olduğu zaman hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki güçlü, çalışanların proaktif kişilik özellikleri düşük olduğu zaman hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki zayıf olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada hizmetkâr liderlik ile iş yeri tutum ve davranışlarından olan örgütsel vatandaşlık davranışı, görev performansı ve örgütsel bağlılığın arasındaki ilişki incelenmiş ve proaktif kişiliğin bu ilişkideki düzenleyici rolünden bahsedilmiştir. Hizmetkâr liderlerin özellikleri göz önüne alındığında en dikkat çekici olanı liderlerin çalışanların ihtiyaçlarını gidermek ve gelişimlerini sağlamak için onlara gerekli yardımların yapılması ve desteklerin sağlanmasıdır. Yani liderlerin çalışanlara hizmet etmesidir. Bu şekilde liderlerinden hizmet gören çalışanlar kendi astlarına ya da işe yeni başlayan çalışanlara da bu şekilde davranarak daha verimli bir iş ortamı oluşturacaklardır. Buna göre hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olacağı yani liderlerin hizmetkâr liderlik özellikleri göstermesi ile çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının artacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışanların proaktif olma derecelerinin

ise bu ilişkinin gücü üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Şöyle ki proaktif kişiler liderlerinin davranışlarını daha çabuk öğrenip uygulamaya başlayacakları için bu ilişkinin gücünü artıracakları söylenebilmektedir.

Hizmetkâr liderlik ile görev performansı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise hizmetkâr liderler çalışanlarının gelişimi için onlara hizmet edecekleri için çalışanlarında performanslarının da buna bağlı olarak artacağı tahmin edilmektedir. Bu ilişkide proaktif çalışanların düzenleyici etkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü proaktifliği yüksek olan çalışanlar sorumluluk almaktan kaçmadıkları aksine bu aldıkları sorumlulukları kendileri için bir fırsat olarak gördüklerinden ötürü hizmetkâr liderlerin onların gelişimi için verecekleri destekleri iyi değerlendirerek performanslarını artıracaklardır.

Son olarak hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye bakıldığında çalışanların yapılan iyiliklere karşılık verme istekleri hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olmasına sebebiyet vereceği beklenmektedir. Hizmetkâr liderler çalışanlarına hizmet ederek onların gelişimine katkı sağladıkları için çalışanlar bunu iyilik olarak algılayarak işletmeye karşı bağlılık beslemeye başlayacaklardır. Bu bağlılık ise onların örgütte kalmalarına ve başka örgüte gitmek istememelerine neden olacaktır. Bu durumda çalışanların kişilik özellikleri dikkate alındığında ise proaktif kişilerin bu ilişkinin gücünü artıracığı söylenebilir. Çünkü proaktif kişiler hizmetkâr liderlerin onlara sağlayacağı destekleri iyi kullanarak kendilerini geliştirip örgüt içinde konumlarını yükselterek işletmeye karşı bağlılık oluşturacaklardır. Bu bağlılık hem örgütün onlara yaptığı iyiliklere karşılık vermek şeklinde duygusal hem de o örgütte bulunduğu fırsatları başa örgütlerde bulamayacaklarını düşündükleri için mantıksaldır.

Kaynakça

1. Greenleaf RK. The servant as leader. Indianapolis, IN; The Robert Greenleaf Center; 1970.
2. Mayer DM, Bardes M, Piccolo RF. Do servant-leaders help satisfy follower needs? An organizational justice perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2008;17(2):180-197.
3. Barbuto JE, Wheeler DW. Scale development and construct clarification of servant leadership. *Group & Organization Management*. 2006; 31(3):300-326.
4. Hunter EM, Neubert EJ, Perry SJ, Witt LA, Penney LM, Weinberger E. Servant leaders inspire servant followers: Antecedents and outcomes for employees and the organization. *The Leadership Quarterly*. 2013;24:316-331.

5. Jaiswal NK, Dhar RL. The influence of servant leadership, trust in leader and thriving on employee creativity. *Leadership & Organization Development Journal*. 2015;38(1):2-21.
6. Liden RC, Wayne SJ, Zhao H, Henderson D. Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *The Leadership Quarterly*. 2008;19:161-177.
7. Özyılmaz A, Çiçek SS. How does servant leadership affect employee attitudes, behaviors, and psychological climates in a for-profit organizational context?. *Journal of Management & Organization*. 2015;21(3):263-290.
8. Stone AG, Russell RF, Patterson K. Transformational versus servant leadership: A difference in leader focus. *Leadership & Organization Development Journal*. 2004;25(4):349-361.
9. Yoshida DT, Sendjaya S, Hirst G, Cooper B. Does servant leadership foster creativity and innovation? A multi-level mediation study of identification and prototypicality. *Journal of Business Research*. 2013;67:1395-1404.
10. Crant JM. The proactive personality scale as a predictor of entrepreneurial intentions. *Journal of Small Business Management*. 1996;34(3):42-53.
11. Greenleaf RK. *Servant leadership: A journey into the Nature of legitimate power and greatness*. Mahwah: NJ: Paulist Press;1977.
12. Eva N, Robin M, Sendjaya S, van Dierendonck D, Liden RC. Servant leadership: A systematic review and call for future research. *The Leadership Quarterly*. 2019;30:111-132.
13. Amah OE. Determining the antecedents and outcomes of servant leadership. *Journal of General Management*. 2018;43(3):126-138.
14. Spears LC. *Reflections on leadership: How Robert K. Greenleaf's theory of servant-leadership influenced today's management thinkers*. New York: Wiley; 1995.
15. Duyan EC, van Dierendonck D. Hizmetkâr liderliği anlamak: Teoriden ampirik araştırmaya doğru. *Sosyoloji Konferansları*. 2014;49(1):1-32.
16. Hale JR, Fields DL. Exploring servant leadership across cultures: A study of followers in Ghana and the USA. Sage Publications (serial online). 2007 [cited 2020 Mar 28];3(4). Available from: Sagepub.
17. Lapointe É, Vandenberghe C. Examination of the relationships between servant leadership, organizational commitment, and voice and antisocial behaviors. *Journal of Business Ethics*. 2018;148:99-115.
18. Chiniara M, Bentein K. The servant leadership advantage: When perceiving low differentiation in leader-member relationship quality influences

- team cohesion, team task performance and service OCB. *The Leadership Quarterly*. 2017;29:333-345.
19. Organ DW. Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*. 1997;10(2):85-97.
 20. MacKenzie SB. The impact of organizational citizenship behavior on evaluations of salesperson performance. *Journal of Marketing*. 1993;57:70-80.
 21. Podsakoff PM, MacKenzie SB, Paine JB, Bachrach DG. Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*. 2000;26(3):513-563.
 22. Chiniara M, Bentein K. Linking servant leadership to individual performance: Differentiating the mediating role of autonomy, competence and relatedness need satisfaction. *The Leadership Quarterly*. 2016;27:124-141.
 23. Walumbwa FO, Hartnell CA, Oke A. Servant leadership, procedural justice climate, service climate, employee attitudes, and organizational citizenship behavior: A cross-level investigation. *Journal of Applied Psychology*. 2010;95(3):517-529.
 24. Blau PM. *Exchange and power in social life*. New York: NY: John Wiley & Sons; 1964.
 25. Gouldner AW. The norm of reciprocity. *American Sociological Review*. 1960;25(2):161-178.
 26. Cropanzano R, Mitchell MS. Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*. 2005;31(6):874-900.
 27. Bateman TS, Crant JM. The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*. 1993;14:103-118.
 28. Bandura A. *Social learning theory*. Englewood Cliffs: NJ: Prentice-Hall; 1977.
 29. Schneider B. *Interactional psychology and organizational behavior*. Greenwich: JAI Press; 1983.
 30. Crant JM. The proactive personality scale and objective job performance among real estate agents. *Journal of Applied Psychology*. 1995;80(4):532-537.
 31. Newman A, Schwarz G, Cooper B, Sendjaya S. How servant leadership influences organizational citizenship behavior: The roles of LMX, empowerment and proactive personality. *Journal of Business Ethics*. 2017; 145(1):49-62.

Bölüm-2

Gurbet Şairi Ağabeyim Ağa Ağabacı ve Vatan Bağı

Afina BARMANBAY¹

¹Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
afina.barmanbay@gmail.com

Giriş

İnsan, anne rahmini terk edince gözlerini gurbet denilebilecek dünyaya açmış olur. Zamanla gördüğü, bildiği, yaşadığı, duyduğu ve genetik hafızanın hissettirdiği “vatan” algısı, insan beyninde, gönlünde, ruhunda şekillenmeye başlar. Dünyaya garip olarak gelen insan, ömrünün sonuna kadar gurbet hissini bir şekilde içinde taşır. Bu yüzden vatanında olduğu hâlde insan zaman zaman kendini gurbetteymiş gibi hissedebilir, tıpkı Kemalettin Kamu’nun ünlü şiirinde ifade edildiği gibi: “*Ben gurbette değilim, Gurbet benim içimde*” (Kamu, 2017: 3). İçinde taşıdığı bu gurbet, insanoğluna ömürlük yoldaş olup, onu son yolculuğuna kadar terk etmez. Bunun dışında gurbet hissi daha çok insanın bağlandığı ve sevdiği bir soyut anne modeli olan vatanını terk ettiğinde başkaldırır. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, gurbet ve gariplik duygularının göçler ve sürgünler zamanı şahlandığı ve edebiyata daha çok yansdığı bilinmektedir. “*Göç, göçmenlik, temelde bir göçerlik ya da bir “ara” durumdur*” (Sakallı, 2018: 12), tıpkı Araf’ta gibi. Bu ruh hâlinin ortaya çıkardığı göç ve sürgünle gelen gurbet, sıra, gariplik teminin işlendiği edebî eserler, dünya edebiyatında hep ilgi odağı olmaktadır.

Azerbaycan, maddi ve manevi servetleri, stratejik durumu itibariyle tarih boyunca yabancı ülkelerin işgallerine maruz kalmıştır. Komşuları İran ve Rusya ise bu konuda daha aktif davranarak Azerbaycan’ı elde etmek için birbirleriyle savaşmışlardır. Bütün Azerbaycan toprakları gibi Karabağ Hanlığı da kâh İran’ın kâh da Rusya’nın hâkimiyeti altına girmiştir. Azerbaycan’daki hanlıklar, vatanlarını savunmak için zaman zaman savaşa girseler de askerî ve siyasi güç dengesi ziyade hanların birlik olamaması gibi sebeplerden dolayı bu mücadeleler hüsrarla sonuçlanmıştır. Bu olaylar, pek çok sanatkârın kaderini de derinden etkilemiştir. Emperyalist devletlerin işgalcilik siyasetinin doğurduğu trajik yaşam izlerine, Azerbaycanlı kadınlar arasında ilk gurbet şairi olarak bilinen Ağabeyim Ağa’nın (1780-1832) hayatında ve şiirlerinde rastlanmaktadır.

Tarihin birçok döneminde kadınlar ister taht kavgası olsun, ister hayır işleri, isterse de siyasi krizlerde aktif roller üstlenmişlerdir. Ağabeyim Ağa da Kaçarlar döneminde Karabağ Hanlığı ile İran arasındaki siyasi krizde kullanılan kadınlardandır. “Ağabacı” mahlasıyla şiirler yazan Ağabeyim Ağa’nın Farsça dışında Türkçe şiirler de yazdığı bilinmektedir. “Bir vefa simgesi” (Vəzir, 2016: 6) hesap edilen Ağabeyim Ağa’nın benzersiz ve efsaneleşmiş hayatı, şair kimliğinin önüne geçmiştir denilebilir.

1. Hayatı

Ağabeyim Ağa Cavanşir, Karabağ hükümdarı *İbrahim Halil Han* ile Gence hükümdarı *“Cavad Han’ın kızı Tuti Beyim’den olan kızıdır”* (Qarabağnamələr, 2006: 214), ünlü şair *Hurşidbanu Natevan*’ın (1832-1897) halasıdır. 1780’de Şuşa’da dünyaya gelmiştir. *“Karabağ’da mülkiyyət sahibi olan hanımlar “Ağa” un-vanı taşırdı”* (Vəzir, 2016: 14). “Beyim” (Beğüm, Bigüm) ise “bey” sözünün ka-dınlar için kullanılan şeklidir (bay-bayan). Dolayısıyla “Ağabeyim” isminin kar-şılığı “Hanımağa” olur. Kendisi gibi kız kardeşi *Gövher Ağa* da şiirler yazmıştır (Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, 1991: 72).

Gasımzadə’nin Təhran’da yayınlanan “Name-i Haftagi” gazetesinin ilk sayısındaki “Ağabacı” başlıklı yazıdan aktardığı bilgilerde Ağabeyim’in dış görünüşü şöyle təsvir edilmektedir:

“Feth Ali Şah’ın karılarından biri İbrahim Karabağlı’nın kızı idi. Ağabacı gəzəl və füsunkâr bir kızdı. Denilene görə, uzun boylu, gəzəl endamlı, hurmayi¹ saçlı və yaraşıqlı² yüzü vardı. Bu Azərbaycanlı kızın doğıal güzelliğinin yanı sıra latif konuşması, iyi şiir yazması vardı. Hem de yahşı³ şiirşinas⁴ idi. Edebî meclis və mahfİllerde hazır bulunurdu. Perde arkasında eyleşip⁵ müzakereelerde iştirak edərdi” (Qasımzadə, 1974: 51).

Bilindiğı üzere, Kaçar hanedanının kurucusu *Ağa Muhammed Kaçar* 1797’de yeni ele geçirdiğı Karabağ’ın Şuşa şəhrində kendi adamları tərəfindən katledilir. Bu olay, Karabağ Hanlığı ilə İran resmileri arasında kriz yaşanmasına neden olur. İran tahtına, şahın yeğeni *Baba Han Feth Ali Şah* (1771-1834) keçər. Karabağ hükümdarı İbrahim Halil Han (1732-1806), ilk başta İran ilə iştirakləri düzəltmək için elindən geleni yapar, İran’dan gelen elçileri üst düzeyde qarşılayaraq, Ağa Muhammed Kaçar’ın cenazesini kendi adamlarının da eşliğındə iştirakla yollu eder. Feth Ali Şah, Karabağ Han’ına hediyyelerlə birlikdə şöyle bir tələp içeren mektup yollar: *“Her iki tərəfin hatırcemliğı için⁶ aziz və muhterem kızınız Ağabeyim Ağayı bizim haremhâneye layıq bilmelisiniz. O, bizim haremhânenin hanımı olmalıdır”* (Qarabağı, 2006: 148). Feth Ali Şah, Ağabeyim ilə birlikdə İbrahim Halil Han’ın oğılu Ebulfət Ağa’nın da sarayına göndərilməsini tələp eder. İbrahim

1 Hurmayi – hurma rengi, kahverengi.

2 Yaraşıqlı – yakışıklı, gəzəl.

3 Yahşı – iyi.

4 Şiirşinas – şiir sanatı, şiir bilimi, şiirin teorik bilgilerine sahip olan.

5 Eyleşip – oturup.

6 Hatırcemliğı için – hatırı kalmasın diye.

Halil Han'ın iki evladının İran sarayına istenmesi, aslında rehin talebiydi, İran ile Karabağ arasında bağlanacak diplomatik sözleşmelerin itibarını sağlayacak teminatı. O dönem yasalarına göre, karşı taraf mukavele şartlarını bozduğunda rehin katledilirdi. İbrahim Halil Han, Karabağ'ı korumak adına gereken diplomatik ilişkileri sürdürmeye devam eder ve neticede “diplomasi kurbanı” Ağabeyim Ağabacı, ömrünün sonuna dek gurbet, başka bir deyimle rehine hayatı yaşama-ya mahkûm olur. Ağabeyim Ağa 1798 yılının Mart ayında Feth Ali Şah'ın taç giyme törenine katılmak üzere 200 atlı ve bir hayli hizmetçi eşliğinde Şuşa'dan Tahran'a yolcu edilir. Tahran'da, Feth Ali Şah ile nikâhı kıyılır ve böylece harem hayatı başlar.

Mekân *“hafızanın, dilin, benliğin, kimliğin, tarihin, bireyliğinin, toplumsallığının kurulduğu bir ortamdır. Bu ortamı değiştirmek demek, her şeyi geride bırakmak, yabancı bir coğrafyada yeni bir yaşam, yeni bir dil, bir kimlik kurmak demektir”* (Sakallı, 2018: 12). Ağabeyim Ağa, yaşamını yabancı coğrafyada sürdürüp yeni bir kimlik oluştursa da, Farsça şiirler yazsa da, asıl kimliğini unutmayan, Türkçe yazdığı şiirleri ile hatırlanan şairlerdendir. Ağabeyim Ağa kendisi “siyaset kurbanı” olmasına rağmen, kaynaklara göre bulunduğu ortama uygun siyaset yürütmesini bilen zeki, saygın, entelektüel, aynı zamanda güzel bir kadındır. Özellikle hanedanlığın Rusya, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinde önemli rol üstlendiği söylenmektedir (Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, 1991: 30). Feyzulla Gasımzade, farklı kaynaklara istinaden Ağabeyim Ağa'nın keskin zekâ ve yüksek medeniyete sahip, nezaket kurallarına hâkim, güzel konuşma ve sanatsal yeteneği olduğundan ve bütün bu özelliklerin ona kazandırdığı saygı ve ünden bahseder. Gasımzade, Ağabeyim Ağa hakkında ilk bilgiye P. Kovalevski'nin “Zapiski o Gruzii”⁷ kitabının “Karabağ” adlı bölümünde rastladığını belirterek, İran'da Ağabeyim'e “Ağabacı” adıyla hitap edildiği, İngiliz kralı I. George, İran'a geldiğinde Ağabeyim'le görüştüğü, İran'da bulunduğu süreçte Rusya ile ilişkilerin iyi olduğu yönündeki bilgileri aktarmaktadır (Qasımzadə, 1974: 50-51). Şu fikirlerle ilgili üzerinde durulması gereken hususlar vardır:

a) I. George (1660-1727) ve II. George'nin (1683-1760) yaşadıkları dönem, Ağabeyim Ağa'dan (1780-1832) çok daha öncelere denk gelmektedir. Gasımzade'nin kullandığı kaynaktaki söz konusu olan kral, muhtemelen III. George (1738-1820) veya IV. George'dir (1762-1830).⁸ Ayrıca, İngiltere kralı, Feth Ali Şah'a

7 Zapiski o Gruzii – Gürcistan Hakkında Notlar.

8 IV George – George Augustus Frederick, 1820-1830 (vefatına dek) Birleşik Krallık ve Hannover krallığını yapar. IV. George, babası III. George hastalanıp ülkeyi yönetemez hâle geldikten sonra 1811-1820 yılları arasında velihaht prens olarak zaten vekâleten krallık görevini yürütmüştür. Bu sebeplerden dolayı bahsi geçen olayda adı geçen kral, büyük ihtimalle IV. George'dir.

pırlanta taşlı bir kutuda sefirlik mektubunu gönderirken, elmas işlemeli bir kese de “*şahın baş haremi Ağabeyim’e takdim etmiştir. Bu hadise hakkında tarih kitaplarında geniş malumat vardır*” (Tərbiyə, 1987: 21).

b) Sovyet döneminde hem Karabağ hanının kızı hem de İran şahının haremi olduğu için SSCB eleştirisel bakış açısı gereği Ağabeyim Ağa'nın Rusya ile iyi ilişkilere yön verdiği hakkında hiçbir delil ve kaynakla desteklenemeyen asılsız iddialarda bulunulmuştur. Rusya-İran münakaşasının Ağabeyim'in de rolü ve çabası sayesinde barışla sonuçlanması (Məmmədov, 1989: 15-16) gibi Sovyet dönemine ait fikirler, günümüzde de tekrarlanabilmektedir. Oysa Garabaği'nin yazdığı gibi, İbrahim Halil Han'ın kızı Ağabeyim Ağa, şahın nikâhlı eşi, oğlu Ebulfet Ağa ise “*emiri’-l ümera ve hürmet sahibi*” olduğu hâlde, Han, “*büyük Rusya devletini ebedi, büyük imparatorun adalet ve merhametini daimi sanıp*”, İran devletine aldırma- dan “*Komutan Sisianov’la görüşmek ve itaat şartlarını*” sunmak istediğini bildirmiştir (Qarabaği, 2006: 152). Buna rağmen İbrahim Halil Han, kaderden kaçamaz, 1806’da eşi ve küçük oğluyla birlikte Rus askerî birlikleri tarafından katledilir. Bu katliamdan sonra, üstelik İran şahının hanımıyken Ağabeyim Ağa, Rusya ile iyi ilişkilere hizmet edemezdi. Tam aksine, “*Çar hükümeti onu Rusya ile İran arasında zıtlıklar türetmekle suçluyordu*” (Qarabağnamələr, 2006: 214).

İlyas Efendiyev’in Sovyetler dağıldığı dönemde yazdığı *Hükümdar ve Kızı* (1991) adlı piyesinde karşımıza çıkan Ağabeyim Ağa karakteri, babası İbrahim Halil Han’ı Ruslarla işbirliği yaptığı için eleştirir (Efendiyev, 2008). İlyas Efendiyev’den önce Yusuf Vezir Çemenzeminli de *İki Od Arasında* (1936-1937) isimli romanında (Bir diğer adı “Kan İçinde”), iki ateş olarak nitelendirdiği Rusya ve İran arasında kalan Karabağ Hanlığının 19. yüzyıl başlarındaki durumunu ele alırken, Karabağ hükümdarının kızı Ağabeyim Ağa karakterini canlandırır (Çəmənzəminli, 2005). Elçin ise yine Ağabeyim Ağa karakterinin yer aldığı *Hükümdarın Talihi* (2005) adlı eserini İlyas Efendiyev’in piyesi esasında yazmıştır (Elçin, 2005). Ağabeyim Ağa karakteri, en son Elçin Hüseyinbeyli’nin *Yine İki Od Arasında* romanında karşımıza çıkmaktadır (Hüseynbəyli, 2017). Kendisinden önce ve sonra yazılan eserlerle kıyaslandığında, İlyas Efendiyev’in *Hükümdar ve Kızı* (1991) adlı piyesinde Ağabeyim Ağa, daha merkezî ve güçlü karakter olarak görülmektedir.

Beyler Memmedovun’un farklı kaynaklara istinaden Ağabeyim Ağa'nın kişisel özellikleri, saygınlığı, ünü hakkında verdiği bilgiler dikkate şayandır:

“*Genç ve tecrübesizliğine rağmen Ağabeyim Ağa şirin sohbetleri, zarif ve medeni davranışları ile Babahan’ı⁹ ram etmiş, kısa sürede onun itimadını kazanmayı başarmıştır. Parlak idraki ve feraseti sayesinde o, yaşadığı ülkenin içtimai-si-*

9 Babahan Feth Ali Şah.

yasi, kültürel hayatında faal iştirak eden ilk Müslüman kadın olmuştur. Ağabeyim Ağa İran'da Fransız dilini mükemmel öğrenerek Avrupalı dostlar edinmiş, dönemim bir sıra tanınmış, görkemli şahsiyetleri ile yazışmıştır. (...) 1811 yılında Ağabeyim Ağa, Fransa İmparatorunun karısı ile görüşmüş, onun aracılığıyla Napolyon Bonapart'a mektup göndermiştir” (Məmmədov, 1989: 15-16).

Birçok kaynakta gösterildiği gibi, Vasif Guliyev de Ağabeyim'in kendi amcasının oğlu Muhammed Bey Cavanşir'e duyduğu aşktan bahsetmektedir. Guliyev'e göre hem gurbet hem de sevdiğinden ayrılma derdi Ağabeyim bunalıma sokar. Ağabeyim, Tahran'da Feth Ali Şah ile nikâhlı olsalar da ilişkileri iki kardeş gibi olur, Feth Ali Şah, vaadine sadık kalarak Ağabeyim Ağa'ya hep saygılı davranır, onu sonuna kadar kendisine bir kardeş olarak görür (Guliyev, 1998: 74-75). Vasif Guliyev'den çok daha önceleri Feyzulla Gasımszadenin İran'da çıkan “Name-i Haftagi” gazetesine istinaden aktardığı bilgilere göre, Ağabeyim, ömrünün sonuna kadar bakire kalmıştır (Qasımszadə, 1974: 51). Bu fikir, güvenilir kaynaklara dayanmaktadır. Diğer araştırmalarda Feth Ali Şah ile Ağabeyim arasında güzel karı koca ilişkisinin, Şah'ın kendi hanımının hayranı olduğundan bahsedilmektedir. İran kaynaklarında, Şah'ın Ağabeyim Ağa hakkında dediği “*bu hanımla birlikte olmak beni çok mutlu ediyor*” gibi bilgiler yer almaktadır (Bəşirli, 2015: 15).

Ağabeyim Ağa'yı 19. yüzyılın şiir ustalarından hesap eden Mehemedeli Terbiyet, diğer kaynaklarda gösterildiği gibi, şairin 1248 (1832) yılında Kum şehrinde vefat ettiğini belirtir (Tərbiyət, 1987: 20-21). “Karabağname” kitabında ise Ağabeyim'in 1834 yılında Feth Ali Şah Kaçar'ın “*ölümünden sonra mescide girerek kendisini terk-i dünya ilan ettiği*” ifade edilir. İran gazetesinden aktarılan bir diğer bilgiye göre, Ağabeyim Ağa, Feth Ali Şah'tan altı yıl önce, yani 1828 yılında vefat eder ve şah bir yıl boyunca sevgili eşinin yasını tutar (Qasımszadə, 1974: 51). Edebiyat kitaplarında şairin ölüm tarihi 1832 olarak gösterilmektedir. Mezarı İran'ın Kum şehrinde dir (Azərbaycanın aşıq və şair qadınları, 1991: 30).

2. Sanatı

Ağabeyim Ağa'nın şiirlerinin çoğu kaybolmuş, tam şekilde günümüze ulaşmamıştır. Şairin Türkçe yazdığı günümüze kadar belli olan birkaç şiiri vardır. Kaynaklarda Ağabeyim Ağa'nın “Ağabacı” mahlasıyla tanındığı belirtilmektedir. Mehemedeli Terbiyet ise tezkiresinde Ağabeyim'den “Tuti” mahlaslı, “Ağabacı” adı ile ünlü şair diye bahseder (Tərbiyət, 1987: 20-21). Nebiyeva, âşık şiiri tarzında yazan kadın şairlerden bahsederken Ağabeyim Ağa hakkında, bu üslubu kullanan ilk kadın şair, hatta “*XVIII. asrın ilk kadın âşığı*” ifadesini kullanmaktadır (Nəbiyeva, 2019: 66, 113). Nebiyeva, İran'da “Divan-i Bacı” ismiyle tanınan Farsça şi-

irlerinin konusunun esasen vatan, sıra, Karabağ olduğunu belirtir (Nəbiyeva, 2019: 117-118). Farsça yazdığı şiirleri, kendisinden “*kabiliyetli bir şair gibi bahsetme imkânı*” vermektedir (Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, 1991: 31). Fakat şimdiye kadar şairin adı geçen divanının veya şiirlerinin ilk kaynağı gösterilmemektedir.

Vasif Guliyev’e göre *Ağabeyim Ağa*, Təhran’a gitmeden önce Karabağ’ın sefalı yerlerini, *Şuşa’nın* dağlarını, ormanlarını, yaylalarını doyunca gezer, yurdunun bütün güzelliklerini adeta gözlerine göçürür. Bu güzellikleri ömürlük bırakıp gitmeye mecbur kaldığı an bedaheten şiirler okumaya başlar:

*Sende mesken salan ne bahtiyardır,
Sefalı koynun, hoş ab-havan vardır,
Devenin boynunda sefere çıkan
Zeng¹⁰ gibi gönlüm de sene bağlıdır.* (Quliyev, 1998: 73)

Ağabeyim Ağa’nın ayrılık öncesi üzüntü içinde okuduğu bu şiir parçası, vatanına olan bağlılığını gösterir. Şairi hayatı boyunca terk etmeyen vatan sevgisi giderek duygularını daha fazla tetikler, daha yaratıcı ve hüznünlü şiirlerin meydana gelmesine vesile olur.

Ağabeyim’in iki dizeden veya bir dördlükten oluşan şiirleri de vardır. Mehemedeli Terbiyet’in tezkiresinde şairin şöyle bir dördlülüğü yer almaktadır:

*Vüsəlinə çatanların¹¹ başka zevk ü sefası var,
Çünkü güzel bir kuyunun saf suyu, hoş havası var.
Sefer vakti zeng¹² eyledim yüreğimin devesine,
Bu kaydadır, her devenin öz zengi, [öz] nevası var.
(Tərbiyə, 1987: 21)*

*Şairin en ünlü dizeleri ise şöyledir:
Efsus ki yârim gece geldi, gece gitti,
Hiç bilmedim ömrüm nece¹³ geldi, nece gitti.*

(Çəmənzəminli, 2005: 603; Bin yılın yüz şairi: Azərbaycan Şiiri Antolojisi, 2000: 64; Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, 1991: 31)

“*Yâddan çihmaz Karabağ*” dizeli bir bayatı, Azərbaycan edebiyatında oldukça ünlü manilerdendir. Genel fikirler, bu mani-bayatının yazarının Ağabeyim olduğu yönündedir:

*Men âşığım kara bağ,
Kara salkım, kara bağ.*

10 Zeng – zil.

11 Vüsəlinə çatanların – vuslata erenlerin.

12 Zeng – zil.

13 Nece – nasıl.

*Tahran cennete dönse,
Yaddan çıkmaz Karabağ.*

(Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, 1991: 31; Bin yılın yüz şairi: Azərbaycan Şiiri Antolojisi, 2000: 64; Çəmənəzəminli, 2005: 661; Yaddan Çıxmaz Qarabağ, 2007: 15).

Niğar Refibeyli, bu bayatıyı “*Azərbaycan kızının “kızıl kafeste” yazdığı şiir*” olarak nitelendirir (Rəfibəyli, 1991: 11). Maninin Ağabeyim Ağa tarafından Tahran'dayken, gurbet acısıyla söylendiğine dair türlü rivayetler vardır (Köçərli, 1998: 24-25; Mustafazadə, 2009: 92). Sarı Âşık hakkında ilk önemli araştırmayı yapan (1927) Salman Mümtaz da benzer maninin Ağabeyim'e ait olduğu yazar:

Çene gara¹⁴, kara bak,

Yağışa bak, kara bak

Tahran cennete dönse

Yaddan çıkmaz Karabağ. (Mümtaz, 2006:172).

Görüldüğü gibi şu maninin ilk iki dizesi farklıdır. Söz konusu mani ya halk bayatıları arasında yer alır ya da ilk kaynak gösterilmeden müellifinin Ağabeyim olduğu yazılır. Yalnızca 1934'de Mustafa Fahreddin Mirzade tarafından bayatının yazarı, Sarı Âşık olarak gösterilir:

Garşımızda gara dağ

Gara salgım gara bağ

Tahran cennete dönse

Yaddan çıkmaz Garabağ. (Mirzade, 1934: 178)

Maniyi Sarı Âşık, sevgilisi Yahşi'dan ayırmak için İran'a sürgün edildiği zaman yazmış olabilir. “*Ayrıca Ağabeyim Ağa 18. asırda, Sarı Âşık ise çok daha önceleri yaşadığına göre sözü geçen bu bayatının müelliflik meselesi tartışmalı konulardan biri gibi görülmektedir*” (Barmanbay, 2018: 353).

Mehriban Vəzir, kitabında kullandığı şöyle bir maninin yazarını da Ağabeyim Ağa olarak göstermektedir:

Göz elinden,

Dad... aman... göz elinden,

Yârimi özgelere verdim,

Özüüm öz eliminen¹⁵. (Vəzir, 2016: 81)

Hacıyeva, İran basımına istinaden, Ağabeyim Ağa'nın âşık şiiri üslubunda yazdığı bir şiirin el yazmasının şah sarayı kütüphanesinde muhafaza edildiğini yazmaktadır (Hacıyeva, 2016: 88). Muhtemelen bize belli olmayan eserlerinin

14 Gara – burada “bak” anlamındadır (Mümtaz, 2006:172).

15 Eliminen – elimle.

bir bölümü İran'daki arşiv ve cönklerden bulunabilir (Nəbiyeva, 2019: 119). Elimizdeki örneklerin içinde en fazla rağbet gören, Ağabeyim Ağa'yı ünlü eden eseri ise “*Vatan Bağı*¹⁶ *Al-elvandır*” dizesi ile başlayan şiiridir.

3. “Vatan Bağı” Al-elvandır Şiiri Üzerine İnceleme

Vatan Bağı” *Al-elvandır* başlıklı şiirin ortaya çıkma tarihçesiyle ilgili söylen-tilere göre, Feth Ali Şah, Ağabeyim Ağa'nın isteği üzerine Tahran'da büyük bir bağ yaptırır; meyve ağaçlarına, çiçeklerine, kazına, ördeğine dek her şeyi Karabağ'dan getirtilir. Ağabeyim Ağa, ana yurdunun abuhavasını hissetmesi için bu bahçeye “Vatan Bağı” adını verir. Bahçeye dikilen bütün ağaçlar, çiçekler yabancı memleketin toprağına uyum sağlar, fakat bir tek Hâr-ı Bülbül¹⁷ çiçeğinin tohumu bitmez. Hâr-ı Bülbül çiçeğinin yalnızca Karabağ toprağında yetişen, kendisine vatan olarak yalnızca Şuşa'yı seçen nadide bir çiçek olduğuna inanılmaktadır. Hâr-ı Bülbül'ün eksikliğinden hayal kırıklığına uğrayan Ağabeyim Ağa, hüznünlü Vatan Bağı Al-Elvandır (Quliyev, 1998: 76-77) başlıklı şiirini yazar:

*“Vatan bağı” al-elvandır*¹⁸,
Yok içinde Hâr-ı Bülbül.
Neden her yerin elvandır,
Göğsün altı sarı, bülbül?!

Azerbaycan'da, Karabağ Hanlığında, İran'da baş gösteren siyasi olaylar, “Türkmençay”, “Gülistan” antlaşmaları sonucunda vatanının ikiye bölünmesi, yakınlarının, ailesinin başına gelenler, “*halkı, toprağı için anavatanından, aşkından ayrı düşüp, kurban verilen*” Ağabeyim Ağa'nın “*dertlerinin üstüne sağıalmaz dert getirir*” (Nəbiyeva, 2019: 117). Ağabeyim Ağa'nın kısmen de olsa teselli bulduğu “Vatan bağı”nda derdine merhem olabilecek Hâr-ı Bülbül çiçeğinin yokluğu, onun ümitlerini yok eder.

*Seherin gülşen*¹⁹ *çağında,*
Ne gezirsen bağı, bülbül?!
*Okudun*²⁰, *ağlım apardın*²¹,
Oldun mene yağı, bülbül!

16 Bağ – geniş bahçe.

17 Hâr-ı Bülbül – sadece Karabağ bölgesinde yetişen bir çiçektir. “Hâr” farsça “diken” sözündendir.

18 Al-elvan – rengârenk, canlı renkler.

19 Gülşen – gül bahçesi.

20 Okudun – öttün.

21 Ağlım apardın – aklımı aldın.

Bülbül, Hâr-ı Bülbülden, şair de vatanından ayrı düşmüştür. Maşukuna hasret kalan âşık bülbülün figanı, şairin kendi içinde bastırıldığı haykırıışları hatırlattığı için derdine dert katan bülbüle “aklımı başımdan aldın, bana yağı, düşman oldun” der.

*Bülbül, sen dala çekersen²²,
Gözyaşım güle²³ dökersen,
On bir ay cefa çekersen,
Bir ayı da zarı²⁴, bülbül.*

Şair, bülbülün vücudu eğik şekilde gözyaşları akıtmasını mecazi şekilde ifade ederek, bülbülü “dal (د)” harfine benzetir. Bülbül “dal (د)” harfi gibi eğik durduğu için akıttığı gözyaşları da kendi yüzüne değil çiçeğin üzerine, sanki şairin kalbine dökülür. On bir ay cefa çekip gülün yüzünü görmeyen bülbül, bir aylık gül-çiçek mevsimini de Hâr-ı Bülbül olmadığı için ah naleyle geçirir.

*Bülbül, geyibsen²⁵ al, yeşil,
Kolların boynumdan aşır,
Ağlamak mene²⁶ yaraşır,
Koy ağlayım bari, bülbül!*

Şair, ağlamanın bülbülden çok kendisine yakıştığını söyler, çünkü bülbül daha serbesttir, şair ise gözyaşlarını daha çok içine akıtmaya mahkûmdur.

*Bülbül, seni kim uçurttu,
Kim daldan dala kaçırtdı,
Kim sana bade içirtti,
Kimler oldu saki, bülbül?*

Siyasi-diplomatik bir rehine olarak ebediyen vatanından ayrı düşen şair, bülbülün kaderini de merak ederek onu kimlerin yerinden, yurdundan ettiğini, kimlerin saki olup ona bade içirdiğini sorar ki, buradan şairin kendisini badeli âşık olarak gördüğü söylenebilir.

Şiirin tamamı, eserin yazılma tarihçesiyle birlikte incelendiğinde, Ağabeyim Ağabacı'nın vatan hasreti ve özlemini hiç olmazsa birazcık dindirmek, dert yükünü hafifletmek çabasının hayal kırıklığıyla sonuçlandığı, eski yaralarının tazelenmediği görülmektedir. Gurbette yazılan, şairin sıla hasretinin, kalp sızılarının duyulduğu bu şiir kısa sürede gönüllere kök salmıştır.

22 Dala çekersen – “dal” harfine benzersin. Burada Arap alfabesinin sekizinci harfi olan dal (د) kastedilmiştir. “Boynu bükük” anlamındadır.

23 Gül – çiçek.

24 Zarımak – inlemek, figan etmek.

25 Geyibsen – giymişsin.

26 Mene – bana.

Beyler Memmedov'un ifade ettiği gibi, Ağabeyim Ağa'nın Şiirlerinin özü, vatan sevgisi, ayrılık azabı, kara sevda ve iyi niyetlerden oluşmaktadır; bu Şiirin de tutkulu, alevli ve kederli mısralarını onun Şahsi faciasından, manevi acılarından, heyecanlarından ayırmak çetindir (Məmmədov, 1989: 16). Gerçekten de Şairin kendi hayalini tam şekilde gerçekleştiremediğinden duyduğu yetersizlik, ümitsizlik ve çaresizlik duygularının mısralara dönüşmesi sonucunda meydana çıkan "Vatan bağı al-elvandır" Şiirindeki dert, hasret, gam yükü ağır olduğu gibi genelleme yönü de oldukça güçlüdür. Bu Şiir, sadece Ağabeyim Ağa'nın hayatını değil hem de bütünlükte başı musibetler çekmiş, vatanı sürekli yabancılar tarafından yağmalanmıŐ Azerbaycan halkının tarihî kader yolunu anlatan bir destan niteliğindedir.

3.1. Karabağ' a Kavuşma Hayalinin Sembölü Hâr-ı Bülbül

Hâr-ı Bülbül çiçeği, "Ophrys mammosa" adlı bir orkide türüdür. Yalnızca Karabağ'da, Şuşa toprağında yetiŐtiđine dair inançların etkisiyle bu çiçeğe efsanevi anlamlar yüklenmiştir. Azerbaycan edebiyatında kendine özgü yer edinen Hâr-ı Bülbül çiçeği, edebî eserlere konu olduğu gibi, efsane ve rivayetlerle de adından söz ettirmektedir.

Hâr-ı Bülbül (Xarıbülbül) çiçeği

Bir rivayete göre, Hâr-ı Bülbül çiçeğine âşık olan bülbül, âŐk nağmeleri söyleyerek göğsünü onun dikenine dayar ve kendini feda eder, böylece âşık-bülbül ile maŐuk- çiçek ebediyen kavuŐmuŐ olurlar. Doğanın büyüsiyle gül ile bülbülün

böylesine hayret edici vuslatı başka hiçbir yerde görülmemektedir. Hâr-ı Bülbül çiçeği, doğada eşi benzeri bulunmayan bu esrarengiz kavuşmanın sembolüdür. Hâr-ı Bülbül çiçeği görünüşü ile bu sembolü yaşatarak efsaneleşmiştir. Bu gibi rivayetler, Ağabeyim Ağa'nın kaderiyle bağdaştırılmaktadır. Hâr-ı Bülbül çiçeği, Ağabeyim'in vatana kavuşma hayalinin sembolüdür.

Sovyetlerin dağılmasıyla patlak veren Karabağ savaşından ve Şuşa'nın işgalinden sonra, Hâr-ı Bülbül, Türk halkının Karabağ'a kavuşma hayalinin sembolüne dönüşür ve yeniden şiirlere konu olmaya başlar. Örneğin, “*Biliyorum, hiç görmedim seni, Hiç ellerime alıp koklamadım*” diyen Osman Baş, “Hâr-ı Bülbül” adlı şiirinde; Karabağ simgesinin “feryadını yüreğinde hisseder”, “*Mehmetçik hazırlık yapıyor sefere, Dik dur vatan toprağında, alnın açık olsun...*” der (Baş, 2013: 96). “Hâr-ı Bülbül (2)” isimli altı dörtlükten oluşan bir diğer şiirinde ise “Bekle bizi sana geleceğiz...” diyen Osman Baş, yine Hâr-ı Bülbül'e şöyle hitap eder:

Ey Türk'ün cananı, ey Hâr-ı bülbül,

Sözüm sözdür, geleceğim bir tanem.

Esaret altında açılmayan gül,

Sözüm sözdür, geleceğim bir tanem. (Baş, 2019)

Hâr-ı Bülbül çiçeğinin adı, sanatçı Ahmet Şafak'ın “Karabağ” şarkısında da geçmektedir. 2017'de Bolu Belediyesi tarafından açılan “Karabağ Parkı”nda, Azerbaycanlı heykeltıraş Akif Asgarov tarafından yapılan Hâr-ı Bülbül çiçeğinin heykeli bulunmaktadır.

3.2. Vatan Bağı ve Sarı Bülbül

Ağabeyim Ağa'nın *Vatan Bağı Al-elvandır* başlıklı şiiri, *Sarı Bülbül* adlı ünlü Azerbaycan halk şarkısının sözlerini anımsattığı için bu iki şiirin karıştırıldığı görülmektedir. Vâsif Guliyev'e göre, halk, Ağabeyim Ağa'nın şiirine beste yapmış, ağızdan ağıza geçip dilden dile düşen şarkı, şair ruhunu, halk ruhunu yaşatarak günümüze dek ulaşmıştır. “*Bilinmeyen bir müellifin bu şiire bestelediği şarkı adeta Ağabeyim Ağa'nın kederli hayatı hakkındaki musikili hikâyledir*” (Quliyev, 1998: 77). Hatta Ağabeyim'in kendisinden de besteci gibi bahsedilmektedir (Vəzir, 2016: 6). Öncelikle, *Sarı Bülbül* adlı ünlü türkü sözlerine bakıldığında (El çələngi, 2004: 147), bu iki şiirde yalnızca dört mısranın aynı olduğu görülmektedir. Türkü, dört beyitten, Ağabeyim'in şiiri ise beş beyitten oluşmaktadır. Ağabeyim Ağa'ya ait edilen şiirin ilk dörtlüğünün iki mısrası, “Sarı Bülbül” türküsünün başında, diğer iki mısrası ise türkünün sonunda geçmektedir: “*Vatan bağı al-elvandır, Yok içinde Hâr-ı Bülbül.*”, türküde ilk beytin 1. ve 2. dizesinde, “*Neden her yerin elvandır, Göğsün altı sarı, bülbül?!*” mısraları ise türküde son beytin 3.

ve 4. dizisinde geçmektedir. Türküdeki şu beyitte ise Ağabeyim'in şiirindeki karamsarlıktan uzak, iyimser bir ruh hâlinin sergilendiği görülmektedir:

*Oku, kuşlar dile gelsin,
Hoş nefesin ele²⁷ gelsin,
Yârim güle güle gelsin,
Ben çalanda tarı²⁸, bülbül,
Sarı bülbül, sarı bülbül. (El çələngi, 2004: 147).*

Ayrıca, bir türkünün tarihinin 18.-19. yüzyıldan çok daha eskilere dayanma olasılığı vardır. Dolayısıyla Ağabeyim Ağa'nın, türkünün başında ve sonunda geçen ikişer mısrayı şiirine ilk beyit olarak seçme ihtimali daha güçlüdür.

Sonuç

“Ağabacı” mahlaslı Ağabeyim Ağa Cavanşir, Azerbaycan edebiyatında kadın sanatkârlar arasında ilk gurbet şairi olarak bilinmektedir. Ağabeyim Ağa, en az sanatı kadar rivayetlerle donatılmış tarihî kişiliği ile de dikkat çekmektedir. Ağa-beyim Ağa'nın'nın ünlü olmasının temel nedenleri şunlardır: Karabağ Hanının kızı olması; İran şahına baş harem olmak üzere, aslında ise bir “siyasi rehine” olarak Tahrana gönderilmesi; zekiliği, güzel konuşma yeteneği, aktif sosyal, siyasi faaliyeti, İran sarayında saygı görmesi; edebî faaliyeti. Eserlerinin az olmasına rağmen sırf bu özellikleri sayesinde 19. yüzyıl başlarında Karabağ tarihinde en ilgi çeken kadınlardandır.

Ağabeyim Ağa'nın kişiliği, siyaset ve edebiyatın birleştiği nokta gibi dikkat çekmektedir. Bu yüzden edebî eserlere de konu olmuş, hakkındaki gerçeklikler ve rivayetler birbirine karışmıştır. Vatanı Karabağ'dan ayrı kalması onu hem manen hem de tarihsel olarak Karabağ'ın ayrılmaz parçası hâline getirmiştir.

Karabağ meselesinin en hassas ve güncel problem olması üzere özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak Ağabeyim Ağa, edebî camiada “Vatan Bağı Al-elvandır” başlıklı şiiriyle adından sıkça söz ettirmeğe başlar. Şiir, şairin vatan hasretini, sıra derdini biraz olsun dindirmek çabasının boşa gitmesiyle yaşadığı hayal kırıklığı sonucunda meydana çıkmıştır. Karabağ'a kavuşma hayalinin sembolüne dönüşen Hâr-ı Bülbül çiçeği, vatan ile bağlarını koparmayan Ağabeyim ile özdeşleştirilmiştir. “Vatan Bağı Al-elvandır” şiiri, Ağabeyim Ağa'nın olduğu kadar, vatanı işgal altında kalan Azerbaycan halkının da kader yolu hakkında hazin bir destan niteliğindedir.

27 El – halk, yurt, oba.

28 Tar – telli çalgı aletidir.

Ağabeyim Ağa'nın yaşam hikâyesi və şiirleri, vatan hasretini orijinal şəkildə ifadə etməkdədir. Şairin günümüze ulaşmayan eserlərini bulmaq üçün İran'daki arşiv və kütüpfhanelerde araşdırmalar yürütülməsinə, cönkler üzərinə incelemələr yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

1. Azərbaycanın aşiq və şair qadınları (1991). Tərtib edən: Əzizə Cəfərzadə. Bakı: Gənclik.
2. Barmanbay, Afina (2018). Karabağlı Sarı Asık Aslen Nerelidir? *TURAN-SAM Turan Stratejik Araşdırmalar Merkezi*, December, Volume:10, Issue: 40, 349-359.
3. Baş, Osman (2013). Hâr-ı Bülbül. Şiirler. Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Baş, Osman (2019). Hâr-ı Bülbül (2). (Kayıt Tarihi: 14.2.2019). <https://www.antoloji.com/har-i-bulbul-2-siiri/> (Erişim Tarihi: 17.06.2020).
5. Bəşirli, Xatirə (2015). Qarabağ bayatısı, *Folklor və Etnoqrafiya*, No:2 (43), 9-18.
6. Bin Yılın Yüz Şairi: Azərbaycan Şiiri Antolojisi (2000). Hazırlayanlar: Anar, Yavuz Akpınar. Ankara: Kültür Bakanlığı.
7. Çəmənəminli, Yusif Vəzir (2005). *Əsərləri*. Üç cildə. II cild. Bakı: Avrasiya Press.
8. Efendiyev, İlyas (2008). *Piyeslerinden Seçməler*, Bakü: Qafqaz Üniversitesi Yayınları.
9. El çələngi (xalq şerindən seçmələr). (2004). Tərtib edən və ön sözün müəllifi: Qara Namazov. Bakı: (y.y.).
10. Elçin (2005). Hökmdarın taleyi. *Azərbaycan*, No: 5, 17-69.
11. Hacıyeva, Marifə (2019). Ağabəyim Ağa haqqında nə bilirik. *Folklor işığında*. Bakı: Elm və təhsil, 72-88.
12. Hüseynbəyli, Elçin (2017). *Yenə iki od arasında*. Bakı: Qələm" nəşriyyatı.
13. Qarabaği, Mirzə Camal Cavanşir (2006). *Qarabağnamələr*. I kitab. Bakı: Şərq-Qərb, 117-166.
14. Qarabağnamələr (2006). I kitab. Tərtib edən: Akif Fərzəliyev, Elmi redaktoru: Nazim Axundov. Bakı: Şərq-Qərb.
15. Qasımzadə, Feyzulla (1974). *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. Bakı: Maarif.
16. Quliyev, Vasif (1998). *Vətən bağı al-əlvandır*. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı.
17. Kamu, Kemalettin (2017). Gurbet. *Hece Taşları*, Sayı: 23, 15 Ocak.
18. Köçərli, Tofiq (1998). *Qarabağ: yalan və həqiqət*. Bakı: Azərbaycan Elm-

- lər Akademiyası, “İrşad” İslam araşdırmaları mərkəzi.
19. Məmmədov, Bəylər (1989). *Natəvanın şair qohumları (Ədəbi portret və şeirlər)*. Bakı: Yazıçı.
 20. Mirzadə, M.F. (1934). Azeri Âşıklarından Âşık Nebi - Sarı Âşık, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, S. 29, İstanbul: Bürhanettin Matbaası.
 21. Mustafazadə, Tofiq (2009). *Qarabağ Xanlığı*, Bakı: Sabah.
 22. Mümtaz, Salman (2006). Aşığ Abdulla, *Azərbaycan Edebiyatının Kaynakları*, 2.Baskı, Bakü: “Avrasiya Press”.
 23. Nəbiyeva, Almara (2019). *Qarabağ aşığı mühiti*. Bakı: “Təknur” nəşriyyatı.
 24. Rəfibəyli, Nigar (1991). İşıqlı Həyat Həsərətində. *Azərbaycan aşığı və şair qadınları*. Bakı: Gənclik, 6-14.
 25. Sakallı, Cemal (2018). Göçmen Edebiyatı: “Ara Dilde” Yazmaq. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2018/9, 10-26.
 26. Tərbiyət, Məhəmmədəli (1987). *Danışməndani – Azərbaycan (Görkəmli elm və sənət adamları)*. Bakı: Azərneşr.
 27. Vəzir, Mehriban (2016). *Ağabəyim Ağa Cavanşir*. Bakı: QHT nəşriyyatı.
 28. Yaddan çıxılmaz Qarabağ: Metodik vəsait (2007). Bakı: M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.

Bölüm-3

Önyargı Temelli Nefret Suçları İle Bu Suçlara Yönelik Farklı Ülkelerdeki Yasal Uygulamalar

Aslı Yayak

Bu bölümde, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (OSCE-ODIHR) tarafından kabul edilerek izlenen önyargı temelli nefret suçları ile bu suçlara yönelik farklı ülkelerdeki yasal uygulamalar incelenmiştir. Bu bağlamda, en son yayınlanan 2018 yılı raporları temel alınarak farklı ülkelerdeki nefret suçu türleri değerlendirilmiştir.

Ülkeler bağlamında özellikle son yıllarda ortaya çıkan “ötekileştirme” olgusu; etnik, dinsel, dilsel, kimliksel ve düşünsel ayrışmalara neden olarak özel bir suç türünün doğmasına yol açmıştır. Tarihi çok eskiye dayanmasına karşın, literatüre girmesi ve farklı bir suç türü olarak kabul edilmesiyle birlikte “nefret suçları” hem uluslararası hem de ulusal hukuk düzenlemelerinde yerini almaktadır. Kimi ülkeler nefret suçlarına direkt olarak kanunlarında yer verirken, kimi ülkeler de nefret saikiyle işlenen suçları ağırlaştırılmış sebepler dâhilinde işlenen suçlar olarak kabul etmektedir.

Hem ayrımcılık hem de önyargı bileşenlerini yapısında bulunduran nefret suçlarını küresel anlamda tanımlayan veya yasaklayan bir sözleşme/düzenleme bulunmamaktadır. Ancak nefret suçlarıyla ilgili en kapsamlı tanımı yapan kurum olarak karışımıza bölgesel bir hükümetler arası organizasyon olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE) çıkmaktadır. OSCE nefret suçunu şu şekilde tanımlamaktadır: “Mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek veya hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir grupla gerçek ya da öyle algılanan bağı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her türlü suçtur.” Tanımdan da anlaşılacağı üzere, nefret suçu yukarıda sayılan özellikler sebebiyle bir kişiye/gruba ya da onların mülklerine yönelik önyargı motivasyonu ile gerçekleştirilen suçlardır. OSCE, bir suçun nefret suçu olarak kabul edilebilmesi için iki temel şartın sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki, yapılan eylemin ceza kanunlarında bir suç olarak kabul edilmesi, diğeri ise bu suç eyleminin önyargı motivasyonu ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nefret suçlarıyla ilgili kanunlar dünyanın değişik ülkelerinde farklılıklar arz etse de, bu cezai suçların ortak noktası hemen hepsinin şiddet içeren eylemler olmalarıdır. Suçun önyargı motivasyonu ile işlenmiş olması da nefret suçlarını diğer suçlardan ayıran başka bir özelliktir. Bu suçlar, belirli bir grup üyesine ya da grup üyelerinin tamamına yönelik olabileceği gibi onlara ait mülklere, ibadethane ve mezarlık gibi referans noktalara yönelik de gerçekleştirilebilir (1). Yaralama, öldürme, tehdit, mala zarar verme, cinsel saldırı, hakaret, hırsızlık, yağma suçları gibi suçlar da nefret suçları kapsamında değerlendirilebilir (2).

Nefret suçlarında gerçek mağdur direkt hedefe konan kişiye, ait olduğu toplumsal grup potansiyel mağdur konumundadır (3). Nefret suçu mağdurları bireysel kimliklerinden çok belli bir sosyal topluluğa/gruba ait olmaları üzerinden hedef seçilmektedirler. Nefret suçları sadece mağdura zarar vermekle kalmaz, toplumdaki önyargı ve ayrımcılığı körükleyerek aslında mağdurun ait olduğu toplumsal gruba tehditkâr bir mesaj vermiş olur. Bu sebeple de nefret suçları sembolik suçlar olarak anılmaktadır (1).

Burada altta yatan temel hedef, mağdur kişiye/topluluğa içinde bulundukları toplumun bir parçası olmadıklarını hatırlatmaktır. Bu mesajı alan grup üyelerinde ortaya çıkabilecek kaygı ve endişe, kimliğin reddedilmesi noktasına kadar ulaşmaktadır. Bunun sebebi, kişinin, ait olduğu grup ya da kimliğinden ötürü bir saldırı yaşayabileceği endişesi duymasıdır. Potansiyel olarak bir nefret suçu mağduru olabileceği algısı ile yaşanan çevre baskısı, bireylerin kendi kimliklerini reddederek farklı bir kimlikle görünme isteği şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bireysel ölçekte başlayan bu kimlik reddi durumu, zamanla toplumsal bir probleme evrilmektedir (1).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, nefret suçu sadece suçun mağduruna etki etmekle kalmaz. Durgun suya atılan bir taş misali, etkisi en yakın çevresinden başlayarak dış gruplara doğru dalga dalga yayılmaktadır. “Sıra bize/bana ne zaman gelecek?” sorusu insanların kaygı düzeyini arttırmaktadır (4).

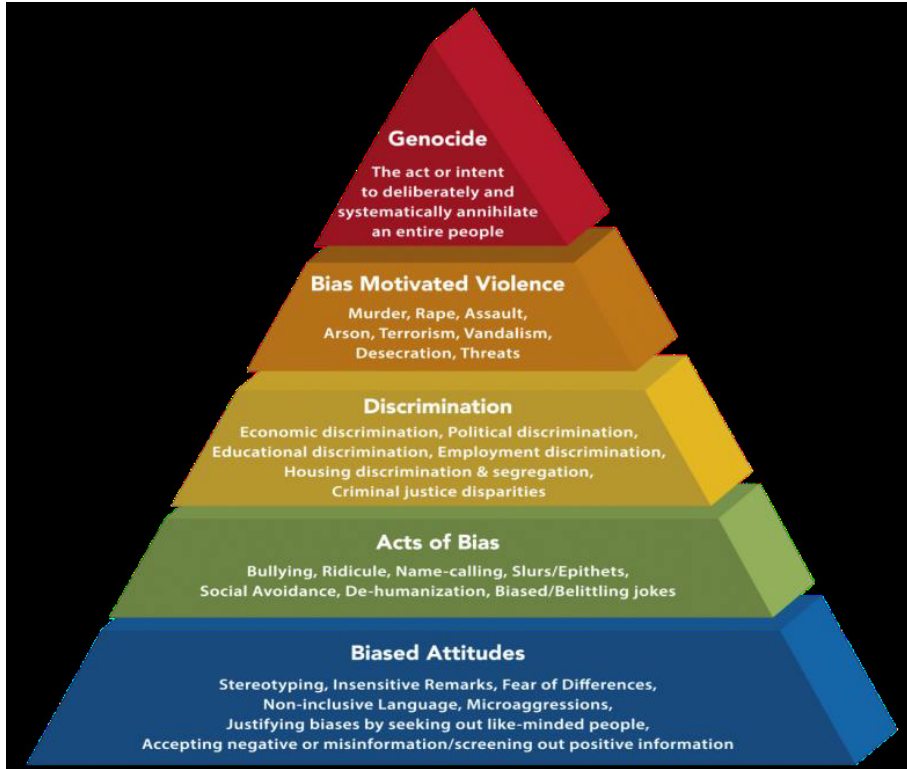
Birçok kriminoloji uzmanına göre suçun ortaya çıkması için motivasyon gereklidir ancak yeterli değildir. Motivasyonun yanında fırsatın da bulunması elzemdir. Ortada suç motivasyonunu eyleme dönüştürecek uygun hedefler olmazsa suçun gerçekleşmesi olası değildir (5).

Nefret suçlarıyla bazen birlikte anılan bazen de karıştırılan kavramlardan biri “nefret söylemi” dir. Aslında nefret söylemi, nefret suçuna zemin hazırlayan, ona yol açan ve altyapısını oluşturan bir hoşgörüsüzlük dışavurumudur. Dolayısıyla nefret söylemi hafife alınmaması gereken, aksine nefret suçlarını körükleyen ve ciddi toplumsal çatışmalara yol açabilen bir söylem türüdür. Nefret söylemiyle ilgili en geniş kapsamlı tanımı Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu R (97) 20 sayılı ve 1997 tarihli kararında bildirmiştir. Buna göre nefret söylemi; “İrkçi nefret, yabancı düşmanlığı, anti-semitizm veya hoşgörüsüzlük ifade eden saldırgan milliyetçilik de dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gören her türlü ifade biçimidir.” şeklinde tanımlanmıştır. Nefret söylemi de nefret suçlarına benzer olarak bir kişi ya da gruba yönelik olarak önyargı temelli gerçekleştirilen söylemlerdir. Nefret söylemi fiili bir eylem olmamakla birlikte gelecekte gerçekleşebilecek bir nefret suçu için zemin hazırlar (6).

Bir söylemin nefret söylemi olarak tanımlanması için söylemin, başka bireylerin olduğu bir ortamda veya kamuya açık bir şekilde iletilmesi ve belirli bir gruba veya bir bireyin (varsayılan) grup kimliğine yönlendirilmesi gerekmektedir (7).

İnceoğlu ve Sözeri (8) nefret söyleminin, tahammülsüzlüğün ve hoşgörüsüzlüğün dışavurumu olduğunu ifade etmektedir. Oran da (9) nefret söyleminin bir noktada nefret suçunun işlenmesinin ön koşulu olduğunu belirtmektedir.

Bu aşamada, nefret piramidi teorisine de değinmek gerekir. “Fighting Hate for Good” sloganıyla yola çıkan ve 1913 yılından bu yana faaliyette olan, nefret suçları/nefret söylemiyle mücadele eden bir sivil toplum kuruluşu olan Anti-Defamation League’in hazırladığı bu nefret piramidinde birbiriyle zincirleme ilişki içerisinde olan eylemler söz konusudur ve her biri diğerini bir ileri aşamaya taşır. Bu piramit, nefret söyleminden nefret suçuna giden yolu açık bir şekilde göstermektedir (10)

Şekil 1. Nefret Piramidi

Bu piramide göre, en alt kısımda önyargılı tutumlar basamağı vardır. Bu basamakta; kalıp yargılar, vurdumduymaz yorumlar, farklılıkların korkusu, kapsa-

yıcı olmayan dil, belirli bir azınlığa yönelik bilinçsizce yapılan ayrımcı/saldırgan söylemler, benzer fikirde olan insanları bularak önyargıları doğrulama, olumlu bilgi yerine olumsuz ya da yanlış bilgiyi kabul etme gibi bileşenler bulunmaktadır. Önyargılı tutumların bir üstündeki basamak ise önyargı eylemleridir. Bunun içinde; zorbalık, alay etmek için isim takma, iftira atma, lakap takma, sosyal kaçınma, insan-dışılaştırma, önyargılı/aşağılayıcı şakalar yapma eylemleri yer alır. Bir üst basamakta ise ayrımcılık vardır. Bu basamak; ekonomik ayrımcılık, politik ayrımcılık, eğitimsel ayrımcılık, iş ayrımcılığı, konut ayrımcılığı, ırk ayrımı ve ceza yargılamasındaki eşitsizlikleri içerir. Bir üst basamakta yer alan önyargı motivasyonlu şiddet katında ise, cinayet, tecavüz, saldırı, kundakçılık, terörizm, vandalizm, kutsal olana saygısızlık, tehditler gibi faaliyetler yer alır. Nefret piramidinin en üst basamağını ise soykırım oluşturur. Soykırım, bir gruba ait tüm insanları sistematik ve kasıtlı olarak ortadan kaldırma niyeti veya eylemi olarak kabul edilir (11)

Nefret piramidinden de görüleceği üzere, önyargılı tutumlar zamanla eylemlere dönüşerek soykırıma kadar varabilmektedir. Dolayısıyla nefret suçları için uygun zeminin önyargı temelli nefret söylemleriyle oluştuğu açıktır.

Nefret söylemi ile nefret suçunun ayrıldığı en önemli nokta; temel bir suçun varlığıdır. Nefret söyleminden nefret ya da önyargı saiki çıkarıldığında ortada cezalandırılacak bir fiil kalmamaktadır. Nefret söylemi, nefret suçunun soruşturulması aşamasında failin nefret ya da önyargı saiki taşıyıp taşımadığının kanıtlanması açısından işlevseldir (1).

Araştırmacılar, ayrımcılığa uğrayan kişilerde ruhsal bozuklukların sıklığının fazla olmasını, bu kişilere yönelik önyargı ve ayrımcılığın yol açtığı stresli sosyal çevreye bağlamaktadırlar (12). “Azınlık stresi” (minority stress) olarak anılan bu durum, ayrımcı deneyimler, reddedilme beklentisi, gizlenme, içselleşmiş homofobi ve ileri savunma stratejileri gibi stres oluşum süreçlerini içermektedir (13).

OSCE-ODIHR, önyargı temelli suçları 9 alt grupta ele almaktadır. Kurum; ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, Roman ve Sinti'lere yönelik önyargı, Anti-semitizm, Müslümanlara yönelik önyargı, Hristiyanlara yönelik önyargı, diğer din ve inanç üyelerine yönelik önyargı, cinsiyete yönelik önyargı, cinsel yönelim veya toplumsal cinsiyete yönelik önyargı, engelli bireylere yönelik önyargı temelinde nefret suçlarını rapor etmektedir (14).

İrkçılık & Yabancı Düşmanlığı-Birleşik Krallık

Nefret söylemi tanımının da içinde geçen yabancı düşmanlığı kavramı, Yunanca xenos/yabancı ve phobos/korku kelimelerinin birleşimiyle “xenophobia”

olarak oluşmuş, ancak kavram yerini zamanla yabancı düşmanlığına bırakmıştır (15). Yabancı düşmanlığı, “topluma ya da ulusal kimliğe yabancı olan ya da yabancı olduğunu algıladığı kişileri reddeden, dışlayan ve sıklıkla kötöleyen tutumlar, ön yargılar ve davranışlar” şeklinde tanımlanmaktadır (16). Yabancı düşmanlığı ile karıştırılan kavramlardan bir tanesi ırkçılıktır. Irkçılık temelde yabancı düşmanlığının en uç noktası olarak kabul edilir (17).

İngiltere’de 2018 yılında polis tarafından kaydedilen nefret suçları sayısı 111.076’dır. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı kaynaklı olarak toplam 78.991 olay rapor edilmiştir. 18.055 kişi yargılanmış, 10.817 kişi mahkûm olmuştur. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı kategorisinde kaydedilen nefret suçları, Birleşik Krallıkta bulunan ülkeler ve Çingene veya İrlandalı Gezginler dâhil olmak üzere ırk, renk, milliyet, etnik veya ulusal kökene göre tanımlanan herhangi bir grubu içerebilir. Ayrıca, sığınmacı veya mülteci oldukları için hedeflenen kişileri de kapsar (18).

Birleşik Krallık düzenli olarak ODIHR’e nefret suçu verilerini bildirmektedir. Birleşik Krallık nefret suçu kanunları; genel ceza artırımı hükümlerinin ve maddi suçların birleşimidir. İngiltere, Galler ve Kuzey İrlanda’da nefret suçu verileri Emniyet Amirleri Birliği, Kraliyet Savcılığı ve İçişleri Bakanlığı tarafından toplanmaktadır. İskoçya’da ise veriler, Savcılık Mali Polisi tarafından toplanarak gelecek yılın Nisan ayından Mart ayına kadar olan raporlama dönemini kapsayan polis ve kovuşturma verileri düzenli olarak yayınlanır. Birleşik Krallık, bildirilmeyen nefret suçlarını önlemek için düzenli olarak mağduriyet araştırmaları yürütmektedir (18).

Nefret suçu Birleşik Krallık tarafından “mağdur ya da başka bir kişi tarafından, kişisel bir özelliğe dayalı birine karşı düşmanlık ya da önyargı motivasyonlu olarak algılanan herhangi bir cezai suç” olarak tanımlanmaktadır. Bu ortak tanım; 2007’de Kraliyet Savcılık Servisi, Cezaevi Servisi (şu anda Ulusal Suçlu Yönetim Servisi) ve ceza adalet sistemini oluşturan diğer kurumlar tarafından kabul edilmiştir. Merkezi olarak izlenen beş nefret suçu türü vardır: i) ırk veya etnik köken ii) din veya inançlar iii) cinsel yönelim iv) engellilik v) transseksüel kimliği. Polis bir suçu kaydederken suçun, bu sayılan beş türden bir veya daha fazlası tarafından motive edildiğini işaret edebilir (örneğin bir suç, mağdurun ırk ya da dinine yönelik önyargı sebebiyle motive edilebilir) (18).

Polis Koleji 2014 yılında, nefret suçu çevresindeki polis güçlerine, ırkçı nefret suçu tarafından kapsanabilecek bilgiler de dâhil olmak üzere operasyonel rehberlik sağlamıştır. Kılavuz “İrkçi nefret suçu; İngiltere, Çingene veya İrlandalı gezginler de dâhil olmak üzere ırk, renk, milliyet veya etnik veya ulusal kökene göre tanımlanan herhangi bir grubu içerebilir.” belirtmektedir. Bu tanım, etnisite veya kökenleriyle bağlantılı olarak sığınmacı veya mülteci oldukları için he-

deflenen bir kişiyi otomatik olarak kapsar. Politika ve mevzuat “insan hakları” yaklaşımını benimser ve azınlık gruplarının yanı sıra çoğunluğu da içine alır. Bu, yabancı düşmanlığı unsurlarına sahip suçların (bazı ulusları hedef alan grafitiler gibi) polis tarafından ırkçı nefret suçları olarak kaydedileceği anlamına gelir. Bir suç, merkezi olarak izlenmeyen ve bu yüzden istatistik bültenindeki verilerin bir parçası olmayacak (örneğin yaş veya cinsiyet) bir karakteristiğe karşı nefret ile motive edilebilir. Operasyonel olarak, böyle bir suç hala polis tarafından bir nefret suçu olarak araştırılabilir. Polis, nefret suçlarının toplam sayısını kaydetmenin yanı sıra motive edici faktörlerin sayısı hakkında da bilgi toplar. Polis ve nefret olaylarının izlenmesine katılan iki sivil toplum kuruluşu (Community Security Trust ve Tell MAMA), her bir kayıtlı kurumun olayları hakkında veri alışverişini sağlar. Böylece herkes için nefretin bütünsel bir resmini sağlayan Bilgi Paylaşım Anlaşmalarına katılmış olurlar (18).

Roman ve Sinti'lere Yönelik Önyargı-Polonya

Nefret suçlarının temelinde hoşgörüsüzlük yatmaktadır. Gerek dünyada gerekse Türkiye’de etnik kökenlerinden ve kültürel kimliklerinden dolayı en fazla nefret söylemiyle karşı karşıya kalan kesimlerden birisi de Romanlardır (19).

1971’de Londra’da yapılan Çingene Konferansında bütün çingenelerin “Roman” olarak anılmasına karar verildiği bilinmektedir (20).

Romanlara yönelik toplumsal damgalama, onların hayatlarında birçok anlamda olumsuzluğa yol açarken, devlet tarafından sağlanan hak ve hizmetlere erişimlerinde de engeller oluşturmaktadır (21).

Polonya’da 2018’de 1117 nefret suçu polis tarafından kaydedilmiştir. Bunlardan 397’si yargılanırken, 315’i mahkûm olmuştur. Toplamda 43 Roman ve Sinti kişiye yönelik önyargı temelli nefret suçu işlenmiştir. Bunların içinde fiziksel saldırı, tehdit ve özel olarak belirtilmemiş saldırılar mevcuttur. Polonya’da bazı kamu kurumları nefret suçlarıyla ilgili verileri izlemek ve/veya toplamakla ilgilenmektedir. Bu alandaki ana aktörler polis ve savcılıklardır. Her birinin bu görev için ayrı bir kayıt sistemi ve metodolojisi vardır. 2015 yılından bu yana, polis ile İçişleri ve İdare Bakanlığı ortaklaşa bir nefret suçu veri toplama sistemi geliştirerek bunu paylaşmıştır. İrsal, ulusal, etnik veya dini geçmişi nedeniyle insanlara karşı işlenen tüm suçlar nefret suçları olarak sınıflandırılır. Nefret suçu kaydına ilişkin genel bir kılavuz olmasa da polis memurlarının failin önyargı saiki ile hareket edip etmediğini tespit etmeleri gerekmektedir. Eylem sırasındaki davranış ve ifadeler, suçun koşulları ile mağdurla bağlantılı özellik ve koşullar gibi önyargı göstergeleri suç motivasyonunu belirlemek için kullanılır. Nefret suçları

polis kuvvetlerinin elektronik veri tabanında vaka formunda işaretlenir. Nefret suçlarının önlenmesinden ve soruşturulmasından hem merkezdeki hem de yerel düzeydeki özel koordinatörler sorumludur. Görevleri; nefret suçlarıyla ilgili bölgelerindeki verileri toplamak ve aylık olarak Ulusal Polis Bilgi Sistemi'ne bildirmektedir (22).

Aylık raporlar İçişleri ve İdare Bakanlığına iletilir. Aynı yapı, Polonya Ceza Kanunu kapsamındaki suçlar olarak nefret söylemi olaylarını izlemek için de kullanılır. Ancak bunlar raporda ayrılabilir. Polisin verileri talep üzerine temin edilebilir. Savcılar, yargılamada önyargı saikleri tespit edildiğinde veya suçta ima edildiğinde nefret suçlarını kaydederler. 2014 yılında başsavcılık tarafından yayınlanan nefret suçu davalarının yürütülmesine ilişkin yönergeler, kovuşturma ve nefret suçlarını bildirme uygulamalarını birleştirmektedir. Her kovuşturmalı nefret suçu ve davalar, cumhuriyet savcılığına bildirilmelidir. Başsavcılığa tüm davalar hakkında bir rapor veren ve ikincil (ast) savcılıklara önerilerde bulunan Ulusal Savcılık Ofisinin Hazırlık İşlemleri Dairesi tarafından da izlenmelidir. Ulusal Savcılık Ofisi nefret suçlarıyla ilgili verileri 6 ayda bir online olarak yayımlar. Yayımlanan veriler, belirli bir süre içinde savcının organizasyonel birimlerinde yürütülen soruşturmalar hakkındaki raporlardan alıntılar içermektedir. Adalet Bakanlığı Strateji ve Avrupa Fonları Bölümünde İstatistiksel Yönetim Bilgileri Birimi, nefret suçları hakkında bilgiler de dâhil olmak üzere istatistiksel raporları düzenlemek, koordine etmek, denetlemek ve hazırlamaktan sorumludur. Veriler iki kaynaktan elde edilir: Her 6 ayda bir mahkemeler tarafından hazırlanan istatistiksel raporlardan ve Ulusal Suç Sicili'nin elektronik veri tabanından. Veriler online olarak yayınlanmaktadır (22).

İçişleri ve İdare Bakanlığı polis raporlarını derlemenin ve mahkemelerin yargı sonuçları hakkında bilgi almanın yanı sıra, kendi bağımsız izleme faaliyetlerini de yürütmektedir.

Anti-Semitizm-Almanya

Anti-semitizm ODIHR'ın 2005 tanımında; Yahudilere yönelik nefret ve motivasyon kazanan her türlü sözlü ya da fiziksel dışavurum olup, Yahudi olan ya da olmayan bireyler, sahip oldukları mülkler, Yahudi cemaatlere ait kurumlar ve ibadet yerleri aleyhine gerçekleştirilmektedir (23).

Almanya'da 2018 yılında polis tarafından 8113 nefret suçu olayı kayıt edilmiştir. 307 tanesi anti-semitizm olarak kayıtlara geçmiştir. Bu 307 vakada, fiziksel saldırı, hırsızlık, mülke zarar verme, kundakçılık, mezarlara saygısızlık, tehdit/tehdit edici davranışlar bulunmaktadır (24).

Almanya’da polis, nefret suçları da dâhil olmak üzere siyasi olarak motive edilen suçlarla ilgili ülke çapında veri toplar. Veri toplama; uygulama kurallarına, yönergelere ve talimatlara dayanmaktadır. Bunlar; Almanya Federal Hükümeti ile İçişleri Bakanlarının daimi konferansının bir parçası olan çalışma gruplarındaki Alman Yerel Hükümetleri arasında koordine edilmiş ve üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Nefret suçları şu şekilde tanımlanır: Nefret suçu, suçun ve/veya suçlunun tutumunun farkına varıldığında, siyasi olarak motive edilen suçlardan oluşur. Suçun; uyuğu, etnik kökeni, ırkı, ten rengi, dini, kökeni, görünüşü, engelliliği, cinsel yönelimi veya sosyal statüsü nedeniyle bir kişiye karşı yönlendirildiğine dair belirtiler vardır. Eylem, bu güdülerden biriyle neden-sonuç ilişkisi içinde olmalı ve bir kuruma ya da bir nesneye yöneltilmiş olmalıdır (24).

Mağdur, bir nefret suçu bildirdiğinde veya polis memurları bir nefret suçu tespit ettiklerinde, yerel polis bir form doldurmaktadır. Diğer şeylerin yanında form şu bilgileri toplar: idari veriler (örnek bölüm ve dosya numarası), olayların kısa bir açıklaması, suçun zamanı, suç mahali, hedef, şüpheliyle ilgili bilgi, mağdurla ilgili bilgi (özellikle mağdurun karakteristikleriyle ilgili), ihlal edilen yasa, suçun niteliği ve suçun aşırılıkçı (radikal) bir suç olup olmadığı. Buna ek olarak eylem, 11 alt konuya ayrılmıştır: anti-semitizm, antiziganizm (Roman ve Sintilere yönelik önyargı ve düşmanlık), engellilik, yabancı düşmanlığı, sosyal statü, ırkçılık, din, cinsel yönelim, Hristiyan karşıtlığı, İslam karşıtlığı ve başka etnisite. Rapor daha sonra yerel polis tarafından Alman Eyaleti Kriminal Polis Bürolarına gönderilir. Bu bürodaki uzmanlar, bilgileri kontrol eder ve sorumlu yerel polis karakollarıyla olası açık soruları netleştirir. Bu ilk nitelik kontrol sürecinden sonra bilgi, Alman Federal Kriminal Polis Bürosuna (BKA) iletilir (24).

BKA, ülke çapındaki verileri değerlendirir ve analiz sonuçlarını Alman Eyaletine geri gönderir. Bildirilen vakalara ilişkin istatistikler, soruşturmayı yürüten polis memurlarının bulgularına ve suçlunun motivasyonu hakkında elde ettikleri bilgilere dayanmaktadır. Yıl sonundan bir ay öncesine kadar raporlanan rakamlar ve savcılık servisleri ve mahkemelerin bulgularından kaynaklanan değişiklikler düzeltilebilir. Örneğin bir önyargı saikinin kanıtlanamayacağı veya iddia edilen bir suçlunun bir suçtan sorumlu tutulamayacağına kanaat getirilirse bu durum söz konusu olabilir. Bu veri toplama faaliyetinin temel amacı, devletin, nefret suçlarının nasıl önleneceğine dair stratejik, kanıta dayalı kararlar almasına yardımcı olmaktır. Ocak 2018’de ilk Lander Yargı İdaresi nefret suçları hakkında istatistiksel veriler toplamaya başlamıştır. 1 Ocak 2019’da veri toplama ülke çapında uygulanmıştır. Lander, verileri, tüm Almanya rakamlarını toplayan Federal Eyalet Ofisine iletir. İstatistiksel amaçlar için; suçun koşulları ve/veya failin aldığı tutumun değerlendirilmesi üzerine o kişinin fiili veya varsayılan milliyeti, etnik kökeni,

ten rengi, dini, inançları, fiziksel ve/veya psikolojik engellilik veya yetersizliği, cinsel yönelimi ve/veya cinsel kimliği, politik görüşü veya politik katılımı, toplumdaki görünümü veya statüsü temelinde bir kişiye karşı yönlendirildiğine dair göstergeler varsa cezai suçlar nefret suçları olarak sınıflandırılacaktır (24).

Müslümanlara Yönelik Önyargı-Danimarka

Danimarka’da 2018’de polis tarafından toplam 449 nefret suçu olayı kayıt edilmiştir. Bunların 63’ü Müslümanlara yönelik önyargı motivasyonu ile işlenmiştir. Danimarka Ulusal Polisi Kasım 2015’ten bu yana nefret suçlarını izlemektedir. İzleme faaliyetleri; nefret suçlarının kapsamı ve bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi sağlar ve davaların uygun bir şekilde yürütülmesine yardımcı olur. Danimarka Ulusal Polisi, ulusal nefret suçu kayıt yönergelerine sahiptir. Bir suçu kaydederken bir polis memuru davanın ayrıntılarını davanın kısa bir açıklaması olarak kaydetmelidir. Önyargı saiki kaydedilmezken, elektronik polis vaka yönetim sistemindeki (POLSAS) arama anahtarları nefret suçlarını izlemek için kullanılır. Polis memurları, nefret suçlarını mağdur ve/veya tanıklarla görüşerek tespit eder. Ayrıca suç mahalini de hesaba katarlar. Polis memurları, mağdurların (ve tanıkların) suç motivasyonuna ilişkin algıları hakkında açık sorular sorarlar. Polis memurları ayrıca mağdur ve failin fiziksel özelliklerinin de farkında olmalıdır. Eğer mağdur nefret suçuna maruz kaldığından şüpheleniyorsa, polis memurları bunu dikkate almalıdır. Mağdur kendisinden bahsetmemiş olsa bile, memurlar nefret suçundan şüpheleniyorsa, mağduru ayrıntılı bir şekilde incelemek durumundadır. Polis memurları önyargısız olmalı ve mağduru olabildiğince rahat hissettirmelidir (25).

Tüm ceza davaları, Danimarka Polisi Vaka Yönetim Sistemi POLSAS’a kayıtlıdır. Danimarka Ulusal Polisi şu davalara bakar:

1-Önyargı içeren ırkçılık tarafından motive edilen; a-milliyet/etnisite b- ırk/ten rengi c-diğer

2-Dini inançlara karşı önyargı tarafından motive edilmiş; a-Hristiyanlık b-Musevilik c-Müslümanlık d-Budizm e-Hinduizm f-diğer dini inanç ve cemaatler

3-Cinsel yönelime karşı önyargı tarafından motive edilmiş a-homoseksüalite b-travestilik (ve transseksüellik) c-diğer

Travestilik alt kategorisi toplumsal cinsiyetleri veya cinsiyet ifadeleri nedeniyle hedef olan mağdur grubu içerir (25).

Danimarka Ulusal Polisi ayrıca “itham olmayan olayları ve diğer soruşturma tedbirlerini” önyargı saikiyle izlemektedir. Buna ek olarak, Danimarka Ulusal Polisi ceza yasasının 266b bölümüne göre kriminal suç teşkil eden nefret yasalarını inceler.

Adalet Bakanlığı yıllık mağduriyet anketi düzenlemektedir. Bu ankette, şiddete maruz kaldıklarını bildiren mağdurlara şiddetin, örneğin ırkçılık veya cinsel yönelim tarafından motive edildiğini düşünüp düşünmedikleri sorulmaktadır.

Hristiyanlara Yönelik Önyargı-Fransa

Fransa'da 2018 yılında polis tarafından 4430 nefret suçu vakası kayıt edilmiştir. Bunların 1944 tanesi Hristiyanlara yönelik önyargı motivasyonu ile işlenmiştir. Bunlar, fiziksel saldırı, mezarların tahrip edilmesi, tehdit, ibadet yerlerine saldırı şeklinde görülmüştür (26).

Fransa'da bir suç bildirildiğinde, işlenen tüm suçlara polis memurları tarafından bir ceza yeterlilik kodu ve etiketi verilir; her bir kod ve etiket ceza kanununun belirli bir maddesine atıfta bulunur. Fransa'da nefret suçu, ceza kanunundaki suç açıklamalarıyla tanımlanır. Suçun türüne bağlı olarak 5'e kadar önyargı sâiki kaydedilir; din, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, cinsiyetçilik ve homofobi. Ön safta çalışan polis memurları mağdur algısına ve/veya suçun önyargılı olduğunu gösteren nesnel gerçeklere ve koşullara dayanarak nefret suçlarını bildirdikleri anda tespit eder ve kaydederler. Polis memurları nefret suçlarını kaydetmek için kapsamlı bir form kullanırlar. Bazı alanlar özellikle cezai yeterlilik kodları ve etiketleri, nefret suçu ile ilgili istatistikleri derleyen ulusal bir veri tabanında hesaplanmaktadır. İki veri toplama sürecinden de İçişleri Bakanlığı sorumludur. Tüm güvenlik güçleri merkezi bir kayıt sistemine bağlıdır. Nefret suçlarıyla ilgili veriler, kaydedildikleri ceza yeterlilik kodu kullanılarak bu veri tabanından elde edilebilir (26).

Merkezi kayıt sistemine ek olarak, nefret suçlarıyla ilgili veriler 2008 yılından beri merkezi istihbarat servisleri tarafından Yahudi aleyhtarı ve Müslüman karşıtı suçları özel olarak değerlendirmek üzere yerel saha ofislerinden manuel olarak toplanmaktadır. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Başkanlığı İstatistik Dairesi (SSMSI), güvenilir cezai istatistikler üretmekten sorumludur ve Interstats web sitesinde nefret suçu istatistikleriyle ilgili çalışmaları yayınlamaktadır. Adalet Bakanlığı tüm adli sistemden veri toplamaktadır. Verilerin kaydı, tüm cezai suçları bir araya getiren, dava sayısına göre (kayıtlı, yargılanan, mahkum edilen), motivasyon tipine göre (homofobik, cinsiyetçi, ırkçı vb.), suç tipi ve cezai yaptırım türüne göre verilerin çapraz referans edilmesine izin veren "adalet referans sistemi" adı verilen ortak bir kodlamaya dayanan katı ve titiz bir kalite güvence sürecine tabidir (26).

Adalet Bakanlığı İstatistik ve Etütler Dairesi (SDSE), savcılıklardan, Cassiopee bilgi sisteminden (kayıt ve işleme süreçleri) ve ceza kayıtlarına giren ni-

hai hükümlerden gelen istatistiksel verileri merkezileştirir ve kullanır. Bu veriler, Ulusal İnsan Hakları Danışma Komisyonu tarafından hazırlanan Irkçılık, Antisemitizm ve Yabancı Düşmanlığı Yıllık Raporunda yayınlanmaktadır (26).

İç Güvenlik İstatistiksel Servis Başkanlığı (SSMSI), Adalet Bakanlığı İstatistiksel Servis Dairesi ile Ceza İşleri ve Aflar Dairesi de olmak üzere 2015 yılından beri bir çalışma grubu toplanmaktadır. Grubun hedefleri; metodolojiyi geliştirmek ve özellikle nefret suçları gibi belirli konularda karşılaştırılabilir veriler üretmektir (26).

Diğer Din ve İnançlara Yönelik Önyargı-Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD’de 2018 yılında 8496 nefret suçu polis tarafından kayıt edilmiştir. Bunlardan 27’si yargılanırken 20’si mahkûm olmuştur. 240 kişiye yönelik başka din ya da inançlara sahip oldukları için önyargı temelinde nefret suçu yaşanmıştır. Fiziksel saldırı, hırsızlık, cinayet, tehdit, kundakçılık, mülkiyete zarar gibi suçlar işlenmiştir (27).

ABD’de Adalet Bakanlığı Adalet İstatistikleri Bürosu, ABD İcra Dairesi kayıtlarına dayanarak Federal Adalet İstatistik Programı aracılığıyla federal suçlar için idari kayıtlar toplamaktadır. Bir federal nefret suçu ile suçlanan sanıkların sayısını ve bir federal nefret suçundan hapis cezasına çarptırılan veya iyileştirme cezası alan sanıkların sayısını belirlemek mümkündür (27).

2019 yılı itibariyle, Federal Soruşturma Bürosu’nun (FBI) Genel Suç Raporlama Programı (UCR), ülke çapındaki tüm federal eyalet ve yerel kolluk kuvvetleri, 1 Ocak 2021’e kadar Ulusal Olay Tabanlı Raporlama Sistemine (NIBRS) geçiş sürecindedir. NIBRS, kolluk kuvvetlerinin nefret suçlarını raporlaması için belirlenmiş bir alan içerir. NIBRS üzerinden raporlama, nefret suçu verilerinin kalitesini, güvenilirliğini ve doğruluğunu arttıracaktır (27).

Adalet İstatistikleri Bürosu, 2015-2017 dönemi için mevcut olan nefret suçu mağduriyetlerine ilişkin en son verilerle birlikte düzenli bir Ulusal Suç Mağduriyeti Araştırması yürütmektedir.

Cinsiyete Yönelik Önyargı-Belçika

Belçika’da 2018’de 1446 nefret suçu polis tarafından kayıt edilmiştir. 1006 tanesi yargılanmıştır. Bu suçlardan 55 tanesi cinsiyet temelli önyargı sonucu gerçekleşmiştir. Nefret suçları diğer ülkelerin aksine, Belçika mevzuatında bu şekilde tanımlanmamıştır. Bu nedenle bu suçları kayıtlarda nefret suçu olarak ni-teleyen özel bir kod bulunmamaktadır. Cezai suç teşkil eden ayrımcılık yasağı

yasalarının ihlali genel olarak polis veya savcılık tarafından “ayrımcılık” olarak kaydedilmektedir. Polis ya da savcılıkların veri tabanları, olayın bir nefret suçu mu yoksa ayrımcılık mı içerdiğini belirtmez (28).

Ayrımcılık ve nefret suçlarının kaydedilmesi, polis güçleri ve savcılar için ortak bir genelgede yayınlanan talimatlara dayanmaktadır. 2013 tarihli (COL 13/2013 olarak anılır) bu ayrımcılık ve nefret suçları (cinsiyete dayalı ayrımcılık dahil) hakkında soruşturma ve kovuşturma politikası hakkındaki genelge, ayrımcılık ve nefret suçlarıyla mücadele için bir politika çerçevesi sunmaktadır. Diğer şeylerin yanı sıra, COL 13/2013, polis ve savcılıklara, ayrımcılık ve nefret suçlarının nasıl doğru bir şekilde kaydedileceği konusunda talimatlar vermektedir. Polis bir suç tespit ettiğinde, temel suç, uygun tematik yasaya göre kaydedilir. Buna ek olarak, polis, suçun arkasındaki güdünün ırkçı, yabancı düşmanı, cinsiyetçi, homofobik veya engelliliği olan kişilere karşı olduğunu tespit ederse, bu güdü, savcılık bağlamında, “ayrımcılık ve nefret suçu vakası” olarak bahsedilecektir. Bir güdünün bağlam alanında belirttiği suçlar veri işleme sistemlerine kaydedilir. Bu, yerel polis bölgelerinin çoğunda “ISLP” ve federal polis teşkilatlarının çoğunda “FEEDIS”dir. Raporun gönderildiği sulh yargıcı, ikincil önleme kodunun doğru olup olmadığını kontrol eder. Suç motivasyonu, yukarıda belirtilen kriterlere göre ayrımcılık temelli değilse, bu açıklama silinecektir. Eğer ilgili olayların incelenmesi, motivasyonun gerçekten yasa tarafından korunan kriterlerden biri olduğunu ve ikincil önleme kodundan bahsedilmediğini gösterirse, o, savcılığın sulh yargıcının girişimine eklenir. Ayrımcılıkla ilgili istatistiksel veriler, REA/TPI sistemi veya savcılık tarafından kullanılan IT sistemi MACH temelinde başsavcılık tarafından toplanır ve sağlanır (28).

Cinsel Yönelim veya Toplumsal Cinsiyete Yönelik Önyargı-Türkiye

Grup normlarına uymamanın, zorbalık ve ayrımcılık riskini arttırdığı göz önünde bulundurulduğunda, LGBT (lezbiyen gey biseksüel transeksüel) bireylerin sözel aşağılanmadan fiziksel saldırıya kadar çevreleri tarafından çeşitli şekillerde şiddete maruz kaldıkları düşünülmektedir (29). Türkiye’de yapılan bir çalışmada da, eşcinsel bireylerin cinsel yönelimleri nedeniyle taciz, şiddet ve ayrımcılığa maruz kaldıkları, ayrıca açılma süreçlerinde olumsuz yaşantılar nedeniyle kaygı ve korku yaşadıkları belirtilmektedir (30).

Türkiye’de 2018 yılında polis tarafından kaydedilen nefret suçu bulunmamaktadır. Buna karşılık, 1983 kişi yargılanmış, 589 kişi mahkûm olmuştur. Tüm suçlar, polisten ziyade savcılıklar tarafından kayıt edilmiştir. Yargılama ve mahkûmiyet verileri, nefret ve ayrımcılıkla tahrik suçlarını kapsar, ayrıca ibadet yerleri-

ne saldırıları da içerir. Totalde 32 kişiye cinsel yönelimi ya da toplumsal cinsiyet kimliğine yönelik önyargı motivasyonu ile nefret suçu işlenmiştir (31).

Ülkemizde bir suç bildirildiğinde bir suç kaydı açılır. Bir önyargı unsuru taşıyan suçlar için de aynı yol izlenir. Nefret suçlarını kaydetmek veya soruşturmak için özel bir prosedür yoktur. Suçlar UYAP (Ulusal Yargı Ağı Sistemi) içinde elektronik olarak kaydedilmektedir. Onlar resmi istatistik programı kapsamında çıkarılmaktadır ve Türk Ceza Kanunu ile özel kanunlarda yer alan madde ve paragraflara uygun olarak suçlanan kişiler ve suçlar temelinde yıllık olarak derlenmektedir. Adalet Bakanlığı Ceza Kayıtları ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Türk Ceza Kanununun ilgili maddelerinde yer alan nefret suçlarına ilişkin istatistikleri muhafaza etmektedir (31).

Engelli Bireylere Yönelik Önyargı-İtalya

İtalya'da 2018'de 1111 nefret suçu polis tarafından kaydedilmiştir. Bunların 210 tanesi engelli bireylere yönelik önyargı temelinde gerçekleşmiştir. Fiziksel saldırı, hırsızlık, vandalizm, tehdit, şiddete teşvik, mülke zarar, barışın bozulması gibi durumlar yaşanmıştır (32).

İtalyan mevzuatı nefret suçunun bir tanımını sunmamaktadır. Nefret suçları, diğer tüm suçlar gibi yetkili polis memurları tarafından kaydedilir. Nefret suçlarının tespitinde ve kaydedilmesinde polise rehberlik edecek herhangi bir yönerge ya da tedbir belgesi yoktur (32).

Mağdur bilgileri ile polis eylemleri ve yasal yeterlilik hakkında bilgiler de dahil olmak üzere ilk suç raporları, Sistema di Indagine (SDI) soruşturma suç veri tabanına kaydedilir ve saklanır. SDI, sisteme girilen her raporda belirtilen farklı ceza hukuku hükümlerine göre düzenlenmiştir. Bu nedenle SDI sistemi, sadece etnisite, milliyet, ırk, din veya ulusal dilsel azınlıklara karşı suçlar da dahil olmak üzere yasada belirtilen nefret suçu türlerini kaydetmeye hizmet eder. SDI'daki her önyargı motivasyonu için özel bir belirteç yoktur bu nedenle suçlar motivasyona göre veritabanında birbirinden ayırt edilemez. Yasada açıkça belirtilenler dışındaki ayrımcı gerekçelerle işlenen suçlar (örneğin toplumsal cinsiyet veya cinsel yönelim) SDI'ya olağan suçlar olarak girilir. Bu ek nefret suçu tiplerini izlemek için ayrı bir sistem mevcuttur. Ayrımcı Eylemlere Karşı Güvenlik Gözlemevi (OSCAD) bu suçlarla ilgili raporlar toplamaktadır. OSCAD tarafından toplanan raporların tümü, SDI veritabanında yer almaktadır. 2011 yılında Bakanlar Kurulu Başkanlığının Irk Ayrımcılığına Karşı Ulusal Ofisi (UNAR) ile OSCAD arasında bir Mutabakat Bildirisi imzalanmıştır. UNAR ve OSCAD bu kapsamda olaylar hakkında bilgi alışverişinde bulunurlar. Bu mekanizma sayesinde, UNAR, ileti-

şim merkezine bildirilen nefret suçu davalarına rapor vermektedir (32).

Bir hükümet birimi, nefret suçları da dâhil olmak üzere ulusal SDI veri tabanının yönetiminden sorumludur. Çok Kurumlu Bilgi Sistemi Servisi, İçişleri Bakanlığı Kamu Güvenliği Daire Başkanlığı Kriminal Polis Merkezi Müdürlüğünün bir parçasıdır. SDI, nefret suçu önyargı motivasyonlarının ayırt edilmesine izin vermediğinden, yalnızca tüm izlenen nefret suçu türlerine ilişkin toplu veriler mevcuttur. Bu toplu sayı, ırk/ten rengi, etnisite, köken, azınlık statüsü, dil, Roman ve Sinti'lere karşı önyargı ve dine karşı önyargı temelinde işlenen nefret suçlarını kapsar (32).

KAYNAKLAR

1. Organization for Security and Co-Operation in Europe-Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Laws-A Practical Guide. Warsaw: Organization for Security and Co-operation in Europe (2009). Erişim: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/36426.pdf> (erişildi: 25.04.2020).
2. İnceoğlu Y. Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2012.
3. Işıқтаç Y. Adalet Psikolojisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 2013.
4. Turner L, Whittle S, Combs R. Transphobic hate crime in the European Union. London: Press for Change (2009). Erişim: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/transphobic_hate_crime_in_the_european_union_0.pdf (erişildi: 05.06.2020).
5. Cater J, Jones T. Social Geography: An Introduction to Contemporary Issues. London: Edward Arnold;1992.
6. Council of Europe Committee of Ministers. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on “Hate Speech”. Council of Europe (1997). Erişim: <https://rm.coe.int/1680505d5b> (erişildi: 24.06.2020).
7. Nadim M, Fladmoe A. Hate Speech, Report 1: Research on the Nature and Extent of Hate Speech. Norway: Norwegian Institute for Social Research (2016). Erişim: https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2442521/Report%2b2016_20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (erişildi: 19.05.2020).
8. İnceoğlu Y, Sözeri C. Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu: Ya sev ya terket ya da.. In: İnceoğlu Y, Eds. Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suç-

- ları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2012. s.16-40.
9. Oran B. Maksimum Rezillik, Nefret Suçu ve Nefret Suçunun Önkoşulu: Nefret Söylemi. In: İnceoğlu Y, Eds. Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2012. s.44-50.
 10. Anti-Defamation League. Fighting Antisemitism and Hate (2020). Erişim: <https://www.adl.org/> (erişildi: 05.05.2020).
 11. Anti-Defamation League. Pyramid of Hate (2018). Erişim: (<https://www.adl.org/sites/default/files/documents/pyramid-of-hate.pdf>). (erişildi: 06.05.2020).
 12. Friedman RC. Homosexuality, psychopathology, and suicidality. *Arch. Gen. Psych.* 1999; 56(10):887-888.
 13. Meyer IH. Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychol Bull.* 2003; 129(5), 674-697. Erişim: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674> (erişildi: 25.06.2020).
 14. Organization for Security and Co-Operation in Europe-Office for Democratic Institutions and Human Rights. What Is Hate Crime (2020). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/what-hate-crime> (erişildi: 08.06.2020).
 15. Master SD, Le Roy MK. Xenophobia and the European Union. *Comp. Poli.* 2000; 32 (4), 425.
 16. Asia-Pacific NGO Meeting for the World Conference. Declaration on Racism, Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance against Migrants and Trafficked Persons. Asia-Pacific NGO Meeting for the World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Tahran, İran. 18 Şubat 2001.
 17. NGO Working Group on Migration and Xenophobia for the World Conference. In International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia. A publication jointly produced by ILO, IOM, OHCHR, in consultation with UNHCR. 2001.
 18. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/united-kingdom> (erişildi: 24.06.2020).
 19. Sert NY, Turhan ŞB. Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bil. Derg.* 2019; 17(3), 535-560.
 20. Ateş H. Giriş. In: Ateş H, Eds. Tarihten Günümüze Türkiye’de Romanlar: Tarih-Kimlik-Kültür-Sosyolojik Profil-Sorunlar. Bursa: Bursa Büyükşehir-

- hir Belediyesi Kitaplığı; 2016. s.11-20.
21. Uzpeder E, Roussinova SD, Özçelik S. Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi. İstanbul: Mart Matbaacılık; 2008.
 22. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/poland> (erişildi: 25.06.2020).
 23. Bergmann W. Anti-Semitism. In: Pelinka A, Bischof K, Stögner K, Eds. Handbook of Prejudice. New York: Caminbria Press; 2009. s.37-76.
 24. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/germany> (erişildi: 26.06.2020).
 25. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/denmark> (erişildi: 27.06.2020).
 26. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişildi: <https://hatecrime.osce.org/france> (erişildi: 30.06.2020).
 27. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/united-states-america> (erişildi: 03.07.2020).
 28. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/belgium> (erişildi: 05.07.2020).
 29. Uluyol FM. Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelime Bağlı Zorbalığa Maruz Kalma, Sosyal Destek ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişki. Kli. Psik. 2016; 19:87-96.
 30. Kabacaoğlu G. Gey ve Lezbiyenlerde Açılma Süreci: Nitel Bir Çalışma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalı; 2015.
 31. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/turkey> (erişildi: 06.07.2020).
 32. Organization for Security and Co-Operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. Hate Crime Reporting (2018). Erişim: <https://hatecrime.osce.org/italy> (erişildi: 08.07.2020).

Bölüm-4

Modern Liderlikte Pozitif Yaklaşımlar

Öğr. Gör. Dr. Didem ÖZTÜRK ÇİFTÇİ

GİRİŞ

Var olduğu günden bu yana bir arada bulunma eğiliminde olan insanlar, ortak amaçlar etrafında toplanmayı ve bu amaçları gerçekleştirmek için birlikte hareket etmeyi sağlayacak liderlere ihtiyaç duymuştur. Grup içerisinde kimin neden lider olarak kabul gördüğü ise yüzyıllardır üzerinde düşünülen, araştırmalar yapılan ve çok farklı yaklaşımlar ile ele alınan bir konudur. Gerçek şu ki, bir bireyin bir grup tarafından lider olarak görülmesini sağlayan unsurlar, zaman içinde tıpkı sosyal yaşam ya da örgütsel yapılar gibi değişime uğrayabilmektedir. Bu bağlamda son yıllarda psikolojinin insanların yalnızca zayıf ya da tedavi edilmesi gereken yönleri ile değil, güçlü yönleri ile de ilgilenmesi gerektiği düşüncesini savunan pozitif psikoloji akımının örgütsel davranış üzerindeki etkileri ve modern çağın iş yaşamında meydana getirdiği köklü değişimin de örgütlerin yönetilmesi noktasında dönüşümü başlattığı söylenebilir. Pozitif psikoloji kavramı 1900'lü yılların başından itibaren kendini göstermeye başlamış olsa da yaklaşımın bilimsel temellerinin oluşturulmasının ve günümüzdeki popüler konumuna ulaşmasının, yüzyılın son çeyreğinde Martin Seligman öncülüğünde gerçekleştiği söylenebilir. Psikolojinin insan doğasında var olan olumsuzlukları gidermeye odaklanan bakış açısının, olumlu yönleri bulma ve geliştirmeye evrilmesini ifade eden pozitif psikoloji kavramı ⁽¹⁾, örgütsel anlamda birçok konuda olduğu gibi lider davranış biçimlerinin zorlayıcı güç kullanımından daha pozitif bir eksene yönelmesinde de etkili olmuştur ^(2,3).

Pozitif örgütsel yaklaşım bağlamında Luthans (2002), negatif yönelimlerin oluşturduğu kısır döngüyü aşabilmesinin yolunun güçlü yönlerin ön plana çıkarılması, desteklenmesi ile proaktif ve pozitif bir yaklaşımın geliştirilmesi olduğunu ifade etmektedir⁽⁴⁾. Buradan hareketle pozitif yaklaşımla şekillenen örgütlerin yine aynı yaklaşımla tarif edilen istikamette yönetilmesi beklentisinin, pozitif liderliğin ortaya çıkışının öncülleri arasında yer aldığı ifade edilebilir.

İzleyicinin örgütsel katkısını beklenen düzeye ulaştırmanın, onların sadece eksik yönlerine odaklanarak bu eksikleri gidermeye çalışmak yerine, güçlü yönlerini de keşfedip güçlendirme yolu ile sağlanabileceği düşüncesi, pozitif liderliğin insana bakışını ifade etmektedir ⁽⁵⁾. Bu bağlamda, pozitif örgütsel yaklaşım etkisindeki liderlik tarzları, pozitif psikoloji ⁽⁶⁾ ve pozitif örgütsel psikoloji ⁽⁷⁾ gibi disiplinlerden kaynaklanan olumlu davranış ilkelerinin uygulanmasına dayanmaktadır. Bu ilkelerin olumlu sonuçları ise çalışanların pozitif bir ortamda çalıştıklarında daha mutlu ve daha üretken olduklarına ilişkin kanıtlar sunan çok sayıda araştırma tarafından desteklenmektedir^(8,9,10).

Bu araştırma, liderliğin yeniden tanımlandığı 21. Yüzyılın başından beri araş-

tırmacılar tarafından, pozitif psikoloji etkisi ile değişen çevresel ve örgütsel faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan pozitif eksenli liderlik yaklaşımları arasında en çok dikkat çeken 5 liderlik yaklaşımının kuramsal temeller çerçevesinde değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özellikle son yıllarda araştırmacılar tarafından daha çok ampirik araştırmalara konu edilmiş pozitif temelli modern liderliğin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri, karakteristikleri ve örgütsel çıktılara olan etkileri açısından kısa birer değerlendirmesi yapılmıştır.

POZİTİF LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

1.Hizmetkâr Liderlik

1.1.Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Hizmetkâr liderlik terimi modern anlamda ilk kez Robert Greenleaf tarafından 1970’ de yayınlanan “Hizmetkâr Lider” adlı seminer çalışmasında ortaya atılmıştır⁽¹¹⁾. Daha sonra Greenleaf 1977 yılında yayımladığı “Servant Leadership: A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness” (Hizmetkâr Liderlik: Meşru Güç ve Büyüklüğün Doğasına Bir Yolculuk) isimli kitabında, hizmetkâr liderlik kavramın daha ayrıntılı ve sonraki çalışmalara esas olacak kuramsal temellerini oluşturmuştur. Aslında, Greenleaf’ın liderlik ve hizmetkârlık kavramlarını bütünlüştürme fikrinin ilham kaynağının Herman Hesse’nin Doğuya Yolculuk (1956) kitabı olduğu birçok kaynakta ifade edilmektedir^(12,13,14). Greenleaf’ın kitapta geçen hikâyenin ana fikrinden yola çıkarak, “Büyük liderler önce hizmetkâr olabilmelidir ve büyük lider olabilmenin temel anahtarı budur” çıkarımının, hizmetkar liderliğin ortaya çıkış noktası olduğu ifade edilebilir. Uzun ve zorlu bir yolculukta bir grup gezgine hizmet etmekle görevli olan, başkarakter Leo’nun ortadan kaybolduktan sonra bu grubu ayakta tuttuğu, rehberlik ederek yönlendirdiği ve hatta gruba liderlik ettiğinin anlaşılması, hikâyeden bu çıkarımın yapılmasında etkili olmuştur. Greenleaf (1977), hizmetkâr liderleri, izleyicileri ilişkisel, etik, duygusal ve manevi boyutta birleştirerek gerçekten kendilerini bulma konusunda bütünlüştürücü yaklaşımla onları dinleme, anlamaya çalışma ve destekleme kısacası hizmet etme noktasında bilinenen farklı bir güce sahip lider olarak tanımlamaktadır⁽¹⁵⁾. Benzer şekilde Farling vd (1999) de, hizmet etmenin hizmetkâr liderliğin birincil işlevi olduğunu ve bu hizmetin izleyicilerin çıkar ve refahına dayandırılması gerektiğini ifade etmektedir⁽¹⁶⁾.

1.2.Hizmetkâr Liderlerin Karakteristik Özellikleri

Hizmetkâr liderliğe ilişkin tanımlar her ne kadar Greenleaf'ın çizdiği kavramsal çerçeve temelinde oluşsa da hizmetkâr liderlerin davranış şekilleri gibi kavramsal alt yapının, yüzyılın sonlarında yapılan araştırmalar ile şekillendiği ifade edilmektedir ⁽¹⁷⁾.

Spears (2005) tarafından hizmetkâr liderliğin merkezinde yer alan 10 temel karakteristik özellik aşağıda özetlenmiştir ⁽¹⁸⁾;

Dinleme; Hizmetkâr liderlerin hem kendi iç sesleri ile dinlemeyi hem de karşı tarafın bedeninin, ruhunun ve zihninin ne ilettiğini anlamayı başarabildiğini ifade etmektedir

Empati; Hizmetkâr liderlerin izleyicilerinin duygu ve düşüncelerini hissettiklerini ve anladıklarını ifade etmektedir.

İyileştirme; Hizmetkâr liderlerin en güçlü yönlerinden birisi kendisini ve başkalarını iyileştirebilme potansiyeline sahip olmalarıdır.

Farkındalık; Hizmetkâr liderin öz farkındalığını gerçekleştirdikten sonra çevresine ilişkin gerçekçi ve çoğu zaman teselli etmekten çok rahatsızlık verecek durumların dahi farkında olması anlamına gelmektedir.

İkna; Hizmetkâr liderin zorlayıcı güç kullanmak yerine ikna etmeyi tercih etmesi ve bu konuda başarılı olmasını sağlayan becerilerini ifade etmektedir.

Kavramsallaştırma; Hizmetkâr liderlerin, kısa vadeli operasyonel hedeflere odaklanan geleneksel yöneticilerden farklı olarak, vizyoner bir bakış açısına sahip olduğunu ifade etmektedir.

Öngörü; Hizmetkâr liderin geleceğe yönelik bir kararın olası sonucunu öngörebilme yeteneğini ifade etmektedir.

Yönetme; Hizmetkâr liderin, izleyicilerin ve örgütün tüm ihtiyaçlarını gidermek için hizmet etmeye ve sorumluluk üstlenmeye istekli olduğunu ifade etmektedir.

İnsanların Gelişimine Adanma; Hizmetkâr liderlerin, örgütteki her bireyin gelişimini desteklemek için kendi gücü dâhilindeki her şeyi yapma sorumluluğunu kabul ettiğini ifade etmektedir.

Topluluk İnşası; Hizmetkâr liderin, tüm izleyicilerini kendini bir şeylerin parçası hissedebilmesini sağlayan topluluklar oluşturmayı başarabildiğini ifade etmektedir.

Yapılan araştırmalar sayılan özellikler dışında hizmetkâr liderlerin ahlâki bakış açısına sahip ⁽¹⁹⁾, kişisel alçakgönüllülüğü yoğun profesyonel iradeyle harmanlayabilen ⁽²⁰⁾, hatalardan öğrenmeyi başarabilen, karşıt görüşleri onurlandıran ⁽¹⁴⁾, erdemli, affedici ⁽¹⁷⁾, bilge ve fedakâr ⁽²¹⁾ liderler olduğunu göstermektedir.

1.3.Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Ardılları

Pozitif liderlik tarzlarından biri olan hizmetkâr liderliğin, örgütsel çıktılar ve çalışan performansı üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır. Harwiki (2016) Endonezya’da kadınların çalıştığı bir kooperatifin yöneticileri; Choudhary, Akhtar ve Zaheer (2012) Pakistan’da kâr odaklı hizmet sektörü işletmelerinin çalışanları; Peterson, Galvin ve Lange (2012) ABD’de bazı teknoloji şirketlerinin CEO konumundaki yöneticileri; Gaskova (2020) ise Praq’da bir üniversitede ekonomi alanında yüksek lisans yapmakta olan öğrenciler ile gerçekleştirdikleri araştırmalarda hizmetkar liderliğin örgütsel ve bireysel boyuttaki performans düzeylerine olumlu etkisi olduğunu gösteren sonuçlar elde etmişlerdir ^(22,23, 24,25).

Hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, iş tatmini ve iş adanmışlık gibi pozitif örgütsel olgular üzerindeki olumlu etkisini de doğrulayan birçok araştırma bulunmaktadır ^(26,27,28, 29,30,31,32,33).

2. Otantik Liderlik

2.1.Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Etimolojisi incelendiğinde antik Yunan felsefesine kadar uzandığı ve “Kendini bil” ifadesi ile özdeşleştiği görülen otantiklik kavramının tarihsel süreci takip edildiğinde Sokrates’in kendini sorgulamaya ve Aristoteles’in daha iyiyi bulma yolunda kendini gerçekleştirmeye odaklanan bakış açıları ile karşılaşmaktadır ⁽³⁴⁾. Söz konusu yaklaşımlar kişinin kendini olduğu gibi kabul etmesi ve kendi varlığına sadık olmasına atıf yapmaktadır. Bu nedenle otantiklik için bireyin hem kişisel deneyimlerinin hem de davranışlarının gerçek düşünce ve inançları doğrultusunda olması gerektiği kabul edilmektedir ⁽³⁵⁾.

Otantik liderlik kavramının liderlik yazınında yer bulması ve otantik liderlik kavramının ortaya çıkışı 1960 yılında, Seeman’ın liderlerin otantik olmayan özelliklerinin belirlenmesine ilişkin olarak geliştirdiği ölçeğe dayanmaktadır ^(35,36). Seeman (1966) daha sonraki araştırmasında otantik liderliğin, liderlerin otantik olma derecelerinin liderlik rolleri hakkındaki belirsizliği azaltma yeteneklerinin bir işlevi olduğunu öne sürmüştür ⁽³⁷⁾.

Otantik liderlik, pozitif psikolojini etkisini örgütsel alanda göstermeye başladığı 21. Yüzyılın başından itibaren, hem yoğun bir şekilde akademik araştırmalara konu olmuş, hem de bunun bir sonucu olarak farklı perspektiflerle ele alınarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Harter (2002), otantik davranışı “kişinin tecrübe,

duygu, düşünce, ihtiyaç ve inançları doğrultusunda kendini bilmesi “olarak tanımlarken, Luthans ve Avolio (2003), otantikliği, kişinin gerçekten ne düşündüğünü ve inandığını farkında olması ve gerçek benliğine uygun hareket etmesi şeklinde ifade etmektedir^(38,39). Kernis (2003) kavram için, öz farkındalık, tarafsız değerlendirme, otantik davranış ve ilişkilerde otantiklik olmak üzere dört boyuttan oluşan bir yapı önerirken⁽⁴⁰⁾, Walumbwa vd (2008) ise otantik liderliği, yıllar içinde örgütsel davranış araştırmalarında da oldukça kabul gören dört faktörlü bir yapı ile açıklamışlardır⁽⁴¹⁾. Yazarlara göre otantik liderlik kişinin;

(a)Öz farkındalık; Güçlü ve zayıf yönlerini, kendi çok boyutlu doğasını ve başkaları üzerindeki etki düzeyini farkında olması,

(b)İlişkilerde Şeffaflık; Gerçek düşünce ve duygularının bilgilerinin ve ifadelerinin açıkça paylaşması,

(c)Bilgiyi Dengeli ve Tarafsız Değerlendirme; Bir karara varmadan önce ilgili tüm verileri toplamasını, farklı bakış açılarını dinlemesini ve bu veri ve fikirleri objektif olarak analiz etmesi,

(d)İçselleştirilmiş Ahlâk Anlayışı; İçsel ahlaki standartlara sahip olmasını ve toplumsal ya da örgütsel baskılar tarafından değil bu içselleştirilmiş ahlaki standartlar tarafından yönlendirilmesi unsurlarını içermektedir.

2.2. Otantik Liderlerin Karakteristik Özellikleri

Otantik liderliğin, pozitif psikolojinin örgütsel davranış ve liderlik biçimleri üzerindeki etkisinin en net görüldüğü liderlik yaklaşımlarından birisi olduğu ve otantik liderlerin pozitif psikolojik sermayeyi geliştirecek davranış biçimleri sergiledikleri bilinmektedir⁽⁴²⁾. Otantik liderliğin karakteristik özelliklerinden birisi de öz benliklerine ilişkin derin bilgi sahibi olmaları ve bu bilgi sayesinde öz benliklerine dair sarsılmaz bir sadakat geliştirebilmeleridir. Bu özellik ayrıca otantik liderin fiziksel ve bilişsel sınırlarını, güçlü ve zayıf yönlerini tanıyarak kabul etmelerini, sağlar⁽⁴³⁾. Otantik liderliği diğer liderlik türlerinden ayıran en belirgin özelliklerden birisi de yarattıkları olumlu etkileşim sayesinde izleyicilerini de otantik tutum ve davranışlar sergileme konusunda motive edebilmeleridir⁽³⁴⁾. Bu durum, aynı zamanda otantik liderler tarafından yönetilen izleyicilerin zaman içinde duygu bulaşması yolu ile otantik tavırlar sergilemeye başlaması ve otantik izleyiciliğin oluşmasını da açıklamaktadır^(44,35). Tüm bunların yanında otantik liderler için, liderliklerinin hiçbir taklit unsuru içermeyip tamamen gerçek olduğu, liderlik ederken sergiledikleri davranış biçimlerinin değer ve inançlarına dayanıyor olduğu, pozitif unsurlara dayanan olumlu bir örgüt kültürü oluşturmaya odaklandıkları, gelişime ve geliştirmeye açık oldukları, izleyicileri ile kalıcı, gü-

ven unsuruna dayanan ilişkiler geliştirebildikleri, rehberlik edici ve alçak gönüllü oldukları söylenebilir ^(45,34,41).

2.3. Otantik Liderliğin Örgütsel Ardılları

Otantik liderlerin, örgütsel çıktılara sağladığı olumlu katkı izleyicileri ile kurduğu etkili iletişim sayesinde gerçekleşmektedir. Kurulan sağlıklı iletişimin, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, örgütsel özdeşleşme gibi birey-örgüt etkileşimleri üzerinde de olumlu etkisi olduğu yapılan araştırmalar ile orta koyulmuştur ^(46,47,48).

Otantik liderliğin ayrıca çalışan performansı ve dolayısıyla örgütsel performans düzeyi üzerinde olumlu etkisi olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda Wang vd., Çin’de 49 lider ve 794 izleyici ile ⁽⁴⁹⁾; Zamahani vd. (2011) ise İran’da çalışan örnekleminde gerçekleştirdikleri araştırmalarda otantik liderlik davranışlarının çalışanların pozitif özelliklerini destekleyerek performansı olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır ⁽⁵⁰⁾. Benzer şekilde Riberio vd. (2018), Portekiz’de 212; Leroy vd. (2012) ise Belçika’da 345 katılımcıyla birer araştırma gerçekleştirmiş ve otantik liderlerin çalışan bağlılığı aracılığı ile performans üzerinde olumlu etki oluşturduğuna işaret eden bulgular elde etmişlerdir ^(51,52).

3. Kapsayıcı Liderlik

3.1. Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Kapsayıcı liderlik, özellikle pozitif örgütsel davranışın liderliği tarif ederken çokça vurgu yaptığı lider-izleyici ilişkileri ve bu ilişkilerin biçimleri ekseninde değerlendirilebilecek olan ve ilk olarak Nembhard ve Edmondson (2006) tarafından ortaya atılan liderlik yaklaşımıdır ⁽⁵³⁾. Yazarlar kapsayıcı liderliği, örgüt ya da takımların yönetilmesinde çalışanların fikirsel katkı ve katılımlarının önemsenmediği liderlik biçimi olarak tanımlanmıştır. Kavrama ilişkin çerçeve bu tanım ile çizilmiş olsa da zaman içerisinde araştırmacılar tarafından farklı örgütsel değişkenlerle birlikte araştırmalara konu edildikçe farklı boyutlar kazanmıştır. Psikolog Edwin Hollander (2009), kapsayıcı liderliği karşılıklı fayda sağlayabilecek ilişkiler bağlamında açıklamış ve insanlar için bir şeyler yapmak yerine insanlar ile birlikte bir şeyler yapmanın bu liderlik yaklaşımının temelini oluşturduğuna işaret etmiştir ⁽⁵⁴⁾. Hollander’ın tanımından yola çıkarak Carmeli vd (2010) ise kapsayıcı lideri, insanların genel kabul görmüş normlara uygun olmayan fikirleri bile kendilerini psikolojik olarak güvende hissederek, ifade edebilecekleri bir ortam yaratmayı başarabilen ve kendisi de bu fikirlere açık olan lider olarak tanım-

lamaktadır ⁽⁵⁵⁾. Yazarlar kapsayıcı liderlik için; (a) liderlerin çalışanları cesaretlendirmesi (b) liderlerin çalışanlara saygılı ve adil muamelesi ve (c) liderlerin çalışanların başarısızlıklarına toleransı şeklinde üç boyutlu bir yapı önermişlerdir.

Tüm tanım ve açıklamalar ışığında, izleyicilerin istek ve beklentilerini dikkate alan ve bunu açıkça belli etmekten çekinmeyen ilişkisel bir liderlik biçimi olan (Choi, Tran ve Kang (2017) kapsayıcı liderliğin özünün, çalışanların fikirlerini manipüle etmek yerine onları tüm süreçlere dâhil ederek onlara adil, saygılı davranıldığını ve değer verildiğini hissettirmek şeklinde ifade edilebilir ⁽⁵⁶⁾.

3.2. Kapsayıcı Liderlerin Karakteristik Özellikleri

Kapsayıcı liderlerin karakteristik özellikleri farklı araştırmalar sonucu ortaya koyulmuştur. Bourke ve Espedido (2019), kapsayıcı liderlerin davranış biçimlerini inceledikleri araştırmada 6 spesifik davranış belirlemiştir ⁽⁵⁷⁾. Buna göre kapsayıcı liderler;

Açık Bağlılık: Statükoya meydan okuyarak, çeşitliliğe bağlı, hesap verebilir bir yönetim anlayışını öncelik haline getirirler.

Alçakgönüllülük; Sahip oldukları yetenekler konusunda mütevazıdırlar, hatalarını kabul ederek bunları düzeltme konusunda başkalarının katkıda bulunabileceği uygun alan yaratırlar.

Önyargıların **farkında olma;** Bireysel kör noktalarının ve sistemdeki kusurların farkındadırlar.

Başkaları hakkında merak: Başkalarını gerçek bir ilgi ve merak ile yargılamadan dinler ve etraflarındaki insanları anlamak için empati kurmaya çalışırlar.

Kültürel zekâ: Başkalarının kültürel özelliklerine nezaket ve saygıyla yaklaşır gerektiğinde uyum sağlarlar.

Etkili iş birliği: Başkalarını güçlendirir, düşüncelerin çeşitliliğine, psikolojik güvenliğe dikkat eder ve uyumlu ekip çalışmasına odaklanırlar.

3.3. Kapsayıcı Liderliğin Örgütsel Ardılları

Kapsayıcı liderliğin ön yargılardan arınmış, alçakgönüllü ve iş birliği içeren yaklaşımı, çalışanların kendilerini psikolojik olarak güvende hissetmelerini ve bu güvenlik hissini de işlerine daha fazla adanmalarını sağladığı bilinmektedir ^(53,58). Çalışanların işine adanmasının, içten gelen bir istek, enerji ve yoğun odaklanma ile çalışmalarını sağlaması ve buna bağlı olarak örgütsel çıktılarının olumlu etkilenmesi beklenebilir. Hanh Tran ve Choi (2014), Vietnam'da hizmet sektörü çalışanları ile gerçekleştirdikleri araştırmada kapsayıcı liderlerin olumlu davranış

biçimlerinin gerek sosyal değişim teorisi çerçevesinde karşılıklılık ilkesi gereği, gerekse söz konusu davranışların oluşturduğu örgütsel adalet algısı aracılığı ile çalışanlarda örgütsel vatandaşlık davranışı gelişmesinde olumlu etki sağladığını doğrulamışlardır⁽⁵⁹⁾. Qi ve Liu (2017), Çin’de 6 farklı şehirden 329 katılımcı ile gerçekleştirdikleri araştırmada, kapsayıcı liderler tarafından yönetilen takımlarda lider davranış biçimlerinin oluşturduğu etik iklim aracılığıyla takım performanslarının arttığına işaret eden bulgular elde etmişlerdir⁽⁶⁰⁾. Mitchell vd (2015), Avustralya’da sağlık sektöründe 75 ekibin 346 üyesi ile gerçekleştirdikleri araştırmada ise, kapsayıcı liderlerin ekip kimliği oluşturmadaki başarılarının takım performansını olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır⁽⁶¹⁾.

4. Etik Liderlik

4.1. Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Etik, etimolojik olarak gelenek veya alışkanlık anlamına gelen Yunanca “Ethos” kelimesinden türediği ileri sürülen felsefi bir terimdir. Felsefi ilkelerin bir işlevi olarak, “kabul edilebilir” ve “kabul edilemez” davranış yolları olduğunu öne süren etik kavramı, neyin doğru neyin yanlış olduğuna göre bireysel veya grup davranışına rehberlik eden değerler ve normlardan oluşmaktadır⁽⁶²⁾. Etik kavramının, toplumun her alanında olduğu gibi gerek işletme gerekse kamu yönetimi alanlarındaki varlığının da oldukça eski olduğu ifade edilebilir. Ancak etik olgusunun bir liderlik biçimi şeklinde ele alınması, içinde bulunduğumuz yüzyılın erdemini ve ahlakın önemini vurgulayan yaklaşımı ile gerçekleştiği söylenebilir⁽⁶³⁾. Bu bağlamda etik liderlik ilk kez Treviño, Hartman ve Brown (2000) tarafından kavramsallaştırılmış ve etik liderin karakteristik özelliklerine yönelik bir çerçeve oluşturulmuştur⁽⁶⁴⁾. Yazarlar etik liderliği, kişisel eylemler ve kişiler arası ilişkiler yoluyla normatif olarak doğru ve uygun yönetim davranışının gösterilmesi ve bu davranış biçiminin çift yönlü iletişim, pekiştirme ve güçlendirme yoluyla takipçilere de benimsetilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, etik liderlik yalnızca doğru ya da yanlış arasında uygun seçimi yapmak değil aynı zamanda takipçilere de bu konuda rehber olmayı gerektirmektedir⁽⁶⁵⁾. Eisenbeiss (2012) ise etik liderliği, etik davranışı ve onun altında yatan değerleri meydana getiren asgari bir dizi normatif referans noktasına sahip olmadan ‘normatif olarak uygun davranış’ olarak tanımlamanın yeterli olmadığını ifade etmektedir⁽⁶⁶⁾.

Etik liderliğin, özellikle finansal yolsuzlukların, yoğun rekabetin getirdiği etik ihlallerin ve çalışanlar üzerindeki baskı ve mobbing davranışlarının artış göster-

diği, aynı zamanda bu olumsuzlukların karşısında pozitif ve iyiye odaklanarak gelişen pozitif örgütsel yaklaşımın etkisinin kendini göstermeye başladığı bir dönemde ortaya çıktığı ve ilgi gördüğü ifade edilebilir. Bu durum, iş yaşamındaki ahlaki ve etik erozyonların, pozitif liderlik yaklaşımının etkisi ile gelişen, etik ve ahlaki önceleyerek bu konuda takipçilerine de rol model olan etik liderler tarafından aşılması beklentisinin oluştuğu şeklinde değerlendirilebilir.

4.2. Etik Liderlerin Karakteristik Özellikleri

Etik liderlerin taşıdığı karakteristik özellikler farklı araştırmacılar tarafından gerek ampirik gerekse kuramsal araştırmalar ile ortaya koyulmuştur. Brown ve Trevino (2006), etik liderlerin aşağıdaki karakteristik özellikleri taşımasının beklenebileceğini ileri sürmektedir ⁽⁶⁷⁾;

Uysal; Etik liderin fedakâr, nazik ve iş birliğine hazır olduğunu ifade eder.

Dürüstlük; Etik liderin güvenilir, sorumluluk sahibi, işine saygılı ve azimli.

Ahlaki değerlendirme; Etik liderlerin yalnızca yüksek düzeyde ahlaki muhakeme kapasitesine değil, aynı zamanda etik karar vermede ilkeli düşünme biçimine de sahip olduğunu ifade etmektedir.

Dahil kontrol odağı; Etik liderlerin, kendi davranışları ile bu davranışın ürettiği sonuçlar arasındaki bağlantıyı algılama olasılıklarının daha yüksek olması nedeniyle etik davranış biçimini tercih ettiklerini ifade eder.

Ayrıca yapılan araştırmalar etik liderlerin örgütsel değerleri ve etik standartları açıkça ortaya koyan ve benimsenmesini sağlayan; karar alırken rehber ilkelerini ve değerlerini daima göz önünde bulunduran; etik kararlar almak için gerekli anlayış, bilgi ve bilince sahip; etki alanları içerisine giren bütün bireylerin duygu, görüş ve düşüncelerine önem veren; kararlarında misyon, vizyon ve değerleri ölçü alan; davranışları başkalarının onaylanmasa bile bu davranışı sergileme konusunda cesur proaktif, samimi ve tarafsız olan liderler olduğunu ortaya koymaktadır ^(67,68,13).

4.3. Etik Liderliğin Örgütsel Ardılları

Etik liderlerin örgütsel süreçlere etik yaklaşımı ve sahip oldukları diğer pozitif özellikler sayesinde örgütsel davranış değişkenleri üzerinde olumlu etki yaratma potansiyeli olduğu kabul edilmektedir ⁽⁶⁹⁾. Bu bağlamda Yanık (2018), Türkiye’de 328 üretim sektörü çalışanı ile gerçekleştirdiği çalışmada, etik liderliğin örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel bağlılık üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya çıkarmışlardır ⁽⁷⁰⁾. Aryati vd (2017) ise Endonezya’da 120 kamu çalışanı örnekleminde yaptıkları araştırma sonuçları bağlamında etik liderlerin dürüstlük,

güvenilirlik, adalet gibi olumlu özelliklerinin örgütte etik iklimin oluşmasında ve bu yolla sapkın işyeri davranışlarının azaltılmasında olumlu etkisinin olduğunu ifade etmektedirler ⁽⁷¹⁾. Qing vd (2019), de Çin’de kamu sektörü çalışanları ile bir araştırma gerçekleştirerek etik liderlerin psikolojik güçlendirme aracılığı ile çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarını arttırdıklarını ortaya koymuşlardır ⁽⁷²⁾.

Yukarıda örnek olarak verilen örgütsel davranış eksenli araştırmaların sonuçlarına ek olarak etik liderliğin gerek doğrudan gerekse farklı değişkenler aracılığı ile performans ya da firma itibarı gibi unsurlar üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır ^(73,74,66,75).

5. Spiritüel Liderlik

5.1. Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Spiritüelite kavramı hakkında, soyut olması ve farklı alanlarda farklı bakış açıları ile ele alınması nedeniyle tanım birliği oluşturulamadığı söylenebilir. Ancak, köken olarak bir kişinin hayatla barışık olmasını ve içsel doğası ile ilişki kurmasını sağlayan, canlandırıcı ve beden dışı soyut bir güç olarak ifade edilen Spirit (Ruh) kavramından türemiş olduğu ifade edilebilir ^(76,77). Spiritüelite, en genel anlamı ile kutsal olana karşı hissedilen yakınlık duygusu ⁽⁷⁸⁾, daha geniş anlamda ise sevgi, şefkat, sabır, hoşgörü, affetme, memnuniyet, kişisel sorumluluk ve uyum gibi olumlu niteliklerle ve bireyin iç dünyası ve yaşama bakışını etkilediğini düşündüğü güçle kurduğu bağlantı ile ilgili olduğu ifade edilebilir ⁽⁷⁹⁾.

Liderlik ve spiritüelite kavramları, 21. Yüzyılda bir araya gelmiş olsa da temellerinin 90’lı yıllarda iş yaşamında spiritüelite ve anlam arayışı konularının gündemde yer almaya başlaması ile atıldığı söylenebilir. İşyerinde spiritüelite, hem çalışanların hem de liderlerin tamamlanmış bir maneviyata ihtiyaç duyduğu fikrinden hareketle ⁽⁸⁰⁾, çalışanların işle ilgi anlam arayışlarını daha fazla şefkat ve iyilikle sonuçlandıracak şekilde iş süreçlerinde iç bilinci deneyimlemeyi, maneviyatın üstünlüğünü mümkün kılan değerler bütünü olarak ifade edilebilir ^(81,82).

İşyerinde spiritüelite ve liderlik kavramları Gilbert W. Fairholm ve Louis W. Fry’dır tarafından bir arada kullanılmış ve spiritüel liderlik kavramı ortaya çıkmıştır. Spiritüel liderlik teorisi temelde vizyon, umut / inanç ve özgecil sevgiyi, işyeri maneviyatı teorilerini ve manevi refahı içeren içsel bir motivasyon modeline dayanmaktadır. Fairholm (1998), spiritüel liderliği daha çok görevlere odaklanan, “**Toplum; Sürekli gelişme; Yetkinlik; Yüksek ahlaki standartlar; Hizmetkarlık; Ruhsallık; Yöneticilik ve Vizyon oluşturma**” şeklinde 8 ana boyuttan oluşan bir yapı ile ele almıştır ⁽⁸³⁾. Fry (2003)’ün liderlik teorisi ise başlangıçta

dört temel üzerine oturmaktadır. Bunlar; a) Bireyin manevi ihtiyaçlarını belirten *içsel motivasyon*; b) Fedakârlık, sevgi ve korumaya odaklanan **din**; c) Müşterek çıkarları gerçekleştirmek için sorumlulukları paylaşmayı ifade eden **etik**; d) işin anlamlılığını ortaya çıkaracak destekleyici bir örgütsel iklim oluşturmak için çabalamak anlamına gelen **değerler**dir. Yazar, 2005 ve 2008 yıllarında teoriyi genişleterek yedi unsura vurgu yapan yeni bir model oluşturmuştur. Bunlar;

Umut/İnanç; Kuruluşun vizyon ve amaçlarının gerçekleşeceğine kesin olarak inanmak.

Vizyon; Çalışanlar arasında anlam duygusu yaratan bir vizyon oluşturmak.

Fedakâr Sevgi; Kişinin kendisi ve başkaları için bütünlük, uyum, mutluluk, sevgi ve takdir duygusu.

Anlam; Hayatın anlamlı olduğuna ve büyük hedeflere ulaşmanın mümkün olduğuna inanmak.

Üyelik; Anlaşıldığını ve takdir edildiğini hissetmek.

Örgütsel bağlılık; Örgütle olan ilişkiyi ve örgütsel amaçlara olan inancı sürdürme arzusu duymak.

Verimlilik; Yüksek kalitede ürünler ve istisnai hizmetler sunmak.

Chen ve Yang (2012), spiritüel liderlik için iş yerinde anlam olgusunu öne çıkaran farklı bir model geliştirmiştir. Bu model, lider davranışlarına odaklanan vizyon, umut ve diğergamlık ile spiritüel liderin izleyicileri üzerindeki etkisine odaklanan anlam ve üyelik boyutlarından oluşmaktadır ⁽⁸⁴⁾.

5.2. Spiritüel Liderlerin Karakteristik Özellikleri

Spiritüel liderlik, kişinin kendisini ve izleyicilerini içsel olarak motive etmek için gerekli olan değerleri, tutumları ve davranışları oluşturmak ve geliştirmek için içsel veya manevi bir güç ya da kaynaktan yararlanmayı ve böylece manevi bir refah duygusuna sahip olmayı ifade etmektedir ⁽⁷⁹⁾. Bu anlamda, spiritüel liderlerin, izleyicilere umut veren, iç ve dış dünyasında denge kurmuş, fedakâr, ilgili ve sağduyulu bireyler olması beklenmektedir ^(79,85,86). Ayrıca, Smith, Minor ve Brashen (2018), bir liderin spiritüel lider olabilmesi için öz farkındalık, benlik saygısı, iletişim ve sağlıklı çatışma ortamını destekleme gibi özellikleri taşıması gerektiğini belirtmektedir ⁽⁸⁶⁾. Her koşulda kibar sabırlı ve kararlı olan spiritüel liderler, yaşanan olumsuz durumlarda bahane üretmek ya da takipçilerini sorumlu tutmaktansa onların liderlik ruhuna sahip olmaları için çaba gösterirler ^(87, Aktaran, Uyar, 2019). Crossman (2010) ise spiritüel liderliğin şefkat, özen, cesaret, cömertlik, merak, hizmet, huzur, barış ve minnettarlık gibi nitelikleri içerdiğine işaret etmektedir ⁽⁸⁸⁾.

5.3 Spiritüel Liderliğin Örgütsel Ardılları

Spiritüel liderlerin, izleyicilerinin işyerinde manevi ihtiyaçlarının karşılanması, spiritüel iş ortamının oluşturulması ve yarattıkları olumlu örgüt iklimi sayesinde çalışanların işle ilgili anlam arayışlarının sonuçlanmasına katkı sağlamaktadır (89). İşlerinin anlamlılığı konusunda manevi olarak tatmin olan çalışanların içsel motivasyonlarının artması ve bu artışın örgütsel verim ve performans üzerindeki olumlu etkileri olduğu araştırmalar ile doğrulanmıştır (90). Baykal Narcıkara (2017), Türkiye’de 167 işletmede çalışan 751 beyaz yakalı çalışan ile gerçekleştirdiği araştırmada, spiritüel liderlerin çalışanların umut, iyimserlik, öz yeterlilik gibi olumlu duygularını destekleyici davranış biçiminin, nitel, nicel ve çalışan performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur (91). Udin (2019), Endonezya’da 162 üniversite çalışanı ile yapmış olduğu araştırmada, liderin spiritüel özellikleri ne kadar fazla ise izleyicilerin performansının o kadar yüksek olacağını gösteren sonuçlar elde etmiştir (92).

Yukarıda örnek olarak seçilen araştırmaların dışında, yazında spiritüel liderliğin iş tatmini, bağlılık, örgütsel vatandaşlık gibi örgütsel çıktılara olumlu etkisini gösteren birçok araştırma bulunmaktadır (93,94,80,95,96).

SONUÇ

Pozitif psikolojinin örgütsel etkilerini ifade eden pozitif örgütsel yaklaşım, modern örgütlerin yönetim biçimini ve örgütsel paradigmaları değiştirecek yeni liderlik yaklaşımlarının oluşmasında da etkili olmuştur. Özellikle, hız ve rekabetin insan faktörünü önemsizleştirilmesi riskinin her geçen gün arttığı göz önünde bulundurulduğunda, pozitif liderlerin başarıya ulaşmada iyiye, doğruya ve insani değerlere odaklanan bir yaklaşıma sahip olmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Araştırmada modern liderlikte pozitif örgütsel yaklaşımı temsil eden Hizmetkâr, Otantik, Kapsayıcı, Etik ve Spiritüel Liderlik yaklaşımlarına yer verilmiştir. Yapılan kuramsal değerlendirmede, bu liderlik yaklaşımlarının ortak özelliklerinin yüksek düzeyde evrensel ahlaki ve etik değerlere sahip olma, izleyicilerinin potansiyellerini ve yeteneklerini ortaya çıkararak geliştirilmesi konusunda destekleme, insanın temel erdemleri olarak görülebilen bileşenler üzerinde yoğunlaşma ve davranış biçimlerinin en uç pozitif noktaya taşınmasını sağlayacak yönetim yaklaşımları geliştirme şeklinde sıralanabileceği görülmektedir. Araştırmaya konu olan liderlik yaklaşımlarının örgütsel ardıllarına ilişkin olarak seçilen örnek araştırmalar da liderlikte insanı önceleyen pozitif davranış biçiminin çalışanlar üzerinde yarattığı olumlu etkinin örgütsel çıktılara olan yansımalarını ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

1. Seligman ME, Csikszentmihalyi M. Positive psychology: An introduction. In *Flow and the foundations of positive psychology 2014* (pp. 279-298). Springer, Dordrecht.
2. Blanch J, Gil F, Antino M, Rodríguez-Muñoz A. Positive leadership models: Theoretical framework and research. *Psychologist Papers*. 2016;37(3):170-6.
3. Malinga KS, Stander M, Nell W. Positive leadership: Moving towards an integrated definition and interventions. In *Theoretical Approaches to Multi-Cultural Positive Psychological Interventions 2019* (pp. 201-228). Springer, Cham.
4. Luthans F. Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Acad Manage Perspect*. 2002; 16(1):57-72.
5. DeRue DS, Workman K. Toward a Positive and Dynamic Theory and Dynamic Theory of Leadership and Leadership Development. In G. M. Spreitzer & K. S. Cameron (Eds.), *The Oxford handbook of positive organizational scholarship*. 2012 New York, NY: Oxford University Press.
6. Seligman ME, Steen TA, Park N, Peterson C. Positive psychology progress: empirical validation of interventions. *American psychologist*. 2005;60(5):410.
7. Cameron KS, Dutton JE, Quinn RE. Foundations of Positive Organizational Scholarship. In *Positive Organizational Scholarship 2003 Foundations of a New Discipline*.
8. Cameron K, Mora C, Leutscher T, Calarco M. Effects of positive practices on organizational effectiveness. *The Journal of Applied Behavioral Science*. 2011;47(3):266-308.
9. Lyubomirsky S, King L, Diener E. The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*. 2005;131(6):803.
10. Ramdas SK, Patrick HA. Driving Performance Through Positive Leadership. *Journal of Positive Management*. 2018;9(3):17-33.
11. Rachmawati AW, Lantu DC. Servant leadership theory development & measurement. *Procd Soc Behv*. 2014; 21(115):387-93.
12. Koshal JN. Servant leadership theory: Application of the construct of service in the context of Kenyan leaders and managers. Regent University; 2005.
13. Bakan İ, Doğan İF. Liderlik: Güncel konular ve yaklaşımlar. Ankara: Gazi Kitabevi. 2013.

14. McGee-Cooper A, Trammell, D. *The Essentials of Servant Leadership: Principles in Practice*. Dallas: Texas. 2013.
15. Greenleaf, R. *Servant leadership*. New York, NY: Paulist Press. 1977.
16. Farling ML, Stone AG, Winston BE. Servant leadership: Setting the stage for empirical research. *Journal of leadership studies*. 1999;6(1-2):49-72.
17. Van Dierendonck D, Patterson K. Compassionate love as a cornerstone of servant leadership: An integration of previous theorizing and research. *Journal of Business Ethics*. 2015;128(1):119-31.
18. Spears LC. The Understanding And Practice of Servant-Leadership. *The International Journal of Servant-Leadership*. 2005;1(1):29-45.
19. Gandolfi F, Stone S. Leadership, leadership styles, and servant leadership. *Journal of Management Research*. 2018;18(4):261-9.
20. Collins, J. "Good to Great," New York: HarperCollins. 2001.
21. Barbuto Jr JE, Wheeler DW. Scale development and construct clarification of servant leadership. *Group & Organization Management*. 2006;31(3):300-26.
22. Harwiki W. The impact of servant leadership on organization culture, organizational commitment, organizational citizenship behaviour (OCB) and employee performance in women cooperatives. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2016;219(1):283-90.
23. Choudhary AI, Akhtar SA, Zaheer A. Impact of transformational and servant leadership on organizational performance: A comparative analysis. *Journal of business ethics*. 2013;116(2):433-40.
24. Peterson SJ, Galvin BM, Lange D. CEO servant leadership: Exploring executive characteristics and firm performance. *Personnel Psychology*. 2012 ;65(3):565-96.
25. Gašková J. Servant Leadership and Its Relation to Work Performance. *Central European Business Review*. 2020; 9(3): 24-37.
26. Carter D, Baghurst T. The influence of servant leadership on restaurant employee engagement. *Journal of Business Ethics*. 2014 Oct 1;124(3):453-64.
27. Bao Y, Li C, Zhao H. Servant leadership and engagement: A dual mediation model. *J Manage Psychol*. 2018; 33(3).
28. Walumbwa FO, Hartnell CA, Oke A. Servant leadership, procedural justice climate, service climate, employee attitudes, and organizational citizenship behavior: a cross-level investigation. *J Appl Psychol*. 2010;95(3):517.
29. Setyaningrum RP. Relationship between servant leadership in organizational culture, organizational commitment, organizational citizenship behaviour and customer satisfaction. *European Research Studies Journal*,

- 2017; 20(3A): 554-569.
30. Aslan H. Hizmetkâr Liderliğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sahiplenmenin Aracı Rolü. *BMIJ*. 2020 8(1):196-212.
 31. Vondey M. The relationships among servant leadership, organizational citizenship behavior, person-organization fit, and organizational identification. *International Journal of Leadership Studies*. 2010;6(1):3-27.
 32. Dixon DL. *Relationships among servant leadership, organizational citizenship behavior, and school climate in Alabama high schools* (Doctoral dissertation, University of Alabama Libraries).
 33. De Clercq D, Bouckennooghe D, Raja U, Matsyborska G. Servant leadership and work engagement: The contingency effects of leader–follower social capital. *Hum Resour Dev Q*. 2014;25(2):183-212.
 34. Ilies R, Morgeson FP, Nahrgang JD. Authentic leadership and eudaemonic well-being: Understanding leader–follower outcomes. *The leadership quarterly*. 2005;16(3):373-94.
 35. Avolio BJ, Gardner WL. Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *The leadership quarterly*. 2005;16(3):315-38.
 36. Gardner WL, Cogliser CC, Davis KM, Dickens MP. Authentic leadership: A review of the literature and research agenda. *The leadership quarterly*. 2011;22(6):1120-45.
 37. Seeman PM. Membrane stabilization by drugs: tranquilizers, steroids, and anesthetics. *International Review of Neurobiology*. 1966; 9: 145-221).
 38. Harter, S. Authenticity. In: Snyder, C.R. and Lopez, S.J., Eds., *Handbook of Positive Psychology*, Oxford University Press, New York, pp. 382-394. 2002.
 39. Avolio BJ, Luthans F. Authentic leadership: A positive development approach. *Positive Organizational Scholarship*. San Francisco, CA: Barrett-Koehler. 2003:241-58.
 40. Kernis MH. Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological inquiry*. 2003;14(1):1-26.
 41. Walumbwa FO, Avolio BJ, Gardner WL, Wernsing TS, Peterson SJ. Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. *J Manage* 2008;34(1):89-126.
 42. Luthans, F, Youssef, CM, Avolio, BJ. *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Advantage*. New York, NY: Oxford University Press. 2007.
 43. Branson C. Effects of structured self-reflection on the development of aut-

- hentic leadership practices among Queensland primary school principals. *Educational Management Administration & Leadership*. 2007; 35(2):225-46.
44. Fredrickson BL. Positive emotions and upward spirals in organizations. *Positive organizational scholarship*. 2003;3:163-75.
 45. Shamir B, Eilam G. "What's your story?" A life-stories approach to authentic leadership development. *The leadership quarterly*. 2005 ;16(3):395-417.
 46. Valsania SE, León JA, Alonso FM, Cantisano GT. Authentic leadership and its effect on employees' organizational citizenship behaviours. *Psicothema*. 2012;24(4):561-6.
 47. Gatling A, Kang HJ, Kim JS. The effects of authentic leadership and organizational commitment on turnover intention. *Leadership & Organization Development Journal*. 2016;37(2): 181-199.
 48. Roncesvalles MC, Gaerlan AA. Authentic Leadership And Teacher Morale: Effects On Organizational Commitment In Higher Education. *International Journal of Advanced Research and Publications*. 2020; 4(3): 85-94.
 49. Wang DS, Hsieh CC. The effect of authentic leadership on employee trust and employee engagement. *Social Behavior and Personality: an international journal*. 2013;41(4):613-24.
 50. Zamahani, M., Ghorbani, V., Rezaei, F. Impact of Authentic Leadership and Psychological Capital on Followers' Trust and Performance. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(12): 658-667, 2011.
 51. Ribeiro N, Gomes D, Kurian S. Authentic leadership and performance: the mediating role of employees' affective commitment. *Social Responsibility Journal*. 2018; 14(1): 213-225.
 52. Leroy H, Palanski ME, Simons T. Authentic leadership and behavioral integrity as drivers of follower commitment and performance. *Journal of business ethics*. 2012;107(3):255-64.
 53. Nembhard IM, Edmondson AC. Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *J Organ Behav*. 2006; 27(7): 941–966.
 54. Hollander EP. *Inclusive leadership: The essential leader-follower relationship*. New York, America: Taylor Francis Group. 2009.
 55. Carmeli A, Reiter-Palmon R, Ziv E. Inclusive leadership and employee involvement in creative tasks in the workplace: The mediating role of psychological safety. *Creativity Research Journal*. 2010;22(3):250-60.
 56. Choi SB, Tran TB, Kang SW. Inclusive leadership and employee well-be-

- ing: The mediating role of person-job fit. *Journal of Happiness Studies*. 2017;18(6):1877-901.
57. Bourke J, Espedido A. Why inclusive leaders are good for organizations, and how to become one. *Harv Bus Rev*. <https://hbr.org/2019/03/why-inclusive-leaders-are-good-for-organizations-and-how-to-become-one>. 2019.
 58. Hirak R, Peng AC, Carmeli A, Schaubroeck JM. Linking leader inclusiveness to work unit performance: The importance of psychological safety and learning from failures. *The Leadership Quarterly*. 2012;23(1):107-17.
 59. Han Tran TB, Choi SB. Effects of inclusive leadership on organizational citizenship behavior: The mediating roles of organizational justice and learning culture. *Journal of Pacific Rim Psychology*. 2019;13(e17): 1-11.
 60. Qi L, Liu B. Effects of inclusive leadership on employee voice behavior and team performance: the mediating role of caring ethical climate. *Frontiers in Communication*. 2017 Sep 27;2:8.
 61. Mitchell R, Boyle B, Parker V, Giles M, Chiang V, Joyce P. Managing inclusiveness and diversity in teams: How leader inclusiveness affects performance through status and team identity. *Human Resource Management*. 2015;54(2):217-39.
 62. Minkes AL, Small MW, Chatterjee SR. Leadership and business ethics: Does it matter? Implications for management. *Journal of Business Ethics*. 1999;20(4):327-35.
 63. Brown ME, Treviño LK, Harrison DA. Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational behavior and human decision processes*. 2005;97(2):117-34.
 64. Treviño LK, Hartman LP, Brown M. Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review*. 2000;42(4):128-42.
 65. Mayer DM, Kuenzi M, Greenbaum R, Bardes M, Salvador RB. How low does ethical leadership flow? Test of a trickle-down model. *Organizational behavior and human decision processes*. 2009;108(1):1-3.
 66. Eisenbeiss SA, Van Knippenberg D, Fahrbach CM. Doing well by doing good? Analyzing the relationship between CEO ethical leadership and firm performance. *Journal of Business Ethics*. 2015;128(3):635-51.
 67. Brown ME, Treviño LK. Ethical leadership: A review and future directions. *The leadership quarterly*. 2006 Dec 1;17(6):595-616.
 68. Harvey P, Harris KJ, Kacmar KM, Buckless A, Pescosolido AT. The impact of political skill on employees' perceptions of ethical leadership. *Jour-*

- nal of Leadership & Organizational Studies. 2014;21(1):5-16.
69. Treviño LK, Brown M, Hartman LP. A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human relations*. 2003;56(1):5-37.
 70. Yanık O. The mediating role of trust in the effect of ethical leadership on employee attitudes and behaviors. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 2018;10(1):447-64.
 71. Aryati AS, Sudiro A, Hadiwidjaja D, Noermijati N. The influence of ethical leadership to deviant workplace behavior mediated by ethical climate and organizational commitment. *International Journal of Law and Management*. 2018; 60(2); 233-249.
 72. Qing M, Asif M, Hussain A, Jameel A. Exploring the impact of ethical leadership on job satisfaction and organizational commitment in public sector organizations: The mediating role of psychological empowerment. *Review of Managerial Science*. 2019 Mar 30:1-28.
 73. Zhu Y, Sun LY, Leung AS. Corporate social responsibility, firm reputation, and firm performance: The role of ethical leadership. *Asia Pacific Journal of Management*. 2014 Dec 1;31(4):925-47.
 74. Butt A, Butt A, Ayaz M. Impact of ethical leadership on organizational performance and mediating role of corporate social responsibility: Evidence from banking sector of Pakistan. *International Journal of Management Sciences and Business Research*. 2016; 10:5(6).
 75. Sarwar H, Ishaq MI, Amin A, Ahmed R. Ethical leadership, work engagement, employees' well-being, and performance: a cross-cultural comparison. *Journal of Sustainable Tourism*. 2020 Jun 30:1-9.
 76. Fairholm GW. *Capturing the heart of leadership: Spirituality and community in the new American workplace*. Greenwood Publishing Group; 1998
 77. Anderson PA. This place hurts my spirit! *The Journal for Quality and Participation*. 2000;23(4):16.
 78. Hill PC, Pargament KI, Hood RW, McCullough JM, Swyers JP, Larson DB, Zinnbauer BJ. Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the theory of social behaviour*. 2000;30(1):51-77.
 79. Fry LW. Toward a theory of spiritual leadership. *The leadership quarterly*. 2003;14(6):693-727.
 80. Chen CY, Yang CF. The impact of spiritual leadership on organizational citizenship behavior: A multi-sample analysis. *Journal of Business Ethics*. 2012;105(1):107-14.

81. Jurkiewicz CL, Giacalone RA. A values framework for measuring the impact of workplace spirituality on organizational performance. *Journal of business ethics*. 2004;49(2):129-42.
82. Petchsawang P, Duchon D. Measuring workplace spirituality in an Asian context. *Human resource development international*. 2009;12(4):459-68.
83. Ertürk A, Dönmez E. Ruhsal Liderlik ve Eğitimdeki Yansımaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2017;4(1):11-9.
84. Baykal E. Spiritüelite (Ruhsallık) ve iş ortamında anlam arayışı. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*. 2018;2(1):11.
85. Kaya A. The relationship between spiritual leadership and organizational citizenship behaviors: A research on school principals' behaviors. *Educational Sciences: Theory & Practice*. 2015 Jun 30;15(3).
86. Smith G, Minor M, Brashen H. Spiritual Leadership: A Guide to a Leadership Style That Embraces Multiple Perspectives. *Journal of instructional research*. 2018; 7:80-9.
87. Blackaby HT, Blackaby R. *Spiritual leadership: Moving people on to God's agenda*. B&H Publishing Group; 2011.
88. Crossman J. Conceptualising spiritual leadership in secular organizational contexts and its relation to transformational, servant and environmental leadership. *Leadership & Organization Development Journal*. 2010; 31(7): 596-608.
89. Duchon D, Plowman DA. Nurturing the spirit at work: Impact on work unit performance. *The leadership quarterly*. 2005;16(5):807-33.
90. Fry, L. W., & Matherly, L. L. (2006, October). *Spiritual leadership as an integrating paradigm for positive leadership development*. Paper presented at the 2006 Gallup Leadership Summit, Washington, DC.
91. Baykal Narcıkara, E. Spiritüel Liderlik Davranışının Algılanan Performans Üzerine Etkisi. *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 2017.
92. Udin U. Spiritual Leadership And Employee Performance: An Empirical Investigation. *International Journal of Business Management and Economic Review*. 2019;10(4):54-61.
93. Yusof JM. Spiritual leadership and job satisfaction: A proposed conceptual framework. *Information Management and business review*. 2011 Jun 15;2(6):239-45.
94. Rego A, e Cunha MP. Workplace spirituality and organizational commitment: an empirical study. *Journal of organizational change management*. 2008; 21(1): 53-75.

95. Milliman J, Czaplewski AJ, Ferguson J. Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of organizational change management*. 2003;16(4):426-47.
96. Nguyen PV, Tran KT, Dao KH, Dinh Hp. The Role Of Leader's Spiritual Leadership On Organisation Outcomes. *Asian Academy of Management Journal*. 2018;23(2):45-68.

**Basım Yayın Teknolojileri Bölümünde Okuyan
Öğrencilerin Bölümlerine İlişkin Algılarının
Belirlenmesi**

Dr. Zafer Özomay¹

Dr. Öğr. Üyesi Elif Ural²

1 Marmara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Basım Teknolojileri Bölümü, İstanbul – Türkiye,
ozomay@marmara.edu.tr

2 Marmara Üniversitesi Teknik Bilimler Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü,
İstanbul – Türkiye,

1. GİRİŞ

Türkiye’de hızla artan genç nüfus ile birlikte yüksek öğretime olan talepte önemli bir artış görülmüştür. Üniversite ve bunlara başvuran öğrenci sayılarındaki hızlı artış karşısında 1974 yılında Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) kurularak üniversitelere merkezi sınavla öğrenci alınmasına başlanmıştır. 1981’de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile ülkemizdeki tüm yüksek öğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır.

Bir ülkenin ekonomik ve teknolojik olarak gelişmesindeki en önemli faktörlerinden biri yetişmiş insan gücüdür. Mesleki eğitim; öğrencilere uygulamalı eğitim vererek mesleki beceri kazanmalarını ve bu mesleki becerileri kullanmayı amaçlamaktadır (1). Mesleki eğitim kurumları mevcut sanayide sektörün ihtiyaç duyduğu ara elemanları yetiştirmektedir. Yıllar içerisinde eğitim-öğretim de yaşanan değişiklikler meslek liselerinden sonra üst bir eğitim vererek Meslek yüksekokulları da sektörde ara eleman ihtiyacını kapatmayı hedeflemektedir. Sektör ile birlikte çaimde lışarak ortak projeler de yapılmaktadır.

Bütün bu eğitimler, projler gelecekle ilgili düşüncelerini belirlemektir. (2-5). Öğrencilerin, akademik başarılarını ve kişisel gelişimlerini yükseköğretim eğitimi süresince geliştirmeleri çok önemlidir. İş dünyasında rekabette avantajlı olmanın en önemli unsuru girişimciliktir. Yüksek öğretim eğitimi sırasında öğrencilerin kişisel gelişimleri, akademik başarıları, girişimcilik ruhlarının yanısıra eğitim aldıkları bölüm ile ilgili algılarının da araştırılması oluşturulacak müfredatlar için gereklidir.(6-7)

Bu çalışmanın amacı; vakıf ve devlet üniversitesi Basım Yayın Teknolojileri Bölümünde okuyan öğrencilerin bölümlerine ilişkin algılarının saptanmasıdır. Bu amaçla 4 farklı üniversitenin Basım ve Yayın Teknolojileri öğrencileri belirlenerek 2 devlet ve 2 vakıf üniversitede çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda; araştırmaya katılan hem vakıf üniversitesi hem devlet üniversitesi öğrenci profilleri ortak sorular bazında karşılaştırılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmanın çalışma grubunu devlet üniversitelerinden Marmara Üniversitesi TBMYO ve İstanbul Üniversitesi MYO’da bulunan Basım ve Yayın Teknolojileri Bölümlerinden 245 öğrenci ile Vakıf üniversitelerinden Aydın ve Arel Üniversiteleri MYO ilgili bölümlerinden 153 olmak üzere toplam 398 öğrenci oluşturmuştur.

Araştırmada veri toplamak için anket kullanılmıştır. Sorular, öğrencilerin kişisel özellikleri, sosyo-ekonomik durumları, bölüm dersleri, ödevleri ve bölümleri hakkındaki düşüncelerini içermektedir. Anket soruları analizinde SPSS programı kullanılmış, yüzde ve frekans dağılımları esas alınmış ve sonuçlar tablolara desteklenmiştir.

3. BULGULAR

Eğitim-Öğretim yılı Bahar döneminde elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir ;

Tablo 1. Üniversite Türü İle Cinsiyet Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

			Öğrenim gördüğünüz üniversite türü		
			Vakıf	Devlet	Toplam
Cinsiyet	Kadın	f	145	121	266
		%	59,2	79,1	66,8
	Erkek	f	100	32	132
		%	40,8	20,9	33,2
Toplam		f	245	153	398
		%	100	100	100,0

Tablo 1. İncelendiğinde; araştırmaya katılan kadın öğrencilerin %59.2'sinin vakıf, %79.1'inin devlet, erkek öğrencilerin ise %40.8'inin vakıf, %20.9'unun ise devlet üniversitesinde okuduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgulara göre matbaa alanında hem vakıf hem de devlet üniversitelerinde kadın öğrencilerin ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Üniversite Türü İle Yaş Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

			Öğrenim gördüğünüz üniversite türü		
			Vakıf	Devlet	Toplam
Yaş	17-19	f	68	64	132
		%	27,8	41,8	33,2
	20-22	f	161	86	247
		%	65,7	56,2	62,1
	23-25	f	16	2	18
		%	6,5	1,3	4,5
	26 yaş ve üzeri	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 2. İncelendiğinde araştırmaya katılan vakıf üniversitesi öğrencilerinin; %27.8'inin 17-19 yaş, %65.7'sinin 20-22 yaş, %6.5'inin 23-25 yaş aralığında olduğu, devlet üniversitesi öğrencilerinin %41.8'inin 17-19 yaş, %56.2'sinin 20-22 yaş, %1.13'ünün 23-25 yaş, %0.7'sinin ise 26 yaş ve üzerinde olduğu görölmektedir. Elde edilen bu bulgulara dayalı olarak araştırmaya katılan vakıf ve devlet üniversitelerindeki öğrencilerin çoğunlukla 20-22 yaş aralığında olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Üniversite Türü İle Sınıf Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

			Öğrenim gördüğünüz üniversite türü		
			Vakıf	Devlet	Toplam
Sınıf	Birinci sınıf	f	75	52	127
		%	30,6	34,0	31,9
	İkinci sınıf	f	170	101	271
		%	69,4	66,0	68,1
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 3. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinden; %30.6'sının birinci, %69.4'ünün ikinci, devlet üniversitesi öğrencilerinden; %34'ünün birinci, %66'sının ise ikinci sınıfta olduğu görölmektedir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin okudukları sınıf dağılımları yüzdeleri açısından birbirine yakın olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Üniversite Türü İle Mezun Olunan Lise Türü Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Mezun olduğunuz lise türü	Anadolu L.	f	85	12	97
		%	34,7	7,8	24,4
	Endüstri M.L.	f	71	118	189
		%	29,0	77,1	47,5
	İmam hatip L.	f	6	0	6
		%	2,4	0,0	1,5
	Açık Ö. L.	f	2	0	2
		%	0,8	0,0	0,5
	Anadolu Teknik L.	f	13	20	33
		%	5,3	13,1	8,3
	Anadolu T.M.L.	f	34	3	37
		%	13,9	2,0	9,3
	Çok P.L.	f	2	0	2
		%	0,8	0,0	0,5
	Düz lise	f	15	0	15
		%	6,1	0,0	3,8
	Kız M.L.	f	6	0	6
		%	2,4	0,0	1,5
	Matbaa M.L.	f	3	0	3
		%	1,2	0,0	0,8
Meslek lisesi	f	7	0	7	
	%	2,9	0,0	1,8	
Ticaret lisesi	f	1	0	1	
	%	0,4	0,0	0,3	
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 4. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin mezun oldukları lisenin; %34,7'sinin Anadolu Lisesi, %29'unun Endüstri Meslek Lisesi, %2,4'ünün İmam Hatip Lisesi, %0,8'inin Açık öğretim Lisesi, %5,3'ünün Anadolu Teknik Lisesi, %13,9'unun Anadolu Ticaret Meslek Lisesi, %0,8'inin Çok programlı lise , %6,1'inin Düz lise, %2,4'ünün Kız meslek lisesi, %1,2'sinin Matbaa meslek lisesi, %2,9'unun Meslek lisesi, %0,4'ünün Ticaret lisesi olduğu görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin mezun oldukları lisenin ise; %7,8'inin Anadolu Lisesi, %77,1'inin Endüstri meslek lisesi, %13,1'inin Anadolu teknik lisesi, %2'sinin Anadolu ticaret meslek lisesi olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Üniversite Türü İle Bölüm Tercih Sırası Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

			Öğrenim gördüğünüz üniversite türü		
			Vakıf	Devlet	Toplam
Bölümünüzü tercih sıranız	1-3	f	112	101	213
		%	45,7	66,0	53,5
	4-6	f	76	30	106
		%	31,0	19,6	26,6
	7-10	f	34	16	50
		%	13,9	10,5	12,6
	11-13	f	23	6	29
		%	9,4	3,9	7,3
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 5. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinden; %45,7'sinin 1-3 tercih sırasından, %31'inin 4-6 tercih sırasından, %13,9'unun 7-10 tercih sırasından, %9,4'ünün 11-13 tercih sırasından Basım yayın teknolojileri bölümünü kazandıkları görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinden ise; %66'sının 1-3 tercih sırasından, %19,6'sının 4-6 tercih sırasından, %10,5'inin 7-10 tercih sırasından, %3,9'unun 11-13 tercih sırasından Basım yayın teknolojileri bölümünü kazandıkları görülmüştür.

Tablo 6. Üniversite Türü İle Bölüm Dağılımı Çapraz Tablo Bulguları

			Öğrenim gördüğünüz üniversite türü		
			Vakıf	Devlet	Toplam
Bölümünüz	Baskı	f	144	52	196
		%	58,8%	34,0%	49,2%
	Grafik	f	73	83	156
		%	29,8%	54,2%	39,2%
	Ciltleme	f	28	18	46
		%	11,4%	11,8%	11,6%
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 6. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencileri basım yayın teknolojileri bölümünü %58,8'inin Baskı, %29,8'inin Grafik , %11,4'ünün Ciltleme terimlerini yansıttığı, devlet üniversitesi öğrencilerinin %34'ünün Baskı, %54,2'sinin

Grafik, %11,8'inin Ciltleme terimlerini yansıttığını düşündükleri görülmüştür.

Tablo 7. Üniversite Türü İle “Okuduğunuz bölümde mesleki anlamda hangi dersin daha yoğun olmasını istersiniz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Mezun olduktan sonra hangi alanda çalışmak istersiniz?	Grafik	f	174	97	271
		%	71,0	63,4	68,1
	Matbaa üretim	f	13	15	28
		%	5,3	9,8	7,0
	Satış pazarlama	f	19	26	45
		%	7,8	17,0	11,3
	Maliyet	f	7	2	9
		%	2,9	1,3	2,3
	Gazetecilik	f	8	2	10
		%	3,3	1,3	2,5
	Görsel tasarım	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
	Çalışmayı düşünmüyorum	f	3	0	3
		%	1,2	0,0	0,8
	Hukuk	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
	Kalite kontrol	f	3	0	3
		%	1,2	0,0	0,8
	Medya	f	2	2	4
		%	0,8	1,3	1,0
	Muhabir	f	2	0	2
		%	0,8	0,0	0,5
	Öğretmenlik	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
	Reklam sektörü	f	1	0	1
		%	0,4	0,0	0,3
	Reklam veya iletişim	f	11	1	12
		%	4,5	0,7	3,0
	Turizm	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
Baba mesleğinde	f	1	0	1	
	%	0,4	0,0	0,3	
Diğer	f	0	4	4	
	%	0,0	2,6	1,0	
Fotoğrafçılık	f	1	0	1	
	%	0,4	0,0	0,3	
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 7. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinden; %7,8’i Grafik, %2,4’ünün Maliyet ve fiyatlandırma, %15,9’unun Baskı ve üretim , %9,8’inin Satış ve pazarlama derslerinin yoğun olmasını istedikleri görülmüştür; Devlet üniversitesi öğrencilerinin %65,4’ünün Grafik, %2’sinin Maliyet ve fiyatlandırma, %20,9’unun Baskı ve üretim , %11,8’inin Satış ve pazarlama derslerinin yoğun olmasını istedikleri görülmüştür.

Tablo 8. Üniversite Türü İle “Mezun olduktan sonra hangi alanda çalışmak istersiniz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			Vakıf	Devlet	Toplam	
Okuduğunuz bölümde mesleki anlamdaki hangi dersin daha yoğun olmasını istersiniz?	Grafik	f	176	100	276	
		%	71,8	65,4	69,3	
	Maliyet fiyatlandırma	f	6	3	9	
		%	2,4	2,0%	2,3	
	Baskı üretim	f	39	32	71	
		%	15,9	20,9	17,8	
	Satış pazarlama	f	24	18	42	
		%	9,8	11,8	10,6	
	Toplam		f	245	153	398
			%	100,0	100,0	100,0

Tablo 8. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin mezun olduktan sonra; %71’i Grafik, %5,3’ü Matbaa üretimi, %7,8’i Satış pazarlama, %2,9’u Maliyet, %3,3’ü Gazetecilik, %1,2’si Kalite kontrol, %0,8’i Medya, %0,8’i Muhabir, %0,4 ü Reklam sektörü, %4,5’i Reklam veya iletişim, %0,4’i Baba mesleğinde, %0,4’ü Fotoğrafçılık ile ilgili alanda çalışmayı düşündükleri görülmüştür. %1,2’si Çalışmayı düşünmediğini belirtmiştir. Devlet üniversitesi öğrencilerinin mezun olduktan sonra %63,4’ü Grafik, %9,8’i Matbaa üretiminde, %17’si Satış pazarlamada, %1,3’ü Maliyet ile ilgili, %1,3’ü Gazetecilik, %0,7’si Görsel tasarım, %0,7’si Hukuk, %1,3’ü Medya, %0,7’si Öğretmenlik, %0,7’si Reklam veya iletişim, %0,7’si Turizm, %2,6’sı Diğer alanlarda çalışmayı düşündükleri görülmüştür. Elde edilen veriler genel olarak incelendiğinde, ankete katılan tüm öğrencilerin yarısından fazlasının mezun olduktan sonra Grafik Bölümünde çalışmak istedikleri söylenebilir.

Tablo 9. Üniversite Türü İle “Meslek dersleri saatlerinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Meslek Dersleri saatlerinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	f	132	67	199
		%	53,9	43,8	50,0
	Hayır	f	38	26	64
		%	15,5	17,0	16,1
	Kısmen	f	75	60	135
		%	30,6	39,2	33,9
Toplam		f	245	153	398
		%	61,6	100,0	100,0

Tablo 9. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin meslek ders saatlerinin yeterliliğine %53,9’u katıldığını, % 15,5’i Katılmadığını, %30,6’sında kısmen katıldığı görülmüştür. Devlet Üniversitesi öğrencileri ise; Meslek ders saatlerinin yeterliliğine %43,8’inin katıldığı, %17’sinin Katılmadığı ve %39,2’sinin kısmen katıldığı görülmüştür.

Tablo 10. Üniversite Türü İle “Okulunuzda atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarınıza istediğiniz zaman ulaşabiliyor musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Okulunuzda atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarınıza istediğiniz zaman ulaşabiliyor musunuz?	Evet	f	122	41	163
		%	49,8	26,8	41,0
	Hayır	f	51	44	95
		%	20,8	28,8	23,9
	Kısmen	f	72	68	140
		%	29,4	44,4	35,2
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 10. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %49,8’inin atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istedikleri zaman ulaşabildiklerini %20,8’inin istedikleri zaman ulaşamadıklarını, %29,4’ünün ise kısmen ulaşabildik-

leri görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise %26,8'inin atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istedikleri zaman ulaşabildiklerini %28,8'inin istedikleri zaman ulaşamadıklarını, %44,4'ünün ise kısmen ulaşabildikleri görülmüştür. Elde edilen bilgiler incelendiğinde; vakıf üniversitesi öğrencilerinin çoğunun atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istedikleri zaman ulaşabildikleri söylenebilir. Devlet üniversitesindeki çoğu öğrencilerin ise atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istediklerine kısmen zaman ulaşabildikleri söylenebilir.

Tablo 11. Üniversite Türü İle “Okuduğunuz bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini düşünüyor musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Okuduğunuz bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini düşünüyor musunuz?	Evet	f	129	35	164
		%	52,7	22,9	41,2
	Hayır	f	30	48	78
		%	12,2	31,4	19,6
	Kısmen	f	86	70	156
		%	35,1	45,8	39,2
Toplam	f	245	153	398	
	%	100,0	100,0	100,0	

Tablo 11. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %52,7'sinin Okudukları bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini, %12,2 'sinin taşıyamadığını düşündükleri, %35,1'inin ise kısmen taşıyabildiğini düşündükleri görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise %22,9'unun Okudukları bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini, %31,4'ünün taşıyamadığını düşündükleri, %45,8'inin ise kısmen taşıyabildiğini düşündükleri görülmüştür. Elde edilen bulgular incelendiğinde Vakıf Üniversitesi öğrencilerinin yarısından fazlasının Okudukları bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini, Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise çoğunun kısmen taşıyabildiklerini düşündükleri söylenebilir.

Tablo 12. Üniversite Türü İle “İnternet ve bilgisayar başında geçirdiğiniz zamanı en çok ne amaçla kullanıyorsunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
İnternet ve bilgisayar başında geçirdiğiniz zamanı en çok ne amaçla kullanıyorsunuz?	Bilgi edinme amaçlı	f	100	43	143
		%	40,8	28,1	35,9
	Sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için	f	100	95	195
		%	40,8	62,1	49,0
	Oyun oynamak için	f	7	5	12
		%	2,9	3,3	3,0
	Mesleğimle ilgili araştırma yapmak için	f	38	10	48
		%	15,5	6,5	12,1
	Toplam	f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 12. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %40,8’inin İnternet ve bilgisayar başında geçirdikleri zamanı bilgi edinme amaçlı ve Sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için, %2,9’unun oyun oynamak için, %15,5’inin de mesleğiyle ilgili araştırma yapmak için geçirdikleri görülmüştür. Devlet üniversitelerinde okuyan öğrenciler ise; %28,1’inin İnternet ve bilgisayar başında geçirdikleri zamanı bilgi edinme amaçlı geçirdikleri, %62,1’inin Sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için, %3,3’ünün oyun oynamak için geçirdikleri, %6,5’inin de kullandıkları mesleğiyle ilgili araştırma yapmak için geçirdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Vakıf üniversitesinde okuyan öğrencilerin çoğunun İnternet ve bilgisayar başında geçirdikleri zamanı bilgi edinme amaçlı ve Sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için kullandıkları, Devlet üniversitesinde okuyan öğrencilerin ise çoğunun sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için kullandıkları söylenebilir.

Tablo 13. Üniversite Türü İle “Mezun olacağınız bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşünüyor musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Mezun olacağınız bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşünüyor musunuz?	Evet	f	1	0	1
		%	0,4	0,0	0,3
	Hayır	f	29	21	50
		%	11,8	13,7	12,6
	Evet, basım yayım	f	9	16	25
		%	3,7	10,5	6,3
	Evet, gazetecilik	f	59	19	78
		%	24,1	12,4	19,6
	Evet, basım yayım	f	17	16	33
		%	6,9	10,5	8,3
	Evet, grafik	f	72	43	115
		%	29,4	28,1	28,9
	Evet, halkla ilişkiler	f	50	31	81
		%	20,4	20,3	20,4
	Fotoğrafçılık	f	1	1	2
		%	0,4	0,7	0,5
	Görsel iletişim	f	5	4	9
		%	2,0	2,6	2,3
	Grafik öğretmenliği	f	1	0	1
		%	0,4	0,0	0,3
	Hukuk	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
	Açık öğretim işletme	f	0	1	1
		%	0,0	0,7	0,3
Besyo	f	1	0	1	
	%	0,4	0,0	0,3	
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 13. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %88,2’sinin Mezun oldukları bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşündükleri, %11,8’inin dikey geçiş yapmayı düşünmedikleri görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin; % 86,3’ünün Mezun oldukları bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşündükleri, %13,7’sinin dikey geçiş yapmayı düşünmedikleri görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre hem vakıf üniversitesi öğrencilerinin hem de devlet üniversitesi öğrencilerinin Mezun oldukları bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşündükleri söylenebilir.

Tablo 14. Üniversite Türü İle “Okuduğunuz bölümde ders/derslere devam oranınız nedir?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü				
			Vakıf	Devlet	Toplam	
Okuduğunuz bölümde ders/derslere devam oranınız nedir?	%90 ve üstü	f	114	103	217	
		%	46,5	67,3	54,5	
	%70	f	45	14	59	
		%	18,4	9,2	14,8	
	%80	f	58	29	87	
		%	23,7	19,0	21,9	
	%60	f	16	2	18	
		%	6,5	1,3	4,5	
	%59 ve altı	f	12	5	17	
		%	4,9	3,3	4,3	
	Toplam		f	245	153	398
			%	100,0	100,0	100,0

Tablo 14. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %46,5’inin okudukları bölümde ders/derslere devam oranı %90 ve üstü olduğu, %18,4’ünün devam oranının %70 olduğu, 23,7’sinin devam oranının %80 olduğu, %6,5’inin devam oranının %60 olduğu, %4,9’unun devam oranının %59 ve altı olduğu görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin %67,3’ünün okudukları bölümde ders/derslere devam oranı %90 ve üstü olduğu, %9,2’sinin devam oranının %70 olduğu, %19’unun devam oranının %80 olduğu, %1,3’ünün devam oranının %60 olduğu, %3,3’ünün devam oranının %59 ve altı olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular incelendiğinde tüm üniversitesi öğrencilerinin çoğunluğunun okudukları bölümde ders/derslere devam oranı %90 ve üstü olduğu söylenebilir.

Tablo 15. Üniversite Türü İle “Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli midir ?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli midir?	Evet, yeterli	f	159	91	250
		%	64,9	59,5	62,8
	Hayır, yetersiz	f	30	16	46
		%	12,2	10,5	11,6
	Kısmen yeterli	f	56	46	102
		%	22,9	30,1	25,6
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 15. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %64,9’unun Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli olduğunu, %12,2’sinin yetersiz olduğunu, %22,9’unun ise kısmen yeterli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin %59,5’inin Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli olduğunu, %10,5’inin yetersiz olduğunu, %30,1’inin ise kısmen yeterli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Elde edilen bilgilere göre; tüm öğrencilerinin çoğunun Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Tablo 16. Üniversite Türü İle “Derslerde verilen ödevler öğrenmemize ne ölçüde katkıda bulunmaktadır?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü				
			Vakıf	Devlet	Toplam	
Derslerde verilen ödevler öğrenmemize ne ölçüde katkıda bulunmaktadır?	Yetersiz	f	10	10	20	
		%	4,1	6,5	5,0	
	Az yeterli	f	36	30	66	
		%	14,7	19,6	16,6	
	Yeterli	f	130	91	221	
		%	53,1	59,5	55,5	
	Oldukça yeterli	f	69	22	91	
		%	28,2	14,4	22,9	
	Toplam		f	245	153	398
			%	100,0	100,0	100,0

Tablo 16. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %4,1'inin Derslerde verilen ödevlerin öğrenmelerine katkısının yetersiz olduğunu, %14,7'sinin az yeterli olduğunu, %53,1'inin yeterli olduğunu, %28,2'sinin oldukça yeterli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin %6,5'inin Derslerde verilen ödevlerin öğrenmelerine katkısının yetersiz olduğunu, %19,6'sının az yeterli olduğunu, %59,5'inin yeterli olduğunu, %14,4'ünün oldukça yeterli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Elde edilen bilgiler incelendiğinde; tüm öğrencilerinin çoğunun derslerde verilen ödevlerin öğrenmelerine yeterli ölçüde katkıda bulunduğunu düşündükleri söylenebilir.

Tablo 17. Üniversite Türü İle “Bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip miydiniz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip miydiniz?	Evet	f	108	56	164
		%	44,1	36,6	41,2
	Hayır	f	137	97	234
		%	55,9	63,4	58,8
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 17. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %44,1'inin Bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı, %55,9'unun yeterli bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise; %36,6'sının Bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı, %63,4'ünün yeterli bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Elde edilen bulgular incelendiğinde hem Vakıf üniversitelerinde eğitim gören hem de devlet üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin yarısından fazlasının Bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir.

Tablo 18. Üniversite Türü İle “Genel olarak üniversite ve bölümünüz de okumaktan memnun musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Genel olarak üniversite ve bölümünüz de okumaktan memnun musunuz?	Evet	f	198	106	304
		%	80,8	69,3	76,4
	Hayır	f	47	47	94
		%	19,2	30,7	23,6
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 18. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %80,8’inin Genel olarak üniversite ve bölümlerinde de okumaktan memnun oldukları, %19,2’sinin memnun olmadıkları görülmüştür. Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise; %69,3’ünün Genel olarak üniversite ve bölümlerinde de okumaktan memnun oldukları, %30,7’sinin memnun olmadıkları görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre; vakıf üniversitesi öğrencilerinin ve devlet üniversitesi öğrencilerinin çoğunun Genel olarak üniversite ve bölümlerinde de okumaktan memnun oldukları söylenebilir.

Tablo 19. Üniversite Türü İle “Ön lisans eğitiminiz süresince herhangi bir işletmede çalıştınız mı ya da çalışıyor musunuz?” İfadesi Çapraz Tablo Bulguları

		Öğrenim gördüğünüz üniversite türü			
			Vakıf	Devlet	Toplam
Ön lisans eğitiminiz süresince herhangi Bir işletmede çalıştınız mı?	Evet, okuduğum bölümle ilgili bir işte	f	82	45	127
		%	33,5	29,4	31,9
	Evet, farklı bir sektörde	f	80	29	109
		%	32,7	19,0	27,4
	Hayır	f	83	79	162
		%	33,9	51,6	40,7
Toplam		f	245	153	398
		%	100,0	100,0	100,0

Tablo 19. İncelendiğinde vakıf üniversitesi öğrencilerinin %33,5’inin Ön lisans eğitimi süresince okuduğu bölümle ilgili herhangi bir işletmede çalıştığı,

%32,7'sinin farklı bir sektörde çalıştığı, %33,9'unun ise çalışmadığı görülmektedir. Devlet üniversitesindeki öğrencilerin ise; %29,4'ünün Ön lisans eğitimi süresince okuduğu bölümle ilgili herhangi bir işletmede çalıştığı, %19'unun farklı bir sektörde çalıştığı, %51,6'sının ise çalışmadığı görülmektedir. Elde edilen bilgilere göre; Vakıf üniversitesi öğrencilerinin yarısından fazlasının çalıştığı fakat devlet üniversitesi öğrencilerinin çoğunun çalışmadığı söylenebilir.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Elde edilen bu bulgulara göre;

Basım ve Yayın teknolojilerinde eğitim gören hem vakıf hem de devlet üniversitelerinde kız öğrencilerin, erkek öğrencilere oranla fazladır. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun 20-22 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan hem vakıf Üniversitesi hem de Devlet Üniversitesi öğrencilerinin okudukları bölümü 1. ve 3. Sıra tercihleri arasından kazandıkları belirlenmiştir. Araştırmaya katılan vakıf üniversitesi öğrencilerinin daha çok mesleki eğitim verilmeyen Anadolu Liselerinden; devlet üniversitelerindeki öğrencilerin ise büyük yüzdesinin mesleki eğitim veren Endüstri Meslek Liselerinden geldiği görülmüştür.

Vakıf üniversitesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu okudukları bölümü en iyi yansıtan terimin Baskı olduğunu düşündükleri, devlet üniversitesi öğrencilerinin büyük çoğunluğunun ise okudukları bölümü en iyi yansıtan terimin Grafik olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan tüm öğrencilerden yarısından fazlasının mezun olduktan sonra Grafik Bölümünde çalışmak istedikleri söylenebilir ve yoğun olmasını istedikleri ders ile devlet Üniversitesi öğrencilerinin yoğun olmasını istedikleri dersin grafik olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden hem Vakıf üniversitelerinde eğitim gören hem de devlet üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin ders saatinin yeterli olduğunu düşündükleri söylenebilir. Devlet Üniversitesi öğrencilerinin ve Vakıf üniversitesi öğrencilerin bölümlerinin düzenlediği sektörel gezilerin ayda bir kez olmasını istedikleri görülmüştür.

Vakıf üniversitesi öğrencilerinin çoğunun atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istedikleri zaman ulaşabildikleri söylenebilir. Devlet üniversitesindeki çoğu öğrencilerin ise atölye/laboratuvar/ekipman gibi ihtiyaçlarına istediklerine kısmen zaman ulaşabildikleri söylenebilir.

Vakıf Üniversitesi öğrencilerinin yarısından fazlasının Okudukları bölümün, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmeleri takip ettiğini ve bu gelişmeleri okula taşıyabildiğini, Devlet üniversitesi öğrencilerinin ise çoğunun kısmen taşıyabil-

diklerini düşündükleri görülmüştür.

Vakıf üniversitesinde okuyan öğrencilerin çoğunun İnternet ve bilgisayar başında geçirdikleri zamanı bilgi edinme amaçlı ve Sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için kullandıkları, Devlet üniversitesinde okuyan öğrencilerin ise çoğunun sosyal paylaşım sitelerinde vakit geçirmek için kullandıkları söylenebilir.

Araştırmaya katılan tüm öğrencilerinin mezun oldukları bölümünden sonra dikey geçiş yapmayı düşündükleri söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin çoğunluğunun okudukları bölümde ders/derslere devam oranı %90 ve üstü olduğu söylenebilir.

Vakıf üniversitesi ve Devlet üniversitesindeki öğrencilerinin çoğunun Öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim yeterli olduğunu düşündükleri belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin çoğunun Derslerde verilen ödevlerin öğrenmelerine yeterli ölçüde katkıda bulunduğunu düşündükleri ve bölümlerinde de okumaktan memnun oldukları görülmüştür. Vakıf üniversitelerinde eğitim gören ve devlet üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin yarısından fazlasının bölümü seçerken, bölümle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir.

Elde edilen bulgular sonucunda vakıf ve devlet üniversitelerinde Basım yayın teknolojileri bölümünü seçen öğrencilerin bölüm hakkında bilgi sahibi olmadan bu bölümlere giriş yaptıkları belirlenmiştir. Meslek Liseleri ve Anadolu liselerine son sınıfta bu bölüm ile ilgili rehberlik yapılması, alanla ilgili işletmelere geziler düzenlenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

1. Ural, E. 'Avrupa Birliği Ülkelerinden Almanya'da Matbaa Eğitimi Veren Yüksek Öğretim Okulları İle Türkiye'deki Matbaa Eğitimi Veren Yüksekokullarının Karşılaştırılması Ve Yeni Bir Matbaa Eğitim Modeli Önerisi.' Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul. (2006).
2. Göktürk, İ. E., Aktaş, M. A., & Göktürk, Ü. 'Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokullarının Eğitim Sürecinde; Uygulama Açısından Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri.' Ejevoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 3(4), 1-8. (2013).
3. Alkan, R. M., Suiçmez, M., Aydınkal, M., & Şahin, M. Meslek yüksekokullarındaki mevcut durum: 'Sorunlar ve bazı çözüm önerileri'. (2014).
4. Ünsal, F. Ö., Küçüköğlü, E. K., Özomay, Z., & Kurt, M. B. (2014). 'The Adventure Of Our Book: Project Of Printing Their Stories In Printery

Written By 48-54 Months Age Children's Own. Engineering Sciences & Technologies/Nauki Inzynierskie I Technologie, 4(1).

5. Kaya, A. Meslek Yüksekokulunda Öğrenim Gören Öğrencilerin Eğitim Öğretim ve Geleceğe Yönelik Düşünceleri. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 33(2). (2014).
6. Tektaş, M., & Tektaş, N. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin zaman yönetimi ve akademik başarıları arasındaki ilişki. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 221-229. (2010).
7. Akpınar, T., & Küçüköksel, N. Ç. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik algısı ve girişimciliği engelleyen sebepler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 13-19. (2015).

Bölüm-6

Yarın: Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Dönemde Basında Bir Muhalefet Örneği

Evrin Görmüş¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, MEF Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda var olan muhalif basın organları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra başlayan Takrir-i Sükun Dönemi ile son bulmuştur. Takrir- Sükun Kanunu "İrtica ve isyana ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale yönelen örgüt, kışkırtma, özendirme, girişim ve yayını hükümet, cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya yasaklamaya yetkilidir" hükmünü getirmiştir. 3 Mayıs 1925 tarihli kararname ile 'Havale-i Şarkiyeye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimathanesi' kabul edilmiş ve bu yasa 1929 yılına kadar yürürlükte kalarak yönetimin muhalif basına karşı uyguladığı sert tutumun temelini oluşturmuştur (1, s.973). Bu dönemde İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çıkan birçok basın organı kapatılmıştır. İstanbul'da çıkmakta olan *Tevhid-i Efkar*, *İstiklal*, *Son Telegraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* ve *Sebiüreşşat* adlı gazete ve dergilerin kapatılması, Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk uygulaması olmuştur (2, s.149). Ayrıca pek çok gazeteci de ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiası ile tutuklanmış ve İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.

Basının muhalefetsiz yaşadığı dört yıllık dönemin ardından, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile birlikte muhalif politika izleyen yayınlar yeniden canlanmış ve bu yayınlar Serbest Fıkra kapatıldıktan sonra da kısa bir dönem varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmanın birinci bölümü, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra basında var olan muhalefeti, özellikle Arif Oruç'un *Yarın* adlı gazetesine odaklanarak incelemeyi planlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise muhalefeti susturmak amacıyla çıkartılan 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun muhalif basın üzerindeki etkileri incelenecektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın

Serbest Fırka'nın kurulması basında genel bir canlılığı beraberinde getirmiştir, fakat bu canlılıkta yeni kurulan partiyi destekleyen basın organlarıyla birlikte Serbest Fırka'ya muhalefet amacıyla yayın hayatına başlayan süreli yayınlar da pay sahibidir (2, s.275). Serbest Fırka'ya muhalif olması için İsmet Paşa tarafından Ali Naci Karacan'a çıkarttırılan *İnkılap* adındaki günlük gazete bu yayınlardan bir tanesidir. *İnkılap* yayın hayatına 30 Ağustos 1930 günü başlamış ve sadece ve 130 sayı çıkmıştır. Ali Naci'nin (2) *İnkılap*'ta çıkan 15 Ekim tarihli 'Evet biz hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz' başlıklı yazısı, gazetenin Serbest Fırka 'ya ve muhalefete olan genel tavrını sergiler niteliktedir:

...Halkın istediği hürriyet değil, refaktır. Refahı getirecek olan çalışmadır ve çalışmak için huzur ve nizam lazımdır. Bunun içindir ki biz, faşizm gibi bir idare istiyoruz... (s.518).

Serbest Fırkaya karşı cephe oluşturmak için kurulan diğer bir gazete ise sol eğilimlere sahip *Halk Dostu* gazetesidir. Trabzon Mebusu Hamdi Nebizade tarafından çıkartılan gazete yayın hayatına 3 Aralık 1930'da başlamış ve 54 sayı çıkmıştır. *Halk Dostu* Gazetesi "Osmanlı Borçlarını Vermeyeceğiz" sloganı ile yayın hayatına başlamıştır (3, s.126). Bu slogan kuşkusuz nedensiz ortaya atılan bir slogan değildir. Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasında Duyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesi tartışılan konulardan bir tanesi olmuştur. Fethi Bey, Serbest Fırka Programına borçların altın para ile ödenmesi maddesini koymak istemiş fakat Gazi Mustafa Kemal bu maddeyi parti programından çıkartmıştır. Fethi Okyar (4), anılarında Atatürk'ün bu maddeden duyduğu hoşnutsuzluğu şöyle dile getirmektedir.

Yalnız duyun-ı umumiyenin ödenmesi hakkındaki anlaşmadan sonra hükümetin paramızın istikrarına teşebbüs etmediği hakkındaki fıkrayı kaldırırsanız daha iyi olur. İsmet Paşa alacaklılarla müzakerededir. Bu işte muhahhak surette başarılı olacaktır. Onun için bu fıkranın mektubunuzda çıkması alacaklılara ümit verebilir (s.421)

Serbest Fırka'nın muhalefetine karşı çıkan iktidar yanlısı basın yanında, bu dönemde basındaki canlılığın önemli nedenlerinden bir tanesi de yönetimin karşısında yer alan muhalif basın olmuştur. Serbest Fırka'nın doğrudan bir yayın organı bulunmasa da muhalif basının büyük ölçüde Serbest Fırka'yı desteklediği görülmektedir. Muhalif basın arasında Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* oldukça önemlidir. Arif Oruç'un yayın hayatı 30 Ağustos 1920'de Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkez Ethem'in desteği ile Eskişehir'de çıkardığı *Seyyare Yeni Dünya* adlı gazete ile başlamıştır. Mustafa Kemal Çerkez Ethem'i resmi Türkiye Komünist Fırka'sına katılmaya çağırdıktan sonra *Yeni Dünya*'yı da partinin organı olarak Ankara'ya getirmiştir. 1921'de Çerkez Ethem'in isyanından sonra TKF kapatılmış, Arif Oruç da tutuklu kaldığı süre yeterli bulunarak Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir. Kısa süre sonra affedilen Arif Oruç, Ankara'da *Yeni Dünya*'yı yeniden yayınlamaya Mart 1922'ye kadar devam etmiştir. 1923'te ise İzmir'de *Yeni Turan* adlı bir gazete çıkarmıştır. *Yeni Turan*'da İzmir'de bir Hilafet Kongresi'nin toplanacağına dair attığı bir manşet dolayısıyla Bakanlar Kurulunca Oruç'un gazetesini kapatılmış, kendisi de para ve hapis cezasına mahkum edilmiştir. Oruç, daha sonra 1926'da İzmir Suikastı ile ilgili olarak İstiklal Mahkemesi tarafından Ankara'ya gönderilmiş fakat hemen sonrasında serbest bırakılmıştır. *Yarın*'ı ise 1929'un sonlarında çıkarmaya başlamıştır. (5).

Diğer muhalif basın organları ise Ahmet Kadri yönetiminde Yılmaz ve Zeke-riya Sertel tarafından yönetilen *Son Posta*'dır. Fakat belirtmek gerekir ki, gerek *Yarın*'ın gerekse *Son Posta*'nın savunduğu ekonomi politikası Serbest Fırka'nın sunduğu programdan oldukça farklıydı. Zekeriya Sertel (6) bu farklılığı şöyle de-ğerlendirmektedir: “Serbest Fırka'nın organı olmak hiçbir bakımdan bize çekici görünmüyordu. Zaten biz, Serbest Fırka'nın ortaya attığı ilkeleri beğenmiyorduk. O, liberalizmi savunuyordu, özel sermayeye önem veriyordu, devletçiliğe karşı durum almıştı. Biz ise özel sermayeye devletçe yapılan yardıma karşı şiddetli bir savaşa girişmiştik” (s.193).

Yarın'ın Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yürüttüğü sert muhalefete rağmen herhangi bir soruşturmaya uğramaması, *Yarın*'ın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin koruması altında olabileceği görüşünün dile getirilmesine ne-den olmuştur (7, s.19-22). Bu görüşün dile getirilmesinde, Arif Oruç'un Mayıs 1921 tarihindeki komünistler davasında yargılanmasına rağmen ceza almaması nedeniyle Mustafa Kemal'in ajanı olduğuna dair söylentilerin de etkisi de ol-muştur. Bu çalışmada Mustafa Kemal ve Arif Oruç arasındaki dolaylı ilişkinin boyutu hakkında kesin bir şey yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte, *Ya-rın*'ın yayın hayatına Serbest Fırka kapatıldıktan sonra da devam edebilmesi, Arif Oruç'un Mustafa Kemal'den destek aldığı görüşünü güçlendirmektedir. Serbest Fırka varlığını sadece 1930 yılının Ağustos ve Kasım ayları arasında sürdürme-sine rağmen, *Yarın* yayın hayatına Serbest Fırka'dan sonra da devam etmiştir (8).

Mete Tunçay'ın (9) giriş yazısıyla *Toplumsal Tarih*'te yayınlanan “Arif Oruç-Mustafa Kemal Mektuplaşması” adlı makale, Mustafa Kemal ve Arif Oruç arasındaki ilişkinin Kurtuluş Savaşı yıllarına dayandığını göstermektedir. Arif Oruç, 12 Ekim 1920'de yazdığı mektupta, Yunus Nadi'yi Mustafa Kemal'e şöyle şikayet etmektedir:

... *Sırf İstihlası-ı vatan emeliyle saha-ı intişara vaz'ettiğimiz gazetemizin An-kara muhitlerinde bazı dedikodulara bais olduğunu hayret ve teessürle istihbar ettik. Bulanık suda balık avlamak isteyen, intişarımızla şahsi menfaatlerinden mahrum kalacağı zehabında bulunan bedbin ve hodgamların bütün müfteriyatına bir hatt-ı ibtal çekmek üzere bu arızamızı takdim ediyoruz...*

Mustafa Kemal ise Arif Oruç'a cevaben yazdığı mektupta:

...*Şikayet ettiğiniz dedikodulardan haberdar değilim. Neşriyat itibarıyla gir-diğiniz münakaşadan bahsetmek istiyorsunuz. Buna ben de her iki tarafa şamil bir teessüfle müteessifim. Gazetecilik aleminin sahte kavgaları, kapitalist siyaset aleminin nümayişperestane riyarkalıkları kadar benim de, Anadolu'nun da men-furumuzdur. Hakikatlar üzerinde yalnız ilmi münakaşalar olabilir...*

Arif Oruç'un Yarın'ının Muhalefeti

Arif Oruç, *Yarın*'ı 1929 yılında İstanbul'da çıkarmaya başlamış ve Serbest Fırka'nın 1930 yılında kurulmasının ardından bu partiyi desteklemiştir. Arif Oruç'un partiye verdiği desteğin kimi zaman Fethi Bey'in istediğinden daha sert ve aşırı olduğu söylenebilir. Mete Tunçay (2, s.288) Fethi Okyar ve Arif Oruç arasındaki ilişkinin, Arif Oruç'un Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanı, Gazi'nin ise başbakan olmasına ilişkin yaptığı öneri nedeniyle bozulduğunu aktarmaktadır.

1930-31 yılları, dünya ve henüz on yılını doldurmamış Türkiye Cumhuriyeti için zorluklarla geçen bir zaman dilimini kapsamaktadır. 1929 ekonomik krizinin ardından dünya çok ciddi bir ekonomik buhranın pençesinde kıvrılırken, küresel piyasalarda tarım ürünlerinin fiyatındaki muazzam düşüş, ihracat gelirlerinde azalmaya neden olarak yerel ekonomiyi derin bir dar boğaza sokmuştur. Önemli bir bölümünü tarım ürünlerinin oluşturduğu ihracat gelirleri 1925'te 105 milyon dolar olarak kaydedilirken, 1932 yılında 50 milyonun altına inmiştir (10, s.539). Bu krizden en çok nüfusun önemli bir kısmını oluşturan çiftçiler etkilenmiş, Arif Oruç *Yarın* 'da çiftçilerin günden güne kötüleşen iktisadi durumlarını sıklıkla dile getirmiştir. Ekonomik Buhran'ın memur ve işçiler üzerindeki yıkıcı etkileri *Yarın*'ın üzerinde durduğu diğer bir konudur. Arif Oruç, kötü çalışma koşulları, tasarruf tedbirleri nedeniyle işten çıkartılan çalışanların düştükleri zor durumu sıklıkla haberleştirerek hükümetten gerekli önlemleri almasını istemiştir (11).

Ekonomik ve sosyal problemlerin damgasını vurduğu Ekim 1930 yerel seçimlerinde Serbest Fırka'nın elde ettiği başarı iktidarı tedirgin etmeye yeter niteliktedir. Yerel seçimlerin hemen ertesinde Serbest Fırka mecliste komünizm ve irtica suçlamaları ile karşılaşmış, meclis oturumlarının ardından Fethi Bey partisini kapatma kararı almıştır (12, s.145). Serbest Fırka'nın 17 Kasım 1930 yılında feshedilmesini takiben, Aralık 1930'da Menemen Olayı gerçekleşmiş ve ardından ilan edilen sıkıyönetim ve yargılamalar Mart 1931 tarihine kadar sürmüştür. Serbest Fırka ile Menemen Olayı'na karışan kişiler arasında herhangi bir bağlantı olduğuna dair doğrudan bir kanıt bulunmamakla birlikte, bu olayın Serbest Fırka'nın kurulmasıyla gelişen özgürlüklerin sonucu olarak gerçekleştiği kanaati oluşmuştur (13, s.278). Bunun bir sonucu olarak, Menemen Olayı'nın ardından hükümet ve hükümet yanlısı basın, yaşananlardan muhalif basını sorumlu tutmuştur. 5 Temmuz 1931'de Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmet, Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyya ve Ordu Milletvekili Ahmet İhsan tarafından TBMM Başkanlığı'na verilen önergede (14) muhalif basının sorumluluğu şu şekilde aktarılmıştır: "Bazı gazetelerin izledikleri yön, yurttaşların ve yurdun siyasal kavrayış ve uygar vicdanı üzerinde açık bir düşünce haydutluğu yaparak masum ruhları zehirleyecek nitelikler almaya başladı. Şimdiki

duruma hiçbir yararı olmadığı gibi geleceğe de birçok tehlikeli durum ve zarar hazırlayan bu felaketli akım karşısında hükümet ne düşünüyor?”

Dönemin diğer bir önemli özelliği ise 1931 yılının ilk aylarından itibaren tek parti iktidarının çoğulcu kuruluşları bastırarak gücünü sağlamlaştırmaya başlamasıdır. 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları Örgütü tasfiye kararı alarak Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleşmiştir. Ardından Türk Matbuat, Türk İhtiyat Zabıtları Cemiyetleri, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Derneği gibi pek çok dernek de kendi kendisini feshetmiştir (2, s.307). Tek parti yönetimi iktidarını her alanda kurarken, basındaki muhalefet özellikle 1931 yılının mayıs ve haziran aylarından itibaren şiddetlenerek bir müddet daha devam etmiştir. Bu dönemde var olan muhalif basın hem iktidarla hem de iktidar yanlısı basınla mücadele ettiği görülmektedir. Bu durum, iktidar yanlısı basının iktidara yapılmış her türlü eleştiriyi kendisine yapılmış sayarak doğrudan cevaplama yoluna gitmiş olmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır (8, s.6). Muhalif basın bu dönemde idareyi hedef alan yazılardan kaçınarak eleştirilerini doğrudan iktidara ve partiye yöneltmeyi seçmiştir. Bunun nedeni idareyi eleştiren yazılardan ötürü birçok gazetecinin daha önce ağır cezalara çarptırılmış olmasıdır (8, s.9). *Yarın*'dan da Arif Oruç ve Süleyman Tevfik, İzmit Valisi'ni hedef alan yayınlarından dolayı 'adab-ı umumiyyeye muğayeret' suçlamasıyla açılan dava sonucunda Arif Oruç bir sene üç ay on beş gün hapis, 312 lira para cezasıyla, 2500 lira manevi tazminat ödemeye, Süleyman Tevfik de yedi ay bir gün hapis ve 222 lira para cezasına mahkum edilmişlerdir. Arif Oruç ve Süleyman Tevfik'in ceza almasına neden olan bu konunun ayrıntıları Mete Tunçay'ın çalışmasında bulunabilir. İzmit Valisi Eşref Bey, Bahriye Kaymakamı Şerafettin Bey tarafından yaptığı çapkınlık nedeniyle dövdürülmüştür. *Yarın*'da bu olayın karikatürü yayınlanmıştır (2, s.228).

1931 yılının mayıs ve haziran aylarında basında tartışılan konuların başında dış ticarete tekelleşme gidiş konusu yer almaktadır. İhracatın yeni kurulan ve sermayesinin büyük bir kısmı İş Bankası tarafından sağlanan İş Limited Şirketi'ne verileceğine dair haberler basında yer alınca, muhalif basın bunu ihracatın tekelleşmesi olarak yorumlamıştır. İktidar yanlısı basın ise bunun bir tekelleşme olmadığını, yeni sistemin düzen ve kontrolü sağlayacağı üzerinde durmuştur. Arif Oruç (15, s.4) kurulacak şirketin esas olarak Türk şirketlerini yok edeceğini söyleyerek eleştirisini şöyle dile getirmiştir: “Oda kâtibî umumisine memleketimizde harici ticaret ile meşgul olan Türk tüccarının adedini öğretecek değilim. Yalnız sunu söyleyeyim ki, Türkiye'de harici ticaretle meşgul 10 ecnebi şirkete karşı binlerce Türk taciri vardır. İş şirketi, sermayesi esasen milyonlarca lira olan gayri Türk ve ecnebi şirketlere rakip olamaz. İş şirketinin ezeceği, mahvedeceği ancak 3-5 kuruş sermayeli gibi Türk tüccarlarıdır.”

Kurulması planlanan Laik Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi Fırkası basında sert tartışmaların yaşanmasına neden olan diğer bir konudur. İktidar yanlısı basınla birlikte muhalif basın arasında yer alan *Son Posta* gazetesi de yeni partiye şiddetle karşı çıkmıştır. Laik Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi Fırkası'nın programı, 6 Haziran 1931 günü *Yarın*'da yayınlanmıştır. Parti programının yayınlamasının hemen ardından, basında yeni parti aleyhinde pek çok yazı çıkmıştır. Fakat Arif Oruç ve *Yarın* tüm eleştirilere rağmen partiyi savunmaya devam etmiştir. Arif Oruç iktidar yanlısı basının yeni parti karşısında almış olduğu tutumu eleştirmiş ve iktidara temsiliyet noktasında yüklenmiştir. 12 Haziran 1931'de *Yarın*'da yayınlanan 'Tezvir Başladı' adlı yazısında, yeni firkada göğüsleri sırmalı veya Halk Fırkasına mensup muvazaalı mebusların bulunmadığını, paşalı mebuslu teşekküllerin önemli olmadığını, halkı şatafatlı zevatın temsil edemeyeceğini, halkı halkın kendi göğsünden, kendi kucağından doğan halk teşekküllerinin temsil edeceğini savunmuştur (16, s.1). Yeni partinin mensuplarının, hayatını kol gücüyle kazanan işçi, çiftçi, memur ve esnafın oluşturduğu halkın olacağı, Arif Oruç'un Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yürüttüğü muhalefetin odak noktasını oluşturmuştur. Arif Oruç (17) çarpıcı ifadelerle bu noktayı şöyle aktarmaktadır:

Efendiler bu paşa derneği değildir, aç ve sefil olan çiftçinin, canı yanık köylünün "devri sabık Paşaların irşatlarından fayda görmeyeceği hala anlaşılıp idrak edilmemiş midir? (s.1)

Laik Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi Fırkası kısa zamanda 'Arif Oruç'un Partisi' olarak anılmaya başlamıştır. Yeni partiye karşı çıkan *Cumhuriyet*'te, kurulması planlanan partinin Arif Oruç ile ilişkisine değinilerek Arif Oruç'un eski bir komünist olduğuna dair bir yazı çıkmıştır (18, s.2.). Bu yazı ile birlikte basındaki tartışma, kişiler ekseninde yaşanan bir tartışma halini alarak, Arif Oruç-Yunus Nadi arasında gerçekleşen söz düellosuna dönüşecektir. Arif Oruç kendisinin komünist olduğunu belirten yazıya yazdığı cevapta, *Cumhuriyet Gazetesi* başyazarı Yunus Nadi'nin de aynı dönemde Ankara'daki Komünist Partisi merkez umumi azasından olduğunu yazmıştır. Burada dikkati çeken unsur, Arif Oruç ve Yunus Nadi'nin yazılarında kullandıkları üslubun bugün basında sıkça karşımıza çıkan üsluba oldukça benzediğidir. Arif Oruç yazısında, "O Yunus Nadi Bey ki, bir vakitler yine firari Çerkez Ethem'in biraderi Reşit Bey'den 1000 Türk Lirası almış ve Yeni Gün gazetesini tesis etmiştir" demiştir. Yunus Nadi de Arif Oruç'a "... Şeşi beş gören şaşı gözleri ve şafî köpeği suratile bu Arif Oruç güya vakti ile Ankara'da Yeni Gün'ü neşretmek için Çerkez Ethem'den bin lira aldığımı yazmış. Asıl Arif Oruç Çerkez Ethem'in parası ile Yeni Gün'ü kurmuştur..." diyerek karşılık vermektedir (8, s.49). Daha sonraki günlerde tartışmanın dilinin daha da sertleştiği görülmektedir. Birbirlerine nankör, habisdalkavuk, dönem, rüşvetçi

gibi pek çok sıfatla sataştıktan sonra tartışmanın tonu haziran ayının son günlerinde iyice sertleşmektedir: *Yarın*'da (19) 26 Haziran tarihinde çıkan bir yazı bu atmosferi yansıtır niteliktedir:

Kalemimiz ve aziz okuyucuların kıymetli vakitlerine yazık fakat bizi sinirlendiren bir nokta var. Yeni Gün diye ufak bir matbuat piçi var. Cumhuriyet gazetesinin bu matbuat veledi de bacağına bakmadan lafa karışıyor. Gene Diyojenine aklınca espri yapmış. Diyojen diyor ki: Eyvah bir koku var galiba kanalizasyon patlamış. Hayır bu değilmiş Yarın'ın penceresi açılmış. Şimdi kafası hela olan bu piçe hatırlatmak gerekmez mi ki, Yarın onlara uzaktır. Bu koku burunları dibindeki babaları Cumhuriyet'in sahibi Yunusun bağırsaklarından gelen kokudur (s.5).

Yunus Nadi ile Arif Oruç arasında başlayan bu tartışma ortamı kısa bir zaman içinde tüm basına yansımaya başlamıştır. Nurettin Güz (8, s.35) tartışma süresinin uzamasının gazetelerin birbirleri hakkında çok ağır sözler söylemesine yol açtığını ve 1931 tarihli Basın Kanunu'nun çıkarılmasının ana sebeplerinden birisinin bu tartışmalar olduğunu vurgulamaktadır. Şahıslar arasında gerçekleşen tartışma, kısa zaman içinde muhalif basının toplu olarak eleştirilmesine dönüşmüştür. İktidar yanlısı basın, dünyanın ağır bir ekonomik buhrandan geçtiği için Türkiye'nin de zor günler geçirdiğini, muhalif basının bu bunalımı istismar ederek fikir hürriyeti adına muhalefet yaptığını iddia etmiştir. Muhalif basının ülkeyi ilgilendiren hayati konularda demagoji yaparak tiraj arttırma peşinde olduğu da iktidar yanlısı basının sıkça dile getirdiği diğer bir görüştür. Halkın yaşadığı ekonomik zorlukları yansıtan muhalif basını hedef alan bir yazısında Falih Rıfkı (20) şöyle demektedir: "Aç olanlar köylüler değil Serbest Fırka kargaşalığında umma hastalığına uğrayan politika oyuncularındır." İktidar yanlısı basının muhalif basına karşı tahammülsüzlüğü, Yunus Nadi'nin Türk milletinden 'kağıt parçaları' olarak adlandırdığı muhalif gazeteleri almayıp onları cezalandırmasını istemesiyle de görülebilir (s.1)

Konunun Meclise Taşınması

İktidar yanlısı ve muhalif basın arasında sert tartışmalar yaşanırken, basın ile ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu, var olan Matbuat Kanunu'nun kişi haklarını muhalif basına karşı koruyamadığı ileri sürülmeye başlanmıştır. Dönemde yürürlükte olan kanun, 1909 tarihli Matbuat Kanunu'dur. Otuz yedi maddesi içeren Kanun, 1925 Takrir- i Sükûn dönemine kadar bazı değişikliklere uğramıştır. 1913 yılında genel ahlak ve edep kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yayınlanması ve devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek yayın yapan gazetelerin kapatılması hükmü getirilmiştir. 1914 yılında ise ülkenin savaşa girmesi ne-

deniyle sansür talimatnamesi yürürlüğe konmuş ve savaş süresince basın tamamen hükümet kontrolüne girmesi amaçlanmıştır (21).

İlk defa muhalif ve iktidar yanlısı basın arasındaki tartışmanın bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğunu Ahmet Şükrü Esmer (22) *Milliyet*’te dile getirmiştir. İktidar yanlısı basın konunun meclise taşınması gereğini daha sonra sıkça tekrarlamıştır. Zekeriya Sertel (23) ise Ceza Hukuku’nda kişi, hükümet ve devlet haklarını korunduğu için ayrı bir basın kanununa ihtiyaç olmadığını belirtmiş, İsmet Paşa’dan yeni bir kanun çıkarmamasını istemiştir. Fakat konu üç milletvekilinin verdiği soru önergesi ile 5 Temmuz 1931 tarihinde meclise taşınmıştır. Meclis görüşmelerine bakıldığında söz alan tüm konuşmacıların-Aksaray Mebusu Ahmet Süreyya Bey, Denizli Mebusu Mashar Müfit, Çanakkale Mebusu Ziya Gevher, Muğla Mebusu Yunus Nadi, Urfa Mebusu Ali Saip -üzerinde durdukları nokta, basın hürriyetine karşı olmadıkları fakat hak ve hürriyetlerini kötüye kullanan basının bozguncu yayınlarına karşı olduklarıdır. Önerge sahiplerinden Urfa Mebusu Ali Saip ise bir adım daha ileri giderek, basın kanunun değiştirilmesinin yanı sıra muhalif gazetecilerin yurtdışına gönderilmesini teklif etmiştir (8, s.96-110).

Basın kanununa duyulan ihtiyacın diğer bir gerekçesi olarak, yürürlükte olan 1909 tarihli Matbuat Kanunu’nun o dönemin ihtiyaçlarına göre düzenlendiği ve geçen yirmi iki yıllık süre içinde yetersiz kaldığı görüşü dile getirilmiştir. Ceza Hukuku’nda kişi, hükümet ve devlet haklarının korunduğu için ayrı bir basın kanununa ihtiyaç olmadığını savunan görüşe ise basının suç işleme aracı olması durumunda bu suçların kovuşturulmasının normal suretle işlenen suçların bağlı olduğu yargılama usulüne bırakmanın doğru olmayacağı için teminatlı fakat hızlı bir yargılama usulünün gerektiği görüşü ile karşılık verilmiştir. Böylelikle Basın Mahkemeleri’nin kurulmasının önü açılmış ve kurulan basın mahkemeleri 1983 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır (8, s.40).

Kanun tasarısı mecliste görüşülürken, tasarı muhalif basında ağır eleştirilere hedef olmuştur. Arif Oruç (24, s.1), ‘Gazete Kapatmak’ adlı yazısında, gazete kapatmanın içinde bulunulan asrın gereklerine ters düştüğünü ve kapatma olayının ancak ahlaksız yayın yapan yayınlar için söz konusu olabileceğini dile getirmiştir. Ahmet Şükrü Esmer (8, s.130-132) ise vali ve savcıya gazete kapatma yetkisi verdirilerek basının zayıflatıldığını, layihanın amacın tamamen zıddı bir mahiyet taşıdığını belirtmiştir. Tüm eleştirilere rağmen Basın Kanunu 25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun ile matbaa açma, gazete ve dergi yayınlanması, gazete ve dergi çalışanlarının sorumlulukları ve hakları, basın suçları ile suça tahrik, şantaj, yayınlanması yasal olan şeyler, gazete ve dergilerin toplatılması ve kapatılması, tazminatlar ve bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin maddeler ile, ülkede bulunan yabancıların gazete çıkarmaları hükümet iznine bağlanmış

ve bu gazetelerin yazı işleri müdürlerinin Türk olma zorunluluğu getirilmiştir. Yazı işleri müdürü olmak için aranılan diğer koşullar ise otuz yaşında ve yüksek öğrenime sahip olmak olarak belirlenmiş ve bu madde yazı ile fikir açıklamayı sadece yüksek öğrenim görmüş küçük bir gruba bıraktığı için demokratik olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (21, s.3). Ayrıca bu gazete ve dergilerin Cumhuriyet hükümetinin iç ve dış politikaları aleyhine yayın yapmaları da yasaklanmıştır. Matbuat Kanunu'nun getirdiği yasakların gazeteler üzerindeki etkisi *Yarın*'da (25, s.1) çıkan bir karikatürde şu şekilde anlatılmıştır:

Matbuat Kanunu'nun (21, s.3) 50 ve 51. maddelerinin incelenmesi, basına verilen kapatma cezaları veya belli sürelerde ara verme cezalarının hukuksal zemininin anlaşılması açısından önemlidir:

50. madde: *Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.*

51. madde: *Yabancı bir memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti Kararları ile menolunabilir. Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyetinden müstacelen karar alınmak üzere Dahiliye Vekili'nin emri ile toplattırılabilir. Menolunmuş gazeteleri memnuiyeti bilerek Türkiye'ye sokan ve dağıttıranlardan 300 Liraya kadar ağır para cezası alınır.*

Matbuat Kanunu'nun çıkmasının ardından ağustos ayı içinde muhalif basının teker teker susturulduğu görülür. Arif Oruç *Yarın*'ı 597. sayısını çıkardığı 19 Ağustos 1931 günü kapatır. 1 Ağustos'ta Kayseri Valisi Suat Bey ve sabık müddeiumumi Rifat Bey hakkında hilaf-ı hakikat ve muhlil-i haysiyet neşriyattan dolayı gazetesinin mesul müdürü Süleyman Teyfik Bey'in bir yıl sekiz ay ken-

disinin de tazminata mahkûm olması Arif Oruç'u gazetesini kapatmaya zorlamıştır (2, s.291). Oruç, daha sonra kimliğini gizleyerek *Mücadele* isimli bir gazete çıkarmış fakat bu gazetenin ilk gazetesi toplatılarak yasaklanmıştır. Daha sonra geçimini sağlamak için çeşitli işlere giren Arif Oruç, Yunus Nadi ile bir tartışma sırasında verdiği sözü tutmak için bir kundura boyacısı dükkanı açarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. 1932 yılında *Vatandaşın Birinci Hürriyeti* diye bir kitap çıkararak basın özgürlüğünü savunmuş ve Matbuat Kanunu'nun basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırdığını iddia etmiştir. Bu kitabı yazdıktan sonra Arif Oruç'un yurtdışı günleri başlamıştır. İrticayı desteklediği iddiası ile vatana hıyanet suçu ile itham edilerek mahkeme kararı olmaksızın Bulgaristan'a sürülmüş ve Şumnu medresesinde müderrislik yapmak zorunda bırakılmıştır. Arif Oruç Bulgaristan'da da yayın hayatına devam etmiş ve Türk Demokrat Fırkası'nın Kurtuluş Neşriyatı başlığında çeşitli yayınlar çıkarmıştır. 1933 Mayıs ayı boyunca Şumnu da haftalık bir dergi, 1934 Ocak-Temmuz arası dönemde de Sofya'da on günlük bir gazete çıkarmıştır. Her iki yayın da *Yarın* adını taşımıştır (2, s.292).

Sonuç Yerine

Türkiye Cumhuriyeti'nde tüm muhalefet organlarının susturulduğu bir sırada, Arif Oruç'un Bulgaristan'da yayınladığı *Yarın Broşürleri*'nin tek parti yönetimine karşı yaptığı muhalefet, Türkiye'deki siyasi atmosferi yansıtır niteliktedir. Arif Oruç'un doğrudan hükümete, partiye ve Mustafa Kemal'e çok sert eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Oruç, 5 no'lu broşürde Türkiye'de muhalefet yıkılınca yeni üç vaziyetin hasıl olduğunu yazmaktadır. Bunlardan birincisi hükümetteki diktatör ve kanlı istibdatır. İkincisi meclis ve diktatörün şamar uşaklarından oluşan tufeyliler saltanatıdır. Üçüncüsü ise Halk Fırkası denilen soyguncu açık gözlerden oluşan teşekküldür. Matbuat Kanunu'ndan sonra basının içine düştüğü durum da Arif Oruç'un sıkça üzerinde durduğu bir noktadır. Matbuatın tam bir dilsizliğe büründüğünü yazan Oruç, Türkiye'deki bütün gazetelerin resmi dairelerin beyan memuruyla hükümet tarafından tanınmış ajansların verdikleri haberleri yayınladıklarını, muhterem mebusların, vekil beylerin ve memurların beton kaleler içine sokularak, haklarında ima tariki ile bile bir resim veya yazılamaz olduğunu vurgulamıştır (5, s.13,18).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-1931 arası dönem tek parti yönetiminin kurulduğu dönem olarak anılmaktadır. 1931 tarihli "Matbuat Kanunu", Türkiye'de tek parti yönetiminin iktidarını, basın üzerinde de tamamlaması açısından oldukça önemlidir. Çünkü Matbuat Kanunu ile Serbest Fırka ile yeniden güç kazanan muhalif basın tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, Matbuat

Kanunu sadece muhalif basının değil iktidar yanlısı basının da tüm özgürlüklerini elinden almıştır. Böylelikle, basını kontrol edebilmek için siyasi iktidarın önünde bulunan her türlü engel 1950 yılında çok partili hayata geçene kadar kaldırılmış ve tek parti iktidarı zaferini ilan etmiştir.

REFERANS LİSTESİ

1. Kabacalı A. Türkiye’de Basın Sansürü. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi., c. IV. 1990:959-66.
2. Tunçay M. Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı; 1999.
3. Keskin NE. Muhalefet ve belediyeler yılı, Açıklamalı Yönetim Zamandizini. 1929;1939: 107-228.
4. Okyar AF, Kutay C. Üç Devirde Bir Adam. Tercüman Yayınları; 1980.
5. Tunçay M. Arif Oruç’un Yarın’ı (1933). İletişim Yayınları; 1991.
6. Sertel MZ. Hatırladıklarım. Yayıncılık Matbaası; 1968.
7. Ağaoglu A. Serbest Fıkra Hatıraları. Baha Matbaası; 1969.
8. Güz N. Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu. GÜ İletişim Fakültesi Basımevi; 1993.
9. Tunçay M. Arif Oruç-Mustafa Kemal mektuplaşması, Toplumsal Tarih, c. XI, Ocak 1999.
10. Mango A, Doruker F. Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu. Remzi Kitabevi; 2006.
11. Oruç A. Çıkarılan bir usta başı kendini astı, Yarın, 2 Haziran 1931.
12. Mazıcı N. 1930’a kadar basının durumu ve 1931 matbuat kanunu. Atatürk Yolu Dergisi. 1930;5(18):131-54.
13. Karpat KH. Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-party System. Princeton University Press; 2015.
14. TBMM ZC, C:3 D:4,5 Temmuz 1931.
15. Oruç A. Yarın, 27 Mayıs 1931.
16. Oruç A. Yarın, 12 Haziran 1931.
17. Oruç A. Yeni fırka, Yarın, 14 Haziran 1931.
18. Yeni bir fırka mı? Cumhuriyet, 7 Haziran 1931.
19. Oruç A., Yarın, 26 Haziran 1931.
20. Rıfki F. Feryat, Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1931.
21. Yılmaz M. Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar 1923–1945. Kebikeç, Yıl. 1998;3:53-80.
22. Esmer, A Ş. Adliye ve matbuat, Milliyet, 23 Haziran 1931.

23. Matbuat kanunu'na ihtiyaç var mıdır? Son Posta, 4 Temmuz 1931.
24. Oruç A. Yarın, 20 Temmuz 1931.
25. Oruç A. Yarın, 19 Temmuz 1931.

KAYNAKÇA

1. Ağaoğlu A. Serbest Fıkra Hatıraları. Baha Matbaası; 1969.
2. Esmer, A Ş. Adliye ve matbuat, Milliyet, 23 Haziran 1931.
3. Güz N. Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu. GÜ İletişim Fakültesi Basımevi; 1993.
4. Kabacalı A. Türkiye'de Basın Sansürü. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi., c. IV. 1990:959-66
5. Karpat KH. Turkey's Politics: The Transition to a Multi-party System. Princeton University Press; 2015.
6. Keskin NE. Muhalefet ve belediyeler yılı, Açıklamalı Yönetim Zamandizini. 1929;1939: 107-228.
7. Mango A, Doruker F. Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu. Remzi Kitabevi; 2006.
8. Mazıcı N. 1930'a kadar basının durumu ve 1931 matbuat kanunu. Atatürk Yolu Dergisi. 1930;5(18):131-54.
9. Okyar AF, Kutay C. Üç Devirde Bir Adam. Tercüman Yayınları; 1980.
10. Oruç A. Çıkarılan bir usta başı kendini astı, Yarın, 2 Haziran 1931
11. Oruç A. Yarın, 27 Mayıs 1931.
12. Oruç A. Yarın, 12 Haziran 1931.
13. Oruç A. Yeni fırka, Yarın, 14 Haziran 1931.
14. Oruç A. Yarın, 26 Haziran 1931.
15. Oruç A. Yarın, 20 Temmuz 1931.
16. Oruç A. Yarın, 19 Temmuz 1931.
17. Rıfki F. Feryat, Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1931.
18. Sertel MZ. Hatırladıklarım. Yaylacılık Matbaası; 1968.
19. TBMM ZC, C:3 D:4,5 Temmuz 1931.
20. Tunçay M. Arif Oruç'un Yarın'ı (1933). İletişim Yayınları; 1991.
21. Tunçay M. Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı; 1999.
22. Tunçay M. Arif Oruç-Mustafa Kemal mektuplaşması, Toplumsal Tarih, c. XI, Ocak 1999.
23. Yılmaz M. Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar 1923–1945. Kebikeç, Yıl. 1998;3:53-80.

**Geçmişten Günümüze Suudi Arabistan'ın Dış
Politikasının Askeri-Siyasi-Ekonomik Boyutu**

Girayalp Karkuş¹

1 Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, girayalp71@gmail.com

Giriş

Suudi Arabistan'daki siyasi ve sosyal hayatı siyasal terimler açısından değerlendirdiğimizde entelektüel özgürlüklerin önüne engeller koyan bir yönetimin olduğunu söyleyebiliriz. Ülkedeki siyasal yönetimin dünyaya ayak uyduracak bir konumu şu an itibariyle oldukça zor gözükmetedir. Arap tarihine bakıldığında geçmişten günümüze hiçbir zaman istikrarlı sistem geliştirememiştir. (Asrı Saadet dışında) Bu bağlamda baktığımızda Suudi Arabistan iç ve dış güvenliğini sağlama da güç artırımına gitmiş ve abartılı silah alımıyla komşu ülkelerarası ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. Türkiye- Suudi ilişkileri de hep inişli çıkışlı süreç takip etmiştir. Türkiye'nin demokratik siyasal yapısı ve Batıcı bir çizgi takip etmesinden dolayı Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye karşı bilinçli bir ötekileştirme yapılmıştır. Bin yıllık bir ilişki, iç içe yaşamışlık ve aynı dinin paylaşılması yetersiz kalmıştır. Özellikle Arap bedevilerinin sert kavmi milliyetçi tavırları ve taviz vermez mezhepsel anlayışlarından dolayı iki ülke ilişkileri bu döneme kadar yetersiz kalmıştır. Ayrıca Arapları yönetmiş siyasetçilerin, yazarların, düşünürlerin geliştirdiği olumsuz fikirler Türk düşmanlığının karşılığı olmuştur. Bu aşamada Suudi Arabistan'ın uluslararası ilişkiler ve ekonomi-politik siyasi teorilerin ötesinde farklı bir toplumsal yapısı vardır. Suudi Arabistan'ı diğer Arap Ortadoğu ülkelerini ulus devlet ve vatandaşlık kimliği perspektifinde tanımlamak oldukça güçtür. ABD gibi hegemon bir ülke ile ilişkilerinde karşılıklı çıkara dayalı ilişki olsa da yeni bir analitik çerçeveden bakıldığında küresel kapitalist sistemin yeni dünya düzeninde serbest piyasa ekonomisine yönetenler adapte olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan siyasetçi elitleri Batı değerlerini özümserken halka hala bedevi inanç ve kültürünü özümsetmeye çalışılmış. Suudi Arabistan'da Muhammed bin Selman veliaht prens olmasıyla önemli değişimlerin olmasına yönelik yeni vizyon ortaya konmuştur. Ülke, ittifak içinde olduğu ABD ve Batı ülkeleriyle oluşturduğu 2030 vizyonu ile rantiyeli devletten üretime dayalı devlet yapısına dönüştürülmeye çalışılmaktadır. ABD'nin amacı ise bölgedeki petrol kaynaklarının güvenliği ve kontrolünü ellerinde tutmak ve nükleer güce sahip bir Müslüman ülkenin ortaya çıkmasını önlemektir. Ozan Örmeci makalesinde alıntılıdığı üzere eski Suudi Arabistan elçiliği yapmış Robert W.Jordan konuşmasında ABD'nin Suudi Arabistan stratejisini "idare etmek güç bela yönetmek"(mudding through) olarak değerlendirir. Ayrıca Suudi Arabistan ordusunun zayıflığına dikkati çeker. Ortadoğu ve Körfez bölgesinde diplomasinin gelişmediğine vurgu yapan konuşmasında bu bölgede diplomasinin "sıfır toplamı oyun" mantığıyla anlaşıldığını söylüyordu. Oryantalistler ise İslam anlayışının ne anlama geldiği düşüncesinin dışında tarihsel ötekileştirme misyonu üstlenmiş ve İslam dünyasını yıpratıcı bir görevler yürütmüşlerdir.

İslam medeniyeti Avrupa Hristiyanlığı'nın ve Avrupa modernitesinin evrenselci iddialarını sarsacak alternatif gelenek ve değerler deposudur¹. İslam'ın geleneksel olarak Avrupa'ya hem de moderniteye tarihsel karşıtlık bakımından kendine özgü bir yer teşkil etmesi² bakımından önemli bir yeri vardır. Burada sorulacak soru hangi İslamdır. İslam ülkelerinde farklılaşan İslam anlayışı "Kalam fanatizmi", "Tasavvuf fanatizmi" "Selefi fanatizmi"³ yönelmiştir. Böylece İslam anlayışının manipülasyona açık, provakatif istihbarat örgütlerinin etkisine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Dünya meselelerinde istihbaratların etkisi yadsınmaz. Birinci Dünya Savaşında Arap coğrafyasında arkeolog görünümü "gezginci ve gönüllü ajanların bölgede dolaşarak"⁴ bölgede isyancı faaliyetler geliştirdiği bilinmektedir. Batının askeri planlamasını ve tüm ulusal stratejisini uygularken haber alma servisleriyle bağlantılı çalıştığı bilinmektedir. Wilson'un "Liberal enternasyonalizm" fikirleri, ABD'nin yıllardır sahiplendiği "Serbest ticaret" politikasının bir gereği idi. Aslında buna "zorunlu ticaret" olarak adlandırılırsa daha uygun olabilir. Çünkü ABD politikası diğer ülkeleri Amerikan yatırımları lehine yapılan ticaret anlaşmalarını zorla kabul ettirmeyi amaçlıyordu. ABD devletinin gücü her nerede olursa olsun ticaretini geliştirmesi ve korunmasında kullanıyordu⁵. "Macht politik" Almanca bir kavramdır. "İktidar Oyunları"⁶ anlamında uygulanan güç her şeyi bozar stratejisi, uluslararası ilişkiler dilinde egemen bir varlığın diğerlerini askeri, ekonomik ve siyasi açıdan tehdit ederek kendi çıkarlarını savunması anlamına gelir. Günümüzde Suudi Arabistan öncülüğünde Körfez ülkeleri Ortadoğu siyasetinde aktif rol almaya başladığını görüyoruz. Suudi Arabistan en fazla petrol geliri elde eden ülkeler arasındadır. Petrolden elde ettiği zenginliği uluslararası ilişkilerde önemli aktör olma yönünde kullanmaktadır ve bilhassa İslam dünyasında lider olma yönünde çalışmalarını hızlandırmıştır. Mısır'da Nasır'ın devlet başkanlığı döneminde Pan-Arabizm'nin ve Arap coğrafyasının liderliğine soyunmuş ve Suudi Arabistan 1964'te Kral Faysal'ın tahta geçmesi ile bölge siyasetinde daha etkin olmaya başlamıştır. Nasır'ın Pan-Arabist dış politikasına, Faysal, Pan-İslamizm'i eklemiştir.⁷ Günümüz dış politikasını İh-

1 Ian Almond, *Yeni Oryantalistler*, İstanbul: Pinnah Yayınları, 2013, s.25

2 Almond, *Yeni Oryantalistler*, s.25

3 Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979, s. 6

4 Stephen Kinzer, *Dulles Kardeşler*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016, s. 86

5 Kinzer, *Dulles Kardeşler*, s.78

6 Almond, *Yeni Oryantalistler*, s.38

7 Mehmet Rakipoğlu, (Ed.Numan Telci)"Suudi Arabistan-Mısır İlişkileri:İhvanı Dışlamak,Darbeyi Kucaklamak",*SETA-Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, İstanbul: SETA Vakfı Yayınları, 2018, s.135

van düşmanlığı üzerine kuran Suud Hanedanlığı Nasır'a karşı İhvan hareketini desteklemiştir. Nasır'ın 1967'de yaşadığı İsrail yenilgisi sonunu getirmiştir. Suudi Arabistan'ın 11 Eylül saldırısı, İran gerilimi ve 2011 Arap Baharı adı altında gelişen halk ayaklanması sonucunda Suud hanedanlığının geleceği konusu tehdit edilir olmuştur. üzerindeki Bu amaçla petrolden elde ettiği gelirin büyük kısmını silaha yatırarak abartılı miktarda silah alımı anlaşmaları imzalanmıştır.

Osmanlı Arabistanı

Arap yarımadası, "Ceziretü'l Arap" veya "Şibhe'l Ceziretü'l Arabiyye" olarak bilinirdi. Büyük bölümü çöl olan Arabistan, Arap ve Müslümanların yaşadığı bir yerdir. Hicaz bölgesi Suudi Arabistan'ın güney bölgesinde Kızıl Deniz boyunca kuzeyde Ürdün, güneyde Asir bölgesini kapsar. Hicaz bölgesi kutsal bölgeleri de kapsadığı için İslam dünyasında önemli bir yere sahiptir. Arabistan, Emeviler ve Abbasiler sonrası 1258'de Mısır Memluklarının egemenliğine girdi. Mısır, 1517'de Osmanlıların egemenliğine geçti. Osmanlı, Kanun-ı Kadim hükümüyle nizam-ı alem ideolojini cihan Şumul'leştirme tasavvurunun beslendiği kaynaklar yönüyle kelam, felsefe, tasavvuf fikirlerini siyasete uygulamaya çalışmıştır. Nizam-ı Alem ve Kanun-ı Kadim adalet fikrini elinde tutan Osmanlıdaki saltanat ve devlet sistemi her ne kadar padişahların şahsında odaklansa da onları aşan ve sınırlandıran bir kıymetler ve değerler silsilesi hükmünü yansıtacaktır. Osmanlı Devleti'ni vücuda getiren ve nizamlayan esaslar kelam, felsefe, tasavvuf gibi ilmi kıymetler silsilesidir.⁸ Osmanlı fetih ettikleri yerde feodal beylerden aldıkları toprakları miri araziye kaydediyor sonra bu toprakları genellikle eskiden üzerinde köle olarak çalışanlara kiralyordu.⁹ Osmanlı iktisat sisteminin Batı'nın beynelmilel sömürüyle temasa geçmeden önce tutarlı bir sistem oluşturduğu bilinmektedir. Osmanlı devletinin kurulduğu 14.yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına kadar süren yükselişi devletin toplumsal yapısını bozacak ticaret sermayesinin oluşturduğu bir burjuva sınıfın gelişmesinin önünü kesmiştir. Hedef üretim ve tüketimin dengede tutulmasıdır. Haksız aşırı kazançlarla kapitalistleşmenin önü kanuni düzenlemelerle engellenmiştir. Osmanlı Devleti'ne dış baskıların arttığı dönemlerde dahi ayakta kalabilmesinde normatif iktisat boyutunun önemli bir yeri vardır.¹⁰ Merkezi Mekke, Medine, Cidde ve Hicaz bölgesi dahil olmak üzere üç sancaklı bir eyalet oluşturuldu. Bu eyaletlerin yönetimi Mekke Şeriflerin

8 Fatih M.Şeker, *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul: Dergah Yayınları,2015, s. 428

9 Ömer Lütfi Barkan, "16. Asırın İkinci Yarısında Türkiye de Fiyat Hareketleri" *Bellekten*,36, 1970,s. 30

10 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul,: Ötüken Yayın,2000,s.34-36

yönetimine bırakıldı. Suud Hanedanlığın ortaya çıkışı 1744’de hanedanın kurucusu Muhammed bin Suud’un Vahhabiliğin önderi Muhammed Abdül Vahab ile yapılan ittifak ile meşruiyet kazandı. Şimdiki Suud Hanedanlığın soy ismini taşıyan Suudi Arabistan’ın temelini oluşturdu. İslam medeniyetinin Emevi ve Abbasi devletleriyle zirveye ulaştığı dönemler 7 ile 11. yüzyıl arasında bir ara dönemdir. İbn Haldun bu dönemi için “bedene bürünmüş kötülük” diyecektir. Bu dönemde İspanya’daki (yani Andalusya, el-Andalus, Endülüs) Hıristiyanlar İslamiyet’e girmek isteyenler kırbaçlanır eziyetler görürlerdi. Çünkü vergiyi yalnızca gayrimüslimler ödemektedir.¹¹ Arap olmayan milletlerin İslam’ı kabul etmeleriyle başlayan süreçte İslam uygarlığı muazzam bir gelişme gösterecektir. Suudi Vahhabiliği ve Şii dünyasının çatışması ise tarihi kökleri eski bir rekabete dayanır. Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin’in Emeviler tarafından şehit edilmesi Hz. Ali’ye gönülden bağlı olan Şii İslam hızla yayılacak ve Sünni İslam’a karşı bir blok oluşturacaktır. Her iki tarafında radikal söylemleri ile örtüşen eylemleri 1802’de Şiiilerin kutsal mekanlarından Hz. Hüseyin’in türbesini tahrip edip şehri yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüz dünyasında her iki mezhep fanatizminin tehditleri birbirini aşağılayıcı bir nitelik kazanmış durumdadır. Suudi Arabistan hanedanlığı “Şii Hilali”ni ve Müslüman kardeşleri (İhvan) düşman olarak belirlemiştir.¹² Osmanlı Arabistan’ı İslam dünyasının dini merkezi olan Mekke ve Medine’ye sahip olduğu için önem verdiği bir bölgeydi. Bu kutsal yerlere bakmak ve muhafaza etmek, hac ve hacıların rahat ve huzurunu sağlamak görevini kendine misyon edinmişti. Bu bakımdan Osmanlı bu bölgeye çok fazla imtiyazlar tanıyordu. Hicaz özel bir statüye sahipti. Bölge haraç vermek şöyle dursun her sene büyük yardım parası alıyordu. Yönetimi eski sistem altında kalma müsadese verilmiş, Mekke şerifliği aynı sülaleden bir Emir (şerifi) tarafından idare ediliyordu. Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan Mekke Medine ahalisine devlet bütçesinden bir hayli tahsisat ayrılmış, oğul Kanuni çok fazla tahsisat ve özel imtiyazlar tanıdı ve hayır işler yaptı. Mesela “Sadakaıy’i Rumiyye” denilen tahsisat Kanuni’nin ataları tarafından başlatılmıştı. Kanuni döneminde görülmemiş şekilde artışlar olmuştu. Hac mevsiminde Osmanlı subaşı mu’temed ile beraber Kabe’nin kapısında durarak sadaka dağıtırlardı. Diğer sadaka ise “Sadaka’yı Hubba” idi. Mısır’dan buğday şeklinde gelirdi. Bu sadaka Yavuz Sultan Selim ihdas etmiş, Mekke ve Medine’de dağıtılırdı. Nüfus artışıyla Kanuni döneminde tahsisatın miktarı artı-

11 Fernard Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çev, Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi, 2017, s.104-107

12 Sibel Bülbül Pehlivan, “Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Politikaları” (Ed.) Veysel Kurt, “Orta Doğu da Ulusal Güvenlik Stratejileri”, İstanbul: SETA Vakfı Yayınları, 2018, s.109

rılmıştır. O kadar ki her sene Mekke'ye takriben 3000 Erdeb ve Medine'ye 1000 Erdeb hesabıyla artış kaydedilmişti.¹³ Yine gayri müslimlerden alınan Cizye yani "Sadaka'yi Havali" diye başka bir maaş vardı. Bu gelir mukaddes şehirlerin, Ulema ve eşrafına dağıtılırdı. Kanuni Kabe'nin su yolu Badr'u Humayun ile Arafat çeşmelerinin tamirini ve yeniden tesisini hacılar için Mekke'ye kadar bir su yolu inşa ettirdi. Kanuni tarafından Hicaz'da yaptırılan binalardan biriside dört Sünni mezhebin merkezi medresesi idi. Osmanlı bu kutsal mekanın idaresine fazla karışmamak fikrinde idi. Fakat bu iyi niyeti suistimal eden idareciler ve emirlerin yolsuzlukları halk tarafından şikayet ediliyordu.¹⁴

Coğrafi Keşiflerden sonra İspanya ve Portekiz'de gemicilik endüstrisi zamanın ilerisine geçmeye başlamıştı. İnşa ettikleri sağlam gövdeli gemileri silahla donatarak okyanusun sert dalgalarına dayanabilen büyük ticaret filoları ile dönemin başat güçleri olmuşlardı. İspanya Amerika'ya yönelirken, Portekiz Hint okyanusunda Hindistan ticaretine egemen olmak üzere silahla donatılmış ticaret filolarını Hint Okyanusuna gönderecekti. Hint okyanusunu kontrol altına almak Hint ticaretini kontrol etmek demektir. Dönemin Müslüman Arap tüccarlarının kontrolündeki Hint okyanusundaki ticaret yollarındaki ticari mübadele küçük ve zayıf gövdeli gemilerle yapılıyordu. Bu bölgeden yapılan ticaret Mısır'dan İstanbul'a oradan dünyanın her yerine gönderilen ticaret mallarının merkezi deposu halindeydi. İslamiyet'in yayıldığı VII. asırdan itibaren İslam dünyası büyük bir hareketlilik içine girmişti. Hz Muhammed'in kurduğu devlet "Hulefayı Raşidin" adı verilen dört halifenin devrinde daha da güçlenmişti. Daha sonra Emeviler, Abbasiler, Selçuklar, ve Osmanlılar hakimiyetinde devam eden İslam imparatorlukları döneminde, bu uygarlık dünyanın meskun bütün köşelerine varlığını hissettiren güç olmuştur. İslam ülkeleri Akdeniz ticaretinde Batı Avrupa dünyasıyla ticarete önemli roller üstlenmişti. İslam ülkelerinde özellikle Suriye'de üretilen dokumacılık, altın-gümüş işlemeciliği, silahlar, fildişi kakma eşyalar dünya ticaretinde değerli ticaret mallarıydı. Musul ve Şam dokumaları (Damask ve Müslim dokumaları) halıcılık, itriyat, dericilik, kağıtçılık, dünya pazarlarında sirkülize oluyordu.¹⁵ Şam ve Trablusşam'da yapılan kağıtçılıkta ayrı bir teknikle, bambu kamışı yerine paçavra olarak kullanılıyordu. Şeker kamışından imal edilen şekerin milletlerarası ticarete önemli bir yeri vardı. Ayrıca "Emanet eşya kabul edilen", "Emanet Sandıkları" ticari muhasebelerini "Muzaaf usul"le yürüten tacirler tarafından yapılırdı. "Police" adı verilen ticaret senedi İslam tacirleri tarafından

13 Pehlivan, "Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Politikaları", s.146.

14 Pehlivan, "Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Politikaları", s.146-147.

15 Aydın Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1976, s.104

icat edilmişti.¹⁶ Milletler toplumsal gelişme ve refahın yükselmesiyle başarılı oldukları dönemlerde dış dünyaya karşı daha rasyoneldir; karar ve düşüncelerinde daha istikrarlıdır. Yalnız iktisadi refah ve dinamizm bakımından değil, kültür, edebiyat, bilim, mimari, teknoloji ve düşünce hayatında da çok zengin ve yaratıcıdır.¹⁷ Gümuğlu, Arap dünyasının halini veciz bir sözle belirtir: "Fitnenin evveli Şam, ahiri Şam'dır. Her şey gönülde cereyan ediyor." diyen Gemuğlu: "Biz zannediyoruz ki Hal-i cima doğuruyorlar. İnsanlar hal-i cimadan doğmuyorlar. İnsanları gönül döllüyor. Gönül çocukları onun için ayrı oluyorlar. Ve gönül çocuklarının çoğu onun için 'yol evladı oluyor', 'Bel evladı olmuyor'." diyerek düşüncelerini ifade ediyor.¹⁸

Hint Okyanusu aktif ticaret güzergahıdır. İslam ülkelerini besleyen büyük bir ekonomik değere sahiptir. Portekizlerin bölgeye gelmeleriyle birlikte Hint Okyanusunu Arap ve Müslüman tüccarlarına kapatacağı. Müslüman tüccarların gemilerini yağmalamaya ve tayfalarını öldürmeye başlamışlardı. Portekiz korsanlarının bu baskı politikaları gittikçe artan bir terör durumu yaratırken ticaret tamamen durma noktasına gelecekti. Müslüman hacıların Kabe'yi ziyaretlerinde Umman denizindeki gemilerini tahrip edilmesi ve eşyalarına el konması gibi olaylar yaşandı.¹⁹ Portekiz korsanlarının eylemleri Portekiz kralının finanse ettiği devlet destekli işgal ve sömürü hareketiydi. Uygulanan bu baskı Müslüman tüccarlarının ticari faaliyetlerini durdurmuş, Cidde limanı top atışına tutularak harabeye çevrilmişti. Korsanların 1505'te Mekke'nin liman şehri olan Cidde'ye kadar gelmeleri ile Müslümanların kutsal yeri olan Kabe'yi yıkmak ve tahrip etme yönünde niyetler ortaya çıkmıştı. Korsanlar Papa II. Julius'e Müslüman ülkelere gelebilecek tehditlerini karşılayabilecek güçte olduklarını bildirmişlerdi. Mısır'daki Memluk Sultanı bu vahim durum karşısında Papa II. Julius'e İspanya kralı Ferdinand ve Portekiz Kralı Manuel'e elçiler gönderse de bir sonuç alamadı Papa'ya gönderdiği elçi kanalıyla Hıristiyanlara karşı aynı muameleyi yapacağı tehdidi de etkili olmadı.²⁰ Dönemin en kuvvetli ordusuna sahip İslam Devleti Osmanlı İmparatorluğu İslam ülkelerini tehdit eden Portekizli sömürgeci güçlere karşı savaşmayı üstlenecek, Doğu Afrika, Arabistan ve Hint sahillerindeki Müslüman devletlerini himaye etmeyi bir görev olarak görecektir. Osmanlı 1517 ta-

16 Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, s. 105

17 Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, s.117

18 Fethi Gemuğlu, *Dostluk Üzerine*, İstanbul: İz yayıncılık, 2016, s. 27

19 Muhammed Yakup Maghul, *Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası, Osmanlı, Müslüman Hint Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul:Fetih Yayınları, 1974, s.35

20 Maghul, *Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası, Osmanlı, Müslüman Hint Münasebetleri, 1517-1538*, s. 35

rihinden itibaren bölgedeki Müslümanların himaye sorumluluğunu üzerine aldı ve Portekizlere karşı savaşa girişecektir Osmanlı Devleti Hint Okyanusu meselesiyle dini, siyasi ve iktisadi yönleriyle ilgilenmiş, Osmanlı Portekiz tehlikesini 1517-1538 döneminde kesin olarak bölgeden uzaklaştırmayı başarmıştır. 1550-1554 yılı itibariyle yeniden başlayacak Osmanlı-Portekiz savaşları kesin bir başarı elde edilmese de Portekizleri ve İspanyolların neden olduğu Hindistan ticaret yolu üzerindeki tehdidin önünü kesildi.²¹

Sudeyri Yedilisi

Kral Abdülaziz Al Suud ,(öl.1953) Suudi Arabistan'ın kurucusu olarak taht'a geçtiği 1932'den 77 yaşında vefat edene kadar iktidardaydı. 15 eşinden 35 oğlu bulunuyordu. En tanınmış eşlerinden Hassa binti Ahmed es Sudeyri'nin aralarında kral Selman'ın da bulunduğu yedi oğlu vardır. Bu yedi oğul daha sonra "Sudeyri Yedilisi" olarak bilinecektir.²² Sudeyri Yedilisi olarak bilinen Abdül Aziz'in Hassa'dan erkek çocukları şunlardır: Kral Fahd, Kral Selman, Sultan, Ahmed, Turki, Nayif, Abdurrahman. Kurucu Abdülaziz'den sonra bu güne kadar 6 oğul taht'a geçti diğerk çocuklar ve torunlarda ÷lke yönetiminde önemli görevler aldı. Sadece Abdul Aziz'in çocukları ve torunlarından oluşan "Biyat Heyeti" üyesi 34 prens belirgin şahsiyetler olarak tanınıyor. Kraliyet ailesi içinde ön plana çıkan prensler, veliaht prens, veliaht prens, başbakan yardımcısı, içişleri bakanı, istihbarat başkanı ve savunma bakanı ve yardımcısı gibi görevler üstlenir.²³ Suudi Arabistan'da iktidarda bulunan Suud ailesiyle siyasi, askeri olarak ittifak yapan soy ve ideolojik birlikteliğine giren "Deriy'ye" bölgesinde yaşayan Beni temim aşiretinden olan Muhammed bin Adül Vehhab Suud ailesiyle işbirliğine gitmiş ve en yakın müttefiki olan Abdül Vehhab ve soyundan gelenler de "şeyh ailesi" olmuştur. Suudi Arabistan'daki dini işler bu ailenin elindedir. Abdül Vehhab'ın İslam'ı saf İslam'a dönüş olarak nitelendirdiği Vahhabilğin aslında Arap İslam'ı olarak da tanımlayabiliriz. Eğitim ve dini konular şeyh ailesine tahsis edilmiştir. Şeyh ailesi Necid bölgesi, Riyad, Kasim, ve Hail civarında güç sahiplerdir²⁴. Suud ailesiyle husumet içinde olan aşiretler: Şemmer aşireti, Uteybe aşireti, Devasır aşireti, Matıyır aşireti, eşraf diye tanınan aileler, Asir bölgesinde,

21 Maghul, *Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası, Osmanlı, Müslüman Hint Münasebetleri, 1517-1538*, s. 35

22 <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasicki/suudi-kraliyet-ailesinin-soyagaci/1304176> (22.07.2020)

23 <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasicki/suudi-kraliyet-ailesinin-soyagaci/1304176> (22.07.2020)

24 <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/suud-ailesinin-dusmanlari-ve-itifaklari/> (22.07.2020)

İdrisiler, İyaz oğulları, Nemir oğulları, Saffar oğulları, Selman oğulları, Hacir ailesini, Fadli ailesini, Ebu Hamsin ailesini ve Hezlul ve Fukiyh gibi liderler Suud ailesine düşmanlıklarıyla bilinir.

Reşid aşireti, Osmanlı yanlısı politika izlemiş, İngiliz ve Fransa ile ittifak yapmayı kabul etmemiştir. 1920’de İngilizlerin desteklediği İbni Suud Reşidi güçlerini yenilgiye uğratmış. 1922-1924 yılları arasında Reşidi aşiretinin topraklarını kendi topraklarına katmıştır. Reşid ailesinin, Kuveyt’te hüküm süren Sabbah ailesi ve Suud ailesi ile aralarındaki husumeti bugün de devam etmektedir.²⁵

Necid bölgesinde Muhammed bin Abdül Vehhab’ın (ÖL.1792) Vahhabi diye anılan dini hareketi kurmuş. Muhammed bin Suud kendi bölgesi olan Diri’yye bölgesine iltica etmiş, dini öğretisini anlatarak taraftar kazanan Abdül Vehhab Arap geleneksel yapısına uygun olarak Arap İslam’ı öğretisi olan Vahhabiliği bölgeye yaymayı başarmıştır. Önceleri Muhammed bin Suud tereddüt etmesine rağmen ona sahip çıktı. İki taraf arasında 1744 veya 1745 yılında yapılan ve “Diri’yye İttifakı” diye bilinen anlaşma, Suud ailesi için yeni bir tarihin başlangıcı olmuştur. Bu ittifakla Muhammed bin Suud meşruluk kazanarak nüfuzunu artırma fırsat elde etmiştir. Bu gelişme birinci Suud devletinin başlangıcı olarak da kabul edilir. Bu devlet Bidad’a düştüğünü iddia ettiği kabilelere cihat ilan ederek nüfuzunu arttıracaktır. Artık Suud devleti kabile devletinden ziyade dini bir kimlik kazanmıştır. Neced bölgesinin tamamı Suud ailesinin hakimiyeti altına girmiştir. Vahhabiliğin iktidardan aldığı gücü arttırdıkça Suud hanedanlığı iktidarını meşrulaştırma fırsatı elde etmiştir. Bu yüzden Vahhabi İslam geleneği Arap toplumunda ezilen kitlelerin bir ideolojisi haline gelememiş tersine Suudi Arabistan, Katar, BAE, Bahreyn, Umman, Kuveyt gibi yapay devletler de bir grup azınlığın iktidar gücünü koruma işlevi gördü. Dünyadaki pek çok devlet iktidar gücünü meşruluk kazanmak için dini referanslar kullanarak araçsallaştırmaya çalışmıştır.

Bilgi teorisi sorunsalı felsefede değişik ekollerin meydana çıkmasına sebep olduğu gibi dinde de muhtelif hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ahlaki ve ilahi gerçeklerin anlaşılmasında bilginin kaynağı ve elde edilmesi şekli esas alınarak sayıları binleri aşan İslam mezheplerini ve tarikatlarını üç grup altında değerlendirebiliriz. Selefiler, Kelamcılar, Sufiler. Selefiler nass’a, nakile ve rivayetlere ağırlık verirken, Kelamcılar akıl, istidlal ve muhakemeyi esas alır. Sufiler ise keşfe, feyze ve ilhama daha çok önem verir. Bu üç gurubun da fanatik ve aşırılıkların bulunduğunu göz önünde bulundurabiliriz. Bu bağlamda “Selefi fanatizmi”, “Kelam fanatizmi”, “Tasavvuf Fanatizmi” söz konusudur. Şubat 1979 tarihinde İran’daki devrim ve Humeyni’nin Velayet-i Fakih teorisi İran Şii

25 <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/suud-ailesinin-dusmanlari-ve-ittifaklari/> (22.07.2020)

Anayasasında yer almasıyla bazı Şii Ulemaları tepki göstermiş ve ihtilaflara neden olmuştur. Muhalif kanadı temsil eden Ayetullah Şeriatmedari (1904-1986) ve Ayetullah Mahmud Telekani (1912-1979) Ümmetin meselelerinin tek bir fakihin değil müştereken tüm fukuhanın sorumluluğunda olduğunu savunmuş ve Humeyni'ye karşı cephe almışlardır. Ayetullah Mahmud Telekani Resullullah ve halifelerinin devlet yöneticiliği ile alakalarının olmadığını onların devlet için gerekli zemini hazırladığını ileri sürmüştür.²⁶Muhalif grubun eleştirilerini şöyle sıralayabiliriz: Birincisi: İlahi dinler hükümetten uzaktır. Din sadece ferdi ve onun kulluk vazifelerini ele alır. Halk siyasi, iktisadi, içtimai ve kazai meselelerde serbesttir. Velayet-i Fakih Kuran da zikredilmemiştir. Din ve siyasetin iç içe olduğu dönem Peygamber ve imamların olduğu dönemdir. Siyasetin dinden ayrıldığı gaybet dönemidir. Velayet-i Fakih kayıtsız şartsız hakimiyet doğurmaktadır. Sınırsız ve anayasanın üzerinde bir otoriteye sahiptir. Buna göre halk, devlet ve kurumlar ona karşı tam bir itaat içinde olmayı emreder. Buna ilave olarak bütün ahkâmın ve şeriatın üzerinde bir önceliğe sahiptir.²⁷ İran Şii Fanatizmi ve Suud merkezli Vahhabi Selefilik fanatizmi iki anlayışın uzlaşmasını zora sokan etkenlerdir. Ian Almond “Yeni Oryantalistler” kitabında 18.yüzyıl Arap mezhebi olarak tanımladığı Vahhabili fanatizmini yaşanmış bir olayı şöyle ifade eder: “Böylece Vahhabiler iki ölümcül günah bilirler: Vahhabi tanrısından başka bir tanrıya sahip olmak ve tütün içmek(içmenin en kötü şekli derler) Bunu öğrenen İngiliz şaşırılmış,”Peki ya cinayet ve zinaya ne dersin?” diye sordu. Yaşlı lider “Tanrı bağışlayıcı ve merhametlidir” diye yanıtladı. Şaşkın haldeki adam Palgrave'dir .(Palgrave'in Travels in Arabia eserinden,1867 tarihinde Almancadan tercüme)²⁸

Bölgede Vahhabiliğin gelişmesiyle Sünni İslam'a ve Osmanlı'ya karşı cihat hareketleri de (Kendileri öyle ifade ediyor) baş göstermeye başladı. 1806'da Mekke ve Medine'yi ele geçiren Suud Vahhabiliği Osmanlı padişahı III.Selimin halifelik ve saltanatını sarsacak boyuta tehlike boyutuna ulaştı. Osmanlı devletinin Vahhabiliğe karşı sert güç kullanma emri ile harekete geçen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa askeri hareketle Vahhabi güçlerini Hicaz'dan çıkarıp kendi bölgelelerine sürdü. Akabinde Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirerek Suudi Vahhabiliği'nin idare ve komuta merkezi olan Diri'yye girildi. Eylül 1818'de esir alınan Emir Abdullah bin Suud tutuklanarak İstanbul'a getirilerek yargılandı ve Medine'nin işgal edilmesinde (Hücre-i Saadet'i) yağ-

26 İsmail Sefa üstün, İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999, s.49

27 Üstün, İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi, s. 51

28 Almond, *Yeni Oryantalistler*, s. 29

ma yapmaktan suçlu bulundu. 17 Aralık 1818'de idam edildi.²⁹ Türki bin Abdullah aşiretini ve Vahhabi taraftarlarını 1824 de yeniden topladı. Ölümünden sonra aile içi çekişmeler baş gösterecek fakat 1840 Londra Protokolü ile Mısır Hicaz bölgesinden çekilmiş ve Suud ailesi tekrar güç kazanmıştır. İngilizler bu tarihten itibaren Suudi Arabistan'la yakından ilgilenmeye başladıkları bilinmektedir. Osmanlı Devletini uzun bir süre rahatsız eden bu başkaldırlardan sonra Suud Vahhabiliğinin karşısına Cebelşemer bölgesinden İbn'r-Reşid ailesinden Muhammed bin Reşid çıkar. Osmanlı Devleti Reşidilerin güç kazanmasına göz yumdu hatta destek verdi. Suudların güvenilmez olduğu gerekçesiyle Suud ailesi 1891'de Riyad'dan çıkarıldı. Abdülhamid'in aile fertlerine verdiği mali destekle Suudiler Kuveyt'te ikamet etmeye zorlandı. 1902 tarihinde Abdülaziz bin Abdurrahman bin Suud Riyad'ı geri alır, Kuveyt'den geri çağırdığı babası Abdurrahman bin Faysal'ı emir sıfatıyla idareyi teslim eder.³⁰ Balkan Harbi Suudi Arabistan'daki otorite boşluğunu arttıracak ardından başlayan Birinci Dünya savaşı bölgedeki dengeleri alt üst edecektir. İngiltere'nin desteğini arkasına alan Suudlar, 1920'de Reşidi güçlerini yenerek topraklarını ele geçirecektir. Suud aşireti 1924'de Mekke şerifi Hüseyin ve oğlu Ali'yi de Hicazdan sürüp çıkaracak ve rakip aşiretleri güç kullanarak pasifize etmiştir. Ayrıca bu aşiret 10 Ocak 1926 da Mekke'yi başkent yapacaktır. 1932 de kurulan Suudi Arabistan güçlü bir aile olarak günümüzde de iktidarını korumaya devam etmektedir. Bugün aile içinde muhafazakarlık ve modernlik tartışmaları devam etmektedir. Suudi Arabistan ağırlıklı olarak dış politikasını Amerika Birleşik Devletleri ile ittifakına göre şekillendirmektedir. ABD'nin desteği olmadan ayakta kalma şansı da pek yoktur. Küresel sermaye bölgenin enerji kaynaklarıyla ilgilenmektedir. Suudlar ise askeri ve politik güç olarak küresel sermayeden faydalanmaktadır. Suudi Arabistan diğer ülkelerin zannettiği gibi toplumsal dayanakları yani kamu desteğine sahip olmadığını ifade edebiliriz. ABD'nin bölgesel stratejisinin önemli halkalarından biri şeriat-monarşi ikilisini revizyondan geçirerek küresel kapitalist sisteme bu ülkeyi dahil etmek istemektedir.³¹ Şuandaki Suud Kralı, Batı'nın istediği liberalleşme politikalarını uygularken aşamalı olarak dinsel kurumların ve diyanet polisinin yetkisini sınırlamaya yöneldi".³² Kadınların toplumsal yaşamdaki yerine dair tartışmalar yapılmaya başlandı. Ayrıca Vahhabi geleneğinin kabul etmediği

29 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2009, 37, s.584-587, <https://www.islam-ansiklopedisi.org.tr/Suudiler/-Zekeriya-Kurşun-Bu-günkü-Suudi-kralların-mensubu-olduğu-handan>.

30 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 584-587

31 Mustafa Pekgöz, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, İstanbul: Vivo Yayıncılık, 2015.

32 Pekgöz, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, s. 89

dört Sünni mezhebin uygulamalarına izin verilmesi kararı alındı. Bütün bu uygulamalar klasik Vahhabi geleneği ile tezat bir durum teşkil etmektedir. Kraliyet ailesi tarafından aile üyelerinden bir kısmı karşı olmasına rağmen başlatılan reformların geleneksel Vahhabiliğin tasfiyesi olarak görülüyor. Suud ailesi kendi iktidarlarını korumak için Vahhabi geleneği ile bir çatışma içine girdiğini söyleyebiliriz. Suud Krallığı Orta Doğuda özellikle Körfez bölgesinde oluşan politik dengelerde güçlü bir şekilde yer edinmek için hem içte hem de bölgesel ilişkilerde ki politikalarında bir kısım değişikliklere gitmek zorunda olduğunun farkındadır. Bu politik değişikliğin bir ifadesi olarak Suud Krallığının İsrail ile yaklaşmasını da bu anlamda değerlendirmek gerekebilir. Ülke içte küresel kapitalist sistemin ekonomik politik yönelimlerine paralel olarak daha liberal bir politikaya kaymanın adımlarını attı. Suud Krallığı kapitalist dünya ekonomisinin merkezi haline gelen G-20’de Ortadoğu’yu temsil etmekte ve güç dengelerinde liderlik gücünü geliştirmeyi amaçlamaktadır.³³ Orta doğunun toplumsal dinamiklerinde homojen olmayan bir durum söz konusudur. Ancak Suudi Arabistan’ın etnik ve dinsel homojen yapısı küresel sermayenin bu ülkeye ilgi duymasını sağlamaktadır. Vahhabilik geleneği zamanla farklılaşarak Selefi İslam’ın askeri kanadını ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak Suud kökenli İslami hareketlerin geçmişte ve günümüzde İngiltere ve ABD gibi devletlerle ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. İslam’ın barış yönünü zedeleyen bir radikal Selefi cihatçı gruplar İslam dünyasına bilerek veya bilmeyerek büyük zarar vermiştir. Orta Doğu ve diğer İslam ülkelerinde küresel güçlerin işlerini kolaylaştıracak olan bu bakış açısı provakasyona açık bir İslamifobik paranoyanın oluşmasına neden olmuştur. ABD ve Batı 11 Eylül sonrası istismar ettiği İslamfobik yaklaşım medeniyetler çatışması tezlerinin uygulanabilirliğini kanıtlamıştır.³⁴ Batı medyası özellikle göstericilerin dinsel niteliklerine odaklandı ve İslam’ın kötülenmesini politik bir boşluktan faydalanarak kullandı.³⁵ Danimarka’da baş gösteren Karikatür krizinin çıkış noktasına baktığımızda Mossad’ın bu ülkede güçlü olduğu görüldü. Aslında Danimarka üzerinden medeniyetler çatışması işlenmeye çalışılmıştır. Karikatür krizinin diğer Avrupa ülkelerinde değil de Danimarka’da ortaya çıkması da manidardır.³⁶

33 Pekköz, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, s. 91

34 James Petras-Robin Eastman Abaya, *İsrail Siyonizm ve Orta Doğu*, Çev: Ezgi Korkmaz, İstanbul: Kalke-
don Yayıncılık, 2015, s. 58

35 Petras-Abaya, *İsrail Siyonizm ve Orta Doğu*, s.68-69

36 Petras-Abaya, *İsrail Siyonizm ve Orta Doğu*, s.58-59

Arap Ülkelerinin Devlet Olabilme Problemi

Osmanlı 16. yüzyıldan itibaren Arap Yarımadasında merkezi gücünü hissettirse de Arapların geleneksel idare şekillerine müdahalede bulunmamış. Mekke şehrinin idaresini Arap şeriflerine bırakmış(emirlik) ve merkezden idare ettiği Cidde, Bağdat ve Şam bölgelerinde de Arapların geleneksel özerk idaresine bırakmıştı. Uzaktan kontrol ettiği bu bölgelerin 18. yüzyıldan itibaren bu bölgelerde otoritesini kaybeden Osmanlı devleti Bedevi emirliklerinin birbirlerinin üzerine hakimiyet kurma rekabetiyle başlayan süreçte İngiltere'nin müdahil olmasıyla bölgede kurulacak devletlerin temelleri oluşturulacaktı. Osmanlı Türkleri'nin Arap ülkelerinin medeniyet gelişimini engellediğine dair tezlerde doğru değildir. Osmanlı'nın Arap coğrafyasına yaptığı yatırımlar bölge gezildiğinde görülebilir.³⁷ Osmanlı Devleti'nin imparatorluk sistemini akıllı bir mantıkla yönetmeye çalışmıştır. Osmanlı İslami bir devlet olarak ümmet siyasetini benimsemesi açısından ırka dayalı bir politika geliştirmemiş ve bunu da meşru görmemiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlıların Arapları sistem dışında görmesi gibi bir durum olmamıştır. Hakim ve idareci grup özellikle 18. yüzyıldan itibaren Türk kökenliydi. Bu tarihten önce Araplar bu mevkilere gelebiliyordu. Arapların faaliyet alanlarını genişleten unsur dini hiyerarşiydi ve sosyal hareketlilik açısından bu özellik onlara bir kanal işleviydi.³⁸ İsmail Hami Danişment (Türklük meseleleri) kitabında bu konuyla ilgili şöyle der. *“Osmanlı devletinin teşekkülünden ilgasına kadarki süreçte 293 sadaret tebeddülü vardır. Fakat bu yekuna aynı şahsın muhtelif memurlukları dahildir. Mükerrer sadaretler dahil edilmemek şartıyla bu sayı 214'ten ibarettir. Milliyetleri bakımından bunların ancak 79'u Türk olduğu halde mütebaki 135, Şarkın ve Garbın muhtelif ecnebi milletlerine mensup kimse lerdir.”*³⁹ Osmanlı Devleti Ortadoğu ve Arap bölgelerine “Müstesna Eyaletler”⁴⁰ olarak ele almıştır. Özel bir statü belirlenmesinin haklı nedenleri vardı idi. Bunlar arasında bu bölgenin aşiretler halinde yaşayan halkları din-mezhep olarak ayırmış durumdadır. Osmanlı'da ümmet ilkesi içinde bir millet anlayışı hakimdi. Osmanlı hakimiyetinde Arapların serbest Muhtar oluşları yanında Araplar kültürel olarak da Osmanlı'yı etkilemiştir. Ancak İbni haldun'un dediği gibi: *“Araplar coğrafi şartlarla beraber ırk bakımından Türklerden ayrı siyasi bir varlık teşkil*

37 Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları İkinci Dünya Savaşı Arası*, Ankara: Savaş Yayın evi, 2011, s.242

38 Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları İkinci Dünya Savaşı Arası*, s. 242

39 İsmail Hami Danişment, *Türklük Meselesi*, İstanbul: Kitapevi, s.39

40 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Sözlüğü*, İstanbul: M.E.B. Yayınları. 1993, s. 632

ederler. “Hakimiyet Kudretini” Araplar İslam aleminin liderliğinden el çekmişler ve bu şeref Türklere geçmiştir. Araplar da dini bilinç yaygındır. Onların fikrince sultana biat etmek İslam birliğini sağlamak demektir.⁴¹

Araplar’da siyasi hareketlenme özellikle 1908-1914 yılları arasında büyük bir gelişme kaydetti. Bu gelişmeler üzerine Suriye’deki 4. Ordu komutanı Cemal paşa, Arap milliyetçilerinin faaliyetlerine karşı 15 Temmuz 1915’de uyguladığı idam cezaları ile karşı koymaya çalıştı. Bu karşı tedbirler Arap milliyetçiliğini tırmandıran bir süreci başlattığı konusunda fikir birliği oluşmuş durumdadır. Cemal Paşa hatıralarında kendisini şöyle savunmuştur: “Bana öyle geliyor ki bizim memleketimizde hatta Türklerin en münevver geçinenleri arasında bile Arap meselesinin mahiyeti ile onu idare edenlerin emellerinin ne olduğunu bilen pek az kimse vardı”⁴² Cemal Paşa, Arap meselesinin II. Meşrutiyet dönemindeki gelişen olaylara bağlayarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Bir çok sebep ve amillerin tesiriyle güya memleketlerinde ıslahat isteyen Araplar, Suriye ve Beyrut’ta Arap İstiklali müna-dileri o kadar çoğalmış ve hükümet o kadar zayıflamıştı ki Beyrut’ta bazı küstahlar sokak köpeklerin boynuna vilayet valisinin ismi olan “Ebubekir Hazım” levhasını asacak kadar cüret gösteriyorlardı”⁴³ 1908-1918 döneminde Arapların Osmanlı devletine karşı milliyetçilik hareketleriyle Türkler ve Araplar arasında kaçınılmaz ayrılma olmuştur. Aslında Arap milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğinden etkilenildiğini söyleyebiliriz. Yani iki harekette birbirinin reaksiyonudur. Ayrıca İttihat ve Terakki idaresine karşı Arap ayaklanması Türklerin kendi milli devletlerini kurmalarına giden gelişmeleri de tabii olarak katkıda bulunmuştur. Halifelik ortak bağına rağmen Müslüman bir unsurun Müslüman devlete karşı savaş açabildiğini gören Türk idareciler milliyetçiliğe daha sıkı sarılmıştır.⁴⁴ Arap coğrafyasında Arap milliyetçiliğinin gelişmesine İngiltere ve Fransa’nın desteği olmuştur. Arapça konuşan Arapların bir ulus oluşturma ve bir devlete sahip olma talebi ortaya çıkmıştı. Ancak savaştan sonra yaşanan gelişmeler Araplar hayal kırıklığına uğramıştır. Osmanlılara verdikleri mücadeleyi bu sefer Avrupalı güçlere vereceklerdi. Bu bağlamda Avrupalılar Osmanlı toprakları paylaşılırken Arapları kendi sınırları içine kapatacaklardı. Avrupalılar yapay sınırlarla Arap birliğinin kurulma düşüncesini sonsuza dek öteleyeceklerdi. Arap milliyetçilerinin Osmanlı’dan ayrılık düşüncesinin temelinde

41 Ahmed Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Din ve Siyaseti ve İslam Alemi*, İstanbul: Büyük Kitaplık, 1972 s.215

42 Murat Güztoklus, *El Cezire Konfederasyonu*, İstanbul: Bengü Yayınları, 2010, s. 54-73.

43 Güztoklus, *El Cezire Konfederasyonu*, s. 73-74

44 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)*, Ankara: A.Ü.S.B Fakültesi Yayınları,1982, s.252

bağımsızlık hayalleri fakat Arap ülkelerinin birçoğu Batı ve Avrupa'nın sömürgeci olmaya devam etmişti. Araplar'ın kurduğu devletler kağıt üzerinde bağımsızdı çünkü Avrupalılar kendileriyle işbirliği yapacak devlet insanlarını iktidara getiriyordu. Böylece Arap bölgesinde kendi çıkarlarını sağlama alıyordu. Ayrıca Avrupalılar, kışkırtmaya hazır aşiretleri, mezhepleri, etnik gruplarını kullanarak istediklerini yapabiliyordu.⁴⁵ İkinci Dünya Savaşından sonra bir başka gelişme İngiltere'nin öncülüğünde Birleşmiş milletler kararıyla "Arap denizi"⁴⁶ ortasında İsrail devleti kuruldu. İsrail devletinin Filistin'de kurulmasının Arap dünyasına verdiği zarar tahminin ötesinde büyük olmuştur. Birincisi: İsrail'in kurulmasıyla Arap ülkelerinde askeri darbelerin gerçekleşmesi tetiklenmiş, bir çok diktatör ortaya çıkmış, milli kaynaklar İsrail ile mücadele bahanesiyle heder edilmiştir. İkincisi: Selefî akımların güçlenmesine neden olmuş, Arap birliğinin kurulması yönündeki her adım engellenmiştir. Üçüncüsü: İsrail'in kurulmasıyla, büyük güçlerin askeri, ekonomik ve casusluk merkezi haline gelmiştir. Dördüncüsü: İsrail'in ulusal güvenlik adına yürüttüğü yayılcı politikalar Arap dünyasında çözemeyecekleri krizlere neden olacaktı, Günümüzde devam eden istikrarsızlığın çatışmaya dönüştüğü Ortadoğu bunalımında İsrail'in varlığının izleri görülmektedir.⁴⁷

Geçmişten Günümüze Toplumsal Kurumsal Yapı

Suudi Arabistan, kutsal toprakları bünyesinde barındıran, ekonomik olarak petrol zengini bir ülkedir. Ancak Suudi yönetimi Müslümanların çoğunluğun inancı olan Sünni inanın tersine Vahhabi inanışına sahiptir. Bu yönüyle Suudi Arabistan, devletler ve halklar nezdinde etkin politika üretebilecek ve çoğunluğu etkileyebilecek bir ülke değildir. Büyük petro-dolar rezervlerine rağmen kendi içinde kırılmaları mevcuttur. Suudi yönetiminin ABD ve Batı ile çok yakın bağları olduğu için bazı Müslüman ülkelerin tepkisini çekmektedir. Suudi yönetiminin Şii düşmanlığı ve İran'la olan problemlili ilişkileri bölgede etkin bir aktör olmasına engel teşkil eden nedenler arasındadır. Avrupa Devletleri 19.yüzyıldan itibaren Ortadoğu Arap coğrafyasıyla ilgilenmeye ve siyasi faaliyetler içinde olmaya başlamışlardır. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla özellikle Lübnan'daki Hristiyan Araplar ile Müslüman kesim arasında çatışmalar çıkmıştır. Daha öncesinde bölge halkında ulusal bilinç uyanmamış ve etnik aidiyetlerden ziyade dini referanslar güçlü konumdaydı. Bölgedeki aşiretçilik anlayışı ise milliyetçilikten farklı olarak sosyal dayanışmayı

45 Haluk Gerger, *ABD ve Orta Doğu-Türkiye*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2007, s. 24

46 Tolga Savaş, *İsrail Orta Doğu ve Kürtler*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2015, s.73

47 Faik Bulut, *Arapların Gözüyle Irak İşgali:Binbir Gece Savaşları*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2003, s. 97-98

öngörüyordu.⁴⁸ Bölgede milliyetçiliğin artması ile Avrupalı güçlerin bölgeye ilgi- si arasında doğru orantı olduğunu söyleyebiliriz. 19. Yüzyıldan itibaren bölgede anti-Osmanlılık işlenmiş ve aşiretlerin birçoğu bundan etkilenmiştir. Arap milli- yetçilerinin öne sürdüğü argümanlardan biri de geri kalmışlığın sebepleri arasında Osmanlı Devletini görmeleri idi. Aslında bu anlayışın arkasında da İngiltere vardı. Ganj kıyısından Filistin'e kadar her yerde İngiliz siyasetinin izlerini görürüz. İstis- nasız her millet az ya da çok Büyük Britanya'nın dış politikasının acı hatıralarını saklar.⁴⁹ Arap milliyetçilerinin sorgulaması gereken ilk olgu şuydu: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'ya karşı gelmeleri karşılığında ne elde edebildikleridir. Pan-Arabizm milliyetçiliğinin İngilizler tarafından Osmanlıya karşı kullanılan bir hareket olarak başladığını da anlamaları gerekirdi.

İslam dünyasının kendi içinde bütün bir görüntüsü yoktur. Bir çok İslam ül- kelerinde yaşanan sorunun temeli hangi İslam'dır. Bugünkü konjonktürel du- rumda İran Şiiliği kendi halkı arasında meşruluğunu muhafaza etmeye çalışırken Arabistan'da Vahhabilik (Arap İslam'ı) kendi meşruluğunu legalleştirir. Çatışma- cı bir retoriğe sahip bu iki İslam ülkesinin dini motivasyonu ciddi sorunları içinde barındırır. İslam'ın uzun zamandır sosyalleştiremediği Arap Bedevileri kendi ya- şam tarzlarını devam ettirmektedir. Aslında şehirleşmiş Araplar'da köken olarak gurur duydukları Arap Bedeviliğinden iftiharla söz ederler. "Kuran'da bedeviler kelimesi kullanılmaz. Arap kelimesi ile A'rap kelimesi arasında ki fark A'rap keli- mesinin göçebe ve çölde yaşayan anlamıdır. Bizim dilimizde kullandığımız anla- mıyla "bedevi" kast edilmektedir. Kuran'da bununla ilgili bedevileri aşağılayan ayetler vardır. Kuran onları hakiki imandan ziyade bir "boyun eğme" olarak tarif eder.⁵⁰ Kuran şöyle der: "A'rap (Bedeviler) inkar ve nifak bakımından daha ileri ve Allah'ın Peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yat- kındırlar." (Tövbe:97) Kuran'ın yorumlanması ve bu amaçla Fasih Arap dilinin derlenmesi adına Bedevilerin sosyal –politik anlamda bu gün 'Selefilik' olarak bilinen anlayışın temsilcileri olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹ İbni Haldun (1332-1406) "Mukadime" isimli eserinde Bedevi Arapların kökleşmiş karakterini göçebe ve kentli medeniyetten yoksun olmalarına bağlar.⁵²

48 Davişa Adid, *Arab Nationalizm in the Twentieth*, Ankara: Litaratür Yayınları, 2004, s. 25

49 Azmi Süslü, *Kürtler ve Sosyal Gelişmeler*, (Paris Üniversitesi Hukuk Doktoru, Osmaniye (Cebel-iBereket) eski Mutasarrıfı-Mesud Fani (Bilgili) 1933 yılında Fransızca yayınlandı, Ankara: Tanmak Yayınları. 1993, s.6

50 Ertuğrul Cesur, "Mevdudî,Kutup,Şeriatî:Radikal İslamcılığın İdeologları ve Teolojik Temelleri", Bayram Koca (Ed) Bayram Koca,*Türkiye de İslam ve Sol*, İstanbul: Vivo Yayınları, 2014, s.22

51 Koca, *Türkiye de İslam ve Sol*, s.24

52 İbni Haldun, *Mukaddime 1*, Çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: M.E.B.Yayınları, 1990, s. 380-383

Suudi Arabistan'ın demokratik siyaset ve kurumlardan yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Otokrat bir yönetim biçimi ile yönetilen ülkede yöneten-yönetilenler arasında diyalog tamamen kopuktur. Ülkeyi bir grup hanedan mensubu kimseler yönetmektedir. Din bu bağlamda önemli bir işlev görür. Halka hesap vermeden yapılan kamu harcamaları ve ülkenin kaderini etkileyecek anlaşmaları hanedan mensubu kimseler karar vermektedir. Uluslararası ilişkilerde de yöneticileri denetleyecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Kamu harcamaları petrol gelirlerine bağlıdır. Nüfus artışı gelirin dağılımı konusunda sorunları beraberinde getirmektedir. Tek yönlü petrol endüstrisi ülkenin endüstriyel seçeneklerini kısıtlamaktadır. Dünya genelinde petrolün stratejik olarak önemli bir kaynak olmasından dolayı Suud hanedanlığı kendilerine müttefik olacak yeni güç odakları arayışındadır. Günümüzde Suud hanedanlığının en büyük müttefiki ABD'dir. Ülkenin ekonomisi tarım ve petrol dışı endüstri alanlarında çok boyutlu olsaydı hiç şüphesiz daha farklı müttefik arayışlarına gideceklerdi.⁵³

Suud Hanedanlığının Beka Sorunu

Orta Doğu, yeni bir emperyalist dizaynın parçası haline gelmiş durumdadır. Bu bölgede ulus bilincinden ziyade aşiretçilik kültürü hala yoğundur. Suud Hanedanlığının temel dış politikası şudur: “önce rejimin ve hanedanlığın güvenliği”. İç ve dış güvenlik meselesi konularında ABD'ye bağımlılık yoğun biçimde sezilir. Bağımlılığın nedeni ise dünyadaki Petro-dolar ticaretidir. Böylece ABD ekonomisi çok düşük maliyetle ülkeleri finanse edebilme şansına sahip olabilmektedir. Suudi Arabistan, ABD-Para ilişkilerinin, yatırımcı-bankacı ilişkilerinden çok öte bir boyutu vardır. Uluslar arası bankacılık açısından bakıldığında bu kadar büyük paraların yıllardır ABD bankalarında tutuluyor olması iki ülkenin farklı bir ilişkiler içinde olduklarını kanıtlamaktadır. Suud hanedanlığının petrolden gelen gelirleri ABD bankalarında tutmaları ikili ilişkilerin ekonomik boyutunu gösterebilir. Suud hanedanlarının parasının ABD'de durduğu müddetçe ABD'nin ülke rejiminin ayakta kalması için elinden geleni yapacağı muhakkaktır.

Birinci Dünya Savaşından en karlı başat güç olarak çıkan İngiltere sömürge sahasını genişletme alanı bulmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra başat güç olma rolü ABD'ye geçmiştir. İngiltere, Suudi Hanedanlığının finansal durumunu düzeltmek için ABD'den aldığı borçla İbni Suud'a destek sağladı aynı zamanda danışmanlık çalışmasını başlattı. Daha sonra ABD Suudi Arabistan'a yapılacak finansal desteğini aracı olmadan doğrudan yardıma çevirdi. Mayıs 1943'ten

53 Noreng Oystein, *Petrol ve İslam*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1998,s.227

itibaren diplomatik ilişkiler kuruldu. 14 Şubat 1945’de Rooswelt ile Kral İbn Suud, Amerikan kruvazöründe bir araya gelerek İran Körfezi’ndeki limanlarını ABD ve İngiltere’ye açtı. Dahran’daki hava üssünü Japonya’ya karşı kullanılması için ABD’ye verilmesi kararı alındı. ABD’nin Kral İbn Suud ile anlaşması İngiltere’ye olan bağımlılığına son verilmesi anlamına geliyordu. Suudi ARAMCO’nun kuruluşu ise Suudi Arabistan ve California Standart Oil (SOKAL) arasında sözleşmenin imzalandığı 1933 yılına dayanır.⁵⁴ ABD, Standart Oil şirketi aracılığıyla petrol imtiyazı elde etti. Dönemin Maliye Bakanı Abdullah es Süleyman tarafından 66 yıllığına imzalanan 1933’teki anlaşma kraliyet kararnamesiyle onaylanır. Petrolün değerinin dolar para birimine bağlanması ABD’nin küresel liderliğine etki etmiştir. İngiltere’nin Suud hanedanlığının iç ve dış işlerine çokça müdahale etmesi ve Ortadoğu haritasının Suudlar aleyhine çizilmesi Suudi Arabistan’ın ABD’ye yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu durum Gemuhluoğlu’nun “Hamam taşı”⁵⁵ benzetmesine uymaktadır. 8 Ağustos ‘de İngiltere ve ABD bir anlaşmaya imza attılar. Bu antlaşmaya göre, İngiltere ve ABD yeryüzündeki petrol kaynaklarına eşit ve hiçbir sınırlama getirmeden yararlanma imkanı tanınıyordu.⁵⁶ Bu antlaşma 24 Eylül 1945’de yenilendi ve “eşit olanaklar ilkesi” kabul edildi.⁵⁷ Böylece Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ABD bünyesinde kalmıştır. Orta Doğu ülkelerindeki petrol faaliyetlerine devam eden İngiltere, Avrupa ülkelerindeki tüketim pazarlarında rekabet gücünü artırmak için kendi tesislerinde kapasite artışına gitti. Kerkük-Baniyas (Suriye) arasında 25 milyon kapasiteli yeni bir boru hattı inşa edildi. Birleşik Devletlerde “ulusal petrol rezervlerin tüketilmesi teorisi” ortaya atıldı. Bu teori uyarınca ABD petrol çıkarmada asgari düzeyde kalacaktı. ABD İçişleri Bakanı Carold İckes 1943 yılında ABD petrol sanayisinin kaçınılmaz olarak Basra Körfezi bölgesine kaymakta olduğunu belirtti.⁵⁸ Suudi Arabistan’da petrol çıkarma 1943 yılında 1820 bin tondan 1952’de 41 milyon tona ulaşmıştı. Petrolün önemli ölçüde arttırılması taşıma giderlerini düşürülmesine böylelikle Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerinin pazarında rekabet gücünün arttırılmasına imkan veriyordu.⁵⁹ ABD sınırları dışında başka ülkelerde petrol kaynaklarına sahip olma ve petrol arıtma tesisleri kurma gücünü arttırma-

54 Wynbrand James, The Bref History of Suudi Arabia, USA Library of Congrees Cataloging in Pulpication Data, 2004, s. 243

55 Gemuhluoğlu, a.g.e. s.27

56 *Diplomasi Tarihi*, Çev: Ali Rıza Dırık, İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2013, s. 451

57 *Diplomasi Tarihi*, s. 451

58 *Diplomasi Tarihi*, s.450

59 *Diplomasi Tarihi*, s.451

ya başladı. Kral Faysal bin Abdül Aziz Al Suud 18 Ekim 1973 tarihinde Mısır'a karşı savaşta İsrail'e destek veren ABD ve Hollanda'ya petrol ihraç etmeyi durdurdu. İsrail'in işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesine zorladı. 1962 Yemen Kralının darbeyle devrilmesi ile Suudi Arabistan'ın güney sınırında baş gösteren güvenlik sorunu Mısır'ın Yemen'e asker göndermesi ile sorun derinleşti. 1962'de ABD Başkanı Kennedy'ye mektup gönderen Kral Faysal Arabistan topraklarında ABD üssü kurulmasını teklif etmiş ve ABD, 1963 yılında petrol sahalarını korumaya yönelik uçaklarını ülkede konumlandırmıştır.

Küresel sistemi dizayn eden güçler Suudileri kendilerine bağımlı hale getirmek için bazı yaptırımlar yapmıştır. 1990'lı yıllarda ABD hazinesinde üst düzey yöneticilik yapan Edwin Truman, 2016 yılında Suudilerin Amerika'daki paralarını çekme tehdidinin Riyad hükümetinin siyasi kanadının görüşü olduğunu ancak mali kanadın görüşü söz konusu olduğunda bunun farklı olduğunu söylemiştir. Mali kanadın başındaki isim ise Suudi Arabistan'da gücünü artıran Prens Salman'dır.⁶⁰ Muhammed bin Salmanın da 13 prensle birlikte gözaltına alındığı operasyonda Salman'ın 800 milyar dolarlık bir zenginliğe sahip olduğu iddia edildi.

Obama yönetiminin 2016'da 11 Eylül saldırısı mağdurlarına yabancı ülkelere tazminat davası açma yetkisi veren kanun tasarısı karşısında Suud yönetimi ABD'deki paralarını geri çekme tehdidinde bulunmuştu. Suudi Arabistan'ın ABD ne kadar parası var kesin olarak bilinmiyor fakat petro-kimya, enerji, tekstil, makine ve hizmet sektöründe milyar dolarla açıklanabilecek servetleri olduğu tahmin edilebiliyor.

19 Nisan 2016 tarihinde CNN'de Matt Egan ve John Defterios'un yayımlanan ortak analizinde şunları ifade etmişlerdir: *“Suudilerin Amerikan bankalarından paralarını bir kerede çekmesi, ABD para piyasalarında muazzam bir alt üst oluşa yol açabilir. Ancak dolara bağlı finans sisteminin bozulması en çok da Suudileri etkiler. Çünkü Suudi para birimi olan riyal dolara sabitlenmiş ve endekslenmiştir.”*⁶¹ Cevahir Holding yönetim kurulu başkanı Yusuf Cevahir: *“ABD Körfezden kendisine gelen paraların kaynağını sormaz ama Körfez ülkelerindeki şirketler ABD bankalarından para çekmek istedikleri zaman ‘paranın kaynağı’ soruşturmasıyla karşı karşıya kalıyorlar. ABD bankalarından nakit çıkışına asla müsaade etmemektedir. Şu anda birçok Suud firması ABD'nin para çıkışına müsaade etmemesi nedeniyle ipotek altındadır. Suudi Arabistan'da birçok proje durma noktasına gelmiş durumdadır. Bu durum söz konusu olduğu için Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn gibi ülkelerin ABD ile emir komuta*

60 <https://serbestiyet.com/yazarlar/suudilerin-amerika-da-ne-kadar-parasi-var-12790/> (22.07.2020)

61 <https://serbestiyet.com/yazarlar/suudilerin-amerika-da-ne-kadar-parasi-var-12790/> (22.07.2020)

zinciri içinde çalışmasının nedeni ortaya çıkmaktadır.”⁶²Sömürgeci geçmişinden gelen alışkanlıkla sömürge halklarını aşağılayan Winston Churchill’in Filistin konusunu incelemek üzere kurulmuş Peel komisyonundaki sözleri şöyledir: ”- Kulübesindeki bir köpeğin orada uzun zaman yaşamış olsa bile kulübeye mutlak sahip olma hakkının var olduğuna inanmıyorum. Bu hakkı kabul etmiyorum. Örneğin; Amerika’daki Kızılderili ya da Avustralya’daki siyahlara büyük yanlışlık yapıldığını kabul etmiyorum. Bu insanlara bir yanlışlık yapıldığını kabul etmiyorum. Çünkü daha güçlü bir ırk yani daha kaliteli bir ırk ya da en azından dünyevi olarak daha akıllı bir ırk şayet böyle ifade edersek geldi ve onların yerini aldı.”

Sonuç

“Sudeyri Yedilisi” olarak bilinen Abdül Aziz bin Suud’un, Hasa binti Ahmed es Sudeyri’den olan erkek çocukları şimdiki kraliyet ailesinin devamıdır. ABD’ye bağımlı Arap ülkeleri küresel-politik derslerini ABD ve Batı’dan aldığı için servetlerini güçlü devletlerle paylaşırken diğer İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinde pasif davranmaktadır. 19. yüzyıldan 20. Yüzyılın ortalarına kadar bu Arap devletlerine isteklerini yerine getirten İngiltere’nin yerini ABD almıştır. Handedanlık devletleri olan Arap ülkeleri bağımsız dış ve iç politika yürütmekte başarılı olamamıştır. Dünya petrollerinin yaklaşık beşte biri Kuveyt ile Katar arasında uzanan “El Hassa” adını alan kıyı şeridinde bulunuyor. Buranın önemi halkın yarısından fazlasının Vahhabilik ile uyuşmayan “Şii” Araplardan oluşmasıdır. Doğu Arabistan olarak da adlandırılan bu bölgenin iç karışıklıklarla Şii iktidarının eline geçmesi durumunda ABD’nin bu bölgeyi işgal etmesi ihtimaller dahilindedir: “Tarihin bir belleği varsa eğer herhalde bir çöp toplama bölgesi gibi olurdu. Her iki kapıdan birden geçmeye çalışan Araplar kalın düşünüş tarzlarıyla servet ve güç oburu sahtekarlarla iş tutmayı önemsemişlerdir. Savaş sonrası Batı emperyalizmine karşı Arap milliyetçiliğinin gösteremediği direncin vebalini Türklere yüklemeleri sorunlu ilişkiye dönüşmüştür. Türkiye Bağımsızlık Savaşı bir sonraki nesile ağıt olarak geçecektir. Çok zorlu bir savaşın ardından Türkiye halkı bağımsızlığını kazanmıştır. Birçok önemli sorunları halletmiş, daha bir çok olumsuzluklar olsa da üstesinden gelebilecek bilgi birikimi donanımına sahip bir ülke konumundadır.”⁶³

Araplar İslamiyet’ten önce de aşiretler halinde yaşarlardı şimdide aşiret ve kabile halinde yaşamaktadır. Arapların devlet kurma yeteneği oldukça zayıftır.

62 <https://serbestiyet.com/yazarlar/suudilerin-amerika-da-ne-kadar-parasi-var-12790/> (22.07.2020)

63 Murat Metin Hakkı, *Türkiye’yi Orta Doğu ve Avrasya da ne Bekliyor*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2007, s. 124

Hız. Muhammed'in İslami hükümleriyle bir devlet olmuş ve medenileşme süreci yaşamışlardır.

Millet sözcüğünün Arapça'daki karşılığı "ümme" dir. Din 16.yüzyılda millet anlamına gelen bir sözcüktü Batı'da da bu kelime aynı işlevi görüyordu. Batı'da bu kelimenin dinden ayrılması 19.yüzyıl itibaren başlamıştır.⁶⁴ Türkiye'de ise millet sözcüğünün farklı kullanılması Mustafa Kemal Paşanın ilk T.B.M.M konuşmalarında yer almıştır. (1 Mayıs 1920) "*Memur olsun Tüccar olsun hangi sınıftan ve her hangi fikraya mensup bulunursa bulunsun bir Müslüman elbet ve elbet efradı milletten matuddur.*"⁶⁵ Araplarda millet sözcüğü aşiretçilik ve kabilecilik anlamında kullanılmıştır. Arapların millet olma bilincini oluşturma çabaları 19. yüzyıldan itibaren Arap okuryazarları tarafından Osmanlı Devleti ve Türk düşmanlığı üzerine kurulmuştur. Bu düşmanlığın kökleşmiş bir içerik taşıdığını söyleyebiliriz. "İslam uygarlığının kurucusu Arap, yıkıcısı Türk'tür" tezi Arap entelektüelleri tarafından sürekli işlenmiştir. Arap coğrafyasında İslam dininin evrensel ilkelerini Arap milliyetçiliği çizgisine taşıyacak noktaya getirmeleri de İslam medeniyetinin Arap uygarlığında doğduğu, Kuran'ın Araplara indirilmiş olması, Kuran dilinin Arapça olması en çok dile getirilen argümanlardır. İsmail Hami Danişmend'in dile getirdiği "Arap menabiinde bilhassa tefsir ilminde Türklerin insanlık düşmanı bir canavar sürüsü şeklinde tasvir etmişler, akıl ve iza'na sığmayacak iftiralar etmişler ve ez cümle yamyamlıkla itham etmişlerdir."⁶⁶ Arap milliyetçiliğini sadece emperyalizme bağlamak yeterli bir analiz olmayabilir zira Arapların mücadelelerini bağımsızlık savaşına döndürememelerinin kabahatini biraz da kendilerinde aramaları daha mantıklı olacaktır. Zira Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kurulan Arap devletleri Batı'nın uydusu olmaya devam etmiştir. Bunun müsebbibi olarak Türkleri görmeleri muhtemelen yanlış olacaktır.

ABD Başkanı Bill Clinton, Ekim 1999'da Amerika'ya ziyaret gerçekleştiren Bülent Ecevit'e şunları söylüyordu: "*20. yüzyılın ilk elli yılı Osmanlı İmparatorluğunun mirasının paylaşılmasının yol açtığı değişikliklerle geçti. 21.yüzyılın ilk elli yılında ise Türkiye'nin alacağı tavır doğrultusunda şekillenecektir. Türkiye modelinin hem İslam dünyası, hem de Türkiye'nin bulunduğu bölge ülkelerine çok büyük etkileri olacaktır.*"⁶⁷ Yeni yüzyılda Türkiye'nin alacağı pozisyon çok önemli olacaktır. ABD Ulusal İstihbarat Konseyi (NİC) tarafından (2015)

64 Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinin de Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.22

65 Naşit Hakkı Uluğ,, "Hemşehrimiz Atatürk", İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1974, s.266

66 İsmail Hami Danişmend, *Türk Irkı Niçin Müslüman olmuştur?*, İstanbul: Okat Yayınları, 1959, s. 99

67 Metin Aydoğan, *Bitmeyen Oyun Türkiye'yi Bekleyen Tehlike*, Ankara: Galeati Yayıncılık, 2019, s. 23

hazırlanan raporda “Türkiye’deki her gelişmenin global oluşumları direkt olarak etkileyecektir. Türkiye’nin 2015’e kadar iç istikrarı ile jeopolitik konumundaki gelişmeler Batı dünyası ve Amerika’nın menfaatleri üzerinde büyük etkileri olacaktır.”⁶⁸

Türkiye’nin dış politikasına baktığımızda bölgesinde çok yönlü aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Arap dünyasının elit yönetici kadroları petrolden gelen dolarları Türkiye aleyhinde kullanmaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini “Haber Akdeniz” internet sitesinde Ömer Çelik Dönmez’in makalesinde anlatılır. Halbuki Arap devletleri Türkiye’nin bu rolünü kabul etmemekte ve Türklere karşı hasmane tutumlarını devam ettirmektedir. Asıl mesele halklar arasında değildir. Halktan kopuk bir grup Arap devletlerini yönetmekte ve Türkiye’ye karşı pek de dostça olmayan politikalar geliştirmektedir. Yakın zamanda Suudi Arabistan tarafından finanse edilen Arap ve İslam uygarlığı Profesörü Neily Hanna’nın fikir babalığı yaptığı yönetmenliğini Peter Webber’in yaptığı ve Arap oyuncuların rol aldığı bir dizide “Memalikü’n Nar” (Ateş Devletleri) Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim“ işgalci” olarak gösterilmiştir. İşin en ilginç yanı ise Yavuz Sultan Selim rolünü üstlenen karakter daha önceki filmlerinde devamlı kötü adam rolünü üstlenmişti. Burada verilmek istenen mesaj ise Türklerin işgalci ve barbar olduğunun vurgulanmasıydı.⁶⁹

Kaynakça

1. Adid, Davişa, *Arab Nationalizm in the Twentieth*, Ankara: Litaratür Yayınları, 2004, s. 25
2. Almond, Ian, *Yeni Oryantalistler*, İstanbul: Pinnah Yayınları, 2013.
3. Asrar, Ahmed, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Din ve Siyaseti ve İslam Alemi*, İstanbul: Büyük Kitaplık, 1972.
4. Aydoğan, Metin, *Bitmeyen Oyun Türkiye’yi Bekleyen Tehlike*, Ankara: Galeati Yayıncılık.
5. Barkan, Ömer Lütfi, “16. Asırın İkinci Yarısında Türkiye de Fiyat Hareketleri” *Bellekten*, 36, 1970.
6. Bıyıklı, Mustafa, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları İkinci Dünya Savaşı Arası*, Ankara: Savaş Yayın evi, 2011.
7. Braudel, Fernard, *Uygarlıkların Grameri*, Çev, Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi, 2017.

68 Aydoğan, *Bitmeyen Oyun Türkiye’yi Bekleyen Tehlike*, s. 23

69 <http://www.haberakdeniz.com.tr/mobil.php?islem=yazarlarimiz&altislem=detay&id=3800> (22.07.2020)

8. Bulut, Faik, *Arapların Gözüyle Irak İşgali: Binbir Gece Savaşları*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2003.
9. Cesur, Ertuğrul, “Mevdudi,Kutup,Şeriati:Radikal İslamcılığın İdeologları ve Teolojik Temelleri”, Bayram Koca (Ed) Bayram Koca,*Türkiye de İslam ve Sol*, İstanbul: Vivo Yayınları, 2014.
10. Danişmend, İsmail Hami, *Türk Irkı Niçin Müslüman olmuştur?*, İstanbul: Okat Yayınları, 1959.
11. *Diplomasi Tarihi* , Çev: Ali Rıza Dırık, İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2013.
12. Gemuhluoğlu, Fethi, *Dostluk Üzerine*, İstanbul: İz yayıncılık, 2016.
13. Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul,: Ötüken Yayın,2000.
14. Gerger, Haluk, *ABD ve Orta Doğu-Türkiye*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2007.
15. Güztoklusu, Murat, *El Cezire Konfederasyonu*, İstanbul: Bengü Yayınları, 2010.
16. Hakkı, Murat Metin, *Türkiye'yi Orta Doğu ve Avrasya da ne Bekliyor*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
17. Haldun, İbni, *Mukaddime 1*, Çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990.
18. <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/suud-ailesinin-dusmanlari-ve-it-tifaklari/> (22.07.2020)
19. <http://www.haberakdeniz.com.tr/mobil.php?islem=yazarlarimiz&altislem=detay&id=3800> (22.07.2020)
20. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suudiler> (22.07.2020)
21. <https://serbestiyet.com/yazarlar/suudilerin-amerika-da-ne-kadar-parasi-var-12790/> (22.07.2020)
22. <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-kraliyet-ailesinin-soyagaci/1304176> (22.07.2020)
23. James, Wynbrand, *The Bref History of Suudi Arabia*, USA Library of Congrees Cataloging in Puplication Data, 2004.
24. Kinzer, Stephen, *Dulles Kardeşler*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016.
25. Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)*, Ankara: A.Ü.S.B Fakültesi Yayınları,1982.
26. Maghul, Muhammed Yakup, *Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası,Osmanlı,Müslüman Hint Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul:Fetih Yayınları, 1974.
27. Oystein, Noreng, *Petrol ve İslam*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1998.

28. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Sözlüğü*, İstanbul: M.E.B. Yayınları. 1993.
29. Pehlivan, Sibel Bülbül,,”Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Politikaları” (Ed.) Veysel Kurt, ”Orta Doğu da Ulusal Güvenlik Stratejileri”, İstanbul: SETA Vakfı Yayınları, 2018.
30. Pekgöz, Mustafa, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, İstanbul: Vivo Yayıncılık, 2015.
31. Petras, James – Abaya, Robin Eastman, İsrail Siyonizm ve Orta Doğu, Çev: Ezgi Korkmaz, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2015.
32. Rakipoğlu, Mehmet, (Ed.Numan Telci)”Suudi Arabistan-Mısır İlişkileri:İhvanı Dışlamak,Darbeyi Kucaklamak”,*SETA-Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, İstanbul: SETA Vakfı Yayınları, 2018.
33. Savaş, Tolga, İsrail Orta Doğu ve Kürtler, İstanbul: Kamer Yayınları, 2015.
34. Süslü, Azmi, *Kürtler ve Sosyal Gelişmeler*, Ankara: Tanmak Yayınları. 1993.
35. Şeker, Fatih M, *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul: Dergah Yayınları,2015.
36. Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetin de Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
37. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,2009, 37.
38. Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979.
39. Uluğ,, Naşit Hakkı, *Hemşehrimiz Atatürk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları,1974.
40. Üstün, İsmail Sefa, *İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.
41. Yalçın, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1976.

**Konut Kooperatiflerinin Kentleşmeye Ve Bölgesel
Kalkınmaya Etkileri: Ankara Bahçelievler Örneği**

*Gülşah KARATAŞ¹
Murat ŞAHİN²*

1 Öğretim Görevlisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ggulsah.karatas@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0307-9714

2 Öğretim Görevlisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ord.muratsahin@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8422-1350

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan nüfus artışı, göçler ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan konut ihtiyacını karşılamak için bulunan çözüm yollarının en önemlilerinden birisi konut kooperatifçiliğidir. Ülkemizde konut ihtiyacı genellikle modernleşmenin, kentleşmenin ve sanayileşmenin hızlı olduğu şehirlerde ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için devlet her dönemde yeni kanunları düzenlemeler ve izlenen konut politikaları ile konut kooperatifçiliğini desteklemiştir. Konut kooperatifçiliği kentsel gelişimi doğrudan etkilediği gibi kalkınma dinamiklerini de çeşitli yönlerde etkilemiştir.

Ankara, başkent olması ile birlikte sıradan bir Anadolu kenti iken artan nüfus ve konut ihtiyaçları nedeniyle hızlı bir kentleşme yaşamıştır. Kentleşme sorunu dönem dönem hazırlanan kentleşme politikaları ile çözüm bulunmaya çalışılmış bu süreçler içerisinde en iyi yolun kooperatifleşme olduğu kanaatiyle Ankara'da ilk konut kooperatifi kurulmuştur. 1934 yılında kurulan Bahçelievler konut kooperatifi Türkiye ve Ankara için ilk olma özelliği taşımaktadır.

Konut kooperatiflerinin kentleşmeye ve bölgesel kalkınmaya etkisini inceleyeceğimiz bu çalışmada Türkiye'de konut üretiminde etkili olan aktörler, konut kooperatifçiliğinin gelişimi, konut politikaları, konut kooperatiflerinin yasal durumu ve Ankara'da konut kooperatiflerinin uygulama örnekleri içerisinde, Bahçelievler uygulaması detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kentsel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Kooperatifler, Kentleşme, Konut Kooperatifleri.

Giriş

Tüm toplumların ortak ilgi alanını konut sorunu oluşturmaktadır. Günümüzde, tüm dünya ülkelerinde hızlı kentleşme süreci ile toplumsal ve ekonomik hayatın kentlerde yoğunlaşması konut sorununu ön plana çıkarmıştır. Tüm dünyada fiziksel ve teknik olarak yeterli ve sağlıklı bir konutta yaşamak, temel insan haklarındandır. Bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyine rağmen, konut sorunu halen tamamen çözüme ulaşamamış bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların tek başlarına konut elde etmeye gücü yetmemesinden hareketle bir araya gelmeleri ve karşılıklı yardımlaşma yoluyla örgütlenerek konut sorununa çözüm bulmaya çalışmaları konut kooperatifçiliğinin ortaya çıkması ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Devletin konut kooperatiflerine sağlamış olduğu mali ve ekonomik destek sayesinde kooperatifçilik kurumsal olarak büyük gelişme göstermiştir. Üst örgütlenmeye kadar gidebilen konut kooperatifçiliği ve bu

örgütlenmenin sağladığı avantajla daha büyük kitlelerin ihtiyaçlarına cevap verecek konuma gelmiştir. Özellikle son zamanlarda kırsal alanların kalkındırılmasında ve gecekondulaşmanın önüne geçilmesinde konut ihtiyaçları devlet eliyle de giderilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla ülkemizde 1984 yılında başlayan yapılanma günümüzde de halen devam etmekle birlikte konut ihtiyacı hala devam etmektedir (Koca, Karadeniz, 2014:103)

Bu çalışmada araştırma alanı olarak seçilen Ankara ili, Cumhuriyetin ilanı ve başkent olmasına yönelik kararlarla birlikte küçük sıradan bir Anadolu kenti iken fiziksel, sosyal ve ekonomik değişimlerin gerçekleştiği simgesel bir kent olma niteliği kazanmış ve diğer kentler için öncü örnek bir model olmuştur.

Konut üretiminde önemli bir alternatif olan konut kooperatifçiliği de Türkiye’de ilk olarak Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Ankara’nın başkent olması ile birlikte belirgin bir biçimde konut sorunu ve şehrin imarı önem kazanmış, nüfusu hızla artmış, özellikle memur konutlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak Ankara’da 1934 yılında Bahçelievler Yapı Kooperatifi kurulmuştur.

1945’li yıllara kadar kooperatif uygulamaları bürokratlar ve üst gelir grubuna yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. 1945 sonrası bürokratlar ve üst gelir grubuna ait uygulamaların yanı sıra, merkezi yönetim ve yerel yönetimler eliyle gerçekleştirilen uygulamalar da görülmektedir. En hızlı nüfus artışının yaşandığı Ankara’da kentleşme hızının artması ile birlikte “gecekondulaşma” başlamış ve bu sorunun çözümüne yönelik arayışlar da hızla artmıştır. Bu dönemde uygulanan konut politikaları ve yapılan kent planlamalarıyla gecekondulu sorunu ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Merkezi yönetim, yerel yönetim ve kooperatif iş birliği ile tip projeler üretilerek alt gelir grubuna hitap eden Yenimahalle yerleşimi bu dönemde bir model olarak gerçekleştirilmiştir.

1960 sonrası benimsenen sosyal devlet anlayışıyla birlikte sosyal konut politikaları uyarınca sanayileşme ve hızlı kentleşmenin etkisiyle giderek artan konut ihtiyacına bağlı olarak daha çok dar gelirliye yönelik uygulamaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Sosyal Sigortalar Kurumu’nun işçi statüsündeki çalışanlar için verdiği krediler nedeniyle konut kooperatiflerinin sayısı 1965 yılından sonra hızla artmıştır. Bu dönemde Sosyal Sigortalar Kurumu’nun yanı sıra BAĞ-KUR ve OYAK da yaşanan konut sorunun giderilmesine yönelik verdikleri kredilerle bu sorunun çözülmesine katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca bu dönem yerel yönetimlerin de konut edinme sürecinde etkili oldukları bir dönemdir.

Bu dönemde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile konut sorunu kalkınma planlarına dâhil edilmiştir. Devletin hızlı kentleşme ve göç neticesinde ortaya çıkan gecekondulaşma sorununa ve konut açığının kapatılmasına yönelik özen-

dirici ve teşvik edici politikalar uyguladığı görülmektedir. (Yaylı ve Avan, 2017: 367-368).

1980'li yıllardan sonra ise Toplu Konut Kanunlarının uygulamaya koyulması ile hızlı bir biçimde toplu konut alanlarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu değişimde parsel bazında örgütlenmeden kent bazında örgütlenmeye geçişin de önemli etkisi olmuştur. Bu dönemde de konut sorununa ilişkin konut politikaları uygulanmaya devam edilmiş olup bunun sonucu olarak günümüzde de büyük bir kurum haline gelen TOKİ ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda ülkemizde konut kooperatifi uygulamalarına baktığımızda, merkezi ve yerel örgütler aracılığı ile gerçekleştirilen kooperatif uygulamaları, dönemlerin ekonomik ve politik yaklaşımlarına bağlı olarak gelişme göstermişlerdir. Bu uygulamalar orta ve dar gelirliye yönelik olurken; üyelerin bir aradalığı ile gerçekleştirilen kooperatif uygulamaları bürokratlara ve üst gelir grubuna yönelik olmuştur.

Bu çalışmanın amacı öncelikle konut kooperatiflerinin kentleşmeye ve bölgesel kalkınmaya etkileri üzerinde durarak, mevcut kanunlar ve politikalar çerçevesinde kooperatiflerin gelişimini irdelemek olup; yerel ve bölgesel kalkınmaya sağladığı faydadan da bahsederek, Türkiye'deki ilk konut kooperatifi örneği olan Bahçelievler Konut Kooperatifinin özelliklerini anlatmaktadır.

1. KONUT KOOPERATİFLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KENTLEŞME

Ülkemizde yaşanan kırdan kente göç ve beraberinde kentleşmenin de etkisiyle, ekonomik ve sosyal değişim süreci ile birlikte ortaya çıkan konut sorununa yönelik çeşitli çözüm yolları aranmıştır. Bu yolların en önemlilerinden birisi konut kooperatifçiliğidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kooperatifçilik bir örgütlenme biçimi olarak benimsenmiş ve uygulanan konut politikaları ve kent planlamaları ile kalkınma amaçları doğrultusunda teşvik edilmiştir.

1.1.Kooperatifçiliğin Tanımı ve Dayandığı İlkeler

Kooperatifler ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattırlar (koop.ticaret.gov.tr,ErişimTarihi:09.07.2019).

Temel özellikleri bakımından, dernek, vakıf, sendika, işletmeler, siyasal parti gibi başka örgütlenme modellerinden ayrılan kooperatifler, kendi aralarında çeşitlilik gösterirler. Kooperatif çeşitleri; üyelerine karşı yükledikleri ekonomik

göreve (üretim, tüketim, kredi, yapı ve konut kooperatifleri), sorumluluk durumlarına (sınırlı, sınırsız, katlı), çalışma alanına (kentsel-kırsal, tarımsal-tarım dışı), çalışma düzeylerine (yöresel, bölgesel, ulusal, uluslar arası), ekonomik kesimlere (endüstri, tarım, hizmet), üyelerin ekonomik uğraşlarına (işçi, memur), amaç ve konularına (tek amaçlı-çok amaçlı) göre sınıflandırılabilir. (Alkan, 1998: 41-64).

Kooperatifçilik ilkelerini şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Üyelikte gönüllülük ve açıklık,
2. Demokratik üye denetimi,
3. Üyelerin akçal katılımı,
4. Özerklik ve bağımsızlık,
5. Eğitim, öğretim ve bilgilendirme,
6. Kooperatifler arası iş birliği,
7. Toplum yararını gözetmek

Kooperatifleşme; gönüllülük, karşılıklı yardım, dayanışma çerçevesinde örgütlenip evrensellik, özgürlük ve demokrasi değerleri temelinde birleşerek, toplumun dar gelirli kesimlerinin içinde yer alan üyelerini, ihtiyaçlarını karşılama biçimidir. Bireylerin yaşam şartlarını iyileştirmeyi ve toplumsal ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlar. Buna göre konut edinmenin en kolay yolu kooperatifçilik olarak görülmektedir (Özüerken, 1996: 176-177).

1.2. Türkiye’de Konut Kooperatiflerini Belirleyen Konut Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’deki kentlerin büyüme süreçlerine paralel olarak kentleşme süreci, konut kooperatifçiliğinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Konut gereksinimini karşılamak için bir örgütlenme biçimi olan Kooperatifçiliğin ilk yıllarından günümüze kadar uygulanan konut politikaları kooperatifler açısından belirleyici olmuştur.

Ülkemizde konut politikalarının gelişmesini Keleş (2018) başlıca beş dönemde gözden geçirmektedir. Bu dönemler:

- ✓ 1923-1945 Dönemi
- ✓ 1945-1960 Dönemi
- ✓ 1961-1980 Dönemi (Planlı Dönem)
- ✓ 1981-1983 Ara Dönem (12 Eylül Dönemi)
- ✓ 1984 Ve Sonrası (Liberal Dönem)

1984 yılında Toplu Konut Kanunu ile Toplu Konut Fonu uygulaması başlatılmış, daha sonra bu fonun etkili kullanılması için Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur. 1990 yılında Toplu Konut İdaresi (TOKİ)’nin kurulmasıyla

da konut ihtiyacının devlet eliyle giderilmesi yönünde politikalar geliştirilmeye başlanılmıştır. 2000li yıllardan itibaren bu tür uygulamalarda da artış yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler yanında özel sektörün de konut yapımına olan ilgisindeki artış ile kooperatifçilik etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu sebeple çalışmamızda tarihsel süreci 1984 yılına kadar geçen süreçteki farklı uygulama politikaları ile kısıtlı olarak anlatacağız.

1.2.1. 1923-1945 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında konut sorunu Ankara'nın başkent olmasının da etkisiyle ortaya çıkan konut sorununun çözümlenmesi için gerekli yatırımlar yapılmış ve çeşitli politikalar uygulanmıştır (Altaban, 1996: 4-13, 67-79). Buna istinaden 1934 yılında Ankara'da kurulan Bahçelievler kooperatifi Türkiye'de ilk konut kooperatifi olma özelliği taşımaktadır.

Bu dönemin konut politikası, memurların konut sorununun çözümüne yönelik olmuştur. 1925 yılında 586 Sayılı Kanunla memurlara konut kooperatifleri kurmaları için, aylıklarının yarısı kadar avans verilmesi öngörülmüştür. Bunun devamında 1928'de Ankara'da memur konutları yapımını amaçlayan 1352 Sayılı Kanun ve 1929'da 1452 Sayılı Kanunla da memurlara konut tazminatı ödenmeye başlanmıştır. Bu durum, 1951 yılına kadar devam etmiştir (Keleş, 2018: 522).

1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın kurulması ve konut kooperatiflerini verdiği kredilerle desteklemesi bu dönemin önemli gelişmelerindendir (Sey, 1983: 75).

1944 yılında 4626 Sayılı Kanun, memur konutları yapımını, devletin görevleri arasına sokmuştur. Bu Kanundan yararlanılarak, Ankara'da Namık Kemal (Saraçoğlu) Mahallesi gerçekleştirilmiştir. 1948 yılında 5218 sayılı Kanun ile Ankara Belediyesi yoksul ve dar gelirlilere ucuz arsa temin ederken, 5228 sayılı Kanun ile Türkiye'deki bütün belediyelerin yoksul ve dar gelirlilere ucuz arsa temini sağlaması hedeflenmiştir. Bu tür politikalar Ankara için hazırlanmış gibi görünse de genelde Türkiye'de gecekondulaşmayı önlemek ve planlı kentleşmeyi sağlamak için hazırlanmıştır.(Kayan, 2012: 192)

Bu dönemde konut politikalarının Ankara'nın konut sorununa yönelik hazırlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bireysel konut üretim biçimi, yani tek parselde tek konutun arsa sahibi tarafından yaptırılması yöntemi benimsenmiştir. Konut, bireylerin kullanım amacına göre üretilmiştir.

1.2.2. 1945-1960 Dönemi

Bu dönemde devlet işçilerin konut sorununun çözümü üzerine politikalar geliştirmiştir. 1945 yılında Çalışma Bakanlığı'nın ve İşçi Sigortaları Kurumu'nun (SSK) kurulması, sigorta primlerinden bir bölümünün konut kredisi olarak işçi konut kooperatiflerine verilmesi hız kazanmış, işçi konut kredisinin işçi konut kooperatiflerine verilmesi 1949 yılında İhtiyarlık Sigortası Kanununun çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir (Keleş, 2018: 523-524).

II. Dünya Savaşı sonrasında iç göç ve ekonomik nedenlerle oluşan ve kentleşme hızına bağlı olarak büyük kentlerde, gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Sanayide çalışan nüfus artmış, ekonominin yapısında hızlı dönüşümler başlamıştır. 1958'de İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulması bu dönemin önemli özelliklerindedir. Yaşanan bu gelişmelerin, konut politikalarını etkilediği söylenebilir.

Bu dönemde konut kooperatiflerini verdikleri kredilerle Emlak Kredi Bankası ve SSK desteklerken, yerel yönetimler ise kooperatiflere ucuz arsa sağlayarak desteklemişlerdir.

Kentleşmenin hızıyla birlikte oluşan çarpık yapılaşma, bu dönemin konut politikalarının önceliğini, gecekondulaşmanın önlenmesine yönlendirmiştir. Çıkarılan kanunlarla gecekondu yapımı yasaklanmış ve bunu önlemek için de konut üretimini artırmanın yolları aranmıştır. (Tokman, 1985: 38-42).

Bu dönemde; kooperatifler aracılığıyla bireysel konut üretim biçiminin yanı sıra lüks konut üretim biçimi de yaygınlaşmıştır. Lüks konutların bir kısmı apartman konut şeklinde üretilmiştir.

1.2.3. 1961-1980 Dönemi (Planlı Dönem)

Bu dönemde hazırlanan konut politikaları, ülkenin hızlı bir kentleşme eğiliminde olması ve oluşan konut sorunu nedeniyle 1960'dan sonra kalkınma planlarında yer almıştır. Bu dönemde hazırlanan kalkınma planlarında dar gelirli aileler için küçük ve ucuz konut üretilmesi sağlanmış olup, kooperatifleşmeyi Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sosyal Sigortalar Kurumu, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü ve BAĞ-KUR desteklemiştir.

Bu dönemde BAĞ-KUR ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun kendi çalışanlarına konut kredisi vermeye başladığı görülmektedir. Bunun etkisiyle konut kooperatiflerinin sayısı 1965'lerde hızla artmaya başlamıştır (Altaban, 1996: 4-13, 67-79).

Ülkemizdeki kentler özellikle 1960 yılından sonra hızlı bir büyüme sürecine girmiş olup, bu büyüme kentlerde çarpık ve yoğun bir yapılaşmayı beraberinde getirmiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde büyük kentlerin etrafında gecekondu bölgeleri meydana gelmiştir (Özkan, 2011:81).

1970'lere gelindiğinde ise Kat Mülkiyeti Kanununun da etkisi ile özel sektör kuruluşları konut kooperatiflerine sunulan kentin yakın çevresindeki aralarda toplu konut üretimine geçmişlerdir. Ancak bu özel sektör kuruluşları dar gelirli- lere konut üretmek yerine, orta-üst ve üst gelirli- lere yönelik konut üretmişlerdir (Altaban, 1996: 4-13, 67-79).

Üst örgütlenmeye giden konut kooperatiflerine ortak olma hakkı tanınan yerel yönetimler, kent dışında büyük çapta yeni yerleşim alanlarını kamulaştırarak dar gelirli- lilerin konut sahibi olmalarını sağlamışlardır.

Dönemin sosyal konut politikaları gereğince; kooperatifler apartman konut üretimine başlamışlardır. Bu dönemde yeni yeni ortaya çıkan özel sektör eliyle toplu konut üretimi de göze çarpmaktadır. Yapılaşma düzeni olarak bu dönemde parsel bazında örgütlenmeden kent bazında örgütlenmeye geçilmiştir.

1.2.4. 1981-1983 Ara Dönem (12 Eylül Dönemi)

Bu dönemin en önemli özelliği, uygulanamayan 2487 Toplu Konut Kanunu- nun çıkarıldığı dönem olmasıdır. Bu Kanun, her yıl devlet bütçesinden %5'lik bir payı toplu konut üretimi için kamu konut fonuna ayırmıştır. Ekonominin zayıf olması nedeniyle bütçeden kaynak ayırlamaması, Kanunun işlerliğini kısa süre içinde yitirmesine neden olmuştur (Özüerken, 1996: 176-177).

2487 Sayılı Kanun, bireysel konutları değil, toplu konut şeklinde üretimi özendirmek amacındadır. Bu durumda küçük yatırımcı olan yap-satçılık yerini büyük çaptaki üretime bırakmak zorunda kalmıştır. Kanunla konut üretiminde küçük girişimcilerin yerlerini büyük girişimcilerin almasının yolu açılmıştır(- Durukan, 1994: 20-23).

Sonuç olarak, 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu, konut sorununa farklı bir ba- kış açısı getirmiştir. Bu dönem alt ve orta gelir grubundaki ailelerin öncelikli ola- cak şekilde sosyal konut yapımının özendirilmesi ve toplu konut üretiminin des- teklendiği bir dönem olmuştur.

1.2.5. 1984 ve Sonrası (Liberal Dönem)

Kamu konut finansman desteği, 1984 öncesinde; İmar ve İskân Bakanlığı'nın "Gecekondu Fonu" "MEYAK Kesintileri" ve "Kamu Konut Fonu"ndan verilen krediler olmak üzere 3 kaynağa dayanmaktaydı. 1984'te 2985 sayılı kanunla Top- lu Konut Fonu'nun oluşturulabilmesi için (MEYAK hariç) eski kaynaklar yeni

fona aktarılmıştır (Koç, 2001: 139-142).

2985 sayılı Kanun ile TOKİ kurulmuştur. 1984 ile 2002 yılları arasında TOKİ faaliyetlerini temelde konut yapı kooperatifleri vasıtasıyla konut üretimini teşvik için konut finansmanı alanına yoğunlaştırmış ve konut yapımında da bulunmuştur. Konut kooperatifçiliği TOKİ’inde olumlu etkisiyle 1980’li yıllarda yükseliş göstermiştir. (Yaylı – Avan, 2017: 379).

2487 ve 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunları ile birlikte 1984 sonrası gelişen kooperatif üst birlikleri kamuoyunda destek bulmuşlardır. Ayrıca bugüne kadar verilen kredilerin yanında toplu konut finansman olanaklarının da artması ve TOKİ’nin de kurulması ile kooperatifleşme daha da önem kazanmıştır. Ancak bu durum zamanla kimi çevreler tarafından kötüye kullanılmış. Arsa spekülasyonu ve kooperatifler yolu ile gelir sağlanmaya başlanmıştır.

1.3. Konut Kooperatiflerinde Yapılaşma Düzeni ve Kentleşme

Kooperatiflerin 1950’lere kadar müstakil ev üretmesinin önemli bir nedeni o yıllarda bağımsız mülkiyete konu olacak en küçük birimin arsa olmasıdır. O yıllarda bazı kooperatiflerin iki katlı konutlar yaptıkları, bu konutların bir katında ortaklar kendileri otururken diğer katı kiraya vermişlerdir. 1954’te Tapu Kanunu’nun değişmesi ve 1966’da Kat Mülkiyet Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile kooperatifler arasında apartmanlaşmanın hızla yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir. Türkiye’deki istatistikler 1966’dan önce üretilen konut birimlerinin ne kadarının ev tipi, ne kadarının da apartman tipi konut olduğunu saptamada yetersiz kalmaktadır. Bu konuda 1966 yılının verilerine göre inşaat ruhsatı alan 96 kooperatifin ürettiği 3570 konut biriminin % 32’si bir ya da iki konut biriminden oluşan ev tipi binalardan yapılmıştır. Bu oran 1970’li yıllarda hızla düşmekte % 7-8 dolayında bir pay olarak kooperatifler kanalı ile konut yapımının apartmanlaşmaya yönelik bir değişimin olduğunu doğrulamaktadır (Alkan, 1998: 41-64).

Kooperatifler kanalı ile konut üretiminde apartman biçiminde üretimin hızla yaygınlaşmasının bir diğer nedeni arsa fiyatlarının yüksek olmasıdır. Ayrıca şehrin iskân alanı dışında kalan arsalardan özellikle kooperatiflerin gereğinden fazla arazi alıp bir süre bekledikten sonra satmak istemesiyle ortaya çıkan spekülatif eğilimleri nedeniyle hızlı bir artış göstermiş olmasıdır. Kent içinde arazi çok pahalı olduğu için genelde iskân alanı dışına giden kooperatifler, 1950’li yıllardan itibaren buralarda arazi almak zorunda kalıyor ve yüksek bir bedel ödüyorlardı. Kentlerin merkezi sayılabilecek kesimlerinde pahalı arsalar alan kooperatifler ise imar mevzuatına aykırı hareket ederek yapılaşma sınırlarını arttırmaktaydılar. Dolayısıyla, arsanın maliyet içindeki payını azaltabilmek için gerekliliği, müsta-

kil konuttan apartmana geçişi hızlanmıştır(Alkan, 1998: 41-64).

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ise ulaşım altyapısındaki gelişmeler ve otomobil sahipliğindeki artışla özellikle üst gelir gruplarının kentlerin dış bölgelerinde müstakil evlerde yaşamak istemeleri kooperatiflerin bu tür taleplerin karşılanmasında da rol oynadıkları bilinmektedir. Nitekim 1970'li yılların sonunda kooperatifler kanalı ile konut üretiminde %7-8 dolayında olan ev tipi üretimin, 1980'li yıllardan itibaren hızlı yükselişi de bu gözlemi doğrulamaktadır (Özüer-ken, 1996: 355-365)

Tüm toplumlarda modernleşme ve sanayileşmeyle doğrudan ilişkisi olan kentleşme süreci, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel alanında anlamlı değişiklikleri ortaya çıkarmaktadır. Kentlerin tarihsel süreci incelendiğinde, günümüzdeki anlamıyla modern kentin ortaya çıkışının sanayi devrimi sonrasında olduğu görülmektedir. (Kaynak: www.fka.gov.tr , 2019)

Günümüzde küresel bir olay niteliği taşıyan kentleşme, kendi içerisinde çeşitlilik gösteren bir süreçtir. Demografik bir olay olmasının yanı sıra, nüfusun kırdan kente göçmesi şeklinde beliren ve toplumsal nüfus yapısını değiştiren bir hareketlenme olayıdır. Bununla birlikte kentleşme, işgücünün tarımsal üretim bırakıp tarım dışı etkinliklere kaymasına bağlı olarak ekonomiyi değiştiren bir etkiye sahiptir. Kentleşmenin en belirgin özelliği toplumsal ve kültürel değişme sürecine girmesidir. Kentleşme; kentlerde oluşan göçle birlikte plansız bir biçimde kentsel yerleşmelerin büyümesi ile yeni biçimler almasına yol açarak yeni kent alanları ve alt yapı hizmet sorunları yaratan bir fiziksel yerleşme süreci olmuştur (Yılmaz, Çiftçi, 2011: 255)

Kentleşme, genellikle iç göçle yaşam yerlerini terk ederek kentlerde, tarım dışı işlerde hayatlarını devam ettirmeye çalışmaları şeklinde tanımlanabilir. Her toplumun sanayileşme yolunda yaşaması gereken bir dönem olan kentleşme, tek yönlü bir yer değiştirme ve toplumsal bir dönüşüm sürecidir. Kırsal kesimden kentlere doğru başlayan bu süreç, zamanla sanayileşmenin ve kalkınmanın bölgelerarası farklılık göstermesiyle kentten kente doğru da yaşanmıştır (Yılmaz, Çiftçi, 2011:264).Daha önce de belirttiğimiz üzere, toplum içinde yaşanan bu hareketlilik kentlerde konut sorununun oluşumuna da etki etmiştir. Kooperatifler de bu sorunun çözümünde rol oynamıştır.

1.4. Kentleşme ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi

Kalkınmayı, bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içerecek biçimde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme olarak tanımlayacağımız gibi ekonomik, po-

litik ve sosyal açıdan pozitif yönlü her türlü gelişme olarak da tanımlayabiliriz.

Bölgesel kalkınmada kentlerin rolü tartışılmazdır. Kentlerdeki insani gelişim, kalkınma dinamiklerini tetikleyebilmektedir. Kalkınma literatüründe sosyo-ekonomik çok sayıda kuramlar ortaya atılmıştır. Ancak kalkınmanın yegâne temel faktörü insandır. İnsan en önemli sermaye olan beşeri kaynakların bütünüdür oluşturmaktadır. Nitekim nüfus yapısının gelişimini gösteren doğum ve ölüm oranı, dış ve iç göçler, işgücü arzı ve talebi, eğitim düzeyi ve gelir durumu gibi faktörler kentleşmenin bölgesel kalkınma ile olan ilişkisinin doğrudan etkilemektedir.

Sağlıksız kentleşme gecekondulaşmayı artıracığı gibi insanların güvenli barınma ihtiyacını karşılamayacaktır. Aynı zamanda insan sermayesinin çekişmeye kurban gitmesine neden olacaktır. Gelişmişlikte bir diğer önemli unsur insanların barınma gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleridir. Eğer barınma ihtiyaçları geçici çözümlerden oluşuyorsa az gelişmişliğin ölçülmesinde kalıcı barınma istatistikleri gibi bu parametreler kullanılabilir.

2. TÜRKİYE’DE KURULAN İLK KONUT KOOPERATİFİ UYGULAMASI ANKARA–BAHÇELİEVLER ÖRNEĞİ

Ankara İmar planlı ilk kenttir, ancak kentte hiçbir zaman plan kararlarına uyulmamıştır. Başkent olmasının sonucunda yaşanan hızlı kentleşmenin de etkisiyle nüfusu sürekli artan Ankara için günümüze kadar farklı plan kararları alınmıştır. Her plan döneminde Ankara’nın gelişme gösterebileceği bölgelere konut dokusu önerilmiş, ancak her seferinde yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde Ankara’da Türkiye’deki konut politikaları ışığında ilk olma özelliği taşıyan kooperatif uygulamalarından Bahçelievler örneği yer almaktadır (Bkz. Ek-5.).

Kooperatiflerin dar gelirlilerin değil, orta ve yüksek gelir dilimindeki ailelerin bir dayanışması biçiminde olması, bu dönemin konut kooperatifçiliğinin başlıca özelliklerindedir. Bahçelievler Yapı Kooperatifi de bu özellikleri taşımaktadır (Keleş, 2018:522). İlk kurulduğu yıllarda Ankara’nın dışında yer seçen Bahçelievler kooperatifi bugün artık Ankara’nın merkezinde kalmış bir yerleşim örneğidir.(Bkz. Ek-1.).

Bahçelievler Yapı Kooperatifi, konut sorununun çözümünü kooperatif örgütlenmeleri ile “Bahçelievler” de arayan üst düzey kamu görevlileri tarafından 1934’te kurulmuştur. Kooperatif üyeleri arasında dönemin Bayındırlık Bakanının fahri başkanlığa seçilmesi, Valinin ortak yapılması, zamanın ileri gelen bankacılarının olması, gerek ucuz arsa, gerek konut kredilerinin elde edilmesini sağla-

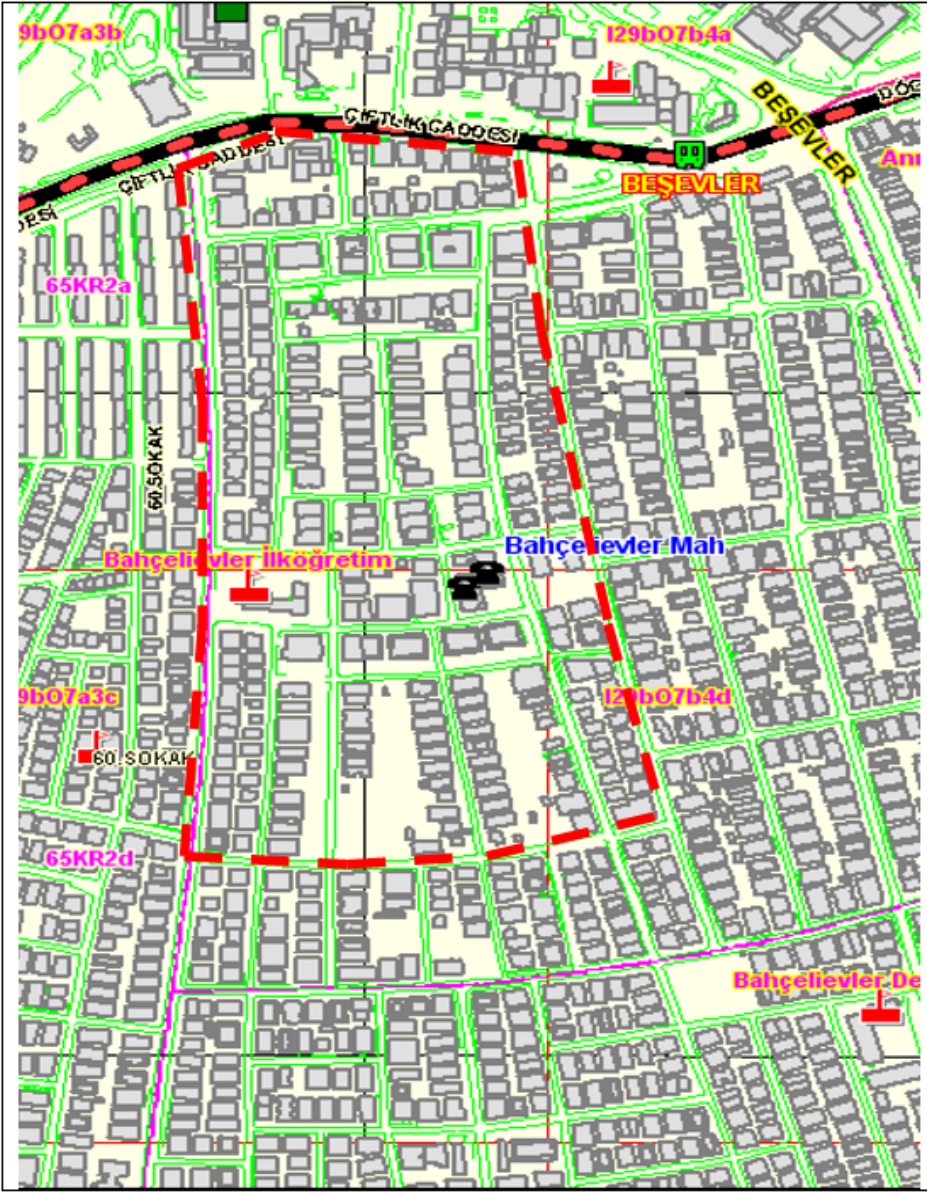
arak bu ilk deneyimin başarısını arttırmıştır. Dolayısıyla, Avrupa’da dar gelirli çok sınırlı olanaklarını bir araya getirerek ortaya çıkardığı bu örgütlenme biçimi, Ankara’da toplumun oldukça güçlü üst kademe bürokratları eliyle bir memur kooperatifçiliği olarak doğmuştur. Bu farklılaşma bir yandan Batı deneyiminin tersine Türkiye’de üretilen konutların sosyal konut olmaktan çok, lüks konut niteliği kazanmasına yol açmıştır. Bahçelievler örneğinde Jansen Planına göre; yolların çevresinde sıra evler şeklinde kesintisiz bir yapılaşmayı öngörmüş olmasına karşın, kooperatif ortaklarının konut tipi tercihleri ayrık nizam müstakil evler olarak tercih etmişlerdir (Esmeray, 1996: 80-81) (Bkz. Harita 5.1.).

Yapılan konutlar plan şemaları ve kullanım amacına göre çeşitlendirilmiştir. Hepsi ayrık nizamda villa tipinde, sokakla doğrudan ilişkili, 4 ile 6 odalı konutlardan oluşmaktadır, ortalama büyüklükleri, bodrum katlar dışında 150 m²’yi aşan 169 konut üretilirken, ülkemiz için örnek teşkil eden bu yapılaşma ile büyük konut üretme eğiliminin de tohumları atılmıştır.(Özüerken, 1996: 355-365)

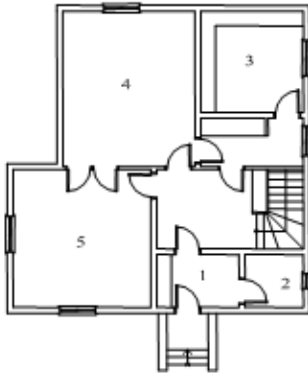
Bahçelievler Yapı Kooperatifinin kredilerinin %50’sini Emlak ve Eytam Bankası, %10’unu kooperatif üyeleri geri kalan %40’ını Ticaret Bankası üstlenmiştir. Kooperatife %8,5 faizle 12 yıl vadeli kredi verilmiştir. Ancak Ticaret Bankası inşaatın bankanın bir kuruluşu olan TİTAŞ aracılığı ile kooperatifin de uygun göreceği bir firmaya ihalesini şart koşmuştur (Gürel, 1983: 22)

Bahçelievler Yapı Kooperatifi için Alman mimar Jansen tarafından ilk hazırlanan konut planları bitişik ve ayrık nizamda villalardan oluşmaktayken; daha sonra planlarda yapılan değişikliklerle Bahçelievler de bitişik ev ve sıra evler şeklinde sürekli yapılaşmış sokak ilkesi tamamen terk edilmiş, ayrık nizam olarak tek müstakil evler hâkim tip haline gelmiştir(Tekeli – İlkin 1984: 80-84).

Bahçelievler de yapılan B4 tipi konutlar yaklaşık 150 m² ve 4 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.1.). B4 tipi konutların değiştirilmiş hali 5 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.2., bugünkü durumu için Bkz. Resim 5.1.). D4 tipi konutlar yaklaşık 150 m² ve 3 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.3.). D4 tipi konutların değiştirilmiş hali 4 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.4., bugünkü durumu için Bkz. Resim 5.2.). C2 tipi konutlar yaklaşık 170 m² ve 5 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.5.). D2 tipi konutlar yaklaşık 170 m² ve 5 oda 1 salon şeklinde planlanmıştır (Plan şemaları için Bkz. Şekil 5.6.). Bahçelievler’de plan tiplerine ulaşılamayan konutlarda mevcuttur (Bu konutların resimleri için Bkz. Resim 5.3. ve Bkz. Resim 5.4.). Yerinde yapılan çalışmada B4, D4, C2 ve D2 tipilerinin orijinal haline ait konutlar bulunamamıştır. Zaman içerisinde apartmanlaşmanın da etkisiyle bu tipler yıkılıp yerine apartman konutlar yapılmıştır (Bkz. Ek-2)

Harita 5.1. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi Yerleşimi (TEDAŞ, 2005)

Ölçek :
1m 2m 3m

Zemin Kat Planı

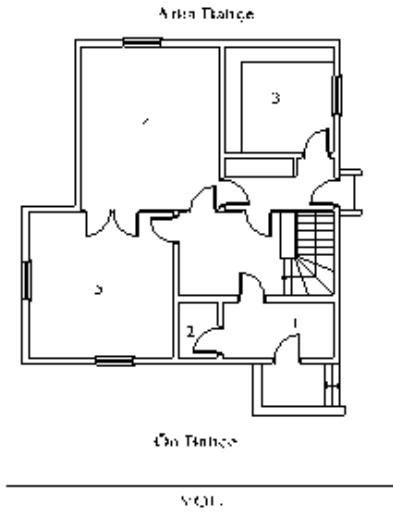
Ölçek :
1m 2m 3m

1. Kat Planı

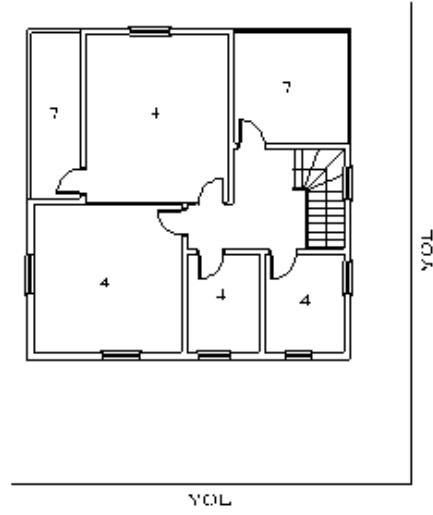
Şekil 5.1. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi B4 Tipi Planı
(Tekeli – İlkin, 1984: 80-84)

1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

Not: Yerinde yapılan çalışmada B4 tipinin orijinal haline ait konutlar bulunamamıştır. Zaman içinde bu tipler yıkılıp yerine apartman konutlar yapılmıştır

Zemin Kat Planı

1. Kat Planı

Şekil 5.2. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi B4 Tipi Planı Değiştirilmiş Hali
(Tekeli – İlkın, 1984: 80-84)

1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

a.

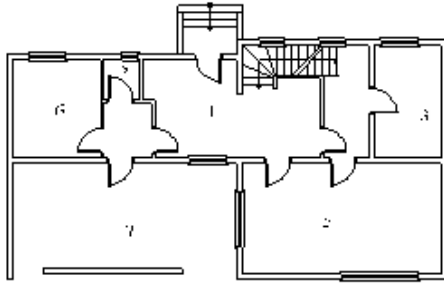
b.

c.

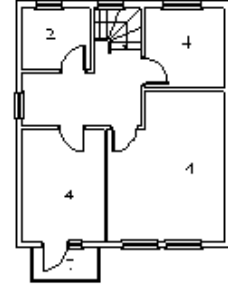
Resim 5.1. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi B4 Tipi Değiştirilmiş Hali
46. Sokak, 1472 Ada, 10 Parsel

- Konutun sokakla olan ilişkisi
- Konutun ön cephesi ve bahçe ile olan ilişkisi
- Yan cephede yer alan giriş kapısı ve bahçe kullanımı

Ölçek :
1m 2m 3m

Zemin Kat Planı

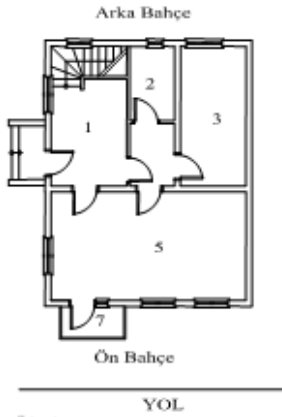

1. Kat Planı

Şekil 5.3. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi D4 Tipi Planı
(Tekeli – İlkin, 1984: 80-84)

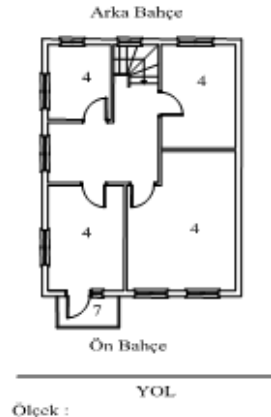
1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

Not: Yerinde yapılan çalışmada D4 tipinin orijinal haline ait konutlar bulunamamıştır. Zaman içinde bu tipler yıkılıp yerine apartman konutları yapılmıştır.

Ölçek :
1m 2m 3m

Zemin Kat Planı

Ölçek :
1m 2m 3m

1. Kat Planı

Şekil 5.4. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi D4 Tipi Planı Değiştirilmiş Hali (Tekeli – İlkin, 1984: 80-84)

1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

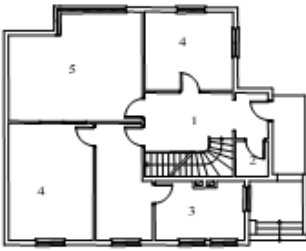
a

b

c

Resim 5.2. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi D4 Tipi Değiştirilmiş Hali
3. Cadde, 1471 Ada,16 Parsel

- a. Konutun yan cephesi
- b. Konutu sokağa bağlayan giriş cephesi
- c. Konutun sokağa bakan öne cephesi ve bahçesi

Ölçek :
1m 2m 3m

Zemin Kat Planı

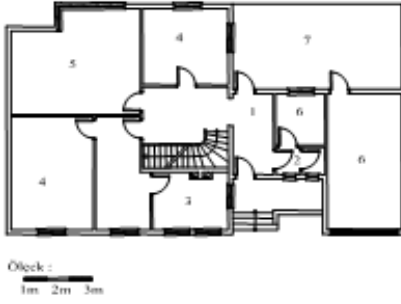
Ölçek :
1m 2m 3m

1. Kat Planı

Şekil 5.5. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi C2 Tipi Planı
(Tekeli – İlkin, 1984: 80-84)

1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

Not: Yerinde yapılan çalışmada C2 tipinin orijinal haline ait konutlar bulunmamıştır. Zaman içinde bu tipler yıkılıp yerine apartman konutları yapılmıştır

Zemin Kat Planı

1. Kat Planı

Şekil 5.6. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi D2 Tipi Planı
(Tekeli – İlkin, 1984: 80-84)

1. Giriş	3. Mutfak	5. Salon	7. Balkon
2. Banyo-wc	4. Oda	6. Depo	

Not: Yerinde yapılan çalışmada D2 tipinin orijinal haline ait konutlar bulunmamıştır. Zaman içinde bu tipler yıkılıp yerine apartman konutları yapılmıştır

a

b

c

Resim 5.3. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi Yerleşimi
3. Cadde, 1471 Ada, 17 Parsel

- a.** Konutun sokağa bakan ön cephesi ve bahçesi
- b.** Konutu sokağa bağlayan giriş cephesi
- c.** Konutu sokağa bağlayan yan cephesi

Not: Bu resimlere uygun planlara ulaşılamamıştır.

a

b

c

Resim 5.4. Bahçelievler Konut Yapı Kooperatifi Yerleşimi

46. Sokak, 1472 Ada,10 Parsel

- a. Konutun sokağa bakan ön cephesi
- b. Konutu sokağa bağlayan giriş cephesi
- c. Konutun çevreyle olan ilişkisi

Not : Bu resimlere uygun planlara ulaşılamamıştır

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanan konut politikalarıyla birlikte konut kooperatiflerinin kentleşmeye etkisini incelemeyi amaçlayan araştırmada ortaya çıkan bulgular, konut politikalarının ülkemizde yaşanan ekonomik ve sosyal değişim süreci ışığında şekillendiğini göstermektedir. Özellikle sanayileşme ve hızlı kentleşme süreci ile ortaya çıkan “Gecekondu” olgusuna karşı, planlı ve yasal süreç içerisinde konut kooperatifleri aracılığı ile konut üretiminde, toplumun ekonomik ve sosyal yapısının ve bunun yanında uygulanan konut politikalarının büyük bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir.

Kooperatifler, Türkiye’de sosyo-ekonomik yapının çeşitli alanlarında olduğu gibi konut sorununun çözümünde de önemli roller üstlenmişlerdir. Yaşanan hızlı kentleşmenin de etkisiyle Kooperatiflerin gelişimi her dönem ülke konut politikalarına uygun biçimde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında konut sorunu, Ankara’nın sorunuymuş gibi ele alınmıştır. Bu dönemde uygulanan konut politikalarının Ankara’nın sorunlarına göre şekillendiği ve ilk uygulamaların burada gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemdeki konut politikaları kooperatif uygulamalarını destekler biçimde olmuştur. Yurt dışında kooperatifler aracılığı ile dar gelirli için konut üretilirken, ülkemizde özellikle ilk yıllarda Ankara’da üst düzey bürokratlar ve yüksek gelir grubu için konut üretilmiştir.

1934 yılında yapılan Bahçelievler Yapı Kooperatifi Türkiye’nin ilk kooperatif örneğidir. Konutlar yapılan ilk planlamada önce bitişik nizam olarak kurgulanmışlar, ancak daha sonra tümü ayrı nizamda iki katlı villa olarak

farklı tiplerde gerçekleştirilmişlerdir. Bahçelievler kooperatifinin yer seçimi Ankara'da önemli bir sürecin başlangıcı olmuştur. Şehrin kentleşme aksını belirlenmesinde etkin rol oynamış ve daha sonra kurulan kooperatifler Bahçelievler'in yakınında yer seçmişlerdir.

Kooperatifçilik ilk yıllarda üst düzey bürokratlar ve memurlar için uygulanan konut politikaları düzgün ve iyi işleyen bir sistem gibi görülse de 1945'li yıllara gelindiğinde, ekonomik, sosyal ve iç göç nedenleriyle büyük kentlerde konut açığının büyümesi, dar gelirli aileleri gecekonduya yönlendirmiştir. 1945 sonrasında artan konut ihtiyacını karşılamak üzere konut politikalarıyla yerel yönetimlerin ve sosyal güvenlik kuruluşlarının konut kooperatiflerini desteklemesi için bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde kentler gecekondu sorunuyla karşılaşmış olup bu soruna çözüm anlamında dar gelirli gruba yönelik toplu konut yerleşim uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Ancak bu uygulamalarda yeterli olmamış sanayileşmenin de etkisi ile gecekondulaşma ve konut ihtiyacı hızla artmaya devam etmiştir.

Hızlı kentleşmeyle beraber 1960'larda devlet tarafından dar gelirli ailelerin konut gereksinimlerini karşılamak için konut kooperatiflerinin her kurum tarafından daha fazla desteklenmesi amaçlanmıştır. Kooperatifleşmenin en yaygın olarak geliştiği dönem bu dönemdir. Bu dönemde sosyal güvenlik kuruluşları tarafından işçi konutları da üretilmiştir. 1970'lerin ikinci yarısından sonra konut kooperatifçiliğinin üst örgütlenmeye gittiği görülmektedir. Dar gelirli ailelerin konut sorununa çözüm bulmak için uygulanan konut politikalarının da etkisiyle yerel yönetimlerle, üst birlikler birleşerek konut üretimine katkıda bulunmuşlardır.

Toplu Konut Kanununa göre kooperatifler toplu konut fonundan faydalanarak konut üretimine başlamışlardır. Bu yaklaşım konut kooperatifleri açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1980 sonrası üst gelir gruplarına hitap eden sosyal alanlarla desteklenmiş site şeklinde prestijli toplu konut alanları oluşturulmuştur.

Kooperatifçiliğin yasal durumunu değerlendirdiğimizde; merkezi ve yerel yönetimlere bir çok yasal görevler verildiği görülmektedir. Merkezi yönetimler tarafından verilen kredilerle ve yerel yönetimlerin ucuz arsa dağıtımı ile kooperatifçilik yasal çerçeve içerisinde desteklenmiştir. Günümüze kadar kooperatifçilik için çıkartılan kanunların hemen hemen hepsi bir önceki kanunun eksik yönlerini tamamlamak üzere ele alınmıştır. Ancak bu kanunlardan kooperatifler yeterince faydalanamamışlar ve kentlerdeki konut sorunu hala çözülmemiştir.

Kooperatiflerin yapılanma düzenine baktığımızda; 1950'lere kadar müstakil ev biçiminde bir yapılanma oluşurken 1966'da Kat Mülkiyeti Kanunu'nun

yürürlüğe girmesi ile apartman biçiminde üretim kooperatifler arasında hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

Merkezi ve yerel yönetimlerin örgütsel ve finansal desteğiyle gerçekleşen konut uygulamaları genellikle orta ve dar gelirli gruba yönelik olarak ele alınmıştır. Bu durum bir örgütlenme modeli olarak ele alındığında kooperatifleşmenin aslında bu gruba yönelik olması gerektiği sonucuna varılabilir. Ankara'da gerçekleştirilen tüm konut uygulamalarına bakıldığında; konut tipolojileri ve yerleşim desenleri açısından büyük farklılıklar göstermektedirler. Bu yerleşim desenleri farklı gelir gruplarına ait dağılımının mekânsal göstergesi olarak değerlendirildiğinde Ankara'da kentleşme açısından yaşamsal ve mekânsal olarak büyük bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür.

Kentleşmenin artması ile özellikle demografik yapıdaki değişiklik ve kırdan kente veya kentten kente göç ile artan konut sorunlarının çözümde kooperatifçilik önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1984 yılına kadar geçen süreçte farklı şekillerde ve farklı gelir grupları için kurulmuş olan kooperatifler; devletin konut sorununun çözümü için sosyal politikalar üretmesiyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllarda hem özel sektörün hem de TOKİ'nin özellikle kentlerdeki konut sorununu çözmek için yapmış oldukları projeler her ne kadar ilgili bölgelerin kalkınmasında da etkili olmuş olsalar da kooperatifçiliğin kaybolmasına da neden olmuşlardır.

Üretim ve aynı zamanda kişi başına gelirin artmasıyla beraber iktisadi ve sosyal anlamdaki pozitif yönlü değişim kalkınmayı ifade etmektedir. Kalkınma günümüzde kentleşme kavramları ile birlikte yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Kentleşmeye etki eden ve bu çalışmanın konusu olan kooperatifçilik ise kalkınmaya pozitif yönlü etki eden unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre kooperatifçilik bölgesel kalkınma anlamında insan kümelerinin oluşmasına ve barınma ihtiyacının güvenli bir şekilde oluşturulmasını sağlamıştır. Bu da işgücünün gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

KAYNAKLAR

1. ALKAN, Ayten, 1998, "Türkiye'de 1980'den Sonra Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri", Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği Yayını, Ankara, s. 41-64
2. ALTABAN, Özcan, 1996, "Toplu Konut Alanlarında Örgütlenme ve İşletme", Konut Araştırmaları Sempozyumu, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Konut Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara, 13: s. 4-13, 67-79
3. ALTABAN, Özcan, 1998 "Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve

- Ankara Deneyimi”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, s. 41-64
4. Belediye Kanunu, “5393 Sayılı Kanun”, www.mevzuat.gov.tr
 5. ÇAN, M. Fatih, 2010, “Kentleşme, Sanayileşme Ve Kalkınma Etkileşimi”, Fırat Kalkınma Ajansı, Erişim tarihi: 06.07.2019 , www.fka.gov.tr , s. 2-3
 6. DURUKAN, Arzu, 1994, “Türk Konutunda Meydana Gelen Mekânsal Değişimlerin Kooperatif Konutlarında İrdelenmesinde Trabzon Örneği”, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, Yüksek Lisans Tezi, s. 20-23
 7. ESMERAY, Aydın, 1996, “Türkiye’de Konut Sorununa Bir Çözüm Olarak Kooperatifçiliğin Gelişimi Ve Türk Konut Politikası İçerisindeki Yeri”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, s. 80-81
 8. GÜREL, Sümer, 1983, “Türkiye’den Toplu Konut Örnekleri” Kent-Koop Yayınları, Ankara, s. 22
 9. KAYAN, Ahmet, 2012, “GAP Bölgesinde Çarpık Kentleşme Ve Gecekondu Sorunları (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa Örneği)”, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi
 10. KELEŞ, Ruşen, 2018, Kentleşme Politikası, Ankara, İmge Kitabevi, 16 baskı., s. 522-524
 11. KOCA, Halil - KARADENİZ Vedat, 2014, “Erzincan Ovasında TOKİ Uygulamaları Ve Kentleşme Üzerindeki Etkileri”, Eastern Geographical Review, S.31, s.101-128
 12. KOÇ, Hakan, 2001, Kooperatifçilik Bilgileri, Nobel Yayınları, Ankara, 2. Baskı, s. 139-142
 13. Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 1999, “1923’den 2025’e Başkent Ankara”, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, Ankara, s. 36-38
 14. ÖZKAN, Selcen, 2011, “Ankara’da Kentleşme Sürecinde Konut Sorunu”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi
 15. ÖZÜERKEN, A. Şule, 1996, “Nasıl Bir Konut Kooperatifçiliği”, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Konut Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara, 5: s. 176-177
 16. ÖZÜERKEN, A.Şule, 1996, “Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme”, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Konut Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara, s. 355-365
 17. SEY, Yıldız, 1983, “Cumhuriyet Döneminde Toplu Konut Sorunu” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C: 9, İletişim Yayınları, Ankara, s. 75

18. T.C. Ticaret Bakanlığı, “kooperatifler hakkında/ kooperatif nedir” Erişim tarihi: 09.07.2019, www.koop.ticaret.gov.tr
19. TEDAŞ, 2005, Harita Şubesi Arşivi, Ankara
20. TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, 1984, “Bahçeli Evlerin Öyküsü” Kent-Koop Yayınları, Ankara, s. 80-84
21. TOKMAN, Yıldız, 1985, “Konut Politikaları Uygulamalarında Özel Bir Örnek Yenimahalle.”, Kent-Koop Yayınları, Ankara, 3: s. 38-42
22. Türkiye Emlak Katılım Bankası, “Yatırımcı İlişkileri, Hakkımızda, Tarihçe” erişim tarihi: 06.07.2019, www.emlakbank.com.tr
23. ULUDAĞ, İlhan, 1997, “Konut Üretiminde Bölgesel Koşullara Uygun Alternatif Finansman Sistemleri Ve Teknikleri”, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1997-48: s. 181
24. YAYLI, Hasan – AVAN, Sinan, 2017, “Türkiye’de Konut Politikalarının Konut Kooperatifçiliği Üzerine Etkileri Ve Konut Kooperatiflerinin Konut Üretimindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme” Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 52 (özel sayı): s. 367-368
25. YILDIRIM, Atila, 2000, Türkiyede Konut Politikaları Ve Uygulamaları, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi
26. YILMAZ, Emin, 2016, “Konut Sorunu Ve Toplu Konut Üretiminde Toki’nin Ve Belediyelerin Rolü”, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3, (7): s. 45
27. YILMAZ, Ensar - ÇİFTÇİ, Salih, Kış, 2011, “Kentlerin Ortaya Çıkışı Ve Sosyo-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.esosder.org , 10, (35): s. 255, 264

**Kriz Dönemlerinde Para Politikası Müdahaleleri:
Covid-19 Dönemi Örneği**

Hakan ERYÜZLÜ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Ekonomi Bölümü,
hakan.eryuzlu@iste.edu.tr

1. Ekonomik Krizler ve Genel Özellikleri

Özellikle sanayi devriminin gerçekleşmesi ile ekonomik faaliyetlerin hızlanması ülke ekonomilerinin öncelikli amaçlarının altın biriktirmekten daha fazlası olduğu gereğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ekonomi biliminin önemli bir aşaması sanayi devrimi sonrası gerçekleşmiş ve klasik iktisat akımı ile ekonomik faaliyetler sistematik halde analiz edilmeye başlanmıştır. Üretimin artması istihdam artışını da sağlamış, özellikle İngiltere, Fransa gibi büyük ülkeler önemli refah seviyelerini yakalamışlardır. Büyük ülkelerdeki ekonomik artış zamanla çevre ülkelere yayılmış nihayet günümüze kadar sürekli gelişim içerisinde küreselleşme olarak adlandırığımız ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlı yapısı oluşmuştur.

Söz konusu bağımlı ekonomik yapılar bir ülkedeki (özellikle gelişmiş ülkedeki) daralma yönündeki ekonomik şokların diğer ülkeleri de etkilemesi olarak gözlenebilmektedir. Makro değişkenlerde meydana gelen daralma, ekonomik kriz olarak adlandırılır. Birçok tanımı olan ekonomik kriz, bir mal, hizmet ya da döviz gibi önemli piyasalarda ortaya çıkan, olağan gelişme dışındaki olağan dışı gelişmeler olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001:1). Bu haliyle ekonomik kriz kavramı istihdamdan üretime, ihracattan ithalata tüm makro değişkenleri kapsar. Ama ağırlıklı etkilerini finansal alanlarda göstermektedir. O sebeptendir ki ekonomik kriz ve finansal kriz kavramları gündelik hayatta eşdeğer kullanılabilir. Özelde finansal kriz finansal sistemin işeyişinde meydana gelen sorundan kaynaklanan kriz türüdür. Bilindiği gibi finansal sistemde fon arz edenler ve fon talep edenleri buluşturan mekanizmaları içeren sistemler bütünüdür. Finansal sistem sayesinde yatırım amaçlı fon ihtiyacı olanlar daha kolay daha ucuz şekilde fon bulabilmekte böylece üretim artış hızı artmaktadır. Finansal anlamda kriz tanımı 18. yy.'a kadar dayanmaktadır. İlk defa İngiltere'de South Sea Company isimli bir şirketin hisse senedi fiyatında balon oluşması ve ardından bu balonun patlaması finansal anlamda ilk kriz kabul edilir. Günümüzde ise finansal krizde olsa aktarım mekanizmaları ile çok çabuk bir şekilde makro değişkenler etkilenmekte ve ekonomik kriz tetiklenmektedir. Fakat kriz önce finansal alanda görülmemişse ilk yapılması gereken finansal kriz oluşumunu engellemek için tedbirler almak olmalıdır. Ekonomik krizlerin, finansal krizler dışındaki bir başka türü de reel sektör krizidir. Reel sektör krizlerinde üretimde durgunluk ve buna bağlı olarak işsizlik seviyesindeki artışlar gözlemlenir. Toparlanırsa ekonomik kriz genel olarak iki alt başlıkta incelenebilir. Birincisi mal ve hizmet piyasaları ile işgücü piyasasında kendini öncelikle gösteren reel sektör krizleri; ikincisi ise bankacılık sektörü, borsalar ve döviz piyasalarında kendini öncelikle gösteren finansal krizlerdir.

Ekonomik krizlerin ülkeden ülkeye bulaşması (ya da yayılması) günümüz dünyasında çok daha hızlı gerçekleşmektedir. Fakat gelişen teknoloji paralelinde finansal sistemin ülkeler arasında çok entegre bir yapıya sahip olması finansal krizlerin bulaşma hızını çok daha üst seviyeye çıkarmaktadır. Söz gelimi bir reel sektör krizinde bir ülkedeki işsizlik oranının yükselmesi onun üretimini ve nihayet dış ticaretini olumsuz etkileyerek diğer ülkelerde hissedilmesi belki aylar alacakken; finansal bir krizde bir borsa ya da bankanın çökmesi saatler içerisinde bir başka ülkede sorun çıkarabilmektedir. Bu bakımdan kriz olacağına yönelik tahminler geliştirilirken özellikle finansal kriz tahminleri üzerinde literatüre rastlanmaktadır. Yine unutulmamalıdır ki finansal krizler aynı hızla reel sektöre dönüşebilmektedir. Finansal krizlerin meydana gelmesinde bir takım benzer olaylar gözlemlenmektedir;

- Özellikle konut, hisse senetleri gibi varlıkların fiyatlarının önce aşırı artması ve finansal balonların oluşması. Ardından finansal balonların patlaması olarak adlandırılan varlık fiyatlarındaki aşırı fiyat düşüşlerinin yaşanması,
- Finansal krizlerin belirmesiyle beraber firmalarda borç ödeme dengesi bozulur bozulan denge piyasada likidite yetmezliği sorununu ortaya çıkarır,
- Özellikle finansal sistemdeki firmalar başta olmak üzere firma iflasları gözlemlenir.

Finansal krizin diğer ülkelere hızla bulaşması içinse gene olarak üç şekilde modellenebilir;

- Ticaret Kanalı ile Yayılma: özellikle ticari ilişkileri yakın olan ülkeler kriz sonrası ticaret ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi ile krizi birbirlerine bulaştırırlar.
- Yalın Bulaşma: finansal kriz çıkmış ülkede yaşanan olumsuzluklar (özellikle bu ülke gelişmiş bir ülke ise) diğer ülke yatırımcılarını yatırım yaptıkları ülkede kriz göstergeleri olmasa bile kriz oluşmuş gibi davranmalarına sebep olabilir. Bu davranış krizin diğer ülkeye de bulaşmasına katkı yapar.
- Sürü Davranışı: genellikle finansal kriz sırasında yatırımcıların bazen spekülatif amaçlı bazen yanlış bilgilendirilmeleri doğrultusunda çıkan söylentilerle panik halinde toplu hareket etmeleri finansal krizin hızla diğer ülkelere bulaşmasını sağlar (Özçelebi, 2018:120).

Bu aşamada sorulması gereken bir soruda herhangi bir krizin oluşması önlenebilir mi? Bu sorunun cevabı krizlerin kaynaklarında gizlidir. Herhangi bir spekülatif, ekonomik saldırı vb. gibi kaynaklı oluşabilecek krizler pek tabii iyi bir ekonomi politikası ile önlenebilir fakat yaşanan tecrübeler göstermektedir ki krizi önlemek kadar bir kriz ortaya çıktığında etkisini azaltmak ya da ona bağlı yeni krizlerin oluşmasını önleyebilmek yani kriz yönetimi çok daha önemli bir

durumdur. Bu sebeple daha önce çıkmış krizler ve bu krizler sonunda alınacak tecrübeler hem yeni krizlerin çıkmasını önlemek hem de çıkacak yeni krizleri yönetebilmek açısından büyük önem arz etmektedir.

2. Önceki Dönemlerde Gerçekleşmiş Önemli Küresel Krizler

Dünya tarihinde ülkeler özelinde birçok ekonomik kriz yaşanmıştır. Küresel olarak ise 18. yy. sonrası yaşanan önemli krizler mevcuttur. Bu bölümde söz konusu bu küresel ekonomik krizlerle alakalı kısa bilgiler derlenmiştir.

2.1. 1772 Banka Krizi

Sanayi devrimini yaşamış İngiltere de büyük ekonomik gelişmeler yaşanırken, Londra merkezli bir bankanın ortaklarından birinin borçlarını ödeyemeyip yurtdışına kaçması sonucu bankanın batması ve beraberinde banka ile beraber kreditorlerin batması sonucu ortaya çıkan bir kredi krizidir. Bankanın batmasındaki esas neden ortağın kaçmasından ziyade bu haberi duyan yatırımcıların panik halinde mevduatlarını çekmek istemeleridir. Kriz kısa sürede İngiltere'nin yakın dış ticaret ortaklarından Hollanda ve İskoçya ile Amerika kıtasına yayılmıştır (Cicioğlu, 2018:31).

2.2. 1873 Ekonomik Krizi

Diğer krizlere göre farklı olarak üretim fazlalığı sonucu ortaya çıkmıştır. Üretim o kadar hızlı artmıştır ki talep yetersiz kalmıştır. Yetersiz talep firmaları üretimi azaltmaya bunun sonucu olarak ta işgücü çıkarmaya sebebiyet vermiştir. Bu defa reel sektörde meydana gelen kriz bankalara sığramış ve banka kapanışları krizin diğer bir aşaması olmuştur. Krizin bir diğer sonucu ayakta kalan az sayıda bankanın kartel tipi bir işbirliği yapıp sektörde monopol güç elde etme çabaları olmuştur. Kriz Almanya, Avusturya, Amerika, Almanya, Rusya ve Fransa'da hissedilmiştir (Unay, 1978:75).

2.3. 1929 Büyük Buhran

Belki de en çok bilinen küresel ekonomik kriz olan büyük buhran 24 Ekim 1929 Perşembe (kara Perşembe) Amerikan borsalarındaki balonların patlaması sonucu başlamıştır. Yatırımcılar ellerindeki değerli kağıtları panik halinde satmaya başlamıştır. Borsanın değer kaybı süreç içerisinde %90 oranında gerçekleşmiştir (Cengiz, 2008:32). Finansal alanda başlayan kriz kısa sürede reel sektöre sığramış ve iflaslar, işsizlik vb. makro göstergeler büyük ölçüde etkilenmiştir. Forreman-Peck, Ma ve Hallet (2000) çalışmalarında, 1929 krizinin İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa'da yayılma süreçlerini incelemiştirler. Özellikle ticaret kanalları, sermaye kanalları ve fiyat kanallarının yayılmada etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

2.4. 1987 Ekonomik Krizi

Yine bir Ekim ayı içerisinde, 19 Ekim 1987 Pazartesi Hong Kong borsasında yaşanan ani düşüşün çok kısa zamanda Avrupa ve Amerika borsalarına sıçraması ile gerçekleşen finansal krizdir. Gün sonunda borsalar bir gün içerisinde en çok değer kaybettikleri günü yaşamışlardır. Ekim ayı bittiğinde ise, Amerika, İngiltere ve Kanada borsalarında ortalama %25 değer kayıpları yaşanırken diğer kıtalar-daki büyük borsalarda %50'nin üstünde değer kayıpları gözlemlenmiştir.

2.5. 1997 Asya Krizi

Krizin kökenine finansal sistemdeki zayıflıklar ve uygulama hataları bulun-maktadır. Krizin başlangıcı Tayland'da görülmektedir. Spekülatif baskılar sonucu para birimleri Baht'ı dalgalanmaya bırakmış ardından da Tayland Merkez Ban-kası IMF'ye başvurma gereği duymuşlardır. Bu defa Baht tekrar yüksek oranda değer kaybetmiştir. Baht'ın bu değer kaybına karşı 1995'den beri aşırı değerle-nen dolar ve diğer Avrupa para birimleri eklenince kriz patlak vermiştir (Öztürk, 2003:172-173). Kriz kısa zamanda diğer Asya ülkelerine sıçramış ve özellikle G.Kore, Endonezya, Singapur, Hong-kong ve Filipinler ciddi şekilde krizden et-kilenmişlerdir. Söz konusu ülkelerin yerli paraları döviz karşısında büyük değer kayıpları yaşamış borsalarında büyük düşüşler gözlemlenmiştir. Asya ülkelerinin ardından kriz özellikle ticaret etkisi ile diğer kıtalara sıçramıştır.

2.6. 2008 Küresel Krizi

2008 küresel krizi, 1973 birinci petrol krizini takip eden sürede yaşanan ve sürekli şiddetlenen krizler zincirinin sonuncusu olmuştur. Kriz ABD'de ortaya çıkmıştır. Krizin oluşmasına giden süreç ise mortgage piyasasındaki süreç neden gösterilmektedir. ABD'de konut fiyatlarında görülen artışın konut piyasalarında olumlu bir etki yaratmış, konuta talep artmış ve bankaların konut kredisi veril-mesini kolaylaştırmıştı, kolay kredi olanağı yatırım amaçlı konut talebinde bulunan yatırımcıları daha fazla konut almaya teşvik etmiş konut fiyatları bir kere daha yükselmiştir, çok fazla yükselen konut fiyatları aşırı değerlenmiş, piyasa meka-nizması gereği talepte azalışlar yaşanmıştır, talep azalışını aynı zamanda kredi-lerin geri ödenmeme durumu eklenmiş, sistem çökmüş ve finans şirketleri iflas etmeye başlamıştır. Aslında ABD'nin 2000-2001 krizini aşmak için ABD ekono-misinde şişirdiği "finansal genişleme" balonu, küresel çapta bir balon yaratmış ve 2008'de küresel bir balon patlaması tüm dünyayı etkilemiştir. Krizin oluşumun-daki bir diğer etken ABD'nin politikaları nedeniyle dolar'ın yaşadığı istikrarsız-lıktır (Kazgan, 2012).

3. Covid-19 ve Makro Etkileri

2008 krizinde özellikle gelişmiş ülkeler toplu hareket ederek genişletilmiş para politikası müdahaleleri gerçekleştirmişlerdir. Hatta bu genişletici politikalar uzun bir süre devam etmiş FED (ABD Merkez Bankası) ilk faiz artışını 2015 yılında gerçekleştirmiştir. Aslında 2020 yılına kadar gelişmiş ülkeler kademeli olarak genişletici politikalardan uzaklaşma kararı almışlardır. Parasal genişlemenin en önemli etkisi 2008 sonrası dünya ticaretinin hızla canlanması olmuştur. Tablo 1’de 2020 öncesi dünya mal ticaretinin 3 yıllık performansı özetlenmiştir;

Tablo 1. Dünya Mal Ticareti Göstergeleri

	2017	2018	2019
Mal Ticareti (Trilyon \$)	17,5	19,3	18,3
Değer Bazında Mal Ticareti Büyümesi	7,8	9,9	-4,8
Miktar Bazında Mal Ticareti Büyümesi	4,1	2,7	4,0

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü

2019 yaşanan sert düşüşün en büyük nedeni ise ABD ve BRICS ülkeleri arasındaki ticaret savaşlarının kızışması olmuştur. Yine Ortadoğu’da yaşanan olumsuz gelişmeler bu ticaret savaşlarının olumsuz sonuçlarını pekiştirmiştir. 2020 içinse tahminler dünya ekonomisinin %3,3 dolayında büyüyeceği yönündeydi. Yeni bir kriz oluşumu ise ancak bir savaş ya da siyasi boyuttaki davranışlar nedeniyle olabileceği düşünülüyordu ve kimse bir salgın hastalığın dünya ekonomisini etkileyeceğini tahmin etmiyordu.

Dünya tarihinde ilk defa bir salgın yaşanmamaktadır hatta çok daha ölümcül etkileri olan salgınlar yaşanmıştır. Örneğin SARS (2003), domuz gribi (2009), ebola (2013) yakın zamanda yaşanmış önemli salgınlardır. Fakat Covid-19 bulaşma hızı çok yüksek olan ve 2020 Ağustos ayı itibarıyla dünya genelinde 25 milyona yakın vakaya ulaşmış pandemi düzeyinde bir salgın hastalıktır. Covid-19 öncesi salgınlarında ekonomi üzerinde etkileri olmuştur. Örneğin, SARS salgını sürecinde, tüketimindeki büyük düşüşler, maliyetlerinde artış ve artan ülke riskleri gibi ekonomik kriz etkileri tespit edilmiştir. Covid-19 sürecinin etkilerini ise belli başlıklar altında toparlayabiliriz;

- Sağlık sektörüne aşırı talep ve “*sağlık harcamalarının artması*”, bu artışların devlet bütçelerine ekstra yükler getirmesi,
- Potansiyel talebin piyasa mekanizmasına dahil olamaması ve “*talep şoku*”,
- Çeşitli kısıtlamalar sebebiyle, tedarik zincirinin olumsuz etkilenmesi ve “*arz şoku*”.

- Firmaların küçülmesi ya da kapanması ile “işsizlik” artışı,
- “Finansal sektör” sıkıntıları.

Finans sektöründe hissedilen sıkıntılar sayılan diğer ekonomik olumsuzluklara göre daha az etkilenen kısım olarak gözlemlenmektedir. Bunun sebebi özellikle gelişmiş ülke merkez bankalarının 2008 krizinde başarı ile uyguladıkları parasal genişlemeyi Covid-19 ekonomik alanda etkilerini hissettirmeye başladığı an tekrar uygulamasıdır. Jorda vd. (2020), çalışmalarında tarihsel salgınlarda genellikle faiz oranını azalttığına dair parasal genişlemeyi kanıtlayan kanıtlar tespitleri etmişlerdir.

Covid-19 süreci sonrası 2020 yılı tahminleri de kötümserleşmiştir. Tablo 2.’de IMF’nin 2020 yılı için bazı tahminleri özetlenmiştir;

Tablo 2. 2020 Yılı Makroekonomik Tahminleri

DEĞİŞKEN	2019	2020*
Dünya Reel GSYİH Büyümesi	%2,9	-%3,0
Gelişmiş Ülkeler Reel GSYİH Büyümesi	%1,7	-%6,1
Gelişmekte Olan Ülkeler Reel GSYİH Büyümesi	%3,7	-%1,0
Asya 5 Reel GSYİH Büyümesi	%4,8	-%0,6
Avrupa Bölgesi Reel GSYİH Büyümesi	%1,2	-%7,5
Gelişmiş Ülkeler İşsizlik Oranı	%4,8	%8,3
Avrupa Bölgesi İşsizlik Oranı	%7,6	%10,4

Kaynak: IMF Mayıs 2020 tahminleri.

COVID-19 sürecinin ekonomiye etkilerinde, 2008 krizinden daha çok ve 1929 Büyük Buhran sırasında yaşanan belirsizlikte meydana gelen artışa benzer bir belirsizlik şoku yaratmıştır (Baker vd., 2020:7). Alınan önlemler analiz edildiğinde maliye politikası tarafında da sıkı önlemler alındığından piyasa ekonomisinden uzaklaşma ve regülasyonların artması önemli bir sonuçtur. Fakat piyasa ekonomisinden kısa süre uzaklaşılması ekonomik çevreler tarafından da desteklenmektedir. Çünkü arz ve talep şoku bu dönemde aynı anda gözlemlenmektedir. Fernandes’e (2020) göre de uzun bir durgunluk sürecine girilmesi olası olduğundan, KOBİ’lerde likidite sorunlarını azaltmak, özellikle işini kaybedenlerin bulunduğu aileleri desteklemek ve mevcut işgücünü güvence altına almak amaçlarıyla sıkı maliye politikaları ile hükümetlerin ekonomik hayata müdahaleleri desteklenmelidir.

Covid-19 Süreci Para Politikası Müdahaleleri

Para politikası gerçekleştirme görevi üstlenen merkez bankaları, modern anlamda, amaç yönünden olamasalar da araç yönünden bağımsız durumdadırlar. Modern ekonomik yapının takibinde merkez bankaları son yıllarda gizli politikalar yerine önceden deklare ettikleri ve kamuoyu ile paylaştıkları açık politikaları tercih etmektedirler. Bu uygulamanın en büyük sebebi belirsizlikleri azaltıp spekülasyon faaliyetlerin önüne geçmektir. Yatırımcıların beklentileri de bu yöndedir. Çünkü günümüz yatırımcılarının çoğu daha az risk ve daha fazla kazanç arzu etmektedirler.

Covid-19 sürecinde de merkez bankaları özellikle yakın zamanda yaşadıkları kriz dönemlerinden elde ettikleri tecrübe ile kısa zamanda piyasalara genişletici politikalar ile müdahale etmişlerdir. Böylece krizin finansal alana sıçrama ya da finansal alanda yaratacağı etkiyi azaltma yönünde ciddi müdahaleler gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşün aksini savunan araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin, Baldwin ve Tomiura (2020), FED'in Covid-19'a karşı faiz indirimlerini eleştirmiştir. Onlara göre Covid-19 bir arz şoku ve merkez bankasının asıl görevi talep şoklarına cevap vermektir. Baldwin ve Tomiura'a göre eğer mağazalar kapalı ise daha fazla harcama yapmayı teşvik etmeye gerek yoktur. Ayrıca tedbirler ile ekonomik faaliyetleri durdurmanın çok dikkatli ve yavaş bir şekilde yapılması gerektiğini önermektedirler.

Önceki krizler ve o zamanki ekonomi politikaları dikkate alındığında büyük buhran döneminden daha az para politikası aracı olsa da banka düzenleyici ve karar çerçeveleri 12 yıl öncesi 2008 krizine göre daha fazla politika seçeneğine sahiptirler. Tedarik zincirlerinde geçici bir bozulma veya tüketimde gecikmeye neden olan hafif bir talep yönlü şok durumunda, bankalar, kredi genişlemesi sonucu ekonomik zorluklarla uğraşan firmalara destek olabilir (Bolton vd., 2018:2645). Fakat süreci uzaması bankaların kredi portföylerini olumsuz etkileyebilir. Bu sebeple genişleme politikasının gerçekleştirilirken maliye politikaları ile desteklenmesi ve kullanılan kredilerin tekrar reel sektör içerisinde dönmesinin sağlanması gerekmektedir. Bu dönemde finansal açıdan başka zorluk da mevduat sahiplerinin (banka faaliyetleriyle sonuçlanan) veya piyasaların bankalara olan güven kaybı olacaktır. Finansman piyasalarına erişim kaybı kolayca sistemik sıkıntıya dönüşebilir ve sorunlu varlıklardan çok daha önce bankaların bilançolarında görünebilecektir. Merkez bankalarının son borç mercii ve piyasa yapıcı olarak hızlı müdahalesi bu gibi durumlarda kritik olacaktır (Beck, 2020:73).

Covid-19 erken dönemleri için bazı Avrupa ülkelerine baktığımızda, maliye politikası özellikle Almanya gibi "temkinli ve dikkatli ülkelerde" oldukça fazla

yer kaplamaktadır. İtalya geçici vergi indirimlerini hızla gerçekleştirdi ve daha yüksek sağlık harcamalarını yapacaklarını duyurdu. Covid-19'dan sağlık açısından en çok etkilenen ülkelerden olan İtalya için mali açıdan ciddi bir olumsuzluklar olacağı açık bir durum. Bu durumu öngören İtalyan hükümeti, Avrupa Komisyonu'nun hem beklenen büyüme hem de COVID-19'dan kaynaklanan daha yüksek bir açık ışığında İtalya için maliye politikası hedeflerini gevşetmesini talep etti. Genel olarak Avrupa ülkeleri sağlık sistemi ile ilgili zorlukların üstesinden gelmenin ötesinde, olumsuz bir senaryoda AB ve euro bölgesi için ekonomik ve finansal politika koordinasyonunun kritik öneme sahip olduğu görüşündedir. Bu aşamada önemli bir durumda negatif faiz oranı yaşayan ülkelerin durumudur. Negatif faiz oranlarının daha da düşürülmesi, bankaların bilançoları üzerinde daha fazla baskı oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'de böyle bir risk bulunmaktadır. Çünkü Türkiye 2020 yılına 2016 yılından beri yaşadığı karışık süreçler sonucu döviz kurlarının yükselmesi ana neden olarak yüksek bir enflasyon oranı ile girmişti. Böyle bir ortamda faizleri sürekli düşürmek negatif faiz oranı sorununu ortaya çıkaracaktır. Nitekim bu dönemde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) politika faizi aracının yanında diğer araçları da etkin bir şekilde kullanmaktadır.

Değerlendirme

Covid-19 sürecinin ekonomiye etkisi önce reel sektörde gözlemlenecek ve finansal sistemdeki olumsuz ödeme gücü etkileri büyük olasılıkla hemen gerçekleşmeyecektir, bu nedenle uygun politikalar hazırlanabilecek yeterli süre mevcuttur. Fakat 2008 krizinde olduğu gibi ülkelerin ortak ve eşgüdümlü politikalar gerçekleştirmeleri son derece önem arz etmektedir. Öte yandan, piyasalardaki panik ve yayılma etkileri çok daha hızlı yayılma riskleri bu dönemde her zaman mevcuttur. Son yıllarda yaşanan krizlerin kattığı tecrübelerin olumlu etkileri Covid-19 sürecinin hemen başında piyasalarda gözlemlenmektedir. Fakat modern merkez bankalarının en önemli politika aracının kısa vadeli faiz oranları olduğu bilgisi ile hızlı faiz indirimlerinden sonra merkez bankalarının müdahale yeteneğinin düştüğü açıktır. Bu durumda politikalarda elde edilen başarıların tersine dönmesi durumunda çok daha büyük bir risk ortaya çıkabilir. Bu sebeple para politikalarının olabildiğince maliye politikaları ile koordineli şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Finansal açıdan bu dönemde dikkat edilmesi gereken noktaları ise aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

- Finansal sistemdeki olası operasyonel aksaklıklara odaklanmak ve önlemler almak,

- Merkez bankaları iletişim politikalarını canlı tutarak müdahale etmeye hazır olduklarını açıkça göstererek finansal piyasalara olan güveni güçlendirmeli,
- Riskli olayları görmezden gelmeden, batan/batabilecek finansal sistem unsurlarına olası müdahalelere ve çözümlerine hazırlanılmalı.

KAYNAKÇA

1. Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., & Terry, S. J. (2020). Covid-induced economic uncertainty (No. w26983). National Bureau of Economic Research.
2. Baldwin, R., & Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19*, 59.
3. Beck, T. (2020). 6 Finance in the times of coronavirus. *Economics in the Time of COVID-19*, 73-76.
4. Bolton, P, X Freixas, L Gambacorta and P E Mistrulli (2016), “Relationship and Transaction Lending in a Crisis”, *Review of Financial Studies* 29(10): 2643-2676.
5. Cengiz, Abit (2008), 1929 Krizinin İstanbul’a Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
6. Cicioğlu, Ş., & Yıldız, A. (2018). Lale Krizinden Günümüze Ekonomik Krizler: Temel Yaklaşımlar Ve Ortak Özellikler. *Uluslararası Yönetim Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ISSN, 2148-1415.
7. Dünya Ticaret Örgütü, Ticaret İstatistikleri, <https://timeseries.wto.org/> (Erişim Tarihi: 12.05.2020).
8. Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504.
9. Foreman-Peck, J., Hallett, A. H., & Ma, Y. (2000). A monthly econometric model of the transmission of the Great Depression between the principal industrial economies. *Economic Modelling*, 17(4), 515-544.
10. Jordà, Ò., Singh, S. R., & Taylor, A. M. (2020). Longer-run economic consequences of pandemics (No. w26934). National Bureau of Economic Research.
11. Kazgan, G. (2012). *2008 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri Ve İktisat Eğitimi* (No. 2012/98). Discussion Paper.
12. Kibritçioğlu, A. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler Ve Hükümetler, 1969-2001”. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 1/7(41).
13. Özçelebi, O. (2018). Finansal Kriz Modelleri–Teknoloji, Dış Ticaret, Kre-

- di Piyasası, Risk Primi Şokları. İstanbul: Der Yayınları.
14. Öztürk, S. (2003). Sabit Döviz Kuru Politikasının Krizlere Olan Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 171-185.
 15. Uluslararası Para Fonu, Türkiye ve Gelişmiş Ülkeler İçin İşsizlik İstatistikleri, <https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/OEMDC/WEOWORLD/ADVEC> (Erişim Tarihi: 12.05.2020).
 16. Unay, C. (1978), *Ekonomik Konjonktür*. Ankara: Bursa İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:31.

**Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi:
Seçili Oecd Ülkeleri İçin Ekonometrik Bir Analiz**

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kutbay¹

Arş. Gör. Elyasa Aksoy²

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, UBYO/Karaman E-mail: hkutbay@kmu.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-8819-1846

²Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi/Aydın E-mail: elyasa.aksoy@adu.edu.tr,
Orcid: 0000-0003-2224-7568

Giriş

Küreselleşmenin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel birçok kökeni bulunmaktadır. Ancak kaygıların çoğu ekonomik küreselleşme ve bunun sonuçlarıyla ilgili olup Bhagwati (2004) ekonomik küreselleşmeyi, ulusal ekonomilerin ticaret, doğrudan yabancı yatırım, kısa vadeli sermaye akımları, genel olarak işçi ve insanlığın uluslararası akışları ve teknoloji akışları yoluyla uluslararası ekonomiye entegrasyonu olarak ifade etmektedir. Ekonomistlerin, ulusal ekonomilerin uluslararası ekonomilere entegrasyonu konusunda birtakım kaygıları bulunmakta olup bu kaygılar küreselleşmenin ekonomi ve toplum üzerindeki, özellikle de gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisidir. Nitekim 1870'lerden bu yana dünyada üç küreselleşme dalgası yaşanmıştır. 1870'ten 1914'e kadar olan ilk küresel entegrasyon dalgası, yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçiş ve Anglo-Fransız anlaşmasının öncülüğünde tarife engellerindeki düşüş gibi, azalan ulaşım maliyetlerinin bir kombinasyonu ile tetiklenmiştir. 1945'ten 1980'e kadar yaşanan ikinci küreselleşme dalgasında, gelişmiş ülkeler arasında ticaret engelleri ortadan kaldırılmış, ancak gelişmekte olan ülkelerde ise bu engeller tamamen ortadan kaldırılmamış sadece indirime gidilmiştir. 1980 yıllarında ortaya çıkan üçüncü küreselleşme dalgasıyla birlikte gelişmekte olan ekonomilerde küresel pazara girebilmiş ve küreselleşmenin etkisi tam anlamıyla hissedilmeye başlanmıştır (Yue, 2010). Çünkü üçüncü küreselleşme dalgasıyla birlikte gelişmiş ülkelerin çoğunda zenginler daha da zenginleşiyorken, yoksullar genellikle kendi sahip olduklarını bile elinde tutamaz hale gelmişlerdir (Stiglitz, 2002). Ayrıca 1980'lerden sonra gelişmekte olan ülkeler tarafından finansal serbestleşme ve dışa açılma politikasının getirilmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki finansal krizler, yapısal yeniden yapılanma programları (Lee, 2014) ve gelişen küresel rekabet ortamında, işletmelerin artık bağımsız kuruluşlar olarak değil, tedarik zinciri ağları aracılığıyla pazar payında söz sahibi olmak istemeleri bunu daha da desteklemiştir (Sayın, 2019).

Uluslararası ticaretin ve yatırımın gelişmesi yoluyla dünyadaki ekonomik faaliyetlerin entegrasyonu olan ve üçüncü küreselleşme dalgasıyla birlikte tam anlamıyla hissedilmeye başlanmış olan küreselleşme, mevcut küresel ekonomideki en önemli trendlerden birini teşkil etmektedir. Nitekim uluslararası kuruluşlar ve birçok ekonomist, küreselleşmenin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini savunmakta iken küreselleşmenin ekonomik performans üzerinde hayal kırıklığı oluşturduğu konusunda da yaygın bir eleştiri bulunmaktadır. Son zamanlarda ise küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi birçok araştırmacının dikkatini çekmiş olup küreselleşmenin gelir dağılımını kötüleştirilebileceği veya iyileştirebileceği konusunda da farklı düşünceler bulunmaktadır (Lee, 2014). Nitekim li-

beral görüş, küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler arasındaki gelir dağılımı farkının giderek azaldığını; liberal görüş karşıtı olanlar ise küreselleşme sürecinin az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumu giderek arttığını belirtmektedir (Uysal ve Vatansver Deviren, 2016). Aynı şekilde uluslararası kapsamda mal ve sermaye hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte oluşacak küresel büyümeden hem yüksek hem de düşük gelir grupların faydalanabileceği, karşıt görüş olarak da küreselleşme neticesinde artacak küresel gelirden herkesin eşit bir şekilde yararlanamayacağı ve gelir eşitsizliğinin artacağı belirtilmektedir (Akbakay ve Barak, 2020).

Bu çalışmada ise ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisi 21 OECD ülkesi (Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç ve Türkiye) için analiz edilmiştir. Panel veri analizi yöntemine dayanan çalışma 2005-2017 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Gini endeksi, bağımsız değişkenler olarak ise ekonomik küreselleşme endeksi, işsizlik oranı, Ar-ge harcamalarının milli hasıladaki payı ve nüfus artış oranı kullanılmıştır.

1. Küreselleşme ve Ölçümü

Marshall'ın 1962 yılında yazmış olduğu eserinde yeni dünya düzeni için "global köy" kavramını kullanmasıyla literatüre girdiği düşünülmekte olan küreselleşme (Altın vd., 2018), ticaretin, göçün, sermaye akışının, doğrudan yabancı yatırımların, teknoloji ve hizmet transferlerinin üzerindeki engellerin azaltılması veya bu engellerin tamamen ortadan kaldırılmasıyla ulusal sınırların ötesinde gerçekleşen, bir bütün olarak birbirine bağımlı ve küresel ölçekte birbiriyle ilişkili ekonomik, sosyal, politik ve kültürel faaliyetleri ifade etmektedir (Beer ve Boswell, 2001). Diğer bir ifadeyle küreselleşme, ulusal kaynakların uluslararası hareketliliğini ve ulusal ekonomilerin birbirine bağımlılığını artıran kapsamlı bir entegrasyon sürecini belirtmektedir (Atif, vd., 2012). Ticari ilişkilerde, finansal akıflarda ve emeğin dünya genelinde hareketliliğinde hızlı değişimlere neden olan küreselleşmenin hissedilmeye başlanmasıyla birlikte ise etkilerini ve politikada nasıl ele alınabileceğini veya ele alınması gerektiğini değerlendirebilmek için, küreselleşmenin ölçülmesinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaya başlanmış ve neyi, hangi göstergelerle, hangi analiz birimlerine ve hangi denklemlere göre ölçmeliyiz sorularına cevap aranmaya başlanmıştır. Bu sorulara verilen farklı cevaplar ise küreselleşmenin ölçülmesinde çok farklı hesaplamalar oluşturmuştur (Martens vd., 2015: 218). Bu hesaplamalar neticesinde 2001 yılın-

da başlatılan ve 2006 yılına kadar devam eden ilk küreselleşme endeksi olarak bilinmekte olup sonraki endekslerin prototipi olarak hizmet etmiş olan Kearney Dış Politika Küreselleşme Endeksi, İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından ekonomik, sosyal ve politik düzeyde ele alınan KOF Küreselleşme Endeksi, Warwick Üniversitesindeki Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırma Merkezi, tarafından 1982-2004 yılları için küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik boyutunu 16 farklı değişken kullanarak ölçen ve ağırlıklarını belirleyen Bölgesel Küreselleşme Endeksi, Kültürel Küreselleşme Endeksi (2004), Maastricht Küreselleşme Endeksi (2008), Martens ve Zywiets (2004; 2006) tarafından geliştirilen Modifiye Küreselleşme Endeksi, küreselleşmeyi bölgeselleşmeden ayırt etmek için bazı değişkenlerin mesafe ağırlıklandırmasını kullanan Yeni Küreselleşme Endeksi, küreselleşmenin farklı boyutları boyunca entegrasyonun derinliği ile genişliğini birbirinden ayırmak için küreselleşme yerine bağlantıyı ölçen Bağlantı Endeksi, küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan endekslerden bazılarını teşkil etmektedirler (Altın vd., 2018; Gygli vd., 2018). Çalışmada ise 1970’den itibaren 200’den fazla ülke ve bölge içeren geniş bir panel veri setini kapsayan KOF endeksi kullanılmıştır. Bu endeks, küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik olarak 3 temel boyutunu ölçmekte ve 1 ila 100 arasında bir değer almakta olup 100 küreselleşmenin tap zirvesini belirtmektedir. Küreselleşme endeksinin hesaplanmasında kullanılan bileşenler ve bunların ağırlıkları Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: KOF Endeksi: Yapı, Değişkenler ve Ağırlıklar

Küreselleşme Endeksi (de facto)	Ağırlık	Küreselleşme Endeksi (de jure)	Ağırlık
Ekonomik Küreselleşme	33,3	Ekonomik Küreselleşme	33,3
i)Ticari küreselleşme	50,0	i)Ticari küreselleşme	50,0
Mal ticareti	40,9	Ticari düzenlemeler	32,5
Hizmet ticareti	45,0	Uluslararası ticaret vergileri	34,5
Ticaret ortağı çeşitlendirme	14,1	Tarifeler	33,0
ii)Finansal küreselleşme	50,0	ii)Finansal küreselleşme	50,0
Doğrudan yabancı yatırım	27,5	Yatırım kısıtlamaları	21,7
Portföy yatırımı	13,3	Sermaye hesabı açıklığı ¹	39,1
Uluslararası borç	27,2	Sermaye hesabı açıklığı ²	39,2
Uluslararası rezervler	2,4		
Uluslararası gelir ödemesi	29,6		

Sosyal Küreselleşme	33,3	Sosyal Küreselleşme	33,3
i)Kişilerarası küreselleşme	33,3	i)Kişilerarası küreselleşme	33,3
Uluslararası telefon trafiği	22,9	Telefon abonelikleri	38,2
Transferler	27,6	Seyahat özgürlüğü	31,2
Uluslararası turizm	28,1	Uluslararası havaalanı	30,6
Göç	21,4		
ii)Bilgi niteliğinde küreselleşme	33,3	ii)Bilgi niteliğinde küreselleşme	33,3
Patent başvuruları	35,1	Televizyon	25,2
Uluslararası öğrenciler	31,2	İnternet kullanıcıları	31,9
Yüksek teknoloji ihracatı	33,7	Basın özgürlüğü	13,2
		İnternet bant genişliği	29,7
iii)Kültürel küreselleşme	33,3	iii)Kültürel küreselleşme	33,3
Kültürel mal ticareti	22,6	Cinsiyet paritesi	31,1
Ticari marka başvuruları	13,3	Eğitim harcamaları	30,9
Kişisel hizmet ticareti	25,6	Sivil özgürlük	38,0
McDonald restoranları	23,2		
IKEA mağazaları	15,3		
Politik Küreselleşme	33,3	Politik Küreselleşme	33,3
i)Büyükelçilikler	35,7	i)Uluslararası örgütler	37,0
ii)BM barışı koruma misyonu	27,3	ii)Uluslararası anlaşmalar	33,0
iii)Uluslararası sivil toplum kuruluşları	37,0	iii)Yatırım anlaşmaları ortak sayısı	30,0

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute, 2019.

Tablo 1’deki de facto (fili), akışları ve faaliyetleri temsil ederken de jure (hukuki) ise akışları ve faaliyetleri yönlendiren ekonomik politikaları temsil etmektedir. Küreselleşme endeksi hesaplanırken ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme endeksleri eşit ağırlıklar kullanılarak toplanmaktadır. Genel KOF küreselleşme endeksi ise “de facto” ve “de jure” küreselleşme endeksinin ortalaması olarak hesaplanmaktadır.

2.Gelir Dağılımı ve Ölçme Yöntemleri

Bireylerin, grupların ve üretim faktörlerinin milli gelirden dönemsel olarak almış oldukları paylar göz önünde bulundurularak gelir dağılımını farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Nitekim milli gelirin kişiler, hane halkları veya tüketici birimler arasındaki bölüşümüne kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki bölüşümüne ise fonksiyonel gelir dağılımı denilmektedir (Şen ve Sağbaş,

2016: 407). Ayrıca sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinin milli gelirden aldıkları paylar, sektörel gelir dağılımı ile ifade edilirken, ülke içerisinde farklı bölgelerde hayatlarını idame ettirmekte olan bireylerin milli gelirden aldıkları paylar ise bölgesel gelir dağılımı ile açıklanmaktadır. Her bir gelir dağılımı için birincil ve ikincil gelir dağılımı ayrımı da yapılabilmekte olup belirli bir dönemde oluşturulan milli gelirin bireyler, hane halkları, üretim faktörleri, sektörler ve bölgeler arasındaki paylaşımı birincil gelir dağılımı; devletin piyasa başarısızlıkları neticesinde meydana gelen gelir dağılımı dengesizliğine müdahale ederek çeşitli hukuki ve idari düzenlemeler ile gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaya çalışması ise ikincil gelir dağılımı olarak nitelendirilmektedir (Ürper, 2018: 9-12). Kişilerin, hane halklarının ve sektörlerin milli gelirden dönemsel olarak almış oldukları gelirin dağılımını ölçmede kullanılan çeşitli ölçütler³ bulunmaktadır ancak bu ölçütlerden, ABD’li iktisatçı Max Otto Lorenz tarafından geliştirilen “Lorenz Eğrisi” ile İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen “Gini Katsayısı”, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin tespitinde en çok başvurulan yöntemleri teşkil etmektedirler.

Lorenz eğrisi, kişisel gelir dağılımının ne ölçüde adil olduğunun grafiksel olarak gösterimine imkan sağlamakta olup bir ülkede belirli bir dönemde üretilen milli gelirden toplumun değişik katmanlarının aldıkları payları kümülatif olarak da göstermektedir (Lorenz, 1905). Yatay ekseninde yoksul kesimden zengin kesime doğru nüfusun kümülatif oranlarının, dikey ekseninde ise nüfusun elde ettiği gelirin kümülatif oranlarının yer aldığı diyagramda Lorenz eğrisi, gelirin paylaşım şeklini göstermektedir. Şekil 1’deki diyagramda OP doğrusu mutlak eşitlik doğrusunu, OLP eğrisi ise Lorenz eğrisini belirtmektedir. Lorenz eğrisi, gelirin dağılımında eşitlik söz konusu olduğunda mutlak eşitlik doğrusu ile aynı olacaktır. Başka bir deyişle, nüfusun %20’si gelirin %20’sini alıyorsa Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusu ile çakışarak (OP) doğru biçimini alacaktır. Bu durumda tam bir eşitlik söz konusu olduğundan herkes aynı gelir seviyesine sahip olacaktır. Ancak gerçekte ise, gelir düzeyleri farklılık gösterdiği için Lorenz eğrisi mutlak eşitlik çizgisinden uzaklaşarak içe doğru kaymaya başlayacaktır. Lorenz eğrisinin mutlak eşitlik doğrusundan (OP) uzaklaşarak çukur hale gelmesi (OLP) gelir dağılımında eşitsizlik olduğu anlamına gelmektedir (DPT, 2001: 7). Şekildeki çizgiler dikkate alındığında Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik çizgisinden uzaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı; mutlak eşitlik çizgisine yaklaştıkça ise gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaldığı söylenebilir.

3 Theil endeksi, aralık ve değişim aralığı, görelî ortalama mutlak sapma, varyans ve görelî varyans, değişim katsayısı, lorenz eğrisi, gini katsayısı, değişim katsayısı, logaritmik varyans, yüzde paylar analizi, pareto katsayısı, kuznetz katsayısı, yoksulluk oranı endeksi, ters U hipotezi (Ürper, 2018).

açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve bir ülkenin dünyadaki ekonomik, politik ve kültürel entegrasyonuna ve ulusal sınırlar boyunca kişisel temas derecesine dayanmakta olan KOF küreselleşme endeksi kapsamında analize dâhil edilmiştir. Küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki incelenirken ayrıca büyüme, kişi başına düşen milli gelir, vergi yükü, enflasyon, faiz, demokrasi ve eğitim seviyesi gibi birçok kontrol değişkende kullanılmıştır. Küreselleşme ve gelir dağılımı veya gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalardan bazıları aşağıda tarihsel sıralamaya göre belirtilmiş olup sonuçlar, kullanılan küreselleşme ve gelir eşitsizliği ölçütlerine ve incelenen ülke örneklemesine bağlı olarak küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisinde farklılık göstermektedir.

Beer ve Boswell (2001), 1980-1995 dönemi için 65 ülkenin verileri kullanılarak yapılan panel veri analizi neticesinde, yüksek oranda yabancı sermayeye bağımlı olan ülkelerin yüksek ve kötüleşen gelir eşitsizliğine sahip olduğunu, demokrasi ve eğitim seviyesinin ise gelir eşitsizliğini azalttığını tespit etmişlerdir. Bu bağlamda gelir dağılımındaki eşitsizlikte meydana gelen artışın, dünya ticaretinin entegrasyonundaki ve ekonomik küreselleşme denilen uluslararası yatırımlardaki hızlı artışla yakından ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. *Mah (2002)*, Gelir dağılımının belirleyicilerinden biri olarak sıkça bahsedilen ticaret değerlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artması küreselleşmenin bir başka özelliğini karakterize etmekte olup çalışmada küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisi Kore için 1975-1995 dönemi kapsamında yıllık veriler kullanılarak Johansen-Juselius eşbütünleşme testleri ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde gini katsayılarının, ticari serbestleşme ve DYY ile artma eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır. Yani, küreselleşmenin ilerlemesi, Kore'deki gelir eşitsizliği durumunu daha da kötüleştirme eğilimindedir. *Hussain vd. (2009)*, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dünya pazarına açılmasıyla gelir eşitsizliğinin azalabileceğini ifade etmişler ve küreselleşme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi Pakistan için 1972-2005 dönemi verilerini kullanarak zaman serisi ile analiz etmişlerdir. Analiz neticesinde gini katsayılarının, ticari serbestleşme ve DYY'deki artış ile olumsuz yönde etkilendiği sonucuna varmışlardır. Bu sonuç, ticaret hacmindeki ve DYY'deki artışın ülkedeki gelir eşitsizliğini azaltacağı anlamına gelmektedir.

Yue (2010), küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkiyi 1995-2004 yılları için Çin'deki 31 ilin verilerini kullanarak regresyon analizi ile ölçmüş ve uluslararası ekonomik rekabet baskısı altında Çin'de kutuplaşmanın daha belirgin hale geldiğini, sosyal refah seviyesinin düştüğünü ve bölgeler, kentsel-kırsal alanlar ile sektörler arasında gelir açığının genişlediğini belirlemiştir. Özetle, küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği arasında pozitif bir ilişki bulunmuş olup dış ticaret ve DYY büyümesinin, Çin'de gelir dağılımı üzerinde olumsuz

etki oluşturduğunu ve küreselleşmenin bir parçası olan beceriye dayalı teknoloji ithalatının da, özellikle Çin'deki vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki eşitsizliği arttırdığını ifade etmiştir. Küreselleşmenin, özellikle vasıfsız yoğun faaliyetlerde emeğin ikame edilebilirliğini arttırması beklenmektedir. Çünkü kalifiye olmayan emeğin ikame edilebilirliği, kalifiye emeğe göre daha kolay olduğu için, kalifiye olmayan emeğin pazarlık gücü, artan ticaret akışından daha fazla etkilenecektir. Sonuç olarak, vasıfsız emeğin göreceli ücretleri vasıflı emeğe göre daha fazla düşeceğinden hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde ücret eşitsizliği artacaktır. Dolayısıyla, küreselleşme, ücretlerdeki eşitsizliği artırarak bireysel gelir eşitsizliğini arttırabilmektedir. *Georgantopoulos ve Tsamis (2011)*, küreselleşmenin Macaristan'daki gelir dağılımı üzerindeki etkisini 1990 - 2009 dönemi doğrudan yabancı yatırımlar/GSYH, dış ticaret açıklığı ve işçi gelirleri verilerini kullanarak OLS yöntemiyle araştırmışlar ve bir ekonominin uluslararası pazara açılmasıyla gelir eşitsizliğini azaltabileceği ve dolayısıyla daha düşük gelir gruplarını destekleyebileceği sonucuna varmışlardır. *Atif vd. (2012)*, küreselleşmenin bir yandan sosyal ilerlemeyi ve küresel ekonomik büyümeyi desteklediği düşünülürken, diğer yandan toplumsal yozlaşmaya ve rekabet gücüne neden olarak gelir eşitsizliğine ve çevresel bozulmanın artmasına neden olduğu düşünüldüğünden çalışmalarında 1990-2010 döneminde 68 gelişmekte olan ülkenin panel verilerini kullanarak küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini statik ve dinamik modellerle tahmin etmişlerdir. Sonuçlar tahmin edilen beklentilere uygun bulunmuş olup gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin artmasının gelir eşitsizliği düzeyinin artmasına yol açtığı belirtilmiştir.

Lee (2014), küreselleşmenin gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerindeki etkisini 1976-2004 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve netice olarak küreselleşmenin gelir eşitsizliğini dış kaynak kullanımının artması, ara mal ticaretindeki genişleme ve doğrudan yabancı yatırımdaki hızlı artış gibi birkaç kanaldan kötüleştirdiği sonucuna varmıştır. Nitekim uluslararası ticaretin büyümesinin ve dış kaynak kullanımının artmasının gelişmiş ülkelerde düşük vasıflı işçilerin durumunu kötüleştirdiği, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek vasıflı işçilerin ise durumlarını daha iyileştirdiği, bunun da her iki ülkede de (gelişmiş ve gelişmekte olan) gelir eşitsizliğinin artmasına neden olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilen daha fazla DYY ve sermaye mallarının ithalatının da nispeten yüksek vasıflı işçilere ihtiyaç duyan üretim ile ilgili olduğunu ve bu durumda aynı şekilde gelir eşitsizliğini arttırdığını ifade etmiştir. *Asteriou vd. (2014)*, AB-27 ülkeleri için 1995-2009 dönemine ilişkin gelir eşitsizliği (gini katsayısı ile ölçülen) ve küreselleşme (ticari ve finansal değişkenlerle ölçülen) arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Ticari

küreselleşmenin eşitleyici bir etki oluşturduğunu, DYY sermaye hesabının açıklığı ve borsa kapitalizasyonu yoluyla ölçülen finansal küreselleşmenin ise eşitsizliğin itici gücü olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle, bu alandaki eşitsizliği azaltmak için gündeme getirilen herhangi bir politika konusunun öncelikle DYY ile ilgili olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yasmin vd. (2016), küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi 1980-2012 dönemi kapsamında ASEAN ülkeleri için panel veri analizi yöntemi ile incelemişler ve ekonomik ve sosyal küreselleşmenin gelir eşitsizliğinin genişlemesinin itici gücü olduğunu, politik küreselleşmenin ise bu ülkelerdeki gelir eşitsizliği üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Yani ülkeler ekonomik ve sosyal anlamda küreselleştikçe, gelir eşitsizliği daha da genişlemektedir. *Bukhari ve Munir (2016)*, seçilmiş Asya ülkelerinde (Bangladeş, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Sri Lanka, Singapur, Güney Kore ve Tayland) küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ticari, finansal ve teknolojik küreselleşme özelinde incelemişlerdir. Ticari ve teknolojik küreselleşme modeli için 1980-2014, finansal küreselleşme modeli için ise 1990-2014 dönemi panel verileri kullanılmış ve ticari ve teknolojik küreselleşmenin, gelir eşitsizliğini azaltmaya önemli ölçüde katkıda bulunduğu, finansal küreselleşmenin ise gelir eşitsizliğini arttırmakta olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca eğitimin gelir eşitsizliği üzerinde ters, yabancı doğrudan yatırımın ise pozitif bir ilişkisi olduğu belirtilmiş olup hükümetin eğitimi teşvik etmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yatırım yapması, etkin finansal sistem kurması, ticari kısıtlamalarını azaltması ve ticaret hacmini arttırmaya yardımcı olan sübvansiyonlar sağlaması gerektiği ifade edilmiştir. *Inmee ve Qichao (2016)*, ekonomik küreselleşmeyi ticari yoğunluğa ve finansal bütünleşmeye ayırarak küreselleşmenin gelişmiş (26) ve gelişmekte olan (52) ülkelerde gelir eşitsizliğine etkisini 1990-2010 dönemi kapsamında incelemişlerdir. Finansal bütünleşmenin, gelir eşitsizliğini ticaret yoğunluğundan farklı olarak etkilemekte olduğunu ve bunun etkisinin de iki ülke grubu arasında tam tersi olduğunu tespit etmişlerdir. Örneğin, ticaret yoğunluğundaki bir artış, gelişmiş ülkelerdeki gelir eşitsizliğini arttırmakta iken, gelişmekte olan ülkelerdeki eşitsizliği azaltmaktadır. Finansal bütünleşmenin derinleşmesi ise gelişmiş ülkelerdeki gelir eşitsizliğini azaltmakta, ancak gelişmekte olan ülkelerdeki eşitsizliği arttırmaktadır. Bu sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerin gelir eşitsizliğinin, dış finansmana aşırı derecede bağımlı olunması, finansal piyasalarının yabancı yatırımcılara hızlı bir şekilde açılması veya uluslararası serbest ticarete daha fazla engelle karşı karşıya kalınması durumunda bozulacağını göstermektedir.

Bükey ve Çetin (2017), gelir dağılımı, küreselleşme (ithalat ve ihracat veri-

leri üzerinden cari işlemler dengesi kapsamında analize dâhil edilmiş olup cari işlemler açığının GSMH'ye oranı şeklinde kullanılmıştır), iktisadi büyüme, faiz, enflasyon ve vergi politikası faktörleri arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1980-2014 dönemi verilerini kullanarak EKK yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz neticesinde küreselleşme, enflasyon ve faizin gelir dağılımını bozmakta olduğunu, iktisadi büyüme ve vergi yükünün ise gelir dağılımı üzerinde istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirlemişlerdir. Elde edilen verilere göre, küreselleşme, enflasyon ve faizdeki bir birimlik artış gelir dağılımındaki eşitsizliği sırasıyla 0,53 birim, 0,06 birim ve 0,05 birim artırmaktadır. *Park (2017)*, eğitim seviyesi, eğitim eşitsizliği ve küreselleşmenin Asya ve Pasifik bölgelerindeki gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini 1990, 2000 ve 2010 dönemleri için dengesiz bir panel veri analizi ile incelemiştir. Panel veri analizinden, nüfusun daha yüksek oranda okula gitmesinin gelir eşitsizliğini azalttığını ancak artan bir küreselleşme derecesinin ise gelir dağılımındaki eşitsizliği artırdığı sonuçlarını elde etmiştir. *Haq vd. (2017)*, gelişmekte olan 44 ülkenin 1980-2014 verilerini kullanarak küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisini 5 farklı model (genel küreselleşme, ekonomik küreselleşme, dışa açıklık, ortalama ve etkili tarife oranları) kapsamında panel veri analizi ile incelemiştir. Analiz neticesinde genel küreselleşmenin gelir eşitsizliğini açıklayamadığı, ekonomik küreselleşme ile dışa açıklığın ise gelir eşitsizliğini pozitif etkilediği yani gelir eşitsizliğini artırdığı, etkin ve ortalama tarifelerin ise gelir eşitsizliğini negatif etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır.

Dorn vd. (2018), gelişmekte olan 106 ülke ile en gelişmiş 34 ülkenin 1970-2017 verilerini kullanarak küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerinin bu ülke grupları için ayrı ayrı incelemiştir. Çalışmada verilerin 5 yıllık ortalaması alınmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için yapılan analiz neticesinde küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasında pozitif korelasyon ilişkisi tespit edilmişken, en gelişmiş ülkeler için yapılan analizde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum, Kuznet'in (1955) gelir eşitsizliğinin önce arttığı ve daha sonra bir ülkenin toplam gelir seviyesi arttıkça azaldığını gösteren doğrusal olmayan hipotezini desteklemektedir. *Özcan ve Özmen (2018)*, küreselleşmenin (ticari dışa açıklık verisini kullanılmış) gelir dağılımı üzerindeki etkisini seçilmiş 7 yükselen piyasa ekonomisi (Brezilya, Hindistan, Şili, Kolombiya, İran, Macaristan ve Romanya) için analiz etmişlerdir. 1994-2005 verileri kullanılarak yapılan analiz neticesinde, küreselleşmenin (ticari dışa açıklığın) gelir eşitsizliği üzerindeki pozitif etkisinin Şili ve Romanya ülkelerinde geçerli olduğu, diğer ülkelerde ise istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir.

Yücel ve Altıntaş (2019), küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğini üzerindeki etkisini gelişmiş (16) ve gelişmekte olan (16) ülkeler

için 1980-2014 yıllık verileri kullanarak panel veri analiz yöntemiyle araştırmışlardır. Genel küreselleşme endeksindeki artışın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini artırdığını ve bu artışın gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca küreselleşmenin alt bileşenlerinden ise ekonomik küreselleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığını (azalış gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek), sosyal ve politik küreselleşmenin ise gelir eşitsizliğini artırdığını (artış gelişmiş ülkelerde daha yüksek), DYY'deki artışın ise FMOLS sonuçlarına göre gelir eşitsizliğini azalttığını, DOLS sonuçlarına göre ise artırdığını belirlemişlerdir.

Haseeb vd. (2020), Endonezya ekonomisinde küreselleşme, gelir eşitsizliği ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi 1990-2016 yılları kapsamındaki aylık verileri kullanarak Morlet'in dalgacık yaklaşımı ile incelemişler ve küreselleşmenin Endonezya ekonomisindeki gelir eşitsizliğini artırdığını belirlemişlerdir. *Munir ve Bukhari (2020)*, ticari, finansal ve teknolojik küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini Asya'nın gelişmekte olan 11 ekonomisi için Hecksher-Ohlin ve Stolper-Samuelson teoremini kullanarak panel veri analiz yöntemi ile araştırmışlardır. Ticari ve teknolojik küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmek için 1980-2014 verilerini, finansal küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmek için ise 1990-2014 verilerini kullanmışlar ve ticari ve teknolojik küreselleşmenin gelir eşitsizliğinin azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu, finansal küreselleşmenin ise gelir eşitsizliğinde artışa neden olduğunu belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlar neticesinde hükümetin, arge faaliyetlerine yatırım yapması, verimli finansal sistem kurması, ticaret kısıtlamalarını azaltması ve ticaret hacmini artırmaya yardımcı olan sübvansiyonlar sağlaması önerilmiştir. *Ercan (2020)*, ticari dışa açıklık ve gini endeksi arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1987-2018 yıllık verileri kullanılarak Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz etmiş ve reel ticari dışa açıklıktan gini endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir. *Akbakay ve Barak (2020)*, 13 yükselen piyasa ekonomisinin 1994-2014 yılları arasındaki verileri kullanılarak ekonomik küreselleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi Pooled Mean Group (PMG) yöntemiyle tahmin etmişler ve ticari küreselleşmede meydana gelen %1'lik bir artışın gelir eşitsizliğini %0.003 artırdığını belirlemişlerdir.

4. Analiz

Çalışmada ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın kapsamı belirlenirken veri kısıtı dikkate alınmış olup OECD üye ülkeleri arasından dengeli veri seti

elde edilebilen 21 ülkenin 2005-2017 yılları arası verileri kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Gini endeksi, bağımsız değişkenler olarak ise ekonomik küreselleşme endeksi, işsizlik oranı, Ar-Ge harcamalarının milli hasıladaki payı ve nüfus artış oranı kullanılmış olup verilere ait açıklamalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Veri Seti

Değişkenler	Açıklaması	Birimi	Kaynağı
Gini Endeksi (GE)	Gini Endeksi	Endeks	UN Data http://data.un.org/
Ekonomik Küreselleşme Endeksi (EKE)	Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu	Endeks	KOF Swiss Economic Institute https://kof.ethz.ch/
Teknolojik Gelişim Düzeyi (TGD)	AR-GE Harcamaları / Milli Hasıla	Oran	OECD Data (https://data.oecd.org/)
Nüfus Artış Oranı (NAO)	Nüfus Değişimi	Oran	
İşsizlik (İO)	İşsizlik Oranı	Oran	

Çalışmada ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için aşağıdaki model Stata 15.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

$$GE_{it} = \beta_0 + \beta_1 EKE_{it} + \beta_2 TGD_{it} + \beta_3 NAO_{it} + \beta_4 IO_{it} + u_{it}$$

Yukarıda modelde yer alan çalışmanın yatay kesit birimlerini (ülkeleri), ise zamanı göstermekte olup verilere ilişkin özet istatistikler Tablo 3’de belirtilmiştir.

Tablo 3: Seçili OECD Ülkeleri İçin Özet İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
GE	31.426	4.187
EKE	77.910	8.455
TGD	1.676	0.834
NAO	0.317	0.802
İO	4.556	4.556
Gözlem (N)		273 (21)

Not: Gözlem (N) = Gözlem Sayısı (Yatay kesit birimi)

Ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisini belirlemek için kullanılacak modelin belirlenmesi ve kurulacak modelde oto-korelasyon ve değişen varyans sorunlarının olup olmadığı sırasıyla Hausman Test İsta-

tistiği, Wooldridge (2002) oto-korelasyon testi ve Değiştirilmiş Wald (2001) testi ile incelenmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: Hausman Test İstatistiği, Oto-Korelasyon ve Değişen Varyans Sonuçları

Testler	Hipotezler	Ülkeler
Hausman Test İstatistiği	H ₀ : Tesadüfi etkiler modeli uygundur H ₁ : Sabit etkiler modeli uygundur	12.410 (0.015)***
Oto- Korelasyon (Wooldridge)	H ₀ : Oto-korelasyon yoktur H ₁ : Oto-korelasyon vardır	86.990 (0.000)***
Değişen Varyans (Değiştirilmiş Wald)	H ₀ : Değişen varyans sorunu yoktur H ₁ : Değişen varyans sorunu vardır	4428.280 (0.000)***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Hausman testinden önce Breusch-Pagan Lagrange arpanı testi kullanılarak tesadüfi etkiler modeli ile EKK modeli arasında hangisinin daha uygun olacağı test edilmiş ve tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Daha sonrasında tesadüfü etkiler ile sabit etkiler modelinden hangisinin daha uygun olduğunu belirlemek üzere Hausman testi uygulanmıştır. Tablo 4'de Hausman test istatistiği olasılık değereri (p=0.015) olarak belirlendiği için H₁: Sabit etkiler modeli uygundur hipotezinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Sabit etkiler modeli esas alınarak yapılan oto-korelasyon ve değişen varyans testlerinin olasılık değerleri de 0.000 olarak tespit edildiğinden kurulan modelde oto-korelasyon ve değişen varyans sorunlarının olduğu tespit edilmiştir (Tatoğlu, 2018: 220). Çalışmanın yöntem kısmında seriler arasında birimler arası korelasyon sorununun olup olmadığı Pesaran (2004) testi ile analiz edilmiş ve sonucu Tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5: Birimler Arası Korelasyon Test Sonucu

Testler	Seçili OECD Ülkeleri
Pesaran (2004)	2.972 (0.003)***

Not: p değereri parantez içerisinde sunulmuştur. *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre H₀: Birimler arası korelasyon yoktur hipotezi, olasılık değereri 0.01'den küçük olduğu için reddedilmiş olup ülkeler arasında birimler arası korelasyon sorununun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmanın ilerleyen aşamalarında birimler arası korelasyon sorunu göz önünde bulunduran ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanmasına karar verilmiş olup değişkenlerin

durağanlığı ikinci nesil birinci grupta yer alan Hadri panel birim kök testi ile sınınanmış (Tatoğlu, 2017: 72) ve elde edilen sonuçlar Tablo 6’da belirtilmiştir.

Tablo 6: Hadri Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
GE	12.124	0.000***
EKE	17.135	0.000***
TGD	17.450	0.000***
NAO	16.648	0.000***
İÖ	17.750	0.000***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6’da yer alan birim kök test sonuçlarına bakıldığında her bir değişken için “birimler birim kök içermektedir” temel hipotezi reddedilmekte ve serilerin %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Kurulan modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunları göz önünde bulundurularak seriler arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek üzere Driscoll-Kraay (1998) dirençli standart hatalar modeli tercih edilmiş ve bu model ile elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Driscoll-Kraay Model Tahmini

Bağımlı Değişken: GE		T değeri	P> t	[95% Güven Aralığı]
EKE	-0.132*** [0.009]	-15.12	0.000	-.1512401 -.1131427
TGD	-2.173*** [0.254]	-8.55	0.000	-2.727284 -1.619562
NAO	0.308 [0.212]	1.45	0.172	-.1542598 .769566
İÖ	0.270*** [0.025]	10.86	0.000	.2155852 .323775
(Sabit Terim)	42.886*** [0.812]	52.84	0.000	41.11757 44.65435

Not: *** %1 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. [] içerisinde yer alan değerler standart hataları göstermektedir.

Tablo 7’deki tahmin sonuçlarına bakıldığında ekonomik küreselleşme endeksinde gerçekleşen 1 birimlik artışın gini endeksi üzerinde -0.132 birimlik negatif bir etki meydana getirdiği görülmektedir. Gini endeksinde meydana gelen bu azalma ise gelir dağılımında adaletin sağlanması yönünde olumlu bir değişim

olarak yorumlanmaktadır. Kontrol değişkenlerden ise ülkelerin Ar-Ge harcamalarına milli gelirden ayırdığı pay ile ifade ettiğimiz teknolojik gelişim düzeyindeki %1'lik değişimin gini endeksi üzerinde -2.173 birimlik negatif bir etki meydana getirdiği görülmektedir. Gini endeksinde meydana gelen bu azalma da gelir dağılımında adaletin sağlanması yönünde olumlu bir değişim olarak yorumlanmaktadır. İşsizlik oranında meydana gelen %1'lik değişimin gini endeksi üzerinde 0.270 birimlik pozitif bir etki meydana getirdiği görülmektedir. Gini endeksinde meydana gelen bu artış ise gelir dağılımında adaletin sağlanması yönünde olumsuz bir değişim olarak yorumlanmaktadır. Nüfus artış oranı değişkeninin katsayısı ise pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır.

Sonuç

Küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler arasındaki gelir dağılımı farkının giderek azaldığını savunan olduğu gibi küreselleşme sürecinin az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumu giderek arttığını savunanlarda bulunmaktadır. Aynı şekilde küresel büyümeden hem yüksek hem de düşük gelir gruplarının faydalanabileceğini düşünenler olduğu gibi küreselleşme neticesinde artacak küresel gelirden herkesin eşit bir şekilde yararlanamayacağı ve gelir eşitsizliğinin artacağını belirtenlerde bulunmaktadır. Bu çalışmada ise küreselleşmenin, ekonomik küreselleşme özelinde gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisini tahmin edebilmek için 21 OECD ülkesinin 2005-2017 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Gini endeksi, bağımsız değişkenler olarak ise ekonomik küreselleşme endeksi, işsizlik oranı, Ar-ge harcamalarının milli hasıladaki payı ve nüfus artış oranı kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle kullanılacak modeli belirlemek üzere Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı testi kullanılarak tesadüfi etkiler modeli ile EKK modeli arasında hangisinin daha uygun olacağı test edilmiş ve tesadüfi etkiler modelinin daha uygun olduğu belirlenmiştir. Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli içerisinde daha uygun olanı test etmek üzere ise Hausman testi yapılmış ve sabit etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Sabit etkiler modeli esas alınarak modelde yer alabilecek sorunları tespit etmek üzere; Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ve Değiştirilmiş Wald (2001) değişen varyans testleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca modelin yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) testi ile gerçekleştirilmiştir. Hem oto-korelasyon hem de değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığın varlığı tespit edilmiş olup seriler arasındaki ilişki Driscoll ve Kraay (1998) standart hatalar ile tahmin edilmiştir.

Yapılan tahminler neticesinde ekonomik küreselleşmenin ve Ar-Ge harcamalarının milli hasıladaki payında meydana gelen artışın gelir dağılımı eşitsizliğini

negatif yönde etkilediği (azalttığı), işsizlik oranının gelir dağılımı eşitsizliğini pozitif yönde etkilediği (arttırdığı), nüfus artış oranının gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisinin ise pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisi için edilen sonuç, Hussain vd. (2009), Georgantopoulos ve Tsamis (2011), Bukhari ve Munir (2016), Yücel ve Altıntaş (2019) ve Munir ve Bukhari (2020) çalışmalarıyla uyumlu bulunmuştur. Çalışmanın kısıtı olarak 2005-2017 dönemi verilerine ulaşılabilen OECD ülkeleri tercih edilmiş olup küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisi için yapılacak bundan sonraki çalışmalarda ekonomik küreselleşme endeksine ilaveten politik ve sosyal küreselleşme endeksleri ve farklı kontrol değişkenler (eğitim seviyesi, kamu harcamaları, vergi yükü vb.) kullanılabilir. Ayrıca gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş farklı ülke sepetleri oluşturularak küreselleşmenin bu ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliğini hangi yönde etkilediği araştırılabilir.

Kaynakça

1. Akbakay Z, Barak D. Yükselen piyasalarda ekonomik küreselleşme ve gelir eşitsizliği ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 2020; 16(1): 17-34.
2. Altınar A, Bozkurt E, Toktaş Y. Küreselleşme ve ekonomik büyüme: Yükselen piyasa ekonomileri için bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 2018; 639: 117 - 162
3. Asteriou D, Dimelis S, Moudatsou A. Globalization and income inequality: A Panel data econometric approach for the EU27 countries. *Economic Modelling*. 2014; 36: 592–599.
4. Atif SM, Srivastav M, Sauybekova M, Arachchige, UK. Globalization and income inequality: A panel data analysis of 68 countries. *MPRA*. 2012; Paper No. 42385.
5. Baum C. (2001). XTTEST3: Stata module to compute modified Wald statistic for groupwise heteroskedasticity.
6. Bhagwati, J. (2004). *In defense of globalization*, New York: Oxford University Press.
7. Beer L, Boswell T. The effects of globalization on inequality: A cross-national analysis, *Halle Institute Occasional Paper*. 2001.
8. Bukhari M, Munir, K. Impact of Globalization on income inequality in selected Asian countries, *MPRA*. 2016; Paper No. 74248.
9. Bükey AM, Çetin BI. Türkiye’de gelir dağılımına etki eden faktörlerin

- en küçük kareler yöntemi ile analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*. 2017; 3(1): 103-117.
10. Dorn F, Fuest C, Potrafke N. Globalization and income inequality revisited. *Ifo Working*. 2018; Paper No. 247
 11. DPT. Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. 2001.
 12. Driscoll JC. ve Kraay AC. Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*. 1998; 80(4): 549-560.
 13. Ercan O. The relationship between trade openness and income distribution in Turkish economy: Toda-Yamamoto causality test approach. *The Journal of Economics and Related Studies*. 2020; 2(3): 471-486.
 14. Georgantopoulos AG, Tsamis AD. The impact of globalization on income distribution: The case of Hungary. *Research Journal of International Studies*. (2011); 21: 17-25.
 15. Günel T. Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir dağılımına etkisi: Ekonometrik bir uygulama. *Journal of Yasar University*. 2019; 14/55: 277-287
 16. Gygli S, Haelg F, Sturm JE. The KOF globalisation index-revisited. *KOF Working*. 2018; Paper, No. 439.
 17. Hadri K. Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*. 2000; 3(2): 148-161.
 18. Haq M, Badshah I, Ahmad I. Does globalisation shape income inequality? Empirical evidence from selected developing countries. *Pakistan Development Review*. 2017; 56(4): 251-278.
 19. Haseeb M, Suryanto T, Hartani NH, Jermstittiparser K. Nexus between globalization, income inequality and human development in Indonesian economy: Evidence from application of partial and multiple wavelet coherence. *Social Indicators Research*. 2020; 147: 723-745.
 20. Hausman JA. Specification tests in econometrics, econometrica. *Journal of the Econometric Society*. 1978; 1251-1271.
 21. Hussain S, Chaudhry IS, Hasan M. Globalization and income distribution: Evidence from Pakistan. *European Journal of Social Sciences*. 2009; 8(4): 683-691.
 22. Inmee B, Qichao S. Impact of economic globalization on income inequality: Developed economies vs emerging economies. *Global Economy Journal*, 2016; 16(1): 49-61.
 23. KOF SEI. *KOF globalisation index structure*. 2019.

24. Lee KK. Globalization, income inequality and poverty: Theory and empirics. *Social System Studies*. 2014; 28: 109-134.
25. Lorenz MO. Methods of measuring concentration of wealth, *Publications of the American Statistical Association*. 1905; 9: 209-219.
26. Mah JS. The impact of globalization on income distribution: The Korean experience. *Applied Economics Letters*. 2002; 9(15): 1007-1009.
27. Martens P, Caselli M, De Lombaerde P, Figge L, Scholte JA. New directions in globalization indices. *Globalizations*. 2015; 12(2): 217-228
28. Miralamli P. The assessment of the gini concentration ratio (gini coefficient). *Economic Development/ECON*. 2018; 1-3.
29. Munir K, Bukhari M. Impact of globalization on income inequality in Asian emerging economies. *International Journal of Sociology and Social Policy*. 2020; 40(1/2): 44-57.
30. Özcan G, Özmen İ. Küreselleşme yükselen ekonomilerde gelir dağılımını etkiler mi?, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018; 8 (2): 35-52.
31. Park KH. Education, globalization and income inequality in Asia. *Tokyo: Asian Development Bank Institute*. 2017; ADBI Working Paper 732: 1-20.
32. Pesaran MH. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Discussion Paper No. 1240
33. Sayın AA. (2019). Küresel tedarik zinciri yönetimi, Editör: M. Öz içinde, *Küresel Pazarlama Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi*, (s. 127-159), Konya: Eğitim Yayınevi.
34. Stiglitz JE. (2002), *Globalization and its discontents*. New York: W. W. Norton.
35. Şen H, Sağbaş İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası*. İkinci Baskı, Kalkan Matbaacılık, Ankara.
36. Tatoğlu FY (2017). *Panel zaman serileri analizi: Stata uygulamalı*, Beta Yayınları, İstanbul.
37. Tatoğlu FY (2018). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*, Beta Yayınları, İstanbul.
38. Uysal S, Vatanserver Deviren N. Küreselleşmenin gelir eşitsizliğine olan etkisinin analizinde yeni bir yöntem: küresel gelir dağılımı endeksi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016; 9(44): 1250-1259.
39. Ürper T. (2018). Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
40. Wooldridge JM. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel*

data. Cambridge, MA: MIT Press.

41. Yasmin B, Siti Nur Ain M, Noraida, AW. The effect of globalization on income inequality in ASEAN-5. *Journal Of Economics and Management Science*. 2016; 2: 12-20.
42. Yue L. Globalization and inequality in China. *Northeastern Research*. 2010; 18(19): 1-13.
43. Yücel D, Altıntaş H. Küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ve gelir dağılımı üzerine karşılaştırmalı bir analiz, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2019; 53:1-22.

**Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişim İndeksi
Arasındaki İlişki:
OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz**

Kurtuluş BOZKURT¹

M. Özgür YANARDAĞ²

1 Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 09000, Aydın/
Türkiye, e-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr

2 Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 09000, Aydın/
Türkiye, e-mail: ozguryanardag@adu.edu.tr

Giriş

Kalkınma sürecinin nihai hedefi olarak tanımlanan İnsani Gelişme ile daha genel refah için literatürde biraz da kusurlu bir araç olarak tanımlanan Ekonomik Büyüme karşılaştırmaları son yılların küreselleşen dünyasında önemli bir yer etmektedir. Benzer şekilde, artan gelir hane halkı ve hükümetlerin sahip olduğu seçenek ve yetenek yelpazesini artıracacağı ölçüde de, ekonomik büyüme insani gelişmeyi artıracaktır. Bu makale, bu ilişkileri ve ilgili iki yönlü bağlantıları analiz etmektedir.

İnsani Gelişme Endeksi, her ülkedeki insan kaynaklarının gelişimini ölçen bileşik bir endeks olup, beklenen yaşam süresi, kişi başına düşen gelir, öğrenim gören ortalama yıl sayısı ve eğitim yılı sayısının dört göstergesinin oluşması beklenmektedir. İnsani Gelişme Endeksi'ne göre ülkeler; insani gelişmenin yüksek olduğu ülkeler, yani yüksek insani gelişme gösteren ülkeler ve insani gelişme oranlarının orta ve düşük olduğu ülkeler olarak ikiye ayrılmaktadır. (Khodabakhshi, 2011: 251).

Gelişimin hedefi, insanların uzun ve sağlıklı yaşayabileceği ve bilginin yararlanabileceği koşullar yaratmaktır. İnsan Kaynakları Gelişimi Endeksi, her ülke için ekonomik kalkınmanın önemli göstergelerinden biri ve ekonomik kalkınmada etkili bir rol olarak kabul edilmektedir. İnsani gelişme, temel kalkınma fikri olarak yani, sadece bir parçası olan, içinde yaşanılan ekonominin zenginliğinden ziyade, insan hayatının zenginliğini iletirmekle ilgilenmektedir. İnsani gelişme endeksleri, insani gelişmenin farklı alanlarındaki ülke başarılarının bir değerlendirmesini sağlamaktadır. İnsani Gelişme Endeksi, her ülkedeki başarıyı üç insani gelişme kriterine dayalı olarak ölçen bileşik bir endekstir: uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve iyi yaşam şartlarıdır.

İnsanlar her milletin gerçek zenginliğidir. İnsani gelişmenin amacı, insanların uzun bir ömür yaşayabileceği ve sağlıklı ve verimli bir fayda sağlayabileceği koşullar yaratmaktır. Dolayısıyla kalkınma, yaşam kalitesinin iyileştirilmesinin bir başlangıcıdır ve hem altyapı, konut kalitesi ve genel olarak yaşam standartları gibi materyalleri hem de eğitim, ifade özgürlüğü ve kültürel tezahür gibi manevi unsurları içermektedir.

İnsani gelişmenin önemli bir özelliği, sosyo-ekonomik kalkınmanın insanlar tarafından gerçekleştirildiğini ve bu nedenle insana, yani eğitim, öğretim ve kültür, mesleki eğitim ve sağlık alanlarına yapılan yatırıma dayalı insan potansiyelinin yaratılması ve mükemmelleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Mihaela, Georgiana, 2015: 118). Bütün bu nedenlerden dolayı insani gelişme, özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilgili olmak üzere küresel politika gündemlerinde giderek daha fazla yer almaktadır (Susnik, Zaag, 2017: 1705).

Literatür Taraması

Cutler ve diğerleri (2006), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri 20. y.y boyunca analiz etmişlerdir. Toplam GSYİH ile İGE (İnsani Gelişim Endeksi) arasında zayıf korelasyon tespit etmişler ve farklı ülkelerin refahı nasıl yeniden dağıttığına, hangi sektörlere ve bu harcamaların sektörlere tahsis edildikten sonra ne kadar etkili olduğuna bağlı olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç, basit ulusal servet birikiminin, İGE'nin de yansıttığı gibi, genel yaşam standartlarını yükseltmede genellikle etkisiz olduğunu göstermektedir. Ancak kişisel servet, ulusal servetin aksine, örneğin özel eğitim yoluyla, daha iyi okullara sahip alanlara taşınma yoluyla veya ek ders dışı etkinlikler ve özel dersler yoluyla daha iyi eğitim seviyeleri sağlamak için doğrudan kullanılabilir.

Marmot (2012), 1970-2005 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri panel veri analizi tekniğiyle incelemiştir. Toplam GSYİH ile İGE (İnsani Gelişim Endeksi) arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Daha iyi sağlık hizmeti seçenekleri satın almak için kullanılabilir ve daha fazla kişisel servete sahip olanların (veya genellikle eşdeğer olarak daha yüksek bir sosyoekonomik statüye sahip olanların) daha uzun yaşama eğiliminde oldukları öne sürmüştür.

Case ve Deaton (2003), Grossman Modeli'ni kullanarak, 1986-2001 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, National Health Interview Survey (NHIS) verilerini göz önüne alarak; Hurt, Ronsmans ve Saha (2004), Bangladeş'in kırsal bölgelerinde, 1982-1998 yılları arasında panel veri analizi yaparak, toplam GSYİH ile İGE arasındaki çift yönlü bir ilişkinin olduğu sonuçlarına varmışlardır. Ancak iki değişken arasındaki baskın nedensellik belirsizdir. Daha iyi eğitim seviyeleri ve uzun süreli iyi sağlık dönemleri, daha yüksek gelire neden olabilir. Ayrıca hem ulusal hem de kişisel geliri artıran ücretli işler de İGE'nin yükselmesine yardımcı olur.

Blum (2013), farklı ülkelerde 19. ve 20. y.y'de yaptığı istatistiki analizde, daha yüksek eşitlik seviyelerinin, özellikle servet eşitliğinin, bir popülasyonda daha yüksek genel refah seviyelerine yol açtığı öne sürülmüştür.

Ravallion (2014), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde Gini Katsayıları'nı kullanarak, 1980-2010 yılları arasında, istatistiki rakamları da göz önüne alarak yaptığı analizde, bir nüfus içindeki eşitsizliğin, insani gelişmeyi teşvik etmeyeceği, refah ve kaynakların adil dağılımını önleyeceği ve nihayetinde bir ülkedeki büyüme beklentilerini durdurabileceği sonucuna varmaktadır.

Ranis (2004), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, UNDP Human Development Report'a göre 1960-1990 arası yaptığı analizde, insan kapasitesi ve özgürlüğün artmasının ekonomik performansın artmasına yol açtığını ve insani gelişmenin kalkınma üzerinde önemli bir etkisi olacağı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde, gelir artışının

aynı ölçüde hanehalkı ve aynı zamanda hükümetler için fayda sağlayan seçenek ve yetenek çeşitliliğini artırdığı ölçüde; bu şekilde büyüme insani gelişmeyi artıracaktır.

Ramirez ve diğerleri (1998), 1960-1992 yılları arasında, 76 gelişmekte olan ülkede yaptıkları panel veri analizinde, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki bağlantıları araştırırken, biri ekonomik büyümeden insani kalkınmaya, diğeri ise ters yönde, insani gelişmeden ekonomik büyümeye doğru iki yönlü ilişki tanımlamışlardır. Hem böyle bir yön olarak hem de sosyal hizmetler ve eğitim için yapılan kamu harcamaları, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli bağlantılardır sonucuna varmışlardır. Yatırım oranı ve gelir dağılımı bağlantıları ise, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için önemlidir.

Sen (2000), 1980 sonrası gelişmekte olan ülkeler için, Human Development Report'u göz önüne alarak sosyo-ekonomik bir analiz yapmıştır. Gelir büyümesi, ekonominin kaynaklar üzerindeki hakimiyetini kapsadığı için bireylerin yeteneklerini ve dolayısıyla bir ulusun insani gelişmesini doğrudan artırmada ana katkı yapmaktadır. Örneğin, Hindistan'ın Kerala eyaleti vatandaşlarının yaşam beklentileri ve okuryazarlık oranları birçok gelişmiş ülkeninkiyile karşılaştırılabilir olmasına rağmen, bu tür ülkelerin vatandaşlarının gelişmiş ülkelerin vatandaşlarına göre daha iyi barınma, ulaşım veya eğlence gibi çok çeşitli faktörlere ulaşmada gelir olarak düşük kalmaktadır. Bir araç olarak GSYİH'nın İGE üzerindeki önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, GSYİH'nın hem özel harcamalar hem de hükümet programları aracılığıyla okuryazarlık ve sağlık çıktıları üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Dolayısıyla, yüksek gelirler diğer önemli insani gelişme hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırdığı ölçüde, insani gelişme üzerinde de dolaylı bir etkiye sahiptir.

Anand ve Ravallion (1993), 1990 Human Development Report'u (İnsani Kalkınma Raporu) göz önüne alarak sosyo-ekonomik bir analiz yapmışlardır. Ekonomik büyümenin İGE üzerindeki etkilerinin çoğunun, merkezi veya yerel hükümet bütçe harcamalarından kaynaklanacağını bulmuşlardır. Ancak, bu etkinin gücü tamamen harcama hedeflemesi ve dağıtımının etkinliğine bağlıdır. Hükümet, İGE iyileştirme için en yüksek potansiyele sahip ilköğretim ve sağlık gibi öncelikli sektörleri belirlemelidir. İGE için devlet harcamaları ağırlıklı olarak düşük gelir gruplarına ve bölgelere dağıtılmalıdır, çünkü burada en yüksek marjinal etkinin yaşanacağı yer burasıdır. Hükümet ayrıca bu harcamaları verimli bir şekilde tahsis edecek kurumsal kapasiteye sahip olmalıdır.

Yine aynı raporun 2000 yılına göre yapılan analizde, Rajkumar ve Swaroop (2002), Afrika, Latin Amerika ve Yeni Zelanda'yı dikkate alarak, ekonomik büyümenin İGE üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, kamu harcamalarının etkililiğinin yönetim kalitesine bağlı olduğunu ve hükümetin hesap verme sorumluluğunun önemli bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Burada-

ki ampirik kanıt daha belirsiz olsa da, teori; merkezi olmayan, yerel olarak hesap verebilir bir hükümet sisteminin kaynak tahsisi ve hizmet sunumunda avantajları olabileceğini öne sürmektedirler.

Birdsall, N., Ross, D., Sabot, R. (1995), Doğu Asya ülkelerinde, 1980-1990 yılları arasında analiz yapmışlardır. İnsani gelişmenin çeşitli bileşenlerinin her birinin ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Örneğin eğitim, işgücü verimliliği üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Malezya, Gana ve Peru'dan alınan verileri kullanarak yaptığı panel veri analizinde bir çiftçinin okuldaki her fazladan yılı, üretimde yıllık % 2-5 artışa neden olmaktadır.

Dufflo (2001), 1974-1978 yılları arasında, Endonezya'da yaptığı panel veri analizi sonucunda, ekonomik büyüme ile birlikte, 1000 çocuk başına inşa edilen her ek okul için ücretlerde % 1,5 ila 2,7 arasında bir artış tahmin etmektedir. Verimlilik üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra eğitim, yenilik ve teknolojik gelişmelerin oranını da etkilemektedir. Dolayısıyla Toplam GSYİH ile İGE (İnsani Gelişim Endeksi) arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Strauss ve Thomas (1998), 1993 World Bank Report'u (Dünya Bankası Raporu) göz önüne alarak sosyo-ekonomik bir analiz yapmışlardır. Sağlık ve beslenmedeki iyileştirmelerin üretkenliği ve geliri arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Uçan ve Koçak (2018), Human Development Report'u (İnsani Kalkınma Raporu) göz önüne alarak, 1990- 2015 yılları arasında Türkiye, İtalya, Almanya, Norveç ve Amerika Birleşik Devletlerini kapsayan bir Pedroni Eşbütünleşme analizi yapmışlardır. Büyüme (gelir) ile İGE arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir.

Erdem ve Çelik (2019), 1995-2014 yılları arasında 33 Afrika Ülkesi'nin panel veri analizini yapmışlardır. İGE ile büyüme (gelir) arasında pozitif bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İGE ile eğitim değişkenleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki, İGE ile sağlık arasında pozitif ancak anlamsız bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlar kısa dönemli sonuçlardır. Uzun dönem ARDL analizlerine göre İGE ile büyüme (gelir) arasında negatif ve anlamlı, yine İGE ile sağlık-egitim arasında pozitif, anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Yöntem ve Uygulama

Çalışmanın yöntem kısmından panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada incelenen ülkeler OECD ülkeleridir ve söz konusu ülkelere ait Kişi Başına GSYİH verileri OECD'nin İstatistiki Veri Tabanından alınmıştır. İnsani Gelişim Endeksi verileri ise Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişim Veri (1990-2018) Bankasından alınmıştır. Bu noktada sağlıklı verilere ulaşılabilen ülkelere ait serilerden 1990-2018 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur.

Söz konusu ülkeler ise Almanya, Avusturalya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, G. Kore, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelande ve Yunanistan'dır. Çalışmada, ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına GSYİH, İnsani Gelişimin göstergesi olarak ta İnsani Gelişim Endeksi kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin tanımlamalar Tablo 1'de verilmiştir ve değişkenlerin logaritmik formları analizlerde kullanılmıştır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Sembol	Açıklama
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	gsyih	Sabit Fiyatlarla, mevsimsellikten arındırılmış, harcama yöntemine göre hesaplanmış (ABD Doları)
İnsani Gelişim Endeksi (HDI)	ige	Yaşam beklentisi endeksi, Eğitim endeksi ve GNI endeksi kullanılarak hesaplanmıştır (Detaylı bilgi için İnsani Gelişim Raporu, 2019'a bakınız)

Çalışmanın yöntem kısmında ise öncelikle serilere ilişkin açıklayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Açıklayıcı İstatistikler

Değişkenler	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
gsyih	899	30399,58	20546,44	1731,209	118823,6
ige	899	0,840245	0,0658786	0,579	0,954

Tablo 3'te ise yatay kesit bağımlılığını tespit eden Breusch Pagan LM Test İstatistiği sonuçları verilmiştir. Tablo 3'e bakıldığında her iki serinin de yatay kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Değişkenler	LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
gsyih	11019,93	0,0000
ige	8245,72	0,0000

Bir sonraki aşamada ise Peseran (2004; 2006)'a ait Panel Birim Kök Testleri ile serilerin durağan olup olmadığı incelenmiştir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere yapılan analiz sonucunda GSYİH serisinin düzeyde durağan olmadığı ancak bir farkı alındığında durağanlaştığı tespit edilmektedir. İnsani Gelişim Endeksi serisinin ise %1 anlamlılık düzeyinde, düzeyde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 4: CADF Testi Sonuçları

		Z İstatistiği	Olasılık Değeri
gsyih	Düzye	-0,388	0,349
	Bir Farkta	-21,661	0,000
ige	Düzye	-2,761	0,003

Bu noktada GSYİH serisi ile İnsani Gelişim Endeksi serileri arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek için Westerlund testi yapılmıştır. Sonuç olarak 5 numaralı tabloda da görüldüğü üzere her iki seri arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Westerlund (2007) Testi Sonuçları

Test	Değeri	Z-İstatistiği	Olasılık Değeri
G_t	-3,235	-9,028	0,000
G_a	-8,793	-1,635	0,051
P_t	-12,556	-4,290	0,000
P_a	-10,338	-7,258	0,000

Çalışmada eş bütünlük analizinden sonra kurulan modelin eğim heterojenliği içerip içermediğini tespit etmek için temel hipotezi eğim homojenliğinin bulunduğu varsayımına dayanan Blomquist & Westerlund (2013)'ün geliştirdiği eğim heterojenliği testi yapılmış ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Slope Heterogeneity Test Sonuçları

	Değer
$\tilde{\Delta}$	-4.385**
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-4.572**

Note: ** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6’da yer alan eğitim heterojenliği analiz sonuçları; eğitim homojenliği üzerine kurulan temel hipotezi ret etmektedir, dolayısıyla modelin eğiminin heterojen olduğunu ifade etmektedir.

Son olarak iki seri arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek için Dumitrescu & Hurlin (2012) Granger Nedensellik testi yapılmıştır. 7 numaralı tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre sırasıyla 1, 2, 3, ve 4 gecikmeli değerlerde, hem insani gelişim endeksinden kişi başına GSYİH’ya doğru hem de kişi başına GSYİH’dan insani gelişim endeksine doğru çift taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmektedir.

Tablo 7: Dumitrescu & Hurlin (2012) Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Lag Order= 1		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
<i>ige</i> → <i>gsyih</i>	2,4290	5,6260**	4,5470**
<i>gsyih</i> → <i>ige</i>	2,8740	7,3778**	6,0546**
	Lag Order= 2		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
<i>ige</i> → <i>gsyih</i>	4,4959	6,9483**	5,2558**
<i>gsyih</i> → <i>ige</i>	5,4206	9,5226**	7,3726**
	Lag Order= 3		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
<i>ige</i> → <i>gsyih</i>	5.2449	5.1028**	3.3323**
<i>gsyih</i> → <i>ige</i>	6,0394	6,9087**	4,7317**
	Lag Order= 4		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
<i>ige</i> → <i>gsyih</i>	6,9606	5,8280**	3,3601**
<i>gsyih</i> → <i>ige</i>	7,6386	7.1626**	4.3136**

Note: ** %1 ve *** %5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Sonuç

Küresel kalkınma, insani gelişme ve her ikisinin de nasıl hızlandırılacağı ülkeler için bir süredir önemli politika soruları olmuştur ve kalkınma hedeflerinin ve son zamanlarda çoğu insani gelişmeyle ilgili olan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin benimsenmesiyle özel dikkat çekmiştir. Devletlerin gelişmesi, kalkınması 1980'lere kadar olan süreçte yalnızca gelir (GSYİH) eksensiydi. 1980'lerden sonra artık insani gelişme kavramı güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak üretimin artması bunun için önemli bir faktördür. Yani bir nevi sosyo-ekonomik olarak ileri seviyelere gitmek ülkelerin ana amaçları olmuştur. İnsani gelişme kavramından ilk bahseden kişilerin başında Amartya Sen gelmektedir.

Ekonomik büyümenin, bir ulusun insani gelişme düzeyi üzerindeki etkisi ve yine aynı şekilde insani gelişmenin, ekonomik büyüme üzerinde çok önemli etkileri mevcuttur. Aynı zamanda bu etkileşimler toplumun diğer koşullarına da bağlıdır. Burada önemli olan, hem hane halkı içinde mikro düzeyde hem de makro düzeyde gelir dağılımının rolüdür. Makro düzeyde, ekonomik büyümeden gelen gelirin dağılımı, insani gelişme üzerinde de güçlü bir etkiye sahip olacaktır. Gelir, insani gelişmenin artmasında önemli bir unsurdur ve nüfusun gerçek ihtiyaçlarına hükümet programlarından daha yakından yanıt verebilir. Bununla birlikte, gelir her zaman insani gelişmeye azami katkıda bulunan mallara ve hizmetlere gitmeyebilir.

İnsani gelişme, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilere sahiptir. İnsani gelişme, daha geniş bir kavramı temsil etse de, birçok unsuru daha geleneksel beşeri sermaye kavramı ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla, insani gelişme zorunlu olarak beşeri sermaye ile ilişkili olduğu ve beşeri sermaye bir ulusun ekonomik büyümesini etkilediği ölçüde, insani gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olması kaçınılmazdır.

İGE (eğitim-sağlık-gelir) ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin pozitif bir şekilde var olabilmesi için kaynakların adil dağılımına yönelik yatırım çalışmaları ülkelerin siyasi otoriteleri tarafından yapılmalıdır. Yani hükümet politikalarının güçlü etkileri vardır. İnsani gelişime yönelik iyileştirmeleri gerçekten de sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için bir ön koşulsa, bir ülkeyi insani gelişim olarak eşik seviyesinin üzerine çıkarmak için hükümet politikası ve kamu finansmanı gereklidir. Eğitim ve sağlık düzeylerini iyileştirmek öncelikli olmalı veya en azından büyümeyi doğrudan geliştirme çabalarıyla birlikte hareket edilmelidir.

Ekonomik büyüme, yalnızca gelir elde etmek için tek bir olasılığın kapsamına odaklanır. Ancak insani gelişme, tüm olasılıkların yani ekonomik, sosyal, kültürel ya da politik olarak ele alınmasını gerektirir. Böylece gelir, insani gelişme için bir araç olur. Bu nedenle, ekonomik büyüme insani gelişme için gerekli ancak

yeterli değildir. Ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın ve her şey ne kadar iyi planlanırsa da, eğitimin her şeyden önce sosyal bir faydadır. Esas olarak topluma hizmet eder ve ancak o zaman ekonomiye de hizmet etmiş olur. Bu konuda nasıl hareket edilirse edilsin, eğitimden refaha sıçrama, ekonomik uzmanlaşmadan geçme, önemli bir adımı, yani sosyal adımı dikkate almadan yapılamaz. Eğer bu sosyal aşama atlanırsa ve doğrudan kâra odaklanılırsa, başarı bir süreliğine olur, ancak kalıcı olmaz.

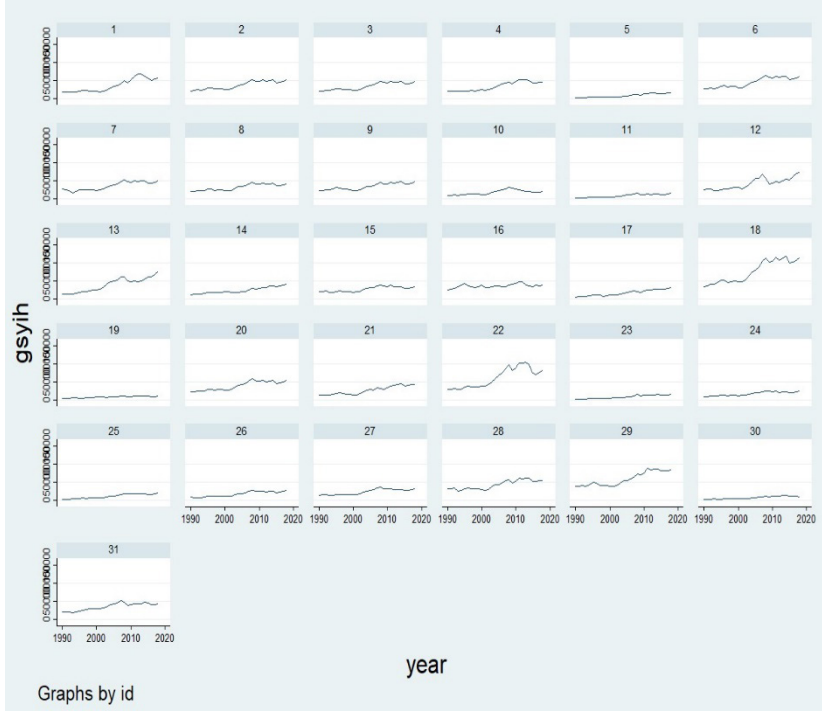
Kaynakça

1. Anand S, Ravallion M. Human Development in Poor Countries: On the Role of Private Incomes and Public Services. *The Journal of Economic Perspectives*, 1993 7 (1): 133-150.
2. Birdsall N, Ross D, Sabot R. Inequality and Growth Reconsidered: Lessons from East Asia. *World Bank Economic Review*, 1995 9.
3. Blomquist J, Westerlund J. Testing Slope Homogeneity in Large Panels with Serial Correlation. *Economic Letters*, 2013 121(3): 374-378.
4. Blum M. The Influence of Inequality on the Standard of Living: Worldwide Anthropometric Evidence from the 19th and 20th Centuries. *Economics and Human Biology*, 2013 11(4), 436-452.
5. Breusch TS and Pagan AR. The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 1980 47 (1): 239-253.
6. Case A, Deaton A. Broken Down by Age and Sex: How Our Health Declines (NBER Working Paper No. 9821). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. 2003.
7. Cutler DM, Deaton AS, Lleras-Muney A. The Determinants of Mortality (NBER Working Paper No. 11963). Cambridge, 2006.
8. Duflo E. The Medium Run Effects of Educational Expansion: Evidence from a Large School Construction Program in Indonesia. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics Working Paper, 2001: 01/46.
9. Dumitrescu E-I, Hurlin C. Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 2012 29 (4): 1450-1460.
10. Erdem E, Çelik B. İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2019 9(9): 13-36.
11. <https://stats.oecd.org/>
12. Hurt LS, Ronsmans C, Saha S. Effects of Education and Other Socioeco-

- conomic Factors on Middle Age Mortality in Rural Bangladesh. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 2004 58: 315–320.
13. Khodabakhshi A. “Relationship between GDP and Human Development Indices in India. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2011 2(3): 251-253.
 14. Marmot M. Social Determinant of Health Inequality. *Lancet*, 2012 365: 1099–1104.
 15. Mihaela ND, Georgiana CO. Correlations Between Human Development and Economic Growth. *Annals of the Constantin Brancuși University of Targu Jiu, Economy Series*, 2015 1(1): 118-122.
 16. Pesaran MH. General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels (Cambridge Working Papers in Economics No. 0435). 2004.
 17. Pesaran, MH. A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross Section Dependence (Cambridge Working Papers in Economics No: 0346). 2006.
 18. Rajkumar A, Swaroop SV. Public Spending and Outcomes: Does Governance Matter?. *World Bank Working Paper No.:* 2840, 2002.
 19. Ramirez A, Ranis G, Stewart F. Economic Growth and Human Development, Working Paper Yale University. 1998 18.
 20. Ranis G. Human Development and Economic Growth. *Yale University Center Discussion Paper No.887*. 2004.
 21. Ravallion M. Income Inequality in the Developing World. *Science*, 2014 344: 851–855.
 22. Sen A. A Decade of Human Development. *Journal of Human Development*, 2000 1(1).
 23. Strauss J, Thomas D. Nutrition, and Economic Development. *Journal of Economic Literature*, 1998 36(2): 766-817.
 24. Susnik J, Zaag PV. Correlation and Causation Between the UN Human Development Index and National and Personal Wealth and Resource Exploitation. *Economic Research-Ekonomiska istRazivanja*, 2017 30(1): 1705-1235.
 25. Uçan O, Koçak E. İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünlük Örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 2018 1(2): 55-61.
 26. UNDP. Human Development Report 2019. 2019, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
 27. Westerlund J. Testing For Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 2007 69(6): 709-748.

EKLER

EK 1: Kişi Başına GSYİH serisine ait grafikler

1 (Avusturalya), 2 (Avusturya), 3 (Belçika), 4 (Kanada), 5 (Şili), 6 (Danimarka), 7 (Finlandiya), 8 (Fransa), 9 (Almanya), 10 (Yunanistan), 11 (Macaristan), 12 (İzlanda), 13 (İrlanda), 14 (İsrail), 15 (İtalya), 16 (Japonya), 17 (G. Kore), 18 (Lüksemburg), 19 (Meksika), 20 (Hollanda), 21 (Yeni Zelanda), 22 (Norveç), 23 (Polonya), 24 (Portekiz), 25 (Slovakya), 26 (Slovenya), 27 (İspanya), 28 (İsveç), 29 (İsviçre), 30 (Türkiye), 31 (İngiltere)

EK 2: İnsani Gelişim Endeksine ait grafikler

1 (Avustralya), 2 (Avusturya), 3 (Belçika), 4 (Kanada), 5 (Şili), 6 (Danimarka), 7 (Finlandiya), 8 (Fransa), 9 (Almanya), 10 (Yunanistan), 11 (Macaristan), 12 (İzlanda), 13 (İrlanda), 14 (İsrail), 15 (İtalya), 16 (Japonya), 17 (G. Kore), 18 (Lüksemburg), 19 (Meksika), 20 (Hollanda), 21 (Yeni Zelanda), 22 (Norveç), 23 (Polonya), 24 (Portekiz), 25 (Slovakya), 26 (Slovenya), 27 (İspanya), 28 (İsveç), 29 (İsviçre), 30 (Türkiye), 31 (İngiltere)

**Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme:
Oecd Ülkeleri İçin Bir Zaman Serisi Analizi**

Aytaç PEKMEZCİ¹

M. Özgür YANARDAĞ²

Kurtuluş BOZKURT³

1 Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, 48000, Menteşe, Muğla/ Türkiye, e-mail: aytac0803@yahoo.com

2 Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 09000, Aydın/ Türkiye, e-mail: ozguryanardag@adu.edu.tr

3 Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 09000, Aydın/ Türkiye, e-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr

Giriş

Gelir ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemeye olan ilgi giderek artmaktadır. Ülkelerin ekonomik yapıları ve sağlık harcamaları birbirlerinden farklılıklar göstermesine rağmen, kişi başına gayri safi yurtiçi hasılaya göre ülkeler için sağlık harcamalarında artış eğilimi vardır. 1980'lerde birçok kişi büyümenin etkilerini analiz etmiş; eğitim, sağlık, Ar-Ge, teknolojik gelişmeler, hükümetin yeni fonksiyonları, bilgi birikimi, finansal gelişmeler, ölçek ekonomileri, gelir dağılımı ve daha birçok üretim faktörünün etkilerini farklı bir perspektiften anlamaya çalışmışlardır.

Ekonomistler, 1990'ların başında verimlilik ve büyümenin belirleyicisi olarak beşeri sermayenin rolüne daha fazla vurgu yapmaya başlamışlardır. O zamandan beri, ekonomik büyümede sağlık ve eğitimin önemi büyük ilgi görmüş ve son on yılda beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu konusunda güçlü bir fikir birliği ortaya çıkmıştır. Beşeri sermayenin ana kaynaklarından birini oluşturan eğitime ek olarak, toplumun sağlık düzeyi de önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ilgili literatüre değinilecek, daha sonra OECD Ülkeleri için sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilecektir.

Literatür

Sağlık harcamaları insanın genel refahı için merkezi olmasının yanında, artan verimlilik ve genel ekonomik büyüme ile bir ekonominin gelişmesi noktasında önemli bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerin toplumları için iyi bir sağlık hizmeti elde etmek amacıyla günümüzde neden muazzam çabalar harcadığını da göz önüne sermektedir. Sağlık harcamaları beşeri sermayenin temel bileşenlerinden biridir ve sağlık harcamalarındaki artış ile sağlık alanındaki gelişmeler beşeri sermayenin kalitesini artırmaktadır. Dolayısıyla sağlık alanındaki bu gelişmeler beşeri sermayenin kalitesini artırması nedeniyle de ekonomik büyüme ve kalkınma içinde önemli bir girdi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili olarak zaman serisi analizi yapılmış çalışmalara ve sonuçlarına ilişkin aşağıda Tablo 1'de bir literatür Özeti verilmiştir.

Tablo1: Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Bazı Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazar (Yıl)	Örneklem Grubu	Analiz Yöntemi	Sonuç
A. Maduka, C. Madichie, S. Ekosiobi (2016)	Nijerya (1970-2013)	- Değiştirilmiş WARD istatistiğine (χ^2 dağılımı) dayanan nedensellik analizi Toda ve Yamamoto (TY) - Johansen Eşbütünleşme testi	Çalışmanın değişkenlerinin değişen entegrasyon sırasına rağmen, hala uzun çalışma denge ilişkisine sahip olduklarını göstermektedir. TY nedensellik testi, hükümet sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemediğini, ancak dolaylı olarak ölüm oranı ve yaşam beklentisi gibi sağlık sonuçları yoluyla olduğunu göstermiştir. Bu nedenle çalışma, sağlık harcamalarını hedefleyen politika eylemleri ekonomik büyümeyi teşvik etmek istediğinde, hükümetin her zaman sağlık sonuçlarını (ölüm oranı ve yaşam beklentisi) dikkate alması gerektiği sonucuna varmaktadır.
R. Ak (2012)	Türkiye (2001-2006)	- Birim Kök Testi - Johansen Co-integration Test	Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olmasına rağmen, seri arasında kısa süreli bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.
D.Temiz, S. Korkmaz (2007)	Türkiye (2001-2006)	- Johansen Eş Uyum testi - Hata Düzeltme Modeli	Doğumda yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranları sağlık düzeyini temsil eden değişkenler olarak alınmış ve ekonomik büyüme reel GSMH ile ifade edilmiştir. Deneysel sonuçlar doğumda beklenen yaşam süresi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve iki yönlü nedensellik ilişkisi göstermesine rağmen, bebek ölüm hızlarından ekonomik büyümeye negatif tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.
G. K. Brempong, M. Wilson (2004)	Sahraaltı Afrika ve OECD Ülkeleri (1975-1994) (1961-1995)	- Panel Veri Analizi, - Zaman Serisi Analizi	Sağlık harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu yönündedir.
İ. Arslan, M. V. Eren, S. Kaynak	Türkiye (1975-2012)	- ADF ve PP Birim Kök Testleri	Analiz sonucunda kalkınma ve sağlık göstergeleri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

(2016)		- Hatemi J Asimetrik Nedensellik Testi	
A. K. Al-howaish (2014)	Suudi Arabistan (1981-2013)	- Granger Nedensellik Testi	Ampirik bulgular, ekonomik büyümeden sağlık hizmeti harcamalarına kadar tek yönlü nedensel bir ilişki olduğunu göstermektedir.
A. S. Bakare, O. Sanmi (2011)	Nijerya (1963-1992)	- En Küçük Meydan Çoklu Regresyon Testi	Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.
S. N. Sulku, A. Caner (2011)	Türkiye (1984-2006)	- Johansen Çok Değişkenli Eşbütünleşme Testi	Ampirik sonuçlar, kişi başına GSYİH'deki % 10'luk bir artışın, nüfus artışını kontrol eden toplam kişi başına sağlık harcamasında % 8,7'lik bir artışla sonuçlandığını göstermektedir.
N. Akram, I. U. H Padda, M. Khan (2008)	Pakistan (1972-2006)	- Eşbütünleşme, Hata Düzeltme ve Granger nedensellik	Bulgular, sağlık göstergelerinden kişi başına GSYİH'ye kadar nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Kişi başına GSYİH, uzun vadede sağlık göstergelerinden olumlu bir şekilde etkilenmektedir. Ancak kısa vadede sağlık göstergeleri kişi başına düşen GSYİH'yi önemli ölçüde etkilememektedir. Bu durum sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.
J. Bukenya (2009)	ABD (1980-2004)	Granger Nedensellik testi	Ampirik bulgular iki değişken arasında zayıf fakat pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.
M. B. A. Sghari, S. Hammami (2013)	30 Gelişmekte Olan Ülke (1975-2011)	- Granger Nedensellik Testi - Toda ve Yamamoto Testi	Elde edilen sonuçlar iki yönlü Granger nedenselliğinin yaygın olduğunu göstermektedir.
C. Y. Kesbiç, G. Salman (2018)	Türkiye (1980-2014)	VAR Analizi	Kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyümede % 1,91, sağlık harcamalarının ise % 0,41 seviyesinde katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Yöntem ve Uygulama

Çalışmanın yöntem kısmında zaman serisi analizleri yapılmıştır ve çalışmada incelenen veri seti 1975-2018 dönemini kapsayan OECD'nin İstatistikî Veri Tabanından alınmış sağlıklı verilere ulaşılabilen OECD ülkelerine ait verilerdir. Söz konusu ülkeler ise ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fin-

landiya, G. Kore, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İzlanda, Japonya, Kanada, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yeni Zellanda'dır. Çalışmada, ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına GSYİH, sağlık harcamalarının göstergesi olarak kişi başına sağlık harcamaları kullanılmıştır. Değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenlere ilişkin Bilgiler

Değişken	Sembol	Açıklama
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	GSYİH	Sabit Fiyatlarla, mevsimsellikten arındırılmış, harcama yöntemine göre hesaplanmış (ABD Doları)
Kişi Başına Sağlık Harcamaları	SH	Milyar ABD Doları

Bu çalışmanın amacı **yıllık** olarak 1975 – 2018 dönemine ait seçilmiş OECD ülkeleri arasından bağımlı değişken GSYİH ile bağımsız değişken SH arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bunun için aralarında anlamlı model kurulabilen ülkeler için ADF birim kök testi ile değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek, aynı dereceden durağan ülkeler için uzun dönem ilişki olup olmadığını anlamak için Johansen eşbütünleşme testleri (λ_{max} ve λ_{trace}) yapılmıştır. Diğer taraftan kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak içinde Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Analiz çalışmasında Logaritmik - Logaritmik model en tutarlı sonuçlar verdiği için orijinal verilerin logaritmik halleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan testlerde literatürde en çok tercih edilen %5 anlamlılık düzeyi tercih edilmiştir.

Durağanlık için Birim Kök Testi

Çalışmanın başında 19 OECD ülkesi arasında çeşitli kriterlere göre en uygun model belirlenmiştir. Kurulan en uygun modelde katsayılar ve model anlamlı, modelin hatası ve hata kareler toplamı en küçük, belirlilik katsayısı 1'e yakın ve bilgi kriterleri istenilen aralıkta olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ayrıca modelden elde edilen hataların normal dağılıp dağılmadığı, otokorelasyon içerip içermediği ve değişen varyans olup olmadığı da kontrol edilmiştir. Bu kriterler kontrol edildikten sonra her bir ülke için en uygun modelin **Logaritmik-Logaritmik** olduğu görülmüştür. Bu yüzden sonraki analiz kısmında değişkenlerin gerçek değerleri yerine logaritması alınmış halleri kullanılacaktır.

Model belirlendikten sonra her bir ülke için incelenen değişkenlerin aynı dereceden durağan olup olmadığını belirlemek için literatürde en yaygın kullanılan

birim kök testlerinden **ADF** testi uygulanmıştır. Bu testi uygulamadan önce her bir ülkeye ait serilerin grafikleri görsel olarak incelenmiş, serilerde sabit terim ve trendin olduğu görülmüştür. Analiz sonucu değişkenlerin “**Trend + İntercept**” seçeneğine göre hesaplanan ADF birim kök test istatistiği olasılık değerleri Tablo 3’te verilmektedir.

Tablo 3: Ülkelere ait incelenen değişkenlerin ADF Birim Kök Testi Olasılık Sonuçları

Sıra No	Ülkeler	Değişkenler	Düzey Hali	Birinci Fark	İkinci Fark	Durağanlık Derecesi
1	Avustralya	LGSYİH	0,198	0,0016*		I(1)
		LSH	0,7488	0,0000*		I(1)
2	Avusturya	LGSYİH	0,6648	0,0023*		I(1)
		LSH	0,9652	0,0001*		I(1)
3	Belçika	LGSYİH	0,6966	0,0073*		I(1)
		LSH	0,6153	0,0039*		I(1)
4	Kanada	LGSYİH	0,5626	0,0019*		I(1)
		LSH	0,1607	0,1805	0,0025*	I(2)
5	Danimarka	LGSYİH	0,7365	0,0021*		I(1)
		LSH	0,3857	0,0001*		I(1)
6	Finlandiya	LGSYİH	0,1822	0,0037*		I(1)
		LSH	0,6136	0,0098*		I(1)
7	İzlanda	LGSYİH	0,0142*			I(0)
		LSH	0,2723	0,0026*		I(1)
8	İrlanda	LGSYİH	0,7936	0,0023*		I(1)
		LSH	0,604	0,0262*		I(1)
9	Japonya	LGSYİH	0,7653	0,001*		I(1)
		LSH	0,0049*			I(0)
10	Kore	LGSYİH	0,4292	0,0003*		I(1)
		LSH	0,1653	0,0008*		I(1)
11	Hollanda	LGSYİH	0,6532	0,0046*		I(1)
		LSH	0,9924	0,0021*		I(1)
12	Yeni Zelenda	LGSYİH	0,012*			I(0)
		LSH	0,5093	0,0068*		I(1)

13	Norveç	LGSYİH	0,3883	0,0022*		I(1)
		LSH	0,9069	0,0000*		I(1)
14	Portekiz	LGSYİH	0,9479	0,0047*		I(1)
		LSH	0,9919	0,0001*		I(1)
15	İspanya	LGSYİH	0,2921	0,0097*		I(1)
		LSH	0,9765	0,0118*		I(1)
16	İsveç	LGSYİH	0,5274	0,0013*		I(1)
		LSH	0,1242	0,0003*		I(1)
17	Türkiye	LGSYİH	0,5408	0,0000*		I(1)
		LSH	0,3967	0,0000*		I(1)
18	İngiltere	LGSYİH	0,1581	0,0000*		I(1)
		LSH	0,9137	0,0001*		I(1)
19	Amerika	LGSYİH	0,0658	0,0395*		I(1)
		LSH	0,5279	0,326	0,0003*	I(2)

Not: *: İlgili serilerin %5 anlamlılık düzeyine göre durağan olduğunu göstermektedir.

ADF birim kök testi ile “seri birim kök içerir yani durağan değildir” şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde test edilir. Ülkelere ait değişkenlerin hesaplanan test istatistiği olasılık değerleri 0,05’den küçük olduğunda kurulan H_0 hipotezi reddedilir ve incelenen serinin durağan olduğu söylenir. İncelenen seri düzeyde durağan değilse birinci veya ikinci farkında durağan olup olmadığı kontrol edilmelidir. Bu sayede her bir ülkeye ait incelenen değişkenlerin durağanlık dereceleri belirlenerek aynı dereceden durağan olup olmadığı kontrol edilmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde durağanlık dereceleri farklı olan 5 ülke (Kanada, İzlanda, Japonya, Yeni Zelanda ve Amerika) uzun dönemli ilişki için belirlenen Johansen eşbütünleşme testlerinin şartlarına uymadığı için analizden çıkartılmıştır. Ancak bu ülkeler için kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır.

Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin aynı dereceden durağan olan 14 ülke için uzun dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi (λ_{\max} ve λ_{trace}) uygulanmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu olarak verilerimiz yıllık olduğundan dolayı 2 girilmiş ancak gerek duyulduğu takdirde 4 değeri de girilmiştir. Optimal gecikme için Avusturya ve Portekiz’de SC, diğer ülkelerde AIC bilgi kriterine göre Johansen testi en uygun model tipi seçimi yapılmıştır. Ayrıca optimal gecikme uzunluğu belirlendikten sonra modelde otokorelasyon olup olmadığı da

incelenmiştir. Belirlenen en uygun modele göre değişkenler arasında hesaplanan eşbütünlük test istatistik olasılık değerleri Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: Aynı Dereceden Durağan Ülkelere ait İncelenen Değişkenlerin Eşbütünlük Test Olasılık Sonuçları

Ülkeler	Maksimum Gecikme	Optimal Gecikme	Johansen Model Tipi	λ_{Max}	λ_{Trace}
Avustralya	2	1	Quadratic (Trend + İntercept)	0,1820	0,0868
Avusturya	2	1	No Deterministik (No Trend + No İntercept)	0,0005*	0,0002*
Belçika	4	2	Quadratic (Trend + İntercept)	0,3948	0,3079
Danimarka	2	1	Linear (No Trend + İntercept)	0,2694	0,0839
Finlandiya	4	2	Quadratic (Trend + İntercept)	0,1644	0,0339*
İrlanda	4	2	Linear (No Trend + İntercept)	0,1760	0,1087
Kore	2	1	Quadratic (Trend + İntercept)	0,4145	0,0868
Hollanda	2	2	Quadratic (Trend + İntercept)	0,1946	0,1836
Norveç	2	2	Quadratic (Trend + İntercept)	0,5644	0,5527
Portekiz	2	1	Linear (No Trend + İntercept)	0,2598	0,0498*
İspanya	4	2	Linear (No Trend + İntercept)	0,0356*	0,0177*
İsveç	2	2	Linear (Trend + İntercept)	0,5654	0,3788
Türkiye	2	1	Linear (Trend + İntercept)	0,7397	0,7811
İngiltere	2	2	Quadratic (Trend + İntercept)	0,2276	0,1206

Not: *: Ülkelere ait serilerin arasında %5 anlamlılık düzeyine göre uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

Johansen testlerinde λ_{trace} eşbütünlük vektörlerin sayısını, λ_{max} eşbütünlük vektörlerin anlamlılığını sınamaktadır. Bu testler ile “değişkenler arasında eşbü-

tünleşme (uzun dönemli) ilişkisi yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde test edilir. Tablo 4 incelendiğinde Avusturya, Finlandiya, Portekiz ve İspanya’nın hesaplanan test istatistik olasılık değerleri 0,05’den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve incelenen değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirtilir. Ancak diğer ülkelerde herhangi bir uzun dönemli ilişki saptanamamıştır.

Granger Nedensellik Analizi

Aynı dereceden durağan ülkelere ait değişkenlerin aralarında kısa dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek için farklı Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Uzun dönemli ilişki saptanmayan ülkelerde kısıtlanmamış VAR (UVAR), ilişki saptanan ülkelerde ise kısıtlanmış VAR (VECM) modeli tercih edilmiştir. Ayrıca farklı düzeyde durağan ülkelerde ise Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Nedensellik testleri ile “değişkenler arasında kısa dönemli ilişkisi yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde test edilir. Hesaplanan test istatistik değerinin olasılık değeri 0,05’den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve incelenen ülkeye ait değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olduğu belirtilir. Analiz sonucu değişkenler arasında oluşan nedensellik analizinin olasılık değerleri sırasıyla Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 5: Uzun Dönemli İlişki Olmayan Ülkeye ait UVAR Granger Nedensellik Analiz Olasılık Sonuçları

Ülkeler	Maksimum Gecikme	Optimal Gecikme	LSH → LGSYİH	LGSYİH → LSH
Avustralya	8	6	0,1135	0,0809
Belçika	2	1	0,3555	0,4213
Danimarka	2	1	0,7411	0,2950
İrlanda	2	1	0,9119	0,1356
Kore	2	1	0,6535	0,1054
Hollanda	2	1	0,5552	0,9888
Norveç	2	1	0,3691	0,2864
İsveç	2	1	0,1354	0,1447
Türkiye	2	1	0,6985	0,0756
İngiltere	2	1	0,7543	0,0555

Not: *: Ülkelerin %5 anlamlılık düzeyine göre aralarındaki kısa dönemli ilişkinin yönünü göstermektedir.

Aynı dereceden durağan olup aralarında uzun dönemli ilişki saptanmayan ülkeler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için her bir değişkenin durağanlık derecesi kadar farkı alınarak yeni serileri elde ediliyor. Elde edilen yeni serilere maksimum gecikme uzunluğu olarak verilerimiz yıllık olduğundan dolayı 2 girilmiş ancak gerek duyulduğu takdirde 4 ve 8 değerleri de girilmiştir. AIC ve SC bilgi kriterlerine göre optimal gecikme uzunluğu belirlendikten sonra kurulan VAR modelde otokorelasyon olup olmadığı da ayrıca incelenmiştir. Tablo 5 incelendiğinde ülkelerin olasılık değerleri 0,05’den küçük olmadığı için kurulan H_0 hipotezi kabul edildiğinden hiçbir ülkede nedensellik (kısa dönemli) ilişkisi saptanamamıştır.

Tablo 6: Uzun Dönemli İlişki Olan Ülkelere ait VECM Granger Nedensellik Analiz Olasılık Sonuçları

Ülkeler	Maksimum Gecikme	Optimal Gecikme	LSH → LGSY-İH	LGSYİH → LSH
Avusturya	2	1	0,4044	0,7285
Finlandiya	4	2	0,1087	0,0364*
Portekiz	2	1	0,3488	0,0929
İspanya	4	2	0,1689	0,0055*

Not: *: Ülkelerin %5 anlamlılık düzeyine göre aralarındaki kısa dönemli ilişkinin yönünü göstermektedir.

Aynı dereceden durağan olup aralarında uzun dönemli ilişki saptanan ülkeler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için optimal gecikme uzunluğu ve en uygun Johansen model tipine göre VAR model kurulmuştur. Tablo 6 incelendiğinde Finlandiya ve İspanya ülkelerinde LGSYİH’den LSH’ya doğru tek yönlü nedensellik (kısa dönemli) ilişkisi görülmüştür. Ancak LSH’den LGSYİH’ya doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tablo 7: Farklı düzeyde Durağan Ülkelere ait **Toda-Yamamoto** Nedensellik Analiz Olasılık Sonuçları

Ülkeler	Maksimum Durağanlık Derecesi (d_{max})	Optimal Gecikme (k)	LSH → LGSYİH	LGSYİH → LSH
Kanada	2	2	0.3274	0.7994
İzlanda	1	2	0.2787	0.4108
Japonya	1	5	0.0013*	0.8170
Yeni Zelanda	1	2	0.8921	0.0748
Amerika	2	2	0.6612	0.0734

*: Ülkelerin %5 anlamlılık düzeyine göre aralarındaki kısa dönemli ilişkinin yönünü göstermektedir.

Farklı dereceden durağan ülkeler için uzun dönemli ilişki olup olmadığını araştırmadan önce incelenen değişkenlerden durağanlık derecesi maksimum olan (d_{max}) ile optimal gecikme uzunluğu (k) değerleri belirlendikten sonra değişkenlerin $k+d_{max}$ dereceden gecikmesi alınarak VAR model kurulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde sadece Japonya da LSH'dan LGSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik (kısa dönemli) ilişkisi görülmüştür. Ancak LGSYİH'dan LSH'a doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada OECD ülkelerinin Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme değişkenleri arasındaki ilişki 1975 – 2018 yıllık verilerine göre incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığı λ_{max} ve λ_{trace} testleriyle, kısa dönemli ilişki olup olmadığı Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analiziyle elde edilmiştir.

Gelişmekte olan incelenen 19 ülkenin hepsinde bağımlı değişken GSYİH ve bağımsız değişken SH arasında anlamlı bir Logaritmik-Logaritmik model kurulmuştur.

Durağanlık dereceleri farklı olan 5 ülke (Kanada, İzlanda, Japonya, Yeni Zelanda ve Amerika) belirlenen Johansen eşbütünleşme testlerinin şartlarına uymadığı için analizden çıkartılmıştır.

Durağanlık dereceleri I(1) olan 14 ülkeden λ_{max} ve λ_{trace} testlerine göre sadece Avusturya, Finlandiya, Portekiz ve İspanya ülkelerinin değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur.

Kısa dönemli ilişki için UVAR incelendiğinde uzun dönemli ilişki bulunmayan ülkelerde hiçbir yönde herhangi bir kısa dönemli ilişki görülmemiş, VECM incelendiğinde ise uzun dönemli ilişki bulunan ülkelerden Finlandiya ve İspan-

ya ülkelerinde Granger nedensellik analize göre LGSYİH'dan LSH'a doğru tek yönlü kısa dönemli ilişki bulunmuştur. Ancak LSH'dan LGSYİH'ya doğru herhangi bir kısa dönemli ilişkiye rastlanılmamıştır. Farklı düzeyde durağan ülkelerde Toda-Yamamoto nedensellik analizi incelendiğinde sadece Japonya ülkesinde LSH'dan LGSYİH'ya doğru tek yönlü kısa dönemli ilişki görülmüştür.

Dünyada bugün pek çok ülke, kaynakların etkin kullanılması konusu üzerinde yoğun olarak çalışmaya başladıktan sonra devletin sağlık hizmetleri konusundaki etkinliğini de irdelemiştir. Bu bağlamda devletin sağlık hizmetlerindeki geleneksel rolü olan hizmetin sunumu ile finansmanı konusu günümüzde değişime uğramaya, bu görev ve sorumluluğun ne ölçüde özel sektörle paylaşılacağı gündeme gelmiştir.

Günümüz dünyasında gelir ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemeye olan ilgi giderek artmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için büyüme ve sürdürülebilir büyüme geliştirmekte olan piyasa ekonomileri için önemli konulardır. Sermaye birikimi büyümenin önemli bileşenidir ve sağlık harcamaları sermaye birikimini arttırmanın bir yoludur. Ülkelerin ekonomik yapıları ve sağlık harcamalarında farklılıklar olmasına rağmen sağlık harcamalarında artış eğilimi vardır.

Ampirik sonuçlar, gelirin ülkeler arasındaki sağlık harcamalarındaki farkı açıklamak için önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Ekonomik büyüme meydana geldiğinde, sağlık harcamalarının toplam GSYİH içindeki payı artmıştır. Kavramsal olarak, sağlıklı bir insan sadece daha etkili ve verimli çalışamaz, aynı zamanda üretken faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilir. Sağlık harcamaları insan sermayesi yatırımının temel bir bileşeni olduğundan, harcamaların artma eğilimi emek verimliliğini, yaşam kalitesini ve genel refahı artırma eğiliminde olacaktır. Sağlık harcamaları yaşam beklentisini uzatmak, genel ve bebek ölüm oranlarını azaltmak için de yapılıdır. Bu nedenle sağlık harcamalarındaki büyümenin GSYİH üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Son yıllarda kalkınma düzeyinin sadece gelir düzeyine göre belirlenmediği ortaya çıkmıştır. Çünkü tek başına ekonomik büyüme sosyal refah artışını garanti etmez. Bu nedenle, 1970'ten önce kalkınma ve büyümenin milli gelirdeki artışa eşit olduğu düşünülmüştür.

Ancak 1970'den sonra gelişimi insancıl, sosyal, kültürel, çevresel ve yerel boyutlarla tanımlamayı amaçlayan yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüme kavramına ek olarak, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel eşitsizlik alanları da dikkate alınmaya başlanmıştır.

Çok yüksek gelir seviyeleri ve yüksek düzeyde insani gelişme sağlandığında, sağlık harcamalarının geliri korumak için önemli bir etkisi olduğu ve Avrupa ile Orta Doğu Afrika ve Asya ülkelerinde yüksek düzeyde insani gelişme olduğu söylenebilir.

Ampirik literatürde, ülkelerin sağlık durumu ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen, daha yüksek sosyal sağlık durumunun verimliliği arttırarak ülkenin kalkınması üzerinde olumlu bir etkisi olduğu konusunda fikir birliği bulunmaktadır.

Her ne şekilde olursa olsun sağlık hizmetlerinde etkinliğin sağlanması yani sağlık alanında daha etkin ve verimli yatırımların gerçekleştirilmesi ülkenin beşerî sermaye düzeyini geliştirerek verimliliğin ve teknolojik yeniliklerin gerçekleşmesine hizmet edecek, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırabilecek ve toplumsal refahın artmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

1. Ak R. The Relationship between Health Expenditures and Economic Growth: Turkish Case. *Int. J. Buss. Mgt. Eco. Res.* , 2012 3 (1): 404-409.
2. Akram N, Padda IUH, Khan M. The Long Term Impact Of Health on Economic Growth in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 2008 47(4): 487–500.
3. Alhowsaish AK. Healthcare Spending and Economic Growth in Saudi Arabia: A Granger Causality Approach. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 2014 5(1): 1471-1476.
4. Arslan İ, Eren MV, Kaynak S. Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi'. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016 31(2): 287- 310.
5. Bakare AS, Sanmi O. Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Study. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 2011 2 (2): 83-87.
6. Brempong GK, Wilson M. Health Human Capital and Economic Growth In Sub-Saharan African and OECD Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 2004 44(2): 296- 630.
7. Bukenya J. Do Fluctuations in Health Expenditure Affect Economic Growth?. *The Open Economics Journal*, 2009 2: 31-38.
8. Enders W. *Applied Econometric Time Series*, John Wiley and Sons. Inc., New York, 1995: 433.
9. Gökteş P, Pekmezci A, Bozkurt K. Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri Eviews ve STATA Uygulamaları. *Gazi Kitabevi, Ankara*, 2018: 211.
10. Gujarati DN. *Temel Ekonometri*. Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, *Literatür Yayıncılık, İstanbul*, 2005: 849.

11. <https://stats.oecd.org/>
12. Işığçok E. Değişkenler Arasında İlişkilerin Araştırılmasında Nedensellik Testleri ve Bir Uygulama Denemesi. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2004.
13. Kadılar C. Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi. Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000: 186.
14. Kesbiç CY, Salman G. Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespiti: 1980-2014 VAR Model Analizi. Finans Politik Ekonomik Yorumlar, 2018 639: 163-180.
15. Maduka A, Madichie C, Ekosiobi S. Health Care Expenditure, Health Outcomes, and Economic Growth Nexus in Nigeria: A Toda – Yamamoto Causality Approach. Unified Journal of Economics and International Finance, 2016 2(1).
16. Pekmezci A, Dilek M. The Comparison of Performances of Widely Used Cointegration Tests. Communications in Statistics - Simulation and Computation, 2016 45(6): 2070-2080.
17. Sghari MBA, Hammami S. Relationship Between Health Expenditure and GDP in Developed Countries. IOSR Journal of Pharmacy, 2013 3(4): 41-45.
18. Sulku SN, Caner A. Health Care Expenditures and Gross Domestic Product: The Turkish Case. Eur J Health Econ., 2011 12(1): 29-38.
19. Temiz D, Korkmaz S. Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1965-2005. TÜİK 16’ncı İstatistik Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 2017: 266-278.
20. Toda HY, and Yamamoto, T. Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 1995 66(1): 225-250.

**Sağlık Harcamaları, İlaç Ve Gıda Sektörünün;
İktisadi Büyüme İle İlişkisi:
Türkiye Analizi**

Dr. Levent AKSU¹

¹ Dr., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, Pazarlama Bölüm Başkanı, leventaksu71@hotmail.com,
ORCID iD: 0000-0002-2298-0762

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında sağlık en önemli argüman olarak gündemin başındaki yerini almıştır. “Corona Virüs” pandemi sürecinde ortaya çıkan salgın ve korunma tedbirleri en önemli tartışma konusu ve çözüm aranan olgu haline gelmiş, 21. yüzyılın ilk çeyreği dolarken, hem siyasi gelişmeleri, hem de ekonomi gündemini ikinci plana itecek kadar önem arz etmiştir. Bu konu büyük bir iktisadi kriz yaratacak ciddi sorunların temel argümanı olarak görülmektedir. Sonuçta bu durumun varlığı, sağlık, yaşam, gıda, ilaç ve iktisadi büyüme ile yakından alakalıdır ve bu olgular çalışmamızın ana noktalarını oluşturmaktadır.

Ulus devletler önümüzdeki yıllarda güçlerini korurken, nasıl bir beşeri sermaye politikasını benimseyeceklerdir? Bu beşeri sermaye politikasının başarılı olabilmesi için nasıl bir sağlık ve gıda üretim politikasına başvurulacaktır? İnsanlar için asıl konuşulması ve tartışılması gereken konu, dünyada ilaç sektörünün pazar olarak çok büyük meblağlara ve akıl almaz boyutlara ulaştığıdır. Öyle ki, ilaç üretimi gıda üretimini bile zaman zaman geçebilmektedir. Bu durumda dünya şu tartışmayı gündemine almalıdır. Sağlık için mutlaka ilaç gerekli midir? İlaç sağlığın olmazsa olmaz şartı mıdır? İlaç sektörüne verilen teşvik veya destek insana yapılan bir yatırım olarak mı görülmelidir? İlaç, insan için hayatta kalma yaşını mı yükseltmektedir? Gıda ile ilaç sektörü birbirinin tamamlayıcısı mı yoksa zıt iki sektör olarak mı algılanmalıdır? Bunun gibi pek çok soru bu çalışmamızın ortaya çıkmasında önemli bir nedensellik oluşturmuştur.

Aslında az gelişmiş ve bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde gıda üretiminde ciddi azalmalar veya dışarıya bağımlılık görülmektedir. Tarım ve gıda politikalarımızın yeniden ve başta aşağı revize edilmesi, ekolojik dengenin iyi kurulması gerekir. Sağlıklı bir fert için öncelikle iyi bir beslenme önemlidir. İyi bir beslenme, iyi bir gıda üretimi ile olur. İyi bir gıda üretimi dışa bağımlı olmadan ve kendi tohum ve üretim kanallarıyla mümkündür. İyi bir üretim sistemi kaliteli ve nicelikli beşeri sermaye ile olur. Bu döngünün iyi bir şekilde kurulması, ülkemizin kalkınmasına ve büyümesine çok büyük katkı sağlayacaktır.

2. SAĞLIK, İLAÇ VE GIDA SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ VE EKONOMİK ANALİZLERİ

Türkiye’de sağlık harcamaları, ilaç ve gıda sektöründe meydana gelen gelişmelerin iktisadi büyüme üzerinde ciddi etkileri ve sonuçları bulunmaktadır. 21. yüzyılın en temel ticari malları, çalışma konumuzu da oluşturan ve insanların en hayati ihtiyaçlarından olan 3 önemli konuda meydana gelecektir (Kurtoğlu, 2018:26);

- Gıda üretimi ve tüketimi,
- Sağlık hizmeti, sağlık harcamaları, ilaç sanayi ve insan ticareti,
- Su ve suyun kullanımı, paylaşımı ve sınır aşan sular.

Gıda sanayinin temel yapı taşı tarım sektörü ve tarımsal üretimdir. Gıda sanayinin aynı zamanda tüketici, çevre, enerji, teknik ve teknoloji gibi faktörlerle de karşılıklı ilişki içinde olmasının getirdiği dinamik yapı sürekli plan ve stratejiler düzenlemeyi zorunlu hale getirmektedir. Gıda sanayinin işleyeceği hammadde fiyatlarındaki değişim, kuraklık, kalite farklılığı gibi nedenler hammadde kaynaklarının daha verimli kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Gıda mal fiyatlarındaki dalgalanmalar küresel gıda fiyatlarına sürekli artış olarak yansımaktadır (Kalkınma Planı, 2014:1-2). Gıda üretim sorununun temeli üretimsizlikten değil, yükselen gıda fiyatlarından kaynaklanmakta ve beslenmektedir (Aysu, 2015:25). Sonuçta bu durum, dünyada gıda krizlerinin ortaya çıkmasında başrolü oynarken, temel olarak fiyat artışlarının oluşmasında etkisi olan başka önemli faktörlerde mevcuttur (Aysu, 2015:25; Kurtoğlu, 2018:29-30);

- İklimsel felaketler ve kuraklık durumları,
- Tarımsal tohum ve ürün stoklarının kaldırılması,
- Tarımda şirketleşme ve tekelleşme süreci,
- Gıda tüketimindeki değişiklikler ve buna bağlı olarak alışkanlıkların değişmesi,
- Gıda üzerinden yapılan fiyat spekülasyonları ve aracılardan aşırı kazanç güdüsü,
- Yeşil devrim adını verdikleri üretim sistemleri ile GDO'lu gıdaların dünya pazarlarında geniş bir yer tutması ve bunun yanında GDO'lu ürünlerin üretilmesine göz yumulması,
- “Fenni Gübreler” kullanarak toprağın çürütülmesi, gibi etkenler gıda üretiminin çok ciddi boyutlarda sorunlar barındırdığını göstermektedir.

Gıda sanayi alanında çok sayıda alt sektör bulunmaktadır. Gıda ürünlerinin üretim-satış sürecinde farklı aşamalar yer almaktadır ve sanayinin birçok sektörü ile ilişkisi söz konusudur. Her aşamada çeşitli teknik ve teknolojilerin uygulama alanı vardır. Bu bakımdan gıda sanayi pek çok alt sektörü ve alanı içinde barındıran önemli imalat sanayi koludur (Kalkınma Bakanlığı, 2014:2).

Nüfus miktarındaki hızlı artış, yeryüzünde hammadde, doğal kaynaklar, gıda üretimi, sağlık-egitim ve beslenme gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Zaten kıt olan üretim kaynaklarının optimal olarak kullanılmaması böyle bir sorunu günümüzde daha da tartışılır hale getirmektedir. Yeryüzü toplam 149 milyon km²'lik bir alana sahiptir. Yeryüzünün ancak 14-15 milyon km²'lik alanı tarıma ve yaşama elverişlidir. Yani toplam alanın %10'unu kullanarak üretim yapılmaktadır.

Dünya nüfusunun 7 milyarı bu topraklarda yaşamakta ve hayatını idame ettirmektedir. Bilim adamlarına göre, dünya gıda üretimi (yeterli olmasına rağmen) yaklaşık 10-12 milyar insanı besleyebilecek bir üretim seviyesine sahiptir (Aksu, 1998:237; Aksu, 2016:729; Kurtoğlu, 2018:135). Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kıta topraklarının %2'sini kapsayan kentlerde yaşamaktadır. Öte yandan kentleşme ve kent birimlerine göçle birlikte dünya kaynaklarının %75-80'i kentlerde tüketilmektedir. Böylece dünyada ve Türkiye'de köy ve kırsal tarım üretiminin zayıflatılması ve kaynakların atıl kalması sağlanmıştır (Aksu, 1998:250-253;270-275; Aysu, 2015:44).

Dünya gıda üretimi yeterli olmasına rağmen, yaklaşık 3 milyar insan yaşamla ölüm arasında, açlık sınırındadır. 1.5 milyar insan orta düzeyde besin güvensizliği yaşarken, açlıkla mücadele etmekte, yeterli beslenememekte, bir kısmı da doğrudan veya dolaylı nedenlerle (hastalık, susuzluk, açlık, vb.) ölmektedir. Dünya nüfusunun %26,3'ü yaklaşık 2 milyar insan şiddetli gıda güvensizliği yaşamaktadır (Aysu, 2015:25; Yıldırım, 2020:24-25). Buna mukabil, ABD'de yüz binlerce kişi fazla yemekten (obeziteden) ölmektedir. Bu nedenle ve benzeri nedenlerle ölenlerin sayısı 100 bin ila 400 bin arasındadır (Tokalak, 2018:30-31). Bugün dünyadaki içme suyu toplam suyun %1'i kadardır ve 600 milyonu çocuk olmak üzere 1.7 milyar insan yeterli ve içilebilir sağlıklı içme suyuna sahip değildir. Her yıl 1 milyon 800 bin çocuk temiz suya ulaşamadığından, hastalıktan ve susuzluktan ölmektedir. 43 ülkede yaklaşık 700 milyon kişi "su temininde zorluk" eşliğinin altında yaşamaya çalışmaktadır (TASAM, 2015: 1-4; aktaran bkz: Aksu, 2016:730).

Dünyada 5 yaşın altında 20 saniyede 1 çocuk, 1 yılda 1.8 milyon çocuk gıda ve su ile ilgili hastalıklar nedeni ile ölmektedir. Dünyada yılda 2 milyon ton katı atık dünya su kaynaklarına boşaltılmaktadır. Bir kişinin günlük doğrudan su tüketimi 2-3 litre ve evsel kullanımı 20-300 litre arasında değişmekte iken, tükettiği öteki besinlerin üretimi için 2000-3000 litre/gün su harcanması gerekmektedir. Dünyada gıda üretimi için ulaşılabilir içme suyunun %70-90'ı harcanmakta ve bu suyun büyük bir kısmı içinde kirleticilerle doğaya geri bırakılmaktadır (Aksu, 2016:730-731). Dünya Sağlık Teşkilatı'nın (WHO) 2000 yılı sonunda yayınladığı rapora göre, dünyada su krizi gittikçe artmakta olup, her iki kişiden birinin içtiği su sağlıklıdır. Sağlıksız suya bağlı hastalıklardan ve susuzluktan çoğu çocuk her gün 10 bin insan ölmektedir (Kurtoğlu, 2018:135).

Kişi başına günlük ortalama su tüketim standardı Türkiye'de 111 litre iken, dünya ortalaması 150 litredir. Bu bakımdan su fakirliğine doğru bir gidiş vardır. Sağlıklı suya erişebilen nüfusun toplam nüfusa oranının dünya ortalaması %82 iken, Türkiye'de bu oran %93'dür (DPT, 2007:7). Kuzey Amerika'da yaşayan

bir insan, Gana’da yaşayan bir insandan 70 kat fazla su tüketmektedir. Bir Avrupalı kullandığı su miktarının %32’sini tuvalette harcarken, bu oran bir Hintli için sadece %1’dir (Pamukçu, 2000:64; aktaran bknz: Aksu, 2016:731). New York’ta günde kişi başına ortalama 607 litre su kullanılırken, İstanbul’da kişi başına 159 litre, Berlin’de 171 litre, Londra’da 324 litre, Mumbai’de (Hindistan) 90 litre, Meksiko City’de 343 litre, Johannesburg’ta (Güney Afrika) kişi başına günde ortalama 378 litre su kullanılmaktadır (Ayman, 2010:36; aktaran bknz: Aksu, 2016:731). Ayrıca tarımda kullanılan yanlış sulama yöntemleri nedeniyle kullanılabilir suyun %40’ı israf edilmektedir (Sönmez, 2010: 64-81). Kişi başına su tüketimi nüfus artış hızının iki katı bir hızla her 20 yılda bir ikiye katlanmaktadır (http://www.emo.org.tr/ekler/a51645e378e1c0e_ek.pdf?dergi=571, Erişim Tarihi:15.10.2015).

Önümüzdeki 60 yıllık süreçte, hava sıcaklıklarında 2,5-3 derecelik bir artış olması beklenmekte, bunun üzerine birde %25 ile %35’lik bir yağış azalması ve ciddi iklim değişiklikleri kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır (Acar, 2010:86; aktaran bknz: Aksu, 2016:731). Bu ciddiye alınması gereken önemli bir stratejik projeksiyondur. Aslında tehlike çanlarının çalmaya başladığının ilk işaretleridir. Eğer insanlık alemi bu konuda duyarlı olmazsa, gelecek yıllar gıda üretiminin azaldığı, açlığın ciddi boyutlara ulaştığı, susuzluğun hüküm sürdüğü, suya ulaşmak için savaşların yaşandığı yıllar olacaktır (Aksu, 2016:731).

Sağlıksız gıda politikaları yüzünden 2009 yılı itibariyle beslenme sorunu 1 milyar kişiye ulaşmışken, 2020 itibariyle 3 milyara yakın insan açlık ve beslenme sorunuyla yaşamını idame ettirmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı yüksek fiyatlarla gıdaya ulaşamazken, bugün dünyanın %71’i günde 10 US dolardan az, her 5 kişiden biri 2 US dolardan az kazanmaktadır. Az gelişmiş fakir ülkelerdeki insanlar kazandıkları gelirin %80’ini, gelişmekte olan ülkelerde ise, kazandıkları gelirin %50’sini gıda harcamalarına yaparken, gelişmiş ülkelerde (OECD ülkelerinde) bu oran %13-20 arasında değişmektedir. Türkiye’de ise bu oran %30’lar seviyesindedir (Aysu, 2015:25-27; Tokalak, 2018:29).

Dünyada her gün milyonlarca ton gıda maddesi tüketilmeden atılmaktadır. Sadece ABD’de gıda maddelerinin en az %40’ı (36 milyon ton) çöpe gitmektedir. (Tokalak, 2018:41). Ne yazık ki ülkemizde de her gün üretilen 4 ekmekten 1 tanesi çöpe atılmaktadır. Fakirlik ve israf iki zıt durum, ilginç bir çelişki oluşturmaktadır.

İlaç sanayi, beşeri ve veteriner hekimlikte tedavi edici, koruyucu, besleyici, tanı aracı olarak kullanılan sentetik, biyolojik, bitkisel ve hayvansal kaynaklı ilaç etkin ve yardımcı maddeleri ile farmasötik teknolojiye uygun olarak müstahzar

ilaç üretmek sağlık hizmetlerine² sunan imalat sanayinin bir dalı olarak faaliyet gösteren bir sanayi sektörüdür (DPT, 2007:15). İlaç sektörü ayrıca gerek teknolojik gelişmeler gerekse değişen demografik ve sosyoekonomik yapıdan etkilenen, Ar-Ge faaliyetlerinin yoğun olduğu bir sektördür (Kalkınma Bakanlığı, 2014:XV).

Ürettiği ürünlerin sağlığını ve yaşam kalitesinin devam ettirilmesi gereken hallerde vazgeçilemez oluşu, toplumların bugünü ve yarını için ilaç sektörünü stratejik bir konuma taşımaktadır. Harpler, doğal afetler, ekonomik krizler, pandemik viral süreci, ambargolar, mücbir şartlar, iklimsel bozulmalar vb. felaket durumlarında insanlığın vazgeçilmez ihtiyaçlarından olan ve olağanüstü şart ve zamanlarda ilaç gereksinimi karşılayabilecek bir ilaç sanayinin varlığı ve faaliyetleri yaşamsal öneme sahiptir (DPT, 2007:15). Bunun yanında insanlar, sağlıklı ve uzun yaşam beklentisi içinde, yeni pandemik hastalık ve biyolojik tehlikelere karşı hayatını sürdürmeye çalışırken ilaç bağımlısı olmakta, buna bağlı olarak yanlış ilaç kullanımı yüzünden ölümler gerçekleşebilmektedir. Ülkemizde ilaç sanayi dört bölümde faaliyet göstermektedir (DPT, 2007:1).

- Beşeri mamul ilaç üretimi ve pazarlaması,
- Veteriner mamul ilaç üretimi ve pazarlaması,
- İlaç etkin maddeleri üretimi ve pazarlaması,
- Diyagnostik ve diğer farmasötik ürünler üretimi.

İlaç endüstrisinin ulusal ekonomiye sağladığı faydalar arasında (Nusser ve Tischendorf, 2010:12-13; ayrıca bkz: Muratoğlu, 2017:296):

- Halk sağlığı harcamalarını azaltmak (örneğin hastanede kalma durumunu azaltmak),
- Emeklilik sistemleri ve tıbbi bakım sistemleri üzerindeki ağırlıkların azaltılması,
- Sağlıkla ilişkili yaşam kalitesinin iyileştirilmesi,
- Toplam ekonomik üretimin değerini artırmak,
- Mevcut istihdamı sürdürmek ve yeni iş fırsatları yaratmak,
- Uzun vadeli ekonomik büyümenin ve uluslararası rekabet gücünün artırılmasını sağlamaktadır.

İlaç endüstrisine yön verenler genelde çok uluslu firmalar olup, ilaç sektörün-

2 Sağlık hizmetlerinin kapsamını ruhen, bedenen, sosyal yönden ortaya çıkan hastalıkları tedavi etmek için yapılan tüm faaliyetler oluşturmaktadır. Bu faaliyetler ise, ana- çocuk sağlığı, aile planlaması, tıp eğitimi, ilaç, çevre sağlığı, medikal araç ve gereç üretimi gibi hizmetlerdir (Koç, 2014:3; aktaran bkz: Şen ve Bingöl, 2018:90).

de faaliyet gösteren üç tip firma tarafından dünya ilaç üretiminin yapıldığı belirtilmektedir:

- Faaliyetlerini hem kendi ülke pazarlarında hem de ulusal ve hatta kıta sınırlarında belirleyen çok uluslu firmalar. Bunlar Ar-Ge'ye büyük fon ayıran firmalardır.
- İç pazarları için Ar-Ge'ye daha az fon ayıran, ilaç satışında uzmanlaşmış küçük ulusal firmalar.
- Biyoteknoloji alanında, yeni ilaç bileşikleri, yeni ilaç tarama araçları ve araştırma araçlarının keşfi ve geliştirilmesi konusunda uzmanlaşmış Ar-Ge'ye büyük fon ayıran firmalar (Gambardella, Orsenigo ve Pammolli, 2000:2-105; aktaran bkz: Muratoğlu, 2017:298).

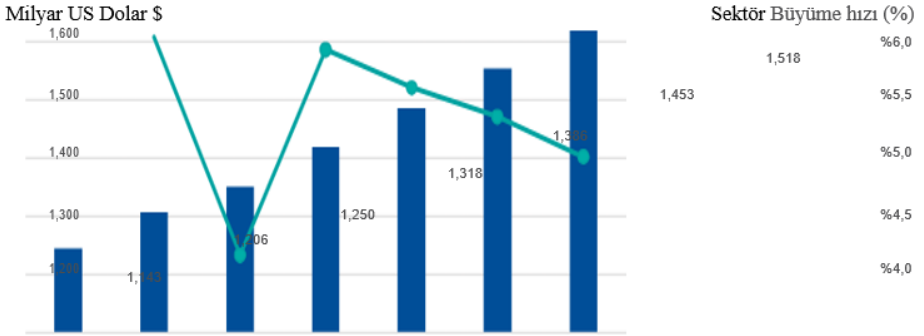
Dünyada yaklaşık 35 ülkede Dünya Sağlık Örgütü'nün kurallarına uygun kalitede üretim yapılabilmektedir. Yeni ilaç keşfi 7-8 ülkede gerçekleştirilmekte ve dünya pazarının %60'ın üzerindeki payını çok uluslu inovatör firmalar paylaşmaktadır. İlaç sanayi en yüksek katma değer sağlayan sektörlerin ön sıralarında yer almaktadır. 2004'de 546 milyar US dolara ulaşan toplam dünya pazarlarında en büyük payları %45,3 ile ABD, %28,3 ile AB ülkeleri almaktadır. AB'de dış ticaret dengesinde en yüksek artı değere ulaşan ürünler ilaçlardır. Ülkemizde ilaç sektörü, sahip olduğu potansiyele rağmen rekabet parametreleri değerlendirmesine göre, dünya pazarlarında istenen rekabet gücüne henüz ulaşamamıştır. Sektörün dünya pazarı içinde payı %1 dolayında, 2003 yılında Türkiye sanayi üretimi içinde payı % 1,3 dolayında gerçekleşmiştir (DPT, 2007:3).

Türkiye, ilaç pazarının 2005-2009 arasında %69 büyüme ile 13,5 milyar TL'ye ulaşacağını öngörmektedir. Bu gelişim ile kişi başına ilaç tüketimi 132 US dolar olacaktır. 2011 yılında toplam ithalat 5,1 milyar US doları, ihracat 620 milyon US doları olmuştur. İhracat hacmimiz dünya eczacılık ürünleri pazarında %0,1 gibi oldukça küçük bir paya sahiptir. Toplam dünya eczacılık ürünleri ithalatından alınan pay ise %1 gibi daha yüksek bir düzeydedir. OECD ülkelerinde toplam sağlık harcamalarının bütçe içindeki payının son 10 yılda %7,7'den %8,8'e, Türkiye'de ise %4,8'den %6,1'e çıkmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: XV).

43 firmanın öngörülerine göre hazırlanmış projeksiyona göre, daha düşük bir artış eğilimi ile 2013'de iç pazarın boyutunun (2005 fiyatları ile) 15,2 milyar TL olması beklenmektedir. Yapılan araştırmalar yaşlı insanların genç insanlara göre daha çok ilaç kullandığını göstermektedir. 75 yaş üstü insanların %80'i en az 1 reçeteli, %36'sı en az 4 reçeteli ilaç kullanmaktadır. Bu doğrultuda artan hastalık çeşitleri ve oranları karşısında reçeteli ilaç satışı 2002 yılından itibaren 2010 yılına kadar sürekli artmıştır. 2016 yılında toplam reçeteli ilaç satışlarının 853 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014:3).

2013-2018 döneminde üretilen yeni ilaçların %65,2'sinin satıldığı ABD'yi %17,7'lik payla Almanya, Fransa, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık beşlisinin oluşturduğu Avrupa pazarları izlemektedir. İçinde ülkemizin de bulunduğu ve 21 ülkeyi kapsayan “ilaçta gelişen pazarlar” (Pharmerging Markets) grubunun aldığı pay ise %1,5 seviyesinde. Sektörün 2019 yılsonu yaklaşık büyüklüğü 1,3 trilyon USD seviyesinde. 2018 yılına göre %4 büyüyen sektörün, 2020-2023 döneminde ise ortalama %4,5 oranında büyüyerek 1,5 trilyon USD seviyesini aşması beklenmektedir. (Ancak Corona Virüs pandemik viral sürecinde bu 2023 yılına ait hedef pazar miktarı 1.6 trilyon USD iken, içinde yaşadığımız 2020 yılında bu pazarın miktarı 3-4 kat artarak 4-6 trilyon USD mertebelerine çıkmıştır). Bu büyüme ivmesinin sermaye birikiminin de desteğiyle gelişmiş ekonomiler öncülüğünde sağlanacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan, 2014-2018 döneminde sırasıyla %11,4, %7,3 ve %11,2 oranında büyüyen Brezilya, Çin ve Hindistan pazarlarının da bu harekete katkı vereceği değerlendirilmektedir. Yine de, sektörün 1,5 trilyon USD seviyesine olan yolculuğundaki büyüme hızının 2014-2018 döneminde yaşananlardan daha yavaş seyredeceği tahmin edilmektedir (<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/sektorel-bakis-2020-ilac.pdf>; Erişim Tarihi: 05.08.2020).

Grafik 1: Küresel İlaç Pazarı ve Büyüme Tahminleri

Kaynak: IQVIA Institute - The Global Use of Medicine in 2019 and Outlook to 2023.

Gıda sanayi, gıda maddelerinin hammaddeden itibaren üretim sürecine girererek; tedarik zincirine bağlı olarak depolama, tasnif, işleme, değerlendirme, dayanıklı hale getirme, ambalajlama işlerinden bir veya birkaçının yapıldığı ve gıda maddeleri satış

yerlerine gönderilmek üzere depolandığı tesisler ile bu tesislerin tamamlayıcısı sayılabilecek yerlerin tamamını kapsamaktadır (DPT, Gıda Sanayi ÖİK Raporu, 2007). Gıda sanayi, tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörlerinden elde edilen hammaddelerin endüstriyel olarak üretimlerini içeren ve çok eski zamanlardan günümüze kadar uzanan medeniyetlerin oluşturduğu tecrübe ve birikimleri içinde barındıran (peynir yapımı, yoğurt yapımı, pekmez yapımı, bira üretimi gibi) bir sanayi koludur. Günümüzde, dünya çapında toplam imalat sanayi tarafından yaratılan katma değer %15'i gıda sanayi tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya gıda arzı ve talebi 2000'li yıllardan sonra sürekli ve hızlı bir değişim içinde olmuş, bu durum gıda fiyat oynaklıklarında da rol oynamıştır. Bu değişimin temel nedenlerini doğal nedenler ve iklim değişikliği, enerji kaynakları ve girdi kaynaklarındaki fiyat artışları, nüfus artışı, gıda ürünlerinin alternatif kullanım alanlarının (biyo-yakıt gibi) gelişmesinde aramak mümkündür. Gıda sanayinin en önemli ilişkisi, yeterli ve kaliteli hammadde kaynağı olan tarım sektörüyledir. Aynı zamanda, temel sorun Türkiye'de tarımın sanayiye istenen kalite ve miktarda sürdürülebilir şekilde hammadde üretemeyişidir. Yapılan bir değerlendirmeye göre, ülkemizde tarımsal ürünlerin ortalama %30'u sanayide değerlendirilirken, bu oran gelişmiş ülkelerde %60-80 arasında değişmektedir.

Tablo 1: Gıda Sanayi İmalatı ve Tüketici Fiyatlarında Gelişmeler

Yıllar	İmalat Sanayi	Gıda Ürünleri	Tüketici	Gıda ve Alkolsüz
	Üretim Endeksi	Üretim Endeksi	Fiyatları Endeksi	İçecekler Tüketici
	(2005=100)	(2005=100)	(2003=100)	Fiyatları Endeksi
	(2005=100)	(2005=100)	(2003=100)	(2003=100)
2006	107,2	105,9	129,8	124,4
2007	114,4	109,1	141,0	139,2
2008	112,7	112,7	155,8	157,3
2009	99,9	112,3	165,4	169,7
2010	114,3	120,5	178,5	186,6
2011	124,8	128,0	188,4	195,9
2012	127,3	130,5	205,8	213,8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2014:6'daki tablodan alınmıştır.

Dünyada gıda üzerine (içecekler dahil) harcanan para 2010 itibariyle, 4 trilyon US dolar iken bu harcamanın 1,2 trilyon US doları ABD tarafından yapılmaktadır. 2012 yılında gıda harcaması senede 1,8 trilyon dolara çıkmıştır. 2013 yılında dünyada gıda harcaması tahminen 5 trilyon dolardır (Tokalak, 2018:21). 2015 yılında dünyada gıdaya (içecekler dahil) harcanan para 10-11 trilyon US dolara ulaşmıştır. 2020 yılında 15 trilyon US dolar olduğu tahmin edilmektedir. Gıda sanayi, gelişmiş OECD ülkelerinde yarattığı katma değer (dünya çapında toplam işleme sanayi tarafından yaratılan katma değerın %15'i) ve toplam ücretli çalışanların sayısı açısından diğer imalat sanayi kolları arasında ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır (Güleş, Buluş, Paksoy, vd., 2008:4).

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, tarımdaki büyüme, genel iktisadi büyümenin yarısı seviyesinde olup, 2017 yılında ekonomi %7,4 büyürken, tarımdaki büyüme oranı %4,9 olmuştur. 2018 yılında iktisadi büyüme oranı %2,6 iken, tarımdaki büyüme %1,3 olarak gerçekleşmiştir. GSYH içinde tarımın payı 2010 yılında %9 iken, 2011'de %8,2 olmuş, 2012'de %7,8 olarak gerçekleşirken, 2013'te %6,7'ye düşmüştür. 2017'de %6'lar seviyesine düşerken, 2018'de %5,8 ile en düşük seviyesine inmiştir. Türkiye'nin 2010 yılında tarım hasılası 52,5 milyar US dolar iken, 2018'de tarım hasılası 42,5 milyar US dolara düşmüştür. İstihdamda tarımın payı 2010 yılında %23,3 iken, 2018'de bu oran %17,3'e gerilemiştir (Yıldırım, 2020:22-23).

Tablo 2: Gıda ve İçecek Sanayi Üretim Değeri (Milyon TL) ve İmalat Sanayi İçindeki Payı (%)

GIDA SANAYİ / YILLAR	2003	2006	2007	2008	2009	2010
İmalat Sanayi	224.285	379.215	414.733	477.137	420.381	524.469
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	34.069	50.075	56.406	66.732	69.504	84.984
Gıda Ürünleri İmalatı	32.023	46.860	52.617	62.244	64.664	79.476
İçecek İmalatı	2.046	3.215	3.789	4.488	7.107	5.508
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı / İmalat Sanayi	15,2	13,2	13,6	14	16,5	16,2
Gıda ürünleri imalatı / İmalat Sanayi	14,3	12,3	12,7	13	15,4	15,2
İçecek İmalatı / İmalat Sanayi	0,9	0,8	0,9	0,9	1,7	1

Kaynak: TÜİK ve TGDF; aktaran bkz: Kalkınma Bakanlığı, 2014:9'daki tablodan alınmıştır.

Tablo 3: Türkiye Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar) ve Gıda-İçecek Sanayi

Yıllar	Sanayi	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi	Gıda-İçecek Sanayi	Elektrik, Gaz ve Su	Toplam
2006	-50.915	-20.889	-30.133	1.885	107	-54.043
2007	-56.363	-23.655	-32.856	2.503	148	-62.790
2008	-58.502	-33.495	-25.064	2.713	58	-69.937
2009	-34.400	-18.942	-15.582	3.023	123	-38.785
2010	-62.985	-23.942	-39.900	3.273	161	-71.661
2011	-92.379	-34.526	-57.915	3.979	62	-105.879
2012	-71.833	-39.085	-32.938	4.400	190	-83.976

Kaynak: TÜİK ve TGDF; aktaran bkz: Kalkınma Bakanlığı,2014:12'deki tablodan alınmıştır.

Türkiye’de sanayinin diğer sektörleri açık verirken (-), gıda-içecek sanayi dış ticaret dengesi üzerinde pozitif etki veren bir durumdadır. Her geçen sene büyüyen bir ivme yakalamıştır. Gıda-içecek sanayi üretim değeri, imalat sanayi üretim değerinin 1/7’sine (%15-16’sına) sahiptir. Aslında bu sektörün hammaddesini oluşturan tarım ve hayvancılık sektörü üretim olarak gıda sanayini beslediği görülmektedir. Bu bağlamda iç pazara mal arzında büyük bir sıkıntı yaşanmazken, ihracat kalemleri içinde (+) değer veren bir sektör durumundadır. Türk gıda sanayinde sektörün gelişmesi ve rekabetinde ele alınması gerekli başlıca konular şu şekilde ortaya konulmuştur (DPT, 2007:X):

- Gıda üretim-tüketim zincirinde sivil inisiyatifin güçlendirilmesi, devlet desteklerinin sürdürülmesi, devlet teşvik ve fon sistemiyle halkın gıda ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmalıdır.
- Ucuz hammadde temini yanında kayıt dışılık, vergi muafiyeti, vergi istisnası ve haksız rekabetin önlenmesi açısından vergi düzenlemelerine gidilmesi gerekir.
- İşletmelerin üretim girdileri maliyetlerinin düşürülmesi, böylece dış pazarlarda rekabet edebilirliğin sağlanması, teknik ve hijyenik koşullar açısından işletme bazında AB’ye uyumun (standart ve kalite açısından) gerçekleştirilmesidir.
- Bitkisel ve hayvansal hammaddenin uluslararası fiyatlar, sağlık ve kalite standartlarında (GDO’lu ve hormonlu tarım ve gıda ürünleri üretenlerin cezalandırılması yoluyla) sürdürülebilir şekilde teminin sağlanmasıdır.
- Gıda alanında paydaşların bütçeden Ar-Ge çalışmaları payının artırılması, ileri tarım tekniklerinin kullanılması (GDO’lu ve hormonlu olmayan yöntemle) halkın köye ve kırsala dönüş için maddi ve manevi desteklerin ve kolaylıkla

rın sağlanması. Çünkü insanlığın geleceği tarımdadır. Çünkü tarım sektörü, gıdanın en büyük hammaddesidir.

- Sanayinin bilim, teknoloji ve Ar-Ge'ye dayalı faaliyetlerinin geliştirilmesi, yeni tekniklerin üretim sürecinde kullanılması gerekmektedir.

- Üretimden tüketime gıda denetiminin etkinleştirilmesi, üretici ve tüketici haklarını

koruyarak gıda güvenliğinin sağlanması. Günümüzün en önemli ve en yaşamsal stratejik konusunu oluşturmaktadır.

Sağlığın, yaşam standardı, gelirin adaletli dağılımı, çevre ve habitat düzenlemeleri, temiz su içme ve sağlıklı beslenmenin, toplumun gelir ve refahı, işçi verimliliği, işgücü katılımı, tasarruf ve yatırım oranları, demografik faktörler ile diğer beşeri sermaye faktörleri üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır (Taban ve Kar, 2004:292; Dağdemir, 2009:87-90; aktaran bknz: Aksu, 2018:3616). Ekonomik kalkınmasını sağlayabilmiş ileri toplumalarda, sağlık için ayrılan kaynaklar ve fonlar artarken, fertlerinde yaşam standardı ve sağlıklı olma bilinci hızla artmaktadır. Ayrıca sağlık düzeyinin niteliği ve niceliğindeki gelişmeler iktisadi gelişmeyi de beraberinde hızlandırmaktadır (Mazgit, 2002:405; aktaran bknz: Aksu, 2018:3616).

Sağlık ve rehabilitasyon hizmeti beşeri sermaye için olmazsa olmaz en önemli kamu hizmeti yatırımdır. Gelir dağılımındaki adaletin sağlanması ile ilgili bir değişken olarak sağlık politikaları günümüzün en önemli sosyal devlet politikasıdır. İktisadi büyüme sürecinde önemli rolü olabilen insan sağlığı ile gelir dağılımı değişkenlerinin arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır: Düşük gelir, kötü beslenmeye sebep olurken, yoksulluk ise sağlık kazanç potansiyelini azaltır. Öte yandan, ampirik çalışmalar sağlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki öngörmektedir (TEK,2003:12;<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>/2004 Türkiye İktisat Kongresi Cilt 11: Çalışma Grubu Raporları – I.; Erişim tarihi: 10.05.2014; aktaran bknz: aktaran bknz: Aksu, 2018:3622).

Devlet tarafından halka sunulan sağlık hizmetlerindeki yaygınlığın, çeşitliliğin, kantitenin ve kalitenin artışı çalışma hayatında emeğini ortaya koyan insanın (beşeri sermayenin) verimlilik artışına sebep olurken, eğitim hayatında başarı oranının daha belirgin oluşmasına imkan sağlamaktadır. Bunun yanında insanın kariyer, sosyal sınıf ve sosyal mobilitesinin artmasına neden olur. Buna bağlı olarak, sağlıklı kişilerin çalışma ömrünün daha uzun olacağı ve böylece bu kişilerden daha uzun süreli ve verimli olarak faydalanılacağı belirtilmektedir (Smith, 2008:70-79; Ay, Kızılkaya ve Koçak, 2013:164; aktaran bknz: Aksu, 2018:3622).

Dolayısıyla beşeri sermaye açısından yaşam şartlarının elverişliliği, hayattan memnuniyet duyma ve zevk alma, beslenme ve yaşam alanlarının iyileştirilmesi,

ortalama ömrün uzaması, eğitimdeki ve sağlık sektöründeki ilerlemeler ve gelişmeler iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli temel şartlardandır. Beşeri sermaye üretkenliğini artırmada ve etkinliğini sağlamada, maddi ve maddi olmayan faktörler etkilidir. Maddi faktörlere örnek olarak, işçilerin çalışma ortam ve şartları, fiziki sermaye, ücret düzeyi ve yaşama şartları, beslenme ve sağlık şartları belirtilebilir. Maddi olmayan faktörlerde ise, sosyal sermaye ve etik değerler sıralanabilir (Karadeniz, Durusoy ve Köse,2007:16). Beşeri sermayenin etkin kullanımı için sosyal sermayeye ihtiyaç vardır (Aktaran bkz: Aksu, 2016:81-82).

Dünyada 2007-2017 yıllarını kapsayan dönemde sağlık hizmetinin %64'ü kamu tarafından karşılanmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde bu oran %80-90'lara kadar çıkmaktadır. 2016 yılında dünya nüfusunun %91'i kirli hava içerisinde yaşamını idame ettirmek durumunda kalmıştır. Dünya hızla kirlenmektedir. Hava kirlilik seviyesi belirlenen standardın tam 2,5 kat daha kirli havada yaşamak zorunda kalmıştır. Tüm dünyada 2016 yılı itibariyle 4,2 milyon kişi kirli hava yüzünden hayatını kaybetmiştir. Yine hijyen olmayan kirli su kullanmak ya da yeterli suya sahip olmamaktan ölen insan sayısı 2016 yılında Afrika kıtasında 870 bin kişidir (<http://www.tuseb.gov.tr/tacese/yuklemeler/haberler/2018%>; erişim tarihi: 05.04.2018;WHO, 2018:1-57). Bugün dünyadaki içme suyu toplam suyun ancak %1'i kadardır. Bugün 400 milyonu çocuk olmak üzere 1,5 milyar insan yeterli ve sağlıklı içme suyuna sahip değildir. Her yıl 1 milyon 800 bin çocuk temiz suya ulaşamadığından hastalıktan ve susuzluktan ölmektedir. Yine bugün 43 ülkede yaklaşık 700 milyon kişi "su temininde zorluk" eşiğinin altında yaşamaya çalışmaktadır (Aksu, 2016:730-731). Dünya Bankası 2012 raporuna göre, 2010 yılı itibariyle Türkiye'de temiz suya erişim oranı %90 iken, dünya ortalaması %62,4 ve Avrupa Birliği'nde ise %99,8 olarak hesaplanmıştır (Kalkınma Bakanlığı 10. Kalkınma Planı, 2014:7).

Günümüzde ilaç sektörü inovatif yapısı, Ar-Ge çalışmaları, teknolojiyi kullanması ve üretim sürecini geliştirmesi ile 21. yüzyılda önemli sektörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle, araştırmaya dayalı ilaç endüstrisi, ülkelerin iktisadi büyümesine katkı sağlamasında ve gelişen küresel ekonomik yapıda ülkelerin rekabetçiliğinin sağlanmasında önemli kritik bir rol oynayabilecektir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde ilaç sektörü teknolojik yenilikler aracılığıyla büyüme hızını artırmaktadır (Efpia, 2015:1-15).

Tablo 4: AVRUPA ÜLKELERİNİN İLAÇ SEKTÖR ANALİZİ (2015)

AVRUPA ÜLKELERİNİN İLAÇ SEKTÖR ANALİZİ (2015)						
ÜLKELER	İLAÇ SEKTÖRÜNDE AR-GE HARCAMASI (milyon Euro)	İLAÇ ÜRETİMİ (milyon Euro)	İLAÇ SEKTÖRÜNÜN İSTİHDAM ETTİĞİ KİŞİ SAYISI	İLAÇ SEKTÖRÜNÜN SATIŞ FİYATI (milyon Euro)	İLAÇ SEKTÖRÜNÜN İHRACATI (milyon Euro)	İLAÇ SEKTÖRÜNÜN İTHALATI
AVUSTURYA	453	2,692	12,226	3,207	7,574	6,787
BELÇİKA	2,493	8,034	33,701	4,432	36,789	30,918
BULGARİSTAN	n.a.	117	9,9	853	695	919
HİRVATİSTAN	40	617	5,8	647	410	636
KIBRIS RUM KESİMİ	85	180	1,14	198	244	223
ÇEKYA	77	n.a.	14,8	2,125	1,49	2,96
DANİMARKA	1,411	8,725	21,15	2,095	9,519	3,476
ESTONYA	n.a.	n.a.	400	231	55	306
FINLANDIYA	171	1,45	5,465	2,114	909	1,831
FRANSA	4,789	20,507	93,209	26,744	28,553	22,418
ALMANYA	6,063	29,01	110,036	26,96	56,952	35,243
YUNANİSTAN	80	938	13,2	3,949	1,051	2,752
MACARİSTAN	158	2,629	22,6	2,01	3,654	2,696
İZLANDA	n.a.	n.a.	n.a.	108	n.a.	n.a.
İRLANDA	305	18,896	25,441	1,788	21,239	4,506
İTALYA	1,22	27,461	62,3	20,941	18,777	18,792
LETONYA	n.a.	120	1,971	310	297	456
LİTVANYA	n.a.	n.a.	1,22	467	383	703
MALTA	n.a.	n.a.	445	77	258	120
HOLLANDA	642	6,18	13	4,471	18,935	13,123
NORVEÇ	124	745	3,8	1,652	585	1,468
POLONYA	203	2,71	27,57	5,347	2,383	4,479
PORTEKİZ	90	1,434	8	2,804	732	2,076
ROMANYA	250	655	23,5	2,659	930	2,65
RUSYA	n.a.	5,879	n.a.	13,736	284	9,786
SİRİSTAN	n.a.	n.a.	n.a.	564	n.a.	n.a.
SLOVAKYA	n.a.	n.a.	3	1,166	367	1,52
SLOVENYA	165	1,903	8,55	507	2,317	921
İSPANYA	885	14,486	36,992	13,203	10,475	11,435
İSVEÇ	800	6,677	11,482	3,653	6,5	3,475
İSVİÇRE	5,048	33,01	40,913	4,124	46,934	18,048
TÜRKİYE	83	3,69	22	6,945	619	3,389
İNGİLTERE	4,807	18,183	73	16,671	24,966	21,684

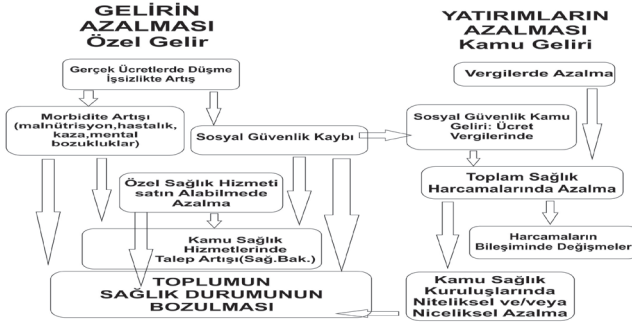
Kaynak: EFPIA (European Federation of Pharmaceutical Industries Associations), The Pharmaceutical Industries in Figures, Key Data 2015, s.1-15'deki tablolar-dan derlenerek alınmıştır. (n.a.: bilinmiyor)

Yeterli gıda üretimi yapamayan bir toplum, kazandığı gelirin büyük bir kısmını gıdaya ayırmakta, zorunlu temel ihtiyaçlarını karşılayamayıp yeterince besle-nemezken aynı zamanda susuzluk ve açlık sorunuyla da karşılaşmakta, bu durum ciddi sağlık sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda geliri olmayan fakir toplumlar sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ilaç vb. tüketimi için ba-tılı devletlerden yardım beklemekte, bunun yanında açlık ve beslenme sorunu

yaşayan bu toplumlarda nüfus artışı da ciddi boyutlarda olup, fakirlik kısır döngüsünün içinde kıvranıp kalmaktadır. Açlık-susuzluk, yoksulluk, gıda sorunu, temiz suya ulaşma, ilaç tüketimi, aşırı nüfus artışı sorunu, kalkınma sorunu olarak karmaşık bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. Bir ülkede zirai-tarımsal üretim ve gıda üretimi, nüfus artış hızından büyükse, o ülkede açlık ve kıtlık sorunu yaşanması mümkün değildir (Aksu, 1998:237-239).

Bir toplumda sağlık yatırımları yetersizse ve o ülkenin ekonomik geliri düşükse, gelirin önemli bir bölümü gıda tüketimine gidiyor, toplumun genel sağlık durumu kötü ve ekonomik kalkınması düşük demektir. Düşük gelir, sağlık hizmetlerinin topluma yeterince sunulamaması demektir. Toplumdaki yoksulluk sorunu, hayat standardındaki ve gelir seviyesindeki düşüklük, gıda ve tarım üretimindeki düşmeler ve buna bağlı olarak beslenme yetersizliği, sağlık hizmetlerindeki aksamalar ve toplumun tüm kesimlerinin bu hizmetlerden yararlanamama problemi, temel yaşam şartlarının oluşturulamaması, kamu sağlık kuruluşlarında niteliksel ve niceliksel azalmalar, sağlıklı yaşam alanlarının ve çevre korumasının giderek terk edilmesi sonucunda şehirlerin kanserleşmesi, ayrıca köyden kente nüfusun aşırı göç akını da “plansız ve sağlıksız şehirlerin” oluşmasına sebep olurken, bilinçsiz bir şehirleşme politikasını da ortaya çıkarmaktadır (Aksu, 2016:89).

Şekil 1: Sağlık Harcamaları ile Kamu Geliri Arasındaki İlişki

Kaynak: Türk tabipler Birliği Halk Sağlığı Kolu, “2001 Ekonomik Krizin Toplum Sağlığı Üzerine Etkileri”, Mart 2003, Ankara. Aktaran Bknz: Çiğdem, 2014:165’deki şekilden alınmıştır.

Gelir seviyesi yükseldikçe toplam sağlık harcamaları içerisindeki kamu payının arttığı, geriye kalan sağlık harcamaları içerisinde ise cepten yapılan ödemelerin (out of pocket expenditures) azaldığı ve özel sigortalının payının arttığı görülmektedir. Dünyada yaşam beklentisi 2010 yılı itibariyle Japonya’da 83 yaş iken, İsveç’te 82 yaş ortalaması görülmektedir. 2010 yılında OECD ortalama-

sı 79,7 yaş iken, Türkiye’de yaşam beklentisi 73,4 yaştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014:6, 54).

Her ne kadar sağlık harcamalarındaki artış büyük oranda bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan gelişmelerden (patent ve yenilikler) kaynaklansa da, yaşlanmanın da sağlık harcamaları üzerinde doğrudan bir etki yaptığı açıktır. Yaşam süresinin uzaması ile birlikte uzun süreli olan bakıma talep artacak ve bu alana daha fazla yatırım yapılması gerekecektir. İlaç harcamaları, OECD ülkelerinde yapılan sağlık harcamalarının yaklaşık %20’sini oluşturmakla beraber, bu oranlar ilaç ödemelerine yönelik sistemlerin ülkelerdeki farklılıklarına bağlı olarak değişmektedir. Yeni ilaçların ortaya çıkması, teknolojik Ar-Ge ilaç ve aşı geliştirmeleri ve yaşlanan nüfusun hastalık dağılımlarındaki değişimlerinde etkisi ile ilaç harcamalarının sağlık harcamaları içerisindeki payı giderek artmaktadır. 2000-2009 döneminde ilaç harcamalarındaki reel yıllık artış %3,5 olarak gerçekleşmiştir (toplam sağlık harcamalarının aynı dönemdeki artışı yüzde 4’tür). Dünya’da 2005-2014 yılları arasında büyüme oranı %6 ile %7,6 arasında bir gelişme göstermiştir (Pini, 2015:3; Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Planı, 2014:54-55).

OECD ülkeleri³ ve bu ülkelerin sağlık sektörlerine göre, ABD sağlık sektörüne %17,6 ile en fazla kaynak ayıran ülke konumunda iken, OECD ülkelerinin ortalaması %9,5’dir. Türkiye ise, 35 OECD ülkesi arasında GSYH’dan sağlık sektörüne %6,1 ile en az kaynak ayıran ülke konumundadır. Diğer az kaynak ayıran ülkeler ise Meksika, Estonya ve Polonya gibi ülkelerdir. Artan zenginlik ve kalkınmışlıkla birlikte ülkelerin sağlık harcamalarının da arttığı bu grafikte de açık olarak görülmektedir. Her ne kadar ABD kadar olmasa bile Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde de sağlık harcama miktarının önemli boyutlara ulaştığı bir gerçektir. Avrupa Birliği ülkelerinde kamu sağlık harcaması payı %77,4 iken, Türkiye’de kamu sağlık harcamalarının payı %75,2’dir ve bu düzey çoğu ülkenin kamu sağlık harcamasından daha yüksek bir seviyededir. OECD ülkeleri, kamu sağlık harcamaları payına göre karşılaştırıldığında ise, Türkiye çoğu OECD ülkesine göre kamu sağlık harcamasını daha fazla gerçekleştirmektedir. OECD ülkelerinde ortalama kamu sağlık harcaması payı %72,2 iken, bu seviye Türkiye’de daha yüksektir (Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Planı, 2014:58-59).

Türkiye’de sağlık hizmetleri anayasal güvence altındadır. Kamu malı niteliğindedir, devletin asli görevlerinin başında gelmektedir ve sağlık hizmetlerinden Sağlık Bakanlığı sorumludur. Türkiye’de sağlık harcamaları, yıllık artış oranı,

3 OECD ülkeleri dünya nüfusunun yaklaşık %22’sini oluştururken, 2010 yılında 6,5 trilyon dolara yakın sağlık harcamalarıyla tüm dünya sağlık harcamalarının %84’üne sahiptir (Daştan ve çetinkaya, 2015:110).

çoğu kez milli gelirdeki yıllık artış oranını geçmiştir. Sağlık hizmetlerinin finansmanı ise vergiler, sosyal güvenlik primleri (SGK), özel sigorta primleri ve cepten ödeme ile gerçekleşmektedir (Pekten, 2006:2; aktaran bkz: Daştan ve Çetinkaya, 2015:109). Türkiye, özel sağlık harcamaları içinde %64,4'lük pay ile OECD ülkelerinin ortalamasından daha düşük düzeyde bir paya sahiptir. Avustralya'da bu oran %82,2 iken, İrlanda'da bu oran %87'dir. Almanya'da %67'dir. Belçika'da özel sağlık sigortasından yararlananlar %80'e yakındır. Türkiye'de kişi başına düşen sağlık miktarı 1980'de 69 US dolar iken, 1985'te 67 US dolar, 1990'da 157 US dolar olmuş, 2000'de 453 US dolar, 2005'te 620 US dolar, 2010'da 1039 US dolara ulaşmış, 2012'de ise 984 US dolara düşmüştür (Daştan ve Çetinkaya, 2015:111; Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Planı, 2014:63).

2010 yılında Türkiye'de ilaç pazarı 13,39 milyar TL iken, 2013 yılında bu miktar 13,74 milyar TL'ye çıkmış, 2015 yılında 17,55 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına bakıldığında ilaç pazarı; hastane ve eczane kanalında toplam %20,2 büyüme ile 24,54 milyar TL'ye ulaşmış, kutu ölçeğinde ise, %3,4 büyüme ile 2,22 milyar kutu satış gerçekleşmiştir. Hastaneler 2017 yılında toplam pazarın %13,1'ini, kutu bazında ise, %12,7'sini oluşturmaktadır. US doları bazında bakıldığında ise, toplam ilaç pazarı büyüklüğümüz 2010 yılındaki 8,9 milyar US dolardan 2017 yılında % 24,4 azalarak, 6,7 milyar US dolara gerilemiştir. İlaç sektörü, dünyada teknolojik anlamda Ar-Ge'ye en fazla yatırım yapan sektördür. Ar-Ge harcamalarının toplam satışlara oranı %15'in üzerindedir. 1975'te Avrupa ülkelerinde ilaç Ar-Ge yatırımı 149 milyon US dolar iken, 2000 yılında ise 868 milyon US dolar olmuştur. %26,7'lik artışıyla 2010 yılında 1,1 milyar US dolara çıkmıştır. %18'lik artışla 2013'te ise 1,3 milyar US dolar olmuştur (European Commission, 2014:5).

TÜİK verilerine göre, ilaç sektörü Ar-Ge harcaması, 2009 yılında 92 milyon TL iken %139 artışla 2016 yılında 219 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu artış, bileşik bazda yıllık %13, üretici fiyatları bazında %43 oranında reel bir büyümeye işaret etmektedir. İlaç Ar-Ge'sinde klinik araştırmalar, toplam Ar-Ge harcamasının %60'ını oluşturmaktadır. Türkiye'de de 2017 yılında endüstri destekli klinik araştırmalara 523 milyon TL yatırım yapılmıştır. Sanayi üretim endeksi verilerine göre, ilaç üretimi 2012-2017 yılları arasındaki dönemde imalat sanayinde %17,6 olarak gerçekleşirken, orta teknoloji seviyesindeki kimya sektöründe %19,3 olarak gerçekleşmiş, ilaç sektöründe ise, %52,3 arttığı görülmüştür. Bu arada ilaç sektöründe ilaç ihracatının ilaç ithalatını karşılama oranı 2006 yılında %10,1 iken, 2010 yılında %12,2 olarak gerçekleşmiş, 2012'de %15,9 olmuş, 2015'te %19,4 iken, 2017'de ise düşme göstermiş, ilaç ihracatının ilaç ithalatını karşılama oranı %18 olarak gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 11. Kalkınma Planı, 2018:3-18).

2020 yılı itibarıyla ilaç üretimi, Ar-Ge, aşı geliştirme ve yarattığı katma değere

rinin toplamı (covid-19 pandemi corona virüs sürecinde) 3,5-4 trilyon US dolar mertebesindeyken, gıda sektörünün (tüm alt sektörleri ve içecekler dahil) üretimi ve yarattığı katma değerin toplamı 17-18 trilyon US doların üstündedir.

3. LİTERATÜR ve TEORİK ANALİZ

Sağlık hizmetleri ile iktisadi büyüme ilişkisine yönelik çalışmalar, 1960'ların ikinci yarısında başlamaktadır. İlk çalışma Herbert Klarman (1969:360-376) tarafından yapılmıştır. Bir toplumda beşeri sermayenin kalitesini arttırmak için sağlık konusundaki gelişmişlik düzeyi önem arz etmektedir. Beşeri sermaye için sağlık çok önemlidir. Bu konuda ilk önemli çalışma Theodore Schultz (1961:1) tarafından gerçekleştirilmiştir. Schultz, eğitim ve sağlık harcamasının birer beşeri sermaye yatırımı olduğunu vurgulamaktadır. Sağlık harcamalarının “neden gerekli olduğunun?” üzerinde durmuştur. Toplumların hayatlarını devam ettirebilmeleri, yaşam standardını ve hayattan beklentilerini arttırabilmeleri, çalışma hayatındaki dayanıklılıkları, hastalıklara karşı korunması, çalışma hayatında karşılaşılan sakatlıkların, iş görememezlik durumunun önemini, yaşamsal ve çalışma güçlerini arttırmaya yönelik verimlilik artışı yaratmaları nedeniyle sağlık imkânları ve hizmetlerinin önemini kapsayan bir çalışmayı ilk kez kaleme almıştır. Bir ülkedeki sağlık düzeyini belirleyen en önemli göstergeler; bebek ve çocuk ölüm oranları, ortalama ömür, hastalıkların türü ve miktarı ve sağlık sistemine ilişkin göstergeler oluşturmaktadır. Bir toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Taban ve Kar,2004:290-293; aktaran bknz: Aksu, 2013:77).

Bunun yanında Selma Mushkin (1962:130-132) çalışmasında eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımların beşeri sermaye için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, her ikisi de fertlere yapılan ortak beşeri sermaye yatırımlarıdır. Sağlık ve eğitim harcamalarının bir kısmı tüketim amaçlı yapılırken, bir kısmı ise, yatırım amaçlı olarak gerçekleştirilir. Tüketim amaçlı gerçekleştirilen harcamalar, ferdin fayda düzeyinde gelişimine ve artışa yol açar. Yatırım harcamaları ise, ferdin verimliliği ve üretkenliği üzerinde etkilidir. Beşeri sermaye harcamaları, ferdin yaşam standardı ve refah düzeyi üzerinde geliştirici ve değer verici etkisi nedeniyle, ferde ve dolayısıyla topluma pozitif katkı sağlar. Eğitim ve sağlık yatırımları, kamusal anlamda pozitif dışsallıklara sahiptir. Yani, bu harcamalar sosyal fayda yaratır. Üretim ve milli geliri arttırıcı özelliği bulunmaktadır. Sağlık harcamalarında meydana gelen gelişme sonucu insan ömrünün uzaması, yaşam kalitesinin yükselmesi ve gelir artışı ile birlikte eğitim yatırımlarının aşınma oranını düşürür (verimliliğini arttırır) ve getirisini yükseltir.

Beşeri sermaye unsuru olan sağlığın temel katkısı, Michael Grossman (1972) tarafından genişletilmiştir. Ona göre sağlık, bir kamusal mal olarak ikiye ayrılmaktadır; yatırım malı ve tüketim malı. Bu noktada Mushkin'in çalışmasından etkilendiği görülmektedir. Tüketim malı olarak sağlık, ferdi fayda fonksiyonunda yer alır. Yatırım malı olarak sağlık ise, hastalık için harcanan maliyetin para ve zaman olarak kaybına engel olur. Hastalık nedeniyle çalışılmış gün kaybının önüne geçilir, hem de gelirin elde edilmesi nedeniyle ihtiyaçların karşılanmasını, hayata karşı bağlılığın artmasını ve çalışma motivasyonunun kazandırılmasını sağlar (Grossman, 1972:225).

Sağlık hizmetlerinin iktisadi büyümeye olan doğrudan katkıları üç farklı unsuru kapsamaktadır. Bunlar; 1-Verimlilik boyutu, 2-Gelir boyutu ve 3-Harcama boyutu olarak sıralanabilir. Sağlık hizmetlerinin büyümeye doğrudan katkılarının, ilki verimlilik artışını ve beşeri sermayenin çalışma gücünü sağlamaktır. İkinci önemli unsur, gelir artışının sağlanması veya gelir azalışının engellenmesi, yaşam standardının sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesidir. Üçüncüsü de, harcama boyutudur. Sağlığın finansmanı için devlet önemli kamu kaynaklarını bu alana kanalize etmektedir (Filiz, 2010:102-106). Toplanan vergiler, primler ve harçlar sağlık hizmetleri alanına kaydırılmaktadır. Amaç, toplumun tüm fertlerinin bu hizmetlerden yararlanması noktasında, sosyal devlet ilkesi gereği devletin sorumluluk almasıdır. Sağlık hizmetlerinin, ekonomik faaliyetlere katkıları, hastalıkların neden olduğu erken ölümlerin, sakatlık veya hastalık durumlarının, çalışma gücünü düşüren halsizlik gibi durumların azalması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Akalin, 1981:215).

Türkiye'de beşeri sermayenin kalitesinin artırılması toplumun dengeli ve sağlıklı beslenmesi, bunun yanında gıda üretimin uygun koşullarda ve standartlarda sağlıklı, hijyenik ve hormonsuz (GDO'suz) üretimle yapılmasına bağlıdır. Özellikle tarımsal üretimin artan oranda sanayide değerlendirilerek tüketiciye sunulması için gıda sanayinin üretim yapısının sağlıklı şekilde geliştiği, teknolojik altyapı hizmetleri (tarımda seracılık hizmetleri, sulama yöntemleri, soğuk hava deposu, hızlı lojistik hizmetleri, üretici-tüketici kooperatifleşme sistemi, pazarların hijyenikliği) ve üretim sorunlarının çözüldüğü (tarımsal üreticiye sübvansiyonlar sağlama, para, gübre, "yerli ata tohumu" sağlama, mazot ve kredi kolaylığı gibi) bir ortamın varlığı önem arz etmektedir (DPT, 2001:1).

Sağlık alanında ileri durumda olan bir toplumun, beşeri sermaye kalitesi de buna bağlı olarak iyi olacak ve bu durum verimliliği ve üretimi artırarak, iktisadi büyümeyi olumlu etkileyebilecektir (Karagül, 2002:72; aktaran bkz: Aksu, 2013:77). Sağlık ile verimlilik arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Sağlığın, emeğin enerji düzeyini ve iş kapasitesini olumlu yönde etkileyerek verimlilik ve dolayısıyla büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır. Sağlıklı toplum üreten, etkin, çalışkan ve büyüyen bir ekonomi demektir. Bunun yanında, hayat beklentisinin artması fertleri emeklilik için

Sağlık alanında yapılacak her türlü altyapı yatırımları ülkenin kalkınması ve iktisadi büyümesi ile yakından bire bir ilişkilidir. Sağlık harcamaları bir toplumun yaşamsal temel faktördür. Olmazsa olmaz bir nitelik arz etmektedir. Sağlık hizmetleri yurt sathına yayılmalı, verilen hizmetler kaliteli, etkin ve üretken bir biçimde olmalı, toplumun her katmanındaki vatandaşın ulaşabileceği eşitlik içinde düzenlenmeli, devlet özellikle alt gelir grubundaki tüm insanlarını kucaklamalı, sağlık ihtiyacını finanse etmeli ve tüm vatandaşlarına en iyi ve en etkin hizmeti sunmalıdır. Sağlık hizmetinin odak noktası, insan merkezli ve milletini kucaklayan “devlet baba” anlayışını pekiştirecek bir sağlık politikası olmalıdır zira sağlıklı insan, üreten insandır (Aksu, 2018:3632).

Neoklasik modelde beşeri sermayenin oluşmasında etkisi olan faktörleri belirtirken, bunların başında eğitim, donanım, beslenme ve sağlık harcamaları ilk sıralarda gelmektedir. Bu konu ile ilgili olarak, Romer (1986:1002-1037), Lucas (1988:3-42), Rebelo (1991:500-521), Caballe ve Santos (1993:1042-1067), Mulligan ve Sala-i Martin (1993:739-773), Barro ve Sala-i Martin (2004:205-242) çalışmaları örnek verilebilir.

Mankiw, Romer ve Weil (1992), Solow (1956:65-94)’un öne sürdüğü üretim fonksiyonuna beşeri sermaye terimini (S)’de emeğin eğitim ve okullaşma durumunu dahil ederek “Genişletilmiş Solow Modelini” oluşturmuşlardır. (A) terimi teknolojik gelişmeyi gösterirken, (K) terimi sermaye miktarındaki, (H) emeğin sağlık sermayesi ve (L) terimi de emek miktarındaki değişmeyi vermektedir. Bu modele göre, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna beşeri sermaye bileşeni olan sağlık ayrı bir değişken olarak eklemiştir (Mankiw, Romer ve Weil, 1992:407-437; Romer, 1986:1002-1037; Barro ve Sala-i Martin, 2004:220-227):

$$Y = A \cdot K^\alpha \cdot S^\beta \cdot H^\gamma \cdot (Le^{xt})^{1-\alpha-\beta-\gamma} \quad (1) \quad 0 < \alpha + \beta + \gamma < 1$$

$\alpha > 0$, $\beta > 0$, $\gamma > 0$ iken, üretim fonksiyonu yoğun olarak denklemini yazmak gerekirse;

$$y = A \cdot k^\alpha \cdot s^\beta \cdot h^\gamma \quad (2), \quad \text{şeklinde yazmak mümkün olacaktır.}$$

Çalışan beşeri sermayenin oluşmasında her bir birimin sayısal etkisini gösteren denklemini şu şekilde yazmak mümkün olacaktır;

$$\hat{y} \equiv Y/Le^{xt}, \hat{k} \equiv K/Le^{xt}, \hat{s} \equiv S/Le^{xt}, \hat{h} \equiv H/Le^{xt} \quad (3)$$

Buna göre yukarıdaki açıklamaya ve formüle dayalı olarak, “insan sermayesi teorisinde” büyümenin kaynaklarını incelerken, ekzojen temelinde teknolojik seviye $A > 0$ ’dan büyük olmak zorundadır. Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan hareketle emek, fiziki sermaye ve beşeri sermaye üretim faktörlerinin, üretimin üzerinde yaptığı etkiyi tespitte kullanılır (Özsoy, 2008:34; aktaran bkz: Aksu, 2018:3618).

İlaç endüstrisi üretimi ve ticaretinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, yaşam beklentisi yoluyla dolaylı olarak analiz edilebilmektedir (Muratoğlu, 2017:296-314). Bu yaklaşıma göre, ilaç endüstrisindeki ilerlemelerin yaşam beklentisi üzerinde olumlu bir etkisini saptamışlardır. Literatürdeki birçok çalışma, uzun ömür beklentisi ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göstermektedir; Barro (1996:1-63), Barro and Lee (1994:1-46), Barro and Sala-i Martin (1995:1-539), Bloom, Canning and Malaney (2000:257-290). Barro'nun (1996:13-14) çalışmasını örnek vermek gerekirse, yaşam beklentisi artışı 50 yaşından 70 yaşına doğru arttıkça, iktisadi büyüme oranında yıllık %1,4'lük artış meydana getirmektedir. Barro'ya göre 8 etken iktisadi büyüme üzerinde etkilidir; 1-Beşeri sermaye seviyesinin yüksekliği (bunu belirleyen unsurlar okullaşma oranı, sağlık hizmetlerindeki artış, doğurganlık oranıdır), 2- GSMH'nın seviyesi, 3-Verimlilik oranı, 4-Hükümet harcamaları, 5- Hukuksal düzen, 6-Avantajlı dış ticaret hadleri, 7- Yatırım Oranları, 8-Bölgesel değişkenlikler (Aksu, 2014:380-381).

Sağlık politikaları ile gelir dağılımı arasında da yakın bir ilişki vardır. Büyüme sürecinde önemli rolü olabilen insan sağlığı ile gelir dağılımı değişkenlerinin kendi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır: Düşük gelir, kötü beslenmeye sebep olurken, yoksulluk ise sağlık kazanç potansiyelini azaltır. Öte yandan, ampirik çalışmalar sağlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki öngörmektedir (TEK,2003:12; <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>/2004 Türkiye İktisat Kongresi Cilt 11: Çalışma Grubu Raporları – I., erişim tarihi:10.10.2009). Sağlık hizmetlerinin niteliği ve yoğunluğunun iktisadi büyüme üzerinde etkisi, çok boyutlu ve uzun vadeli bir süreci kapsamaktadır. Sağlık hizmetleri ve bu alanda yapılan harcamalar, iktisat literatüründe “sağlık temelli iktisadi büyüme hipotezi” ile açıklanmıştır. Sağlık üzerine yapılan harcamalar, beşeri sermaye yoluyla, üretken fiziksel sermayenin doğasında olup, üretim için vazgeçilmez bir durumdur (Akar, 2014:312).

Eğitim ve sağlık hizmetleri, planlı kentleşme, beslenme ve kaliteli ürün üretimi, toplumsal örgütlenme, demokratikleşme, katılımcılık, sendikacılık, ideal yaşam standartları, insan hakları ve sosyal uyum gibi toplumsal değerlerin yerleşmesinde ve çevrenin korunması ve geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır (Saygılı ve Cihan, 2006, s.25; aktaran bknz: Aksu, 2016:83).

Sağlık sektörüne yapılan fiziki yatırımlar (makine, teçhizat, kaliteli personel yatırımı, sağlık ve koruyucu hizmet kurumlarının sayıları vb. gibi) tıp alanında teknolojik ilerlemenin ortaya çıkmasına imkan sağlamakta, tıptaki teknolojik ilerlemeler de iktisadi büyümeyi uyarmakta, iktisadi büyümedeki artış, sağlık harcamalarında kalitenin ve niceliğin tekrar artmasına yol açmaktadır (Akar, 2014:311; aktaran bknz: Kamacı ve Yazıcı, 2017:55).

İnsanların doğuştan hayatta kalma beklentisiyle ömür boyu yaptıkları birikimlerden elde edecekleri getiri beklentisi, özel tasarruf ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyeceğinden iktisadi büyümeye yansımaları da olumlu olacaktır (Glomm ve Ravikumar, 1997:201; aktaran bkz: Aksu, 2018:3623). Bu bağlamda doğuştan yaşam beklentisi ve doktor sayısındaki artış bir ülkenin, ülkeler klasmanında kalkınma ve büyüme ölçümünde kullanılan temel ölçütler arasında yer almaktadır. Bu iki kriterdeki artışın büyüme üzerindeki etkisinin olumlu olduğunu göstermektedir (Aksu, 2018:3623). Gelişmiş ülkeler genelde yaşlı nüfusu olan ve sağlık sorunu yaşayan ülkelerdir. Bu bağlamda sağlık harcamalarında artışın görülmesinin nedeni, bu yaşlı kesime yönelik sağlık, koruyucu ve rehabilitasyon hizmetlerin bütçede geniş yer tutmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, sağlık harcamalarındaki miktar artışı, nüfusun yoğunluğundan ziyade o toplumdaki nüfusun niteliğinden kaynaklanmaktadır (Mendelson ve Schwartz, 1993:123).

Topluma sunulan kaliteli sağlık hizmeti, çalışma hayatında verimlilik artışına sebep olurken, eğitim hayatında da başarı oranının daha belirgin olmasını sağlar. Sağlıklı kişilerin çalışma ömrü daha uzun olacağından, bu kişilerden daha uzun süreli ve verimli olarak faydalanmak mümkün olur (Smith, 2008:70-79; Ayrıca bkz: Ay, Kızılkaya ve Koçak, 2013:164).

Sağlık harcamalarının iktisadi büyümeyi olumlu etkilediğini düşünen pek çok ampirik çalışma olduğu gibi, sağlık harcamalarının iktisadi büyümeyi istatistiki olarak anlamsız, zayıf veya negatif etkilediği veya etkilemediğini öne süren çalışmalarda literatürde mevcuttur (Kesbiç ve Salman, 2018:165). Sağlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu kabul eden Bloom ve Canning (2000:1207; aktaran bkz: Yıldız ve Yıldız, 2018:204), bu ilişkinin yönünün genel olarak sağlıktan iktisadi büyümeye doğru olduğunu öne sürmektedir. Ancak son yıllarda iktisadi büyümeden sağlığa doğru da bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir (Yıldız ve Yıldız, 2018:204).

Sağlık ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu öne süren çalışmalara örnek vermek gerekirse; Newhouse (1977:115-125), Preston (1980:289-360), Flegg (1982: 441-458), Pospel ve Pillai (1986:525-542), Hitiris ve Posnett (1992 :173-181), Hill ve King (1993:1-351), Kakwani (1993:307-336), Murthy ve Ukpalo (1994:797-802), Subbarao ve Raney (1995:105-128), Hansen ve King (1996:127-137), Üçdoğruk (1996:101-112), Özsoy (1999), Gertdham ve Löthgren (2000:461-475), Bhargava, Jamison, Lau ve Murray (2001:423-440), Mayer (2001:1-17), Yanikkaya (2002:287-305), McDonald ve Roberts, (2002:271-276), Brempong ve Wilson, (2003:1-25), Chakraborty (2003:1-18), Bloom, Canning ve Sevilla (2004:1-13), Dreger ve Reimers (2005:1-21), Chang ve Ying (2006:1-16), Narayan, Narayan ve Mishra (2010:404-411), Barlin (2010:1-127), Sülkü ve

Caner (2011:9-38), Elmi ve Sadeghi (2012:88-91), Akar (2014:311-322), Ay, Kızılkaya ve Koçak (2013:163-172), Selim, Uysal ve Eryiğit (2014:13-24), Aydemir ve Baylan (2015:417-435), Hayaloğlu ve Bal (2015:35-44), Kurt (2015:441-447), Badri ve Badri (2016:5-9), Akıncı ve Tuncer (2016:47-61), Uçan ve Atay (2016:215-222), Başar, Künü ve Bozma (2016:189-204), Demir ve Tanyıldızı (2017:89-119), Kamacı ve Yazıcı (2017:52-69), Öztürk ve Uçan (2017:139-152), Şen ve Bingöl (2018:89-106), Kızıl ve Ceylan (2018:197-209), Gökçen ve Zengin (2018:365-380), Yıldız ve Yıldız (2018:203-218), Dinçer ve Yüksel (2019:5-23), Albayrak (2019:1-89).

Sağlık göstergeleri ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki veya ilişkinin olmadığını bulgulayan pek çok ampirik çalışma bulunmaktadır; Auster, Levenson ve Sarachek (1969:411-436), Barro (1991:407-443), Kelly (1997:60-84), Fuchs (1999:1-35), Webber (2002:1633-1643), Kar ve Ağır (2003:181-190), Chay ve Greenstone (2003:1121-1167), Dehejia ve Lleras-Muney (2004: 1091-1130), Neumayer (2004:1037-1047), Isaacs ve Schroeder (2004:1137-1142), Tapia-Granados (2005:393-422), Gerdtham ve Ruhm (2006:298-316), Kar ve Taban (2005:7-51), Dağdemir (2009:76-96), Yumuşak ve Yıldırım (2009:57-70), Çetin ve Ecevit (2010:166-182), Mehrara ve Musai (2011:249-256), Tapia-Granados (2012:688-695), Şimşir, Çondur, Bölükbaş ve Alataş (2015:43-54) ampirik analizlerinde sağlık göstergeleri ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki ya da ilişkinin olmadığını saptayan çalışmalar ortaya koymuşlardır.

İktisadi büyüme ve ilaç endüstrisi arasında pozitif ilişki bulan yabancı literatürde bir kaç ampirik çalışma mevcuttur; Lichtenberg (1998:1-30), Baier ve Bergstrand (2001:1-27), Mills, Brugh, Hanson ve McPake, (2002:335-330), Badinger ve Breuss (2003:1-51), Adolfsson, (2007:1-41), Boring (2010:1-30), Wilkman (2012:1-41) ve Blanc (2015:1-38) örnek olarak verilebilir. Dikkat çeken bir durum olarak ampirik çalışmalarında “gravity yöntemini” kullanmışlardır.

Frank Lichtenberg (1998:1-30), ABD’de 1970-1980 ve 1980-1991 dönemleri için farmakolojik yenilikler ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, farmakolojik yeniliğin yaşam boyu gelir üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum iktisadi büyümeye önemli bir katkı anlamına gelmektedir (Lichtenberg, 1998:1-30).

Ludivine Blanc (2015:1-38), 2004-2011 dönemi için 25 AB ülkesinin ilaç sanayi ürünlerinin AB dışı ihracatının belirleyicilerinin uluslararası ticaretini Gravity Modelini kullanarak analiz etmiştir. Bu çalışmaya göre, ihracatçı AB ülkelerinin ticaret ortağı ülkelerin GSYİH’leri pozitif katsayılara sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. AB ile ithalatçı ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık negatif bir katsayıya sahiptir. Öte yandan, ithalatçı ülke değişkenlerinde altyapı kalitesi, sağ-

lık sektörünün büyüklüğü ve fikri mülkiyet haklarının düzeyi pozitif katsayılara sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır (Blanc, 2015:1-38).

Per Adolfsson (2007:1-41), İsveç ekonomisi üzerine yaptığı master çalışmasında, ilaç ürünleri ihracatı ile iktisadi büyüme ilişkisini ele almıştır. Gravity modelini kullanmıştır, kişi başına GSMH ile ilaç ihracatı arasındaki ilişkiyi pozitif bulmuştur (Adolfsson, 2007:1-41).

Anne Boring (2010:1-30), ABD'nin 1993-2007 dönemi ilaç ihracatı ve ithalatını analiz etmiştir. ABD'nin patent korumasının ilaç ticaretini artırıp artırmadığını bulmak için Gravity Modelini kullanmıştır. Sonuçlar, patent korumasının ABD ilaç ihracatı ve ithalatında güçlü bir belirleyici olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, ithalatçı ülkelerin GSYİH'ları, ABD ilaç endüstrisinin ihracat ve ithalatındaki artışlarla pozitif yönde ilişkilendirilmiştir (Boring ,2010:1-30).

Mats Wilkman (2012:1-30), 1995-2010 dönemi için İsveç ilaç ihracatının belirleyici unsurlarını incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları, ithalatçı ülkelerin hem GSYİH hem de kişi başına GSYİH'sinin İsveç ilaç ihracatındaki artışlarla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışma, 1962-2018 yıllarına ait 57 yıllık verileri kapsamaktadır. GSMH (milyar US dolar), İktisadi Büyüme Oranları (%), Sağlık Bakanlığı Bütçesi (milyar TL.), Konsolide Bütçe (milyar TL.), Nüfus Miktarı, İlaç Sanayi Miktarı (milyar TL.), Gıda Sanayi Miktarı (milyar TL), Fertlerin Hayatta Kalma Süresini (Yıl Bazlı Yaşam Beklentisi) kapsayan 8 değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak GSMH miktarı baz alınırken, bağımsız değişkenler ise İktisadi Büyüme Oranları, Sağlık Bakanlığı Bütçesi, Devletin Konsolide Bütçesi, Nüfus Miktarı, İlaç Sanayi Miktarı, Gıda Sanayi Miktarı, Fertlerin Hayatta Kalma Süresi (Yıl Bazlı Yaşam Beklentisi) baz alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik yapısı içerisindeki sağlığın ve beşeri sermayeyi direkt etkileyen beslenme-gıda ve ilaç sanayinin değişimleri ile GSMH (ve iktisadi büyüme) arasındaki ilişkisi ele alınmıştır. Sağlık harcamalarının artmasında pek çok faktör etkilidir. Bu çalışmada gıda ve ilaç sanayinin sağlık sektörü ile ilişkisi analiz edilirken, bunun yanında bu sektörlerin GSMH ile ilişkileri temel alınmıştır. Aslında bir ülkenin beşeri sermaye kalitesinin ve niceliğinin artmasında inceleyeceğimiz 3 sektörün birbiriyile ilişkileri önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda TÜİK, DPT, DİE, Hazine ve Maliye Bakanlığı, T.C. Merkez Bankası ve Dünya Bankasına ait veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada test olarak, Birim Kök Testleri (ADF, P-P, KPSS), Granger Nedensellik Testi, EKK, ARCH, TSLS, Gregory ve Hansen Eşbütünlüşme Testi,

VAR Auto Regression testlerini içeren çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada Eviews 10 sistemi kullanılmıştır.

TABLO 5 : Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Datanın Özet Bilgileri

DEĞİŞKENLER	GSMH	NUFUS	ILACSANAYI	GIDASANAYI	KONSBUTCE	SBBUTCESI	YASAMBEK
Mean	416102.2	55616.00	1.13E+11	1.62E+12	1.02E+11	4.59E+09	6.535.088
Median	370686.0	56098.00	4.39E+08	1.76E+10	64400354	2633217.	6.600.000
Maximum	959800.0	82004.00	1.73E+12	2.29E+13	6.97E+11	3.79E+10	7.800.000
Minimum	95224.00	28931.00	1130000.	13637500	9.744.000	5.100.000	5.000.000
Std. Dev.	250792.2	16516.07	3.19E+11	4.32E+12	1.81E+11	8.70E+09	7.455.801
Skewness	0.763385	-0.052201	3.583.268	3.416.738	1.841.739	2.114.650	-0.240783
Kurtosis	2.497.517	1.640.265	1.597.090	1.476.762	5.437.057	7.010.283	2.004.581
Jarque-Bera	6.135.855	4.416.977	5.215.583	4.397.867	4.632.975	8.067.722	2.904.065
Probability	0.000517	0.000067	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000094
Sum	23717828	3170112.	6.46E+12	9.22E+13	5.83E+12	2.61E+11	3.725.000
Sum Sq. Dev.	3.52E+12	1.53E+10	5.71E+24	1.04E+27	1.83E+24	4.24E+21	3.112.982
Observations	57	57	57	57	57	57	57

Jarque-Bera (prob) olasılık değerleri anlamlıdır. Probability = 0.000 seviyesindedir. 57 gözlem yapılmıştır. 2.632.108 gözlem veri noktası kullanılmıştır. Skewness (çarpıklık değeri) nüfus ve yaşam beklentisi için (-) değerdedir. Kurtosis (basıklığın değeri) normal değerlerindedir. Verilerin dağılımı normaldir.

$Y_t = f(\text{Nüfus Oran}_t, \text{İlaç Sanayi Miktarı}_t, \text{Gıda Sanayi Miktarı}_t, \text{Konsolide Bütçe Oran}_t, \text{Sağlık Bakanlık Bütçe Oran}_t, \text{Yaşam Beklentisi}_t, X_t, \dots)$ (4)

$GSMH(Y) = \alpha + \beta_1 \text{Nüfus Oran} + \beta_2 \text{İlaç Sanayi Miktarı} + \beta_3 \text{Gıda Sanayi Miktarı} + \beta_4 \text{Konsolide Bütçe Miktarı} + \beta_5 \text{Sağlık Bakanlık Bütçe Miktarı} + \beta_6 \text{Yaşam Beklentisi} + \beta_7 \text{İktBuyume} + \beta_8 \text{Bilinmeyen}X + e$ (equation 1) (5)

$\alpha = \text{Sabit terim.}$

$\beta_1, \beta_2, \beta_3 = \text{Bağımsız değişkenlerin katsayısıdır. Değişkenler} \neq 0 \text{ değildir.}$

$e = \text{denklemin hata terimidir.}$

$t = \text{zaman birimi}$

$\text{LogGSMH} = \alpha + \beta_1 \text{LogNO} + \beta_2 \text{LogISM} + \beta_3 \text{LogGSM} + \beta_4 \text{LogKBM} + \beta_5 \text{LogSBBM} + \beta_6 \text{LogYASBEK} + \beta_7 \text{LogIKTBUY} + \beta_8 \text{LogX} + e$ (equation 2) (6)

4.1. BİRİM KÖK TESTLERİ

Bir zaman serisi, ilgilenilen bir büyüklüğün zaman içerisinde sıralanmış ölçümlerinin bir kümesidir. Zaman serisi ile ilgili bu analizin yapılma amacı ise, gözlem kümesince temsil edilen gerçeğin anlaşılması ve zaman serisindeki değişkenlerin gelecekteki değerlerinin doğru bir şekilde tahmin (forecast) edilme-

sidir (Allen, 1964:133-152). Bir zaman serisi analizinde, analizin anlamlı ve tutarlı olabilmesi için öncelikle “durağan olması” gerekmektedir. Durağan zaman serileri, uzun dönemde çeşitli kırılma ve şoklar olsa dahi “sabit ortalamaya” sahiptir. Ayrıca zaman serisinin varyansı sabit ve sonlu yapı sürecindedir. Bununla birlikte, değişkenler arasındaki anlamlı ve tutarlı ilişkinin incelenebilmesi için, öncelikli olarak “durağan” olmalıdır. Çünkü durağan bir seri, geçici şoklar ve dalgalanmalar görülse de, uzun dönemde sabit bir ortalamaya kavuşur. Bir zaman serisinin durağan olması ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit olup değişmediği anlamına gelir. Ekonomik değişkenlerin logaritması alındığında, doğrusal bir nitelik taşımaktadır. Bu durumda zaman serilerinde gerçek değer yerine logaritmik değerler kullanılır. Durağanlık şartlarını sağlamaksızın serilerin denklemlere konulması, iktisadi ilişkilerin var olmadığı halde varmış gibi görünmesine neden olacağından anlamsız öngörülere sebebiyet verir.

Basit anlamda bir durağanlık sınaması için, gecikmesi k (1,2,..) iken, P_k otokorelasyon katsayısı ile gösterilen otoregresyon kavramına dayanır. $P_k = \gamma_k / \gamma_0$ Burada, yer alan γ_k değişkenin gecikme değeri ile gecikme k (1,2,..) iken kovaryansının, γ_0 değişkenin kendisi ile ilgili kovaryansı göstermektedir, $k=0$ olduğunda, $P_0=1$ olacaktır. Durağanlık şartlarını sağlamaksızın serilerin denklemlere konulması, iktisadi ilişkilerin var olmadığı halde varmış gibi görünmesine neden olacağından anlamsız öngörülere sebebiyet verir. Durağanlığa sahip olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin kurulması da mümkün değildir. Durağan olmayan serilerin $d(1,2,..)$ sayıda farkları alınarak, durağan hale getirilir. Seriler aynı derecede $I(d)$ durağan olduklarında, eşbütünleşik seriler elde edilmiş olur (Kennedy, 2006:356; Ayrıca bkz: Aksu, 2013:184). Tablo 6’da ise ADF, P-P ve KPSS birim kök testlerine dair özet tablo aşağıda gösterilmiştir. Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait 57 yıllık verilerin her birine ADF (Dickey ve Fuller, 1979:427-431), P-P (Phillips ve Perron, 1988:335-346) ve KPSS (Kwiatkowski, vd. 1992:159-178) birim kök testleri uygulanmıştır.

Çalışmada ADF, P-P ve KPSS birim kök testleri (Unit Root Tests) yapılmıştır. Dickey-Fuller tarafından (1981:1057-1073) bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilmesiyle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi geliştirilmiştir. Bu test için önerilen modeller aşağıdaki denklemlerde gösterilmiştir:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^P \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^P \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Denklem (1)'de sabit terimin ve trend etkisinin olmadığı denklemsel yapıyı, Denklem (2)'de sadece sabit terimin olduğu denklemsel yapıyı, Denklem (3) ise, hem sabit terimin hem de trend etkisinin gözlemlendiği denklemsel yapıyı göstermektedir.

Birim kökün varlığının sınanması için uygulamada genel olarak iki hipotez kullanılmaktadır. Bunlar;

$$H_0 : \gamma = 0 \quad (\gamma = 1) \text{ (Seride birim kök vardır / Seri durağan değildir)} \quad (10)$$

$$H_1 : \gamma < 0 \quad (\gamma < 1) \text{ (Seride birim kök yoktur / Seri durağandır)} \quad (11)$$

Phillips ve Perron (1988:335-346) Dickey-Fuller'in hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı genişletmişlerdir. Bu durumu daha iyi anlamak için şu regresyon dikkate alınır.

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \mu_t \quad (12)$$

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + a_2 (t-T/2) + \mu_t \quad (13)$$

Burada T gözlem sayısı μ_t hata terimlerinin dağılımını göstermekte olup bu hata teriminin beklenen ortalaması sifıra eşittir. Fakat burada hata terimleri arasında içsel bağlantının (serial correlation) olmadığı veya homojenlik varsayımı gerekli değildir.

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992:159-178) çalışmalarında birim kök hipotezini farklılaştırarak birim kök testinin gücünün arttığını ileri sürmüşlerdir. KPSS birim kök testinde, sıfır hipotezi diğer testlerden farklı olarak serinin durağan olduğunu savunur. ADF ve P-P birim kök testlerinin sonuçları gecikmelere karşı duyarlıdır. KPSS testi bu iki testin zayıf olan noktasını gidermede başarılıdır. Temelde KPSS testinin amacı yine serileri trendden arındırarak birim kök testi gerçekleştirmektir. KPSS testi için tahmin edilen modeller aşağıdaki gibidir (Aksu, 2013:189):

$$y_t = \beta_t + \gamma w_t + \varepsilon_t \quad (14)$$

$$w_t = w_{t-1} + u_t$$

Burada, w_t model için rassal yürüyüş süreci, t deterministik trend, ε_t durağan hatalar ve u_t ise $(0, \sigma_u^2)$ dir. KPSS testinin ilk aşaması y_t serisinin kesme ve trend üzerine regresyonundan elde edilen hataları temel almaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2006:243-265).

$$S_t = \sum_{t=1}^T \varepsilon_t \quad t= 1,2,3, \dots, T \text{ için} \quad (15)$$

Daha sonra LM testi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$M = \sum_{t=1}^T S_t^2 / s^2(I) \quad (16)$$

KPSS testi, P-P testine benzer olarak, genel hata sürecini dikkate alır. Ancak KPSS testi, diğer iki birim kök testleriyle çelişiyorsa, zaman serisi parçalı bir yapıdadır ve anlamlı değildir.

Yine bir birim kök testi olan KPSS`de hipotez, ADF`den farklı olarak şöyle kurulur:

Ho: Birim kök söz konusu değildir. $\{y \sim I(0)\}$

Ha: Birim kök söz konusudur.

Tüm değişkenler için ADF ve P-P birim kök testleri yaparken, aşağıda yer alan hipotez kullanılacaktır:

Ho: Birim kök vardır.

Ha: Birim kök yoktur.

Tüm değişkenler için KPSS testi yapılırken hipotezimiz şu şekilde kurulacaktır:

Ho: Birim kök yoktur.

Ha: Birim kök vardır.

Ekonometrik seriler kullanılarak yapılan analizlerin gerçekçi olabilmeleri için durağan bir karakter sergilemeleri gerekliliğinden yukarıda bahsetmiştik. Bir seride durağanlığın söz konusu olup olmadığı ise, birim kök testleri (ADF, P-P, KPSS) yardımıyla belirlenir. Birim kök, bir zaman serisini ifade eden eşitliğin temel karakteristik köklerinin mutlak değerlerinin 1'e eşit olması demektir. Zaman serilerinin birinci farkında $d(1)$ ve regresyon artıklarında ortaya çıkan durağanlık değil, asimtotik durağan olmasıdır. Yani, yukarıdaki denkleme-deki otokorelasyon kat sayısı için, k gecikmesi sonsuza gittikçe, otokorelasyon sayısı sifıra yaklaşır ve seriler asimtotik durağan ve kovaryans durağan hale gelir (Aksu, 2013:189-191).

TABLO 6: Birim Kök Testleri Özet Tablo

Değişkenler	Düzy Durumu	ADF		P-P		KPSS	
		C	C&T	C	C&T	C	C&T
GSMH	Düzy 1 (0)	2.64162	1.47641	1.03677	1.47641	904262	255793
d1GSMH	Birinci Fark 1 (1)	.467586	955752	1.887911	3.088457	667460	230167
d2GSMH	İkinci Fark 1 (2)	15.37224	15.77761	15.59656	15.77761	331296	122392
BUYUME	Düzy 1 (0)	-0.789933	-6.503317	15.79930	8.997863	093713	055757
d1BUYUME	Birinci Fark 1 (1)	X	X	4.546279	1.406459	X	X
d2BUYUME	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	X	X
NUFUS	Düzy 1 (0)	-0.252649	-1.211217	-0.246343	-1.483342	0.616103	0.205779
d1NUFUS	Birinci Fark 1 (1)	-6.483222	-6.531407	-6.505190	-6.552940	0.048653	0.04735
d2NUFUS	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	X	X
ILACSANAYI	Düzy 1 (0)	-2.385492	-2.415070	-2.206805	-2.462685	0.241221	0.185413
d1ILACSANAYI	Birinci Fark 1 (1)	-8.501590	-8.603421	-8.982382	-13.38727	0.308095	0.309921
d2ILACSANAYI	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	0.059290	0.051956
GIDASANAYI	Düzy 1 (0)	-1.448221	-1.462482	-1.560110	-1.220202	0.231973	0.209355
d1GIDASANAYI	Birinci Fark 1 (1)	-8.203812	-8.337917	-8.053573	-8.486488	0.084413	0.085157
d2GIDASANAYI	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	X	X
KONSBTCE	Düzy 1 (0)	1.224438	3.092575	2.225313	1.470926	0.678383	0.221715
d1KONSBTCE	Birinci Fark 1 (1)	0.982436	0.993478	-2.649512	-4.445568	0.671505	0.212751
d2KONSBTCE	İkinci Fark 1 (2)	-4.772015	-4.881538	-11.64061	-13.42414	0.090750	0.098210
SBBUTCESI	Düzy 1 (0)	0.071161	-3.166452	-0.006297	-2.964084	0.830645	0.218213
d1SBBUTCESI	Birinci Fark 1 (1)	-9.368620	-9.434699	-10.96096	-12.54740	0.045766	0.045634
d2SBBUTCESI	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	X	X
YASAMBEK	Düzy 1 (0)	-1.172695	-0.632455	-1.358361	-0.788990	0.321604	0.177195
d1YASAMBEK	Birinci Fark 1 (1)	-6.599102	-6.862961	-6.579878	-6.766937	0.266258	0.107388
d2YASAMBEK	İkinci Fark 1 (2)	X	X	X	X	0.038971	0.032090

-C: Sabit teriminin varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.
-C&T: Sabit terim ve Trend'in varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.-Tabloda yer alan rakamlar ilgili birim kök test istatistikleridir.(X) işareti ise ilgili testin uygulanamayacağını ifade etmektedir. Örneğin I (1) davranışı sergileyen bir seriye, 2. kez fark alınıp tekrar birim kök testi uygulanamayacağından bu durum X olarak ifade edilmiştir.

Buna göre serilerin durağanlık durumunu açıklamak gerekirse; İktisadi Büyüme Oranı I (0) düzeyinde durağan iken, Gıda Sanayi Miktarı, İlaç Sanayi Miktarı, Sağlık Bakanlık Bütçesi, Yaşam Beklentisi ve Nüfus Artış Miktarı I (1) davranışı sergileyen bir seriye sahip iken, GSMH Miktarı ve Konsolide Bütçe I (2) davranışı sergileyen bir seriye sahiptir. Kısaca özetlemek gerekirse, kullandığımız zaman serisinin durağan olması, serinin geçmişe ait çok az bilgi taşıması veya geçmişten

gelen etkiye maruz kalmamasına anlamına gelmektedir. Dolayısıyla şok etkisi ya hiç olmayacak ya da etkisi geçici olacaktır ve dolayısıyla seriler ortalama etrafında hareket ederek dengeli bir süreç izleyecektir (Aksu, 2013:191).

Roots of Characteristic Polynomial

Endogenous variables: GSMH NUFUS ILACSANAYI GIDASANAYI

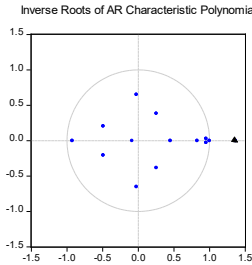
KONSBUTCE SBBUTCESI YASAMBEK

Exogenous variables: C

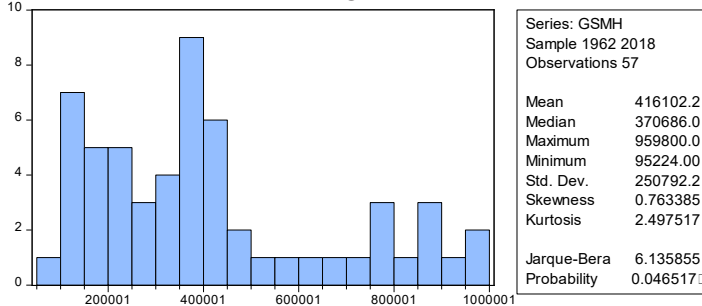
Lag specification: 1 2

Root	Modulus
0.997544	0.997544
0.951130 - 0.028526i	0.951558
0.951130 + 0.028526i	0.951558
-0.925562	0.925562
0.826307	0.826307
-0.025997 - 0.651925i	0.652443
-0.025997 + 0.651925i	0.652443
-0.492560 - 0.204811i	0.533444
-0.492560 + 0.204811i	0.533444
0.254144 - 0.383411i	0.459993
0.254144 + 0.383411i	0.459993
0.449087	0.449087
-0.088658	0.088658

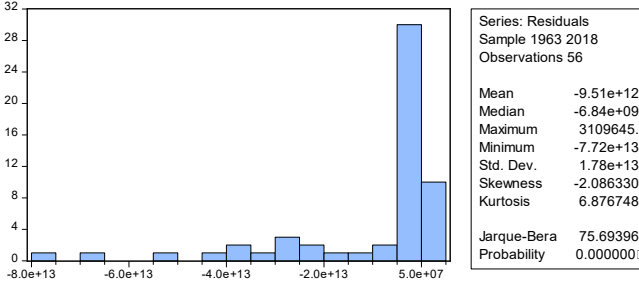
Şekil 3: VAR MODELİ BİRİM KÖK TESTİ DURAĞANLIK GRAFİĞİ

Grafik 2: VAR GSMH Seri Eğrileri

Grafik 3: VAR KALINTI Eğrileri

4.1. GRANGER NEDENSELLİK TESTİ

Granger Nedensellik İlişkisinin anlamı, regresyonda bağımsız değişken X'in bağımlı değişken Y ile bir nedensellik ilişkisi içinde olduğudur ve bunun için iki temel koşulun sağlanması gerekir. Bunlardan birincisi; bağımlı değişken X'in, bağımsız değişken Y'yi tahmin etmeye aracılık etmesidir. İkinci varsayım ise, Y'nin X'i tahmin etmede etkili olmayacağıdır. Buna tek yönlü nedensellik denir. Nedensellik testlerinde, testlerin yönü önem arz eder, yani değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olduğunu belirleme açısından çok önemlidir. Nedenselliğin yönü, iki veya daha çok değişkenin birbiri arasındaki ilişkilerin; tek yönlü mü, çift yönlü mü veya hiçbir ilişkinin olmamasını anlamada çok önemlidir. Granger Nedensellik Testi "kısa dönem" sürecinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik analizine imkan sağlamaktadır. Eğer Ho hipotezi red edilirse bunun anlamı X'in Y ile Granger nedensellik ilişkisi içinde olduğudur. Granger Nedensellik Testinde, hem X'ten Y'ye doğru, hem de Y'den X'e doğru olabilir. Bu durum, çift yönlü nedensellik olarak adlandırılır. $X \leftrightarrow Y$ olarak gösterilir (Granger, 1969:424-438; aktaran bkz:Aksu, 2013:200). Aşağıdaki tabloda Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. 1970-2017 yıllarını kapsayan değişkenlerin 2 gecikmeli olarak farkı alınıp, analizi yapılmıştır. Ekonometrik testlerin yapımında Eviews 10 sistemi kullanılmıştır. Aşağıda Granger Nedensellik İlişkisini gösteren denklem sunulmuştur:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \dots + \alpha_l y_{t-l} + \beta_1 x_{t-1} + \dots + \beta_l x_{t-l} + \epsilon_t \quad (17)$$

$$x_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_l x_{t-l} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_l y_{t-l} + u_t \quad (18)$$

Pairwise Granger Causality Tests

Sample: 1962 2018

Lags: 2

Tablo 7 : Granger Nedensellik Test Tablosu

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
NUFUS does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause NUFUS	55	3.89630 2.02686	0.0268 0.1424
ILACSANAYI does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause ILACSANAYI	55	12.1475 0.01433	5.E-05 0.0358
GIDASANAYI does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause GIDASANAYI	55	10.8664 3.02927	0.0001 0.0073
KONSBUTCE does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause KONSBUTCE	55	3.05074 4.68728	0.0562 0.0136
SBBUTCESI does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause SBBUTCESI	55	2.20058 3.28029	0.0214 0.0459
YASAMBEK does not Granger Cause GSMH GSMH does not Granger Cause YASAMBEK	55	0.68284 3.41647	0.8998 0.0407
ILACSANAYI does not Granger Cause NUFUS NUFUS does not Granger Cause ILACSANAYI	55	0.28906 0.19412	0.0502 0.8242
GIDASANAYI does not Granger Cause NUFUS NUFUS does not Granger Cause GIDASANAYI	55	0.16371 0.42956	0.8494 0.0532
KONSBUTCE does not Granger Cause NUFUS NUFUS does not Granger Cause KONSBUTCE	55	0.28728 3.75950	0.7515 0.0301
SBBUTCESI does not Granger Cause NUFUS NUFUS does not Granger Cause SBBUTCESI	55	1.16845 0.57041	0.0092 0.5689
YASAMBEK does not Granger Cause NUFUS NUFUS does not Granger Cause YASAMBEK	55	7.26202 1.13978	0.0017 0.3281
GIDASANAYI does not Granger Cause ILACSANAYI ILACSANAYI does not Granger Cause GIDASANAYI	55	0.11492 12.5690	0.0017 4.E-05
KONSBUTCE does not Granger Cause ILACSANAYI ILACSANAYI does not Granger Cause KONSBUTCE	55	0.25890 0.77865	0.9729 0.4645
SBBUTCESI does not Granger Cause ILACSANAYI ILACSANAYI does not Granger Cause SBBUTCESI	55	0.19035 7.17128	0.8273 0.0018
YASAMBEK does not Granger Cause ILACSANAYI ILACSANAYI does not Granger Cause YASAMBEK	55	0.62893 1.91374	0.5373 0.8582
KONSBUTCE does not Granger Cause GIDASANAYI GIDASANAYI does not Granger Cause KONSBUTCE	55	9.95150 5.16568	0.0002 0.0091
SBBUTCESI does not Granger Cause GIDASANAYI GIDASANAYI does not Granger Cause SBBUTCESI	55	4.71218 9.24998	0.0133 0.0004
YASAMBEK does not Granger Cause GIDASANAYI GIDASANAYI does not Granger Cause YASAMBEK	55	0.48909 3.92462	0.0161 0.0261
SBBUTCESI does not Granger Cause KONSBUTCE KONSBUTCE does not Granger Cause SBBUTCESI	55	2.53493 9.91528	0.9894 0.0002
YASAMBEK does not Granger Cause KONSBUTCE KONSBUTCE does not Granger Cause YASAMBEK	55	3.02212 3.19446	0.0577 0.0495
YASAMBEK does not Granger Cause SBBUTCESI SBBUTCESI does not Granger Cause YASAMBEK	55	1.01369 2.33343	0.8702 0.0074

** Granger Nedensellik Testinin analizi, I(2) gecikmeli olarak 57 gözlem sonucunda değişkenler arasında ortaya çıkan nedensellik ilişkilerini şu şekilde belirtmek mümkündür; GSMH'dan nüfus miktarına doğru tek yönlü ve pozitif ilişki bulgulanmıştır. İlaç sanayi miktarından GSMH'ya doğru tek yönlü ve negatif bir

ilişki saptanmıştır. GSMH ile gıda sanayi arasında çift yönlü bir nedensellik ve pozitif ilişki bulgulanmıştır. Sağlık harcamaları ile ilgili olarak, GSMH ile Sağlık Bakanlık Bütçesi arasında çift yönlü bir nedensellik ve pozitif ilişkinin varlığı mevcuttur. Yine GSMH ile konsolide bütçe arasındaki ilişki çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. İlişkinin durumu pozitifdir. Hayatta kalmanın durumunu gösteren, yaşam beklentisinden GSMH'ya doğru tek yönlü ve negatif bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Sağlık Bakanlık Bütçesinden ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir nedensellik ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Nüfus miktarından ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Gıda sanayisinden nüfus miktarına doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki bulgulanmıştır. Gıda sanayisi ile konsolide bütçe arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Gıda sanayisi ile sağlık bakanlığı bütçesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Nüfus miktarından sağlık bakanlığı bütçe miktarına doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Yaşam beklentisinden, sağlık bakanlığı bütçesine doğru tek yönlü pozitif bir ilişki saptanmıştır. Yaşam beklentisi ile konsolide bütçe arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Yaşam beklentisi ile gıda sanayi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sağlık Bakanlık Bütçesinden ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. İlaç sanayisinden gıda sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Nüfus artışından yaşam beklentisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testinin İlişki Yönü

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN YÖNÜ	BAĞIMLI DEĞİŞKEN
BÜYÜME ORANI (%)	↔	GSMH
İLAÇ SANAYİ MİKTARI	→	GSMH
GIDA SANAYİ MİKTARI	↔	GSMH
KONSOLIDE BÜTÇE MİKTARI	↔	GSMH
SAĞLIK BAKANLIK BÜTÇESİ	↔	GSMH
YAŞAM BEKLENTİSİ	→	GSMH
NÜFUS MİKTARI	←	GSMH

Yukarıdaki tabloda yer alan → işareti, ilgili bağımsız (ve/veya bağımlı) değişkenin, bağımlı (ve/veya bağımsız) değişkenin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu ideal durumu yansıtmaktadır. ↔ İşareti, GSMH'nin ilgili değişkenin Granger nedeni olduğunu, aynı zamanda, ilgili değişkenin de GSMH'nin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. X İşareti, değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir.

4.2. EN KÜÇÜK KARELER (EKK) YÖNTEMİ TESTİ

Alman matematikçi Gauss tarafından geliştirilen EKK (Ordinary Least Square-OLS) yöntemi, istatistiksel özelliklerinden dolayı regresyon analizlerinde çok sık kullanılan bir yöntemdir (Kutlar, 2009:14). Ana küleden tesadüfi olarak belirlenmiş X ve Y değerlerinin arasındaki ilişkiyi tahmin etmede kullanılan bir yöntem olup, EKK metodu en küçük hata kare toplamını verecek $\sum_{i=1}^n (e_i^2)$ olan β_0 ve β_1 değerlerini bulmaktadır. Buna göre ana kütle regresyon denklemi;

$$Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \mu_1 \quad (19)$$

şeklinde yazmak mümkündür (Yıldırım, 2017:18-19).

Bu çalışmada GSMH (iktisadi büyüme) değişkenleri bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. X ve Y değişkenlerine ait noktaların hepsine birden en yakın geçecek olan doğrunun belirlenmesinde kullanılan bir metottur. Regresyon eşitliğinin bilinmeyen a ve b parametrelerinin tahmini, gözlenen veri çiftlerinin ($X_i; Y_i$) oluşturduğu noktalar ile regresyon doğrusu arasındaki sapmaların kareleri toplamını en küçük yapacak şekilde gerçekleştiren yöntemdir.

Dependent Variable: GSMH
Method: Least Squares (EKK)
Sample: 1962 2018
Included observations: 57

Tablo 9:EKK Test tablosu

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGNUFUS	9.499936	0.861155	1.103.162	0.0000
LOGILAC SANAYI	-4.320906	7.04E-07	-6.130.602	0.0000
LOGGIDASANAYI	3.219007	5.69E-08	5.646.818	0.0000
LOGKONSBTUCE	1.828008	2.65E-07	0.068714	0.9455
LOGSBTUCESI	9.476006	4.78E-06	1.980.478	0.0531
LOGYASAMBEK	-2.869013	6.717.768	-4.270.782	0.0001
R-squared	0.976773		Mean dependent var	416102.2
Adjusted R-squared	0.974496		S.D. dependent var	250792.2
S.E. of regression	40051.78		Akaike info criterion	2.413.303
Sum squared resid	8.18E+10		Schwarz criterion	2.434.809
Log likelihood	-6.817.915		Hannan-Quinn criter.	2.421.661
Durbin-Watson stat	0.960416	F-statistic		2.1019
		Prob(F-statistic)		0.000000

**Denklemden eğim terimleri ve sabit terim ($p = 0.0000$) anlamlıdır. Hesaplanan F değeri⁴ 2.1019 ve F istatistiğine ait p (olasılık) değeri 0.000 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre model tümüyle anlamlıdır. AIC, SC, HQ değerleri birbiriyle anlamlı durumdadır. 7 bağımsız değişken bağımlı değişkeni (GSMH'nın) açıklama değerini gösteren R açıklayıcı değeri 0.9744 gibi yüksek bir değer ih-

4 Tek yönlü varyans analizinde (ANOVA) iki veya daha fazla örneklem ortalamasının farklı evren ortalamalarını gösterip göstermediğini görebilmek üzere bir faktör için tüm örneklem ortalamalarını karşılaştırmak için kullanılan istatistiktir. Bu değer F oranına eşittir.

tiva etmektedir. Durbin-Watson (DW) test istatistiği 0.9604 ile 1'e yaklaşmaktadır. Otokorelasyon yoktur. Eğim terim yorumunu ve etkilerini şu şekilde belirtmek mümkündür; *Nüfus Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 9.49 artırmaktadır (diğer değişkenler sabitken). *İlaç Sanayi Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 4.32 azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken). *Gıda Sanayi Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 3.21 oranında azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken). *Konsolide Bütçe Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 1.82 yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken). *Sağlık Bakanlığı Bütçesi Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 9.47 oranında yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken). *Yaşam beklentisindeki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 2.86 azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken).

En küçük kareler yöntemine göre; GSMH üzerinde nüfus miktarı, gıda sanayi, konsolide bütçe ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi artışa neden olurken, ilaç sanayi ve yaşam beklentisi GSMH üzerinde azaltıcı etki yapmaktadır.

4.3. HANSEN PARAMETRE İSTİKRARSIZLIK EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Cointegration Test - Hansen Parameter Instability
Equation: UNTITLED
Series: NUFUS ILACSANAYI GIDASANAYI KONSOLIDE SBBUTCESI YASAMBEK
Null hypothesis: Series are cointegrated
Cointegrating equation deterministic: C GSMH
Additional regressor deterministic: SBBUTCESI
Regressor equations estimated using differences
Tablo 10: HANSEN PARAMETRE İSTİKRARSIZLIK EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ
Tablosu

	Stochastic	Deterministic	Excluded	
Lc statistic	Trends (m)	Trends (k)	Trends (p2)	Prob.*
6.37E+22	4	0	0	< 0.01
*Hansen (1992b) Lc(m2=4, k=0) p-values, where m2=m-p2 is the number of stochastic trends in the asymptotic distribution				
Warning: number of trends and p-values do not account for user-specified deterministic regressors				
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test				
F-statistic	2.101.986	Prob. F(2,49)		0.0000
Obs*R-squared	2.632.108	Prob. Chi-Square(2)		0.0000

Hansen (1992) parametre istikrarsızlık testi ve Gregory ve Hansen (1996) artık temelli test, yapısal kırılmayı test etmek ve rejim değişiminin zamanını belirlemek için kullanılmaktadır. Bu test, yapısal kırılmanın içsel olarak belirlendiği ve tek yapısal kırılmaya izin veren bir testtir. GSMH ile Sağlık Bakanlığı Bütçesi

arasında yapılan Hansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre, seriler arasında eşbütünleşme ve uzun dönem ilişkisi vardır. Sağlığın iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir ilişkisi mevcuttur.

4.5. VAR MODELİ TAHMİN ANALİZİ

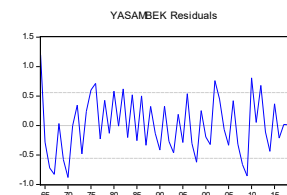
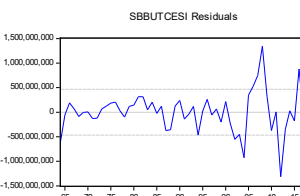
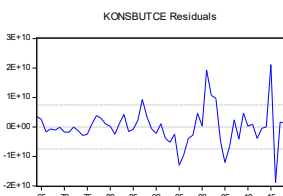
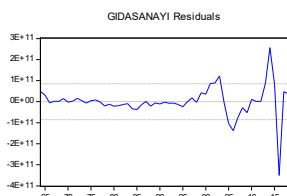
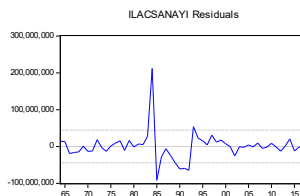
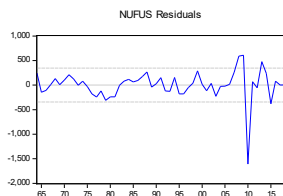
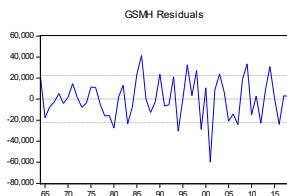
C.A. Sims tarafından geliştirilen VAR modeli, Granger nedensellik test modelini örnek alır (Ertek, 2000:404; ayrıca bkz: Sims, 1980:1-48). Var modelinde yer alan tüm değişkenler içseldir. Değişkenlerin herbiri kendi gecikmeli değerleriyle sistemde yer alan tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinin doğrusal bir fonksiyonu olarak tanımlanır (Kennedy, 2006:352). Modeldeki tüm değerlerin sağ tarafında gecikmeli değerler yer alacağından EKK yöntemi ile bulunacak parametrelerin tahmin değerleri daha doğru olacaktır (Ertek, 2000:404). Var modellerinin tercih edilmesinin nedeni; değişkenler arasındaki ilişkileri en doğru biçimde ortaya çıkarır ve VAR model yapısı durağan olmayan zaman serilerinin incelenmesinde bir temel oluşturur (Kennedy, 2006:353). Bir ekonometrik modelde bazı değişkenler modeldeki diğer değişkenler tarafından açıklanırken, bazı değişkenler ise açıklayıcı görevini yapmaktadır. Bir denklem modelinde açıklanan değerlere içsel (endojen) değişkenler, açıklayıcı değişkenlere ise, dışsal (ekzojen) değişkenler denilmektedir (Kutlar, 2009:345-346). VAR modelleri değişkenler arasında eş bütünleşme (cointegration) olmadığı ve durağanlığı sağlanmış serilerde başarılı sonuçlar vermektedir. VAR modelleri, tanımlama yapmak, uzun boyutlu ve karmaşık analizlerde tahminde bulunmanın yanında, yapısal analizlerde çıkarımlarda bulunmak ve iktisadi politika analizlerinde olumlu perspektifler üretmek için kullanılabilir. VAR sisteminde bağımlı değişkenlerin (GSMH'nın) gecikmeli değerlerinin modelde yer alması, geleceğe yönelik (forecast) güçlü tahminlerin yapılmasını ve analizini mümkün kılmaktadır.

Vector Autoregression Estimates
 Sample (adjusted): 1964 2018
 Included observations: 55 after adjustments
 Standard errors in () & t-statistics in []

Tablo 11: VAR TAHMINI DEGER Tablosu

	GSMH	NUFUS	ILACSANAYI	GIDASANAYI	KONSBUTCE	SBBUTCESI	YASAMBEK
R-squared	0.993940	0.999657	1.000000	0.999721	0.998762	0.997919	0.995348
Adj. R-squared	0.991819	0.999536	1.000000	0.999623	0.998329	0.997190	0.993720
Sum sq. resids	2.01E+10	4752866.	7.85E+16	2.90E+23	2.24E+21	8.73E+18	12.48643
S.E. equation	22412.31	344.7052	44293570	8.51E+10	7.48E+09	4.67E+08	0.558713
F-statistic	468.6434	8316.392	2.07E+08	10238.15	2305.439	1369.957	611.3205
Log likelihood	-6.202.392	-3.906.321	-1.037.633	-1.453.473	-1.319.734	-1.167.193	-3.726.762
Akaike AIC	23.09961	14.75026	38.27758	53.39900	48.53577	42.98882	1.900641
Schwarz SC	23.64706	15.29771	38.82503	53.94646	49.08322	43.53628	2.448095
Mean dependent	427577.1	56573.25	1.17E+11	1.68E+12	1.06E+11	4.75E+09	65.87273
S.D. dependent	247796.3	16008.73	3.24E+11	4.38E+12	1.83E+11	8.81E+09	7.050229
Determinant resid covariance (dof adj.)	8.46E+86						
Determinant resid covariance	9.11E+85						
Log likelihood	-5.989.330						
Akaike information criterion	221.6120						
Schwarz criterion	225.4442						
Number of coefficients	105						

VAR Residuals

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: GSMH NUFUS ILACSANAYI GIDASANAYI KONSUBTCE

SBBUTCESI YASAMBEK

Exogenous variables: C

Sample: 1962 2018

Included observations: 53

Tablo 12:VAR Gecikme Değeri Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-6.734.176	NA	7.1e+101	254.3840	254.6442	254.4841
1	-5.856.033	1491.187	1.86e+88	223.0956	225.1774	223.8961
2	-5.767.903	126.3749	4.67e+87	221.6190	225.5224	223.1200
3	-5.584.409	214.6533	3.79e+85	216.5437	222.2687	218.7453
4	-5.419.684	149.1844*	8.48e+83*	212.1768*	219.7234*	215.0788*

* indicates lag order selected by the criterion 4. Gecikmede

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tabloda görüldüğü gibi; Son kestirim hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ), ardışık modifiye edilmiş LR ve Schwarz bilgi kriteri (SIC) istatistikleri uygun gecikme uzunluğunu 4 olarak önermişlerdir. Uygun gecikme uzunluğu 4 olarak görülmektedir.

4.6. ML ARCH NORMAL DAğILIM TESTİ

ARCH modelleri Engle (1982:987-1008) tarafından tanıtıldı ve Bollerslev (1986:307-327) ve Taylor (1986:5-12) tarafından GARCH (Genelleştirilmiş ARCH) olarak genelleştirilmiştir. Bu modeller, özellikle finansal zaman serileri analizinde, çeşitli ekonometri dallarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalarda ilk kez ML ARCH testini anketlerde kullanan Bollerslev, Chou ve Kroner (1992:5-59) ve Bollerslev, Engle ve Nelson (1986:2959-3038) tarafından geliştirilmiştir. Bir ARCH modeli geliştirirken, biri koşullu ortalama denklemi, biri koşullu varyans ve diğeri koşullu hata dağılımı için olmak üzere üç farklı özellik sağlamanız gerekir. Çeşitli ARCH denklemi prosedürleri, tahmini denkleminize göre sonuç üretmenizi sağlar.

$$Y_t = X_t' \theta + \epsilon_t \quad (20)$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha \epsilon_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 \quad (21)$$

Dependent Variable: GSMH
Method: ML ARCH - Normal distribution (BFGS / Marquardt steps)
Sample: 1962 2018
Included observations: 57
Convergence not achieved after 500 iterations
Coefficient covariance computed using outer product of gradients
Presample variance: backcast (parameter = 0.7)
GARCH = C(7) + C(8)*RESID(-1)^2 + C(9)*GARCH(-1)

Tablo 13 : **MI Arch Normal Dağılım Testi Tablosu**

Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
NUFUS	9.502.441	1.008.122	9.425.883	0.0000
ILAC SANAYI	-4.31E-06	5.62E-07	-7.677.252	0.0000
GIDASANAYI	3.21E-07	4.96E-08	6.472.285	0.0000
KONSBUTCE	2.08E-08	3.07E-07	0.067639	0.9461
SBBUTCESI	9.52E-06	9.27E-06	1.027.563	0.3042
YASAMBEK	-2.869.502	7.822.514	-3.668.261	0.0002
Variance Equation				
C	3.95E+08	1.35E+09	0.292253	0.7701
RESID(-1)^2	0.147040	0.301392	0.487871	0.6256
GARCH(-1)	0.599082	1.161.067	0.515975	0.6059
R-squared	0.976640	Mean dependent var		416102.2
Adjusted R-squared	0.974350	S.D. dependent var		250792.2
S.E. of regression	40166.18	Akaike info criterion		2.419.080
Sum squared resid	8.23E+10	Schwarz criterion		2.451.339
Log likelihood	-6.804.379	Hannan-Quinn criter.		2.431.617
Durbin-Watson stat	1.208145			

4.7. İKİ AŞAMALI EN KÜÇÜK KARELER TESTİ (TSLs)

İki aşamalı en küçük kareler (TSLs), enstrümantal değişken regresyonunun özel bir halidir. Adından da anlaşılacağı gibi, iki aşamalı en küçük karelerde iki ayrı aşama vardır. İki aşamalı en küçük kareler (TSLs) regresyon analizi, yapısal denklemlerin analizinde kullanılan istatistiksel bir tekniktir. İlk aşamada TSLs, endojen ve eksojen değişkenlerin enstrümanlara atfedilebilecek kısımlarını bulur. Bu aşama, alet setindeki modeldeki her değişkenin bir OLS regresyonunun tahmin edilmesini içerir. Bu teknik OLS yönteminin genişletilmesidir. İkinci aşama, orijinal denklemin regresyonudur, tüm değişkenler birinci aşama regresyonlarından takılan değerlerle değiştirilir. Bu gerilemenin katsayıları TSLs tahminleridir. Bağımlı değişkenin hata terimleri bağımsız değişkenlerle korele olduğunda kullanılır. Ayrıca, modelde geri besleme döngüleri olduğunda kullanışlıdır. Gelen yapısal denklemler modelleme, denklem katsayısını tahmin etmek maksimum olabilirlik yöntemi kullanımında yararlı bir yöntemdir. Bu teknik, SEM model-

lemesinde yöntem katsayısını tahmin etmek için bir alternatiftir. Bu teknik yarı deneysel çalışmalarda da uygulanabilir.

Eviews 10, enstrümantal değişkenler tekniklerini kullanarak her iki aşamayı aynı anda tahmin edeceğinden, TSLS'nin ayrı aşamaları hakkında endişe duymaya gerek yoktur. Doğrusal TSLS objektif fonksiyonu şu şekilde verilir:

$$\Psi(\beta) = (y - X\beta)'Z(Z'Z)^{-1}Z'(y - X\beta) \quad (22)$$

Dependent Variable: GSMH
Method: Two-Stage Least Squares
Sample: 1962 2018
Included observations: 57
Instrument specification: GSMH NUFUS ILACSANAYI GIDASANAYI
KONSBUTCE SBBUTCESI YASAMBEK
Constant added to instrument list

Tablo 14 : İki Aşamalı En Küçük Kareler Testi (TSLS) Tablosu

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
NUFUS	9.499.936	0.861155	1.103.162	0.0000
ILACSANAYI	-4.32E-06	7.04E-07	-6.130.602	0.0000
GIDASANAYI	3.21E-07	5.69E-08	5.646.818	0.0000
KONSBUTCE	1.82E-08	2.65E-07	0.068714	0.0000
SBBUTCESI	9.47E-06	4.78E-06	1.980.478	0.0531
YASAMBEK	-2.869.013	6.717.768	-4.270.782	0.0001
R-squared	0.976773	Mean dependent var		416102.2
Adjusted R-squared	0.974496	S.D. dependent var		250792.2
S.E. of regression	40051.78	Sum squared resid		8.18E+10
Durbin-Watson stat	1.210.416	Second-Stage SSR		8.18E+10
J-statistic	5.100.000	Instrument rank		8
Prob(J-statistic)	0.000000			

İki aşamalı en küçük kareler (TSLS) yöntemine göre; GSMH üzerinde nüfus miktarı, gıda sanayi, konsolide bütçe ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi artışa neden olurken, ilaç sanayi ve yaşam beklentisi GSMH üzerinde azaltıcı etki yapmaktadır.

Principal Components Analysis
Sample: 1962 2018
Included observations: 57
Computed using: Ordinary correlations
Extracting 7 of 7 possible components
Ordinary correlations:

Tablo 15: Korelasyon Tablosu

	GSMH	NUFUS	ILACSANAYI	GIDASANAYI	KONSBUTCE	SSBUTCESI	YASAMBEK
GSMH	1.000000						
NUFUS	0.928568	1.000000					
ILACSANAYI	0.617433	0.517352	1.000000				
GIDASANAYI	0.647376	0.539658	0.998854	1.000000			
KONSBUTCE	0.869780	0.739069	0.887799	0.906212	1.000000		
SSBUTCESI	0.834933	0.703725	0.915503	0.930294	0.988120	1.000000	
YASAMBEK	0.920933	0.988797	0.534213	0.555139	0.727853	0.696123	1.000000

VEC Lag Exclusion Wald Tests

Sample: 1962 2018

Included observations: 54

Chi-squared test statistics for lag exclusion:

Numbers in [] are p-values

	D(GSMH)	D(NUFUS)	D(ILACSANAYI)	D(GIDASANAYI)	D(KONSBUTCE)	D(SSBUTCESI)	D(YASAMBEK)
DLag 1	31.16263	7.213725	46.91135	245.8663	16.76015	74.63872	14.24683
	[0.0001]	[0.0070]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0190]	[0.0000]	[0.0470]
DLag 2	31.75242	7.730807	8.360089	263.1492	45.73189	109.7186	4.218499
	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]
df	7	7	7	7	7	7	7

4.8. SINIRSIZ EŞBÜTÜNLEŞME SIRALAMA TESTİ

Sample (adjusted): 1964 2018
Included observations: 55 after adjustments
Trend assumption: Linear deterministic trend
Series: GSMH GIDASANAYI
Lags interval (in first differences): 1 to 1
Tablo 16: Sınırsız Eşbütünleşme Sıralama Testi Tablosu

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.775241	93.50572	15.49471	0.0000
At most 1 *	0.187286	11.40568	3.841466	0.0007

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level. Series are cointegrating.

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Sınırsız eşbütünleşme sıralaması testi, 0.05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir. Yani GSMH ile gıda sanayi serileri arasında uzun dönemde eşbütün-

leşmenin olduğunu göstermektedir. Gıda sanayi uzun dönemde GSMH üzerinde pozitif bir ilişkisi vardır.

4.9. TEST SONUÇLARI

Ekonometrik testler sonucunda üretilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

- GSMH ile ilaç sanayi ve yaşam beklentisi arasında negatif bir ilişki mevcuttur. GSMH ile nüfus miktarı, gıda sanayi, konsolide bütçe ve sağlık bakanlık bütçesi miktarı ile pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

- EKK (OLS) test sonuçlarına göre, Nüfus Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 9.49 artırmaktadır (diğer değişkenler sabitken). İlaç sanayi miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 4.32 azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken). Gıda sanayi miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 3.21 oranında azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken). Konsolide Bütçe Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 1.82 yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken). Sağlık Bakanlığı Bütçesi Miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 9.47 oranında yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken). Yaşam Beklentisindeki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, GSMH'yı (logaritması alınmış) 2.86 azaltmaktadır (diğer değişkenler sabitken).

- Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme test sonuçlarına göre, GSMH ile Sağlık Bakanlığı Bütçesi serileri arasında eşbütünleşme vardır. Uzun dönem ilişkisi vardır. Sağlık Bakanlığı Bütçesinin GSMH (iktisadi büyüme) üzerinde pozitif bir ilişkisi mevcuttur. Yine test sonuçlarına göre, gıda sanayi miktarı ile GSMH arasında eşbütünleşme bulgusuna ulaşılmıştır. Yani gıda sanayi uzun dönemde GSMH üzerinde etkilidir ve pozitif ilişki vardır. Ancak ilaç sanayi ile GSMH arasındaki serilerde bu ilişki bulgusuna rastlanılmamıştır.

- Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, GSMH'dan nüfus miktarına doğru tek yönlü ve pozitif ilişki bulgulanmıştır. İlaç sanayi miktarından GSMH'ya doğru tek yönlü ve negatif bir ilişki saptanmıştır. GSMH ile gıda sanayi arasında çift yönlü bir nedensellik ve pozitif ilişki bulgulanmıştır. Sağlık harcamaları ile ilgili olarak, GSMH ile Sağlık Bakanlığı Bütçesi arasında çift yönlü bir nedensellik ve pozitif ilişkinin varlığı mevcuttur. Yine GSMH ile Konsolide Bütçe arasındaki ilişki çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. İlişkinin durumu pozitifdir. Hayatta kalmanın durumunu gösteren, Yaşam Beklentisinden GSMH'ya doğru tek yönlü ve negatif bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Sağlık Bakanlığı

Bütçesinden ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir nedensellik ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Nüfus miktarından ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Gıda sanayisinden nüfus miktarına doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki bulgulanmıştır. Nüfus miktarından sağlık bütçe miktarına doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Yaşam beklentisinden, Sağlık Bakanlığı Bütçesine doğru tek yönlü pozitif bir ilişki saptanmıştır. Yaşam beklentisi ile konsolide bütçe arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Yaşam beklentisi ile gıda sanayi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sağlık Bakanlığı Bütçesinden ilaç sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. İlaç sanayisinden gıda sanayisine doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Nüfus artışından yaşam beklentisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmüştür.

5. SONUÇLAR

Bu çalışmada elde edilen sonuçları belirtmek gerekirse, sağlık (harcamaları) alanında nitelik artışı iyi bir beslenme ve iyi bir eğitimle desteklendiği takdirde, beşeri sermayenin işlevsel özelliği ve kalitesinde de artış kaçınılmaz olacaktır. Sağlıklı bir nesil üretken nesildir. Üreten nesil, ekonomisini büyüten nesildir. Sürdürülebilir ve sürekli büyüme gösteren bir ekonomi kalkınma anlamında dev adımlar atmış demektir. Ülkemizde kaliteli ve işlevsel özelliklere haiz bir beşeri sermaye sisteminin oluşturulması önem arz etmektedir. Beşeri sermayenin ilk şartı sağlıklı bir nesil (iyi beslenen, iyi hava, iyi su, hormonsuz gıda ile birlikte yaşam standardının yükseltilmesi) yetiştirilmesinden geçmektedir. Bu aşamadan sonra entellektüel sermayeye geçişin ilk aşaması tamamlanmış olacaktır. Önümüzdeki 20-30 yıl boyunca entellektüel sermayeye (özellikle uzay ve bilişim sektöründe) çok ihtiyaç olacaktır. İlaç sanayi, bilinenin aksine sağlık getiren bir sektör değildir. Sadece insanları sömüren bir sektördür. Ar-Ge'ye yönelik olarak çok büyük harcamaların yapılması iyi niyet olarak görülse de, asıl amaç insanlığın hizmetine sunulan ilaçlarla kimyasal madde yükleyerek, sadece ilaç bağımlılığını büyük bir nüfusu kontrolleri altında tutmaktır. Çünkü muhtaç (hasta) insanlar, ilaç sektörü için büyük bir pazardır. Bu pazar nüfus artışıyla birlikte, kötü çevre ve kaybedilmiş habitatlar, kirli hava ve sular, hormonlu gıdalar, yasaklı ürünler ve keyif verici maddeler, kötü beslenme ve fast-food kültürü ile birlikte ortaya çıkan çaresiz hastalıklar insanların makus talihi haline gelmektedir. İlaç sektörünün tümünden kötülenmesi de doğru olmayacaktır. Çünkü iyi niyetli çalışmalar ve gelişmelerde yaşanmaktadır. Covid-19 sürecinde bunu görmekteyiz. Gıda sektöründeki sağlıksız yiyeceklerin GDO ve DNA'sı ile oynanarak, aşırı miktarda üretim yapmak insanoğlunun ihtiyacını karşılarken, bir takım olumsuzluklara da

davetiye çıkarmaktadır. Üretilen ürünlerin sağlıklı ve besleyici olması yanında, hormonsuz ve GDO'su ile oynanmamış ürünlerin üretilmesini sağlamak, devletin vatandaşına karşı asli görevi olmalıdır. Çinlilerin meşhur bir sözü vardır; “Bir yıllık varlık istersen buğday, on yıllık varlık istersen ağaç, yüz yıllık varlık istersen insan yetiştir”. Bu düşünce ile bilinçli ve şuurlu yeni nesiller yetiştirecek, sağlıklı ve refah içinde, iyi beslenmiş, iyi eğitim almış, iyi bir kültürle donatılmış beşeri sermayenin oluşturulmasına yönelik politikalara önemle ve ivedilikle ihtiyaç vardır (Aksu, 2018a:2660-2661).

Yapılan test sonuçları da büyüyen bir ekonomi için sağlığın ve gıdanın çok önemli olduğunu bize göstermektedir. Uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi açısından, GSMH ile sağlık harcamalarının ve gıda sanayinin miktarının serileri arasında eşbütünlüğün olduğu ve pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

KAYNAKLAR

1. ACAR, Alper, (2010). “İklim Değişikliğine Hazırlık”, National Geographic, Nisan 2010, s.86.
2. ADOLFSSON, Per, (2007). “Exports Of Pharmaceutical Products”, Jonkoping International Business School, Jonkoping University, pp. 1-41.
3. AKALIN, Güneri, (1981). Kamu Ekonomisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 486, Ankara.
4. AKAR, Sevda, (2014). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 311- 322.
5. AKINCI, Adil & TUNCER, Güner, (2016). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 102, s.47- 61.
6. AKSU, Levent, (1998). “Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Analizleri”, Sosyoloji Konferansları, 25. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s.219-309.
7. AKSU, Levent, (2013). “Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları”, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kasım 2013, Balıkesir.
8. AKSU, Levent, (2014). “İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:208, Ocak-Şubat 2014, s.351-392.

9. AKSU, Levent, (2016). “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi”, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, (Journal of Economic Policy Researches) Cilt/Volume:3, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2016, s.68-129.
10. AKSU, Levent, (2017). “Türkiye’de İstihdam, Verimlilik ve İktisadi Büyüme İlişkilerinin Analizi”, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, (Journal of Economic Policy Researches), Cilt/Volume:4, Sayı/Issue:1, Yıl/Year: 2017, s.39-94.
11. AKSU, Levent, (2018). “Türkiye’de Eğitim ve Sağlık İle İktisadi Büyüme İlişkilerinin Nedensellik Testleri İle Analizleri; Sosyal, Ekonomik Ve Stratejik Perspektif Analizleri”, Social Sciences Studies Journal, Volume:4, Issue:21, pp. 3611-3641.
12. AKSU, Levent, (2018a). “Türkiye’de Bilim ve Teknoloji ile İktisadi Büyüme İlişkilerinin; Sosyal, Ekonomik ve Stratejik Analizi”, Social Sciences Studies Journal, Volume:4, Issue:20, pp. 2635-2670.
13. ALBAYRAK, Serap, (2019). “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Araştırma”, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman:İlhan Öztürk), Haziran 2019, Mersin, s.1-89.
14. ALLEN, Roy, G.D., (1964). Statics for Economists, Mc-Millan,UK, pp.133-152.
15. AUSTER, Richard; LEVESON, Irving & SARACHEK, Deborah, (1969). “The Production of Health: an. Exploratory Study.” Journal of Human Resources, Volume:4, 1969, pp.411-436.
16. AY, Ahmet; KIZILKAYA, Oktay, & KOÇAK, Emrah, (2013). “Sağlık Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013, Cilt: 6, Sayı: 1, s.163-172.
17. AYDEMİR, Cahit, & BAYLAN, Seniha, (2015). “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Dicle Üni. Sosy. Bil. Est. Dergisi/ Nisan 2015- Cilt:7, Sayı:13, s.417-435.
18. AYMAN, Oya, (2010), “Hangi Kente Ne Kadar Su Kullanılıyor?”, National Geographic, Nisan 2010, s.36.
19. AYSU, Abdullah, (2015). Gıda Krizi, Tarım, Ekolojik ve Egemenlik, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
20. BADINGER, Harald, & BREUSS, Fritz, (2004). “What has Determined The Rapid Post-War Growth Of Intra-EU Trade?”, Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv), 2004, Volume:140, Issue:1, pp.1-51.

21. BADRI, Arash Ketabforoush, & BADRI, Saeed Ketabforoush, (2016). "Health Spending and Economic Growth in Selected OECD Countries", *American Journal of Clinical Neurology and Neurosurgery*, Volume:2, Issue:1, pp.5-9.
22. BAIER, S. L. & BERGSTRAND, J. H. (2003). "Endogenous Free Trade Agreements and the Gravity Equation", *Clemson University & Mendoza College of Business and Kellogg Institute for International Studies*, pp.1-27.
23. BALTAGI, Badi, H. & MOSCONE, Francesco, (2010), "Health Care Expenditures And Income in The Oecd Reconsidered: Evidence From Panel Data", *IZA Discussion Paper Series*, No:4851, pp.1-22.
24. BARRO, Robert J. (1991). "Economic Growth in a Cross Section of Countries", [The Quarterly Journal of Economics](#), 1991, Volume:106, Issue:2, pp.407-443.
25. BARRO, Robert J. & LEE, Jong-Wha (1994). "Sources of Economic Growth", [Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy](#), 1994, Volume:40, Issue:1, pp.1-46.
26. BARRO, Robert J. & SALA-I-MARTIN, Xavier, (1995). *Economic growth*, M.I.T. Press, Second Edition, USA. pp.1-539.
27. BARRO, Robert J. (1996). "Health and Economic Growth", *Harvard University*, November 1996, USA, pp.1-63.
28. BARRO, Robert J. & SALA-I-MARTIN, Xavier, (2004). *Economic growth*, M.I.T. Press, Second Edition, USA. pp.1-654.
29. BAŞAR, S.; KÜNÜ, S. & BOZMA, G. (2016). "Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:10, Ekim-2016, s.189-204.
30. BARLİN, Saçu, Feride, (2010). "Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, (2010).
31. BHARGAVA, Alok; JAMISON, D., LAU, L., & MURRAY, Christopher (2001). "Modeling the Effects of Health on Economic Growth", *Journal of Health Economics*, Volume:20, Issue:3, pp.423–440.
32. BLOOM, David E.; CANNING, David, & MALANEY, Pia N. (2000). "Demographic Change And Economic Growth in Asia". *Population and Development Review*, Volume:26 (supp.), pp.257–290.
33. BLOOM, E. David; CANNING, David & SEVILLA, Jaypee, (2004). "The Effect Of Health On Economic Growth:A Production Function Approach", *World Development*, Volume:32, No:1, pp.1-13.

34. BLOOM, David E. & CANNING, David, (2000), "The Health and Wealth of Nations", *Science*, Volume:287, Issue:5456, pp.1207-1209.
35. BOLLERSLEV, Tim, (1986). "Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity", Elsevier, *Journal of Econometrics*, Volume:31, Issue:3, April 1986, pp.307-327.
36. BOLLERSLEV, Tim; ENGLE, Robert F. & NELSON, Daniel B. (1986). "ARCH Models". *Handbook of Econometrics*, Volume:4, pp.2959-3038.
37. BOLLERSLEV, Tim; CHOU, Ray & KRONER, Kenneth F. (1992). "ARCH modeling in finance: A review of the theory and empirical evidence", *Journal of Econometrics*, 1992, Volume:52, Issue:1-2, pp.5-59.
38. BORING, Anne, (2010). "Does Foreign Patent Protection Increase the United States' Trade of Pharmaceuticals with Developing Countries?", Université Paris-Dauphine, LEDa-DIAL, 75775 Paris CEDEX 16, FRANCE IRD, UMR n 225 DIAL, 75010 Paris, FRANCE This version: June 2010, Unpublished paper, pp.1-30.
39. BREMPONG, Kwabena, G. & WILSON, Mark, (2004). "Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD Countries", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, (May 2004), pp. 296-320.
40. CABALLE, Jordi & SANTOS, Manuel, (1993). "On Endogenous Growth with Physical and Human Capital", *Journal of Political Economy*, 1993, Volume:101, Issue:6, pp.1042-1067.
41. CHAKRABORTY, Shankha, (2003), "Endogenous Lifetime and Economic Growth", *Journal of Economic Theory*, Volume:116, No:1, (March 2003), s.119-137.
42. CHANG, Koyin & YING, Frank Y.H. (2006), "Economic Growth, Human Capital Investment, And Health Expenditure: A Study of OECD Countries", *Hitotsubashi Journal of Economics*, Volume:47, No:1, pp.1-16.
43. CHAY, Kenneth Y. & GREENSTONE, Michael, (2003). "The Impact of Air Pollution on Infant Mortality: Evidence from Geographic Variation in Pollution Shocks Induced by a Recession", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume:118, Issue:3, August 2003, pp.1121-1167.
44. ÇETİN, Murat & ECEVİT, Eyyup, (2010). "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 2010, İstanbul, s.166-182.
45. ÇİĞDEM, Gülgün, (2014). *Küresel Ekonomik Kriz ve Etkileri ve Medya*, Umuttepe Yayınları, 1. Baskı, No:107, Kocaeli.
46. DAĞDEMİR, Özcan, (2009). "Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005

- Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi”, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 64-2, s.76-96.
47. DAŞTAN, İlker, & ÇETİNKAYA, Volkan, (2015). “OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması”, Sosyal Güvenlik Dergisi, Ocak 2015, Cilt 5, Sayı 1, s.104-134.
 48. DEHEJIA, Rajeev, & LLERAS-MUNEY, Adriana, (2004). “Booms, Busts, and Babies Health”, Quarterly Journal of Economics, Volume:119, pp.1091–1130.
 49. DEMİR, Özcan & TANYILDIZI, İrem, (2017). “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt: I, Sayı:1, 2017, s.89-119.
 50. DICKEY, David A., & FULLER, Wayne, A., (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root,” Journal of the American Statistical Association, Volume:74, 1979, pp. 427-431.
 51. DICKEY, David A., & FULLER, Wayne A., (1981). “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, Econometrica, Volume:49, pp.1057-1072.
 52. DİNÇER, Hasan, & YÜKSEL, Serhat, (2019). “Identifying the causality relationship between health expenditure and economic growth: An application on e7 countries”, Journal of Health Systems and Policies, Volume:1, Issue:1, pp.5-23.
 53. DİE (DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ), (2001). İstatistik Göstergeler 1923-1998 DİE Matbaası, Ankara.
 54. DİE (DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ), (2003). Cumhuriyet İstatistikleri 1923-2003, Ankara: DİE Matbaası.
 55. DİE (DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ), (2005). Türkiye İstatistik Yılılığı 2004, Ankara: DİE Matbaası.
 56. DİE (DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ-TÜİK), (2008), İstatistiklerle Türkiye 2008, Ankara: DİE Matbaası (CAPİTAL Dergisi Eki Olarak Verilmiştir).
 57. DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2001). Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005), İlaç Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No:2540, Ankara.
 58. DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2001). Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005), Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No:2540, Ankara.
 59. DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, s.1-105.

60. DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), İlaç Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No:2747, Ankara. s.1-238.
61. DREGER, Christian & REIMERS, Hans-Eggert, (2005). "Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis," IZA Discussion Paper Series, No:1469, (January 2005), pp.1-18.
62. DURUSOY, Serap; KÖSE, Seyit & KARADENİZ, Oğuz, (2007). Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Gazi Kitabevi, Ankara.
63. EFPIA. (2015). The Pharmaceutical Industry in Figures - Edition 2015. European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations, pp.1-15.
64. EHRlich, Isaac, & LUI, Francis T. (1991). "Intergenerational Trade, Longevity and Economic Growth", Journal of Political Economy, Volume:99, Issue:5, October 1991, pp.1029-1059.
65. ELMI, Zahra Mila, & SADEGHI, Somaye, (2012), "Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-Integration and Causality", Middle-East Journal of Scientific Research, Volume:12, (1), pp.88-91.
66. ERTEK, Tümay, (2000). Ekonometriye Giriş, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
67. EUROPEAN COMMISSION, (2014). "Pharmaceutical Industry: A Strategic Sector For The European Economy", Commission Staff Working Document, SWD(2014) 216 final of 26.06.2014, Brussels, pp.1-26.
68. FİLİZ, Yasemin, (2010). "Ekonomik Büyüme Ve Sağlık Harcamaları İlişkisi", T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finansman Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: SALİH AK), Ankara – 2010.
69. FLEGG, Anthony T. (1982). "Inequality of Income, Illiteracy and Medical Care as Determinants of Infant Mortality in Underdeveloped Countries", Population Studies, Volume:36, Issue:3, pp. 441-458.
70. FUCHS, Victor R. (1999). "THE FUTURE OF HEALTH ECONOMICS", National Bureau Of Economic Research", NBER Working Paper Series, Working Paper No: 7379, October 1999, pp.1-35.
71. GAMBARDELLA, Alfonso; ORSENIGO, Luigi, & PAMMOLLI, Fabio, (2001). "Global competitiveness in pharmaceuticals: A European perspective", Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, November 2000, Brussels, pp.1-105.
72. GERDTHAM, Ulf G., & LÖTHGREN, Mickael, (2000). "On stationarity

- and cointegration of international health expenditure and GDP”, *Journal of Health Economics*, Volume:19, Issue:4, pp.461-475.
73. GERDTHAM, Ulf G., & RUHM, Christopher J. (2006). “Deaths Rise in Good Economic Times: Evidence From The OECD”, *Economic Human Biology*, December 2006, Volume:4, Issue:3, pp.298-316.
 74. GLOMM, Gerhard, & RAVIKUMAR, Balasubrahmanian, (1997). “Productive Government Expenditures and Long-run Growth,” *Journal of Economic Dynamics and Control*, Volume:21, pp.183-204.
 75. GRANGER, Clive, (1969). “Investigating Causal Relations by Economic Models and Spectral Methods”, *Econometrica*, Volume:37, pp.424-438.
 76. GREGORY, Allan W. & HANSEN, Bruce E. (1996). “Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts”, *Journal of Econometrics*, Volume:70, pp.99-126.
 77. GROSSMAN, Michael, (1972). “On the Concept of Health Capital and the Demand for Health”, *The Journal of Political Economy*, Volume:80, No. 2, (Mar. - Apr., 1972), pp. 223-255.
 78. GÜLEŞ, Hasan Kürşat; BULUŞ, Abdülkadir, PAKSOY, Turan, ARICIOĞLU, M. Atilla, MERCAN, Birol, MIZIRAK, Zekeriya & KORAS, Muhittin (2008). *Konya Gıda Sanayi Sektörel Analiz Raporu*, Konya Sanayi Odası, Konya, s.1-80.
 79. HACKER, R., Scott & HATEMI- J, Abdunasser, (2006). “Tests For Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”, *Applied Economics*, Volume:38, pp.1489-1500.
 80. HANSEN, Bruce E., (1992). “Testing For Parameter Instability in Linear Models”, *Journal of Policy Modeling*, Volume:14, Issue:4, pp.517-533.
 81. HANSEN, Paul & KING, Alan, (1996). “The Determinants of Health Care Expenditure: A Cointegration Approach”, *Journal of Health Economics*, Volume:15, Issue:1, pp.127-137.
 82. HAYALOĞLU, Pınar & BAL, Hasan Çebi (2015). “Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi Cilt: 3, Sayı:2, 2015, s.35-44.*
 83. HILL, M. Anne, & KING, Elizabeth M. (1993). “Women’s Education in Developing Countries Barriers, Benefits, and Policies”, *The World Bank, The Johns Hopkins University Press*, June 1993, Baltimore and London, p.1-351.
 84. HITIRIS, Theo, & POSNETT, John, (1992). “The Determinants and Effects of Health Expenditures in Developed Countries”, *Journal of Health Economics*, Vol:11, pp.173-181.

85. IQVIA Institute, (2019). The Global Use of Medicine in 2019 and Outlook to 2023.
86. KAKWANI, Nanak, (1993). "Performance in Living Standards: An International Comparison", Journal of Development Economics, Volume:41, Issue:2, August 1993, pp.307-336.
87. KAMACI, Ahmet, & YAZICI, Hediye Uğurlu, (2017). "OECD Ülkelerinden Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi", Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, s.52-69.
88. KAR, Muhsin, & AĞIR, Hüseyin, (2003). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve iktisadi büyüme: Nedensellik Testi", II.Ulusal Bilgi,Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Kocaeli-Derbent, s.181-190. (<http://www.bilgi-yonetimi.org/cm/pages/mkl-gos.php?nt=234>).
89. KAR, Muhsin, & TABAN, Sami, (2005), "İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları", İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü, Ekin Kitabevi, Ed: Muhsin Kar ve Sami Taban, Bursa, s.7-51.
90. KARADENİZ, Oğuz, DURUSOY, Serap, & KÖSE, Seyit, (2007), Türkiye'de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Gazi Kitabevi, Ankara.
91. KARAGÜL, Mehmet, (2002). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye'deki Önemi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Anıt Matbaa, Yayın No. 37. Ankara.
92. KELLY, Trish, (1997). "Public Expenditures and Growth", Journal of Development Studies, Vol:34/1, pp. 60-84.
93. KENNEDY, Peter, (2006). Ekonometri Kılavuzu, çev.:Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz, Gazi Kitabevi, 5.baskı, Ankara.
94. KESBİÇ, Cüneyt Yenal, & SALMAN, Gökhan, (2018). "Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespiti: 1980-2014 VAR Model Analizi", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Sayı:639, Mayıs 2018, s.163-180.
95. KIZIL, Barış Can, & CEYLAN, Reşat (2018). "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Journal of Yasar University, 2018, Cilt:13, Sayı:50, s.197-209.
96. KLARMAN, Herbert E. (1969). "Economic Aspects of Projecting Requirements for Health Manpower: A Review Article", The Journal of Human Resources, Volume:4, No. 3 (Summer, 1969), pp.360-376.
97. KOÇ, Emrah, (2014). "Refah Devleti Anlayışı Çerçevesinde Geçiş Ekonomilerinde Sağlık Harcamaları", International Conference on Eurasian Economics, 1- 3 Temmuz 2014, s.1-8.

98. KURT, Serdar, (2015). "Government Health Expenditures and Economic Growth: A Feder-Ram Approach for the Case of Turkey", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2015, Volume:5, Issue:2, pp. 441-447.
99. KURTOĞLU, Ramazan, (2018). *Biyo-Politik Savaşlar, İklim-Su-Gıda-GDO-Sağlık İstihbaratı*, Destek Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
100. KUTLAR, Aziz, (2009). *Uygulamalı Ekonometri*, Nobel Yayın-Dağıtım, 3.Baskı, Aralık 2009, Ankara, s.1-440.
101. KWIATKOWSKI, Denis; PHILLIPS, Peter C. B., SCHMIDT, Peter, & SHIN, Yongcheol, (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of A Unit Root", *Journal of Econometrics*, Volume:54, s.159-178.
102. LOPEZ-CASASNOVAS,Guillem; RIVERA, Berta & CURRAIS, Luis, (2005). "Introduction: The role health plays in economic growth", in G. Lopez- Casasnovas, B. Rivera, L. Currais edition, *Health and Economic Growth*, Cambridge: MIT Press, pp. 1-16.
103. LICHTENBERG, Frank R. (1998). "Pharmaceutical Innovation, Mortality Reduction, and Economic Growth", NBER Working Papers. No: w6569. National Bureau of Economic Research, May 1998, pp.1-30.
104. LUCAS, Robert, (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Volume:22, No:1, (February 1988), North-Holland, pp.3-42.
105. LUCAS, Robert, (1990). "Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries". *American Economic Review*, Volume: 80, No:2, (May 1990), pp. 92-96.
106. MANKIW, N. Gregory; ROMER, David & WEIL, David, N. (1992). "A Contribution to The Empirics of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, Volume:107, Issue:2, May 1992, pp.407-437.
107. MAYER, David, (2000). "On The Role Of Health in The Economic And Demographic Dynamics Of Brazil, 1980-1995", *Institute For Futures Studies*, Vol:4, (September 2000), pp.1-17.
108. MAYER, David, (2001). "The long-term impact of health on economic growth in Mexico:1950-1995", *Journal of International Development* Vol:13, pp.123-126.
109. MAZGİT, İsmail, (2002). "Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan Önemi", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (Hereke-Kocaeli), s. 405-415.
110. MEHRARA, M., & MUSAI, M., (2011). "Health Expenditure and Economic Growth: An ARDL Approach for the Case of Iran", *Journal of Econo-*

- mics and Behavioral Studies, Volume:3, Issue:4, pp.249-256.
111. MENDELSON, Daniel N. & SCHWARTZ, William B. (1993). "The Effects of Aging and Population Growth on Health Care Costs", *Health Affairs*, Volume:12, No:1, pp.119-125.
 112. McDONALD, Scott, & ROBERTS, Jennifer, (2002). "Growth and Multiple Forms of Human Capital in an Augmented Solow Model: A Panel Data Investigation", *Economic Letters*, Vol:74, (January 2002), pp.271-276.
 113. MILLS, Anne; BRUGHHA, Ruairi, HANSON, Kara & MCPAKE, Barbara (2002). "What can be done about the private health sector in low-income countries?", *Bulletin of the World Health Organization* 2002; *Public Health Reviews*, No:80, pp.325-330.
 114. MULLIGAN, Casey & SALA-I-MARTIN, Xavier, (1993). "Transitional Dynamics in Two-Sector Models of Endogenous Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 1993, Volume:108, Issue:3, pp.739-773.
 115. MURATOĞLU, Gönül, (2017). "Does Pharmaceutical Industry Boost Economic Growth? A Competitiveness-Related Approach", *Journal of Yasar University*, 2017, Cilt:12, Sayı:48, pp.296-314.
 116. MURTHY, N.R.Vasudeva & UKPOLO, Victor, (1994). "Aggregate Health Care Expenditure in the United States: Evidence From Cointegration Tests," *Applied Economics*, 26, pp.797-802.
 117. MUSHKIN, Selma, J., (1962). "Health as an Investment", *Journal of Political Economy*, 70(5, part 2), October 1962, pp.129-157.
 118. NARAYAN, Seema; NARAYAN, Paresh Kumar, & MISHRA, Sagarika, (2010), "Investigating The Relationship Between Health And Economic Growth: Empirical Evidence From A Panel Of 5 Asian Countries" *Journal of Asian Economics*, Volume:21, No:4, (August 2010), pp.404-411.
 119. NEUMAYER, Eric, (2004). "Recessions Lower (Some) Mortality Rates:: Evidence From Germany", *Social Science & Medicine*, 2004, Volume:58, Issue:6, pp.1037-1047.
 120. NEWHOUSE, P. Joseph, (1977). "Medical-Care Expenditure: A Cross-National Survey", *The Journal of Human Resources*, Volume:12, Issue:1, pp.115-125.
 121. NUSSER, Michael, & TISCHENDORF, Annett, (2010). "The Research-Based Pharmaceutical Industry As A Chance For The Business Location Germany". Berlin: Fraunhofer Gesellschaft. pp.1-83.
 122. OVALI, Serap, (2014). "Küresel Rekabet Gücü Açısından Türkiye'nin Konumu Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 7(13), s.17-36.

123. ÖZKAN, Gökçen & ZENGİN, Gülistan, (2018). “Sağlık Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: OCED Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, Cilt:8, Sayı:16, s.365-380
124. ÖZLALE, Ümit, (2007). “Sağlıklı İktisadi Büyüme”, Makro Bakış Dergisi, Kasım 2007.
125. ÖZSOY, Osman, (1999). “Health Expenditures and Their Impact on the Economic Growth and Social Well-being of Turkey” ERC/METU, International Conference in Economics III, September 8-11, 1999, Ankara. (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>/2004 -Türkiye İktisat Kongresi, 2004:22).
126. ÖZSOY, Ceyda, (2008). “Türk Yükseköğretim Sisteminin Durumu Ve İktisadi Büyüme Performansına Katkısı”, Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Aralık 2008, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 31-48.
127. ÖZTÜRK, Serdar, & UÇAN, Okyay, (2017). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış – Büyüme İlişkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl:2017, Cilt:22, Sayı:1, s.139-152.
128. PAMUKÇU, Konuralp, (2000). Su Politikası, Bağlam Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000.
129. PARPEL, Fred C. & PILLAI, Vijayan, (1986), “Patterns and Determinants of Infant Mortality in Developing Nations, 1950-1975”, Demography; Volume:23, No:4, pp. 525-542.
130. PEKTEN, Ali (2006). “Genel Sağlık Sigortası Sistemi ve Getirdiği Yenilikler”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 61, s.119-138.
131. PESARAN, M. Hashem; SHIN, Yongcheol & SMITH, Richard J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, Journal of Applied Econometrics, , Volume:16(3), pp.289-326.
132. PESARAN, M. Hashem, & SHIN, Yongcheol (1998). “Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models”, Economics Letters, 1998, Volume:58, Issue:1, pp.17-29.
133. PHILLIPS, Peter, C.B. & PERRON, Pierre, (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, Biometrika, Vol:75 (2), pp.335-346.
134. PINI, Gian Diego, (2015). “Competition on Drugs Abusive Conducts In The Pharmaceutical Industry”, Università Degli Studi Di Milano, Scuola di Dottorato in Scienze Giuridiche, Curriculum di Diritto Industriale – XX-VIII ciclo, Milano, Italy, pp.1-185.
135. PRESTON, Samuel H., (1980).“Causes and Consequences of Mortality Decline in LessDeveloped Countries during the Twentieth Century”, in Ric-

- hard A. Easterlin (editor), *Population and Economic Change in Developing Countries*, University of Chicago Press: Chicago., pp.289-360.
136. REBELO, Sergio,(1991). “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, Volume:99, Issue:3, June 1991, pp.500-521.
137. ROMER, Paul, M. (1986). “Increasing Returns and long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, Volume:94, Issue:5, October 1986, pp.1002-1037.
138. SAYGILI, Şerif & CİHAN, Cengiz. (2006). “Türkiye Ekonomisinde Beşeri Sermaye-Verimlilik İlişkisi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 21, Sayı: 240, ss.18-35.
139. SCHULTZ, Theodore W. (1961). “Investment in Human Capital”, *The American Economic Review*, Volume:51, No:1, March 1961, pp.1-17.
140. SCHULTZ, Theodore, W., (1968). “Education and Economic Growth: Return to Education”, *Readings in the Economics of Education*, UNESCO, France, pp.277-292.
141. SMITH, Adam, (2008). *Milletlerin Zenginliği, Çeviren:Haldun DERİN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.*
142. SELİM, Sibel; UYSAL, Doğan, & ERYİĞİT, Pınar (2014), “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, s.13- 24.
143. SEVÜKTEKİN, Mustafa, & NARGELEÇEKENLER, Mehmet, (2006). “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitésinin Modellenmesi ve Önraporlanması”, *Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Vol:61-4, s.243-265.*
144. SIMS, Christopher, A. (1980). “Macroeconomic and Reality”, *Econometrica*, January 1980, Volume:48, No:1, pp.1-48.
145. SOLOW, Robert, M. (1956). “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, Volume:70, Issue:1, February 1956, pp.65-94.
146. SÖNMEZ, Yücel, (2010), “Türkiye’nin Suyu”, *National Geographic*, Nisan 2010, s.64-81.
147. SUBBARAO, Kalanidhi & RANEY, Laura, (1995). “[Social Gains from Female Education: A Cross-National Study](#),” *Economic Development and Cultural Change*, University of Chicago Press, October 1995, Volume:44, Issue:1, pp.105-128.
148. SÜLKÜ, Seher Nur & CANER, Asena, (2011). “Health Care Expenditures

- and Gross Domestic Products: The Turkish Case”. The European Journal of Health Economics, Volume:12, Issue:1, pp.9-38.
149. ŞEN, Ali, & BİNGÖL, Nergis, (2018). “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt: 9 Sayı:1, s.89-106.
150. ŞİMŞİR, Necmiye Cömert.; ÇONDUR, Funda, BÖLÜKBAŞ, Mehmet, & ALATAŞ, Sedat, (2015). “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, s. 43-54.
151. TABAN, Sami, & KAR, Muhsin, (2004), “Beşeri Sermaye ve Kalkınma”, Ed. Sami Taban ve Muhsin Kar, Kalkınma Ekonomisi- Seçme Konular, Bursa: Ekin Kitabevi, s.279-299.
152. TABAN, Sami, & KAR, Muhsin, (2008) (Editör). Kalkınma Ekonomisi, Ekin Yayınevi, 2.Baskı, Bursa.
153. TABAN, Sami, (2006). “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, SosyoEkonomi Dergisi, Temmuz-Aralık, 2, s.31-46.
154. TAPIA GRANADOS, José A. (2005). “Recessions and Mortality in Spain, 1980–1997”, European Journal of Population, Revue européenne de Démographie, Volume:21, Issue:4, pp.393-422.
155. TAPIA GRANADOS, José A. (2012). “Economic Growth and Health Progress in England and Wales: 160 Years of a Changing Relation”. Social Science and Medicine, Volume:74, pp.688-695.
156. TASAM, (2015), Yaşamın Ana Unsuru ve Su Sorunu, Türkiye’nin Stratejik Vizyonu, s.1-4. www.tasam.org.tr. Erişim tarihi: 29.04.2015.
157. TAYLOR, Stephen J. (1986). Modeling Financial Time Series. Wiley and Sons: New York, NY. USA.
158. T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı (20014-2018), İlaç Çalışma Grubu Raporu, No:2894, Ankara.
- 159.T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Gıda Ürünleri ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No: 2867, Ankara, s.1-119.
160. T.C.Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Sağlık Hizmetlerinin Etkinliğinin Artırılması Ve Mali Sürdürülebilirlik, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu No:2904, Ankara, s.1-137.
161. T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, (2018). Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023), Kalkınma Bakanlığı, Sağlık Endüstrilerinde Dönüşüm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No: 3013, Ankara. s.1-149.
162. T.C. MALİYE BAKANLIĞI, (2008). Ekonomik Göstergeler 2008, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

163. TCMB, (2019). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
164. TOKALAK, İsmail, (2016). Dünyada İlaç ve Kimya Terörü, Ataç Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
165. TOKALAK, İsmail, (2018). Dünyada Gıda Terörü, Ataç Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
166. TÜRK EKONOMİ KURUMU (TEK), (2003). Büyüme Stratejiler Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Büyüme Çalışma Stratejileri Metni,2003/5,Ankara.
167. (<http://www.tek.org.tr>).
168. T.İ.K.-(TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ), (2004), Çalışma Grubu Raporları – I, DPT, Cilt:1-15, Ankara.
169. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (2004), Çalışma Grubu Raporları – I, Cilt 11, İzmir.(Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Raporu) (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>).s.1-49.
170. TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), (2015, 2016, 2017). İstatistiklerle Türkiye 2015, 2016, 2017 Verileri, Ankara.
171. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2012).İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
172. TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ HALK SAĞLIĞI KOLU, (2003). “2001 Ekonomik Krizin Toplum Sağlığı Üzerine Etkileri”, Mart 2003, Ankara.
173. UÇAN, Okyay, & ATAY, Seda (2016), “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 3, s.215-222.
174. UZAY, Nısfet, (2005). Verimlilik ve Büyüme, Nobel Yayınları, Birinci Basım, Ankara.
175. ÜÇDOĞRUK, Şenay, (1996). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonometrik Analizi: Eşbütünleşme Testi”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt:7,Sayı:21,(-Yaz 1996), s.101-112.
176. WEBBER, Don, J., (2002). “Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education? ”, Applied Economics, 34(13), pp.1633-1643.
177. WILKMAN, Mats, (2012). “Determinants of Swedish Pharmaceutical Exports”, Jonkoping International Business School, Jonkoping International,- June 2012, pp,1-30.
178. WHO (World Health Organization) (2012). “World Health Statistics 2012”, Health Expenditure, pp.133-145. [http://www.who.int/healthinfo/EN_WHS2012:Full.Pdf] (erişim tarihi:08.08.2017).
179. WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO), World Health Statistics

- 2018: Monitoring Health for The Sustainable Development Goals, Geneva, Switzerland.pp.1-57.
180. WORLD BANK, World Development Report 1993, 1998, 2000, 20010, 2015, 2019. (www.worldbank.org).
181. YANIKKAYA, Halit, (2002). “Beşeri Sermaye Birkiminin İktisadi Büyüme Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Çalışma”, İstatistik Araştırma Dergisi, Sayı:2, s.287-306.
182. YILDIRIM, Ali Ekber, (2020). Üretim tüket, İthalat-Siyaset-Rant Kıskancında Tarım, Sia Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
183. YILDIRTAN, Dina, Çakmur, (2017). E-views Uygulamalı Temel Ekonometri, Türkmen Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, s.1-292.
184. YILDIZ, Barış & YILDIZ, Gizem, (2018). “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Avrupa ve Merkez Asya Ülkeleri Örneği”, Maliye Dergisi, Ocak-Haziran 2018; Sayı:174, s.203-218.
185. YUMUŞAK, İbrahim Güran, & YILDIRIM, D. Çağrı, (2009). “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”. The Journal of Knowledge & Knowledge Management, Volume IV Spring, s.57-70.
186. ELEKTRONİK ADRESLER
187. http://www.emo.org.tr/ekler/a51645e378e1c0e_ek.pdf?dergi=571,Erişim-Tarihi: 15.10. 2015.
188. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Neden;erişim tarihi:05.04.2019>.
189. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri;erişim tarihi: 05. 04.2019>.
190. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Neden;erişim tarihi:05.04.2019>.
191. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18; Erişim Tarihi: 05. 03.2019).
192. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>; Erişim Tarihi: 17.07.2017.
193. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/sektorel-bakis-2020-ilac.pdf>; Erişim Tarihi: 05.08.2020.
194. <http://www.tuseb.gov.tr/tacese/yuklemeler/haberler/2018%>; erişim tarihi: 05.04.2018.

Zekâtın Vergi Teorisi Işığında İncelenmesi¹

Murat Aydın²

1 Bu çalışma 08.02.2018 tarihinde tamamladığımız “Makro-Ekonomik Ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi: Türkiye İçin Malezya Modeli Örneği” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Uşak Üniversitesi, Uşak / Türkiye, 2018

2 Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe Bilgi Sistemleri Anabilim Dalı, Uşak, murat.aydin@usak.edu.tr

Özet

İslam dininin en önemli şartlarından birisi zekâttır. *Zekât müessesinin dini ve sosyal yönlerinin yanında ekonomik yönü de bulunmaktadır. Zira zekât, belirli şartları sağlayan Müslümanların ödemesi gereken mali bir yükümlülüktür. Hicretten sonra zorunlu hale gelen zekât, bazı dönemlerde devlet eli ile yönetilmiş, bazı zamanlarda ise halkın inisiyatifine bırakılmıştır. Devlet otoritesi ile yönetildiği zamanlarda beyt-ül mal için önemli bir kamu geliri olmuştur. Zekâtın günümüz bütçe gelirlerinden çok önemli farkları bulunmaktadır. Ancak vergi ile zekât kıyaslandığında birçok konuda birbirine benzediği ve hatta bazı konularda ortak noktaları olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın konusu, zekâtın kamusal bir gelir olarak teorik alt yapısının incelenmesidir. Bu kapsamda zekât müessesesi, modern kamu gelirlerinden en çok vergiye benzediği için vergi teorisi perspektifinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı zekâtı, vergisel kavramlar ışığında ele almak ve diğer kamu gelirlerine olan benzerliğini vurgulamaktır. Çalışmada doküman tarama yöntemi kullanılmıştır. Vergi teorisi konuları bu konu özelinde ve ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Ayrıca İslam ilmihali kitaplarının zekât ile ilgili kısımları bu konu çerçevesinde okunmuştur. Çalışmanın sonunda; zekâtın kamu maliyesi içindeki yeri, özellikleri, zekâtı oluşturan unsurlar, zekâtın konusu gibi konuları içeren teorik bir çerçeve oluşturulmuştur.*

Anahtar Kelimeler: zekât, zekât unsurları, vergi, vergi teorisi, zekât vergi ilişkisi,

Abstract

Zakat is one of the most important obligations of Islam. In addition to the religious and social aspects zakat has an economic aspect. Zakat is a financial obligation for some Muslims which get certain conditions. The zakat, which became compulsory after the Hijri, was governed by the state in some periods and sometimes left to the initiative of the people. There was a significant public revenue when governed by state authority. In this study, zakat was examined from the perspective of tax theory. The aim of the study is to address the wisdom in the light of tax terms and to emphasize the similarity to other public revenues. In this context, tax theory topics have been discussed in detail. In addition, parts of the Islamic science books related to zakat have been read in the context of this subject. At the end of the study; a theoretical framework has been compose that include the place of zakat in public finances, features, elements of intelligence, the subject of zakat.

Key Words: Zakat, zakat factors, tax, tax theory, zakat tax relationship

GİRİŞ

İslamiyet'in ilk yıllarına bakıldığında zekât, devlet açısından önemli bir gelir kaynağı idi (Candan, 2007:235-245). İslam maliye sisteminde vergi uygulamasından önce zekât toplanmakta ve bütçede önemli bir yer işgal etmekteydi (Yeşilyurt, 2015:97-117). Ayrıca Osmanlı Devletinde; zekât, öşür, haraç, cizye, örfi vergiler maliye sistemini oluşturan başlıca vergilerdi (Pehlivan, 2013:92). Öşür, tarım ürünleri ve toprağı konu almakta olup uygulanan oranı %10'dur. Haraç, fethedilen ülkenin halkı esir edilmeyip, kişilerin yerlerinde kalmaları ve topraklarını kullanma karşılığında verdikleri vergi çeşididir. Cizye, gayri Müslimlerden askerlik yapma hizmeti karşılığında alınan vergidir.

Bunların dışında tekâlif-i şeriyye adı verilen örfi vergiler bulunmaktadır (Pehlivan, 2013:92). Bu tür vergiler Osmanlı Devletinde diğer sayılanlar gibi daimi ve kesin değillerdi. Örfi vergilerin sayısı, oranı, türü, miktarı zamana ve bölgelere göre değişiklik göstermiştir. Zekât, İslam Kamu Maliyesinde bir vergi çeşidi olarak literatüre girmiştir. Bu nedenle, bu gelirlerden en önemlisi ve zekâta en çok benzeyeni vergi olduğundan bu çalışmada zekât kavramı vergi teorisi konuları ile ele alınmıştır. Zekâtın dini bir yükümlülük olması onu diğer gelir çeşitlerinden ayırmasına rağmen devletin hedeflerini gerçekleştirme konusunda etkin bir gelir kaynağı olabileceğı düşünülmektedir. Bu çalışmada zekâtın dini bir yükümlülük olmasından ziyade mali yönü konu edilmiştir. Zira zekât, İslam devletlerinde bütçe içerisinde yer alan önemli gelirlerden birisi olmuştur. Vergi teorisi konuları, zekât yükümlülüğü açısından incelenmiştir. Vergiye ait birçok terimin zekâta da uyarlanabileceğı görülmüştür.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İslam Hukuk literatüründe birçok tanımına rastlanılan zekât *müessesesi*, *dar ve geniş anlamlı olmak üzere* ikiye ayrılmaktadır. Mal zekâtının yanında fitır sadakası geniş anlamlı zekâtı oluşturmaktadır. Mal zekâtı mali, fitır sadakası ise bedeni bir yükümlülüktür (Maçın, 2014:17-44). Bu kadar çok tanıma sahip olmasının nedeni; zekâtın sadece dini boyuta değil aynı zamanda hukuki, siyasi, mali ve sosyal boyutlara da sahip olmasından ileri gelmektedir (Dumlu, 2010:99). Aslı Süryanice olan zekât sözcüğü “aklanma, beraat, hayır işi yapma” anlamlarına karşılık gelmektedir.³ Arap diltisi İbn-i Mansur ise zekât kelimesinin “artmak ve

³ <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2t>

çoğalmak” anlamlarına da geldiğini belirtmiştir (Boz, 2015:357-370).

El-İsfehâni, zekâtın ıstılâhî tanımının “İnsanın, kendi malından Allah’ın hakkını fakirlere aktarması” olduğunu ifade etmiştir (Boz, 2015:357-370). Bu çerçevede zekât; mükellefi açısından malının aklanması ve çoğalması neticesini verirken, zekâtı alanlar açısından da refahının artmasını sağlamaktadır Dini bir yükümlülük olarak zekât; esas ihtiyaçlar çıkarıldıktan sonra asgari geçim sınırı bandında bulunan insanlara yapılan bir gelir transferidir. Ayrıca üzerinden en az bir yıl geçmesi gerekmektedir. Zekât; İslam tarihinde bazı dönemler Müslümanların kendi arasında, bazı dönemler ise devletin eli ile uygulanmış ve İslam’da mali ibadetin simgesi olmuş bir müessesedir (Dalgın, 2004:43-72). Zekâtın sarf yerleri belirli ve kısıtlıdır (Dumlu, 2011:217-252). Kur’an-ı Kerim’de Tevbe suresinde, nerelere tahsis edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu anlamda zekât diğer mali yükümlülüklerden farklılık arz etmektedir (Özdemir, 2013:1-10).

1.1. Bir Kamu Geliri Olan Zekâtın Temel Özellikleri

Vergi; devletin ve devletin yetkilendirdiği diğer kamu kurumlarının gerçek ve tüzel kişilerden egemenlik gücüne dayanarak karşılıksız ve zorunlu bir biçimde para şeklinde veya ayni olarak aldığı değerlerdir (Sağbaş, 2013). Vergi, insanın var oluşundan bu yana uygulama alanı bulmuş, insanların devlet kurmadan önce, kabile halinde yaşadıkları zamanlarda bile değişik isimler altında topladıkları bir değer olmuştur. Devletlerin kurulması, bazı kamu hizmetlerinin halka sunulmasını zorunlu hale getirmiş ve vergi için meşru bir zemin oluşturmuştur.

Zekât; dini bir emir olması ile birlikte, toplumda geçim sıkıntısı çeken ve zor durumda kalan bireylere katkı sağlayan bir yükümlülüktür. Bazı kaynaklarda, zekât bir vergi çeşidi olarak ifade edilmektedir. Vergi ile zekât bazı noktalarda benzerlik göstermekte ise de temel konularda farklıdır (Hafez, 2011). Zekâtın temel özellikleri aşağıda ifade edilmiştir.

1.1.1. Cebrilik İlkesi

Zekâtın zorunlu hale gelmesi için ilgili malın nisap sınırını geçmesi ve malın elde edildiği tarihten itibaren bir yılı doldurması gerekmektedir. Elbette gereklilik durumu, dini anlamda bir zorunluluğu ifade etmektedir. Verginin cebriliği ise, yasal bir zemine oturtulmuştur. Bu anlamda, zekâtın cebriliğinin yasal dayanak teşkil etmediği toplumlarda zekâtı vermeyi yaygın hale getirmek oldukça güçtür. Anayasal bir zorunluluk ile vergiyi, tabana yayma imkânı bulunmaktadır. Zekât, gönüllük esasına göre verildiği ve devlet eliyle yönetilmediği ülkelerde yaygınlaşması ancak

insanları bilgilendirmek ve farkındalıklarını arttırmak ile mümkün olur.

1.0.2. Tahsis İlkesi

Tahsis kavramından önce âdem-i tahsisin bilinmesi gerekmektedir. Âdem-i tahsis; bütçede toplanan gelirlerin, devletin sunduğu bütün kamu hizmetlerinin finansında kullanılabileceğini ifade eden bir ilkedir. Tahsis ilkesine göre toplanan gelirler önceden belirlenen yerlere harcanmalıdır. Devletin topladığı vergiler âdem-i tahsis ilkesine göre harcanmaktadır. Zekâtta ise bütünü ile farklıdır. Yani zekât gelirleri, tahsis ilkesine göre sarf edilmektedir. Zira zekât Kuranda belirtilen sekiz tabakadan başka hiçbir yere sarf edilememektedir. Örneğin zekât ile otoyol inşaatı yapılamamaktadır. Tahsis ilkesi vergi ile zekâtı ayıran en keskin özelliktir. Bu yönüyle zekât, devletin yoksullukla mücadele ve gelir dağılımındaki adaletin sağlanması yönündeki hedeflerinde, vergiye yardımcı olabilecek bir müessesedir.

1.1.3. Devlet Eliyle Toplanması

Kuran'da Hz. Peygambere zenginlerin mallarından zekât alınması ve zekât işi ile uğraşan amil tabakasına da bu iş karşılığı olarak topladıkları zekâtan maaş verilmesi emredilmiştir.⁴ Bu ayet zekâtın devlet eliyle toplanması konusundaki en kuvvetli delildir. Görevlendirilecek memurların maaşlarının bile nasıl ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. 1952 yılında Şam Konferansı kararlarında zekât hakkında bazı hükümler bulunmaktadır.⁵ Konferansta son zamanlarda Müslümanların zekât verme konusunda ihmalkâr davrandıkları üzerinde ittifak edilmiştir. Konferansın en önemli sonucu zekâtın devlet eliyle yönetilmesi gerektiği konusu olmuştur.

Ayrıca devletin belli kurallar dâhilinde kişilerden zekâtlarını zorunlu olarak hesaplayıp tahsil etmesinin uygun olacağı konferansta alınan kararlardandır. Gerçek İslamiyet'in ilk yıllarında gerekse sonraki dönemlerde zekât işlerinin yönetilmesinin bir kamu görevi olarak görüldüğü, zekât gelirine de kamu geliri olarak bakıldığı bilinmektedir (Dumlu, 2010:99). Toplanan zekât mallarının muhafaza edilmesi için zekât dairelerinin kurulması, zekât gelirlerinin tedariki için kamu personeli atanması, canlı hayvanlar için kamuya ait koruların tahsis edilmesi ve zekât işlerinde görev alanların denetime tabi tutulması zekâtın kamu hukuku ve kamu maliyesi içindeki konumunu göstermektedir (Dumlu, 2010:99).

4 ﴿مَّيْلًا عَٰلِيًّا مِّنْ ذُلٍّ أَوْ ذُلًّا مِّنْ رَّفْسٍ لِّغَتِّ الصَّنَاءِ مَّيْلًا عَٰلِيًّا لِّصَوِّ أَعْيَابِ مَدِيئَاتِ شَوْءٍ مَّزُطَّةٍ قَدَّصْنَ مَجْلًا أَوْ مَأْمُومًا دُخَّ﴾

5 <http://www.islamgunesi.com/index.php/zekât/252-zekât-n-oedenme-sekli.html>

1.1.4. Ekonomik Bir Değer Olması

Zekât; maldan, hayvandan, tarım ürününden, paradan, değerli madenlerden alınan ekonomik değere sahip bir yükümlülüktür. Zira tüm bu varlıkların ekonomik bir karşılığı vardır. Bu yönü ile insanların sahip oldukları kaynakların yeniden dağılması ve bireyin alım gücünü arttırması açısından önemli bir araçtır. Literatürde “zekât ekonomisi” gibi ifadelerle karşılaşılmış olması zekâtın ekonomik bir değer olarak kabul edildiğini göstermektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması “zekât – vergi ilişkisi” bağlamında yapılmıştır. Ulaşılan kaynaklar 4N1K literatür tarama modelinde göre tablo halinde sunulmuştur. Ulusal literatür ve uluslararası literatür ayrıca incelenmiştir.

Tablo 1. Ulusal Literatür

<i>Yazar</i>	<i>Çalışmanın Amacı</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Sonuç</i>
Eskicioğlu, O 1989	Zekâtı modern vergi anlayışı ile kıyas etmektir.	Literatür İnceleme	Zekât ile verginin farklar üzerinde durulmuştur.
Özdemir (2013)	Çalışmanın amacı zekât ve vergiyi aynı anda ödeyen mükelleflerin çifte vergilendirme gibi bir sonuçla karşı karşıya kalmaları durumu irdelenmiştir.	Literatür İnceleme	Vergi ve zekâtı ödeyen mükelleflerin fırsat eşitliğini elde etmeleri için vergi muafiyeti uygulamasının getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Maçin (2014)	Çalışmanın amacı zekâta nisap kavramının vergi hukuku içerisindeki yerini ortaya koymaktır. Zekât nisabı ile vergi matrahlarını incelemektir.	Literatür İnceleme	Vergi hukukunda matrah olarak ifade edilen tutarın, İslam hukukunda nisap ile yakın anlama geldikleri tespit edilmiştir. Matrah, nisabı da içine alan geniş bir kavramdır.
Beşel (2015)	Çalışmada zekât vergilemenin amaçları ve vergileme ilkeleri özelinde incelenmiştir.	Literatür İnceleme	Sonuç olarak zekâta genellik ilkesinin uygulanamayacağı, zekâta uygun olan prensibin ödeme gücü olduğu tespit edilmiştir.

Badem (2017)	Türkiye’de vergilemenin modern usullere göre yapılması ve zekâtın klasik usullere göre tahsili konu edilmiştir.	Literatür İnceleme	Çalışmanın sonunda verginin şer-i usullere göre belirlenmemesi önemli bir eksiklik olarak görülmüştür.
Temür (2017)	Çalışmanın amacı, negatif vergi uygulaması ile zekât müessesesinin karşılaştırılması	Literatür İnceleme	Zekâtın, sosyal içerikli yardımların içinde uygulandığı ve uygulanabileceği sonucuna varılmıştır.

Ulusal literatür incelendiğinde konu özelinde yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Zekât ve vergi konusunda 6 adet çalışmaya rastlanmıştır. Bu durumun en büyük sebebinin Türkiye’de zekât yönetiminin devlet eliyle yapılmaması olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2. Uluslararası Literatür

<i>Yazar</i>	<i>Çalışmanın Amacı</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Sonuç</i>
Hamat (2009)	Çalışmanın amacı, Malezya Gelir Vergisi Kanununda yer alan zekât verenler için vergi muafiyeti konusunun irdelenmesi ve zekât muhasebesi ile vergilendirme arasındaki ilişkiyi incelemesidir.	Doküman Tarama	Çalışmanın sonunda zekât muhasebesi yöntemi ile vergi indirimi arasında bir ilişki bulunamamıştır.
Awang, and Mokhtar (2011)	Çalışmanın amacı, Malezya’da kurumların karlarından ödediği zekât ile kurumlar vergisi arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Doküman Tarama	Malezya’da kurumların karlarından ödedikleri zekâtın, vergilere oranla çok düşük olduğu gözlemlenmiştir.
Siswantoro and Nurhayati,(2012)	Çalışmanın amacı, 2010 yılında Endonezya’da uygulanmaya başlanan, zekât ödeyenler için vergi indirimi hakkı tanınmasını irdelemektir.	Anket	Çalışmanın sonunda vergi indirimi uygulamasının zekât ödeyen sayısında artışa neden olduğu tespit edilmiştir.
bin Abdul Aziz, and Abdullah (2015)	Çalışmanın amacı Malezya’nın Perak eyaletinde çalışan akademisyenlerin zekât ve vergi ödeme konusundaki duyarlılığını ölçmektir.	Anket	Sonuç olarak, vergi ile entegre olan yeni bir zekât yasasının çıkarılması gerektiği ve akademisyenlerin bu konudaki duyarlılığının istenen düzeyde olmadığı ortaya konmuştur.

Al-Mamun and Haque (2015)	Çalışmanın amacı; vergi indirimi uygulamasının zekât ödeyenleri nasıl etkilediği konusunun araştırılmasıdır.	Anket Faktör Analizi	Zekât veren Müslümanları kapsayan bu çalışmada, vergi indirimi olgusunun zekât verenleri pozitif etkilediği görülmüştür.
Pahala (2016)	Çalışmada zekât ile vergi arasındaki farklar araştırılmıştır.	Doküman Tarama	Sonuç olarak, zekâtın din merkezli oluşu onu vergiden ayıran en temel özellik olduğu ifade edilmiştir.
Liana (2018)	Çalışmanın amacı Malezya’da uygulanan zekât veren Müslümanların ödedikleri zekât miktarını gelir vergisinden indirme imkânları onların davranışlarını nasıl etkilediğini araştırmaktır.	Anket	Malezya’da uygulanan bu zekât teşvikinin mükelleflerin zekât vermesini olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Uluslararası literatürün bu konuda çok daha zengin olduğu görülmektedir. Ancak vergi ile zekâtın birlikte konu edildiği çalışma sayısının diğer çalışmalara nazaran daha az olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların küçük istisnalar dışında tamamı Malezya kaynaklıdır. Zira zekât yönetimi Malezya’da devlet eliyle yapılmakta ve diğer Müslüman ülkeler içinde en kapsamlı zekât sistemi de bu ülkede bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada doküman tarama tekniği kullanılmıştır. Öncelikle; Büyük İslam İlmihali⁶, İslam Fıkhı Ansiklopedisi⁷ ve İslam’da Zekât Müessesesi⁸ isimli kitapların zekât ile ilgili kısımları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra Vergi Teorisi⁹ kitabı çalışmanın konusu bağlamında okunmuştur.

6 Ömer Nasuhi Bilmen, “Büyük İslam İlmihali” (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1984)

7 Vehbe Zuhayli, “İslam Fıkhı Ansiklopedisi” 3. Cilt Tercüme (İstanbul: Risale Yayınevi, 1990)

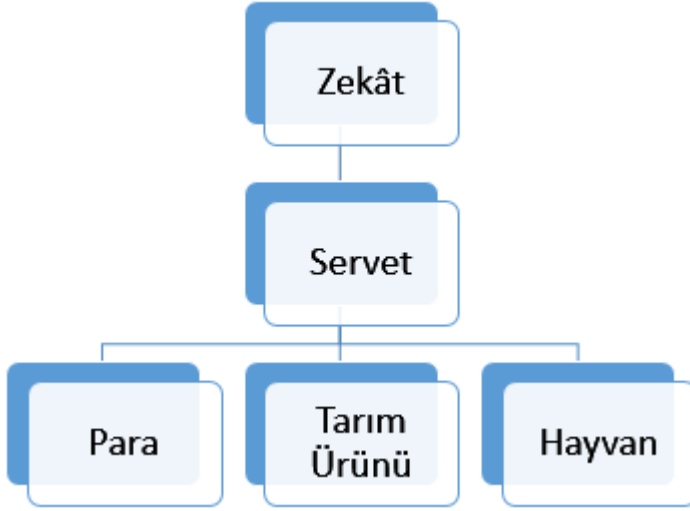
8 Yunus Vehbi Yavuz, “İslam’da Zekât Müessesesi” (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1972)

9 İsa Sağbaş, “Vergi Teorisi” (Ankara: Kalkan Matbaası, 2013)

4. BULGULAR

4.1.1. Zekâtın Konusu

Türk Vergi sistemi üç temel unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar; gelir, harcama ve servettir unsurlarıdır (Arslan, 2007). “Gelir vergisi” ve “kurumlar vergisi” gelir; “katma değer vergisi”, “özel tüketim vergisi» gibi vergiler harcamalar üzerinden; “veraset ve intikal vergisi”, “motorlu taşıtlar vergisi” ve “emlak vergisi” servet üzerinden alınan vergilerdir.

Şekil 1. Zekât Unsurları

Zekâtın konusunu sadece servet unsuru oluşturmaktadır. Zekât konusu; hayvansal servet, parasal servet ve tarım ürünleri olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır (Maçın, 2014:17-44).

4.1.2. Zekâtın Matrahı (Nisap)

Nisap sınır anlamına gelmekle birlikte hırsızlık, şahitlik gibi belirli bir miktar ve sayı ile ifade edilebilecek adalet ve ceza hadlerinde kullanılan bir kavram olarak İslam yazınında yerini almıştır. Ancak bu çalışmanın konusu çerçevesinde zekât nisabı; zekâtı yükümlü kılan asgari düzeydeki mal miktarını ifade etmektedir (Maçın, 2014:17-44). Nisap miktarı sağlanmadan zekât mükellefiyeti doğmaz. Anlam olarak nisap, vergi matrahını çağrıştırmaktadır. Vergi hukukunda matrahın anlamı nisaba göre daha geniştir. Zira matrah; çıkarılmış, atılmış anlamlarına karşılık gelmenin yanında vergi yazınında, vergi oranlarının ve tarifesinin

üzerine uygulandığı değeri ifade etmektedir (Pehlivan, 2013:92). İslam ekonomisinde nisap, bir sınırı ifade etmektedir. Vergi hukukunda ise matrah; hem sınırı hem de ölçü ve değeri ifade etmektedir. Teknik anlamı ile de; vergi borcunu hesaplamak hedefiyle verginin konusunun ifade edildiği teknik, fiziksel ve ya ekonomik parasal değerdir (Heper, 2004).

Bu açıdan İslam Hukukunda nisap, vergi hukukundaki matrahın kapsamı içerisinde yer almaktadır. Çünkü nisap da bir çeşit matrahtır. Vergi hukukunda matrah; advalorem ve spesifik matrah olmak üzere ikiye ayrılır (Tosuner ve Arıkan, 2003). Advalorem matrah türü, verginin konusu olan unsurun ekonomik değerinin esas alınmasından ibarettir. Bu güne kadar aynı ekonomilerde kullanılmış olan spesifik matrahta ise vergiye konu olan unsurun ağırlık, sayı, hacim ve uzunluk gibi fiziksel ve teknik özellikleri dikkate alınır.

Türk vergi sisteminin genel yapısını advalorem matrah türü oluşturmaktadır. Motorlu Taşıtlar Vergisi dışında, matrahlarının tamamının spesifik olduğu bir vergi bulunmamaktadır. Spesifik matrah, Özel Tüketim Vergisi ve bazı harcama vergilerinde kısmi ve az olarak bulunmaktadır. Zekât nisapları incelendiğinde; hayvansal servette sayı, parasal ve madeni servette sayı ve ağırlık, tarım ürünlerinde ise ağırlığın dikkate alındığı görülmektedir. Buna göre zekât nisaplarının Vergi Hukuku'ndaki spesifik matrah türüne uygun olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır.

4.1.3. Zekât Mükellefi (Yükümlüsü)

Zekât mükellefi için; «üzerine zekât yükümlülüğü terettüp eden gerçek kişi, tüzel kişi ve tüzel kişiliğe sahip olmayan topluluklar» olarak bir tanımlamanın uygun olacağı düşünülmektedir. Zira ilk olarak 1985 yılında Kuveyt'te düzenlenen bir konferansta bu konu açıklığa kavuşturulmuştur (Yatbaz, 2016:113-139). Buna göre, zekât mükellefi kapsamına sadece gerçek kişilerin değil, aynı zamanda nisap miktarına ulaşan şirket ve şirket benzeri bazı toplulukların da gireceği ifade edilmiştir. Bu görüşü kuvvetlendiren bir içtihat İmam-ı Şafii tarafından yapılmıştır.¹⁰ İmam-ı Şafii'nin içtihadına göre, ortak malın nisabında her bir ortağa düşen miktar değil, hisselerin toplamının esas alınması gerekmektedir. Yani bu durumda zekât mükellefi bir gerçek kişi değil, «hükmi şahsiyet» olan bir müesseseye kabul edilmiştir. Bu içtihadı göre, ortakların şahsi varlıkları nisap miktarına ulaşmasa dahi, ortaklığın varlığı nisaba ulaştığında zekât mükellefiyeti doğmaktadır.

10 <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0141.htm>

4.1.4. Zekât Sorumlusu

Zekât sorumlusu; zekât mükellefiyeti şahsında doğan kişi değil, zekât tutarını ödemekle yükümlü olan kişidir. Bu tanım ise “zekât ehliyeti” kavramını dikkate alarak şekillenmiştir. Diğer ibadetlerde bulunan akıl ve buluğ yaşı şartları zekât için geçerli değildir. Çünkü zekât, zengin olmanın borcu ve karşılığıdır. Zekât sorumluları ile de yerine getirilebilir. Zekât şartlarını sağlayan mükellef bir bebeğin sorumlusu vasisi veya vekili de olabilir. Zekâtın verildiği taraf için mükellefin akıl durumu ve yaşı hiç önemli değildir.

4.1.5. Zekât İstisnası

Vergi uygulamalarına bakıldığında bazı durumlarda mükellefin ya da konunun kısmen veya tamamen vergi dışı bırakıldığı görülmektedir. Verginin konusunun vergi yükümlülüğü dışında bırakılmasına istisna, mükellefin vergi dışı bırakılmasına muafiyet denmektedir (Pehlivan, 2013:92). Türk Vergi Sistemi'nde kısmi ve tam muafiyet ve istisnalara sıklıkla rastlanmaktadır. Zekât uygulamasının zorunlu olduğu düşünüldüğünde nisap bir istisnadır. Nisap miktarına ulaşmayan mallara zekât düşmediğinden, nisaba kadar olan mallar zekâttan istisna edilmiştir. En temel anlamı ile nisap, zekâtın istisna sınırı olarak değerlendirilebilir (Maçın, 2014:17-44).

Tablo 3. Zekât İstisnaları

Zekâta Tabi Varlık	İstisna Zamanı	İstisna Kısmı (1. Yıldan Sonra)
Gümüş	İlk 1 Yıl	561,2 Gr. Gümüş
<i>Altın</i>	İlk 1 Yıl	80,18 Gr. Altın
<i>Ticaret Malları</i>	İlk 1 Yıl	561,2 Gr. Gümüş veya 80,18 Gr. Altın
<i>Nakit Para ve Banknotlar</i>	İlk 1 Yıl	561,2 Gr. Gümüş veya 80,18 Gr. Altın
<i>Alacaklar</i>	İlk 1 Yıl	561,2 Gr. Gümüş veya 80,18 Gr. Altın
<i>Deve</i>	İlk 1 Yıl	4 Adet
<i>Sığır</i>	İlk 1 Yıl	29 Adet
<i>Koyun</i>	İlk 1 Yıl Boyunca	39 Adet
<i>Maden ve Define</i>	YOK	YOK
<i>Arazi Ürünü</i>	YOK	YOK

Kaynak: (Zuhayli, 1990:272).

Gümüş, altın, ticaret malları, nakit para, alacaklar ve hayvanların nisap miktarı üzerinden 1 yıl geçmesi gerekmektedir. Esasen bu varlıklar için nisap şartı bir

istisnadır. Ancak, nisap sağlansa bile 1. yıl zekâttan tamamen istisna edilmiştir. İstisna kısımları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Maden, defîne ve arazi ürünleri için istisna söz konusu değildir. Yani bunlar için nisap şartı olmamakla birlikte süre şartı da aranmamaktadır.

4.1.6. Zekât Tarifesi

Zekât tarifesinin tanımından önce vergi tarifesinin bilinmesinde fayda olacaktır. Vergi tarifesi; verginin hesaplanabilmesi maksadıyla vergi matrahına uygulanan ölçülerdir (Demir, 2015). Zekât tarifesi ise; verilmesi gereken zekâtın hesaplanması için zekât nisabına (matrahına) uygulanan ölçülerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi zekât; servet üzerinden alınmaktadır. Servetin ise; para ve benzerleri, hayvan ve tarım ürünü olmak üzere üç çeşidi bulunmaktadır.

Tablo 4. Zekât Unsurlarına Göre Oranlar

Zekâta Tabi Varlık	Oran
<i>Altın</i>	% 2,5
<i>Gümüş</i>	% 2,5
<i>Para ve Banknot</i>	% 2,5
<i>Ticaret Malları</i>	% 2,5
<i>Toprak Ürünleri</i>	% 10 - % 5
<i>Bal</i>	% 10
<i>Maden ve Defîne</i>	% 20
<i>Deniz Ürünleri</i>	% 20
<i>Dönen Varlıklar + Net Kar</i>	%2,5
<i>Kira Gelirleri</i>	%2,5
<i>Hisse Senedi</i>	%2,5
<i>Maaş</i>	%2,5
Ücret	%2,5
<i>Serbest Meslek Kazancı</i>	%2,5

Kaynak: <http://www.zekât.org/>

Tablo 12’de belirtildiği gibi, zekâta tabi varlıkların önemli bir kısmının oranı %2,5’tur. Toprak ürünlerinde ise doğal sulanırsa %10, emek ile sulanırsa %5’tir. Bal %10, maden, defîne ve deniz ürünlerinin zekât oranı ise %20’dir. Şirketlerin hükmi şahıs sayılması, dönen varlıkları ile net karlarının toplamına %2,5 zekât düşmektedir. Araba ve ev gibi mülklere zekât düşmemekte, onlardan elde edilen kira gelirlerinin yıllık toplamı nisap miktarına ulaşırsa %2,5 uygulanmaktadır.

Aynı şekilde hisse senedi alan kişi hem hisse senedi için hem de temettüsü için %2,5 oranı uygulanacaktır. Maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarının yıllık toplamalarının nisaba ulaşması ile zekât yükümlülüğü doğmaktadır.

4.2. Zekâtın Kamu Ekonomisi İçindeki Yeri

Uluslararası literatürde kamu ekonomisi (public economics) ve kamu maliyesi (public finance) birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Genel anlamda kamu ekonomisi iki anlayış üzerine bina edilmiştir (Savaşan, 2013). Kamu ekonomisi, bir tarafta devletin başarısızlığı, diğer yanda piyasanın başarısızlığına dayanmaktadır. “Piyasa başarısızlığı teorisi” Neo Klasik İktisatçılar tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Devletin ekonomiye müdahalesinin en temel sebebinin piyasanın başarısızlığı olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca Keynesyen ekonomistler ise, devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir (Aktan, 2012). Kamu ekonomisinin temel amacı sosyal refahın optimizasyonudur. Sosyal refah ise ekonomik gelişimle yakından ilgilidir (Barro and Martin, 1992:645-661. Bu amacı gerçekleştirebilmesi için devletin, bir takım gelirlere ihtiyaç duyması çok normal karşılanmaktadır.

Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi, zekât müessesesi devlet tarafından yönetilmediği zaman, kamu ekonomisi içerisindeki yerini belirlemek oldukça zordur. Zira zekâtın hukuk kurallarına dâhil edilip, devlet tarafından yönetildiği ülkelerde kamu ekonomisi içerisindeki yeri tespit edilebilmektedir (Abdullah, 2010:375-409). Malezya gibi zekât yönetiminin tamamen devletin elinde olduğu ülkelerde, zekâtın kamu ekonomisindeki yerini gösteren bir çok mali raporlar hazırlanmaktadır (Muharman, Yaacob, Omar and Dahlan, 2011:1-10). Ayrıca Bangladeş’te yoksulluğun azaltılması için uygulanan politikalarda zekâtın ekonomi içerisindeki konumu göstergelerle ifade edilmiştir (Ahmed, 2008:81-105). Bu çalışmada zekâtın teorik açıdan kamu ekonomisi içerisindeki bir takım fonksiyon ve etkilerinden bahsedilmiştir.

4.2.1. Ödeme Gücü İlkesi

1982 Anayasa’nın 73. maddesinde herkesin kamu hizmetlerinin finansı için ödeme gücüne göre vergi ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu maddede ifade edilen “mali güç” kavramı, Kamu Ekonomisi literatüründe; gelir, servet ve harcama kriterlerinden oluşan ödeme gücünü ifade etmektedir (Demir, 2008:6). Vergilemede, istisna ve muafiyet uygulamalarının belirlenmesinde, ödeme gücü ilkesi önemli bir rol oynamaktadır. Zekât yükümlülüğünde ise ödeme gücü yalnızca servet kısıtasından oluşmaktadır. Zekâtın konusunu oluşturan servet çeşitlerinin nisap mikta-

rına ulaşması ve diğer şartların oluşması zekât yükümlülüğünü doğurmaktadır. Sonuç olarak zekâta ödeme gücü ilkesi uygulanmaktadır. Ancak ödeme gücü, küçük istisnaları olmakla birlikte, servetin belli bir nisaba ulaşması ile oluşmaktadır.

4.2.2. Harcanabilir Gelire Etkisi ve Zekât Çarpanı

Devletin gelir dağılımındaki adaleti sağlamak için kullandığı araçlardan biri de şüphesiz vergilerdir (Savaşan, 2013:82). Türkiye’de bütçenin neredeyse %87’lik bir kısmını vergiler teşkil etmektedir.¹¹ Bütçe kalemleri içindeki en önemli unsur olan verginin ikincil gelir dağılımı için en uygun gelir kaynağı olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca çarpan etkisine sahip olan verginin bu özelliği milli geliri istenen oranda arttırmamaktadır. Örneğin zenginlerden toplanan vergiler istenilen anlamda harcama meyli en yüksek tabakaya ulaştırılamamaktadır. Bu nedenle verginin çarpan etkisi istenilen düzeyde gerçekleşmemektedir. Zekât sarf yerleri incelendiğinde, harcama eğilimi en yüksek tabakalar olduğu görülmektedir. Bu yüzden zekâtın çarpan etkisi, verginin çarpan etkisinden daha yüksektir denilebilir. Çarpan etkisinin yüksek olmasının milli gelire pozitif etkisi bulunmaktadır.

4.2.3. Yansıma Etkisi

Bilindiği gibi verginin hem objektif hem de sübjektif yükü bulunmaktadır. Vergi mükellefleri bu yüklerden hoşlanmadıkları için başka mükelleflere yansıtmak isterler. Yani vergide yansıma; vergi yükünün başkalarına aktarılmak istenmesidir (Pehlivan, 2013:142). Vergi yansıması vergilemede adalet anlayışını zedelemekte ve ayrıca gelir dağılımındaki adalet zarar vermektedir. Verginin yansıma özelliği ve dolaylı vergilerin payının bütçede artış göstermesi, bu amaçların gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Vergiye kıyas edildiğinde zekâtın yansıtılması daha zordur. Çünkü zekât, toplum nezdinde daha kutsal bir yükümlülük olmakla birlikte vicdani yönü ön plandadır. Zekâtın objektif yükü olmasına rağmen sübjektif yükü hissedilmemektedir.

Mükellefler vergilendirme konusunda itiraz halinde bulunabilmektedirler. Özellikle vergi tarifeleri bu itirazların başında gelmektedir. Bazı dönemlerde insanların toplum halinde vergi grevine gidip vergiyi reddetmeleri bu durumun önemli bir neticesi olmuştur (Sağbaş, 2013:75). Dini bir yükümlülük olan zekâtın insanlar tarafından genel kabul görmüş olması onu vergiden ayırmaktadır. Ayrıca zekât tarifeleri incelendiğinde oranlarının vergiye göre çok düşük olduğu görülecektir.

11 http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm

4.2.4. Gelir Etkisi ve Tarafsızlık

Vergi oranlarındaki artış mükelleflerin davranışlarını ya daha çok çalışma şeklinde veya hiç çalışmama şeklinde etkilemektedir. Mükellef önceki gelirini muhafaza etmek için daha fazla çalışmasına verginin gelir etkisi denmektedir. Ancak mükellef çalışmamayı tercih ederse bu durum ikame etkisi olarak ifade edilmektedir (Sağbaş, 2013:82). Zekâtın konusu incelendiğinde vergi gibi gelir üzerinden alınmadığı görülmektedir. İnsanların çalışma isteğini zedelememektedir. Zekât servet üzerinden alınan bir yükümlülüktür. Bu nedenle atıl duran servetin ekonomiye kazandırılmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca zekât sermaye mallarını değil ticaret mallarını konu edinmektedir. Sermaye servet unsuru olarak görülmemiştir. Zekât oranlarındaki makuliyet insanların yatırım kararlarını etkilemediği için vergiye göre tarafsızlık özelliği daha fazladır.

SONUÇ

Zekât konusunda ulusal akademik çalışmaların neredeyse hepsi dini ve fihri açıdan yapılmıştır. Bunun en önemli sebebinin Türkiye’de bir zekât sisteminin olmayışdır. Uluslararası çalışmalarda ise zekâtın ekonomik yönlerinin de konu edildiği görülmüştür. Ancak zekât ile vergi konusunu birlikte ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada zekâtın vergi teorisi konuları bağlamında kısa bir analizi yapılmıştır. Doküman tarama metodu kullanılan çalışmada, İslam fıkhı ile ilgili 3 kitap incelenmiştir. Bu kitaplar; Büyük İslam İlmihali, İslam Fıkhı Ansiklopedisi ve İslam’da Zekât Müessesesi kitaplarıdır. Buna ilaveten, Vergi Teorisi kitabı da bu bakış açısı ile okunmuştur. Çalışmanın ilk kısmında zekâtın tanımı yapılmış ve özelliklerinden kısaca bahsedilmiştir.

Literatür, ulusal ve uluslararası olarak 4NİK modeline göre taranmıştır. Konu ile doğrudan ilgisi olduğu düşünülen 13 çalışma; yazar, çalışma yılı, çalışmanın amacı, yöntem ve sonuç olmak üzere 5 ölçüte göre sınıflandırılmıştır. Bulgular kısmında ise öncelikle zekâtın konusunun servet olduğu tespit edilmiştir. Servet ise genel olarak; para ve benzeri eşyalar, tarım ürünleri ve hayvanlardan oluşmaktadır. Başka bir konu ise zekâtın nisabıdır. İslam hukukundaki nisap kavramı ile vergi hukukundaki matrahın yakın anlamlara karşılık geldiği görülmüştür. Çalışmada irdelenen bir diğer konu ise zekât mükellefi ve sorumlusudur. Ayrıca zekât istisnası ve zekât tarifeleri bu çalışmanın özgün olduğu düşünülen kısımlarındandır. Zekâtın istisna tutarları ve zekât oranları tablo halinde sunulmuştur. Çalışmanın sonunda zekâtın kamu ekonomisi içindeki yeri tartışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Ahmad, S., Nor, N. G. M., ve Daud, Z., Tax-Based Modeling Of Zakat Compliance. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 45/1 (2011): 101-108.
2. Ahmed, H. “Zakat, Macroeconomic Policies, and Poverty Alleviation: Lessons from Simulations on Bangladesh”. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 4/2 (2008): 81-105
3. Aktan, Coşkun C., “Kamu Ekonomisi” T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2703 Acıköğretim Fakültesi Yayını No: 1669 Eskişehir, 2012
4. Al-Mamun, A., ve Haque, A., Tax Deduction Through Zakat: An Empirical Investigation on Muslim in Malaysia. *Share: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam*, 4/2 (2015)
5. Arslan M. (2007). “Türk Vergi Sistemi”, Nobel Yayın Dağıtım, 4. Baskı Ankara
6. Awang, R., ve Mokhtar, M. Z. Technical Comparison Between Business Zakat And Tax On Business Income In Malaysia. *Malaysian Accounting Review*, 10(2), 2011
7. Badem, M., Modern Vergi Ve Klasik Zekât Anlayışı Üzerine Tahliller. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), (2017): 75-91.
8. Barro, R. J., ve Sala-i-Martin, X., “Public finance in models of economic growth”. *The Review of Economic Studies*, 59(4), (1992): 645-661.
9. Beşel F. “Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât” İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi, ICISEF 2015 – Sakarya / Türkiye, 2015
10. Bilmen Ömer Nasuhi, “Büyük İslam İlmihali” (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1984)
11. bin Abdul Aziz, M. A., & Abdullah, M. H. The Comparison Between Zakat for Income and Income Tax: Perceptions of Academician in The State of Perak. *Al Qimah Al Mudhafah The Journal of Management and Science* S. 1, s(2015): 1-4
12. Binti Abdullah, R., “Zakat Management in Brunei Darussalam: A Case Study”, 2010
13. Boz, H. “Kur’an’da Sosyal İşlev Açısından Zekât.” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring, p. (2015): 357-370
14. Candan, N. “İbni Haldun’un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), (2007): 235-245.
15. Dalgın, Nihat. “Zekât Hükümleri.” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, (2004): 43-72.

16. Demir, Ş. “Kur’an’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28 (2007): 9-30
17. Demir, İ. C. “Vergi Ahlakı Ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği” (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü), 2008
18. Demir, İ.C. “Kamu Maliyesi”. Limit Yayınları, Afyonkarahisar, 2015
19. Dumlu, E. “İslam’ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât” Atatürk Üniversitesi *İlâhiyât* Tetkikleri Dergisi, (33), 2010: 99
20. Dumlu, E. “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”. Atatürk Üniversitesi *İlâhiyât* Tetkikleri Dergisi, (36), 2011: 217-252
21. Eskicioğlu, O., Modern Vergi Anlayışı ve Zekât. Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, (1989): 225-250
22. Hafez, M. S. (2011). “Zakat The Islamic Taxation.” A Gateway to Reform Global Economy,: 11
23. Hamat, Z., Business zakat accounting and taxation in Malaysia. In *Conference on Islamic Perspectives on Management and Finance, organised by School of Management, University of Leicester, United Kingdom, 2nd-3rd July 2009*
24. Heper, F. “Türk vergi sistemi” Vol. 828. Anadolu Üniversitesi, 2004
25. Liana, P. N., A Preliminary Study on Norms and Motivations towards Zakat and Income Tax Payment by Muslim Tax Payer. *Management*, 5(3), 2018: 118-123.
26. Lubis, M., Yaacob, N. I., Omar, Y., Dahlan, A., ve Rahman, A. “Enhancement of zakat distribution management system: case study in Malaysia”. In *International Management Conference 2011 Proceedings* (pp. 1-10). University Sultan Zainal Abidin.
27. Maçın, H., “Zekât Nisaplarının Vergi Matrahları Açısından Değerlendirilmesi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2014: 17-44.
28. Özdemir, A., Zekât Ve Vergi Mükellefiyetinde Fırsat Eşitliği Ve Adaletin Sağlanması. *EKEV Akademi Dergisi*, 56(56), 2013: 1-10.
29. Pahala, I., Zakat is More Significant Than Tax. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(2), 2016: 286-294.
30. Pehlivan, O. “Vergi Hukuku: Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi”. Murathan Yayınevi, 2013
31. Sağbaş, İ., “Vergi Teorisi.” Ankara: Kalkan Matbaası, 2013
32. Savaşan F., “Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına: Kamu Ekonomisi”. Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2013

33. Siswantoro, D., & Nurhayati, S., Factors affecting concern about zakat as a tax deduction in Indonesia. *International Journal of Management and Business Research*, 2(4), 2012: 293-312.
34. Temür, Y. Refah devleti kapsamında negatif vergi ve islam ekonomisinde zekât müessesesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2017:1-11
35. Tosuner, M., ve Arıkan, Z., “*Vergi Usul Hukuku*”. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003
36. Yatbaz, A., “*Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Zekât, Zekât Fonu ve Zekât Muhasebesi*”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*,1(2). Year:1, Volume:1, Number: 2, 2016: 113 -139
37. Yavuz Yunus Vehbi, “İslam’da Zekât Müessesesi” (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1972)
38. Yeşilyurt, Ş., “İmam Ebu Yusuf’un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı” *Maliye Dergisi*, , Sayı 169, 2015: 97-117.
39. Zuhayli, Vehbe “İslam Fıkhı Ansiklopedisi” 3. Cilt (Tercüme).1990

**Öğretmenlerin, Afet ve Acil Durumdan
Kaynaklanan Krizi Yönetebilme Becerileri
Hakkındaki Görüşleri**

Dr. Öğr. Üyesi Nilay KARASAKAL¹,

Öğr. Gör. Fatma Ezgi ERBAŞ KELEBEK²

1 Dr.Öğr.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Kandıra MYO, nkaleli78@hotmail.com

2 Öğr.Gör., Kocaeli Üniversitesi, Kandıra MYO, erbasez@hotmail.com

Öz:

Afet ve acil durumların insanlar, binalar, altyapı ve ekonomi üzerindeki zararlı etkilerini azaltmak, bunlara yönelik hazırlıklı olmak, müdahale yöntemlerini ve anlayışlarını geliştirmek için yapılması gereken en temel adım, toplum bireylerinin Afet ve Acil Durum Yönetimi (AADY) konusundaki farkındalığını ve bilinç düzeylerini artırmaktır.

Bu noktada afet ve acil duruma hazırlık için yapılan eğitimler son derece önemlidir. Özellikle, okullarda savunmasız çocukları, gençleri olası bir afet veya acil durum esnasında koruyabilmek ve ortaya çıkan krizi yönetebilmek için, okullardaki eğitimcilerin afet ve acil durum yönetimi konusunda eğitilmeleri şarttır.

Kriz esnasında, eğitimcilerin krizi yönetebilmesi; en az zararla sürecin atlatılmasına olanak sağlayacaktır. Okullarda mutlaka afet ve acil durum eylem planlarının yapılması, farkındalık ve bilinç düzeylerinin artırılması için politikalar belirlenmelidir. Bu politikaların uygulanmasında, afet, acil durum ve güvenli yaşam konulu eğitimlerin desteklenip yaygınlaştırılmasında devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da yer almaları gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmayla, öğretmenlerinin afet ve acil durumdan kaynaklanan krizi yönetebilme becerileri hakkındaki görüşlerini tespit etmek amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Afet ve acil durum, afet ve acil durum yönetimi, kriz yönetimi, milli eğitim, öğretmen*

Abstract:

The most fundamental step that should be taken to reduce the harmful effects of danger, disaster and emergency on people, buildings, infrastructure and economy, and to improve the methods and understanding of intervention, is to increase the awareness and consciousness level of the community members about Disaster and Emergency Management (DAEM).

At this point, training for disaster and emergency preparedness is extremely important. In order to protect vulnerable children, young people in schools during a possible disaster or emergency, and to manage the resulting crisis, educators in schools must be trained in disaster and emergency management.

During the crisis, educators can manage the crisis; it will allow the process to be overcome with the least damage. Policies must be determined in order to make disaster and emergency action plans in schools and to raise awareness and consciousness levels. In the implementation of these policies, state, private sector and non-governmental organizations should be involved in supporting and disseminating trainings on disaster, emergency and safe living.

With this study, it is aimed to determine teachers' views on the ability to ma-

nage the crisis caused by the disaster and emergency situations.

Key Words: *Disaster and emergency, disaster and emergency management, crisis management, national education, teacher*

1.GİRİŞ

Afet ve Acil Durum Yönetimi(AADY); bilindiği gibi, toplulukların tehlikelere karşı zarar görebilirliğini azaltmak ve afetlerle baş edebilmek için gerekli tüm yönetsel fonksiyonları kapsayan bir süreçtir. Bu süreçte, insanları tehlikelerden korumak, mevcut riskleri azaltmak, yani bir afetten ya da olaydan diğerine kadar yapılması gereken tüm çalışmalar yer almaktadır. Süreçte en temel amaç, tehlike, afet ve acil durumlarla başa çıkabilecek, bu kapasiteye sahip, daha az zarar görebilir ve daha güvenli topluluklar geliştirmeyi sağlamaktır.

Afet ve Acil Durumdan kaynaklanan krizlerin çözülmesinde, bilinçli ve eğitilmiş bireylerin, toplumların var olması, daha az zarar görme, can ve mal kayıplarının en aza inmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Toplumun her kesiminde afet ve acil durumlarla başa çıkabilmek adına farkındalık ve bilinç düzeylerinin artırılmasına yönelik yapılacak her adım, afet esnasında ve sonrasında çıkabilecek krizin yönetilebilmesi için bir çözüm olacaktır.

Toplum içerisinde yaşanılacak her türlü afet ve acil durumlar açısından savunmasız ve dezavantajlı grup olarak düşünülebilecek çocuklar ve gençlerin korunması, özellikle okullarda alınacak önlemleri daha öncelikli konuma getirmektedir. Bu nedenle, okul yönetimleri ve tüm çalışanlarının afet eğitimlerine tabi tutulması ve yaşanılacak bir kaos ortamında krizi çözebilecek yetiye sahip olmaları gerekmektedir.

Öncelikle eğitimin önemini vurgulamak gerekir. Çünkü, geniş kitlelere ulaşabilmek açısından eğitim en etkili araçtır.

Eğitim; bireylerin farkındalık seviyelerinde, tutumlarında eleştirel düşünme yeteneklerinde ve problem çözme becerilerinde değişikliğe neden olur (1).

Kagawa'ya (2) göre; eğitim psikolojik ihtiyaçların karşılanmasını, bireylerin kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağlar ve onları diğer bireylerle bütünleştirir.

Eğitim seviyesinin artmasıyla, bireylerin bedensel ve ruhsal sağlık durumları iyileşir. Eğitilmiş bireylerin eleştirel düşünme yetenekleri daha fazla gelişmiştir. Ayrıca eğitim, bireylerin karar verme sürecinde daha az yanlış karar vermelerini sağlamaktadır (3).

Genellikle eğitimlerin amacı, maruz buldukları tehlikelerden kaynaklanan riskler hakkında, halkın bilinç düzeyini arttırmak, bilgilendirme yoluyla toplumda afetlerden korunma davranışının gelişmesini ve yerleşmesini sağlamaktır.

Radyo, TV ve yazılı basını içeren medya kanallarıyla toplumu bilgilendirmelerinin yanı sıra, ilgili kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile eğitim kurumlarının afet eğitimleri bu bilinçlenme sürecine katkıda bulunacaktır (4).

Kişisel eğitimde; eğitim müdahalesi, bireylerin bilgi ve becerilerini artırmakta, algılarını ve inançlarını değiştirmektedir (5).

Afet eğitimi, eğitim alanındaki araştırmaların yeni bir koludur. Bu konu hakkında, halkın eğitilmesini öngören pek fazla kaynak bulunmamaktadır. Fakat afetler için halkı hazırlamak için pedagojik alanlar sadece okula dayalı girişimler, halk bilgi kampanyaları değil, aynı zamanda toplumsal öğrenme, yetişkin eğitimi ve popüler kültürü kapsar. Aynı zamanda teknolojik gelişmelerle örneğin sosyal medya, halk gazetesi ve blog gibi, afetler hakkında bilgi giderek artmıştır (6).

Güvenlik eğitimi, güvenli bir gelişme, güvenli bir toplum, özellikle dirençli ve sürdürülebilir bir toplum için gereklidir (7).

Afet ve Acil Durum Yönetim anlayışı içerisinde, afet öncesi yönetim sürecini ifade eden ‘Risk Yönetimi’ aşamasının en önemli adımları; afet ve acil durumlara hazırlanmada, vatandaşın bilinçli hale getirilmesi ve eğitimler ile kişi, kurum, kent ve toplumun afetlere hazır ve güçlü hale getirilmesidir.

Afetleri korkulan bir durum olmaktan çıkartmak gerekmektedir. Bunun için ülke genelindeki tüm kurum ve kuruluşlar ile iş birliği içerisinde, toplumun bireylerini bilinçlendirmek, afetlere hazır hale getirmek ve farkındalıklarını arttırmak gerekmektedir. Tek çözüm; eğitimidir, ayrıca, bilinçlendirme çalışmaları, kampanyalar, yarışmalar, sergiler vb. etkinlikler ile belirlenen hedefe ulaşabilecektir. Farkındalık ve duyarlılığının artırılması adına ‘sürekli eğitim’ misyonu ile hareket edilmesi gerekmektedir.

İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından, 2013’te hayata geçirilen «Afete Hazır Türkiye Bilinçlendirme ve Eğitim Projesi» kapsamında, 11 milyon 410 bin 418 kişiye afet eğitimi verilmiştir. Eğitimlerle vatandaşların yaşanan bir afetin ardından, ilk 72 saate hazırlıklı hale getirilmesinin yanı sıra toplumda afet farkındalığının oluşturulması amaçlanmıştır (8).

Proje kapsamında verilen eğitimler, kurulan Afete Hazır Türkiye İzleme ve Değerlendirme Sistemi (AHATES) yazılımı üzerinden takip edilerek değerlendirme yapılmıştır. Özellikle çocuk ve gençlere afet bilinci kazandırmak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı ile de protokol imzalanmıştır. Toplumun tüm kesimlerine ulaşabilmek için proje, “Afete Hazır Aile”, “Afete Hazır Okul”, “Afete Hazır İş Yeri” ve “Afete Hazır Gençler” isimlerinde alt kategorilere ayrılmıştır. Proje kapsamındaki eğitimler, illerdeki AFAD müdürlükleri aracılığıyla devam etmektedir (9).

Afet yönetimini, genel olarak afet öncesi ve afet sonrası dönem olmak üzere iki temel aşamaya ayırmak mümkündür. Afet öncesi yönetim; afetler ortaya çıkmadan önce yapılan çalışmaları kapsar. Bu süreçte yapılan hazırlık ve çalışmalar risk yönetimi olarak da ifade edilir. Risk yönetimi, afetlerin yaşatabileceği olası riskleri ortadan kaldırma ya da azaltma tedbirlerini kapsar. Afet sonrası yönetim; afetlerin gerçekleştiği anda ve afet sonrasında gerçekleştirilen faaliyetleri içerir. Bu aşamada gerçekleştirilen çalışmalar ise, kriz yönetimi olarak ifade edilir. Kriz yönetimi, afet anındaki ilk yardım ve kurtarma çalışmalarını içerir (10).

Risk yönetimi ve kriz yönetimi açısından genel olarak bir değerlendirme yapıldığında; afet yönetimini, öncesi ve sonrası temelinde dört ana evrede söylemek mümkündür (11);

1. Kayıp, zarar azaltma ve önleme
2. Afete hazırlık
3. Müdahale, ilk yardım ve kurtarma
4. İyileştirme ve yeniden yapılandırma

Kriz; köken olarak Yunanca'dan geçen bir kelime olup, pek çok insanın ölümüne veya zarar görmesine neden olan ciddi ve tehlikeli durum olarak ifade edilmektedir. Literatür içerisindeki tanımlarda ise; olağan düzeni bozan, topluma yönelik olumsuz sonuçlar doğurma olasılığı olan fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik olayların meydana gelmesi halidir. Olağan sistemi ve toplumun temel değerlerini büyük ölçüde tehdit eden, zaman baskısı ve stres altında ciddi kararlar almayı gerektiren durumları kapsamaktadır (12).

Kriz Yönetimi ise; 'Krizleri meydana getiren olayları çok önceden tahmin ederek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak, krizin oluşmasına neden olan özellikleri birbirinden ayırarak öğrenmek ve karşı tedbirlerini almak, krizi gerektiren durumlardan ders çıkartarak yeni atılımlar yaparak krizi fırsata çevirmek ve krizi fırsat bilerek kurumsal yapılandırmayı yeniden düzenlemek olarak' ifade edilebilir (13).

Bilindiği gibi, afet esnasında ve sonrasında ortaya çıkan kaos, kriz olarak tanımlanmaktadır. Kriz halleri, yönetim süreçlerinin mevcut ya da standart süreçlerden daha fazla önem kazandığı ve yönetimin, etkili yönetim olarak müdahale etmesi gereken ve bu ihtiyacın en yoğun duyulduğu anlardır. Bu dönemde, yönetim otoritesinden, en kısa zamanda, krizin hızlı değişen doğasına uygun karar alma faaliyetini yerine getirmesi beklenir. Çünkü afet kaynaklı kriz durumlarında en kilit olan faaliyet, afeti yaşayan insanların kurtarılması ve toplumun en kısa sürede normal hayatına dönmesi için kamu hizmetlerinin mümkün olduğunca erişilebilir ölçülerde sunulmasıdır.

Toplumun çeşitli kesimlerinde, bireylere ya da kurumlara ait afet deneyimleri

farklı olabilir. Bu deneyimlerin, afet yönetiminin etkinliğini arttırmada kilit görev taşıdığı kesindir. Afet yönetiminin sürdürülebilir bir nitelik kazanması için, toplumun çeşitli kesimlerinin bu süreç içinde bulunması gerekmektedir. Bu ise, özellikle hassasiyetleri yüksek olan grupların afet yönetimi sürecine aktif olarak yer alması ve bu konuda güçlendirilmeleri ile sağlanabilir. İşte bu noktada sürecin sağlıklı ve güçlü bir şekilde ilerlemesinde temel çözüm yine ‘Afet ve Acil Durum’ konusunda yapılacak eğitimler olacaktır.

Vatandaşları daha küçük yaşlardan başlayarak afetle mücadele konusunda bilgilendirme kendilerini yaşadıkları bölgelerdeki olası doğal tehlikeler konusunda bilinçli hale getirecektir. Bu sayede alınan önlemlere ve sorumluların koyduğu kurallara uyma düzeyi artacaktır. Bu bilincin hayat boyu kazandırılması gerektiği düşünülünce burada eğitim kurumlarından sosyal dayanışma derneklerine, mülki idareden yerel yönetimlere kadar hemen her kuruma büyük görevler düşmektedir (14).

Yapılan bu çalışmayla, öğretmenlerinin afet ve acil durumdan kaynaklanan krizi yönetebilme becerileri hakkındaki görüşlerini tespit etmek amaçlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada, ‘İlköğretim ve lise öğretmenlerinin afet ve acil durumdan kaynaklanan krizi yönetebilme becerileri hakkındaki görüşlerini tespit etmek’ amaçlanmaktadır.

Araştırmanın kapsamını, Kocaeli İli, İlçe Milli Eğitim okullarından tesadüfi seçilmiş, öğretmenler oluşturmaktadır. Toplam 650 katılımcı üzerinde anket uygulanmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi, nicel araştırma yöntemidir. Veri toplama yöntemi olarak, anket yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın problemleri aşağıda verilmiştir.

1. Öğretmenler, herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilirler mi? Cinsiyet faktörü bu görüşte etkili midir?
2. Öğretmenler, Afet esnasında ve sonrasında yapılacak işlemlerle ilgili eğitim

almanın gerekliliğine inanıyorlar mı? Eğitim durumu bu görüşte etkili midir?

3. Daha önce herhangi bir afet yaşayanlar, herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilirler mi? Daha önce afet yaşamak bu görüşte etkili midir?

4. Öğretmenler, doğal afetlerle mücadele için bu konuda çalışan bir Sivil Toplum Örgütü'ne üye olmanın gerekli olduğunu düşünüyorlar mı? Cinsiyet faktörü bu görüşte etkili midir?

5. Öğretmenler, afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması gerektiğini düşünüyorlar mı?

6. Öğretmenlerin bir afet ve acil durum planında bulunmak istedikleri süreçler neler? Cinsiyet faktörü bu görüşte etkili midir?

7. Öğretmenler, evlerinde bir afet ve acil durum yönetimi planı yapılması gerektiğini düşünüyorlar mı? Daha önce AADY hakkında eğitim almak bu görüşte etkili midir?

8. Öğretmenler, çalıştıkları kurumda, afet ve acil durum yönetimi için bir plan yapılması gerektiğini düşünüyorlar mı? Daha önce AADY hakkında eğitim almak bu görüşte etkili midir?

9. Daha önce afet yaşayanların evlerinde bir afet planı var mı?

10. Öğretmenler, çalıştıkları kurumda bir afet planına dahil olmak istiyorlar mı? Cinsiyet faktörü, eğitim faktörü ve yaş faktörü bu görüşte etkili midir?

2.4. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada saha çalışması sonucunda elde edilen veriler SPSS 21 paket programı ve Microsoft Excel ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda verilerin demografik değerlerle olan ilişkilerinin tespiti için genel olarak t testi ve ANOVA Testi uygulanmış ve elde edilen bulgular frekans dağılımları (n), ortalamalar (Ort) ve standart sapmalarla (s) birlikte özet tablolar şeklinde sunulmuştur. Çoklu karşılaştırmalar yapıldığında ise Tukey HSD testinden faydalanılmıştır.

Anket çalışması, %67,2 (437 kişi) kadın ve %32,8 (213 kişi) erkek olmak üzere toplam 650 katılımcı ile yapılmıştır. Anket çalışmasına katılanlara ilişkin diğer demografik özellikler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo1. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılım

		n	%
Cinsiyet	Erkek	213	32,8%
	Kadın	437	67,2%
Eğitim Durumu	Lisans	599	92,2%
	Lisans Üstü	51	7,8%
Yaş	18-26	12	1,8%
	27-35	215	33,1%
	36-44	238	43,5%
İkametgah Yılı	45 ve üstü	140	21,5%
	1 yıldan az	49	7,5%
	1-5 yıl	151	23,2%
	6-10 yıl	143	22,0%
	11-15 yıl	104	16,0%
	15 yıl ve üstü	203	31,3%

Katılımcıların herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilme durumları tablo2’de gösterilmiştir. Bu durumda katılımcıların % 55’i kendilerini koruyabileceğini ifade etmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendi kendilerini koruyabilme durumları

	f	%
Kendi kendimi kesinlikle koruyabilirim	35	5
Kendi kendimi koruyabilirim	326	50
Kararsızım	246	38
Koruyamam	38	6
Kesinlikle Koruyamam	5	1
Toplam	650	100

Ayrıca cinsiyet faktörüne göre kadın ile erkek katılımcılar arasında, herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilme durumlarına bakıldığında tablo3’deki sonuca ulaşılmıştır.

Tablo3. Cinsiyet faktörüne göre katılımcıların herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilme durumlarının karşılaştırılması

		Ort	s
Cinsiyet	Kadın	3,44	0,710
	Erkek	3,74	0,705
	p	0,000	

Cinsiyet faktörü ele alındığında erkeklerin kadınlara göre herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini daha fazla koruyabildikleri görülmektedir. Aralarında anlamlı bir fark bulunmaktadır. ($p=0,000$)

Katılımcıların afet esnasında ve sonrasında yapılacak işlemlerle ilgili eğitim almayı gerekli görme durumları ise tablo4’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %95’i afet esnasında ve sonrasında eğitim almanın gerekli olduğunu düşünmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların afet esnasında ve sonrasında eğitim almayı gerekli görme durumları

	f	%
Evet	619	95
Hayır	31	5
Toplam	650	100

Katılımcıların, afet esnasında ve sonrasında yapılacak işlemlerle ilgili eğitim almanın gerekliliğine inanıp inanmalarını, eğitim düzeylerine göre değerlendirildiğinde, lisans ve lisans üstü eğitimi olarak aralarında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. ($p=0,768$) Bu sonuçta tablo5’te verilmiştir.

Tablo5. Eğitim faktörüne göre afet esnasında ve sonrasında eğitim almayı gerekli bulma durumlarının karşılaştırılması

Ort		s	
Eğitim Durumu	Lisans	1,05	0,215
	Lisansüstü	1,04	0,196
	p	0,768	

Daha önce herhangi bir afet yaşayanların, bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilme durumları da tablo6'da verilmiştir. Tabloya göre daha önce afet yaşayanların %58'i bir tehlike durumunda kendini koruyabileceğini ifade etmiştir.

Tablo 6: Daha önce herhangi bir afet yaşayanların, bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendi kendilerini koruyabilme durumları

	f	%
Kendi kendimi kesinlikle koruyabilirim	21	6
Kendi kendimi koruyabilirim	189	52
Kararsızım	130	36
Koruyamam	20	5
Kesinlikle Koruyamam	3	1
Toplam	363	100

Herhangi bir tehlike durumunda bilgi ve deneyimleri ile kendilerini koruyabilme konusunda daha önce afet yaşayanlar ile yaşamayanlar arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır. ($p=0,235$) Bu sonucu da tablo7'de görmek mümkündür.

Tablo7. Afet yaşayan ile afet yaşamayan katılımcıların, bir tehlike durumunda kendilerini koruyabilme durumlarının karşılaştırılması

Ort		s	
Daha önce afet yaşayanlar	Evet	3,57	0,215
	Hayır	3,50	0,196
	p	0,235	

Katılımcıların doğal afetlerle mücadele için, bu konuda çalışan bir Sivil Toplum Kuruluşu'na üye olunmayı gerekli görme durumları tablo8'de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %72'si bir STK'na üye olmayı gerekli görmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların afetle mücadele için bir stk'na üye olunmayı gerekli görme durumları

	f	%
Evet	466	72
Hayır	184	28
Toplam	650	100

Katılımcıların doğal afetlerle mücadele için, bu konuda çalışan bir Sivil Toplum Kuruluşu'na üye olma konusundaki düşünceleri cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde ise; kadın ve erkek katılımcıların aralarında anlamlı bir fark bulunmaktadır. ($p=0,031$) Kadınlar, erkeklere göre doğal afetlerle mücadele için bu konuda çalışan bir Sivil Toplum Kuruluşu'na üye olmanın gerekli olduğunu daha fazla düşünmektedirler. Bu sonucu tablo9'da görmek mümkündür.

Tablo9. Cinsiyet faktörüne göre katılımcıların doğal afetlerle mücadele için bu konuda çalışan bir sivil toplum kuruluşu'na üye olunmayı gerekli görme durumlarının karşılaştırılması

Ort			
Cinsiyet	Kadın	1,31	0,463
	Erkek	1,23	0,422
p		0,031	

Katılımcıların, afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması konusundaki görüşleri tablo10'da verilmiştir. Katılımcıların %93'ü bir afet planı yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 10. Katılımcıların afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması konusundaki görüşleri

	f	%
Kesinlikle yapılmalı	428	66
Yapılmalı	178	27
Kararsızım	8	2
Yapılmamalı	4	1
Kesinlikle yapılmamalı	32	4
Toplam	650	100

Katılımcıların, afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması gerektiğini konusundaki düşünceleri cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde aralarında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. ($p=0,830$) Tablo11’de bu sonuçları görmek mümkündür.

Tablo11. Cinsiyet faktörüne göre katılımcıların bir afet planı yapılması konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması

Ort		s	
Cinsiyet	Kadın	4,48	0,973
	Erkek	4,50	0,904
p		0,830	

Katılımcıların, afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması gerektiğini konusundaki düşünceleri eğitim düzeylerine göre değerlendirildiğinde, lisans ve lisans üstü eğitimi alanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. ($p=0,903$) Tablo12’de bu sonuçları görmek mümkündür.

Tablo12. Eğitim faktörüne göre katılımcıların bir afet planı yapılması konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması

Ort		s	
Eğitim Durumu	Lisans	4,49	0,039
	Lisansüstü	4,47	0,138
p		0,903	

Katılımcıların, afet ve acil durum yönetimi için bir planlama yapılması gerektiğini konusundaki düşünceleri yaşlarına göre değerlendirildiğinde ise aralarında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. ($p=0,053$) Sonucu tablo13’de görmek mümkündür.

Tablo13. Yaş faktörüne göre katılımcıların bir afet planı yapılması konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması

Ort		s	
Yaş	18-26	4,25	1,138
	27-35	4,48	0,956
	36-44	4,58	0,831
	45 yaş ve üstü	4,32	1,121
	p	0,053	

Katılımcıların, bir afet ve acil durum planında bulunmak istedikleri süreçler tablo14’de gösterilmiştir. Tabloya göre katılımcıların %43’ü koruma, %24’ü ilk yardım, %22’si arama kurtarma ve %11’i müdahale süreçlerinde yer almak istediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 14. Katılımcıların afet ve acil durum planında görev almak istedikleri süreçler

	f	%
Müdahale	71	11
Koruma	278	43
Arama kurtarma	142	22
İlk yardım	159	24
Toplam	650	100

Katılımcıların, bir afet ve acil durum planında bulunmak istedikleri süreçler ile ilgili olarak cinsiyet ($p=0,636$) ve yaş ($p=0,699$) faktörlerine göre bir karşılaştırma yapıldığında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu sonuçları tablo15 ve tablo 16’da görmek mümkündür.

Tablo 15. Katılımcıların cinsiyet faktörüne göre afet ve acil durum planında görev almak istedikleri süreçlerin karşılaştırılması

Ort		s	
Cinsiyet	Kadın	4,26	0,782
	Erkek	4,28	0,721
p		0,839	

Tablo 16. Katılımcıların yaş faktörüne göre afet ve acil durum planında görev almak istedikleri süreçlerin karşılaştırılması

Ort		s	
Yaş	18-26	2,58	0,996
	27-35	2,60	0,961
	36-44	2,56	0,971
	45 yaş ve üstü	2,68	1,006
	P	0,699	

Katılımcıların, evlerinde bir afet ve acil durum yönetimi planı olması gerektiği konusundaki görüşleri tablo17’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %92’si evlerinde bir afet planı olması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 17. Katılımcıların evlerinde bir afet ve acil durum planı olması gerektiği konusundaki görüşleri

	f	%
Kesinlikle olmalı	255	39
Olmalı	348	53
Kararsızım	25	4
Olmalı	11	2
Kesinlikle olmamalı	11	2
Toplam	650	100

Evlerinde bir afet planı olması gerektiğini düşünenlerin, evlerinde afet planlarının olup olmadığına dair sonuçlar ise tablo18’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %84’ünün evinde bir afet planı yoktur.

Tablo 18. Katılımcıların evlerinde bir afet ve acil durum planına sahip olma durumları

	f	%
Evet	99	16
Hayır	504	84
Toplam	603	100

Bir önceki tablo ile karşılaştırıldığında katılımcıların %92'si evlerinde bir afet planı olması gerektiğini düşünmekte, ancak bu düşünenlerin %84'ü bu düşüncesini yerine getirmemektedir.

Katılımcıların çalıştıkları kurumda, bir afet ve acil durum yönetimi planı olması gerektiği konusundaki görüşleri tablo19'da verilmiştir. Katılımcıların %97'si çalıştıkları kurumda bir afet planı olması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 19. Katılımcıların çalıştıkları kurumda bir afet ve acil durum planı olması gerektiği konusundaki görüşleri

	f	%
Kesinlikle olmalı	462	71
Olmalı	168	26
Kararsızım	5	.5
Olmamalı	4	.5
Kesinlikle olmamalı	11	2
Toplam	650	100

Katılımcıların çalıştıkları kurumda bir afet planlarının olup olmadığına dair sonuçlar tablo20'de verilmiştir. Tabloya göre, %22'sinin çalıştıkları kurumda bir afet planı olup olmadığına dair fikri yoktur.

Tablo 20. Katılımcıların çalıştıkları kurumda bir afet ve acil durum planına sahip olma durumları

	f	%
Evet	472	73
Hayır	33	5
Fikrim yok	145	22
Toplam	650	100

Daha önce afet yaşayan katılımcıların evlerinde bir afet planı olup olmadığına dair sonuçlar tablo21'de verilmiştir. Tabloya göre, daha önce afet yaşayan katılımcıların %82'sinin evinde bir afet planı maalesef bulunmamaktadır.

Tablo 21. Daha önce afet yaşayan katılımcıların evlerinde bir afet ve acil durum planına sahip olma durumları

	f	%
Evet	65	18
Hayır	298	82
Toplam	363	100

Katılımcıların çalıştıkları kurumda bir afet planına dahil olmak isteyip istemediklerine dair görüşleri tablo22’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların sadece %23’ü çalıştıkları kurumda bir afet planına dahildir.

Tablo 22. Katılımcıların çalıştıkları kurumdaki afet planına dahil olma taleplerine dair görüşleri

	f	%
Kesinlikle isterim	73	11
İsterim	280	44
Kararsızım	92	14
İstemem	48	7
Kesinlikle istemem	6	1
Zaten dahilim	151	23
Toplam	650	100

Katılımcıların plana dahil olma talepleri, yaş faktörüne göre değerlendirildiğinde ise 27-35 yaş aralığı ile 45 yaş ve üstü arası katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. ($p=0,007$) 45 yaş ve üstü katılımcılar, çalıştıkları kurumda bir afet planına dahil olmak istemektedirler. Bu sonuçları tablo 23’de görmek mümkündür.

Tablo 23. Katılımcıların yaş faktörüne göre çalıştıkları kurumda bir afet planına dahil olma taleplerinin karşılaştırılması

Ort		s	
Yaş	18-26	3,75	1,055
	27-35	4,07	1,201
	36-44	4,31	1,198
	45 yaş ve üstü	4,48	1,278
	p	0,007	

Son olarak, katılımcılara kendilerini olası bir depreme hazır hissedip hissetmedikleri sorulmuş ve verilen cevaplar tablo24'te gösterilmiştir.

Tablo 24. Katılımcıların olası bir depreme karşı kendilerini hazır hissetme durumlarına dair görüşleri

	f	%
Kesinlikle hazır hissediyorum	10	1
Hazır hissediyorum	87	13
Kararsızım	127	20
Hazır hissetmiyorum	286	44
Kesinlikle hazır hissetmiyorum	140	22
Toplam	650	100

Tablo 24'e göre, katılımcıların %66'sı olası bir depreme karşı kendilerini hazır hissetmediklerini belirtmişlerdir.

3. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir;

- Katılımcıların (Öğretmenlerin) %55'i deprem, yangın, gaz kaçağı, terör, savaş hali, kazan patlaması, sel gibi tanımlanan tehlike durumlarında kendi kendilerini koruyabileceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca kadın-erkek karşılaştırılması yapıldığında ise, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla kendilerini koruyabilecekleri görülmüştür. Yukarıdaki orana bakıldığında öğretmenlerin %45'inin ise kararsız ya da kendilerini koruyamayacakları sonucuna varılacaktır. Okullarda öğrencileri yaşanan bir afet ya da acil durum esnasında sakinleştirmek, kriz sürecini yönetmek ve can güvenliğini koruyabilmek adına tüm öğretmenlerin sürece hakim olması şarttır. Dolayısıyla %45'lik bir oran yüksektir ve üzücüdür. Süreci yönetme noktasında yeniden eğitim ve uygulamalarla öğretmenleri olası bir krize karşı hazır hale getirmek gereklidir.

- Afet esnasında ve sonrasında eğitim almanın gerekli olduğu düşünenlerin sayısı %95'tir. 'Eğitimcinin eğitimi' stratejisinden hareketle öğretmenlerin eğitim sürecini desteklemesi ve gerekli görmesi son derece memnun edici bir sonuçtur.

- Daha önce afet yaşayanların, deprem, yangın, gaz kaçağı, terör, savaş hali, kazan patlaması, sel gibi tanımlanan tehlike durumlarında kendi kendilerini

koruyabilme hususunda verdikleri cevaplara göre bu katılımcıların %58'i kendilerini koruyabileceklerini ifade etmişlerdir. Halbuki, afet yaşayanların kendilerini afet esnasında ve sonrasında yaşanan krize hazırlanmış olması gerekir. Yaşanılan afetlerden eksikleri tespit edip, bireysel ve kurumsal olarak önlem almak, hazırlıklı olmak mutlak gereklidir.

- Öğretmenlerin %72'si, doğal afetlerle mücadele eden bir STK'na üye olmak gerektiğini düşünmektedir. Hatta, kadınlar erkeklere oranla bu üyeliği daha gerekli bulmaktadır.

- Öğretmenlerin %93'ü afet ve acil durum ile mücadele edebilmek için bir afet eylem planının olması gerektiğini düşünmekte hatta %92'si ev afet eylem planı, %97'si de kurum afet eylem planı olması gerektiğini düşünmektedir. Maalesef düşüncelerine rağmen, %84'ünün evinde bir afet eylem planı yoktur. %22'sinin ise çalıştığı kurumda bir plan olup olmadığına dair fikri yoktur. Hatta, daha önce afet yaşayanların %82'sinin evinde bir afet eylem planı yoktur. %23'ü çalıştığı kurumda afet eylem planına dahildir, %14'ünün planda olduğuna dair fikri bile yoktur. Sonuç olarak, evde ve çalıştıkları kurumda afet eylem planı olması gerektiğini düşüncelerine rağmen uygulama da bunu gerçekleştirmemek çelişkili bir durumdur. Sadece öğretmenlerin değil tüm toplum bireylerinin hatta tüm kurumların 'Afet ve Acil Durum Planları'nın olması şarttır. Krizin yönetilebilmesi için, afet esnasında ve sonrasında oluşabilecek kaosların çözülebilmesi için ilk yapılması gereken işlerin başında, bu planların oluşturulması gerekmektedir. Devletin bu konuda özellikle bireylere yasal bir zorunluluk getirmesi, takip edip denetlemesi, afet ya da acil durumdan kaynaklı yaşanılacak bir krizin olumsuz etkilerini bertaraf edebilecek fırsatı topluma karşı sağlamış olacaktır.

- Çalıştıkları kurumda afet eylem planına dahil olmak isteyenlerin öncelikle 45 yaş ve üstü oldukları da analizlerde görülmektedir. Özellikle 27-35 yaş aralığında olanlara oranla, 45 yaş ve üstü olanlar daha fazla bir plana dahil olmak istemektedirler.

- Öğretmenlerin yaşanılan krizin çözülebilmesi hususunda afet ve acil durum planı içerisinde dahil olmak istedikleri süreçlere bakıldığında ise; %43'ü korruma, %24'ü ilk yardım, %22'si arama kurtarma ve %11'i müdahale aşamasında olmak istemektedir. Öğretmenlerin başta kendilerini ve öğrencilerini yaşanılan bir kriz ortamında koruyabilmeleri açısından, %43'lük oranın daha yüksek seviyelere çıkarılması esastır. Bu konuya yönelik olarak okullarda daha fazla uygulamalar, afet bilincini artırıcı görseller, kampanyalar, film gösterisi, iş başında eğitim gibi uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

- Okullarda yaşanabilecek ve etkisi ciddi anlamda yüksek olabilecek afet ve acil durum olarak, deprem düşünüldüğünde katılımcılara olası bir depreme karşı kendilerini hazır hissedip hissetmedikleri sorulduğunda, maalesef %66'sı

hazır hissetmediğini dile getirmiştir. Kendisini hazır hissetmeyen bir bireyin, başkalarını koruyabilme ve krizi yönetebilme noktasında yapacağı girişimler veya müdahaleler doğal olarak eksik kalacaktır. Bu yüzden afet ve acil durum yönetimi açısından, okullarda yaşanılacak krizlerin yönetilebilmesi için, başta okul yöneticileri olmak üzere tüm öğretmenlerin, ‘eğitimcinin eğitimi’ stratejisinden hareketle sürekli olarak bu konuda eğitilmesi, eğitimin yeterli olup olmadığına dair denetlenmesi, bilinç düzeyinin artırılmasına yönelik çözümlerin uygulanması ve ev, işyeri gibi mekanlar için afet eylem planlarının oluşturulması gerekmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı iş birliği çerçevesinde, halk eğitim merkezlerinde görev yapan 877 öğretmene yönelik ‘Birey ve Aileler İçin Afet Bilinci 1 Eğitimci Eğitimi’ düzenlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen 81 il ve 950 ilçeden bin 250 milli eğitim müdürlüğü personeline yönelik Antalya’da ‘Okul Afet ve Acil Durum Planları Hazırlama Eğitimi’ verilmiştir. 81 ilde belirlenen 2 bin 348 öğretmene de çeşitli zamanlarda ‘Okul Afet Bilinci Eğitimci Eğitimi’ verilmiştir (15). Bu sayının daha da artırılması şüphesiz ki daha olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Kaynaklar

1. Asharose, Saizen, I., & Sasi, P. K. C. Awareness Workshop As An Effective Tool And Approach For Education İn Disaster Risk Reduction: A Case Study From Tamil Nadu. India. Sustainability. 2015; 7(7): 8965-84.
2. Kagawa, F. Emergency Education: A Critical Review Of The Field. Comparative Education. 2005; 41(4): 487-503.
3. Cutler, D. & lleras-Muney, A. Education And Health: Evaluating Theories And Evidence. Nber Working Paper. 2006; 12352: 1-37.
4. Erkan, B. & Özmen, B. & Güler, H. Türkiye’de Afet Zarar Azaltımını Sürdürülebilir Eğitimle Sağlamak. 1.Türkiye Deprem Mühendisliği Ve Sismoloji Konferansı; 11-14 Ekim 2011;Odtü -Ankara
5. Forrester, I. T. & Mayaka, P. & Brown-Fraser, S. & Dawkins, N. & Rowel, R. & Sitther, V. Earthquake Disaster Resilience: A Framework For Sustainable Gardening İn Haiti’s Vulnerable Population. Journal Of Hunger & Environmental Nutrition. 2016; 12(1): 136-45.
6. Preston, J. Disaster Education ‘Race, Equity And Pedagogy’. UK: University Of East London; 2012.
7. Kitamura, Y. The Possibility Of Holistic Safety Education İn Japan: From The Perspective Of Education For Sustainable Development (Esd). Inter-

- national Association Of Traffic And Safety Sciences. 2014; 38(1): 40-7.
8. Afete hazır Türkiye (İnternet). (10.07.2020 tarihinde erişildi). Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/afete-hazir-turkiye>
 9. 11 Milyondan fazla kişiye afet eğitimi verildi (İnternet). (10.07.2020 tarihinde erişildi). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/11-milyondan-fazla-kisiye-afet-egitimi-verildi-393305.html>
 10. Önder Ö. & Yaman M. Afet Yönetimi. 1. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi; 2017.
 11. Akyel R. Kaynakla Afet Yönetim Sistemi: Türk Afet Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Tespit Ve Çözümüne İlişkin Bir Araştırma Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, FBE; 2007.
 12. Taşkın H. Afet ve Acil Durumu Yönetiminde İtfaiyenin Rolü Ve Yeri Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, FBE; 2012.
 13. Yaylacı C. Türkiye'deki Afet Ve Acil Durum Yönetimi Uygulamaları: Bir Alan Araştırması Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Gelişim Üniversitesi, SBE; 2015.
 14. Turan, İ. & Kartal, A. İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Doğal Afetler Konusu İle İlgili Kavram Yanılgıları. Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (Kefad). 2012; 13(3): 67-81.
 15. Antalya'da Birey ve Aileler İçin Afet Bilinci 1 Eğitimi. (İnternet). (10.07.2020 tarihinde erişildi). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/antalyada-birey-ve-aileler-icin-afet-bilinci-1-egitmen-egitimi-37258345>

Vergi Mahremiyetini İhlal Suçu

Arş. Gör. Osman Kağan ERGÜR¹

¹ Fırat Üniversitesi İİBF Mali Hukuk ABD, okergur@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4103-1706

1. GİRİŞ

Vergi mahremiyetini ihlal suçu, vergisel faaliyetler çerçevesinde vergi mükelleflerinin işleri, işletmeleri, hesap durumları, servetleri veya mesleklerine dair görevleri nedeniyle bu bilgilere haiz kişilerin bu bilgileri veya sırları ifşa etmeleri, kendileri veya üçüncü kişiler yararına menfaat sağlamaları şeklinde ortaya çıkan bir suçtur[1]. Vergi mahremiyetini ihlal suçu, Vergi Usul Kanunu'nda (VUK) yer almasına rağmen suçun yaptırımını Türk Ceza Kanunu (TCK) hükümleriyle belirlenmektedir. Ayrıca 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun (AATUHK)'un 107. maddesinde yer alan “sırrın ifşası” suçu ile vergi mahremiyetinin ihlali suçu, paralellik göstermesine rağmen nitelikleri bakımından birbirini tamamlayan ancak iki ayrı suç olarak tanımlanmıştır[2].

İşte bu çalışmada vergi mahremiyetini ihlal suçu ile ilgili öncelikle suçla korunan hukuki değer ele alınmakta, daha sonra suçun unsurları, suçun özel görünüş şekilleri ve suça ilişkin yaptırım açıklanmakta ve sonuç kısmında suça dair genel değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2. SUÇLA KORUNAN HUKUKİ DEĞER

Vergi mahremiyeti kavramı kanun koyucu tarafından da kendi başına korunmuş bir hukuki değer olmakla birlikte[3] vergi mahremiyetini ihlal suçu ile korunan hukuki değer, vergi mükellefinin ticari hayatının zarara uğraması veya özel yaşamının sıkıntıya girmesi ihtimaline binaen vergisel durumla ilgili bilgilerin gizliliğinin sağlanarak maddi ve manevi zararın önüne geçilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin olası zararının engellenmesidir[4]. Kişilerin vergisel bilgilerinin vergi mahremiyeti çerçevesinde mali ve ekonomik anlamda korunması aynı zamanda mağdurun korunmasını da sağlamakta ve devletin vatandaşlarına sunduğu güvence etrafında hukuk devleti ilkesinin yerine getirilmesine de katkıda bulunmaktadır[5].

3. SUÇUN UNSURLARI

3.1. Suçun Faili ve Mağduru

Vergi mahremiyetini ihlal suçunun faili, temel anlamda VUK m.5'te sıralı olarak ve mükerrer madde 242'de yer almaktadır. Suçun faili olan kişiler, görevlerinden ayrılmış olsa bile maddede yer alan yasağa uymakla mükelleftirler[6-7]. VUK m.5'te sıralanmış bulunan suçun faileri şunlardır:

- Vergi muameleleri ve incelemeleri ile uğraşan memurlar;
- Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay'da görevli olanlar;

- Vergi kanunlarına göre kurulan komisyonlara iştirak edenler;
- Vergi işlerinde kullanılan bilirkişiler.

Vergi muameleleri ve incelemeleri ile uğraşan memurlardan kasıt, vergi idaresi içinde veya dışında vergiyle ilgili iş ve işlemleri gerçekleştiren tüm memurlardır[8]. Bu kasıttan maksat vergi idaresi bünyesinde vergi iş ve işlemleri dışında görev yapan memurların da bulunabilmesidir. Bu duruma örnek olarak vergi dairesinde çalışmakta olan koruma, şoför, hizmetli gibi kişilerin çalıştıkları yere rağmen yaptıkları iş bakımından vergi mahremiyetini ihlal suçunun faili olmamaları verilebilir[9]. Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay'da görev yapan hakim, savcı ve idari çalışanlar, elde etmiş oldukları mahremiyeti ihlal edici bilgileri paylaşmaları veya kendileri veya üçüncü şahıslar lehine kullanmaları durumunda vergi mahremiyetini ihlal suçunu işlemiş olmaktadır. Ayrıca vergilendirme sürecinde görüş bildiren bilirkişiler[4] ve vergi kanunları çerçevesinde kurulmuş olan takdir, uzlaşma, zirai kazançlar komisyonları gibi komisyonlara iştirak edenler de memur olup olmaması fark etmeksizin suçun faili kapsamına girebilmektedir[9-10].

VUK mükerrer madde 242'de de suçla ilgili faile yer verilmiştir. VUK mükerrer madde 242'de "*Maliye Bakanlığı; elektronik defter, belge ve kayıtların oluşturulması, kaydedilmesi, iletilmesi, muhafaza ve ibrazı ile defter ve belgelerin elektronik ortamda tutulması ve düzenlenmesi uygulamasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye, elektronik ortamda tutulmasına ve düzenlenmesine izin verilen defter ve belgelerde yer alması gereken bilgileri internet de dahil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında Maliye Bakanlığına veya Maliye Bakanlığının gözetim ve denetimine tabi olup, kuruluşu, faaliyetleri, çalışma ve denetim esasları Cumhurbaşkanınca çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenecek olan özel hukuk tüzel kişiliğini haiz bir şirkete aktarma zorunluluğu getirmeye, bilgi aktarımında uyulacak format ve standartlar ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları tespit etmeye, bu Kanun kapsamına giren işlemlerde elektronik imza kullanım usul ve esaslarını düzenlemeye ve denetlemeye yetkilidir. Bu Kanunun vergi mahremiyetine ilişkin hükümleri, bu kapsamda kurulan şirketin ortak, yönetici ve çalışanları hakkında da uygulanır.*" hükmü yer almaktadır. Bu bakımdan elektronik ortamda tutulmasına ve düzenlenmesine izin verilen defter ve belgelerde yer alması gereken bilgileri internet de dahil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında Maliye Bakanlığının gözetim ve denetimine tabi olup, kuruluşu, faaliyetleri, çalışma

ve denetim esasları Cumhurbaşkanınca çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenecek olan özel hukuk tüzel kişiliğini haiz bir şirketin yönetiminde yer alan kişiler ve çalışanları da vergi mahremiyetini ihlal suçunun faili olarak nitelendirilmektedir.

Vergi mahremiyetini ihlal suçunun mağdurunu ise dar anlamda vergi sırrı niteliğindeki bilgileri paylaşarak ifşa etmeleri veya kendileri veya üçüncü kişiler yararına kullanmaları nedeniyle menfaatleri ihlal edilen kişi veya kişilerle bu kişilerin akrabaları ve ticari ilişkide bulunduğu şahıslar oluştururken geniş anlamda verilerin korunması ve sırların gizli kalmasına ilişkin menfaatleri akamete uğratılmış bulunan toplumun tüm bireyleri oluşturmaktadır[4]. Ancak suçun mağduru ile ilgili sadece menfaatleri birebir ihlal edilmiş kişiler veya bu kişilerle ilişkili kişilerin olabileceği de öğretide belirtilmiştir[11-2-3].

3.2. Suçun Fiili

Vergi mahremiyetini ihlal suçunun fiili, suçun kanuni tanımından da anlaşılacağı üzere vergi mahremiyetinin ihlal edilmesidir. Bu ihlal halinden kastedilen vergi sırrı veya vergisel nitelikte bilgilerin ifşası ve bu sır ve bilgilerin öğrenen kişi veya üçüncü kişiler yararına kullanılması olarak ifade edilmektedir[5]. Bu kapsamda mahremiyet niteliğinde sır ve bilgilerin üçüncü kişilere iletilmesi halinde veya bu bilgilerin iletişim araçları vasıtasıyla kamuoyuna açıklanması veya ifşa edilmesi durumunda vergi mahremiyetini ihlal suçunu oluşturacağını kabul etmek gerekmektedir[4]. Açıklamaların bir veya daha fazla kişiye yapılmış olması veya sözlü ya da yazılı şekilde yapılmış olmasının bir ehemmiyeti yoktur[8].

Vergi mahremiyetini ihlal suçunu, suç tipi niteliğiyle seçimlik hareketli suç tipidir. Nitekim suçun işlenebilmesi için kanunda belirtilmiş bulunan iki hareketten birinin yapılması yeterli olmaktadır. İki hareketin birden yapılmasının suçun oluşumu veya cezanın miktarı bakımından bir değişiklik oluşturmamasına karşın hakim TCK m.61 gereğince cezanın üst sınırdan verilmesinde dikkate alınabileceği vurgulanmıştır[9].

3.3. Suçla İlgili Netice ve İlliyyet Bağı

Suçla ilgili netice kavramı incelenirken iki ayrım üzerinden hareket edilmektedir. Bunlar sırf hareket suçları ve neticeli suçlar olarak adlandırılmıştır. Sırf hareket suçları, tamamlanması için neticenin aranmadığı suçlarda geçerli olmakta iken neticeli suçlarda hareketten bağımsız bir neticenin meydana gelmesinin beklendiği bir durum söz konusu olmaktadır[12]. Vergi mahremiyetini ihlal suçunda vergi sırrı niteliğindeki bilgilerin ifşa edilerek yayılması durumunda veya bu hu-

susun ihlal edilmesi suretiyle kendi veya üçüncü kişi yararına fayda sağlanması halinde netice de meydana gelmektedir. Bu durumda hareketin gerçekleşmesi yeterli olmakta ve suç sırf hareket suçları kapsamına girmektedir.

İlliyet bağı, suçların oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim suçların neden-sonuç bağlamında nasıl gerçekleştiği, hareketin neticeye bağlantısının nasıl kurulduğu illiyet bağı sayesinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Vergi mahremiyetini ihlal suçunda genel anlamda suça ilişkin hareketin varlığının yeterli olması bakımından sırf hareket suçu kapsamına girmesi nedeniyle illiyet bağının varlığından söz edilememektedir[4-10-12]. Ancak vergi mahremiyetini ihlal suçunun ihmalen işlenmesi durumunda hareketle netice arasındaki illiyet bağının kurulabilmesinde failin ihmali hareketi devamında ifşanın gerçekleşmesine dair yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğinin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir[11].

3.4. Suçun Manevi Unsuru

Fail ile fiil arasındaki manevi bağ, suçun manevi unsurunu oluşturmaktadır. Bilhassa kişinin, gerçekleştirdiği davranış ile bağlantısı yoksa suçun varlığından söz edilemez ve manevi unsurun varlığından da bahsedilemez[13]. Bu kapsamda belirtilen suçun manevi unsuru “kast” ve “taksir” olmak üzere iki kavram üzerinden değerlendirilmektedir. Kast kavramı TCK m.21’de yer alan tanımından hareketle “*suçun kanuni tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesi*” iken, taksir ise TCK m.22 gereğince “*dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla, bir davranışın suçun kanuni tanımında belirtilen neticesi öngörülmeyle gerçekleştirilmesi*” halidir.

Vergi mahremiyetini ihlal suçu, kasten işlenebilen bir suçtur. Failin, vergi sırrı niteliğindeki bilgileri ifşa etmesi veya kendisinin yahut üçüncü kişilerin yararına menfaat sağlayabilmesi için bu menfaati bilmesi ve istemesi gerekmektedir[5]. Ayrıca sır sahibine yönelik zarar verme amacı aranmamaktadır[5-8-10]. Suçun tanımında bilmesine yönelik kavramlar kullanılmadığından suçun olası kastla işlenebilmesi mümkündür[4]. Vergi sırrı niteliğindeki bilgileri açıklayan şahsın bilginin sır olmaktan çıktığını düşünmesi veya bilginin sır sahibine verildiğini zannetmesi halinde hata hükümlerinin devreye gireceği ve suç kastının bulunmadığı da ileri sürülmektedir[14].

3.5. Hukuka Aykırılık Unsuru

Vergi mahremiyetini ihlal suçu bakımından hukuka uygunluk sebepleri iki açıdan değerlendirilmektedir. Birincisini TCK hükümleri çerçevesinde hukuka

uygunluk sebepleri, ikincisini ise VUK hükümleri çerçevesinde hukuka uygunluk sebepleri oluşturmaktadır. Bu bakımdan suça ilişkin hukuka uygunluk nedenlerinin değerlendirilmesinde her iki kanun hükümleri de dikkate alınmaktadır.

TCK hükümleri çerçevesinde hukuka uygunluk nedenleri, kanunun 24-26. maddelerinde yer almaktadır. Buna göre kanunda yer alan hukuka uygunluk nedenleri:

- Kanun hükmünü ve/veya amirin emrini yerine getirme (m.24/1)
- Meşru müdafaa (m.25/1)
- Hakkın kullanılması (m.26/1)
- İlgilinin rızası (m.26/2) olarak yer almaktadır.

Kanun hükmünü ve/veya amirin emrini yerine getirme, failin fiilini kanunda yer alan hükümleri ve/veya amirinin emrini yerine getirmek suretiyle görevi dahilinde gerçekleştirmesi halinde fiilin suç kapsamına girmeyeceği anlamına gelmektedir. Bu kapsamda vergi mahremiyeti dahilinde kalan bir konuda tanıklık yapan kişinin fiili hukuka uygun olduğundan suç teşkil etmemektedir[4]. Meşru müdafaa, bir kişinin kendisinin veya başkasının herhangi bir hakkına yönelik saldırıyı bertaraf etmek için orantılı olmak suretiyle karşılık vermektir[12]. Vergi mahremiyetini ihlal suçu açısından meşru müdafaa'nın uygulama alanı bulması suçun niteliği nedeniyle mümkün değildir. Hakkın kullanılması, şahsın hukuk sistemi içinde sahip olduğu hakkını kullanması durumunda hukuka uygunluk sebebi oluştururken ilgilinin rızası, rıza gösterecek kişinin üzerinde mutlak tasarruf hakkı bulunan hakkına dair gösterdiği rızanın hukuka uygun kabul edileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda örneğin, vergi kaçırdığı yönünde ciddi bulgular bulunan şirket hakkındaki vergisel bilgilerin açıklanması veya vergi sırrı niteliğindeki bilginin açıklanmasında mağdurun rızası varsa bu takdirde hukuka uygunluğun oluştuğu kabul edilmektedir[4].

VUK çerçevesinde hukuka uygunluk halleri ise kanunun 5. maddesinde sıralanmıştır. Bu kapsamda fiili vergi mahremiyetinin ihlali kapsamında çıkartan hukuka uygunluk halleri şunlardır[5]:

- Vergi cetvellerinin vergi dairesine asılması
- Kesinleşen veya ödenmemiş olan vergi ve vergi cezalarının Hazine ve Maliye Bakanlığınca ilanı
- Sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenleyenlerin meslek kuruluşlarıyla mali müşavirler birlik ve odalarına bildirilmesi
- Mükelleflerin vergi tarhına esas beyanları
- Adli ve idari soruşturma kapsamında belge ve bilgi talebi.

Vergi cetvellerinin vergi dairesine asılması VUK çerçevesinde hukuka uygunluk sebebi kabul edilmiştir. Bu husus madde metninde “...*vergi güvenliğini sağ-*

lamak amacıyla Gelir Vergisi mükelleflerinin yıllık Gelir Vergisi, sermaye şirketlerinin Kurumlar Vergisi beyanmelerinde gösterdikleri matrahları (zarar dahil) ve beyanları üzerinden tarh olunan Gelir ve Kurumlar Vergileri ile mükelleflerin ad ve unvanları, bağlı oldukları vergi dairelerince beyanmelerin verildiği yıl içinde dairenin münasip yerlerine asılacak cetvellerle ilan olunur. Mükellefin bağlı bulunduğu teşekkül varsa, bu ilan orada da yapılır.” olarak yer almıştır. Bu anlamda vergi güvenliğini sağlamak ve vergilendirme işleminin düzenli bir şekilde devam etmesi amacıyla vergi mükelleflerinin bazı bilgileri ilan etmeleri hukuka uygunluk sebebi sayılmış ve mahremiyeti ihlal kapsamında çıkarılmıştır. Aynı zamanda mükelleflerin vergi tarhına esas beyanları da bu kapsamda vergi mahremiyetini ihlal suçuna hukuki uygunluk kazandırmaktadır.

Vergi ve vergi cezalarının Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ilan edilmesi, vergi mahremiyetinin ihlali kapsamının dışındadır. Nitekim 27.01.2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 293 sıra no’lu VUK Genel Tebliği’nde ilana ilişkin şekil şartları (mükellefin adı-soyadı, vergi kimlik numarası, faaliyet konusu, borç toplamı, açıklamalar) belirtilmiştir. Bu kapsamda mükelleflerin hakları ve vergi güvenliği çerçevesinde rencide etmeyecek şekilde uygulamaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir[15].

Kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen adli ve idari soruşturmalar ile elde ettiği bilgi ve belgelerle bankaların vergi tahsiline dair elde ettiği bilgi ve belgeler, vergi mahremiyeti kapsamına girmemektedir[15]. Bu hükmün adli ve idari soruşturmalar yönünden gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir[16]: “...Bu fıkırada yer alan ikinci hüküm, kamu görevlilerince yapılan adli ve/veya idari soruşturmalarla ilgili olarak talep edilen vergi mahremiyeti kapsamına giren bilgi ve belgelerin verilebilmesine olanak tanımaktadır. Vergi mahremiyetinin bir istisnası olarak yapılan bu düzenleme ile soruşturma yapanların görevlerini daha etkin olarak yapabilmeleri, kamu görevlileri için öngörülen disiplin ve adli cezaların işlerliğinin ve caydırıcılığının arttırılması, daha şeffaf bir kamu yönetimi anlayışı içinde yolsuzlukların önlenmesi ve hukuk devletinin daha da yüceltilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, kendilerine bilgi verilen kişi ve kurumlar da vergi mahremiyeti kapsamına alınarak bu yetkilerini kötüye kullanmalarının önlenmesi hedeflenmektedir.”. Bu anlamda soruşturmanın etkinliği ve cezaların caydırıcılığı ve işlerliği kapsamında vergi mahremiyeti kapsamına giren bilgilerin elde edilmesi hukuka aykırı olmamaktadır. Bankaların elde ettiği bilgilerin vergi mahremiyeti kapsamında hukuka uygun olması ise vergi tahsilatının hızlandırılması ve vergi işlemlerinin çabuklaştırılması amacı doğrultusunda madde hükmüne dahil edilmiştir[16].

Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenlerin meslek kuruluşlarıyla mali müşavirler birlik ve odalarına bildirilmesi vergi mahremiyetinin

ihlali anlamına gelmemektedir. Ancak burada bir hususu belirtmek gerekmektedir. Madde hükmünde de belirtildiği üzere kendilerine bilgi ve belge verilen kişiler, bu bilgileri paylaşması veya kendisi veya üçüncü kişiler yararına kullanması durumunda mahremiyet yasağına tabi olacaklardır. Bu duruma örnek olarak kanunda yer alan nedenlerden dolayı kendine bilgi ve belge verilen meslek odaları veya bankaların mahremiyet kapsamında bilgileri ifşa etmesi durumunda vergi mahremiyetini ihlal suçunu işlemiş olacakları belirtilebilir[10].

4. SUÇUN ÖZEL GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ

4.1. Teşebbüs

Teşebbüs kavramı TCK m.35'te "*Kişi, işlemeyi kastettiği bir suçu elverişli hareketlerle doğrudan doğruya icraya başlayıp da elinde olmayan nedenlerle tamamlayamaz ise teşebbüsten dolayı sorumlu tutulur.*" şeklinde düzenlenmiştir. Vergi mahremiyetini ihlal suçu, neticesi itibariyle sırf hareket suçlarından biri olması bakımından hareketin uygulanması ile birlikte suçun da meydana geleceği belirtildiğinden teşebbüs hükümlerinin uygulanması mümkün görünmemektedir. Ancak mahremiyetin niteliği itibariyle belli kısımlara bölünebildiği hallerde suçta teşebbüsün söz konusu olabileceği ifade edilmiştir[10]. Örneğin bir kişinin vergi mahremiyetine uyma zorunluluğu kapsamında edindiği bilgileri bir gazeteciye posta yoluyla gönderip de elinde olmayan başka nedenlerle gazeteciye ulaşmaması halinde suçta teşebbüsten bahsetmek mümkün olmaktadır[4].

4.2. İştirak

Suçta iştirak, suç olan bir fiilin birden fazla kişi tarafından işlenmesini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim TCK'da da suçta iştirake yer verilmiş, azmettirme (m.38) ve yardım etme (m.39) başlıkları altına iştirak hükümleri sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda bir suçun işlenmesinde başkasını azmettirme veya suçun işlenmesine yardım etme hali varsa bu takdirde suçta iştirakin varlığından söz edilmesi gerekmektedir. Vergi mahremiyetini ihlal suçu açısından da mahremiyetin ihlaline veya sırrın ifşasına yönelik birden fazla kişinin iştirak etmek suretiyle ortak irade sergileyerek söz konusu şahısların fiilin meydana gelmesinde etkili olmaları halinde suçta iştirakin varlığından bahsedilebilecektir[14]. Nitekim suçun faillerinin sayılmış olması kapsamında suçun özgü suç niteliği gereği TCK m.40/2'deki "*Özgü suçlarda, ancak özel faillik niteliğini taşıyan kişi fail olabilir. Bu suçların işlenişine iştirak eden diğer kişiler ise azmet-*

tiren veya yardım eden olarak sorumlu tutulur.” hükmü dikkate alınarak iştirak durumu tespit edilecektir[10].

4.3. İçtima

Suçta içtima, “*Tek eylemle birden fazla hukuki yararın ihlali ya da farklı eylemlerle aynı hukuki yararın ihlal edilmesi*” olarak tanımlanmıştır[16]. TCK’da suçların içtimaı ile ilgili düzenleme Genel Hükümlerin yer aldığı Birinci Kitabının İkinci Kısım Beşinci Bölümünde 42-44. maddelerde düzenlenmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde içtima türleri “bileşik suç”, “zincirleme suç” ve “fikri içtima” olarak üç tür olarak kanunda yerini almıştır. Vergi mahremiyetini ihlal suçu açısından zincirleme suç hükümlerinin uygulanması mümkündür. Nitekim kanun hükümlerinde de uygulanamayacağına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Suçun farklı zamanlarda aynı mükellefe ait bilgilerin ifşası nedeniyle zincirleme suç hükümlerinin uygulanması bakımından örnek olarak verilebilir[5]. Vergi mahremiyetini ihlal suçu açısından hem aynı nev’iden hem de farklı nev’iden fikri içtima hükümlerinin uygulanması da mümkündür. Bu durumda aynı nev’iden fikri içtima söz konusu ise faile verilen cezada arttırım uygulanacak, farklı nev’iden fikri içtima söz konusu ise oluşan suçlardan en ağır cezayı gerektiren suç uygulanacaktır[4]. Vergi mahremiyetini ihlal suçu açısından bileşik suç hükümlerinin uygulanması ise mümkün değildir. Nedeni ise suçun muhteviyatında ağırlaştırıcı sebep veya biri diğerinin unsurunu oluşturan birden fazla farklı suçun bulunmamasıdır[10].

5. YAPTIRIM

Vergi mahremiyetini ihlal suçunun yaptırımı, VUK m.362’de belirtilmiştir. VUK m.362’de “*Bu Kanunda yazılı vergi mahremiyetine uymaya mecbur olan kimselerden bu mahremiyeti ihlal edenler, Türk Ceza Kanununun 239 uncu maddesi hükümlerine göre cezalandırılır.*” demek suretiyle TCK m.239’ta yer alan *Ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması* suçuna atf yapılarak yaptırımın tespiti sağlanmıştır. Bu bakımdan vergi sırrı niteliğinde bilgilerin paylaşımı veya bu bilgiler vasıtasıyla herhangi bir yararlanma durumunda bu suça muhalefet edenler bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılacaktır. VUK m.362’de yapılan atf sadece yaptırımı yönelik yapıldığından suçun nitelikli halleri ile TCK m.242’de yer alan tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbiri hususları kıyas yasağı ve cezada kanunilik ilkesi gereği uygulanamayacaktır[4].

6. SONUÇ

Vergi mahremiyetini ihlal suçu, vergisel faaliyetler çerçevesinde vergi mükelleflerinin işleri, işletmeleri, hesap durumları, servetleri veya mesleklerine dair görevleri nedeniyle bu bilgilere sahip olan şahısların bu bilgileri veya sırları ifşa etmeleri, kendileri veya üçüncü kişiler yararına menfaat sağlamaları yoluyla meydana gelen vergi suçlarından birisidir. Vergi mahremiyetinin ihlalinin suç kabul edilmesiyle birlikte olası ihlal ve ifşa fiillerinin oluşturacağı zararın önlenmesi, vergi sisteminin etkilenmemesi ve kamu yararının korunmasının yolu sağlanmaktadır.

Vergi mahremiyetini ihlal suçu, VUK'ta sayılmış olan failer tarafından vergi sırrı niteliğindeki bilgilerin paylaşarak ifşa edilmesi veya kendileri veya üçüncü kişiler yararına kullanmaları vasıtasıyla sadece bilgileri ifşa edilen veya kullanılan vergi mükellefinin değil toplumun tüm kesiminin zarara uğramasına neden olmaktadır. Ancak suçun varlığı için zararın oluşumu aranmamakta, hareketin gerçekleşmesi yeterli olmaktadır. Bu durum, suçun sırf hareketli suçlar kapsamında olmasının bir sonucudur. Ayrıca suçun sadece kasten işlenebilecek olması da suçun işlenmesine ilişkin icrai bir hareketin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Vergi mahremiyetini ihlal suçunun neticesi yönüyle sırf hareket suçlarından biri olması nedeniyle hareketin uygulanması ile birlikte suçun da meydana geleceği belirtildiğinden teşebbüs hükümlerinin uygulanmayacağı belirtilmiş, ancak suçun belli kısımlara bölünebilmesi halinde teşebbüs hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmiştir. Suçun iştiraken gerçekleştirilmesi mümkün olmakta, bunun yanında bileşik suç hariç suçların içtimaı vergi mahremiyetini ihlal suçunda da geçerli olmaktadır.

Suçla ilişkin yaptırım, VUK tarafından TCK m.239'a atıf yoluyla belirlenmiş, bu kapsamda suçu işleyenlerin bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Yaptırıma ilişkin cezanın arttırımı veya en ağır cezanın uygulanması yönünden içtima hükümleri de sabittir.

KAYNAKÇA

1. Orkunoglu Şahin IF. Bilgi Edinme Hakkının Kullanılmasında Bir İstisna: Vergi Mahremiyeti. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2012; 16(2): 199-216.
2. Bat Y. Vergi Mahremiyetinin İhlali (İnternet). https://www.academia.edu/13428507/Vergi_mahremiyetinin_İhlali (E.T: 09.03.2020).

3. Kocatepe M. Türk Vergi Hukukunda Mükellefin Vergi Mahremiyeti Hakkı (tez). İstanbul: Marmara Üniversitesi; 2019.
4. Arslan Ç. Vergi Mahremiyetini İhlal Suçu (VUK md.362). Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2013; 3(2): 15-29.
5. Şenyüz D. Vergi Ceza Hukuku. 9.Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım; 2016.
6. Candan T. Vergi Suçları ve Cezaları. 3.Baskı. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları; 2010.
7. Öncel M, Kumrulu A, Çağan N. Vergi Hukuku. 27. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi; 2018.
8. Karakoç Y. Vergi Ceza Hukuku. 2.Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları; 2019.
9. Özcan O. Vergi Suçları. 1.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık; 2015.
10. Duman B. Ceza Hukuku Bağlamında Vergi Mahremiyetinin İhlali Suçu ve Atıf Problemi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016; 65(4): 1577-1601.
11. Solak Akman İ. Vergi Mahremiyetini İhlal (tez). Ankara: Ankara Üniversitesi; 2012.
12. Kocabıçak M. Vergi Mahremiyeti Hakkı (tez). Ankara: Başkent Üniversitesi; 2016.
13. Koca M, Üzülmaz İ. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık; 2011.
14. Ateşagaoglu E. Vergi Mahremiyetinin İhlali veya Sırrın İfşası Suçunu İşleyenler Hakkında Uygulanması Gereken Ceza Hukuku Hükümlerinin Değerlendirilmesi. Maliye Araştırmaları Dergisi, 2019; 5(1): 22-38.
15. Karataş Durmuş N. Ticari Sırların Ve Kişisel Verilerin Korunması Kapsamında Vergi Mahremiyeti. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 2017; 31: 371-409.
16. Taş F. Vergi Mahremiyetini İhlal Suçu ve Değerlendirilmesi (tez). Bursa: Uludağ Üniversitesi; 2007.

Dilde Uzlaşım Ve Antik Yunan¹

Pınar TÜRKMEN BİRLİK^{*2}

1 “Uzlaşımsal Bir Alan Olarak Dil: John Locke ve Michel Foucault” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

ORCID: 0000-0003-1099-57372

İletişim gücü ve esnekliği yönünden insanın kullandığı hiçbir iletişim şekli dili aşacak önem ve nitelikte değildir. Varlığımızı sürdürebilmek için anlam üretmek ve bunu birbirimize iletmek ve paylaşmak zorundayız. Dil ise anlam üretiminin en temel aracıdır. Bu bakımdan dil, çok erken dönemlerden beri, bir araştırma, inceleme ve entelektüel bir problemler alanı olarak karşımızda durmaktadır. Doğa, ahlak, sanat ve politika tartışacağımız her türlü zeminde, yani insanoğlunun üzerine düşüneceği ya da yaratacağı her türlü hayat formunda dilin varlığına ve aracılığına ihtiyaç duyarız. Bizler ancak dilin varlığı ve aracılığı sayesinde *anlam*lar üreterek düşünme yetimizi işlevsel hale getirebilir ve hayatımızı ilgilendiren her türlü alanda akıl yürütebilir ve üretimlerde bulunabiliriz.

Göstergeler sistemi olan dilde *anlam*ın taşıyıcıları, *sözcük*lerdir. Temelinde '*uzlaşım*'ın yattığı '*anlam uzayı*'na açılmamız ancak sözcükler sayesinde mümkün olur. Bize anlamı veren *sözcük*, özünde *gösterge* olarak işaret edebileceğimiz, dil için özsel olacak olan ve aynı zamanda dilin görünüşünü kendinde toplayacak olan şey olarak da karşımızda durur. Bu haliyle sözcük, dilin dolayım karakteri olarak belirir.

Sözlü ve yazılı olarak mevcudiyete gelerek kendini gösteren *sözcük*, eş zamanlı olarak aslında görünür olmayan bir şeyi de gösterir. Bu bakımdan sözcüğün dolayım karakterine içkin olan husus '*gösterme*'dir. Eş deyişle sözcük özünde *gösterge*dir (semeion). Gösterge genel olarak bir şeyin yerine duran, bir şeyi temsil eden, bir şeye işaret eden şey olarak tanımlanır. Göstergenin sembolik değeri olarak işaret edebileceğimiz yerine durma ve temsil etme ilişkisi, özünde dilsel ve kamusal olmasıyla bizi *uzlaşım* kavramına götürür (1). Gösterge böylelikle kendine özgü varlık tarzını kazanır ve şeyler arasında bir şey olmaktan çıkar. Yerine durma ve temsil etme ilişkisi kurma özelliği ile sembolik değer üreten gösterge aracılığı ile insan, şeyler düzeninden temsiller düzenine geçer ve doğal nedensellik zincirinin dışına çıkar (2). Burada altı çizilmesi gereken husus, göstergenin\ sözcüğün insanlarca sadece bir duyusal izlenim olarak alımlanmadığı, ayrıca sembolik işlevi içerisinde de yorumlandığıdır. İnsan böylece sözcüğün\ göstergenin, yani dilin yoruma açık bu sembolik işlevi içerisinde kendini var etmeye, dünyasını anlamaya ve anlamlı kılmaya çalışacaktır. Bunu tek başına değil, kendisini ve dünyasını anlamaya ve anlamlı kılmaya çalışan diğer insanlarla birlikte gerçekleştirecektir. Ucu açık bir süreç olarak bu durum, belli bir ses dizisinin *uzlaşım* yolu ile belli bir anlama bağlanması durumunu ifade eder (3).

İnsanların başta kendilerini ve birbirlerini olmak üzere, dünyalarını anlamaya ve anlamlandırmaya başlamalarının temelinde dildeki *uzlaşım*'ı görenlerden biri de Donald Davidson'dır. Ona göre *uzlaşım* bu doğrultuda, insanlar için dilin ve sözcüğün\ göstergenin varolmasının yanı sıra, anlamının ve anlamlı kılmanın bir

koşulu olarak da kendisini gösterir (4).

Uzlaşım aracılığıyla varolan ve şeyin yerine geçen sözcük, yerine geçtiği ‘şey’de bulunmayan bir özellik, *tekrarlanabilirlik* özelliğiyle bilinci işlemsel kılar. Bilinç mevcudiyetini muhafaza edip tekrarlayabildiği nesnelere, yani sözcüklerle etkin hale gelir; anlar, anlaşılır, anlatır ve bunları yapmakla kendisini dışarıya projekte eder (5). Uzlaşımın vattığı dil, bilinç sayesinde böylelikle temsil düzeyinde, şeylerden bağımsız olarak şeyleri birbirleri ile ilişkilendirmenin yolunu açar. Bunun sayesinde insan kendi varoluşunun sınırsız imkanına açılır. Bu imkân Alston’un da işaret ettiği gibi, insanın *uzlaşım* temelinde vattığı dili ile şeyleri anlayarak kendisini anlamasının; şeyleri dönüştürerek kendisini dönüştürmesinin sonsuz bir sürecini ifade eder (6).

Donald Davidson ise dili mümkün kılan *uzlaşım* unsuruna, bir tür *kökensel anlaşma* olarak işaret eder (7). Bu kökensel anlaşma ona göre, sözcüğün daima anlaşılacak bir şey vermesi ve anlamayı talep etmesiyle ilgilidir. Çünkü anlamayı talep etme gibi, anlaşılacak bir şey verme de ancak bir anlaşma temelinde mümkün olabilmektedir. İnsan daima anlaşarak, yani diğeri ile bir şey üzerinde *anlaşarak* anladığından, *anlaşma* anlamının kökeni olarak belirir. Anlaşma ile bir şeyin gösterge yapılmasıyla, o şeyi başka bir şeyin yerine durur hale getiririz. Bir başka ifadeyle, örneğin fiziksel bir sesi fiziksel ses olmaktan çıkarırız; ki bu da ona sembolik bir değer yüklediğimiz anlamına gelir. Bu sembolik değer, bizim ortaklaşa anlamamızın (8), sözcükte cisimleşmiş halidir. Bu bakımdan göstergeler, insan varlıklarının birbirleriyle olan özsel *anlaşmalarından*, *uzlaşmalarından* doğar. İnsanlar bu *uzlaşım*’a göre, diğerkleri ile birliktelikleri içinde çevrelerindeki varolanlara açılırlar ve toplumsal bir varlık haline gelirler.

Bugün bizim ayrı bir dikkat ve önemle ele aldığımız dil’in gerek bireysel varoluşumuz için zorunlu ve vazgeçilmez yapısı, gerekse de toplum içerisindeki yaşamımızı, ilişkilerimizi sürdürmemizi mümkün kılan yapısı gereği büyük bir öneme sahip olduğu yönündeki görüşler, Batı düşünce tarihinin başlangıcına, yani Antik Yunan’a kadar geri götürülebilir.

Batı linguistik tarihinde *dil* temasının ele alındığı ilk yer, Antik Yunan felsefesidir. Bugün hala tartışılmalı ve pek çok sosyal bilimcinin zihnini meşgul eden ‘dil’in kökeni’, ‘dilsel göstergenin doğası’, ‘dil, düşünce ve gerçeklik arasındaki ilişki’, ‘ses ile anlam arasındaki ilişki’, dildeki değişimin nedenleri’, ‘dilsel yapının analizi ve tasviri’ gibi konular, ilk olarak Antik Yunan’da ele alınır ve işlenir.

Antik Yunan’da dile ilişkin tartışmalar çoğunlukla, varlık ve onun bilgisi ile olan ilişkisi üzerinde ağırlık kazanır. Dil’in bilgi ile olan ilişkisini açık kılma çabası içerisinde olan Antik Yunan düşünürleri için, dil’in toplum açısından taşıyacağı sonuçlar ise ancak yine bilgi sorunsalı çerçevesinde bir değerlendirilme-

ye tabi tutulabilmiştir. Bu bakımdan, Sofistler'den Platon'a ve Stoacılar'a kadar Antik Yunan filozoflarının temelde, nesnelere adlarından bilgi elde etme imkânını tartışmış olduklarını söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Öte taraftan Antik Yunan'da dile ilişkin yürütülen bu tartışmayı iki anahtar kavram üzerinde yoğunlaştırmak da mümkündür: *phusis* (doğa) ile *thesis* (konvansiyon-anlaşma-).

Hayatın her boyutunu yakından incelemeyi seven Antik Yunanlılar'ın merkezi ilgilerinin düzen arayışı üzerinde toplanmış olduğunu bilmekteyiz. Bunun sonucunda ise biri doğal ve kaçınılmaz olan, yani içkin olarak tabir edebileceğimiz, diğeri de keyfi ve insan iradesiyle dışarıdan empoze edilmekte olan iki tip düzen keşfetmişlerdir. Böylece şeylerde içkin ve doğası gereği olanı *phusis* ve bir şeye dışarıdan keyfi olarak empoze edileni *thesis* diye adlandırmışlardır. Bu doğrultuda, Antik Yunan filozoflarının bir kısmı sözcüklerin 'doğası gereği' anlamının olduğunu savunmuş (*phusei*); yani fiziksel dünya ile dil arasında korelasyon olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onların tam karşıt grubunda ise, sözcükleri keyfi anlam sembolleri olarak (*thesei*) gören, dilin uzlaşım, anlaşmaya dayalı yapıda olduğunu savunan ve bu yüzden de onların doğal dünya hakkında bize herhangi bir şey söyleyemeyeceğini savunan başka bir filozof grubu yer almıştır.

Böylece Antik Yunan, Vivien'nın da belirttiği gibi, gerçekliğin doğası ve bilginin doğası gibi temel problemlere bağlı olarak dilin doğası sorunsalına da eğilmek durumunda kalmıştır (9). Dilin doğasına ilişkin onun uzlaşım, anlaşmaya dayalı bir karakterde olup olmadığına ve uzlaşım, anlaşmaya dayalı bir karakterde ise dilin toplum üzerinde nasıl ve ne tür etkileri olabileceğine dair tartışmalar, modern dilbilim tarafından bugün bile sürdürülmektedir. Bu tartışmanın kökenlerini ise, Antik Yunan'da modern terimlerle ifade edersek Analojist olarak kabul edebileceğimiz Heraklitos ve anomalist olarak kabul edeceğimiz Demokritos'a kadar götürebiliriz. Heraklitosçuların dil görüşleri, tümüyle düzenli insan zekası ile dilin temel yapısı arasında özdeşlik/benzerlik olduğunu vurgularken; Demokritosçular ise dilin kaynağının ilahi olduğu hipotezini kesinlikle reddetmektedirler. Çünkü Demokritos'a göre, dilin mükemmel olmayan doğası homonimlerin (*sesteseis*) ve sinonimlerin (eş anlamlılıkların) varoluşunda, dilsel formların değişen yapısında, ve sözcüklerin gramatik davranışlarında hiçbir düzenlilik olmamasında açıkça görülmekteydi (10). Antik Yunan'da dilin doğasına dair başlayan bu söz konusu tartışmada Heraklitosçular, sözcükler ile ifade edilen anlamlar ile onların ses formları arasında doğrudan ve mantıksal bir bağ görmekteydiler. Demokritosçular ise bu söz konusu bağı, keyfi ve tesadüfi bulmaktaydılar. Dolayısıyla da dil, Heraklitosçular için doğanın hediyesi ve uzlaşım, anlaşmaya dayalıydı. Oysa ki Demokritosçular, sözcüğün formel yapısı ile semantik yapısı arasında ideal bir korelasyon/uyum bulunduğuna inanmamakla, dilin *uzlaşım, anlaşmaya dayalı* karakterine dikkat çekmekteydiler (11). Ancak

belirtilmesi gerekir ki, Demokritosçular için dilin uzlaşım sal karakteri dili tesis etmekle birlikte, malesef onu kusursuz kılacak bir yapıda değildi. Çünkü Demokritosçular, Heraklitosçuların teorisini eleştirmek üzere, dilsel ilişkilerin hemen her seviyesinde ortaya çıkan düzensizliklere de vurgu yapmaktaydılar (12). Dolayısıyla uzlaşım kavramı burada, dili tesis eden fakat, onu kusursuz kılamayacak bir unsur olarak kalmıştır.

Böylece görülebileceği üzere, dilin uzlaşım sal bir karakterde olup olmadığına dair tartışmaların başlangıç noktasını Heraklitos ve Demokritos'a kadar geri götürebilmekteyiz. Onların dile dair başlatmış oldukları bu tartışmalar, Antik Yunan'ın en büyük filozoflarından biri olan Platon'un da hayatı boyunca yakından ilgilendiği problemler arasında yer almıştır. İnsanlığın tüm bilgisinin nihai temelini oluşturduğu sonsuz gerçeklikler olarak 'idealar dünyası' varsayımından hareketle Platon, bu dünyada algıladığımız ya da algıladığımızı inandığımız nesnelere ve niteliklerin, sadece bu ideaların kusurlu birer kopyası niteliğinde olduğu kanaatinde dir. Bu kanaatinden de hareketle Platon, dile onun gerçeklikle olan ilişkisi çerçevesinde yaklaşmış ve bu ilişkinin iki türlü olabileceği yönünde bir görüş sergilemiştir. Bunlardan ilki, dilin tıpkı aynanın yaptığı şekilde gerçekliği yansıttığı ve gerçeklik değıştikçe onun da değıştiği yönündedir. Platon'un *Kratylos* adlı diyalogunda geliştirdiği bu görüş, *Mimetik dil anlayışı* olarak ifade edilir (13) Mimetik dil anlayışı kısaca, dilin gerçekliği tasvir ettiği ve bu tasvirin de gerçekliğin bir taklidi olduğu yani, dil ile gerçeklik arasında bir uyumun bulunduğu yönündeki görüş olarak açıklayabiliriz. Bu görüşte ad, nesnenin fonetik *mimesis*'idir. Tabii eğer her söz bir varlığa tekabül edecekse, bu durumda 'varolmayan' sözü neye tekabül edecektir? Açıktır ki, bu paradoksun temel nedeni, dil ile gerçeklik arasında olduğu varsayılan tam bir karşılıklı ilişkisidir. Bu konu ile ilgili olarak Platon'un geç dönem diyaloglarından biri olan Sofist'te 'varolmayanın varlığı' konusunu tartıştığı da görülür (14). Buradaki dile ilişkin refleksiyon ise, filozofun görevinin, doğru düşünmeyi dile getiren ifadelerin gramatik yapısını düzenlemek, dilde gramatik olarak yanlış kurulmuş (dilsel) yapıları ortaya bulup çıkartmak ve düzeltmek olduğu görüşüyle sınırlı kalmış olduğunu belirtebiliriz. Sonuç olarak burada sadece, kavramlarda dile getirilenin şu ya da bu nesne olmadığı, varolanın tümel bir kavram olduğunu ve adın (isim) sadece varlık hakkındaki bilgi çerçevesinde ele alınmakta olduğunu görmekteyiz de diyebiliriz.

Dilin gerçeklikle ilişkisi kapsamında Platon'un ifade ettiği ikinci görüş ise, dilin keyfi ve gerçeklikle 'doğası gereği' bir bağdan yoksun olduğu, eş deyişle onun uzlaşım sal, yani anlaşmaya dayalı (konvansiyonel) bir yapıya sahip olduğu yönündedir. Platon'nun *Kratylos* adlı diyalogunda Sokrates, Hermogenes ve Cratylus üzerinden aktarmaya çalıştığı bu görüşler çerçevesinde kendisini belli

bir tarafın savunucusu olarak konumlamadığını görürüz. Platon'un görüşlerini Sokrates'in ağzından ifade ettiği dikkate alındığında, *Kratylos*'da Sokrates'in ne *Kratylos*'un ne de Hermogenes'in savunduğu dil görüşlerini tam olarak onayladığı görülür. Hermogenes'in uzlaşımaya dayalı ve iletişim aracı olarak hizmet eden keyfi dil anlayışına, Sokrates realist bir dil anlayışı ile karşı çıkar:

“İnsan nasıl konuşması gerektiği üzerine kendi edindiği düşünceye göre, dile-diği gibi konuşursa mı doğru konuşmuş olur, yoksa nesnelere doğal olarak bulunan söylemek ve söylenmek yoluna yordamına uyararak mı konuşursa? Yoluna yordamına uyararak konuşulursa ereğe ulaşamayıp, boşuna çaba gösterilmiş olacak değil mi (15)?”

Bununla birlikte, benzer şekilde *Kratylos*'un adların doğası gereği doğru olduğu görüşüne karşı da, Sokrates'in ad yapıcılarının (name-maker) belli bir adı koyarken yanılmış olabileceklerini savunduğu da görülür:

“Şeyleri adlar vasıtasıyla ve doğrudan kendilerinden öğrenebileceğimizi varsayalım. Peki, hangisi daha açık ve daha değerli bir yol olurdu? Kendisi iyi bir taklit olsun ya da olmasın, bunu suretten mi öğrenmek ve ayrıca onun taklit ettiğinden mi gerçeği öğrenmek, yoksa gerçek olandan hem gerçeği hem de suretin doğru yapılıp yapılmadığını mı öğrenmek mi daha iyi ve güvenilir bir yol olurdu (16)?”

Bu söz konusu tartışma karşısında net bir tavır almayan Sokrates'in, son olarak adların incelenmesinin gerçekliğin bilgisine ulaşmanın biricik ve en güvenilir yol olamayacağını savunarak tartışmayı sonlandırdığı görülür. Platon'un asıl ilgisinin varlık ve onun bilgisi üzerine olduğu dikkate alındığında dil üzerine yürüttüğü bu tartışmada her iki görüşün de taşıdığı güçlükler dikkate alındığında belli bir tarafın destekleyicisi olamayacağı ortadadır. Çünkü ona göre, nesnelere bilmenin yolu adlardan değil, nesnelere doğrudan kendisine gitmekten geçmektedir. Platon burada sadece, adların nesnenin doğasını yansıtmamasıyla bu adın doğru kurulmuş bir ad olacağını belirtmektedir. Adlar tıpkı resimler gibidir. Adlar yoluyla dünyanın resmini yaparız. Bu bakımdan dil dünyayı resmeder de diyebiliriz. Fakat bu resimsel öge, Wittgenstein'da olduğu gibi dünyanın mantıksal sınırlarını çizmez³. Sadece nesne ses yoluyla taklit edilir. Bu taklit ise hemen herkesin yapabileceği bir şey değildir. Nesnenin öz yapısını bilerek ona uygun bir ad koyan birisi tarafından yapılabilir; o kişi de diyalektikçidir. Nasıl bir mekik

3 Wittgenstein'in resim kuramı (pictures theory) böyle bir modeldir. Onun *Taractatus* adlı eserinde savunduğu temel öğretisi, dilin dünyayı yansıtan resimler olduğudur. 'Dünya olguların toplamıdır' (Wittgenstein, 1922:1.1) ve dil bu olguların resmidir. 'Önerme, gerçeğin resmidir' (Wittgenstein, 1922:4.01). Buradaki benzetmemizin amacı, dünyadan anladığımızın ne olduğuna bağlı olarak dil yoluyla dünyaya çizilen bir sınıra işaret etmek değil, dilde işaret edilen olgusal dünyayı zihne ait kılıp sesin kalıplarına dökme eylemini, yani adlandırmayı anlamaya çalışmaktır. Wittgenstein'in işaret ettiği dilin resimleme özelliği, ad ve adlandırılan arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

ustası mekik yaparken ‘mekik’ biçimini göz önünde tutuyorsa, adları yapan da adları, nesnesine uygun olarak ortaya koymalıdır (17). Bu anlamda Platon, nesnelerin özyapılarına işaret eden uygun bir adın varlığını kabul etmekteyken, yani anlamın uzlaşım ile olmadığını kabul etmekteyken, *adların kullanımı* söz konusu olduğunda ise onun *uzlaşımın* bir sonucu olduğunu kabul etmektedir:

“(…) konuşurken düşündüğümüzün anlatılmasına, bildirilmesine anlaşmanın, kullanışın, alışmanın da yardım etmeleri gerekiyor. Değerli gönüldeşim, örnek olarak bir sayı al istersen. Adların doğruluğu üzerine kesin bir erke ile uzlaşmaz, anlaşmazsan sayıların her birine benzeyen adı nasıl uygulayabilirsin? Adların nesnelere alabildiğine benzemelerini ben de beğeniyorum. Ama korkarım ki, gerçekte işi hep benzerlikten yana çekmek biraz sakıncalı olacak, adların doğruluğu için anlaşma denilen bu yola başvurmak zorunda kalınacak (18)”

Dolayısıyla ona göre, adların doğal doğruluğundan değil, sadece doğal uygunluğundan söz edebiliriz: Onların doğal doğrulukları vardır ve biz sadece bu adları kullanırken uzlaşmaya dayanırız. Bu bakımlardan Platon’un tezi, dilin anlaşmaya bağlı veya taklitçi olmasının ya da bunların ne derece bir karışımı olmasının önemli sayılmadığı üzerine kuruludur. Onun için önemli olan sadece, dilin gerçeklikle kuracağı ilişkinin kendisidir.

Bugün adlandırılmaları üzerinde uzlaşımaya vardığımız pek çok kavramın (örneğin; adalet, sanat, demokrasi, evlilik vb.) anlamları hakkında hala tartışmalar yaşadığımız ve üzerinde uzlaşım sağlayamadığımız gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, Platon’un somut nesnelere gibi soyut kavramların da öz yapısına işaret etmesi beklenen ‘idealar dünyası’nın görünürlüğüne olan ihtiyacımız bir kat daha artmaktadır. Nihayetinde böylesi bir dünyanın varolsa dahi, tarafımızdan ulaşılabılır/görülebilir olmadığı gerçeğinden hareketle şunu belirtebiliriz ki, bizler adlandırılmaları üzerinde uzlaşımaya vardığımız kavramların anlamları üzerinde ancak dönemin şartları, ihtiyaçları ve gelişmeleri bakımından uygun olması beklenen yönde bir uzlaşım sağlayabilmekteyiz. Bu bakımdan, seslendirilmeleri bakımından ortak bir noktada buluşabilirsek de her dönemin kendine özgü şartları, ihtiyaçları ve gelişmelerinin farklılaşması dolayısıyla anlamları bakımından her kavram, toplumsal süreç içerisinde, öyle görünüyor ki bizler Platon’un ‘idealar dünyası’na ulaşana dek, değişime açık kalmaya mahkumdur.

Dilin doğasına ilişkin problemlerle ilgilenmiş Antik Yunan’ın bir diğer büyük filozofu olan Aristoteles’e baktığımızda, onun öncelikli olarak adların, adlandırılan şeylerle doğal bir bağı olup olmadığı sorusu üzerinde durduğunu görmekteyiz. Dilin yukarıda değindiğimiz mimetik karakteri konusunda Platon ile hemfikir olan Aristoteles, adlar söz konusu olduğunda onların *uzlaşım ile/anlaşmayla* tesis edildiği görüşündedir:

“Seste olanlar ruhtaki duygulanımların, yazılanlar da seste olanların simgele-ri. Yazı herkes için aynı olmadığı gibi, sesler de aynı değil. Bununla birlikte, aynı imler için ruhtaki duygulanımlar herkesçe aynı, tasarımları aynı olanların nesnelere de aynı olacaktır. ... Ad parçaları ayrı ayrı anlamlı olmayan, zaman dışı, uy-laşımsal olarak anlamlı bir sestir (19).”

Görülebileceği gibi Aristoteles, gösterge teorisinin dört temel unsurunu şu şe-kilde belirlemektedir: nesnelere, zihinsel deneyim, konuşulan kelimeler ve yazılı kelimeler. Burada nesnelere ile zihinsel deneyim doğal ve evrensel olarak konumlanmaktayken, konuşulan sözcükler ile yazılı sözcükler ise keyfi ve tekil olarak işaret edilmektedir. Böylece Aristoteles şu sonuca varmış görünmektedir: dünya herkes için aynıdır; bu dünyanın zihinsel deneyimi dünyadaki herkes için aynıdır; fakat dil herkes için aynı değildir. Çünkü sözcüklerin/göstergelerin anlamları uzlaşma/anlaşma ile tesis edilmekte ve her türlü nesne ve olguya dair sözcük/göstergelere ilişkin farklı toplumlarda farklı uzlaşımlar/anlaşmalar tesis edilebilmektedir.

Aristoteles’e göre, konuşmanın ilk amacı, konuşanın kafasından neler geçtiğini ifade etmektir; ama bu el kol hareketleri, bakışlar, tavırlar vb. yoluyla sözsüz de ifade edilebilir. Öyleyse bu diğer ifade tarzları arasındaki ilişki nedir? *Poetika*’da belirtildiği kadarıyla konuşma ile eylem, dışsallaştırma tarzları olarak ‘düşünce’yle (*dianoia*) aynı ilişki içinde gibi gözükmektedir. Her ikisi de içsel olmalarından dolayı saklı ve hiç kimseye ulaştırılamayacak olanı ortaya çıkarır ve dolayısıyla herkese iletilebilir kılar. Ancak bir insanın eylemleri umut, korku, merhamet, kabul ya da reddetmenin yanı sıra, o anda birtakım olaylara ve fırsatlara tepkiyi ifade edebiliyorsa da, eylemin basit bir bildirimini ifade etmesi mümkün değilmiş gibi gözükmektedir. İşte burada dile gereksinim vardır. Eylem Aristoteles için her ne kadar, kendi başına karşımızdakine bir şeyler iletme gücüne sahipse de, bu gücü karşımızdaki ile bir *uzlaşma/anlaşma* çerçevesinde kurduğumuz anlamları iletme gücüne sahip olan sözcük/göstergeleri kullanmanın, yani konuşmanın gücü ile kıyaslandığında bildirimde bulunma yolu olarak oldukça zayıf kalmaktadır.

Bildirimde bulunmanın en güçlü yolunun, böylece dil olduğu kanaatine varan Aristoteles, uzlaşmacı dil anlayışını zora soktuğunu düşündüğü *eğretileme*-yi (metafor) bertaraf edebilmek için *Poetika*’sında anlamsal aktarım kuramına önemli bir yer ayırır. Aristoteles’e göre *eğretileme*, bir adın ‘*ait olmadığı*’ bir şeye aktarımını ifade etmektedir, yani *eğretileme* doğrudan doğruya, sözcüklerin gündelik kullanımını yöneten, normal ilişkileri bir yana bırakan ya da onları aşan bir ‘*istisnai*’ durum olarak tanımlanır. Ancak yine de Aristoteles *eğretileme*yi, sanki daha çok gündelik dilin bir parçası değil de, şiirin bir niteliği olarak görme

eğilimindedir. Nitekim, onun eğretilmeye işaret ettiği örneklerin hepsini şiirlerden aldığını görürüz. Aristoteles, *Poetika* 'da, şiirsel kullanımda gözlemlediği üzere, sözcüklerin kabul edilmiş anlamlarıyla kullanılmamaları durumunda dahi tamamen anlaşılabilir olmalarını açıklamaya çalışmıştır. Uzlaşmacı dil anlayışına bir karşı kanıt olarak gördüğü eğretilmeyi bertaraf edebilmek için öne sürdüğü anlamsal aktarım kuramında Aristoteles, söz konusu sözcükler arasında düzenli birtakım ilişki kalıplarının bulunması halinde anlamların, bir sözcükten ötekine özel bir *uzlaşma* geliştirmeden, aktarılabileceğini iddia etmiştir. Bunu, bütün eğretilmeleri ya türlerle cinsler arasında ya da oran ilişkileri arasındaki bağımlılığa indirgeyerek başarmıştır (20). Bu indirgemenin başarılı olup olmadığı bizi konumuz itibari ile ilgilendirmese de şunu belirtebiliriz ki, onunla ilgili daha sonraki tartışmaların günümüze kadar olan tarihçesi en azından Aristoteles'in indirgeme-sinin tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. Şu andaki amaçlarımıza daha uygun olan, Aristoteles'in kuramının, bütün bilinen eğretilme tiplerini kapsamayı başarsa da onun temelde uzlaşım-sal anlam açıklamasıyla çatışıp çatışmadığının gözden geçirilmesidir. Çünkü açıktır ki, Aristoteles'in eğretilme, yani metafor olarak işaret ettiği bu istisnai durum, aslında sadece şiire özgü olan bir durumu ifade etmemekte, aynı zamanda gündelik yaşantımızda da aslında sıkça başvurduğumuz bir anlatım durumuna işaret etmektedir ve yine bu açıdan bu problem sadece Aristoteles'in uzlaşım-sal anlam açıklamasının değil, tüm uzlaşım-sal anlam teorilerinin de temel problemi olarak görülebilmektedir. Bu problemin, özellikle anlam sorunsalına eğilen 20. yüzyıldan sonraki uzlaşım-sal dil teorilerinde varolan kalıpların kırılması, otomatikleşmiş algıların kırılarak yenilenmesi ve anlamlandırmada her zaman yeni uzlaşım-ların mümkün olduğu tezi ile bertaraf edilmeye çalışılacağını da şimdiden haber verelim. O halde şimdi, söz konusu eğretilmenin Aristoteles'deki uzlaşım-sal anlam açıklaması ile ne tür bir zıtlık içerisinde olabileceğini ele almaya çalışarak, uzlaşım-sal anlam teorilerinin göz önünde bulundurması gerektiği düşünülen bu problemi açık kılmaya çalışalım.

Dolayısıyla öncelikle, Aristoteles'in Platon'un görüşünden iki yönden farklı tavır takındığı (*Peri Hermenias*) *Yorum Üzerine*'nin başında ana hatları verilen kurama gitmemiz gerekir. Burada Aristoteles, öncelikle mutlak bilgi ve anlam kaynakları olarak Platon'un ezeli ve ebedi olarak konumladığı 'idealar'ı reddetmekle başlar ve konuştuğumuz şeylere örnek sağlayanın, duyularımız tarafından algılanan hemen yanı başımızdaki 'gerçek dünya' olduğunu ileri sürer. Ancak sözcüklerle gerçek dünya arasındaki ilişkinin yine de dolaylı olduğunu öne sürer: bu insan aklı aracılığı ile yapılıdır. İkinci olarak aklın, algıladığımız şeylerin suret'ini sakladığı konusunda Platon ile aynı doğrultuda düşünse bile Aristoteles, bu suretlerle bunların yerine geçen sözcükler arasında herhangi bir taklit ilişki-

si olduğunu kabul etmez. İşte bu ikinci ilişki tamamen *uzlaşmaya* ilgilidir, yani anlaşmaya dayalıdır.

Bu durumun işaret ettiği şey, insanların konuşmalarını ancak aynı anlaşma düzenine dayandırdıkları, yani aralarında sözcükler ve anlamları arasında bir uzlaşım sağladıkları takdirde birbirlerinin dilini anlayabilecek olduklarıdır. Nitekim, herkesin dünyayı algılaması aynı olduğuna göre evrensel bir iletişimi engelleyecek olan ancak sözel anlaşma düzenlerindeki farklılıktır. Dolayısıyla Aristoteles'in gözünde, hem kendi dilimizi konuşan insanları anlamamızı, hem de yabancı bir dili konuşan insanları anlamamamızı aynı anda açıklayan şey, dilin *uzlaşmaya* dayalı özelliğidir. Aristoteles'e göre, sözcükler düşünceleri bir insanın kafasından başka birinin kafasına taşırlar, çünkü her iki insanın kafasında da sözcükler bir yere kadar aynı düşüncelerle ilgilidir. İşte uzlaşmanın rolü tam da budur; yani bir insanın kafasında sözcükler ile düşünceler arasında bağlantılar kurmak (21) *Yorum Üzerine*'de Aristoteles'in belirttiğine göre, konuşma, zihinsel izlenimlerin simgelerini üretir; ancak bu zihinsel izlenimler, dış dünyadaki nesnelere simgeleri değil, onların suretleridir ve de bunlar doğal suretler oldukları için bütün insanlık için de aynıdır. O halde, sözcükleri dünyaya bağlayan zinciri Aristoteles iki bölüme ayırmaktadır diyebiliriz: Doğal ve evrensel süreçlerin oluşturduğu, dünyayı duyu algılarımız yoluyla dünyanın zihinsel temsiline bağlayan bir bölüm ve *uzlaşmaya* dayalı, evrensel olmayan süreçlerin oluşturduğu zihinsel temsilleri dile bağlayan bir başka bölüm.

Aristoteles'in (eğretileme) metafor olarak işaret ettiği şey ise Roy Harris ve Tablot J. Taylor'ın belirttiğine göre, şu nedenlerden dolayı bu durumu bozan bir olgudur: Şair bir terimi eğretileme yoluyla kullanma niyeti hakkında önceden bizi uyararak zorunda değildir. Bununla birlikte, eğer şair örneğin 'Dionysos'un kalkanı'na gönderme yapıyorsa, sözü edilen nesnenin kadeh olduğunu anlarız⁴. Açık ki, kaba bir uzlaşmacılık bunu açıklamakta zorluk çeker, zira kalkan sözcüğünü kadehlerle ilişkilendiren bir uzlaşma yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Aristoteles, anlam aktarımının, ancak aktarıma dahil maddeler arasında bazı kavramsal ilişkilerin bulunması halinde mümkün olabileceğini öne sürerek bundan kaçınmaya çalışır. Ancak bu açıklama dahilinde bile, uzlaşmacı konum iki açıdan zayıf kalabilmektedir. Birincisi, eğretilemenin onaylanması için başvuru kavramsal ilişkilerin kendisi uzlaşmaya dayanmaz, yani hiç kimse bir tür teriminin anlamının tekabül ettiği cinse vb. aktarılabileceği genel bir dilsel uzlaşma saptayamamıştır. O halde burada yer alan mekanizma bir çeşit uzlaşmaya dayalı

4 Bu eğretileme Aristoteles'in *Poetika*'sında belirtildiğine göre, Homer'in *Odyssey*'inde iki kez geçmektedir. Bkz. Aristoteles, *Poetika*, s.21.

olmayan ‘doğal’ bir mekanizma olmalıdır. İkinci olarak anlam aktarımları, türlerden cinse aktarımlarda olduğu gibi böylesine geniş ve yaygın ilişkiler içeriyorsa, uzlaşmacı yaklaşımın birbirimizi nasıl anladığımızı dair ikna edici bir açıklama önerebileceğini görmek zordur. Başka bir deyişle, at sözcüğü yalnızca bir at yerine kullanılmayıp, eğretilme ilişkisiyle atların yerine geçebilecek sonsuz sayıdaki başka şeylerden herhangi biri ya da belli bir at yerine kullanılırsa bu, at teriminin yalnızca uzlaşmaya dayalı anlamı olmayıp başka birçok anlamı olduğunu belirtmekle aynıdır. Ayrıca dinleyicilerin bu potansiyel anlam fazlalığında hangi anlamda karar kılacakları bir sorun olur (22).

Aristoteles’in anlam aktarımı kuramı, elimizde kalan eserleri gözden geçirildiğinde, bir sözcüğün aktarılmış anlamla kullanılıp kullanılmadığını nasıl bilebileceğimiz konusuna gerçekten hiç değinmemiştir. Ancak, *Poetika*’sındaki onun kullanımının şiir sanatıyla ve tragedyadaki özel anlatım dili ile sınırlı olduğu ve gündelik dil olarak ifade edilen uzlaşmacı dil ile belli bir ölçüde kullanılması gerektiği yönündeki ifadeleri dikkate alındığında, bu konunun bir tür *yaratım meselesi* olarak ele alınmış olması dolayısıyla, uzlaşmacı dil teorisi ile keskin bir karşıtlık içerisinde olmasının söz konusu olmadığı belirtilebilir. Aristoteles *Poetika*’sında şiirin (poiesis’in) dilsel anlatımına ilişkin olarak şunları belirtmektedir:

“Bir dilsel anlatım açık olur, buna karşılık, bayağı olmazsa, o iyi bir dilsel anlatımdır: Kuşkusuz en açık dil, herkesin ortak olarak kullandığı sözcükleri kullanan dildir. Fakat böyle herkes için ortak olan sözcükleri kullanan dil, açıklık yanında aynı zamanda bayalığı da beraberinde getirir. (...)Alışılmamış sözcüklerin kullanılmasıyla bir dil, gündelik ve kaba olmaktan kurtulur, yücelir. Alışılmamış sözcük deyince, yalnızca yabancı sözcükleri değil, aynı zamanda mecazları, uzatılmış sözcükleri ve genel olarak da gündelik dilin dışında kalan şeyleri anlıyorum (...).Ancak bu yabancı sözcükler, mecazlar, süs sözcükleri ve daha bu çeşitten olan deyimler vb. belli bir karışım içinde kullanılmalıdırlar. Onların böyle bir karışım içinde kullanılmasıyla, gündelik dilden ve onun bayalığından kaçınılmış olur. Herkesin ortak olarak kullandığı sözcüklerin kullanılması da, dile ayrıca onun için zorunlu olan bir açıklık sağlar (23)”

Eski Yunanca’da başlıca anlamı ‘yaratı’ olan şiirin (poiesis’in) dilsel anlatımına ilişkin bu açıklamalar irdelendiğinde, onun ‘yaratım’ olma özelliğini alışılmamış sözcüklerin kullanılması ile kazanmakta olduğunu ifade edebiliriz. Bu bilinçli ve özgür seçimi sayesinde şair, dili var eden uzlaşım alanının dışına çıkarak, bilindik sözcükleri kendi anlamları ile kullanmak yerine onları farklılaştırarak kullanması sayesinde ki, gündelik dili aşarak şiir sanatına bir yücelik kazandırılmaktadır. Ancak yine de dikkat edilmesi gerekir ki, Aristoteles burada şiir sanatının dilini tamamıyla da uzlaşım alanının dışına çıkarmamaktadır. Dil için

zorunlu olan açıklığı sağladığına inandığı uzlaşımsal dili, şiirin anlaşılması için de adeta bir ön koşul gibi zorunlu görmektedir. Dolayısıyla da gerek gündelik hayatta kullandığımız uzlaşımsal dilin, gerekse de şiiri gündelik dilden ve onun alışılmış yapısından gelen bayalığın kurtaracak olan uzlaşımsal alanın dışında kalan, Aristoteles'in ifadesiyle 'yabancı sözcüklerin', yani metaforların bir karışım içinde kullanılması şiir sanatı için elzemdir.

Bu bakımdan Aristoteles'in uzlaşmacı dil teorisinin, şiir dilinde ve tragedya anlatımında bir sanat, yani bir yaratım meselesi olarak gördüğü metafor kullanımı ile birbirine bir karşıtlık durumu içerisinde olması gerekmediği de kabul edilebilir. Nitekim, özellikle 20. yüzyıldan itibaren dil konusuna 'anlam' merkezli eğilen pek çok düşünürün sadece şiir değil, yazın sanatı da söz konusu olduğunda, Aristoteles'in metafor olarak ifade ettiği şeyin, otomatikleşmiş algılarımızı kırmamızı ve zihnimizde yeni algılara yer açmamızı mümkün kılacak, bizleri anlamlar konusunda yeni uzlaşımlara taşıyacak önemli bir araç olduğunu düşündüğüne tanık oluruz. Gündelik dilimizde dahi kullandığımız (örneğin deyimlerde, ad aktarımlarında, benzetmelerde vb.) bu yönleme baktığımızda, onu belli bir ölçüde, yani uzlaşımsal dilin içerisine yerleştirebildiğimiz şekilde kullandığımız açıktır. Aksi halde ifadelerimizin bir bilmece haline geleceği ve karşı tarafın anlayamayacağı bir hal alacağı da aşıkardır. Dolayısıyla, Aristoteles'in de ifade ettiği gibi eğer ki yazmanın ve konuşmanın amacı kafamızdan geçenleri karşı tarafa iletebilmek ise, gerek şiirde, gerek yazında, gerekse de gündelik konuşmalarımızda ancak ve yalnızca *uzlaşımsal dilin* sınırları içerisinde kalmak suretiyle belli bir yaratım özgürlüğüne sahip görünmekteyiz diyebiliriz.

Böylece, Platon'un aksine, özellikle şiirde ve tragedya anlatımlarında metaforların getirdiği birtakım güçlüklerin farkında olarak Aristoteles'in yine de dil'i büyük bir oranda *uzlaşımsal* bir alan olarak görme eğiliminde olduğunu belirtebiliriz. Bu iki filozofun dile ilişkin bakış açılarındaki farklılıklar, Batı düşünce tarihinde günümüze dek bu konu hakkındaki birbirine zıt temaların başlangıç noktasını oluşturagelmektedir. Bu bakımdan, Platonculara göre dil, evrenin haritası iken, Aristotelesçiler için keyfi simgeler sisteminden başka bir anlam taşımamaktadır ve bu bakımdan da, metaforlar hariç genel olarak –gündelik dil düşünüldüğünde– uzlaşımın tesis ettiği bir yapıdadır.

Platon ve Aristoteles örneklerinde de olduğu gibi birbirinden farklı bu iki dil anlayışında birinin adların kullanılmasında diğersinin de oluşturulmasında olmak üzere dilin uzlaşımsal bir yönü olduğu konusunda her ne kadar ortak bir noktaya sahip olsalar da, konunun işlenişi bakımından görüldüğü gibi temel bir takım farklılıklara sahip oldukları da ortadadır. Yukarıda da vurguladığımız üzere dil, bir iletişim aracı olmasının yanı sıra, bizim dünyayı, içinde bulunduğumuz or-

tamı algılayışımızın da bir sonucu/ürünü olarak vardır ve var olmaya devam da edecektir. Nitekim, Antik Yunan'ın dünyayı anlamlandırma, anlama ve bilme yönündeki ilgilerinin 'varlık' üzerinde toplanmakta olduğu ve yine varlığı düşünmek üzere kullanılan töz, nicelik, nitelik gibi kategorilerin dilin kurduğu kategoriler olmayıp, varlığın kendisinden geldiği kabul edilen kategoriler olarak belirlediği göz önünde tutulduğunda bu olgu daha açık bir hal alacaktır. Bu bakımdan temelde dilin nasıl konumlandığına bağlı olarak ve ayrıntıda da onun ele alınış şekline bağlı olarak uzlaşım dil teorilerinin işleniş tarzlarında da birtakım farklılıkların kendi gösterecek olması gayet doğaldır.

Varlığın kendisinden gelen kategorilerin bir bütünü olarak duran *anlam* da böylece, Antik Yunan'da kendisini ifade edecek bir *ad*'tan başka bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu bakımdan, Antikçağ'da dile yönelik refleksiyonun çoğunlukla *nesnelere ad verme ve adların doğruluğu* sorununa odaklanmış olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Dilin doğasına ilişkin bu temel varsayım üzerinden, Antik Yunan'daki uzlaşım dil anlayışlarına bakıldığında tartışma konusunun, adlar/sözcükler ile ifade edilen anlamlar ile onların ses formları arasında doğrudan ve mantıksal bir bağın mı, yoksa keyfi ve tesadüfi bir ilişkinin mi bulunduğu üzerinde yoğunlaştığı görülür. Böylece bu tartışmada -Sofistler'e dek- anlamlar ile onları dışsallaştıran ses formları arasındaki bağı keyfi ve tesadüfi bulanlarca, sadece bu ses formlarının oluşturulması bağlamında olmak üzere dilin uzlaşım dil bir yapıda olduğu kabul görmüştür.

Anlama yönelik özel ilginin, dolayısıyla da anlam'ın kurulumunda uzlaşım'ın rolünün ne olduğuna ilişkin tartışmaların ise ancak 20. yüzyıl ile birlikte düşünce ufkumuza girdiğini bilmekteyiz. Ancak belirtmeden geçmemeliyiz ki, bu tartışmanın da kökenleri Sofistler dolayısıyla Antik Yunan'a kadar geri götürülebilir niteliktedir. M. Ö. 5. ve 4. yüzyılda, siyasi ve toplumsal koşulların değişmesinin ve doğa felsefesinin iflasının ardından Sofistler, insan üzerine felsefenin başlatıcısı olarak ortaya çıkmışlardır (24). Dili de insani bir fenomen olarak ele alacak olan Sofistlerin, bu bakımdan temel bir felsefi tavır olarak mutlak ve kesin bilgiye şüpheyle yaklaşacak olmaları da şaşırtıcı sayılmamalıdır. Nitekim, Sofistlerin insani bir fenomen olması bakımından dile duydukları güvensizlik, anlamların sunacağı düşünülen kesin ve mutlak bir bilginin imkanına duydukları güvensizlik ile eş anlamdadır. M. Ö. 5. yüzyılın ünlü *physis-nomos* yani, *doğa-uzlaşım* karşıtlığında çok büyük ölçüde *nomos*'un, yani *uzlaşım*'ın savunucusu olan Sofistler, tıpkı töreler ve yasalar gibi dilin de doğal varlıklardan farklı, insani bir fenomen olarak ele alınması gerektiğini savunmuşlardır (25). Bu bakımdan da, Sofistler adların belirttikleri nesnelere doğasından kaynaklandığı ve her bir nesne için ancak tek bir doğru adlandırma olacağı savını eleştirerek, anlamın oluşturulmasının

daki insan faktörünü ön planda tutmuş oldukları görülmektedir.

Böylece, dilin uzlaşım sal bir yapıda olup olmadığı tartışması Sofistlere dek, Antik Yunan'da temelde Heraklitosçular ve Demokritosçular arasında cereyan eden, anlamlar ile onların ses formları arasında doğrudan ve mantıksal bir bağın olup olmadığı sorunsalından hareket etmekteyken, ilk kez Sofistler dolayısıyla daha çok anlamın oluşumundaki bir uzlaşım sallıkta kendini göstermiştir. Dilde temel bir düzen olduğunu savunan Heraklitosçular ile bunu reddeden Demokritosçular arasındaki dilin uzlaşım sal yapısına dair tartışmalar, önce geç Orta çağlarda ve sonra tekrar On yedinci yüzyılda, dilin sistematikliğini açıklamak için yeni çabalar sarf edildiğinde değişik kılıflar içerisinde tekrar karşımıza çıkar. Modernite'nin ortaya koyduğu *temsil* anlayışından sonra, özellikle 20. yüzyıl dil teorilerinin, Sofistler ile düşünce dünyamıza giren, *uzlaşım*ın anlamın oluşumundaki kurucu rolünü merkeze aldıkları görülür. Bu tartışmaların, insanların dil üzerindeki hakimiyet derecesiyle ilgili olan temel bir sorunla ilişkili olduğu göz önüne alındığında, insan faktörünü ve toplum olgusunu ön plana çıkaran dilin uzlaşım sal bir alan olma özelliğinin, Batı geleneğinde sürekli bir tartışma konusu olarak günümüze dek gelmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ancak görülebileceği gibi bu düşüncelerin kaynağı Antik Yunan'dır ve bu konudaki mevcut tartışmaları anlayabilmek ve değerlendirebilmek için öncelikle bakılması gereken düşünce evreni de burasıdır.

Elbette ki, dönemlerin dile bakış açılarını belirleyen en temel unsur, onların dünyaya bakış açılarıyla yani, bir başka ifade ile varlık, insan, toplum ve doğa tasarımlarıyla bir paralellik içerisinde. Dünyaya bakışımızın dilimizi ve dolayısıyla da düşüncelerimizi şekillendiriyor olduğu savı Antik Yunan'da dillendirilmemiş olsa da gördüğümüz, onların dil olgusuna yaklaşımlarının bu savın tam anlamıyla bir doğrulanması olarak kendisini ortaya koyduğudur. Bu söz konusu savı tersten okumak da mümkündür. Nitekim bu savın başlangıç noktasını belirlemek neredeyse imkânsız gibidir; eş deyişle dünyaya bakışımızın mı dilimizi ve düşüncelerimizi etkiliyor, yoksa dilimizin ve düşüncelerimizin mi dünyaya bakışımızı belirliyor olduğu tartışması bizi dil, düşünce ve olgu sarmalının içine çekecektir. Bu tartışma konusunu bir kenara bırakarak açık bir olgu olması dolayısıyla şuna dikkat çekebiliriz ki, değişen koşullar, mevcut yeni ihtiyaçlar her dönemde dünyaya bakışımızı, yani diyebiliriz ki insana, topluma, varlığa, doğaya dair tasarımlarımızı yakinen etkilemiş ve değişime uğratmıştır. Tasarımlarımızı yapılandırmak, düşüncelerimizi dışsallaştırmak için dil'e duyduğumuz ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda, onun da değişen koşullar ve mevcut yeni ihtiyaçlar kapsamında buna paralel olarak değişim geçirmesi kaçınılmazdır.

Kaynakça

1. Alston W. The Philosophy of Language, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1964, s. 21.
2. Alston W. a.g.e., s. 22.
3. Davidson D. Philosophy of Language, Willy-Blackwell Publisher, 1991, s. 35.
4. Davidson D. age, s. 37.
5. Altuğ T. Dile Gelen Felsefe, Cogito, YKY, İstanbul, 2001, s. 11.
6. Alston W. age, s. 31.
7. Davidson D. age, s. 39.
8. Davidson'ın da kökensel anlaşma olarak ifade ettiği şeydir bu, bkz., a.g.e., s. 38.
9. Vivien L. The History of Linguistic in Europe from Plato to 1600, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 19.
10. Vivien L. a.g.e., s. 24.
11. Ivic M. Trends in Linguistics, trans.: Muriel Heppell, Lahey: Mouton, 1965, s. 16-17.
12. Demir GY. Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 21.
13. Plato, Cratylus, The Collected Dialogues of Plato, ed. Edith Hamilton and Huntington Cairns, trans. Benjamin Jowett, Princeton University Press, New York 1969, s. 421-474.
14. Platon, Sofist, Diyaloglar II, Remzi Kitabevi, 4. Basım, 1999, s. 337.
15. Platon, Kratylos, Diyaloglar I, Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1998, s. 199.
16. Platon, Kratylos, s. 258.
17. Plato, Sophist, The Collected Dialogues of Plato, ed. Edith Hamilton and Huntington Cairns, trans. Benjamin Jowett, Princeton University Press, New York 1969, s. 1010.
18. Platon, Kratylos, s. 251.
19. Aristoteles, Yorum Üzerine, Çev: Saffet Babür, 2. Baskı, İmge Kitabevi, s. 7.
20. Vivien L. The History of Linguistic in Europe from Plato to 1600, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 43.
21. Vivien L. a.g.e., s. 87.
22. Harris R. ve Taylor TJ. a.g.e., s. 30-31.
23. Aristoteles, Poetika, Çev: İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, 2012, s. 63-64.
24. Cevizci A. Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 857.
25. Cevizci A. a.g.e., s. 858.

Pazarlamama (Demarketing)

Resul Öztürk¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

İşletmeler pazarlama yönetimi uygulamaları ile ürün ve hizmetlerine yönelik talep oluşturmaya çalışırlar. Kimi zaman arz fazlası yaşanırken kimi zaman da talepte fazlalık olmaktadır. Bunun gibi talep düzensizliği olduğu durumlarda işletmeler ve pazarlama yönetimi talebi belirli seviyelerde ve sürdürülebilir bir seviyede tutmak için pazarlama faaliyetlerinde bulunurlar.

Bu bölümde belirli ürün ve hizmetlere yönelik aşırı talep olması ve talep kısıtlama stratejisinin uygulanması gereken durumlarda ortaya çıkan pazarlamama stratejisi üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda pazarlama yönetiminin üzerinde durması gereken talep türleri ve talep yönetimine değinilecek, daha sonra pazarlamama kavramı açıklanarak pazarlamama stratejileri, pazarlamamayı gerekli kılan hususlar ile bu doğrultuda pazarlama karmasında meydana gelen değişiklikler ve pazarlamama türleri konularına değinilecektir.

Pazarlama Yönetimi ve Önemi

Birçok işletme faaliyetlerini farklı kültürlerdeki tüketicilere yönelik olarak gerçekleştirmektedir. Sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak isteyen işletmelerin başarısı sadece kar elde etmekle değil aynı zamanda faaliyet gösterdikleri pazardaki tüketicileri memnun edilmeleri ve pazara uygun stratejiler geliştirmeleri ile sağlanmaktadır (1). Müşterilerin doğası gereği heterojen özellikler göstermesi nedeniyle müşterilerin olumlu deneyimleriyle memnuniyet düzeylerini korumak ve arttırmak için işletmeler pazarlama faaliyetlerini planlayıp uygulamak üzere pazar yönlülük ve pazar oryantasyonu gibi bir dizi strateji geliştirmektedir (2).

Hedef pazarları seçme ve bu pazarlardaki müşterilerle karlı olabilecek ilişkiler kurma sanatı ve bilimi olarak ifade edilen pazarlama yönetimi sayesinde üstün müşteri değeri yaratılıp müşterilere iletilerek bu müşterileri elde tutmayı ve bu ilişkileri geliştirmeyi içeren talebin yönetimi gerçekleştirilir. İşletmelerin ürün ve hizmetlerine yönelik her zaman arzu edilen seviyelerde müşteri talebi olmayacağı düşünüldüğünde hiç talep olmaması, yeterli talep, düzensiz talep veya çok fazla talep olması gibi pazarlama yönetiminin başa çıkmak durumunda olduğu talep düzeyleri bulunmaktadır. Bu nedenle pazarlama yönetimi sadece talebi bulmak ve arttırmakla ilgilenmez, aynı zamanda onu değiştirmek ve azaltmakla da ilgilenir (3). Bu bakımdan pazarlama fonksiyonu, muhasebe, üretim gibi fonksiyonlardan farklılık göstermekle birlikte aşırı talep ve arz fazlası gibi pazarlama sorunu ortaya çıktığında toplam talep ve seviyesi azaltılmaya çalışılır. Bu nedenle pazarlama ve talep durumları arasındaki ilişki çok önemlidir. Pazarlamanın ana hedefleri arasında talebin düzeyi, zamanlaması ve özellikleri işletmenin hedeflerine

ulaşması açısından önem taşımaktadır. Pazarlama literatüründe sekiz tür talep bulunmaktadır (4). Literatürde yer alan talep türleri aşağıda açıklanmaktadır (5):

- *Negatif talep*, tüketicilerin örneğin hijyen açısından temiz olan ürün ve hizmetin sunulmasını tercih etmesi nedeniyle diğer ürün ve hizmetlere yönelik olumsuz yönde oluşan taleptir.
- *Sıfır talep*, pazarda var olan fakat tüketicilerin istek ve gereksiniminin oluşmadığı ve de ilgisiz kalınan ürün ve hizmetlere yönelik talep türüdür.
- *Gizli talep*, tüketicilerin özlem duyduğu ve yerine getirmeyi çok istediği fakat denize kıyısı olmayan bir şehirde yaşamak sonucu denize girememek gibi ürün ve hizmetlere yönelik taleptir.
- *Azalan talep*, ürün ve hizmetlere yönelik olarak aşırı rekabetin yaşanması, gelir seviyesinin azalması, ürünün ürün hayat seyirindeki bulunduğu yeri sebebiyle ortaya çıkmaktadır.
- *Düzensiz talep*, saatlik, günlük veya mevsimlik gibi belirli zaman aralıklarındaki işletmenin özellik ve kapasitesine bağlı olarak değiştiği ve düzensiz olan talep çeşididir.
- *Tam talep*, kalite ve müşteri memnuniyetinden taviz verilmeden bir ürün veya hizmetin işletme tarafından karşılanma kapasitesinin tam olarak gerçekleştiği talep türüdür.
- *Aşırı talep*, bir ürün veya hizmetin talep seviyesinin arz seviyesinin aşması sonucunda gerçekleşmektedir.
- *Zararlı talep*, bir ürün veya hizmetin tüketiminin istenmemesi, zararlı veya aşırı olarak değerlendirildiği taleptir.
- Talep türlerinin her birinin kendi içinde özellikler barındırması ve farklı pazarlama stratejileri içermesi kaçınılmazdır. Bu doğrultuda talep türlerine yönelik izlenmesi gereken pazarlama görevleri ve türleri Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1. Temel pazarlama görevleri

Talep Durumu	Pazarlama Görevi	Pazarlama Türü
Negatif	Talep oluşturmak	Dönüşüm Pazarlaması
Sıfır	Talep yaratmak	Teşvik Edici Pazarlama
Gizli	Talep geliştirmek	Gelişimsel Pazarlama
Azalan	Talebi canlandırmak	Yeniden Pazarlama
Düzensiz	Talebi eşzamanlılaştırmak	Eş Zamanlı Pazarlama
Tam	Talebi korumak	Muhafaza Edici Pazarlama
Aşırı	Talebi azaltmak	Pazarlamama
Zararlı	Talebi ortadan kaldırmak	Karşı Pazarlama

Kaynak: Kotler 1973 (6)'den uyarlanmıştır.

Pazarlama yönetiminin görevi sadece ürün ve hizmetlere yönelik talep oluşturmak değil, aynı zamanda işletmenin hedefleri doğrultusunda ürün ve hizmetlerin talep seviyesini, talebin zamanlamasını ve özelliklerini belirlemektir. Tablo 1.'de yer alan talep türleri doğrultusunda negatif, sıfır, gizli ve azalan talep eksik talebi; düzensiz ve tam talep yeterli talebi; aşırı ve zararlı talep ise fazla olması istenmeyen talebi oluşturmaktadır. İkinci sütunda yer alan talep oluşturmak ve talebi ortadan kaldırmak gibi her talep durumunun özel pazarlama görevlerine; üçüncü sütunda bu görevi kapsayan pazarlama türlerinin isimlerine yer verilmiştir. Pazarlama görevlerinin her biri analiz, planlama, uygulama, organizasyon ve kontrolden oluşan yönetimsel yaklaşımları gerektirdiği gibi pazarlama stratejisi geliştirmenin iki temel adımı olan hedef pazar tanımlama ve pazarlama karması oluşturma stratejilerini de içermektedir. Ürün hayat eğrisindeki durumuna göre de örneğin büyüme aşamasında olan bir ürün veya hizmetin aşırı talebinin olabileceği gibi farklı talepler ve pazarlama görevleri de ortaya çıkabilmektedir (6).

Pazarlamanın görevi talebi etkilemekten çok daha fazlasını içermektedir. Müşterilerin memnuniyetinin sağlanması için müşteri hizmetlerine, şikayetlerin ele alınıp yönetilmesine, müşterilerle iletişim kurulmasına ve satış sonrası hizmetlerin yerine getirilmesine kadar birçok önemli faaliyeti kapsamaktadır. Böylelikle işletmelerin olumlu bir imajının oluşturulması, müşterilerin gelecek satın alma davranışlarında işletmenin ürün ve hizmetlerine yönelik olumlu geri dönüş sağlayabilmesi için müşterilerle iyi ilişkiler geliştirmek üzere hizmet, uluslararası, doğrudan, veritabanlı, içsel, dijital, kar amacı gütmeyen pazarlama ve pazarlamama (demarketing) gibi faaliyetler önemli hale gelmektedir. Bu bakımdan belirli bir ürün ve hizmet için mevcut talebi veya belirli bir müşteri grubunun ta-

lebini azaltmak için uygulanan pazarlamama stratejisi de kaliteyi bozmamak için üretim kapasitesinin artmasını önlemek, kıt kaynaklardan yararlanmak ve çevre kirliliğini önlemek açısından önem taşımaktadır (7).

Pazarlamama stratejisi ürünlerin sürdürülemez bir şekilde tüketildiği veya üretildiği zamanlarda tüketimlerini azaltmak için çabaları içermektedir. Turizm ve enerji piyasalarında olduğu gibi fiyatlandırma ve ürünlere erişim aşamasında yaşanan değişiklikler ve de çevreyi korumak nedeniyle tüketim düzeylerini azaltma çalışmaları yapılmaktadır (8). Bununla birlikte uyuşturucu kullanımının önüne geçilmesi gibi toplumdaki hedef gruplardaki davranış değişikliğine yol açılmak istendiğinde de pazarlamama stratejisi ile talep yönetimi sağlanmaya çalışılmaktadır (9).

Pazarlamama Kavramı

Özellikle son yıllarda herhangi bir ürün veya hizmetin talep düzeyinin kontrol edilmesiyle ilgili iş fonksiyonu olarak pazarlamama kavramı karşımıza çıkmaktadır (10). Pazarlama yönetimi en basit haliyle talep yönetimi olarak ifade edilirken pazarlamama (demarketing) kavramı talebin geçici veya kalıcı olarak azaltmak için talebi ortadan kaldırmadan sadece talebi azaltmak için yürütülen pazarlama türü olarak ifade edilmektedir (3). Ekonomik açıdan önemli olan ve doğada sınırlı miktarda bulunan özellikle enerji kaynaklarının, sigara, alkol gibi halk sağlığına ve topluma zarar veren ürünlerin talebini veya tüketimini kalıcı veya geçici olarak sınırlandırmak için kullanılan önemli bir pazarlama aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (11). Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarındaki farklılıklara göre pazar bölümlendirmesi ve ürün farklılaştırma stratejileri işletmeler tarafından izlenen bir strateji olsa da pazarlamama ile genel olarak müşterilerin ve hedef pazardaki belirli grupların tüketim davranışları ve belirli ürünlere olan talepleri geçici veya kalıcı olarak caydırılmaya çalışılır. Burada önemli olan pazarlamama stratejisinin başarısını veya başarısızlığını etkileyecek politik, ekonomik ve sosyal faktörlerin de dikkate alınarak pazarlama politikalarının belirlenmesi gerekliliğidir (12).

Kotler ve Levy'nin 1971 yılındaki çalışmalarında ortaya koydukları bu yeni kavramın altında yatan mantığın pazarlama faaliyetlerinin 1970'li yıllara kadar sınırsız ve sürekli bir biçimde ürün arzı ile genişleyen bir pazarla ilgilenmesiydi. Pazarlamama kavramını pazarlama yönetim süreçlerine entegre edilmesi kıt kaynakların yönetimi açısından mantıklı bir adım olarak görülmüştür (13). Bu noktada pazarlamama kavramı, geleneksel anlamda ürün veya hizmet için talep yaratmak olarak oluşturulan işletme ve pazarlama stratejilerine ters gibi görünse de belirli ürün ve hizmetlerin tüketiminin azaltılmaya çalışılması, çevreye verilen

zararın hafifletilmesi için yürütülen faaliyetlerin doğru bir yol olduğunu göstermektedir (14).

Pazarlamama kavramı genel olarak müşterileri veya özellikle belirli bir müşteri grubunun geçici veya kalıcı olarak taleplerini caydırmak için yürütülen pazarlama türü olarak tanımlanmaktadır. Pazarlama araçlarının tümünün kullanılması gerekliliği daralan talep ile başa çıkma veya pazardaki talebin bilinçli olarak azaltılması ve caydırılması durumlarında da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle pazarlama anlayışı artan talep ile birlikte talebi azaltma sorunuyla da ilgilenmelidir (15). 1970'li yılların başında tüketimin sürekli büyümesi, malzeme kıtlığı ve enflasyonist baskılar olması pazarlama faaliyetlerinin müşteri memnuniyeti ve uzun vadeli karlılık hedeflerine ulaşma noktasında başarısını sınamıştır. Pazarlamama stratejisi, pazarlama faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve talebi azaltma ve düzenleme noktasında işletmelere yardımcı olması için pazarlama araştırmaları ve tüketicilerin satın alma davranışlarının analiz edilmesi ve de pazardaki değişikliklerin erken uyarı sistemleri ile takip edilmesi gerekmektedir (16).

Amerikan Pazarlama Birliği pazarlamama kavramına talep (tüketim) kavramını ekleyerek pazarlama stratejisini tanımlarken ekonomik tanımı, topluma zararlı olduğu inanılan ürün ve hizmetlerin talebini azaltma süreci olarak sosyal pazarlama tanımını dahil etmektedir. Pazarlamama perspektifinin örnekleri olarak sekiz bakış açısı bulunmaktadır (17):

- Geleneksel yetersiz arz / aşırı arz,
- Ekonomik (dış) çevre,
- Paydaş (müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, yatırımcılar, hükümet ve devlet kurumları vb.),
- Müşteri ilişkileri yönetimi,
- Psikolojik direnç, işbirliğine yanaşmama,
- Organizasyonel ve çalışanlarla ilgili sorunlar,
- Demografik,
- Çevresel / Yeşil.

Pazarlama yönetiminin tüketimi sınırlandırmak için bazı adımlar atması gerekmektedir. Talebin sınırlandırılması ürünlerin temininde yaşanacak sorunların daha da büyümemesi için talebi dengeleme ve azaltma girişimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adımlar tek başına uygulanan değil, daha çok pazarlama karmaşı ile birlikte uygulanması gereken adımlardır. Aksi halde talebi sınırlandırıcı bu adımlar talebi fazlasıyla engelleyebilir ve de işletmenin müşteri sıkıntısı ile karşılaşmasına neden olabilir. Tüketimi sınırlandırmayı sağlamak için pazarlama yönetiminin uygulaması gereken adımlar (15):

- Ürün ve hizmetlere yönelik gerçekleştirilen reklamlarda mesajların içeriği değiştirilerek reklam harcamaları kısılmaya çalışılır.
- Satış geliştirme harcamaları azaltılarak vitrin, katalog, fuar ve sergilere yapılacak yatırım miktarları azaltılır.
- Satış personelinin kişisel satış faaliyetleri kısılarak satış sonrası hizmetlere yönlendirilir.
- İşletme lehine ürün fiyatları ve satış koşulları arttırılarak navlun ve ticari indirimler kaldırılır.
- Talebi sınırlandırmak için alıcının ürün veya hizmeti satın alması için gereken zaman ve masraflar (fiziksel çaba ve psikolojik maliyetler) arttırılmaya çalışılır.
- Tüketim tercihinin azaltılmasını sağlamak için ürünü piyasaya daha geç sürerek ürünün kalitesi ve içeriğinde azaltma yoluna gidilir.
- Dağıtım kanalları ve sayılarında azaltma yoluyla bir fırsat olarak müşteri ve satıcılara ulaşması engellenir.

Pazarlamama kavramı, negatif pazarlama olarak da adlandırılmaktadır (18). Ayrıca pazarlamama kavramı rakip işletme ve ürünlerinin imajını zedeleyecek negatif pazarlama (olumsuz reklamcılık), kıt bir kamu sektörü kaynağına yönelik talep kısıtlaması ve tüketimi hususunda korunması önem taşıyan ürün ve hizmetler için caydırıcı talep anlamına gelen dolaylı koruma kavramları ile de ilişkilidir (19).

Belirli bir ürün veya hizmete olan talebi azaltma girişimi olarak tanımlanan pazarlamama stratejisi çeşitli nedenlerle uygulanmaktadır. Bunlar (11, 20):

- İşletme veya kuruluşun büyük miktarlarda oluşabilecek ürün veya hizmeti sağlama veya hazırlama yeteneğinden yoksun olması,
- İşletme veya kuruluş bazı nedenlerden dolayı belirli bir ürün veya hizmet sağlamak istemeyebilir (dağıtım maliyetlerinin artması, marjinal karın azalması, pazarlama faaliyetlerinin maliyetlerinin artması),
- Ülke ekonomisine yük oluşturduğu düşünülen bazı yüksek fiyatlı, toplumun ve kişilerin sağlığına zararlı olduğu bilinen, piyasada nadir olarak bulunan, nesli tükenme tehlikesi bulunan ve bazı ev ürünlerinin ve besinlerin doğru olmayan bir biçimde tüketilmesi,
- Bazı ürün ve hizmetlerin arz miktarı azaltılarak ürünün nadir bulunurluğunun sağlanması sebebiyle müşterilerin zihninde yüksek kalite algısı oluşturulması,
- Ürünün dağıtımını azaltılarak nadir bulunması sağlandığı, fiyatların artması ile müşterilerde ürün kalite algısı arttırılmaya çalışıldığı durumlarda pazarlamama stratejisi uygulanmaktadır.

Talep kısıtlaması ve pazarlamamanın amacı sınırlı kaynakların tüketimini sınırlamak veya çok belirgin tüketicileri zararlı davranışlardan caydırmaktır (21). Pazarlamama kavramı ile ilgili araştırmalar tüketim karşıtlığı ve sosyal pazarlama literatürüne çeşitli şekillerde katkılar sağlamaktadır (22). Belirli grupların davranışlarını incelemek ve heterojen ihtiyaçların nasıl karşılanacağını anlamak geliştirilecek politikaların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır (23). Pazarlama geleneksel olarak talebin genişlemesi ile ilgili olmakla birlikte tüketimi ve talebi koruma ve azaltmayı gerektirecek zamanlar ve kaynakları da kapsamaktadır (24). Küresel hale gelen toplum, aşırı nüfus, her geçen gün daha da artan enerji talepleri, doğadaki çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği gibi sorunlar ve nedenler sürdürülebilirlik konusunda politik ve kültürel olarak tüm dünya için sınırötesi bir öncelik haline gelmektedir (25). Bu açıdan talebi kısıtlamayı ve sınırlandırmayı gereken durumlar (26):

- Su ve enerji kesintileri gibi mevcut bir eksikliğin yönetilmesi,
- Avlanma yasakları ile olası eksikliklerden kaçınılması,
- Sağlığa zararlı ürünler azaltılarak bireylere verilen zararın en aza indirilmesi,
- Ekolojik koruma alanları ve milli parklar oluşturularak doğaya veya benzersiz kaynaklara verilen zararın en aza indirilmeye çalışılması.

Pazarlama kavramı ile akla ilk olarak satış hacmini arttırmaya yönelik stratejiler gelmektedir. Pazarlamama ise pazarlamanın tersi bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazarlamama da pazarlama tekniklerini kullanmaktadır (27). Pazarlamama stratejisinde de pazarlama karması unsurları çeşitli kontrol edilebilir unsurlara dayandırılarak doğru ürün, doğru fiyat, doğru pazar, doğru yer ve doğru hedef kitlesine tanıtılması ile oluşturulmaktadır (21). Bu nedenle işletme yönetimi ve stratejisi açısından pazarlama karmasının pazarlamama ve talep kısıtlama veya azaltma açısından incelenmesi önem taşımaktadır (28). Pazarlamama stratejileri ve pazarlama karması unsurları Tablo 2.'de yer almaktadır (16):

Tablo 2. Pazarlamama stratejisinde pazarlama karması

Pazarlama Karması Unsurları	Pazarlamama Stratejisi / Talep Azaltma
Ürün	Uzman segmentler
	Ürünleri eleme
	İkame ürünler
	Daha az eskime
	Yaratıcı ürünler
Fiyat	Kar artışı
	Artan fiyatlar
	Hedef fiyatlandırma
	Sıkı kredi imkanı
	Uzmanlık hizmetleri
Dağıtım	Müşteri odaklı hizmet
	Hedef dağıtım
	Bölümmüş satışyerleri
	Dengeli güç
Tutundurma	Muhafaza konuları
	Pazarlama odaklı satıcılar
	Görev düzeyinde bütçeler
	Yasal konu kontrolleri

Kaynak: Cullwick 1975 (16)'den uyarlanmıştır.

Pazarlamama stratejisi ürün ve hizmetler için uygun olmayan konumlandırma stratejileri seçilmesi, kullanışlı olarak kabul edilen ürünlerin özelliklerinin ihmal edilmesi, sınırlı hizmetlerin sunulması, stokta yeteri kadar ürün bulunmaması, reklam harcamalarının ve sürelerinin azaltılması, modası geçen ve sezon dışı ürünleri piyasaya sürülmesi şeklinde gerçekleştirilebilmektedir (29). Bu nedenle pazarlamama stratejisi pazarın boyutlarının genişletilmesi yöntemi ile uygulandığında ekonomik verimliliği arttıran bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (30). Bu stratejinin talep azaltma ve kısıtlama şeklinde uygulanması sırasında özellikle dikkat edilmesi gereken üç husus bulunmaktadır. İlk olarak aşırı kullanılması halinde kıtlığa yol açabilecek sınırlı olarak bulunabilirliğe sahip ürünler, ikinci olarak insan sağlığı için riskli olan negatif talebin ortaya çıkması arzu edilen ürünler ve üçüncü olarak kapasite sınırlamaları nedeniyle talebin yeterince

karşılanamaması durumunda sorun yaşanılacak hizmet sektörü uygulamaları. İlk iki türün insanlar tarafından üretilebilen veya tüketilmesi sonucunda doğada yok olma tehlikesi ortaya çıkararak doğal kaynaklardır (31).

Pazarlamama Türleri

Pazarlamama stratejisinin işletmenin amaçlarına göre genel, seçici ve görüşte pazarlamama olarak temelde üç farklı türü bulunmaktadır (32). Kotler ve Levy bu türlerin haricinde istemsiz pazarlamama türünün de bulunduğunu belirtmiştir (15). Bradley ve Blythe ise eşzamanlı pazarlama ve karşı pazarlamamanın da pazarlamama türleri arasında yer aldığı görüşünü savunarak pazarlamamanın altı türünün bulunduğunu belirtmiştir (33):

1. Eş Zamanlı Pazarlama (Synchromarketing): Ürün veya hizmetlerin üretiminin pazarın genel talep durumu ile senkronize edilmesidir. Burada asıl amaç optimum seviyede gerçekleşmesi için çaba gösterilen mevcut satışları tedarikçilerin tercihi doğrultusunda istenilen yer ve zamanda dağıtmaktır. Böylelikle sahip olduğu kaynakları verimsiz kullanan ve yüksek sezonluk satış gerçekleştiren işletme ve kuruluşlar talebin düşük olduğu sezonlarda da satışları arttırmak isteyebilirler. Farklı fiyat seçenekleri ve talebin en yüksek olduğu zamanlarda reklam yapılmaksızın eş zamanlı pazarlamayı başarılı bir şekilde gerçekleştirebilirler.

2. Karşı Pazarlama (Counter-marketing): Satın alma talebinin oluşmasına karşılık kasıtlı bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle insan sağlığını tehlikeye sokan tütün ve alkol tüketimini azaltmaya yönelik toplum sağlığı kampanyalarının bir parçası olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle genellikle kamu sektörü tarafından yürütülen faaliyetlerdir. Burada asıl amaç belirli ürün veya hizmetlerin tüketimini tamamen durdurmaaktır.

3. Genel Pazarlamama (General demarketing): İşletmenin ürün veya hizmetlerine yönelik genel talebi azaltma girişimi olarak bu pazarlamama türünün uygulamaya konulabilmesi için talebin çok yüksek olması gerekmektedir. Günümüz açısından sağlık hizmetlerine yönelik talep düşürülmeye çalışılarak özellikle pandemi nedeniyle hastanelerin acil servislerindeki hasta sayıları azaltılmaya çalışılmaktadır.

4. Seçici Pazarlamama (Selective demarketing): Belirli müşteri sınıflarından gelebilecek talep düzeyini düşürmek için yapılan caydırıcı pazarlama türüdür. Bir otelin konuklarına rahatsızlık verebilecek müşterilerin seçilmesi veya sigorta şirketleri açısından yüksek risk grubundaki kişilerin taleplerinin önüne geçilmesi için çalışmalar yürütülmesidir. Bu nedenle fiyat farklılaştırma teknikleri kullanılabilir fakat bu da her zaman yeterli bir yöntem olmamaktadır.

5. Görünüşte Pazarlamama (Ostensible demarketing): Bu pazarlamama girişimi ile işletme ürün ve hizmetlerine yönelik talebin düşmesini sağlamaya çalışırken asıl amacı talebi fiilen arttırmaktır. Sınırlı bir ürün arzının olduğu durumlarda işletme müşterilere yönelik ürünlerinin daha cazip hale gelmesini sağlamak için bu yöntemi kullanabilir. Bu gibi durumların haricinde de satışları arttırıcı tanıtım olarak gerçekleştirilebilecek bir girişim türüdür.

6. İstemsiz Pazarlamama (Unintentional demarketing): Satışları arttırmak için yürütülen pazarlama girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. İstemsiz olarak adlandırılmasının sebebi pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilmiş olsa dahi kazanç yerine satış kaybıyla karşılaşılan pazarlama girişimidir.

Seçici pazarlamama ile müşterilerin elde tutmak ve talebinin önüne geçilmek istenen bölümler arasında fayda maliyet analizi yapılarak pazarlama yönetimine stratejiler geliştirilmelidir. Görünüşte pazarlamama müşterilerin zihninde yüksek kalite ve ürünlere ulaşmanın zorluğu ve nadiren bulunduğuna yönelik imaj oluşturularak gerçekleştirilebilmektedir (34). Genel pazarlamama ile de talebin aşırı azaltılmasına sebebiyet verme ve müşterilerle oluşturulması arzu edilen uzun süreli ilişkilere zarar verme tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle pazarlamama stratejisinde ürün veya hizmetlerin taleplerine yönelik kurulması zor bir denge bulunmaktadır (35). Pazarlamama türlerinin ayrıca müşteriler arasında ayrıma gidilmesi işletmeler ve müşteriler arasında bazı ahlaki ve etik sorunların ortaya çıkmasına sebep vermektedir. Dolayısıyla toplumun refahı ve çevre gibi konularda uygulanması gereken bir pazarlama girişimidir (36).

Sonuç olarak, yirmibirinci yüzyılın başlarında özellikle çevre ve toplum sağlığı gibi konuların öneminin artması ile birlikte işletme ve kuruluşların doğadaki kıt kaynakların kullanımı noktasında daha dikkatli davranması gerektiğinden pazarlamama anlayışının önemi giderek artmakta ve de daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmaktadır (33).

Kaynakça

1. Kam-hon L, Shum C. Cultural aspects of marketing. In: Baker MJ, Saren M, Eds. Marketing theory: a student text. 1st ed. London: Sage Publications; 2010. p. 165-82.
2. Medway D, Wamaby G, Dhami S. Demarketing places: rationales and strategies. Journal of Marketing Management. 2010; 27 (1-2); 124-42.
3. Kotler P, Wong V, Saunders J, Armstrong G. Principles of marketing. 4th ed.

- Essex: Pearson Education Limited; 2005.
4. Groff C. Demarketing in park and recreation management. *Managing Leisure*. 1998; 3 (3); 128-35.
 5. Türkmendağ Z, Yılmaz Y, Altıntaş V. Pazarlamama. In: Kılıç B, Öter Z, Eds. *Turizm pazarlamasında güncel yaklaşımlar*. 1. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık; 2015. p. 107-36.
 6. Kotler P. The major tasks of marketing management. *Journal of Marketing*. 1973; 37 (4); 42-9.
 7. Verhagen B. *Marketing fundamentals*. 3rd ed. Groningen: Noordhoff Uitgevers; 2018. p. 44-56.
 8. Peattie K, Charter M. Green marketing. In: Baker MJ, Eds. *The marketing book*. 5th ed. Oxford: Butterworth-Heinemann; 2003. p. 726-56.
 9. MacFadyen L, Stead M, Hastings G. Social marketing. In: Baker MJ, Eds. *The marketing book*. 5th ed. Oxford: Butterworth-Heinemann; 2003. p. 694-725.
 10. Abdeljalil SG, Ezzat M. Demarketing tourist products in egypt: a new management and marketing approach. *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research*. 2016; 1 (1); 145-65.
 11. (Alsamydai MJ. The impact of ostensible demarketing strategy on improving product reputation in customer's minds. *International Review of Management and Business Research*. 2015; 4 (4); 973-88.
 12. Clements MA. Selecting tourist traffic by demarketing. *Tourism Management*. 1989; 10 (2); 89-94.
 13. Beeton S, Benfield R. Demand control: the case for demarketing as a visitor and environmental management tool. *Journal of Sustainable Tourism*. 2002; 10 (6); 497-513.
 14. Armstrong Soule CA, Reich BJ. Less is more: is a green demarketing strategy sustainable? *Journal of Marketing Management*. 2015; 31 (13-14); 1403-27.
 15. (Kotler P, Levy SJ. Demarketing, yes, demarketing. *Harvard Business Review*. 1971;79:74-80.
 16. Cullwick D. Positioning Demarketing Strategy. *Journal of Marketing*. 1975; 39 (2); 51-7.
 17. Kirchner TA. Unintentional demarketing. In: Bradley N, Blythe J, Eds. *Demarketing*. New York: Routledge; 2014. p. 181-197.
 18. Kaya İ. *Pazarlama bi'tanedir: bir pazarlamalar ansiklopedisi*. 4. Baskı. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı; 2015.
 19. Wright C, Egan J. De-marketing the car. *Transport Policy*. 2000; 7; 287-94.
 20. (20) Seeletse SM. Demarketing strategy to develop perceived product reputation: applications in three distinct environments. *Problems and Perspectives in*

- Management. 2016; 14 (4-1); 230-5.
21. Farquhar JD, Robson J. Selective demarketing: when customers destroy value. *Marketing Theory*. 2017; 17 (2); 165-82.
 22. Shiu E, Hassan LM, Walsh G. Demarketing tobacco through governmental policies – the 4ps revisited. *Journal of Business Research*. 2009; 62; 269–78.
 23. Grinstein A, Nisan U. Demarketing, minorities, and national attachment. *Journal of Marketing*. 2009; 73 (2); 105-22.
 24. Kotler P. Reinventing marketing to manage the environmental imperative. *Journal of Marketing*. 2011; 75 (4); 132-5.
 25. Sodhi K. Has marketing come full circle? Demarketing for sustainability. *Business Strategy Series*. 2011; 12 (4); 177-185.
 26. Lefebvre RC, Kotler P. Design thinking, demarketing and behavioral economics: Fostering interdisciplinary growth in social marketing. In: Hastings G, Angus K, Bryant C, Eds. *Social Marketing*. London: Sage Publications; 2011. p. 80-94.
 27. Memiş S. Pazarlamama kavramı ve uygulamadaki bazı örnekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2017; 10 (50); 770-5.
 28. Armstrong EK, Kern CL. Demarketing manages visitor demand in the Blue Mountains National Park. *Journal of Ecotourism*. 2011; 10 (1); 21-37.
 29. Miklós-Thal J, Zhang J. (De)marketing to manage consumer quality inferences. *Journal of Marketing Research*, 2013; 50 (1); 55-69.
 30. Gerstner E, Hess J, Chul W. Demarketing as a differentiation strategy. *Marketing Letters*. 1993; 4 (1); 49-57.
 31. Cintrón VQ, Von Hack J, Rivera MMP, Velázquez AY, Pellot JD. The Evolution of Demarketing Literature. *Fórum Empresarial*. 2017; 22 (1); 77-108.
 32. Armstrong Soule CA, Reich BJ. Less is more: is a green demarketing strategy sustainable? *Journal of Marketing Management*. 2015; 31 (13-14); 1403-27.
 33. Bradley N, Blythe J. Demarketing: an overview of the antecedents and current status of the discipline. In: Bradley N, Blythe J, Eds. *Demarketing*. New York: Routledge; 2014. p. 1-7.
 34. Altınay A, Sert S. Pazarlasak da mı satsak pazarlamasak da mı satsak? pazarlamada yeni bir boyut: de-marketing (pazarlamama) kavramı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 2012; 4 (1); 67-73.
 35. Lawther S, Hastings GB, Lowry R. De-marketing: putting Kotler and Levy's ideas into practice. *Journal of Marketing Management*. 1997; 13 (4); 315-25.
 36. Rocha ARC, Casotti LM. Selective and veiled demarketing from the perspective of black female consumers. *Revista Organizações & Sociedade*. 2018; 25 (87); 610-31.

**Turizm Eğitimi Alan Ön Lisans Öğrencilerinin
Hizmet Kalitesi Algısının Belirlenmesi: Banaz
MYO Örneği**

Dr. Öğr. Üyesi Veli Erdinç ÖREN¹

Öğr. Gör. Dr. Tuba ŞAHİN ÖREN²

1 Uşak Üniversitesi, Banaz MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, erdinc.oren@usak.edu.tr

2 Sorumlu Yazar, Uşak Üniversitesi, Banaz MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, tuba.sahin@usak.edu.tr

Özet

Rekabetin hızla arttığı günümüz dünyasında yükseköğretim kurumları da bu durumdan etkilenmektedir. Yükseköğretim kurumları, bu durumda sürdürülebilirliğini sağlaması için öğrencilerinin hizmet kalitesi algısını belirleyerek iyileştirmeler yapmalıdır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının ön lisans düzeyinde turizm ve otel işletmeciliği eğitimi alan öğrencilerin hizmet kalitesi algısını belirlemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Çalışmanın evrenini Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği programında eğitim gören 56 öğrenci oluşturmaktadır ve gönüllülük esasına göre on öğrenciden veri sağlanabilmektedir. Elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin almış oldukları hizmet kalitesi algısının; eğitim, güven ve öğrenci odaklılık açısından memnun oldukları ancak, derslerin uygulamalarının yapılması, okulun fiziki durumu ve boş zamanlarını değerlendirme imkanları açısından memnun olmadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yükseköğretim kurumu, hizmet kalitesi algısı, ön lisans, turizm ve otel işletmeciliği

Determining Service Quality Perception of Associate Degree Students Receiving Tourism Education: Banaz Vocational School

Abstract

In today's world, where competition is increasing rapidly, higher education institutions are also affected by this situation. Higher education institutions should improve their students' perception of service quality in order to ensure their sustainability in this situation. In this context, determining the service quality perception of students who have received tourism and hotel management education at the associate level of higher education institutions is the aim of the study. For this purpose, a qualitative research method was used and the data were collected through a semi-structured interview form tool. The universe of the study consists of 56 students studying in Uşak University Banaz Vocational School Tourism and Hotel Management program and data was obtained from ten students on a voluntary basis. In the analysis of the data obtained, frequency analysis, one of the content analysis methods, was used. As a result of the study, the perception of service quality of the students; It was determined that they were satisfied in terms of education, trust and student orientation, but they were not satisfied in terms of

the implementation of the lessons, the physical condition of the school and the opportunities to evaluate their leisure time.

Keywords: Higher education institution, perception of service quality, associate degree, tourism and hotel management

GİRİŞ

Hizmet kalitesinin her şeyi kapsayan bir tanımını yapmak çok zordur. Hizmet kalitesi konusunda önemli bir çalışma yapmış olarak kabul edilen Parasuraman, Zeithaml ve Berry, hizmet kalitesini bir kurumun müşteri beklentilerini karşılama veya aşma yeteneği olarak tanımlamıştır (1). Soyut bir kavram olan hizmet kalitesini belirlemek için müşteri tarafından algılanan kalitenin belirlenmesi gerekmektedir. Sübjektif bir kavram olan algılanan kalite müşterinin ürün veya hizmetten beklentilerini karşılama düzeyidir. Diğer bir ifadeyle müşterinin ürün veya hizmet hakkında algıladığı kalitedir. Yani bir işletme belirlenen şartlara uygun kaliteli olarak tabir edebileceği bir ürün veya hizmet üretse dahi müşteri tarafından algılanan kalite daha farklı olabilmektedir (2). Kalitenin ölçülmesinde sadece müşteriler tarafından tanımlanan kriterlerin etkili olduğu belirtilmektedir. Hizmet pazarlaması alanına giren hizmetlerin kalitesinin, hizmetin heterojen yapıya sahip olması ve somut olmaması nedeniyle nesnel olarak ölçülmesi çok mümkün olmamaktadır (3).

Yazın taraması yapıldığında hizmet kalitesi konusunda farklı boyutları ele alan araştırmacıların olduğu görülmektedir. Sasser, Olsen ve Wyckoff, hizmet kalitesi kavramını açıklamak için hizmet ile ilgili yedi özelliği (Güvenlik, Tutarlık, Uyum, Bütünlük, Fiziksel Durum, Ulaşılabilirlik, Eğitim) listelemişlerdir (4). Bir başka çalışmada hizmet kalitesi fiziksel, kurumsal ve etkileşimsel kalite olarak üç boyutta incelemiştir (5). Gronroos' a göre hizmet kalitesi, hizmetin teknik kalitesi, fonksiyonel kalitesi ve işletme imajından oluşmaktadır (6). Bu araştırmacılar kalitenin belirleyicilerini incelerken hizmetin sunum süreci ile ilişkili kalite ile hizmetin gerçekleştirildikten sonra tüketici tarafından değerlendirilen kalite ile arasında ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadırlar (7).

Son yıllarda kalite kavramı uygulayıcıların ve akademisyenlerin araştırma konusu olmuş ve yükseköğretimde de artık söz edilmeye başlamıştır. Yükseköğretim, küreselleşmenin etkisiyle her geçen gün hızla büyüyen bir hizmet endüstrisi haline gelmiştir. Hizmet kalitesi öğrenci memnuniyeti odaklı ortaya çıkan bir kavramdır. Yükseköğretim kurumları, öğrencileri çekmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak ve güvenliğini sağlamak için öğrencilerin beklenti ve hizmet kalitesi algılarını anlamak durumundadırlar. Endüstri işletmelerinin yaptığı gibi yüksek-

köğretim kurumları da artık hizmetlerinin kalitesini ölçmelidir. Kapsamlı bir şekilde hizmet kalitesini ölçmek için de müşteri beklentileri ve müşteri algılamaları yoluyla ölçen pazarlama kavramlarına dayandırmaları gerekmektedir (8).

Eğitimin kalitesini değerlendirmek için genellikle öğrenci memnuniyeti kullanılmaktadır. Hizmet kalitesinin kavramsallaştırılması, memnuniyet ve değer yapılarıyla ilişkisi ve değerlendirme yöntemleri son yıllarda eğitim sektörünün ana teması olmuştur (9, 10). Eğitimde öğrenciler, hizmet elde etmek amacıyla bir eğitim kurumunun servis sağlayıcılarıyla temasa geçen müşterilerdir. Yükseköğretim kurumlarının da birincil müşterisi olan öğrencilerin beklentilerine odaklanması gerekmektedir (11). Hizmet performans düzeyinin öğrencilerin beklentilerini ne ölçüde karşıladığı hizmet kalitesini yansıtmaktadır (12).

Yükseköğretimde hizmet kalitesi üzerine yayımlanmış olan çalışmaların çoğu etkili ders verme mekanizmaları ve derslerin kalitesi ile öğretimin kalitesi üzerinde yoğunlaşmıştır (13, 14, 15, 16, 9, 17, 18, 19, 10). Derslerin ve programların hizmet kalitesini ölçme genellikle, yükseköğretim kurumlarının temsilcileri tarafından tasarlanan araştırma araçlarına yani öğrenci geri bildirim anketlerine dayanmaktadır (7).

Günümüzde üniversite sayılarının fazlalığı ve kontenjanların hızla artması yükseköğretim kurumları arasındaki rekabeti de artırmaktadır. Genel olarak, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini arttırdığı, geri dönüş ve tavsiyeleri de teşvik ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle yükseköğretim kurumları da rekabet avantajı sağlamada hizmet iyileştirmelerinin önemini kabul etmelidir. Hizmetin doğrudan kullanıcıları olan öğrenciler tarafından ifade edilen memnuniyetsizlik bir etkiye sahip olmaktadır. Öğrenci memnuniyetsizliği, eğer yeterli bir ölçekte ise, mevcut öğrencilerin kalması muhtemel olsa bile, düşük kalite itibarı arttıkça sonraki yıllarda tercih eden öğrenci sayısının azalmasına neden olacaktır. Çünkü algılanan düşük hizmet kalitesinin eninde sonunda kurumun popülaritesini ve dolayısıyla tercih eden öğrenci sayısını azalttığı, ancak bu etkinin dolaylı ve nispeten yavaş olduğu tespit edilmiştir (7).

Emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe hızla artan işletmeleri de düşündüğümüzde eğitilmiş çalışana olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Bu da turizm sektörü için eğitimi önemli kılmaktadır. İç müşterinin memnuniyetiyle müşteri memnuniyetinin yakalanabileceğini günümüz şartlarında turizm işletmeleri anlamış bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili alan yazına bakıldığında birçok çalışmada, iç müşteri ve dış müşterinin ikisinin birden memnun edilmesinin turizm işletmelerinin sürdürülebilir bir başarı sağlaması açısından önem arz ettiği belirtilmektedir (20). Yani hizmet kalitesini artırmak isteyen işletmelerin eğitilmiş elemana bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Eğitilmiş elemanların istihdam edilmesiyle hizmet kalitesinin artırılması ve turizmin sürdürülebilirliği sağlanabilir. Ancak turizm sek-

töründe yaşanan yeniliklere ve gelişmelere eğitim sektörünün de ayak uydurması gerekmektedir. Eğitim kurumlarının günümüz koşullarına göre kendini şekillendirebilmeleri ve vermiş oldukları eğitim hizmeti kalitesini artırmaları gerekmektedir. Bu amaçla da yükseköğretim kurulları verilen turizm eğitimi iyileştirmek amacıyla doğrudan kullanıcısı olan öğrencilerin memnuniyetini ölçmek durumundadır. Buradan hareketle turizm sektörüne eğitimi veren ara eleman sağlayan meslek yüksekokullarının turizm ve otel işletmeciliği programlarında eğitim gören öğrencilerin almış oldukları hizmet kalitesi algılarının belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Meslek yüksekokullarında turizm ve otel işletmeciliği eğitimi veren programların hizmetlerinin, eğitim hizmetlerinin pazarlanması bağlamında öğrencilerin hizmet kalitesi algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, eğitim hizmetlerinde kalite algısına ilişkin gizil bilgilere ulaşmak amacıyla çalışma, nitel araştırma modeli kullanılarak temellendirilmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, meslek yüksekokullarında turizm ve otel işletmeciliği eğitiminin pazarlanmasına ilişkin öğrenciler açısından hizmet kalitesi algısını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda alan yazın ışığında (21) şu alt problemler oluşturulmuştur;

- Eğitim hizmeti alınan program, verilen eğitim açısından yeterli midir?
- Eğitim hizmeti alınan kurum ve program, öğrenci odaklı yaklaşım sergilemekte midir?
- Eğitim hizmeti alınan kuruma ve programa öğrenciler güven duymakta mıdır?
- Eğitim hizmeti alınan kurumun fiziki ortamı yeterli midir?

Bu çerçevede, turizm ve otel işletmeciliği programında eğitim gören öğrencilerin hizmet kalitesi algılarını belirleyerek adı geçen programın, üniversitelerce pazarlanmasını kolaylaştırmak çalışmanın önemini vurgulamaktadır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, meslek yüksekokullarında turizm ve otel işletmeciliği programında eğitim hizmeti alan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda,

araştırma evreninin, ulaşılamayacak yapıya sahip olması nedeniyle araştırmacılar tarafından çalışma evreni belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma evrenini, Uşak Üniversitesi, Banaz Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği programında eğitim hizmeti alan öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacına ulaşmayı sağlayacak gizil bilgileri elde edebilmek için öğrencilerin bilgi paylaşımı konusunda rahat hissetmeleri araştırmanın objektifliğini sağlayacak temel unsurdur. Aynı zamanda çalışmanın güvenilirliğini sağlayacak temel durum olması nedeniyle örnekleme stratejisi olarak gönüllü örnekleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Uşak Üniversitesi, Banaz Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği programında bulunan 56 öğrenci araştırmanın evrenini oluştururken gönüllülük esasına göre araştırmaya katılan on öğrenci ise araştırmanın örneklem büyüklüğünü belirlemiştir.

Veri Toplama Aracı ve Tekniği

Birinci aşamada alan yazın ışığında araştırmanın amacına ulaşmayı sağlayacak araştırma soruları belirlenerek yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. İkinci aşamada bir katılımcı öğrenci ile pilot çalışma gerçekleştirilerek görüşme formunun anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğu, görüşmenin toplam uzunluğu gibi konular test edilmiştir. Bu konuya ilişkin tespit edilen, görüşme formundaki gerekli düzeltmeler yapılarak, görüşme aşamasına geçilmiştir.

Bu çerçevede veri toplama aracı olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu; çalışma amacına uygun hazırlanmış, kontrolleri gerçekleştirilmiş ve dört adet yarı yapılandırılmış soru ile öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla dokuz adet yapılandırılmış sorudan oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla görüşmecinin uyması gereken önemli kuralları hatırlatıcı, görüşme sorularını belirli bir sırada içeren ve gerektiğinde kayıt işlerini de kolaylaştıracak biçimde hazırlanmış bir görüşme formuna bağlı kalınarak toplanmıştır (22).

Görüşmeler, örneklem içinde yer alan katılımcı Turizm ve Otel İşletmeciliği programı öğrencileri ile bir kez yapılmıştır. Ayrıca; gereksinim duyulan noktalarda katılımcı öğrencilere tekrar ulaşarak, gerekli veriler elde edilmiştir.

Görüşmeler, katılımcı öğrencilerin onayı ile araştırmaya konu olan okulun sınıfında 13-17 Ekim 2019 tarihleri arasında, ortalama 45 dakika süresince yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin, katılımcı öğrencilerin genellikle eğitim hizmeti aldıkları sınıflarda gerçekleştirilmesine, alışılan ortamın rahatlık hissi vereceği ve bilgilerin en doğal şekliyle alınacağı düşüncesiyle ayrıca önem gösterilmiştir. Ek olarak katılımcı öğrencilerde ses

kayıt cihazıyla ilişkilendirilen gerginlik hissi nedeniyle görüşmeler, ses kaydına alınmamış, not olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler sırasında araştırma amacının dışına çıkılmaması amacıyla görüşme formuna bağlı kalınmış ve katılımcı öğrencilerin dikkatlerinin görüşmenin amacına yönelmesine ayrıca özen gösterilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların anlaşılır olmaması durumunda, sorular yeniden düzenlenerek sorulmuştur. Ayrıca; görüşmenin akışına göre soruların sırasında değişikliğe giderek esneklik sağlamaya çalışılmıştır.

Elde edilen verilerin analizi sürecinde içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizi kullanılmıştır. Verilerin tanımlanması, birbirine benzeyen verilerin kodlanması ve verilerin içinde saklı olabilecek gerçeklerin ortaya çıkarılabilmesi (23) amacıyla ilgili analiz tekniğine karar verilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlilik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliliğin sağlanabilmesi için; İnanırcılık, Aktarılabirlik, Tutarlık ve Teyit Edilebilirlik (24, 25) olmak üzere dört temel esas alınmaktadır. İnanırcılık: çalışma ile ilgili mevcut sonuçlar, katılımcı öğrencilere özet halinde verilerek, onayları alınmıştır. Araştırma konusuna hakim iki akademisyen tarafından araştırma desenine uygun bir şekilde eleştirel açıdan incelenmesi sağlanmış, görüş ve önerileri dikkate alınarak araştırma süreci revize edilmiştir. Aynı zamanda katılımcılarla uzun süre etkileşimde kalarak çalışmanın objektif bulgulara dayanması gerektiği, çalışma ilgili olumlu olumsuz görüşlerin herhangi bir sübjektifliğe yol açmayı anlatılarak, katılımcılar ikna edilmiştir. **Aktarılabirlik:** çalışmada öncelikli olarak katılımcı öğrencilerin mevcut durumlarını ortaya çıkarabilmek amacıyla yapılandırılmış sorular hazırlanmıştır. Katılımcıların mevcut durumlarındaki değişkenlerin (Yaş, mezun olunan lise, ailenin eğitim durumu vb.) birbirine yakın olması diğer ifadeyle deneyimlerinin benzerliği sonucunda ortak bir algı ortaya koyabilecekleri anlaşılmıştır. Bu anlamda çalışma konusuna ilişkin benzer bir çalışma grubu oluşturularak, uygulanabilir özelliktedir. **Tutarlık:** çalışma sürecinde tutarlılığın sağlanabilmesi amacıyla yapılandırılmış soru grubu oluşturulmuştur. Bu anlamda çalışmada, veri toplama sürecinde, veri toplama sürecinde ve verilerin analizinde tutarlılık sağlanmıştır. Her bir katılımcı bir diğeriyle aynı süreç takip edilerek incelenmiştir. **Teyit edilebilirlik:** çalışma konusu ile ilgili elde edilen sonuçların, araştırmacıların sübjektif görüşlerini yansıtmadığını, araştırmacıların objektif kalarak araştırma bulgularına ilişkin sonuçlara ulaştığının teyit edilebilmesi amacı ile katılımcı gruba dahil olmayan iki öğrenciye çalışma soruları yöneltilmiştir. Katılımcı öğrencilerle benzer bulgulara ulaşarak, elde edilen sonuçlar teyit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Meslek yüksekokullarında turizm ve otel işletmeciliği programında eğitim alan öğrencilerin eğitim hizmetleri kalite algısının, pazarlama açısından değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de frekans (f) ve yüzde (%) analizi aracılığı ile verilmektedir. Katılımcı öğrencilerin, anonimliğini sağlamak amacıyla *A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A9, A10* olarak kodlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Mevcut Okunan Lise Yuru	Eğitime Devam Edilen Sınıf	Ailenin Yaşadığı Yer	İkamet Yeri	Ailenin Ekonomik Durumu	Anasının Eğitim Durumu	Babanın Eğitim Durumu
A1	Erkek	19	Anadolu Lisesi	1.Sınıf	İlçe	Özel Yurt	Orta	İlköğretim	İlköğretim
A2	Erkek	18	Genel Lise	1.Sınıf	İlçe	Özel Yurt	Kötü	Okur-Yazar	Lise
A3	Erkek	22	Anadolu Lisesi	1.Sınıf	Şehir	Özel Yurt	Orta	İlköğretim	İlköğretim
A4	Erkek	19	Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulayan Liseler	1.Sınıf	Şehir	Özel Yurt	Orta	İlköğretim	İlköğretim
A5	Kadın	18	Anadolu Lisesi	1.Sınıf	Şehir	Aile Yam	Orta	İlköğretim	Lise
A6	Erkek	21	Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulayan Liseler	1.Sınıf	İlçe	Öğrenci Evi	Orta	İlköğretim	Lise
A7	Erkek	23	Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulayan Liseler	2. Sınıf	Köy	Aile Yam	İyi	İlköğretim	İlköğretim
A8	Erkek	21	Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulayan Liseler	2. Sınıf	İlçe	Aile Yam	Orta	İlköğretim	Lise
A9	Erkek	21	Genel Lise	2. Sınıf	Şehir	Öğrenci Evi	Orta	Lise	Lise
A10	Kadın	18	Genel Lise	1.Sınıf	Şehir	Öğrenci Evi	İyi	Lise	Lise

Katılımcı öğrencilere ilişkin çeşitli özelliklerin belirtildiği Tablo 1'e göre katılımcı öğrenciler ağırlıklı olarak erkektir ve 1. Sınıfta eğitim almaktadır. Çalışma konusunun, uygulamasının yapıldığı programda ön lisans seviyesinde "Turizm ve Otel İşletmeciliği" programında eğitim gören öğrenciler, cinsiyetleri açısından incelendiğinde erkek öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durumda çalışmaya katılan grubun cinsiyet dağılımında erkek öğrencilerin ağırlıklı olması beklenen bir sonuç olmaktadır. Çalışmaya katılan öğrenci grubunun yaş aralıkları birbirine oldukça yakın olduğu ve ağırlıklı olarak "Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulayan Liseler" den mezun oldukları Tablo 1'de görülmektedir. Ayrıca katılımcı öğrencilerin aileleri çoğunlukla şehirde ikamet etmekte ve öğrenciler çoğunlukla eğitim aldıkları okulun yerleşkesine yakın "Özel Yurt" ta konaklamaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin çoğunluğu ekonomik durumlarını "Orta" olarak değerlendirmektedir. Ailelerinin eğitim durumu incelendiğinde annelerin eğitim durumlarının ağırlıklı olarak "İlköğretim", babaların ise "Lise" olduğu görülmektedir.

Eğitim hizmeti alınan programın, verilen eğitim açısından yeterli olup olmadığına değerlendirilmesine ilişkin görüşler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Eğitim Hizmeti Alınan Programın, Verilen Eğitim Açısından Yeterli Olup Olmadığının Değerlendirilmesine İlişkin Görüşler

Eğitim hizmeti alınan programın, verilen eğitim açısından yeterli olup olmadığının değerlendirilmesine ilişkin görüşler;	Görüş Sıklığı
Dersler zamanında yapılması açısından yeterlidir.	8
Dersler teorik bilgiler açısından yeterlidir.	9
Dersler, uygulamalar açısından yeterlidir.	3
Dersler öğrencilerin anlayabileceği bir dille anlatıldığı için yeterlidir.	7
Akademisyenler, konularına hakimdir.	8
Akademisyenlerin, ders anlatırken konulara ilişkin verdikleri örnekler açıklayıcıdır, yeterlidir.	10
Akademisyenler, sınav başarımızı dikkate almaktadır.	9

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcı öğrenciler, eğitim aldıkları programı ve derslerin işleme sürecindeki yeterlilik durumuna çoğunlukla olumlu cevap vermektedir. Özellikle derslerin zamanında işlenmesi, teorik bilgilerin ve örneklerle konuların açıklanması konusunda akademisyenleri yeterli görmektedir. Ancak öğrencilerin çoğunluğu, pratik bilgiler açısından yani uygulama imkanlarının yeterli olmaması durumunda görüş belirtmektedir.

Eğitim hizmeti alınan kurum ve program, öğrenci odaklı yaklaşımı benimseyip benimsemediklerine ya da diğer ifadeyle eğitim kurumu ve akademisyenlerin öğrenci odaklı bir yaklaşım sergileyip sergilemediğine ilişkin öğrencilerin algılarının ölçümlendiği ve konuya ilişkin görüş sıklıkları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Eğitim Hizmeti Alınan Kurumun ve Programın, Öğrenci Odaklı Yaklaşımına İlişkin Görüşler

Eğitim hizmeti alınan kurumun ve programın, öğrenci odaklı yaklaşımına ilişkin görüşler;	Görüş Sıklığı
Akademisyenler, öğrencilerle iyi iletişim kurmaktadır.	8
Ders programları yapılırken öğrenci menfaati dikkate alınmaktadır.	6
Sınav programları yapılırken öğrenci menfaati dikkate alınmaktadır.	5
Akademisyenler tarafından şikayet ve önerilerimiz aralıklı olarak sorulmaktadır.	4
Okulda öğrenci ihtiyaçlarını karşılamak için çaba harcanmaktadır.	4
Okulda karşılaştığımız problemler dikkate alınmaktadır.	3
Okulda, öğrencilere verilen vaatler yerine getirilmektedir.	4

Tablo 3'te eğitim hizmeti alınan kurum ve programın, öğrenci odaklı olup olmasına yönelik değerlendirme yapılmaktadır. Söz konusu tablodan katılımcı öğrencilerin öğrenci odaklı yaklaşımı ikiye ayırdıkları görülmektedir. Turizm ve otel işletmeciliği programında eğitim alan öğrencilerin akademisyenlerin öğrenci odaklı olduğuna ilişkin algıları yüksek sonuç verirken, kurumlarına ilişkin değerlendirmede olumsuz bir algı sergilemektedir. Bu durumda katılımcı öğrencilerin, eğitim aldıkları kurumu ve akademisyenleri ayrı ayrı değerlendirdiği görülmektedir.

Eğitim hizmeti alınan kuruma ve programa öğrencilerin güven duyup duymadığına ilişkin görüşler ve belirlenen kodlara yönelik görüş sıklıkları Tablo 4'te değerlendirilmektedir.

Tablo 4. Eğitim Hizmeti Alınan Kuruma Ve Programa Öğrenciler Güven Duyup Duymadığına İlişkin Görüşler

Eğitim hizmeti alınan kuruma ve programa öğrencilerin güven duyup duymadığına ilişkin görüşler;	Görüş Sıklığı
Öğrenci işleri sorunlarını çözebilecek yeterliliktedir.	8
Aldığım eğitime güveniyorum.	7
Eğitim sürecinde bir aksaklık meydana geldiğinde haberdar edilirim.	6
İdari personel, öğrenci sorunlarıyla samimiyetle ilgilenmektedir.	7
Kişisel bilgilerimin gizliliğine önem verilmektedir.	8

Eğitim hizmeti alınan kuruma ve programa yönelik güven duyup duymadıklarını belirlemek amacıyla oluşturulan Tablo 4’te katılımcı öğrencilerin çoğunlukla güven duydukları görülmektedir. Öğrenci işlerindeki personel ya da idari personele karşı ayrı ayrı görüş bildiren katılımcı öğrenciler, ağırlıklı olarak verilen eğitim hizmetine karşı güven hissetmektedir. Kişisel bilgilerin gizliliğinin korunduğu ve bu konuda herhangi bir ihmalkarlığın yaşanmayacağı düşüncesi hakim algı olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak katılımcı öğrencilerin çoğunluğu, eleştirdikleri durumlar söz konusu olsa da aldıkları eğitime karşı güven duyduğunu belirtmektedir.

Tablo 5’te eğitim hizmeti alınan kurumun fiziki ortamı yeterli olup olmadığı incelenmektedir. Bu kapsamda katılımcı öğrenciler, eğitim alınan kurum hakkında çeşitli görüşler belirtmektedir. Belirtilen görüşler doğrultusunda, görüş sıklığına bağlı kalınarak kodlamalar oluşturulmaktadır.

Tablo 5. Eğitim Hizmeti Alınan Kurumun Fiziki Ortamı Yeterli Olup Olmadığına Yönelik Görüşler

Eğitim hizmeti alınan kurumun fiziki ortamı yeterli olup olmadığına yönelik görüşler	Görüş Sıklığı
Derslikler modernidir.	2
Okul binası modernidir.	2
Okul binası ısınmıyor.	10
Rekreatif faaliyet imkanları bulunmamaktadır.	8
Derslikler temizdir.	7
Derslikler, ders yapılabilecek düzendedir.	8
Dersliklerde modern eğitim materyalleri bulunmaktadır.	6
Okul binası kolay ulaşılabilir durumdadır.	3

Tablo 5’te katılımcı öğrenciler, eğitim hizmeti alınan kurumun (okul binası) ve dersliklerin fiziki açıdan yeterli olup olmadığını incelemektedir. Katılımcı öğrenciler genellikle eğitim verilen kurumun ve dersliklerin modern görünüşte olmadığını ancak dersliklerin temiz ve düzenli olduğunu dolayısıyla ders yapılabilir nitelikte olduğunu belirtmektedir. Katılımcı öğrencilerin tamamı okul binasının ısınmadığı yönünde görüş bildirmektedir. Bununla birlikte katılımcı öğrenciler çoğunlukla okul yerleşkesinde boş zamanlarını değerlendirebilecekleri rekreatif alanların olmadığını, kantin ve yemekhane arasında zaman geçirmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Katılımcı öğrencilerin çoğunluğu okul binasının kolay ulaşılabilir bir noktada olmadığına yönelik görüş belirtmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Günümüz rekabet koşullarında yükseköğretim kurumlarının da kendilerini yenileyebilmeleri ve buldukları koşullara adapte olabilmeleri açısından hizmet kalitelerini ölçmeleri büyük önem arz etmektedir. Alan yazın incelendiğinde bu öneme vurgu yapabilmek amacıyla ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir (26, 27, 28, 29, 30). Öğrencilerin beklentileri ile hizmetin mevcut kalite düzeyi arasında kalitenin duyarlılık boyutunda önemli bir farklılık göstermesi (31) nedeniyle yükseköğretim kurumları sürekli bir şekilde yapılanmalarını kontrol etmeli, değiştirmeli ve geliştirmelidir. Böylece eğitim kurumları kendi yenileyebilir ve sürdürülebilirliğini sağlayabilirler. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada yükseköğretim kurumlarının ön lisans düzeyinde turizm ve otel işletmeciliği eğitimi alan öğrencilerin hizmet kalitesi algısını belirlemek amaçlanmıştır.

Örneklem kapsamındaki katılımcıların vermiş oldukları yanıtlara göre öğrencilerin eğitim aldıkları turizm ve otel işletmeciliği programındaki derslerin içerik, işleniş ve teorik yapısı konusundaki kalite algılarının oldukça olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında eğitim açısından programdaki dersleri yürüten öğretim elemanlarının yeterlilik durumları hakkında da öğrencilerin memnun oldukları görülmektedir. Bu bulguya, Kok-Seng ve Pei-Ling tarafından yapılan çalışmada da rastlanılmaktadır (32). Ancak programda yürütülen derslerin yeterli kadar uygulamalarının yapılamadığı belirtilmektedir. Emek-yoğun bir hizmet sektörü olan turizm eğitiminde uygulamaların önemi büyüktür. Öğrencilerin eğitim açısından yapmış oldukları bu olumsuz durumun yükseköğretim kurumları tarafından dikkate alınarak iyileştirmeler yapılmalıdır. Turizm eğitimi gibi uygulamalı eğitimin önemli olduğu programlarda ders planları uygulamaya ağırlık verecek şekilde düzenlenerek uygulama alanlarının da aynı şekilde yapılmalıdır. Diğer bir ifadeyle öğrencilere eğitimlerini aldıkları süreçte daha fazla uygulama

yapmalarına olanak sağlanmalıdır. Böylece öğrencilerin dersler hakkındaki uygulama açısından yeterli olmama algısı değiştirilebilir.

Yükseköğretim kurumu ve eğitim alınan programın öğrenci odaklı olup olmaması konusunda öğrencilerin programın öğretim elemanlarının öğrenci odaklı olduğunu belirtmektedirler. Ancak eğitim alınan kurum ile ilgili genel olarak bir olumsuz algı yer almaktadır. Bu anlamda eğitim hizmetleri ve öğrencilere yansımaları, pazarlama çabaları açısından değerlendirildiğinde hem öğretim elemanlarına hem de eğitim kurumlarına yönelik ayrı ayrı incelenmelidir.

Öğrencilerin eğitim aldıkları kuruma güven duydukları algısı yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler hem alınan eğitime hem de hizmet aldıkları idari personele güven duymaktadır. Eğitim hizmeti alınan kurumun fiziki şartları hakkındaki algıya bakıldığında örneklem kapsamındaki öğrencilerin kalite algısının düşük olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler, her ne kadar dersliklerin temizlik ve düzeni sağlansa da okul binasının modern olmaması, ısınma probleminin olması, rekreatif alanların olmaması ve ulaşılabilirliğinin kolay olmaması gibi olumsuz düşüncelerini belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde ulaşılabilirliği daha çok maddi açıdan değerlendirdikleri ve ulaşım ücretlerinin öğrenci için fazla olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda yükseköğretim kurumları öğrencilerin sadece eğitim kapsamında beklentilerinin ve hizmet kalitesi algısının iyileştirmesi değil aynı zamanda da eğitim verilen bölgede de bir takım kolaylıkları sağlamalıdır. Yerel yönetimlerle, ticaret odaları ve belediyelerle, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği sağlayarak öğrencilerin daha uygun koşullarda yaşamaları sağlanmalıdır. Ojo ve Ifeoma tarafından yapılan çalışmada özel sektör ve hükümetin imkanlarını birleştirerek turizm eğitimindeki hizmet kalitesini artırabilecekleri sonuca ulaşmaktadır (33). Böylece hizmet kalitesini sürekli iyileştirmiş olan yükseköğretim kurumları buldukları rekabet ortamında tercih edilebilirliklerini sağlayarak varlıklarını devam ettirebileceklerdir.

Çalışmanın sadece bir yükseköğretim kurumunda yapılması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda daha fazla yükseköğretim kurumunda ve farklı programlarda eğitim gören öğrenciler kapsamında hizmet kalitesi algısının belirlenmesi araştırmacılara tavsiye edilmektedir.

Kaynaklar

1. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L.L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(Autumn), 41-50.
2. Karakaya, A., Kılıç, İ. ve Uçar, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin öğretim kalitesi algısı üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bi-*

- limler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 2(2016), 40-55.
3. Zeithaml, V., Parasuraman, A., & Berry, L. (1990). *Delivering quality service: Balancing customer perceptions and expectations*. New York: The Free Press.
 4. Sasser, W.E., Olsen, R.P. & Wyckoff, D.D. (1978). *Management of service operations*, Boston,MA: Allyn & Bacon.
 5. Lehtinen, G. A. L.O. (1982). *Service quality: a study of quality dimensions*. Helsinki: Service Management Institute.
 6. Gronroos, C. (1991). *Strategic management and marketing in the service sector*. Sweden: Studentlitteratur Chartwell-Bratt.
 7. Kitchroen, K. (2004). Literature review: Service quality in educational institutions. *ABAC Journal*, 24(2), 14-25.
 8. Nadiri, H., Kandampully, J. & Hussain, K. (2009). Students' perceptions of service quality in higher education. *Total Quality Management*, 20(5), 523-535.
 9. Soutar, G. and McNeil, M. (1996) "Measuring service quality in a tertiary institution", *Journal of Educational Administration*, 34(1), pp. 77-82.
 10. Oldfield, B.M., & Baron, S. (2000). Student perceptions of service quality in a UK university business and management faculty. *Quality Assurance in Education*, 8(2), 85-95.
 11. Hill F.M. (1995) "Managing service quality in higher education: the role of the student as primary consumer", *Quality assurance in Education*, 3(3), pp. 10-21
 12. Zammuto, R., Keaveney, S., & O'Connor, E.(1996). Rethinking student-services: assessing and improving service quality. *Journal of Marketing in Higher Education*,7(1), 45-70.
 13. Yorke, M. (1992). Quality in higher education: a conceptualisation and some observations on the implementation of a sectoral quality system. *Journal for Higher Education*, 16(2), 90-104.
 14. McElwee, G. & Redman, T. (1993). Upward appraisal in practice: an illustrative example using the Qualed model. *Education and Training*, 35(2), 27-31.
 15. Varey, R. (1993). The course for higher education. *Managing Service Quality*, 3(6) 45-9.
 16. Palihawadana, D. (1996). Modelling student evaluation in marketing education. *Proceedings of the 1996 Annual Marketing Education Group Conference*.
 17. Athiyaman, A. (1997). Linking student satisfaction and service quality

- perceptions: the case of university education. *European Journal of Marketing*, 31(7), 528-40.
18. Cheng, Y.C. & Tam, W.M. (1997). Multi-models of quality in education. *Quality Assurance in Education*, 5(1), 22-32.
 19. Bourner, T. (1998). More knowledge, new knowledge: the impact on education and training. *Education and Training*, 40(1), 11-14.
 20. Uygun, M., Güner, E. ve Mete, S. (2013). Hizmet işletmelerinde iç müşteri yaklaşımının çalışanların müşteri yönlü davranış geliştirmesindeki rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 129 -149.
 21. Okumuş, A. ve Duygun, A. (2008) Eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında hizmet kalitesinin ölçümü ve algılanan hizmet kalitesi ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(2), 17-38.
 22. Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları Dağıtım.
 23. Çelebi, M., Alkurt, S.Ö. ve Doğu, G. (2003). Yükseköğretim kurumlarında serbest zaman etkinlikleri düzenleyen öğrencilerin grup kararı verme sürecindeki rolleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003-2(7), 37-47.
 24. Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
 25. Cope, D. G. (2014). Methods and meanings: Credibility and trustworthiness of qualitative research. *Oncology Nursing Forum*, 41(1), 89-91.
 26. O'Neill, M. A., & Palmer, A. (2004). Importanceperformance analysis: a useful tool for directing continuous quality improvement in higher education. *Quality Assurance in Education*, 12(1), 39-52.
 27. Firdaus, A. (2006). Measuring service quality in higher education. HEDPERF versus SERVPERF. *Marketing Intelligence and Planning*, 12(1), 31-47.
 28. Hassan, H.F.A, Ilias, A., Rahman, R.A. & Razak, M.Z.A . (2008). Service quality and student satisfaction: a case study of private higher education institutions. *International Business Research*, 1(3), 163-175 .
 29. Anantha, R. A. A., & Abdul Ghani, A. (2012). Service quality and students' satisfaction at higher learning institutions. A case study of Malaysian University competitiveness. *International Journal of Management and Strategy*, 3(5), 1-16.
 30. Kogovsek, M. & Kogovsek, M. (2013). Perception of service quality: Student oriented model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*,

106(2013), 2037-2043.

31. Abari, A.A. F., Yarmohammadian, M. H. & Esteki, M. (2011). Assessment of quality of education a non-governmental university via SERVQUAL model. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15(2011), 2299–2304.
32. Kok-Seng, E. L. & Pei-Ling, T. (2013). A statistical analysis of education service quality dimensions on business school students' satisfaction. *International Education Studies*, 6(8), 136-146.
33. Ojo, B. Y. & Ifeoma, I. L. (2018). Service quality and academic satisfaction of hospitality and tourism management students in South-South Nigeria. *International journal of hospitality, leisure and tourism*, 2(1): 53-68.

**Lisans Eğitimi Alan Öğrencilerin Kişilik
Özellikleri İle Problem Çözme Becerileri
Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Atatürk
Üniversitesi Turizm Fakültesi Örneği**

Zennube IŞIK¹

Mehmet Fatih IŞIK²

1 Arş. Gör. Dr., Turizm Rehberliği, Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Erzurum,
zennube.yalcin@atauni.edu.tr

2 Arş. Gör. Turizm İşletmeciliği, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
mfatih.isik@atauni.edu.tr

Özet

Kişilik, bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin devamlılık gösteren taraflarını içermektedir. Bireyin kişiliği iç ve dış çevreyle kurduğu ilişkinin biçimini belirlemektedir. İnsanlar farklı kişilik yapılarına sahiptir. Dolayısıyla istek, ihtiyaç ve beklentileri de birbirinden farklılık gösterir. Dolayısıyla farklı özellikteki insanların da aynı faktörlerden etkilenmeleri beklenmez. Karşılaştıkları güçlükleri ya da problemleri de aynı şekilde çözmeleri mümkün olmamaktadır. Öğrencilere problem çözme becerilerini kazandırmak kadar öğrencilerin bu becerilerini problem çözme sürecinde nasıl kullandıklarını ortaya koymak da önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, lisans eğitimi alan öğrencilerin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise demografik özelliklere göre kişilik özellikleri ve problem çözme becerilerinin farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Kişilik özellikleri alt boyutları ile problem çözme becerileri alt boyutları arasında kısmen pozitif, anlamlı ve zayıf ilişkiler saptanmıştır. Hem kişilik özellikleri hem de problem çözme becerileri ile cinsiyet ve yaş arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik Özellikleri, Problem Çözme Becerileri, Üniversite Öğrencileri, Erzurum.

GİRİŞ

Kişilik, bireyi kendi yapan, onu özel yapan özelliklerinin tümüdür. Kişilik, insanın kendine has psikolojik imzasıdır. İnsan kişilik özellikleriyle diğerlerinden ayrılır “ben” olur. Çünkü kişilik insanın bütün davranışlarına ve kişinin zaman içindeki değişimine yansır (Gönüllü, 2003). Bireyin kişiliği, çevresiyle etkileşimiyle şekil bulmaktadır. Bireyin kendisine en yakın çevresi olan aile, okul ve arkadaş çevresi kişiliğin oluşmasında etkili olmaktadır. Bu çevre ile bireyin olumlu ilişkileri bireyin uyumlu bir kişiliğe sahip olmasına, olumsuz ilişkileri ise tam tersi bir olguya neden olabilmektedir. Kişilik özellikleri farklı olan bireylerin yaşadıkları problemleri çözme formları da farklılık göstermektedir. Problem çözme, bir amaca ulaşmakta karşılaşılan engelleri alt etme sürecidir. Öğrenciler, çoğu zaman bir zorlukla ya da problemle karşılaştıklarında, o problemin çözümüne başkalarının karar vermesini beklemektedir. Fakat bu güçlükleri kendileri çözüm aramalı ve problem çözme becerilerini eğitimcilerin kendilerini gerekli durumlarla yüzleştirmeleri neticesinde geliştirebilmektedirler. Bu şekilde, bilgi ve becerilerini kullanma fırsatı bulabilmektedirler.

Bireyler, günlük yaşamlarında pek çok problemle karşılaşır. Bu problemler karşısında bireyler farklı davranış örüntüleri sergilemektedirler. Bireylerin problemlerine çözüm üretebilmeleri farklı kişilik özellikleriyle ilişkilidir. Üniversite eğitiminde öğrenciler, önceden bilmedikleri yeni ve farklı bir ortama girmektedirler. Ailelerine olan bağımlılıkları büyük oranda azalmakta, aynı yaş grubuyla etkileşim ve iletişimleri artmaktadır. Bu yeni ortama uyum sağlama sürecinde öğrenciler, çeşitli problemlerle karşılaşmaktadırlar. Öğrencilerin karşılaştıkları bu problemlere çözüm bulmalarındaki belirleyici etmenlerden en önemlisi kişilik özellikleridir. Kişisel kariyer başarısında da problem çözme yeteneği önemli bir anahtar faktördür. Kişisel gelişimi yönlendirmek için problem çözme, gerekli bir beceridir (Kim, Choi, Sung & Pork, 2018).

1. KİŞİLİK KAVRAMI VE KİŞİLİĞİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bireyin hayata bakış açısındaki özgünlükleri ortaya çıkaran, temel ilgi, dürtü, yetenek ve duygusal eğilimlerini de içeren tutum ve özelliklerin birleşimi kişilik olarak tanımlanmaktadır. Fakat kişilikle ilgili kaynaklarda kabul görmüş pek çok tanım bulunmaktadır. İnsanların duygu ve düşüncelerine yön vererek bireysel farklılıklarını belirleyen özelliklerine “*kişilik*” denir (Şenol, 2019). Kolcu (2018), toplumda bireyi diğerlerinden ayıran özel ve tutarlı davranışların bütünü “*kişilik*” olarak tanımlar.

Her insan bir diğerine benziyor gibi görünse de özünde her bireyin farklı nitelikleri vardır ve insanlar bu niteliklerinden yani kişilik özelliklerinden vazgeçemezler (Güney, 2012). Farklı özellikteki bireylerin aynı faktörlerden etkilenmeleri beklenemez. Çünkü kişilik özellikleri, istek, ihtiyaç ve beklentileri birbirinden farklıdır. (Karadağ, 2012).

Kişiliğin temel işlevi bireyin sosyal ve fiziksel çevresine uyum sağlayabilmesidir (Topses ve Bulut Serin, 2018). Diğer insanlara verilen tepkilerde veya kurulan iletişimde bireyin kişiliği etkilidir. Bu noktadan hareketle kişilik, sosyal bir varlık olarak bireyin bütün yaşantısına yansımaktadır (Balfakih, 2019). Bireyi, yaşadığı toplumdaki kültür, çevre, inanç gibi etkenlerle birlikte değerlendirmek gerekir. Çünkü diğer insanlarla olan ilişkiler, tecrübeler, yaşam tarzı bireyin karar almasında ve kişiliğinin oluşumunda etkilidir (İnce, Özdevecioğlu ve Karaca, 2016).

Kişilik çoğu zaman mizaç ve karakter kavramları ile karıştırılmaktadır. Hatta bazen de bu terimlerin eş anlamda kullanıldığı olur. Oysa bu kavramlar kişilikle aynı anlama gelmez. Bunlar kişiliğin birer parçasıdır (Engin, 2012). Mizaç; kişiliğin biyolojik ve içgüdüsel parçası olarak genlerden gelir (Kökçü, 2010). Ka-

rakter; kökleri kültürel temele dayanan, kişiliğin entelektüel boyutudur ve bireyin gelişiminin erken zamanlarında tam anlamıyla görülmez (Taşdöven, Emrah ve Dönmez, 2012). Ayrıca kişiliğin karmaşık yapısında bir de yetenek vardır ki bu bireyin zihinsel ve bedensel bütün özelliklerinin toplamıdır. Bireyin konuşması, koşması, el-göz koordinasyonu, iyiyi-kötüyü ayırt edebilmesi, yazı yazabilmesi, icat yapabilmesi gibi özellikler örnek verilebilir (Altınöz, 2018).

Kişilik, genetik mirasla başlar ve çok küçük yaşlarda şekillenmeye başlar. Bu yüzden kişilik uzun vadeli ve kolay kolay değiştirilemez (Tatlıoğlu, 2014). Almond ve diğerleri (2011), kişilik özelliklerinin yetişkinlik döneminde sabit olma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Kişilik, yalnızca belirli bir süre içinde gösterilen davranış türü değildir. Çünkü bireyin kişiliği geçmişin izlerini, bugünün mevcudunu ve gelecekteki davranışlara yansımaları içerir (Çelebi, 2019).

Kişiliği oluşturan temel faktörler vardır. Bunları kalıtsal faktörler, aile faktörleri, sosyo-kültürel faktörler ve coğrafi faktörler olarak sıralamak mümkündür (Kılıç ve Bozkaya, 2014).

Kalıtsal Faktörler: Bireyin bedensel yapısı ve bu yapısının fiziksel görünümü, cinsiyeti, sindirim ve sindirim sisteminin özellikleri kalıtım yoluyla kazanılır. İnsanların yürüme, koşma, gülme ve davranış biçimlerinin farklı olmasının nedeni, bunların kalıtsal faktörler tarafından belirlenmesidir. Bireyin bedeni yapısıyla ilgili iskelet, boy, saç-göz-ten rengi, zekâsı heyecanlılık gibi çoğu bedensel özelliklerinde soyaçekimin payı oldukça yüksektir (Türk ve Helvacı, 2005).

Aile Faktörleri: Kişiliğin oluşmasındaki önemli faktörlerden biri de ailedir. Aile, normal şartlarda insanların karşılaştığı ilk sosyal gruptur. Bu bakımdan bireylerin sosyal değerleri ilk öğrenmeye başladıkları yer, aile ortamlarıdır. İyimserlik, karamsarlık, yardımseverlik, konuşkanlık, içedönüklük, hırçınlık gibi karakter özellikleri ile anne-babanın değer yargıları, kuralları, ev içi düzenleri, eşlerin birbiriyle olan ilişkileri de bireyin kişiliğini etkiler (Bilgin, 2011).

Sosyo-Kültürel Faktörler: Bireyin içinde yaşadığı cemiyetin sosyal özellikleri, bireyin kişiliğinin oluşumunda etkili olan önemli faktörlerden biridir. Kişi, daima diğer insanlarla bir ilişki ve etkileşim halindedir. Bu ilişki ve etkileşim içinde kültürel özellikleri öğrenir ve daha sonra öğrendiği bu kültürel özelliklere göre davranış sergiler (Köknel, 2005).

Coğrafi Faktörler: Yörelere iklimi, tabiatı ve fiziki şartları gibi faktörler kişilik oluşumu açısından önemlidir. Bu kapsamda soğuk iklimde yaşayan bireylerin daha sert ve donuk; sıcak iklimde yaşayan insanların daha yumuşak kişilik özelliğine sahip oldukları şeklinde genel bir görüş mevcuttur (Türk ve Helvacı, 2005).

2. PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ

İnsanlar için günlük hayatta yaşanan problemler kaçınılmazdır. Bireyler, doğuştan basit düzeyde bir problem çözme yeteneğine sahip olarak dünyaya gelirler. Bireyin problem çözme becerisi karşılaşılan problemlerle başa çıkmasının en önemli etkenidir (Akın, 2019). Teknoloji ve bilgi çağı olarak tanımlanan günümüzde bireylerin temel yeteneklerinin yanı sıra problem çözme becerilerini de kazanmaları verimlilik açısından önemlidir. Günlük yaşamda bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunların aşılması için de çeşitli yollar denenmektedir. Her şeyden önce problemin ne olduğuna karar vermek gerekmektedir.

Problem kavramıyla ilgili çalışmalar tetkik edildiğinde birbirinden farklı pek çok tanım karşımıza çıkmaktadır:

- Problem, insan zihnini kurcalayan, ona meydan okuyan ve inancı belirleştiren her şey olarak tanımlanır (Kışkır, 2011).
- Problem, insanın hedefine ve istediği sonuca ulaşma sürecinde karşılaştığı bütün engel veya engellemelerdir (Ergin ve Dağ, 2013).
- Problem, kişinin şu anda içinde bulunduğu vaziyet ile olmasını istediği durum arasındaki farktır (Topal, 2011).
- Problem, bir kişinin istenen bir gayeye ulaşmak amacıyla topladığı mevcut güçlerin karşısına çıkan engeldir (Bingham, 2004).
- Problem, olanla olması gereken durum arasındaki farktır (Öğülmüş, 2001).

Giderek karmaşıklaşan toplum yapısı, siyasi, teknolojik gelişmeler, sosyal ve ekonomik krizler, salgın hastalıklar bireyi gittikçe artan problemlerle karşılaşmaktadır. Problem çözme mahareti böyle bir ortamda yaşayan bireyin karşılaştığı problemlere çözüm getirebilmesi için önemlidir. Günlük hayatımızda karşılaştığımız pek çok olay temelde problem çözme durumudur (Güler, 2006). Bireyin karşısına çıkan problemleri doğru algılaması ve çözüm üreterek sonuca sağlıklı bir şekilde ulaşması problem çözme olarak tanımlanır (Yılmaz, 2017). Problem çözme becerisi, bireyin ve grubun içinde yaşadığı çevreye etkin uyum sağlamasına yardım eder. Ayrıca bireyin kendini geliştirmesini sağladığı gibi daha yaratıcı düşünmesine ve olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşmasına yardımcı olur (Oğuz ve Koksal Akyol, 2012). Tüm nesiller, yaşadıkları çevreye etkin uyum sağlayabilmek için problem çözmeyi öğrenmek zorundadır (Senemoğlu, 2005).

İnsan yaşamında karşılaşılan her problem, aslında öğrenme için bir fırsattır. Hayatta problemlerle karşılaşmayan tek bir insan yoktur. Karşılaşılan problemi çözmek, insandaki doğal bir süreçtir ve geliştirilebilir. İşbirliği, hoşgörü, açık

fikirlilik ve sorumlulukların paylaşılması gibi özellikleri teşvik etmek problem çözme yeteneğini geliştirmektedir (Hooda & Devi, 2014).

Problem çözme, kapsamlı ve çok yönlü bir zaman dilimidir. Bu süreci özgüven, geçmiş yaşantı ve deneyimler, duygu ve düşünceler gibi pek çok faktör etkiler. Özgüveni yüksek olan bireyler karşılaştıkları problemleri daha iyi tanımayı, çözümü için çeşitli yollar bulmayı, bu konuda sürekli girişimlerde bulunma ve kendilerine bir sorumluluk yükleyerek problemlere karşı ürkek davranışlarda bulunmamayı daha çabuk öğrenirler (Yazıcı, 2001). Birey geçmişte ne kadar çok problem yaşarsa onlara dönük çözüm yolları da o kadar fazla olur. Yaşanan problem çeşitliliği ne kadar fazla olursa yeni çözüm yolları bulma süresi de o kadar kısa olur. Çocukluk döneminde zengin yaşantı fırsatı sağlanmış, bilinçli olarak değişik problemlerle karşı karşıya getirilmiş ve olumlu pekiştireç almış çocuklar problem çözme konusunda kendilerine karşı olumlu tutum geliştirmektedirler. Bu durum da problem çözme başarılarını arttırmaktadır (Kasap, 1997). Kendi duygularını iyi tanıyan kişiler onları doğru bir şekilde kullanabilecek ve karşıdaki kişilerin de duygularını doğru anlayabileceklerdir. Problem çözümede öfkelerini kontrol edemeyen bireyler, içinde buldukları durumu daha içinden çıkılmaz hale getirebilirler. Problem çözme sürecinde probleme ilişkin düşünce formu da büyük önem taşımaktadır. “*Bu çok zor*”, “*Bu çok acil bir durum, düşünenecek zamanım yok*”, gibi düşünceler problem çözmeyi zorlaştırırken; “*Sorunların birden fazla çözüm yolu olabilir*” gibi düşünceler problem çözmeyi kolaylaştırır (Hoxha, 2011).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; lisans eğitimi alan öğrencilerin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi ilgili literatür ışığı altında incelemektir. Ayrıca cinsiyet ve yaş gibi demografik özelliklere göre öğrencilerin kişilik özellikleri ile problem çözme becerilerinde farklılık olup olmadığı araştırma sınırları içerisinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi:

Lisans eğitimi alan öğrencilerin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olarak yapılan bu çalışmanın evrenini, Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde

öğrenim gören toplam 746 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise, evreni oluşturan her birimin örneklem içerisinde yer alma olasılığının aynı olduğu olasılığa dayalı örneklem yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünü belirlemek için araştırmacılara bir kolaylık olması bakımından %95 güven aralığında ve %5 hata payında farklı evren büyüklüklerinden çekilmesi gereken örneklem büyüklüğü hesaplanmış ve örneklem hacmi 254 olarak tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Ancak araştırmayı gerçekleştirmek için hazırlanan anketlerden geçersiz anketlerin olabileceği düşünülerek toplam 300 anket dağıtılmıştır. Bu anketlerden eksik ve hatalı doldurulan anketler çıkarılarak toplamda 273 ankete analizler uygulanmıştır.

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Araçlar

Araştırmanın konusu ve amacı daha önceden yapılmış olan çalışmalar geniş kapsamda tarandıktan sonra açık bir şekilde belirlenmiştir ve daha sonra bu çalışmada kullanılmak üzere nicel araştırma yöntemlerinden olan anket tekniğine başvurulmuştur. Anket üç bölümden oluşmaktadır.

Anketin birinci bölümünde katılımcılara ait demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, sınıf, barınma yeri) yönelik sorular bulunmaktadır.

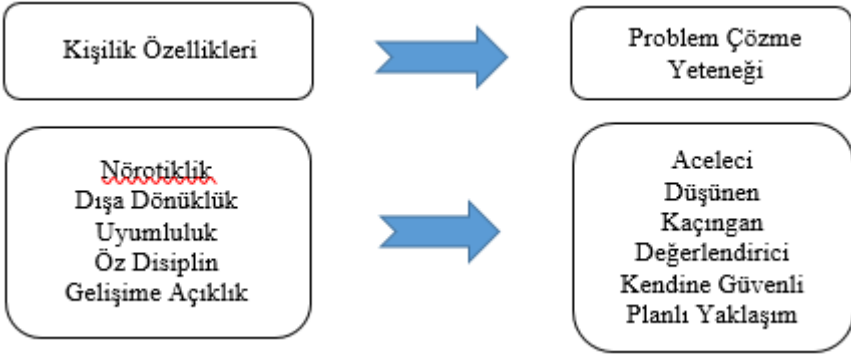
Anketin ikinci bölümünde öğrencilerin kişilik özelliklerini ölçmeye yönelik, Benet-Martinez ve John (1998) tarafından geliştirilen *Beş Faktör Kişilik Ölçeği*'nden yararlanılmıştır. Ölçek, *nörotiklik* (10 madde), *dışadönüklük* (8 madde), *uyumluluk* (10 madde), *özdisiplin* (10 madde) ve *gelişime açıklık* (10 madde) olmak üzere beş faktörden ve toplam 48 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması, 56 ülke kapsamında kişilerin kendini tanımlama profilleri ve örüntüleri konusunda yapılan bir çalışmanın (Schmitt ve ark., 2007) Türkiye ayağı kapsamında, Sümer ve Sümer (2005) tarafından yapılmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde ise öğrencilerin karşılaştıkları problemlere nasıl çözümler bulduklarını incelemeye yönelik olarak da bireyin problem çözme becerisi konusunda kendisini algılayışını ölçen, kendini değerlendirme türü bir ölçek olan Heppner ve Peterson (1982) tarafından geliştirilmiş ve Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından bir grup Türk üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmada istatistiki anlamda geçerliği ve güvenilirliği test edilmiş olan *Problem Çözme Envanteri* 'nden yararlanılmıştır. Orijinal ölçek, *problem çözme güveni* (11 madde), *problemden kaçınma/yaklaşma* (16 madde) ve "*kontrol*" (5 madde) olmak üzere üç faktörden ve toplam 32 maddeden oluşmakta iken Türk üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmada ise yapılan faktör analizi sonucunda *aceleci*

yaklaşım (9 madde), düşünen yaklaşım (5 madde), kaçınan yaklaşım (4 madde), değerlendirici yaklaşım (3 madde), kendine güvenli yaklaşım (6 madde) ve planlı yaklaşım (4 madde) olmak üzere altı faktörden ve 31 maddeden oluşmaktadır.

3.4. Araştırmanın Modeli

Lisans eğitimi alan öğrencilerin kişilik özellikleri ve problem çözme yetenekleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak kurulan araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekilde görüldüğü üzere kişilik özellikleri ve problem çözme yeteneği arasında doğrusal bir model söz konusudur. Bireylerin kişilik özellikleriyle ilgili uyum düzeyi arttıkça problem çözme becerileri de artmaktadır. Kişilerin problem çözme becerisi, hayattaki başarılarını olumlu yönde etkileyebilir.

Yukarıda tasarlanan araştırma modeli çerçevesinde geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1: Kişilik özellikleri ile problem çözme becerisi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez 3: Kişilik özellikleri ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez 4: Problem çözme becerisi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez 5: Problem çözme becerisi ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez 6: Kişilik özellikleri ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez 7: Problem çözme becerisi ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.5 ANALİZ ve BULGULAR

3.5.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Araştırma sonuçlarına ilişkin ilk olarak, örneklemin demografik yapısını ortaya koyabilmek amacıyla tanımlayıcı istatistikler gerçekleştirilmiştir. Tablo 1’de örnekleme ilişkin demografik bulgular yer almaktadır. Tablo incelendiğinde örneklemin %51,3’ünü (n=140) erkek öğrenciler oluştururken, %48,7’sini (n=133) kız öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaşlarına bakıldığında yarısından fazlasının (%69,6) 21-24 yaş aralığında olduğu görülmektedir (n=190). Öğrencilerin barınma yeri tercihlerinde ise %48,7’si (n=133) evde ikamet etmeyi tercih ederken, %37,7’si (n=103) devlet yurdunda, %12,8’i özel yurttan (n=35) ve %0,7’si ise (n=2) otelde konaklamaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kız	133	48,7
Erkek	140	51,3
Yaş		
18-20	46	16,8
21-24	190	69,6
25 ve üstü	37	13,6
Sınıf		
1.Sınıf	64	23,4
2.Sınıf	57	20,9
3.Sınıf	66	24,2
4.Sınıf	86	31,5
Barınma Yeri		
Ev	133	48,7
Devlet Yurdu	103	37,7
Özel Yurt	35	12,8
Otel	2	0,7

3.5.2. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliği de Cronbach alpha (α) katsayısının hesaplanması yöntemiyle tespit edilmiştir. Ölçeklerin genel ve alt boyutlarına ait güvenirlilik analizine ilişkin veriler Tablo 2’de gösterilmektedir. Herhangi bir konuda hazırlanmış bir ölçeğin güvenirlilik durumu $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değil, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilir, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (George & Mallery, 2010). Tablo 2’deki α değerlerine bakıldığında, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin α katsayısı 0,853 iken, Problem Çözme Envanterinin α katsayısı ise 0,843’tür. Bu veriler, kullanılan ölçeklerin araştırma kapsamında oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenirlilik Analizleri

	Cronbach Alpha Katsayısı
Beş Faktör Kişilik Özellikleri (Genel)	0.853
Problem Çözme Envanteri (Genel)	0.843

3.5.3. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Problem Çözme Becerisi arasındaki ilişkiyi saptamak üzere yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir. Elde edilen verilere göre, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin “nörotiktik, dışadönüklük, uyumluluk, öz disiplin ve gelişime açıklık” boyutları ile Problem Çözme Envanteri ölçeğinin “aceleci yaklaşım, düşünen yaklaşım, kaçınan yaklaşım, değerlendirici yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım ve planlı yaklaşım” boyutları arasında pozitif, anlamlı ve zayıf bir ilişki tespit edilmiştir.

Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin “öz disiplin” boyutu ile Problem Çözme Envanteri ölçeğinin “aceleci yaklaşım” boyutları arasında pozitif, anlamlı ve zayıf bir ilişki görülürken; diğer boyutları ile herhangi bir ilişki görülmemiştir. Bu bağlamda “*Kişilik özellikleri ile problem çözme becerisi arasında anlamlı bir ilişki vardır.*” şeklindeki hipotez **kabul edilmiştir.**

Tablo 3. Beş Faktör Kişilik Özellikleri Alt Boyutları İle Problem Çözme Becerisi Alt Boyutları Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

PÇB Alt Boyutları	BFKÖ Alt Boyutları	Acelecı Yaklaşım	Düşünen Yaklaşım	Kaçınan Yaklaşım	Değerlendirici Yaklaşım	Kendine Güvenli Yaklaşım	Planlı Yaklaşım
Nörotiklik		0,245**	0,166**	0,101	0,164**	0,095	0,104
Dışa Dönüklük		0,197**	0,186**	0,084	0,115	0,142*	0,127*
Uyumluluk		0,200**	0,140*	0,230**	0,101	0,155*	0,168**
Öz Disiplin		0,119*	0,108	0,090	0,107	0,117	-,005
Gelişime Açıklık		0,175**	0,081	0,163**	0,108	0,104	0,053

**p<0,01 *p<0,05 (Schober & Boer, 2018)

Kişilik özellikleri ile demografik özellikler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için bağımsız örneklem t-testi ile tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır.

Cinsiyet değişkenine göre kişilik özellikleri arasındaki farklılığa ilişkin yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarından elde edilen veriler Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde, erkek ve kız katılımcıların kişilik özellikleri ile ilgili ifadelerle katılım ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Ancak sig (2 tailed) sonucuna baktığımızda p= 0,05'den küçük olan değer saptanmadığı (Tabachnick & Fidell, 2015) için kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla “*Kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır*” şeklindeki hipotez **reddedilmiştir**.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeni ile Kişilik Özellikleri Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Bağımsız Örneklem t- Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Frekans (n)	Mean	p değeri (Sig. 2-tailed)
Nörotiklik	Kadın	133	3,4264	0,803
	Erkek	140	3,4457	
Dışa Dönüklük	Kadın	133	3,3778	0,294
	Erkek	140	3,2939	
Uyumluluk	Kadın	133	3,1135	0,075
	Erkek	140	3,2502	
Öz Disiplin	Kadın	133	3,3684	0,702
	Erkek	140	3,3421	
Gelişime Açıklık	Kadın	133	3,3346	0,369
	Erkek	140	3,2464	

“*Kişilik özellikleri ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır*” şeklindeki hipotezin test edilmesi için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Analize ilişkin veriler Tablo 5’te gösterilmiştir.

Elde edilen veriler incelendiğinde, öğrencilerin kişilik özelliklerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (tüm değerler $p=0,05$ ’ten büyüktür). Bu bağlamda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu olmadığından “*Kişilik özellikleri ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır*” şeklindeki hipotez **reddedilmiştir**.

Tablo 5. Yaş Değişkeni ile Kişilik Özellikleri Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	Yaş Aralığı	Frekans (n)	Mean	p
Nörotiklik	17-20	45	3,4065	0,930
	21-24	190	3,4453	
	25 ve üstü	38	3,4270	
Dışa Dönüklük	17-20	45	3,2745	0,714
	21-24	190	3,3559	
	25 ve üstü	38	3,3012	
Uyumluluk	17-20	45	3,1478	0,750
	21-24	190	3,1791	
	25 ve üstü	38	3,2514	
Öz Disiplin	17-20	45	3,3196	0,894
	21-24	190	3,3605	
	25 ve üstü	38	3,3703	
Gelişime Açıklık	17-20	45	3,1435	0,401
	21-24	190	3,3147	
	25 ve üstü	38	3,3405	

Problem çözme becerisi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test edebilmek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, erkek ve kız katılımcıların problem çözme becerisi ile ilgili ifadelere katılım ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Ancak sig (2 tailed) sonucuna baktığımızda sadece “kendine güvenli yaklaşım” boyutunun $p=0,05$ ’ten küçük olduğu tespit edilmiştir. bu durumda öğrencilerin problem çözme yetenekleri kendine güvenme noktasında cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Mean değerlerine bakıldığında erkek öğrenciler problemlerini çözerken kendilerine daha fazla güvenmektedir yorumu yapılabilir. Dolayısıyla “*Problem çözme becerisi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır*” şeklindeki hipotez **kabul edilmiştir**.

Tablo 6. Cinsiyet Değişkeni ile Problem Çözme Becerisi Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Bağımsız Örneklem t- Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Frekans (n)	Mean	p değeri (Sig. 2-tailed)
Aceleci Yaklaşım	Kadın	133	3,4194	0,209
	Erkek	140	3,5524	
Düşünen Yaklaşım	Kadın	133	3,3023	0,329
	Erkek	140	3,4314	
Kaçıngan Yaklaşım	Kadın	133	3,3158	0,674
	Erkek	140	3,3679	
Değerlendirici Yaklaşım	Kadın	133	3,2155	0,162
	Erkek	140	3,3881	
Kendine Güvenli Yaklaşım	Kadın	133	3,0526	0,033*
	Erkek	140	3,3200	
Planlı Yaklaşım	Kadın	133	3,3130	0,575
	Erkek	140	3,3750	

“Problem çözme becerisi ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki hipotezin test edilmesi için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir. Elde edilen verilere göre, öğrencilerin problem çözme becerilerinin yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (tüm değerler $p= 0,05$ ’ten büyüktür). Dolayısıyla “Problem çözme becerisi ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki hipotez **reddedilmiştir**.

Tablo 7. Yaş Değişkeni ile Problem Çözme Becerisi Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	Yaş Aralığı	Frekans (n)	Mean	p
Aceleci Yaklaşım	17-20	45	3,5483	0,246
	21-24	190	3,4345	
	25 ve üstü	38	3,6847	
Düşünen Yaklaşım	17-20	45	3,2348	0,058
	21-24	190	3,3253	
	25 ve üstü	38	3,7568	
Kaçıngan Yaklaşım	17-20	45	3,4076	0,745
	21-24	190	3,3474	
	25 ve üstü	38	3,2365	
Değerlendirici Yaklaşım	17-20	45	3,2029	0,683
	21-24	190	3,3386	
	25 ve üstü	38	3,2523	
Kendine Güvenli Yaklaşım	17-20	45	3,0616	0,178
	21-24	190	3,1667	
	25 ve üstü	38	3,4676	
Planlı Yaklaşım	17-20	45	3,4837	0,524
	21-24	190	3,3132	
	25 ve üstü	38	3,3345	

Kişilik özellikleri ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve bulgular Tablo 8’de verilmiştir. Tabloya göre okunulan sınıf ile kişilik özellikleri arasında herhangi bir fark tespit edilmemiştir. Çünkü p değerlerinin hepsi 0,05’ten büyüktür. Bu bağlamda “*Kişilik özellikleri ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık vardır*” şeklindeki hipotez **reddedilmiştir**.

Tablo 8. Okunulan Sınıf ile Kişilik Özellikleri Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	Okunulan Sınıf	Frekans (n)	Mean	p
Nörotiklik	1.sınıf	64	3,3437	0,117
	2.sınıf	57	3,5684	
	3.sınıf	66	3,3411	
	4.sınıf	86	3,4907	
Dışa Dönüklük	1.sınıf	64	3,1699	0,072
	2.sınıf	57	3,4759	
	3.sınıf	66	3,3826	
	4.sınıf	86	3,3272	
Uyumluluk	1.sınıf	64	3,2391	0,135
	2.sınıf	57	3,1772	
	3.sınıf	66	3,2924	
	4.sınıf	86	3,0632	
Öz Disiplin	1.sınıf	64	3,2906	0,183
	2.sınıf	57	3,4702	
	3.sınıf	66	3,2742	
	4.sınıf	86	3,3884	
Gelişime Açıklık	1.sınıf	64	3,1609	0,309
	2.sınıf	57	3,4211	
	3.sınıf	66	3,3455	
	4.sınıf	86	3,2547	

Problem çözme becerisi ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek için ANOVA testi yapılmış ve bulgular Tablo 9’da verilmiştir. Yapılan analiz neticesinde öğrencilerin okudukları sınıflara göre problem çözme becerileri arasındaki anlamlı farklılık “kendine güvenli yaklaşım” boyutunda görülmüştür. Farklılığın hangi düzeyde olduğunu tespit etmek için Post Hoc tablosuna bakılmıştır.

Tablo 9. Okunulan Sınıf ile Problem Çözme Becerisi Alt Boyutları Arasındaki Farklılığa İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	Okunulan Sınıf	Frekans (n)	Mean	p
Aceleci Yaklaşım	1.sınıf	64	3,5608	0,757
	2.sınıf	57	3,3938	
	3.sınıf	66	3,5152	
	4.sınıf	86	3,4742	
Düşünen Yaklaşım	1.sınıf	64	3,2563	0,400
	2.sınıf	57	3,5789	
	3.sınıf	66	3,3182	
	4.sınıf	86	3,3512	
Kaçıngan Yaklaşım	1.sınıf	64	3,3359	0,453
	2.sınıf	57	3,5044	
	3.sınıf	66	3,3636	
	4.sınıf	86	3,2238	
Değerlendirici Yaklaşım	1.sınıf	64	3,2240	0,080
	2.sınıf	57	3,6140	
	3.sınıf	66	3,2475	
	4.sınıf	86	3,2016	
Kendine Güvenli Yaklaşım	1.sınıf	64	3,1823	0,002*
	2.sınıf	57	3,4035	
	3.sınıf	66	3,4419	
	4.sınıf	86	2,8601	
Planlı Yaklaşım	1.sınıf	64	3,5176	0,006
	2.sınıf	57	3,5965	
	3.sınıf	66	3,2481	
	4.sınıf	86	3,1235	

Problem Çözme Becerisinin boyutu olan “kendine güvenli yaklaşım” ile okunulan sınıf arasında çıkan anlamlılık düzeyini görmek için Post Hoc testi yapılmıştır ve bulgular tablo 10’da verilmiştir. Tabloya göre problem çözme becerisi 4.sınıf ile 2. sınıf (Sig. 0,010) ve 3. Sınıf (Sig. 0,003) arasında farklılaşmaktadır. Mean değerlerine bakıldığında öğrencilerin sınıfları arttıkça problem çözme konusunda kendilerine daha fazla güvenli yaklaştıkları söylenebilir. Bir başka ifadeye göre 4. Sınıf öğrencisi herhangi bir problemle karşılaştığında 2. Sınıf öğrencisine kıyasla kendine daha fazla güvenmektedir. Bunun sebebi geçirdiği dört

yılın tecrübesi olabilir. Bu bağlamda “*Problem çözme becerisi ile okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık vardır.*” şeklindeki hipotez **kabul edilmiştir.**

Tablo 10. Kendine Güvenli Yaklaşım Boyutu Post Hoc Testi TUKEY (Farklılık Düzeyi)

Boyut	Sınıf düzeyi	Mean	Sig.
Kendine Güvenli Yaklaşım	2.sınıf	-,03841*	0,010
	3.sınıf	-,54343*	0,003
4.sınıf			
(0,58184)			

SONUÇ

Bireylere hazır bilgiyi sunmak yerine bilgiye kendilerinin ulaşmaları yönünde teşvik etmek, hem problem çözme becerilerinin geliştirilmesi hem de kişilik gelişimi açısından davranış ve tutumlarında daha düşünen, üreten bireyler olmaları için oldukça önemlidir. Bütün insanlar, birey olarak birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadırlar. Bu özellikler kişinin diğer bireylerden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklar, çeşitli kişilik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kişilik, bir insanı başkalarından ayıran fiziksel, bilişsel ve ruhsal özelliklerin bir bütünüdür. Kişilerin verimli olmaları, yetenekleri, yaptıkları işe verdikleri önem, başkalarıyla ilişki kurma ihtiyaçları farklılık gösterdiği için, kişilerin karşılaştıkları problemleri çözme süreçleri ve şekilleri de farklıdır. Bazı bireyler, pratik bir şekilde problemini çözerken bazı bireyler ise çözüm sürecini oldukça uzun bir süreçte tamamlayabilmektedir.

Bu çalışmada, öğrencilerin kişilik özellikleri ve problem çözme becerisi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin “nörotiktik, dışadönüklük, uyumluluk, öz disiplin ve gelişime açıklık” boyutları ile Problem Çözme Envanteri ölçeğinin “aceleci yaklaşım, düşünen yaklaşım, kaçınan yaklaşım, değerlendirici yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım ve planlı yaklaşım” boyutları arasında pozitif, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Beş Faktör

Kişilik Özellikleri ölçeğinin “öz disiplin” boyutu ile Problem Çözme Envanteri ölçeğinin “aceleci yaklaşım” boyutları arasında pozitif, anlamlı ve zayıf bir ilişki görülürken; diğer boyutları ile herhangi bir ilişki görülmemiştir. Bu bulgulara göre öğrencilerin dışadönük, uyumlu, gelişime açıklık ve öz disiplin kişilik özelliğine sahip oluşları, bir problemi çözerken düşünerek, o problemi değerlendirerek ve kendine güven duygusuna sahip bir şekilde planlı hareket etmesini sağlayabilir ancak diğer taraftan ise problemin çözümünde aceleci davranmalarına yol açabilir. Bu tür kişilik özelliklerine sahip öğrenciler, aynı zamanda bir problemi çözerken daha temkinli bir davranış sergileyerek o problemin çözümünden kaçınılabilir. Ayrıca gelişime açık öğrencilerin bir problemi çözerken bir yandan problemi çözme konusunda tereddüt içerisinde kalmaları söz konusu olabilirken diğer yandan ise kendilerine olan güven duygusunun gelişmesi ile birlikte birtakım değerlendirmelerde bulunma ihtimalini yaratmaktadır.

Kişilik özellikleri ile cinsiyet, yaş ve okunulan sınıf arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Ayrıca problem çözme becerisi yaş arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Fakat problem çözme becerisi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık “kendine güvenli yaklaşım” boyutunda görülmüştür. Yapılan analiz sonucuna göre erkek öğrencilerin, problemlerini çözerken kız öğrencilere göre kendilerine daha fazla güvendikleri tespit edilmiştir.

Problem çözme becerisi ile okunulan sınıf arasında “kendine güvenli yaklaşım” boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Farklılık 4. sınıf ile 2. sınıf ve 3. sınıf arasında tespit edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde 2. sınıf ve 3. sınıfa giden öğrencilere nazaran 4. sınıf öğrencileri herhangi bir problemin çözümünde kendilerine daha fazla güvenmektedir.

Literatürde, kişilik özellikleri ve problem çözme becerileri konusunda yapılan bazı çalışmalara bakıldığında şu sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür:

Korkut’un (2002) çalışmasında, erkek öğrencilerin problem çözme algısı kız öğrencilerinden daha yüksek bulunurken, Gökçakan ve Nadir (2001) ve Saygılı (2000) çalışmalarında cinsiyete göre fark bulunmamıştır. Öğretmenlik formasyon eğitimini alan grupta yapılan bir çalışmada da problem çözme becerisi algısının cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür (Çam, 1997).

Dündar (2009), yaptığı çalışmada öğrencilerin problem çözme becerilerinde cinsiyete göre farklılık göstermediğini ve sınıf düzeyine göre öğrencilerin problem çözme becerileri arasında farklılık olduğunu tespit etmiştir. Dördüncü sınıftaki öğrencilerin, alt sınıflardaki öğrencilere nazaran problem çözme becerilerinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Kim, Choi, Sung ve Park (2018), üniversite öğrencilerinde problem çözme yeteneğinin yenilikçi davranış ve fırsat tanıma üzerindeki rolü isimli çalışmalarında

Kore Üniversitelerinde girişimcilik eğitimi alan öğrenciler üzerindeki incelemeleri sonucunda problem çözme yeteneğinin inovasyon davranışını ve fırsat algısını olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir.

Newbury-Birch ve Kamali (2001), memurların psikolojik stres, kaygı, depresyon, iş doyumu ve kişilik özellikleri isimli çalışmalarında İngiltere'deki 109 ön kayıt memuru üzerinde araştırma yapmış ve kadın memurların erkeklere göre daha çok psikolojik stres yaşadıklarını gözlemlemiştir. Ayrıca stres, anksiyete ve depresyon skorlarının hem erkeklerde hem de kadınlarda nörotiklik skorları ile anlamlı bir ilişkide olduğunu tespit etmiştir.

Youn ve Fumio (2014), kişilik özelliklerinin ve davranışsal özelliklerin okullaşma, kazanç ve kariyer teşviki üzerine etkileri isimli çalışmalarında davranışsal özelliklerin okullaşma, ücretler ve kariyer gelişimindeki farklılıkları açıklamada önemli bir rol oynadığını gözlemlemiştir. Vicdanlılık özelliğinin hem Japonya'da hem de ABD'de erkek kazançlarına katkıda bulunduğu; dışadönüklük ve duygusal istikrarın kadın kazançlarının yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Genel olarak kişilik özelliklerinin eğitim ve kariyer başarısı ile ülkeler ve cinsiyetler arasındaki farklı derecelerde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Michaelsan ve Sweet (2008), öğrencilerin kişilik özelliklerine bağlı olarak problem çözme yeteneklerini ortaya çıkarmak için takım temelli öğrenmeye dayanan grup çalışmalarının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu şekilde grup içinde bireysel yeteneklerin öne çıkabileceğini belirtmişlerdir.

Caliendo, Fossen ve Kritikos (2011), farklı kişilik özelliklerinin girişimcilik gelişimini etkileyip etkilemediğini araştırmış ve deneyime açıklık ile dışadönüklük özelliklerinin girişimciliğin gelişmesinde yordayıcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hooda ve Devi (2014), problem çözme yeteneğinin ergenler üzerindeki önemi isimli çalışmalarında ebeveynlerin, çocuklarına problemlerini çözme konusunda yardımcı olmaları gerektiğini ve öğrencilerin yaratıcılıkları ve akıl yürütme yeteneklerinin gelişmesinde bilgisayar programlarının önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Yaralı ve Özkan (2016), okul öncesi eğitimi gören öğrencilerin sosyal problem çözme yetenekleri ile sosyal yetkinlik ve kızgınlık-saldırganlık davranışları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak öğrencilerin sosyal problem çözme yeteneklerinin artmasıyla sosyal yetkinliklerinin arttığı; kızgınlık ve saldırganlık davranışlarının azaldığını tespit etmişlerdir.

Genel olarak çıkarımda bulunmak gerekirse eğitim hayatın her alanında kendini göstermektedir. Özellikle üniversite eğitimi sonunda bireyler gençlikten çıkıp yetişkinliğe adım atmaktadırlar. Hayata atılıp kariyerini elde etmede ve karşı-

laşılan problemlere çözümler üretme noktasında üniversite eğitimi bireylere yön göstermektedir. Yapılan bu araştırmada da dördüncü yani son sınıf öğrencilerinin alt sınıflara nazaran problem çözme konusunda kendilerine daha fazla güvendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Burada dört yılın vermiş olduğu tecrübe etkili olabilir. Ayrıca bireyler gelişime açık olma, öz disiplin, uyumluluk, dışadönük olma gibi kişilik özellikleri ile sosyal ilişkilerde daha sağlam adımlar atabilmektedirler. Sahip oldukları bu kişilik özellikleri ile de karşılaştıkları problemlerle başa çıkabilme becerisine sahip olabilmektedirler.

Kaynakça

1. Akın, G. (2019). “Duygusal Zeka Düzeyi, Problem Çözme Yeteneği ve Örgütsel Etik İklimi İle İşgören Performansı Arasındaki İlişkiler: Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, İstanbul.
2. Almlund, M., Duckworth, A. L., Heckman, J. J., & Kautz, T. (2011). “Personality Psychology And Economics”. In Hanushek, E. A., Machin, S., & Wößmann, L. (Eds.), *Handbook of the Economics of Education*, Netherlands: Amsterdam.
3. Altınöz, M. (2018). “Yetenek Yönetiminin Algılanması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.*(39).
4. Balfakih, D. (2019). “Çalışanın Kişilik Özellikleri Ve Psikolojik Güçlendirmenin İş Motivasyonu Üzerine Etkileri: Türkiye Ve Yemen Uygulaması”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Ankara.
5. Bilgin, Y. (2011). “Turizmde Lisans Öğrenimi Gören Öğrencilerin Kişilik Özellikleri Ve Mesleğe Yönelik Düşünceleri Üzerine Bir Alan Araştırması”, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı, Düzce.
6. Bingham, A. (2004). “Çocuklarda Problem Çözme Yeteneklerinin Geliştirilmesi”, (Çev. A. F. Oğuzhan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
7. Caliendo, M., Fossen, F. & Kritikos, A. (2011). “Personality Characteristics and the Decision to Become and Stay Self-Employed”, *Discussion Paper Series*, 5566.
8. Çam, S. (1997). “Öğretmenlik Formasyonu Eğitimi Programının Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Becerisi Algılarına Etkisi”, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, (15), 52-61.
9. Çelebi, C. A. (2019). “Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Vatandaşlık Davra-

- nışları Üzerinde Etkisi: Girişimciler Arasında Bir Araştırma”, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
10. Dündar, S. (2009). “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2).
 11. Ergin, B. E. ve DAĞ, İ. (2013). “Kişilerarası Problem Çözme Davranışları, Yetişkinlerdeki Bağlanma Yönelimleri ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkiler”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, (14), s. 36-45.
 12. Eygü, H. ve Kılınç, A. (2019). “Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Algısı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Sıralı Logit Model Yardımıyla Araştırılması: Erzurum–Kayseri Örneği”, *Journal of Academic Value Studies*, 5(5).
 13. George, D. and Mallery, P. (2010). “SPSS For Windows Step By Step. A Simple Study Guide And Reference”, Boston: Pearson Education.
 14. Gönüllü, M. (2003). “Lise Öğrencilerinin Buldukları Liseye Göre Gösterdiği Toplumsal Farklılıklar: Sivas İli Merkez İlçe Örneği”, *Ç.Ü. Sosyoloji Tartışmaları Dergisi*, (1), ss. 28-50.
 15. Güney, S. (2012). “Örgütsel Davranış”, İstanbul: Nobel Yayıncılık.
 16. Heppner, P. P., Baumgardner, A. H. & Jakson, J. (1985). “Depression And Attributional Style: Are They Related?” *Cognitive Therapy and Research*. 9, 105-113.
 17. Heppner, P. P. & Peterson, C. H. (1982). “The Development and Implications of A Personal-Problem Solving Inventory”, *Journal of Counseling Psychology*, 29, 66-75.
 18. Hooda, M. & Devi, R. (2014). “Problem Solving Ability: Significance for Adolescents, Scholarly”, *Research Journal for Interdisciplinary Studies*, 4194.
 19. Hoxha, G. (2011). “Arnavutluk ve Türkiye’deki Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası İlişki İle Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması (Epoka ve Selçuk Üniversitesi Örneği)”, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı, Konya.
 20. İnce, F., Özdevecioğlu, M. ve Karaca, M. (2016). “Kamu Girişimcilerinin Kişilik Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), s.102.
 21. Kasap, Z. (1997). “İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Problem Çözme Tutumu Arasındaki İlişki”, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
 22. Kılıç, R., & Bozkaya, E. (2014). “Örgüt Çalışanlarının Kişilik Özellikleri

- ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(20).
23. Kışkır, G. (2011). “Öğretmen Adaylarının Bilişötesi Farkındalık Düzeyleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Erzurum.
 24. Kim, J.Y., Choi, D. S., Sung, C. S. & Park, Y. J. (2018). “The Role Of Problem Solving Ability On Innovative Behavior And Opportunity Recognition In University Students”, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4 (4).
 25. Kolcu, R. (2018). “Girişimcilik ve Kişilik Özellikleri Geleneksel Ve Sosyal Girişimcilerin Kişilik Özellikleri Arasındaki Farklara İlişkin Bir Araştırma”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim Ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
 26. Kökçü, F. A. (2010). “İki Uçlu Olgular Ve Çocuklarında Bağlanma Biçiminin Mizaç, Kişilik Ve Klinik Özellikler İle İlişkisi: Kontrollü Bir Çalışma”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4).
 27. Michaelsen, L. K., & Sweet, M. (2008). “The Essential Elements Of Team-Based Learning”, *New Directions For Teaching And Learning*, (116),
 28. Newbury-Birch, D. & Kamali, F. (2001). “Psychological Stress, Anxiety, Depression, Job Satisfaction, And Personality Characteristics In Preregistration House Officers”, *Postgrad Med J.* (77).
 29. Oğuz, V. ve Köksal Akyol, A. (2012). “Çocuklarda Problem Çözme Becerisi, Aile ve Çocuk”, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
 30. Öğülmüş, S. (2001). “Kişilerarası Sorun Çözme Becerileri ve Eğitimi”, Ankara: Nobel Yayınları.
 31. Saygılı, H. (2000), “Problem Çözme Becerisi ile Sosyal ve Kişisel Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
 32. Şahin, N., Şahin, N. H. & Heppner, P. P. (1993). “Psychometric Properties of the Problem Solving Inventory In A Group Of Turkish University Students”, *Cognitive Therapy and Research*, 17, 379-396.
 33. Şenol, S. (2019). “Örgütsel Sessizlik ve Kişilik Özelliklerinin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Kabin Ekipleri Üzerinde Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Örgütsel Davranış Bilim Dalı, İstanbul.
 34. Tabachnick, B. & Fidell, L. (2015). “Using Multivariate Statistic”, (Çev. Ed. Mustafa Baloğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

35. Taşdöven, H., Emrah, A., & Dönmez, M. (2012). “Liderlik Tarzı ve Mi-zaç-Karakter İlişkisi: Polis Teşkilatında Bir Uygulama”, *Yönetim ve Eko-nomi*, 19(2).
36. Tatlıoğlu, K. (2014). “Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Ku-ramına Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 7(XVII).
37. Topsis, G. ve Bulut Serin, N. (2018). “Psikolojik Danışma ve Kişilik Ku-ramları”, Ankara: Nobel Yayınları.
38. Yazıcı, H. (2001). “Üniversite Öğrencilerinde Uyuma Dönük Başa Çıkma Davranışları, Umutsuzluk ve Problem Çözme Becerileri”, *VI. Ulusal ve Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, Ankara.
39. Yılmaz, A. (2017). “Yapay Zekâ”, (3. Baskı), İstanbul: İnkılap Kitapevi.
40. Youn, L.S., Fumio, O. (2014). “The Effects of Personality Traits and Be-havioral Characteristics on Schooling, Earnings, and Career Promotion”, *RIETI Discussion Paper Series*, 14-E-023.

**KIRGIZ BASININDA
YURTTAŞ GAZETECİLİĞİ UYGULAMALARI ve
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YURTTAŞ
GAZETECİLİĞİ ALGILARI**

Erdoğan AKMAN¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü
erdogan.akman@manas.edu.kg, ORCID 0000-0003-3781-4860, Bişkek-Kırgızistan

Giriş

Medya artık günümüzde yeni medya ve geleneksel medya olarak belirgin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Yeni medya da kendi içinde dijital medya başka bir ifadeyle internet tabanlı medya, mobil yayıncılık, sosyal medya vb. farklı kategorilerde adlandırılmaktadır.

Yeni medya gelişen bilişim teknolojileri, internet ile ortaya çıkmış, mekan ve zamandan bağımsız dijital iletişim mecrasıdır. Sosyal medya kullanıcıları bu ortamda zaman ve mekândan bağımsız olarak interaktif etkileşim olanağına sahiptirler. Bu durum aynı zamanda yeni bir gazetecilik anlayışını da ortaya çıkarmıştır. Bu gazetecilik anlayışı herkese haber yapma, söyleyecek sözü olanlara sözünü söyleme, eleştirme, destekleme, haberdar olma ve haberdar etme vb. olanaklar sunmaktadır. Artık haberi yapan ve paylaşan sadece profesyonel gazeteci değil herkeştir.

Bunun yanında yurttaş gazeteciliğinin ortaya çıkması ve gelişmesinde bilişim teknolojileri ve internetin ne kadar önemi varsa bilinçli vatandaş ve sorumlu vatandaş olgusunun da o kadar önemi vardır.

Kuşkusuz bu nedenlerden dolayı yurttaş gazeteciliğinin gelişmişlik düzeyi ve algısı toplumlara göre değişmektedir. Bu çalışmada Kırgızistan’da yurttaş gazeteciliğinin genel durumu ve üniversite öğrencileri arasında algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Değişen Gazetecilik Anlayışı

Yeni iletişim teknolojilerinin ve internetin iletişim araçlarında sağladığı hız, depolama, çeşitlilik, veri, görüntü, ses ve metnin bir arada daha verimli bir şekilde kullanıldığı multimedya yapıyla birlikte haber kurumlarının organizasyon yapıları, haberin üretimi ve sunumunda birtakım değişiklikler olmakta ve buna bağlı olarak da gazetecilik pratikleri dönüşmektedir (Yıldırım, 2009: 41). Özellikle, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuç olarak kullanım alanı genişleyen internet iletişim sistemimin temelini oluşturmaktadır. bu bağlamda internet *“gazetecilere geniş ve zengin bir enformasyon alanı yaratarak, meslek profesyonellerinin en çok zamanını alan haber konusunu bulma, haber kaynaklarına ulaşma, haberi güncelleme konularında önemli kolaylıklar getirmiştir”* (Metcalf ve Gascoigne, akt, Kurt,2014:822).

Sanayileşmeyle birlikte sorumluluğu makinelere bırakan insanlar enformasyon çağında da hafıza güçlerini yine makinelere, bilgisayarlara bırakmıştır. Gazeteciler ise artık bilgiyi ceplerinde taşımaya başlamışlardır. Bilgisayarın kapasitesi ya da alınan bir web adresinin/alanının izin verdiği ölçüde depolama, arşiv olanağı gazeteciliği başka bir boyuta taşımıştır. Bu aynı zamanda gazeteciliği bir takım bürokrasi anlayışından kurtarmıştır.

Bununla birlikte, yeni medyanın ortaya çıkmasıyla yer sınırı da ortadan kalkmıştır. Bu da gazetecilere araştırdıklarının sonuçlarını daha ayrıntılı olarak paylaşma olanağı vermiştir. Örneğin geleneksel medyada gazeteye ya da televizyona haber yaparken mutlaka yer ve zaman sınırlamasıyla karşılaşır. Gazetelerde önce, gelen ilanlar büyüklüklerine göre gazete planı üzerine yerleştiriliyor ve bu yüzden de gazetecilerde hep kısıtlı alanlara haber sığdırma sorunu ile baş başa geliyorlardı. Yeni medyalarda verilen bir haberde ise yer sınırı yoktur. İstenildiği kadar yazı yazılabilir, istenildiği uzunlukta video paylaşılabilir. Ayrıca, yeni medya ile birlikte hem yer sınırı olmaması hem hipertekst olanağı sayesinde başka metinlere yönlendirerek o sitelerin içeriğinden de faydalanılması hem de araştırmaların daha kolay yapılmasıyla birlikte internet gazeteciliğinde analizlere, detaylandırmalara daha hızlı bir şekilde, daha çok yer verilebilmektedir. Bunun dışında yeni iletişim teknolojileriyle birlikte, gazeteciler için yaşanan en önemli gelişmelerden biri her yerden haber yapabilmeleri ve yayına gönderebilmeleridir. Bu gelişme gazeteciliğe yeni bir boyut kazandırmıştır.

Günümüzde bilgiye ulaşmada en etkili araçlardan biri olan sosyal medya, geleneksel medyanın tekelindeki haber verme işlevini de elinden aldığı söylenebilir. Bunun yanında internete ve akıllı telefonlara veya diğer mobil cihazlara sahip olan her bir vatandaş her an her yerde bir gazetecilik pratiği olan vatandaş gazeteciliği yapabilme olanaklarına sahip olmuştur. Böylelikle, gazetecilik anlayışına da yeni bir ivme kazandırılmış olmuştur (Behar,2013). Başka bir ifadeyle sosyal medya hem gazetecilik pratik anlayışını değiştirmiş hem de geleneksel medyanın elinden haber verme işlevini almıştır.

Yeni Bir Gazetecilik Anlayışı Olarak Yurttaş Gazeteciliği

Yurttaş Gazeteciliği kavramının ortaya atılması ve tartışılması ilk olarak 90'lı yılların başlarında Amerika'da başladığı belirtilmektedir. Bu durum belirtilen yıllarda Amerika'da basın özgürlüğü, egemen medya baskısı ve hak odaklı habercilik vb. tartışmalardan kaynaklanmaktadır (Önder ve Karaman 2007:165).

Siyasal ve toplumsal gelişmeler sunucunda demokrasi anlayışının sorgulanması, gazeteciliğin ekonomik politik çerçevede ticarileşen medya holdinglerin tekelinde olmasının ortaya çıkardığı sorunlar yeni bir gazetecilik anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Gazetecilikteki bu yeni anlayış geçmişte çok yeni olan yurttaş gazeteciliğidir (Kutlu ve Bekiroğlu, 2010:255). Bunun yanında yurttaş gazeteciliği akademik olarak ilk kez 1999 yılında Amerikalı medya eleştirmeni ve akademisyen olan Jay Rosen'in "Gazeteciler Ne İçindir?" ortaya atılan bir kavramdır (www.evrensel.net).

Genel olarak baktığımızda yurttaş gazeteciliği, katılımcı gazetecilik, demok-

ratik gazetecilik, sokak ya da gerilla gazeteciliği ve vatandaş gazeteciliği olarak ifade edilen bu yeni gazetecilik anlayışının herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı yoktur (Mutlu 2005:243).

Kim ve Lowrey'in yaklaşımına göre yurttaş gazeteciliği genellikle gazetecilik eğitimi almamış ve gelir elde etme amacı gütmeyen insanların internet üzerindeki web-tabanlı gazetecilik faaliyetleridir (Kim ve Lowrey, 2015:300). Buna göre yurttaş gazeteciliğindeki temel felsefe, profesyonel gazeteci olmayan insanların kişisel iletişim mecralarında haber üretmeleri ve dağıtmalarıdır.

Bir başka tanıma göre, yurttaş gazeteciliği, haberi yurttaş toplayan, habere yurttaşın gözüyle bakan, haberin üretim, yazım ve dağıtım sürecinde yurttaş olan bir gazetecilik anlayışıdır (Mora, 2008:34).

Diğer bir tanıma göre yurttaş gazeteciliği, profesyonel gazetecilik yapmayan insanların, çevresinde gerçekleşen olayları web sitelerinde ve sosyal medyada metin, fotoğraf ve video olarak paylaşmalarıdır (Turan 2007:58).

Bu tanımlardan yola çıkarak, yurttaş gazeteciliği profesyonel gazetecilikten çok farklı bir gazetecilik anlayışında gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre yurttaş gazeteciliğinin özellikleri genel hatları ile şöyledir (Balel, 2009:72):

- *“Haberleştirilme sürecinden geçmeden oluşturulan görüntü, fotoğraf ve metinlerden oluşmaktadır.*
- *Ham görüntüler, kurgu yapılmadan yayınlanmaktadır.*
- *Görüntü ve metinden oluşturulan haberlerde, sunucu kullanılması için basitçe de olsa bir montaj sürecinden geçilmesi gerektiğinden, seslendirme yer almamaktadır”.*

Yurttaş gazeteciliğinin günümüz bu kadar popüler olmasının temel nedeni internetin ve bilişim teknolojilerinin insanların ulaşabileceği düzeyde olmasıdır (Shaffer,2004).

Diğer yandan da yurttaş gazeteciliği, insanların seslerini duyurmalarına yardımcı olmakta ve bu nedenle insanları güçlü bir konuma getirmektedir. Bu nedenle halkın yurttaş gazeteciliği faaliyetleri, bilinçli yurttaşlık ve demokrasi açısından umut verici bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Nip, 2006:212).

Yurttaş gazeteciliği gazetecilik alanına iki türlü katkı sağlamaktadır. Bunların geleneksel gazeteciliğin içeriğine katkı sağlama ve gazetecilik rolünü üstlenerek kişisel sosyal medya araçlarında, bloglarından ve web sitelerden haber üretmeleri ve yayınlamalarıdır (Karaduman,2017:135).

Günümüzde yurttaş gazeteciliği gelişimini ve popülerliğini sosyal medya ortamlarına dayanmaktadır. Özellikle Twitter, Facebook, Youtube ve bloglar gibi

sosyal medya ortamlarının gelişmesi ve yaygınlaşması yurttaş gazeteciliğinde haber üretimi ve üretilen haberlerin geniş kitlelere yayılmasında önemli bir etkiye sahiptir (Ali ve Fahmy, 2013: 55).

Sonuç olarak yurttaş gazeteciliği gazetecilik anlayışında yeni bir yönelim getirmiştir ve internete ve akıllı telefonlara sahip herkes sahip olduğu sosyal medya mecrasından ürettiği içeriklerle gazeteci rolü üstlenmektedir.

Kırgızistan’da Yurttaş Gazeteciliği

Kırgızistan’daki vatandaş gazeteciliği ile ilgili uygulamaları gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında Kırgızistan’da vatandaş gazeteciliği uygulamalarının çok geride kaldığı görülmektedir. Bunun ülkenin gelişmişlik düzeyi ve teknolojik alt yapı ile de alakalı bir durum olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak gelir düzeyinin düşük olması, teknolojik alt yapısının yetersiz olması, bunlara bağlı olarak da medya sisteminin yeterli düzeyde gelişmemiş olması ve internet erişiminin yetersiz olması ülkede vatandaş gazeteciliğinin gelişimini etkilemiştir.

Yapılan incelemede Kırgızistan’da yurttaş gazeteciliği yapan bağımsız platform olarak koroche.kg instagram sayfası radyo yayınları bulunmaktadır. Ancak burada yayınlanacak gönderiler editör kontrolünden geçmektedir. Bunun yanında birçok internet gazetesinin yurttaş dolayımı gazetecilik alanı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum yeni iletişim teknolojileriyle değişen yeni gazetecilik anlayışının ortaya çıkarmış olduğu anlayışla örtüşmektedir. Yurttaş gazetecilik alanına en çok yer veren internet gazete siteleri şunlardır:

- Super.kg (“Superstan”forumu, “Maek” forumu ve ‘Medya Portal Bölümleri)
- Chagylgan.kg
- Akipress.org (Muhabir ve okurun fikri sekmeleri)
- Vb.kg (Veçirniy Bişkek) (blog ve okur haberi sekmeleri)
- Nazarnews.org (Blog)
- Eldik.media (haber paylaşma)
- Kaktus.media (Okur fikir paylaşım sekmesi)
- Superinfo (sizden gelen videolar sekmesi)
- Turmush (Okur fikir paylaşım sekmesi)

Yurttaş gazeteciliği alanı bulunan bu internet haber sitelerinin okur fikir paylaşım sekmeleri, haber paylaşma sekmeleri bulunmaktadır. Ancak her bir haber sitesi halktan gelenleri editörden geçerek yayınlamaktadır. Halktan gelen paylaşım editörden onay alarak yayınlanmaktadır. Buna göre Kırgızistan’da yurttaş gazeteciliği ana akım medya ile entegre olduğu ve çoğu zaman profesyonel gazeteciler yurttaş gazetecileri bir kaynak olarak gördükleri söylenebilir.

Aynı zamanda bu internet haber siteleri daha çok yurttaşlar tarafından sosyal sorunun yansıtılması, şehir yetkililerine seslenmesi, politika alanlarındaki fikirlerinin paylaşılması, eğlence amaçlı bilgi\video içeriklerine yer vermektedirler.

Kırgızistan'daki Yurttaş Gazeteciliğinin gelişmekte olan diğer bir türü de Radyo yayıncılığıdır. Bu bağlamda Orta Asya ve Kırgızistan'daki ilk yurttaş radyosu olan Radyo Most 2007 yılında Talas bölgesinde kurulmuştur. Radyo Most halkın Talas bölgesinde haberleri doğru, direk ve birinci ağızdan almaları ve söyleyecek sözü olan herkesin sesini duyurması için kurulmuştur. Buna göre Radyo Most yurttaş radyosu program yapmak ve sesini duyurmak isteyen her yurttaşa veya bölgesel derneklere tamamen ücretsiz yayın yapma olanağı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle mevcut sorunları dile getiren ve tartışan herkes (örneğin doktorlar, öğretmenler, sivil toplum kuruluşları, öğrenciler, çiftçiler vb.) bir yurttaş radyosu olan Radyo Most'ta radyo yayını yapma imkânına sahiptirler. Aynı zamanda Kırgızistan'ın ilk yurttaş radyosu olan Radyo Most bölgenin tüm halkını birleştirme halkın arasında iletişim köprüsü olma işlevini yerine getirmektedir. Radyo Most dışında günümüzde Kırgızistan'da Susamyr'da "Susamyr FM, Çon-Kemin'de "Kemin", Naryn bölgesinde "Meiki" ve Batken bölgesinde "Batken" olmak üzere daha yurttaş yayını yapan dört radyo istasyonu bulunmaktadır. (rus.azattyk.org;media.kg). Genel olarak baktığımızda yurttaş gazeteciliğinin Kırgızistan'da da gelişmekte olduğu görülmektedir. Bunun yanında Kırgızistan'da yurttaş gazeteciliğinin başta kişisel facebook, instagram sayfaları olmak üzere sosyal medya üzerinde yapıldığı görülmektedir.

Araştırmanın yöntemi

Araştırmada Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde bulunan üniversitelerin gazetecilik bölümünde okuyan son sınıf öğrencilerin yurttaş gazeteciliği algıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre reytinglerde en çok tercih edilen (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kırgız Milli Üniversitesi) dört üniversitenin gazetecilik bölümü son sınıf öğrencileri araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında veriler, yüz yüze anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Ankette öğrencilerin cinsiyet, yaş gibi demografik bilgileri, takip ettikleri yurttaş medya organları ve yurttaş gazeteciliğinden beklentileri ilgili bilgiler, üçüncü bölümde ise öğrencilerin yurttaş gazeteciliği algılarına yönelik tutumları sorgulanmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULAR I VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 1. Öğrencilerin Üniversitelere Göre Genel Dağılımı

Üniversiteler	Toplam Sayı	Yüzde
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	27	27,0
Uluslararası Orta Asya Amerikan Üniversitesi	28	28,0
Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi	25	25,0
Kırgız Milli Üniversitesi	20	20,0
Toplam	100	100,0

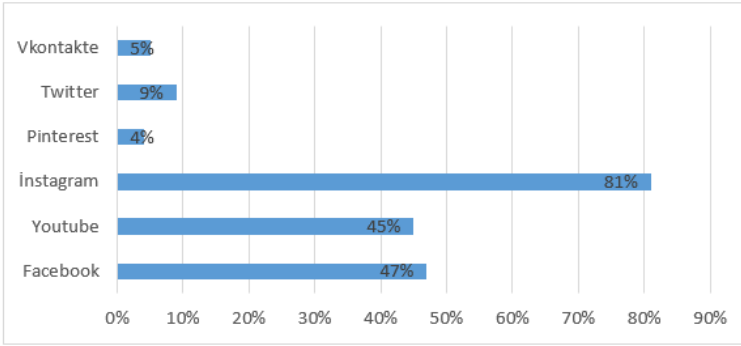
Tablo 5’te görüldüğü gibi araştırmaya toplam 4 üniversitenin gazetecilik bölümü son sınıf öğrencileri dahil edilmiştir. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nden toplam 27 öğrenci katılmıştır. Bu araştırmaya katılan öğrencilerin % 27’sini oluşturmaktadır. Uluslararası Orta Asya Amerikan Üniversitesi’nden araştırmaya 28 öğrenci katılmıştır. Bu da araştırmaya katılan öğrencilerin % 28’ini oluşturmaktadır. Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi’nden toplam 25 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Bu sayıda araştırmaya katılanların % 25’ini oluşturmaktadır. Son olarak Kırgız Milli Üniversitesi’nden ise toplam 20 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Bu sayıda araştırmaya katılanların % 20’sini oluşturmaktadır. Tablodan da görüleceği gibi ankete katılan üniversitelerin öğrencileri arasında dengeli bir dağılım oluşmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

Üniversiteler	Kadın	Erkek
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	19	8
Uluslararası Orta Asya Amerikan Üniversitesi	21	7
Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi	17	8
Kırgız Milli Üniversitesi	16	4
Toplam	73	27
Yüzde	%73	%27

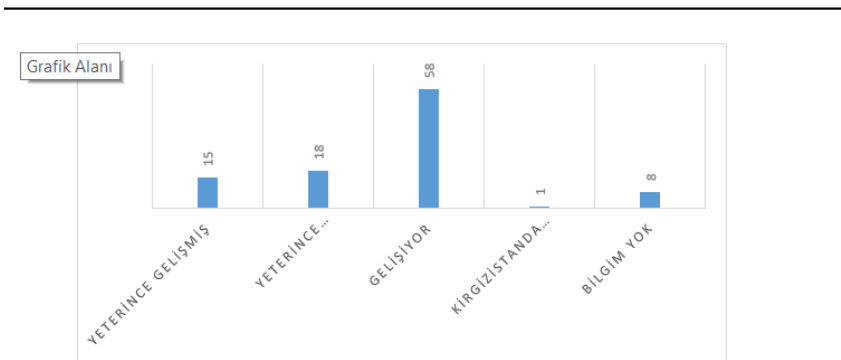
Tabloya baktığımızda araştırmaya katılan öğrencilerin % 73,0'ı kadın, % 27,0'i erkek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağılımda kadınların erkeklere göre en az iki katı fazla oldukları gözükmektedir. Ancak üniversitelere göre dağılıma baktığımızda kadınların birbirilerine yakın oranda dağıldıkları aynı şekilde erkeklerinde birbirine yakın dağıldıkları ortaya çıkmaktadır. Bunu nedeni örneklem alınan üniversitelerin gazetecilik bölümü son sınıfında okuyan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımlarından kaynaklanmaktadır.

Tablo: 3 Öğrencilerin En Çok Kullandıkları Sosyal Medya Mecraları

Araştırmaya katılan öğrencilerden en çok kullandıkları ettikleri iki sosyal medya mecrası belirtilmesi istenmiştir. Buna göre tablodan da görülebileceği gibi en çok kullanılan sosyal medya mecrası instagram olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra facebook ve youtube mecraları en çok kullanılan sosyal medya mecraları olarak görülmektedir.

Tablo:3 Öğrencilerin Kırgızistan'daki Yurttaş Gazeteciliğinin Gelişmesi İle İlgili Görüşleri

Araştırmaya katılan Üniversite öğrencilerinin 15'i Kırgızistan'daki yurttaş gazeteciliğinin yeterince gelişmiş olduğunu belirtmektedir. 18 öğrenci ise, Kırgızistan'daki yurttaş gazeteciliğinin yeterince gelişmemiş olduğunu belirtmektedir. Araştırmaya katılan 100 öğrenciden 58'i ise Kırgızistan'da Yurttaş gazeteciliğinin gelişmekte oluşunu düşünmektedirler. 1 öğrenci ise Kırgızistan'da yurttaş gazeteciliğinin olmadığını belirtirken 8 öğrenci ise, Kırgızistan'da yurttaş gazeteciliğinin durumu ile ilgili bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Buna göre Kırgızistan'da yurttaş gazeteciliğinin hâlihazırda gelişme sürecinde olduğunu belirtebiliriz.

Tablo: 4 Araştırmaya katılan öğrencilerin Yurttaş Gazeteci tanımı

No	Sizce Yurttaş gazeteci kimdir?	Sayı	Yüzde
1	Profesyonel gazeteci olmayan ve gazetecilik eğitimi almayan insanlar	32	32,0
2	Toplumdaki olaylara her zaman meraklı ve ilgilenen insanlar	28	28,0
3	Toplumdaki olayları resme ve videoya çekerek yetkililerin ve bireylerin dikkatini çekmek isteyenler	23	23,0
4	Dedikoducular	6	6,0
5	Aktif insanlar	9	9,0
6	Diğer	2	2,0
	Toplam sayı	100	100,0

Öğrenciler, sizce yurttaş gazeteci kimdir? Sorusuna verdikleri cevaplara baktığımızda öğrencilerin % 32'si yurttaş gazetecileri Profesyonel gazeteci olmayan ve gazetecilik eğitimi almayan insanlar olarak tanımlarken, % 28'i Toplumdaki olaylara her zaman meraklı ve ilgilenen insanlar olarak belirtmiştir. Yine % 23'ü yurttaş gazetecileri Toplumdaki olayları resim ve videoya çekerek yetkililerin ve bireylerin dikkatini çekmek isteyenler olarak görürken, % 6'sı negatif anlam içeren dedikoducular olarak adlandırmıştır. % 9'u ise yurttaş gazetecileri aktif insanlar olarak tanımlamıştır.

Tablo:5 Öğrencilerin İnternet Gazetelerindeki Yurttaş Gazeteci Alanları Takibi

	Sayı	Yüzde
Evet, takip ediyorum	18	18,0
Hayır, takip etmiyorum	34	34,0
Bazen takip ediyorum	48	48,0
Toplam sayı	100	100,0

Tabloya baktığımızda araştırmaya katılan öğrencilerin internet gazetelerindeki yurttaş gazeteciler için ayrılan alanları pek önemsemedikleri söylenebilir. Buna göre öğrencilerin yarısı % 48'i internet gazetelerindeki yurttaş gazeteciler için ayrılan alanları bazen takip ettikleri, % 34'ü ise hiç takip etmedikleri, sadece % 18'i takip ettiklerini belirtmiştir. Bunun temel nedenleri yurttaş gazetecilik anlayışının Kırgızistan'da tam olarak gelişmediği ve gazetelerin yurttaş gazeteciliğine gereken önemi ve alakayı göstermemelerinden kaynaklandığını belirtebiliriz.

Tablo: 6 Öğrencilerin Yurttaş Gazeteciliği Yapan Radyolarını Dinlemeleri

	Sayı	Yüzde
Evet dinliyorum	19	19,0
Hayır dinlemiyorum	49	34,0
Yurttaş gazeteciliği yayını yapan radyolar olduğunu bilmiyorum	32	48,0
Toplam sayı	100	100,0

Tabloya baktığımızda araştırmaya katılan öğrencilerin çok az dinledikleri görünmektedir. Buna göre öğrencilerin yarısı % 49'u yurttaş gazeteciliği yapan radyolarını dinlemediklerini, % 32'i Yurttaş gazeteciliği yayını yapan radyolar olduğundan haberdar olmadığını, sadece % 19'u dinlediğini belirtmiştir.

Tablo: 7 Yurttaş gazeteciliği alanı olan mecralara belirli bir konu veya olay hakkında yazı, video veya fotoğraf paylaşma

	Sayı	Yüzde
Sık sık	14	14,0
Bazen	33	33,0
Hiç	53	53,0
Toplam	100	100,0

Araştırmaya katılan öğrencileri sıradan bir vatandaş olarak yurttaş gazeteciliği alanı olan mecralara belirli bir konu veya olay hakkında video veya fotoğraf gönderip göndermedikleri sorulmuştur. Buna göre öğrencilerin % 13'ü sık sık yurttaş gazeteciliği alanı olan mecralara belirli bir konu veya olay hakkında video veya fotoğraf gönderdiğini belirtmiştir. % 33'ü bazen gönderdiğini, % 53'ü ise hiçbir zaman yurttaş gazeteciliği alanı olan mecralara belirli bir konu veya olay hakkında video veya fotoğraf göndermediğini belirtmiştir.

Tablo: 8 Profesyonel gazetecilerin yurttaş gazeteciliğine ihtiyacı olup olmadığı

Profesyonel gazetecilerin yurttaş gazetecilere ihtiyacı olup olmadığı sorusuna, öğrencilerin % 40'ı ihtiyacı olduğunu belirtirken, % 29'u ihtiyaçları olmadığını ve % 31'i ise bir fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo: 9 Yurttaş Gazetecileri Problemlı ve Sorunlu Konuları Ele Alırve Yayınlar

	Sayı	Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	9	9,0
Katılmıyorum	21	21,0
Kararsızım	27	27,0
Katılıyorum	32	32,0
Kesinlikle katılıyorum	11	11,0
Toplam	100	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilere Yurttaş gazetecilerin problemlı ve sorunlu konuları ele aldıkları ve yayınladıklarına katılıp katılmadıklarını sorduğumuzda 43 öğrencinin buna katıldıkları yönde görüş bildirmişlerdir. 30 öğrenci katılmadıkları yönde görüş bildirirken, 27 kararsız kaldıkları yönde görüş bildirmişlerdir. Buna göre Kırgızistan’da yurttaş gazetecileri yurttaşlık gazeteciliği yaparken problemlı ve sorunlu konuları ele alıp yayınladıkları ortaya çıkarken, önemli bir oranının da problemlı ve sorunlu konuları ele alıp yayınlamadıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo: 10 Öğrencilerin Yurttaş Gazeteciliğindeki Etik Sorunlarla İlgili Görüşü

	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
Yurttaş gazeteciler dini ve ulusal ayrımcılık içeren haberleri yayınlamaya zarar veriyorlar	27	% 27	26	% 26	27	% 27	13	% 13	7	% 7
Yurttaş gazeteciler çoğu zaman sahte ve yalan haberleri yayınlıyorlar	21	% 21	31	% 31	28	% 28	17	% 17	1	% 1

Ankete katılan öğrenciler yurttaş gazetecilikte en çok tartışılan ve karşılaşılan yurttaş gazetecilerin dini ve ulusal ayrımcılık içeren haberleri yayınlamaya zarar verdiklerine % 53 oranla katıldıkları gözükmektedir. Bunun yanın-

da % 20'lik oran ise katılmadıklarını belirtmişlerdir. % 27 ile azımsanamayacak oran ise bu soruya kararsız kalmışlardır. Yine aynı şekilde % 52'lik oran yurttaş gazetecilerin çoğu zaman sahte ve yalan haberler yayınladıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanında % 18'lik oran ise buna katılmadıklarını belirtmiştir. % 28'lik oran ise bu soruya kararsız kalmıştır. Buradan anlaşılacağı gibi gazetecilik bölümü son sınıf öğrencilerin görüşlerine göre Kırgızistan'da yurttaş gazetecilerin paylaşımlarında dini ve ulusal ayrımcılık içeren haberleri yayınlarak topluma zarar vermekte ve çoğu zaman da sahte ve yalan haberleri yayınlamaktadırlar.

Tablo: 11 Öğrencilerin yurttaş gazeteciliğinin geleceği ile ilgili görüşleri

Tablo 11'te üniversite öğrencilerinin yurttaş gazeteciliğinin geleceği ilgili görüşlerine baktığımızda çok fazla değişeceğini düşünmeyenlerle, gelişeceğini düşünenlerin ve kararsız kalanların sayıları birbirlerine çok yakın olduğu gözük-mektedir.

Sonuç

Teknolojik gelişim ve dijitalleşme tüm alanları etkilediği gibi gazetecilik alanında da değişimlere sebep olmuş ve gazetecilik anlayışına yeni boyutlar getirmiştir. Öncelikle gelenekselden dijitale gecen gazeteler karşımıza çıkmış, haberin yapılması ve yayılması hızlanmıştır. Sosyal meydanında ortaya çıkmasıyla artık herkes birer gazeteci gibi kendi haberini yapabilme ve yayınlayabilme imkanına kavuşmuştur. Kısaca, internete ulaşan ve akıllı telefonu olan herkes çektiği fotoğrafını, vidoyu paylaşarak ya da paylaşımlara yaptığı yorumlarla yurttaş gazeteci olmuştur. Okuyucu artık pasif olmaktan çıkıp, aktif rol oynayarak habercilik

yapısını değiştirmiştir. Bunun sonucunda yorum yapan, paylaşan, beğenen, olay yerinden video aktaran aktif yurttaş gazeteciliği yaygınlaşmıştır. Ancak Kırgızistan'a baktığımızda Kırgızistan'daki üniversite öğrencilerinin yurttaş gazeteciliğinde yeterince aktif olmadıkları ve Kırgızistan'da yurttaş gazeteciliğinin yeterince gelişmediği görölmektedir.

Öğrencilerin hepsinin birden fazla sosyal medya mecrası kullanmalarına rağmen sosyal medya mecralarını yurttaş gazeteciği faaliyeti için kullanmadıkları görönmektedir. Aynı zamanda yurttaş gazeteciliğinin Kırgızistan'da gezilmediğini belirtmektedirler. Diğer taraftan öğrencilerin Kırgızistan'da yayın yapan yurttaş yayını yapan radyolar ve yurttaş gazeteciği alanı olan gazeteler hakkında bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bunda yayınların sürekli olmaması ve popülerlik kazanamamaları önemli bir etken olarak söylenebilir.

Özellik üniversite öğrencilerinin yurttaşlık gazeteciliği yönünde negatif düşünceleri bulunmaktadır. Öğrenciler yurttaş gazetecilerini etik ihlaller yaptıklarını yalan haber yayınladıklarını ve paylaşımlarda dini ve ulusal ayrımcılık yapan haberleri yaptıklarını düşünölmektedirler. Bunun yanında öğrencilerin yurttaş gazeteciliği ile ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

1. ALİ, S. R. & Fahmy, S. (2013). Gatekeeping and Citizen Journalism: The Use of Social Media During in The Recent Uprisings in Iran, Egypt and Libya. *Media, War & Conflict*. 6 (1), 55 – 69.
2. BALEL, C. (2009). Günümüz Türk Basınında Yurttaş Gazeteciliğinin Durumu Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı. Yüksek Lisan Tezi
3. Behar. H. (2013). Sosyal medya çağında gazetecilik. <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/sosyal-medya-cagında-gazetecilik-14284> (Erişim, 11.02.2020).
4. KARADUMAN M (2017) “Değişen habercilik ve Yeni Gazetecilik Türleri” *Publik Relations Cultural Medya Studies*.
5. KIM, Y. ve Lowrey, W. (2015). Who are citizen journalists in the Social Media Environment?: Personal and Social determinants of citizen journalism activities. *Digital Journalism*, 3 (2), 298-314.
6. Kurt, H., (2014),Gazetecilik Pratiği ve Sosyal Medya, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13 (4):821-835, ISSN: 1303-0094
7. KUTLU Ö. T. ve Bekiroğlu, O. (2010). Türkiye'de Yurttaş Gazeteciliği Bağlamında İnternet Haberciliği: Bianet Örneğinde Kentsel Dönüşüm Projesiyle İlgili Haberlerin Analizi, *Selçuk İletişim*, 6 (2), 254-269.

8. Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları, Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. İstanbul: Alt Kitap
9. Önder, M., Karaman, M. (2015) Yurttaş Gazeteciliğinin Ana Akım Medya'ya etkisi Erciyes İletişim Dergisi, Cilt 4 Sayı 2 sayfa (164-180)
10. MUTLU, E. (2005) *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya* Ankara, Ütopya Yayınevi
11. NİP, J. (2006). "Exploring the second phase of public journalism". *Journalism Studies*, 7(2), 212–236
12. SHAFFER J (2004) *The Media and Civic Engagement*, http://www.pew-center.org/doingcj/speeches/s_grantmakers.html, Erişim: (07.12.2004).
13. TURAN, N. (2007) "Yeni Medya ve Gazetecilik" Yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı.
14. YILDIRIM, B. (2009). *Gazetecilik Eğitimi: Değişim İhtiyacı ve Dönüşümler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: AÜ. SBE
15. (https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_contest_bishkek_galich/24344509.html) (erişim tarihi 05.02.2020)
16. <http://media.kg/news/obshhinye-radiostancii-stanovyatsya-populyarnymi/> (erişim tarihi 05.02.2020)

**E-DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE
KAMU İDARE KURUM VE KURULUŞLARI
E-FATURA İLE E-DEFTER UYGULAMALARINA
BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM**

*Fatma TEKTÜFEKÇİ**

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman Anabilim dalı, f.tektufekci@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB); gelişen bilişim teknolojisine uygun olarak ekonomik faaliyetleri elektronik ortamda izleme, analiz etme, raporlama, denetim alt yapısını oluşturma, kâğıt belge ve defter kullanımı maliyetleri (kâğıt, tasdik, baskı, arşivleme, iletim, muhafaza, ibraz, muhasebe entegrasyonu vb.) azaltma, belgelerde standart format oluşturma, belgenin tarafları (düzenleyen ve alıcı) arasında güvenli, zaman ve maliyet tasarrufu sağlayıcı bir sistemle kamu hizmet kalitesi ile mükellef işlem yapma hızını ve vergi kanunlarına uyumunu artırma, kayıtdışılığın önlenmesi vd. amaçlarla yasal mali belgelerin elektronik belge (e-Belge) olarak oluşturulması, düzenlenmesi, iletilmesi, muhafaza, ibrazına ilişkin usul ve esasları içeren bugüne kadar yayımladığı ilgili Tebliği gözden geçirerek bir arada toplama kararı almıştır. Tüm tarafların tek kaynaktan bilgilenebilmesi ve e-Belge uygulamalarında bütünlüğün sağlanması amacıyla, 509 Sıra No.lu Hazine ve Maliye Bakanlığı GİB Vergi Usul Kanunu (VUK) Genel Tebliği hazırlanmıştır. Bu Tebliğ bağlamında kamuya yönelik “IV.1.4. e-Fatura Uygulamasına Geçiş Zorunluluğu: c) 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa ekli cetvellerde yer alan idare, kurum ve kuruluşlar ile iktisadi kamu kuruluşlarının elektronik fatura (e-Fatura) uygulamasından yararlanma zorunluluğu, usul ve esasları T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (MGM) tarafınca tespit edilen “Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Sistemi-BKMYS” çerçevesinde belirlenir.” şeklinde hükme yer verilmiştir.

İlgili Tebliğ’e göre; 5018 sayılı Kanuna ekli (I), (II) ve (III) sayılı cetvellerde yer alan idarelerin bu sistemi kullanması ve bu idarelere e-Fatura düzenlenmesi zorunlu hale getirilmiştir (Gülten, 2019: p95). Bu çalışmada; öncelikle kamuda Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi (BKMYBS), ardından dijital dönüşüme geçiş süreciyle bütünleşik çerçevede kamuda elektronik ortamdaki belge ve defter düzeninin irdelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıntılı incelenen esas konuyu, kamudaki günlük e-Fatura uygulaması oluşturmuştur.

2. DİJİTAL ORTAMDA KAMU İDARE, KURUM VE KURULUŞLARI ELEKTRONİK BELGE VE DEFTER UYGULAMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Çalışmada bu başlık altında sırasıyla; BKMYBS, kamuda e-Fatura ve elektronik Defter (e-Defter) uygulamaları incelenmiştir.

2.1. Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemine Bütüncül Bir Yaklaşım

Çalışma, temelde kamu e-Fatura uygulaması üzerine olup, kısaca tarihsel gelişim süreci içerisinde kamu mali yönetim ve muhasebe sisteminin temel birkaç noktasını vurgulamak, konuyu bütünleşik bir çerçevede ele

almak yararlı olacaktır. Bu çalışmanın bilimsel, akademik etik ve değerler açısından odak noktasının kamu muhasebesi ile denetimi üzerine bir inceleme olarak kabul edilmemesi, sadece kamuda e-Fatura kullanımına geçişte uygulamanın ön değerlendirilmesi olarak görülmesi uygundur.

Bilindiği üzere Türkiye’de muhasebe tarihi araştırmalarının öncüsü muhasebe uzmanı Sayın İsmail Otar olup, bu alanın araştırmacı duayen hocası Prof. Dr. Sayın Oktay Güvemli tarafından yazına önemli çalışmalar kazandırılmıştır. Güvemli (2000) *“Türk Devletleri Muhasebe Tarihi Araştırmaları”* kitabında; *“Osmanlı Devleti’nde devlet muhasebesinin hâkim olduğunu, genel kabul görmüş muhasebe ilke ve kavramlarının çoğunun Osmanlı Devlet Muhasebesi’nde görüldüğünü, iç muhasebe denetimi ve kesin hesabın kısa sürede çıkarılmasını göz önünde tuttuğu, devletin geliri arttırıcı, masrafları kontrol edici, tahsilatın hızlandırıcı oluşu, bütün bunların da bilgi için muhasebede aranan niteliği taşıdığı”* belirtilmiştir. Yine *“Osmanlı Devlet Muhasebesi’nin özellikleri arasında; tüm defterlerde, işlem gereği ortaya çıkınca yapılan ilk madde kaydında olayın niteliği, yeri, tarihi, ilgili kişilerin adları vb. bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmesi, bugünkü uygulamada görülen günlük ve büyük defter, madde numaralarının karşılıklı yazılmasına benzer bir düzenin Büyük Ruznamçe ve ilgili defterdarlığın Varidat Defteri arasında uygulanmakta oluşu, muhasebe kelimeleri arasında, imzalı mühürlü özel belgelere dayalı bilgi aktarma tekniklerinden yararlanılması, kayıtlarda çizme, karalama, silme gibi bir yola başvurmamaya özen gösterilmesi, yıllık kesin hesabı biran önce düzenleyebilmek için asıl defterlerin yanında, yardımcı defterlerin de ustalıklı ve planlı bir akışı içinde kullanılması, belge saklama ve koruma alışkanlığı ile arşiv düzeni, çıraktan ustaya, halifeden ve Baş Defterdara kadar kademeli anlayışın korunabilmesi, genel muhasebe düzeninin, deneyim ve gereksinimlere göre geliştirilmesi, esas ve özün daima korunması”* vb. sayılmaktadır. Konunun bu yönü ayrı bir çalışma kapsamlı ele alınabilir.

Güvemli vd. (2014) tarafından yazılan *“Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Muhasebesi-Anadolu Muhasebe Kayıt Kültürü”* başlıklı kitapta; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Muhasebesinin, Anadolu muhasebe kayıt kültürünü simgelediği, genelde Türklerin oluşturduğu Anadolu kayıt kültürünün 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi’ni izleyen tarihlerde başladığı, Fars kültürü çerçevesinde İlhanlı Devleti’nin mali yönetiminin çağın en ileri devlet muhasebesi düzenlerinden birisi olarak kurulduğu, bu kültürün de Anadolu muhasebe kayıt kültürünü biçimlendirdiği, Osmanlı Devleti’nde tahakkuk muhasebesinin kullanıldığı”* belirtilmiştir. Bu konunun detayları ve tüm incelikleri, üst düzeyde bilgi derinliği gerektirmektedir.

“Bir muhasebe kayıt yöntemi olan Merdiven Yöntemi, Devlet Muhasebesi olarak ortaya çıkmış ve gelişiminde Abbasi Devleti (750-1258), İlhanlı Devleti (1251-1353), Osmanlı Devleti (1299-1922) etkili olmuştur.

Uygulanmasında siyakat harf ve rakamları ile noktasız Arap harfleri kullanılmaktadır” (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010).

Ülkemizde kamu muhasebe sisteminde; “*Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) Tekdüzen Muhasebe Sistemi çalışmalarının 1938 yılında çıkarılan 3460 sayılı Kanun ile başladığı, asıl gelişmelerin 1964 yılında yürürlüğe giren 440 sayılı Kanun ile sağlandığı, İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) ’ni Yeniden Düzenleme Komisyonu ’nun 1968 yılında Muhasebe El Kitabı, Yüksek Denetleme Kurulu-Tekdüzen Muhasebe Koordinasyon Devamlı İhtisas Komisyonu Çalışmaları vb. gibi girişimlerin etkin ve etkili olduğu” (Aktaran: Güvemli, 2001) bilinmektedir. Kamu Malî Yönetim Sistemi, 1927 yılında çıkarılan “1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu” ile düzenlenmiş, söz konusu Kanun az sayıda değişiklik ile uzun süre yürürlükte kalmıştır. Kamuya ilişkin birincil ve ikincil mevzuatta önemli değişikliklere gidilmiş, 10.12.2003 tarihli “5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu” ile mali yönetim ve kontrol sisteminde bütünüyle yeni bir anlayış getirilmiştir. Bu Kanun da değişiklik yapılmıştır. Ayrıca 2002 yılında *Say2000i* Muhasebe Sisteminin devreye girmesiyle kamudaki ödemeler manuel sistemden elektronik sisteme geçmiş, 2010 yılında Kamu Harcama ve Muhasebe Bilişim Sistemi (KBS) ile de harcama birim ödemesi elektronik ortama taşınmıştır. *BKMYBS Projesi* son yılların yeni olgusu olup, temel amacı; bütçe kanunu hazırlıklarının başlatılmasından kesin hesabın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ’de kanunlaşmasına kadar geçen mali işlemlere ilişkin süreçlerde kullanılan otomasyon sistemlerinin, e-Belge, elektronik imza (e-İmza), otomatik muhasebe vb. gibi yeni teknolojik olanaklara kavuşturulması ve mali yönetim sistemi için süreç odaklı bütünlük bir bilişim sistemi altyapısının oluşturulmasıdır. BKMYBS için, mali yönetim sisteminde yer alan kurumlar ile yürütülecek çalışmalarda geçerli olacak temel prensipler sıralanmıştır. Bunlardan tarafımızca seçilen sadece birkaçı aşağıdaki gibidir (muhasebat.hmb.gov.tr, 2020):*

- Maliye Bakanlığı¹’nin, entegrasyon çözümleriyle ilgili belirleyeceği ve açık bir şekilde yayınlayacağı birlikte çalışabilirlik standartlarına (kurumsal, teknik, anlamsal) uygun yazılım çözümlerinin oluşturulmasında, sahip olunan bilgi ve tecrübenin kurumlarla paylaşılması, aynı zamanda harcama süreçleri ile ilgili sunulan hizmetlerin süreç odaklı bir yaklaşım çerçevesinde geliştirilmesi,

- Bütünlük sisteme ilişkin tasarım, 5018 sayılı Kanun kapsamında ilgili tüm iş ve işlemlerin elektronik ortamda e-Belge kurgusu çerçevesinde yapılması,

¹ İlgili tarih itibarıyla söz konusu Bakanlığın adı Maliye Bakanlığı iken artık Hazine ve Maliye Bakanlığı’dır. Çalışmada bundan sonra yeni adı anılacaktır.

- BKMYBS’in; e-Tedarik, e-Fatura, e-Tahsilat, e-Denetim, mali tablo ve risk analizi, karar destek erken uyarı sistemleri gibi modern uygulamaları da içerecek şekilde tasarlanması.

MGM’in (2018) “*Devlet Muhasebesinde Dönüşüm Bütünleşik Kamu Mali Yönetimi Vizyonunda Devlet Muhasebesi*” sunusunda yukarıda belirtilen bu elektronik uygulamalar “***Katma Değerli Uygulamalar (e-Fatura,...)***” olarak adlandırılmış ve eski ile yeni muhasebe sistemi tablo 1’deki gibi karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Eski (Say2000i) ve Yeni Muhasebe Sistemi Karşılaştırması

Say2000i	Yeni Muhasebe Sistemi
Muhasebe birimi muhasebesi	Kurum muhasebesi Birden fazla hesap planı yönetimi
Muhasebe kayıt formu	Süreç bazlı muhasebe
Kağıda dayalı işlem adımları	Elektronik belge kurgusu e-Tedarik, e-Fatura, e-Tahsilat vb. uygulamalara hazırlık
Tek katmanlı mimari	Mikro servis tasarımı
Geleneksel veri alışveriş yöntemleri	Gelişmiş entegrasyon olanakları
Desktop / Thinclient	PC + Mobil

Kaynak: MGM; TÜRMOB19112018_102722_71a24db6-bab5-4912-949b-8ed29e5433f2.pdf:18.

Yeni sistem kurgusu; bütçe türü-kamu idaresi-harcama-muhasebe birimi, hesap planı, yevmiye defteri, harcama birimi bazında kayıt tutma, varlık (taşınır-taşınmaz), emanet, teminat mektubu, muhasebe kaydı vb. olarak yapılmıştır (Eroğlu, 2019).

Mevcut sorunları aşmaya yönelik geliştirilen yeni sistemden beklenen yararlar da sayılmıştır. Bunlardan tarafımızca seçilen birkaçı şöyledir (muhasebat.hmb.gov.tr, 2020):

- Harcama süreçlerindeki kontrol düzeyinin artması,
- Kamuda finansal raporlama olanaklarının geliştirilmesi,
- e-Belgenin yaygınlaşmasıyla, kâğıt kullanımının en aza indirilmesi ve kâğıda dayalı süreç sorununun giderilmesi,
- İç ve dış denetim faaliyetlerinde bilgisayar destekli tekniklerin kullanım olanağının artması,
- Ülkemizin içinde bulunduğu *e-Dönüşüm sürecinin* hızlanması.

Söz konusu yararlar da sonuncusu, Türkiye’deki e-Dönüşüm sürecindeki elektronik uygulamaların önemini vurgulamaktadır.

Günümüz bağlamında 26.06.2018 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan ve 01.01.2018 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren “*Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*” ile yapılan düzenlemede (Md.1); “*Bu Yönetmeliğin esas amacı; 10.12.2003 tarihli 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda yer alan işlemlerin elektronik ortamda ve bütünleşik bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla; ilgili mevzuatında tutulması ya da düzenlenmesi öngörülen defter, kayıt, belge vb. içeriklerin elektronik*

ortamda oluşturulması, kaydedilmesi, iletilmesi, muhafaza ve ibraz edilmesi ile mezkur Kanun kapsamındaki süreçlere yönelik bilişim sistemleri arasındaki birlikte işlerlik standartlarının ve güvenlik politikalarının belirlenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir.” şeklinde hüküm altına alınmıştır. “İdari organizasyonlardan bağımsız olmak üzere BKMYBS; makroekonomik tahmin ve planlama, mali planlama, bütçe yönetimi, nakit yönetimi, borç yönetimi, gelir yönetimi, kamu personel yönetimi, varlık yönetimi, harcama yönetimi, muhasebe ve mali raporlama, izleme ve değerlendirme, denetim gibi fonksiyonel süreçlere ilişkin olarak birbirleri ile etkileşimli bir şekilde çalışan yazılım veya yazılımların oluşturduğu entegre sistemler bütünüdür. Bu birinci fıkrada yer alan fonksiyonel süreçlerin otomasyonu amacı ile; merkezi düzenleyici ve yönlendirici idareler ile Sayıştay ve diğer kamu idareleri tarafından geliştirilen bilişim sistemlerinin mali yönetim ile ilgili uygulamaları, kamu idarelerinin ortak mali işlemlerine ilişkin olarak geliştirilen ve isteyen kamu idarelerinin kullanımına sunulan referans uygulama BKMYBS tanımına dahildir.” (Yönetmelik Md.5/1-5/2). BKMYBS oluşturulması ve işletilmesi, “Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Politika Belgesi ve Eylem Planı (2017-2020)” ile “2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı” esas alınarak temel prensipler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

“**Muhasebe Yönetim Sistemi (MYS)**” ilgili Yönetmeliğin 16. Maddesi 1 ve 2 fıkrasında şu şekilde hüküm bulunmaktadır: “Kamu idarelerine ait mali işlemlerin yürütüldüğü ve bu süreçlerde kullanılması zorunlu belgelerin e-belge ve e-imza altyapısına uygun olarak elektronik ortamda oluşturulduğu, kaydedildiği, raporlandığı, iletildiği, muhafaza ve ibraz edildiği sistemdir. Sistemin temel özellikleri aşağıda yer almaktadır:

a) Muhasebe kayıtları, kamu idaresi bazında tutulur. Kamu idaresinin döner sermaye, sosyal tesis gibi merkezi yönetim bütçesi dışındaki faaliyet alanları için sistemde ayrı hesap planları ve defterleri oluşturulabilir.

b) Gerçekleşen mali işlemlerin muhasebe kayıtları harcama birimleri esas alınarak kamu idaresi bazında tutulur ve raporlanır.

c) Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği (2014)’ne göre tutulması zorunlu defterler aşağıda açıklandığı şekilde elektronik ortamda tutulur:

1) Yevmiye defterine, mali yılın başında “1” den başlayıp, hesap dönemi sonuna kadar müteselsil numara verilir. Muhasebe hizmetleri merkez ve dışı muhasebe birimlerince yürütülen kamu idareleri için yevmiye defteri idarenin merkez muhasebe birimi nezdinde tutulur, merkez dışı muhasebe birimleri kayıtlarını merkez muhasebe biriminde tutulan yevmiye defterine yapar. Ayrıca, muhasebe birimlerinin kendi iş sıralarını takip edebilmeleri için gerçekleşen her bir işleme muhasebe işlem numarası verilir ve raporlanır.

- 2) *Büyük defter, idarelerin merkez muhasebe birimlerinde tutulur.*
- 3) *Kasa defteri; idarelerin merkez muhasebe birimlerinde tutulur, merkez dışı muhasebe birimlerinin günlük kasa işlemleri ayrı bir numarayla kaydedilir ve raporlanır.*
- 4) *Yardımcı hesap defteri; idarelerin merkez muhasebe birimlerinde tutulur, herbir yardımcı hesaba ilişkin işlemler muhasebe birimlerinin ihtiyacı doğrultusunda ayrıca raporlanabilir.*
 - d) *Kamu idaresi esas alınarak oluşturulan MYS'de, mali işlemleri birden fazla muhasebe biriminde kayıt altına alınan idarelerin dönem sonu kapanış ve yeni yıl açılış kayıtları idare merkez muhasebe birimleri tarafından yapılır.*
 - e) *Sistemi kullanan kamu idarelerinde muhasebeleştirme belgesi olarak muhasebe işlem fişi kullanılır.*
 - f) *Alındı belgesinde, bilgisayar çıktısı kullanılır. Bu belgenin güvenliğini sağlamak amacıyla tekil doğrulamayı sağlayacak şekilde tekil sıra numarası verilir. Bakanlığın uygun görmesi halinde fotokopi kâğıdı da kullanılabilir.*
 - g) *Kamu idarelerinin alacakları elektronik ortamda dosya bazında takip edilir. Her bir alacak için tahakkuk kayıtlarına ilişkin bilgilerin yer aldığı izleme dosyası açılır ve muhasebe birimlerinde kayda alınır. Alacak işlemlerine ilişkin süreçler, kamu idarelerinin bünyelerinde bulunan bilişim sistemleri aracılığı ile tanımlı entegrasyon kurallarına uygun bir şekilde de gerçekleştirilebilir. 213 sayılı VUK 5'inci maddesinde yer alan vergi mahremiyeti kapsamına giren işlemlere ilişkin süreç ve uygulamalar saklıdır.”*

Standart belge ve raporlama (SBR) (Yönetmelik: Md.22) kapsamına alınacak süreçler; e-Belge formatları, örnek doküman görünüşleri, kılavuz içerikleri ve ilgili tüm teknik hususlar, BKMYBS Yönlendirme Komitesi çalışmaları sonrasında Bakanlık tarafından belirlenir. BKMYBS hakkında bilgi verildikten sonra kamuda e-Fatura uygulamasına geçilebilir.

2.2. Kamuda e-Fatura Uygulamasına Bütüncül Bir Yaklaşım

“Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” kapsamında **e-Fatura**'ya **genel** olarak şöyle yer verilmiştir (2018:Md.23) “Kamu idareleri tarafından düzenlenen veya harcama süreçlerinde alınan faturalarda e-Fatura kullanılabilir. Bu kapsamda e-Fatura, Evrensel İşletme Dili (Universal Business Language-UBL) Türkiye Özelleştirmesi (UBL-TR) fatura formatı esas alınarak oluşturulur ve muhatabına e-Fatura uygulaması aracılığı ile ulaştırılır. Kamu idareleri, e-Fatura uygulamasını Bakanlık ve GİB arasında oluşturulan “Özel Entegrasyon” yöntemi ile kullanır. Bakanlık, iş süreçleri ve işlem hacimlerinin gerektirdiği durumlarda e-Fatura uygulamasını kullanmaksızın e-Fatura alabilir veya gönderebilir. Harcama süreçlerine ilişkin e-

Fatura, muhatabına sadece “TEMELFATURA senaryosu” kullanılarak iletilir. “TEMELFATURA senaryosu” dışında iletilen herhangi bir e-Fatura dokümanı, “TEMELFATURA senaryosu” ile iletilmiş sayılır. Bakanlık, harcamalara ilişkin olarak e-Fatura düzenleyebilecek mükellefler ile e-Fatura kabul edebilecek kamu idarelerini ve/veya harcama birimlerini www.efatura.gov.tr internet sitesinde duyurur. Bakanlık, harcama süreçlerinde kullanılan e-Fatura kapsamında yer alan mal ve hizmet tanımlaması için kullanılacak genel bir ürün ve hizmet sınıflandırmasını Türkiye İstatistik Kurumu ile geliştirir. E-Faturaların ödenmesine ilişkin olarak düzenlenecek “Ödeme Emri Belgesi” ve “Muhasebe İşlem Fişi” dokümanlarının da elektronik ortamda oluşturulması zorunludur.”

“Temel Fatura Senaryosu”; sadece fatura düzenleme ve gönderme sürecine yönelik olup, her ölçek ve sektördeki kamu veya özel sektör satıcı ve alıcıları ile her türlü mal ya da hizmet satışını kapsamakta ve bu senaryoda faturaya ilişkin itirazlar harici yollarla gerçekleşmektedir (UBL-TR (Temel Fatura Senaryosu)-v.0.2, 2015).

İlgili Yönetmeliğin 24. Maddesi’nde belgelerin oluşturulması, muhafazası ve ibrazı hususu;

“(1) Bakanlık, BKMYBS kapsamında;

a) Belirli konu, süreç veya belgeler açısından gerçekleştirme belgeleri ile diğer belgelerin, SBR kapsamında olmak üzere, elektronik ortamda oluşturulması, iletilmesi, muhafazası ve ibrazı zorunluluğunu getirebilir.

b) Gerçekleştirme belgeleri ve diğer belgelerle ilgili işlemlerin elektronik ortamda yürütülmesi sırasında yapısal dosya formatlarının yanı sıra yapısal olmayan dosya formatlarının da (kâğıt belgelerin taranması sonucunda elde edilenler dahil) kullanılmasına izin verebilir. Yapısal dosya formatı olarak tanımlanmış belgeler ile ilgili süreçler, yapısal olmayan dosya formatları ile gerçekleştirilemez.

c) e-İmzalı veya ıslak imzalı belgelerin muhafazası ve muhasebe birimlerine ibraz işlemlerini idareler ve/veya işlemler bazında farklılaştırabilir.

(2) e-Defter ve belgeler ilgili mevzuatında belirlenen sürelerde, istenildiğinde ibraz edilmek üzere elektronik ortamda muhafaza edilir.” şeklinde hüküm altına alınmıştır.

Bütünleşmiş iş süreçlerinin yapısal e-Belge kurgusuna göre oluşturulması prensibine dayalı olarak yürütülen çalışmalarda, yeni bir adım daha atılarak kamu harcama süreçlerinde e-Fatura kullanımı için gerekli altyapı tamamlanmıştır. Böylelikle e-Fatura uygulamasıyla, kamudan kamuya (Government to Government-G2G) ve özel sektörden kamuya kesilen (Business to Government-B2G) faturalar elektronik ortamda ve standart bir formda harcama süreçlerine dahil edilecektir. 01.03.2019 tarihinden itibaren kayıtlı yaklaşık yüz bin e-Fatura mükellefi, 218 kamu idaresine bağlı

altmış bin harcama birimi adına e-Fatura gönderebilecektir. Mevcut e-Fatura kullanıcılarının kamuya tamamen e-Fatura göndermesi durumunda, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin faturaya bağlı harcamasının %75'ten fazlası e-Belge ortamına taşınacaktır. Yeni uygulama ile mali işlem süreçlerinde otomatik kontrol mekanizmaları işletilebilecek, kamu harcama ve muhasebe süreçleri otomatize edilerek, hâlihazırda kâğıda dayalı ve ıslak imzalı olarak yürütülen kamu mali süreçlerindeki bürokrasi ve kırtasiyecilik azaltılacak, emek ve zamandan da tasarruf kazanımı olacaktır. Kamu e-Fatura uygulaması, MGM koordinasyonunda yürütülen ve ülkemiz ulusal yazılım teknolojilerinin gelişimini destekleyerek bu konudaki dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen BKMYBS Projesi kapsamında hayata geçirilmiştir. İnovatif çalışmalarla açık kaynak kodlu yazılımlar kullanılarak geliştirilen Yeni Devlet Muhasebesi Bilişim Sistemi ile Yeni Harcama Yönetim Sistemi (MYS) merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Kamu mali yönetimi açısından yapısal bir reform niteliğinde olup, ülkemiz dijital dönüşüm sürecine önemli katkı sağlamaktadır (muhasebat.hmb.gov.tr/haberler/kamudaefaturadonemibasliyor,2020). Medyada kamuda e-Fatura dönemi başlıklı haberde bu son ifade “Ülkenin dijital dönüşümüne katkı” şeklinde özellikle alt başlıkta vurgulanarak aktarılmıştır (Çiçek, 2019).

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından Mart 2020 dönemi başında muhasebede gündem şeklinde yapılan e-Belge/e-Defter uygulamalarına ilişkin sunuda toplam kayıtlı e-Fatura kullanıcısı sayısı 118.296'dır. Bu sayının 10.596'sı kamu kurumu ve 107.700'ü özel sektör firmasıdır (TÜRMOB: Gudem1Sunum.pdf, 2020).

5018 sayılı Kanunu'nun ek-4'üncü maddesinin verdiği yetki ve 2017/7 sayılı “Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Politika Belgesi ve Eylem Planı” konulu Başbakanlık Genelgesi ve Bakanlığın koordinasyonunda yürütülen “BKMYBS Projesi” kapsamında, 01.03.2019 tarihinden itibaren kamuda e-Fatura pilot uygulamasına başlanmıştır. BKMYBS gereğince geliştirilen bilişim sistemlerinde, kamu kurum harcama birimleri tanımlamalarında kurumsal kod yerine harcama ve muhasebe birimlerine ait vergi kimlik numaraları (VKN) kullanımı e-Belgelerin sistemler arasında iletilmesinde önemli bir unsur olmuştur. Uygulamada, harcama birimlerinin faturayı düzenleyen kişi/kurumlara hatalı VKN bilgisi vermesi ya da fatura düzenleyicilerinin sistemlerinde harcama birimlerinin eski VKN'lerinin kayıtlı olmasından dolayı faturalar hatalı/farklı harcama birimine gidebilmektedir. Bu nedenle hak sahiplerine yapılacak ödemede gereksiz işlem süreçleri ortaya çıkmaktadır. Kamu idare ödemelerinin aksamaması ve harcama birimleri açısından gereksiz işlem süreçlerine yol açılmaması için doğru VKN (başka bir ifadeyle kurumların harcama ve muhasebe işlemlerini gerçekleştirdikleri VKN) ile faturaların düzenlenmesi önem arz etmektedir. Özellikle sürekli olarak aylık fatura düzenlenmesini

gerektiren telefon, su, internet, doğalgaz vb. abonelik işlemlerinde yoğunluk olmaktadır. Bu süreçte, faturanın doğru birime iletilmesi için e-Fatura düzenleyicilerinin, hizmet verdiği kamu idaresi birimi ile iletişime geçilmesi, harcama biriminin VKN bilgisinin doğruluğunun teyit edilmesi, hatalı olanların güncellenmesi gerekir (ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/Kamu_eFatura_Duyurusu_Vol2_23072019.pdf, 2020).

Özetle; e-Fatura Uygulamasına kayıtlı olan vergi mükelleflerinin, 5018 sayılı Kanun ile belirlenmiş merkezi yönetim kapsamında yer alan ve MGM tarafından geliştirilen MYS'yi kullanan kamu idare ve bunlara bağlı harcama birimleri adına, 01.03.2019 tarihinden itibaren GİB e-Fatura uygulaması aracılığıyla, sadece “*TEMELFATURA senaryosu*” e-Fatura düzenleyip gönderebilecek, bu senaryo kullanılmayanlar da aynı senaryodan iletilmiş sayılacaktır. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idare ve ilgili harcama birimlerinin adlarına gönderilen e-Faturaları almaları ve ilgili harcama-muhasebe süreçlerinde kullanmaları için gereken özel entegrasyon ve yazılım altyapısı, MGM tarafından geliştirilmekte ve işletilmektedir. MGM, söz konusu birimler açısından özel entegratör rolüne sahip olacak şekilde e-Fatura uygulamasında tanımlanmıştır. Düzenlenecek e-Fatura'ya ilişkin mevcut teknik kılavuzlara ilave olarak “*Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Kullanımı Teknik Kılavuzu*”nda yapılan açıklamaların da önemle dikkate alınması gereği vurgulanmaktadır. Bu teknik kılavuza www.efatura.gov.tr ve www.muhasibat.gov.tr/efatura adresinden ulaşılabilmektedir. (ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/Kamu_eFatura_Duyuru.pdf, 2020). Hazine ve Maliye Bakanlığı MGM ile Hazine ve Maliye Bakanlığı GİB tarafından Kamu Harcama Süreçlerinde e-Fatura Uygulamasına yönelik hazırlanan kılavuz ilk olarak 01.02.2019 tarihinde; 5018 Sayılı Kanun ile belirlenmiş merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerine, GİB e-Fatura Uygulaması aracılığı ile UBL-TR e-Fatura gönderimine ilişkin genel işleyişi ve ilave kurallar hakkında bilgi vermek amacıyla versiyon 1.0 şeklindedir (Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması-v.1.0, 2019: 4). Bu kılavuz; 29.07.2019 tarihinde versiyon 1.1. olarak “*Schematron kurallarında bazı alanların zorunlu olmasının kaldırılması*”, 29.11.2019 tarihinde ise versiyon 1.2. şeklinde “*Kamuda e-Fatura uygulamasında geçiş süreci*”ne ilişkin bilgi eklemeleri ile güncellenmiştir. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri ve ilgili harcama birimleri adına, GİB e-Fatura Uygulaması aracılığı ile gönderilecek e-Fatura dokümanlarında ilave olarak yer verilmesi gereken “Banka Bilgisi”nin yanısıra GİB e-Fatura uygulaması schematron kurallarına ilişkin yayımlanmış olan düzenlemelere de gerekli kurallar eklenmiştir (Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması-v.1.2, 2019: 4-5). İlk yayımlanan kılavuzda; sınıflandırma kodu, menşei ve banka bilgisi ile ilgili olarak GİB e-Fatura uygulaması schematron kurallarına yer verilmişken, en son düzenlemede sadece banka bilgisi yer almaktadır. Mevcut uygulama kurallarına, IBAN bilgisi de eklenerek schematron görünümüyle aşağıda şekil 1'deki gibi görselleştirilmiştir.

Şekil 1: GİB e-Fatura Uygulaması Kuralları “Banka Bilgisi” Schematron Görünüm Görseli

UBL-TR_Main_Schematron.xml dosyası	UBL-TR_Common_Schematron.xml dosyası
<pre> <sch:rule context="inv:invoice"> <sch:extends rule="UBLVersionIDCheck"/> <sch:extends rule="CustomizationIDCheck"/> <sch:extends rule="ProfileIDCheck"/> <sch:extends rule="InvoiceIDCheck"/> <sch:extends rule="CopyIndicatorCheck"/> <!--<sch:extends rule="TimeCheck"/>--> <sch:extends rule="InvoiceTypeCodeCheck"/> <sch:extends rule="CurrencyCodeCheck"/> <!--<sch:extends rule="URI2IDCheck"/> --> <sch:extends rule="SignatureCountCheck"/> <sch:extends rule="GeneralWithholdingTaxTotalCheck"/> <sch:extends rule="DelIVERYCodeCheck"/> <sch:extends rule="TaxRepresentativePartyCheck"/> <sch:extends rule="PayeeFinancialAccountCheck"/> </sch:rule> </pre>	<pre> Ödemenin yapılacağı IBAN Bilgisi Kurah (PayeeFinancialAccountCheck) <!-- Muhasebat payee financial account rule --> <sch:rule abstract="true" id="PayeeFinancialAccountCheck"> <sch:assert test="string-length(normalize- space(string(cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount))) != 0">inv:invoice/cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount elemanı zorunludur ve boş değer içermemelidir.</sch:assert> <sch:assert test="string-length(normalize- space(string(cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:ID))) != 0">inv:invoice/cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:ID elemanı zorunludur ve boş değer içermemelidir.</sch:assert> <sch:assert test="matches(cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:ID,'^TR\d{7}][A-Z0-9]{17}\$')">inv:invoice/cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:ID geçerli iban değeri içermelidir.</sch:assert> <sch:assert test="string-length(normalize- space(string(cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:CurrencyCode))) != 0">inv:invoice/cac:PaymentMeans/cac:PayeeFinancialAccount/cbc:CurrencyCo de elemanı zorunludur ve boş değer içermemelidir.</sch:assert> </sch:rule> Açıklama Ödemenin yapılacağı IBAN bilgisi girilecektir. Örnek kullanım (IBAN): <cac:PaymentMeans> <cac:PayeeFinancialAccount> <cbc:ID>TR11111111111111111111111111111111</cbc:ID> <cbc:CurrencyCode>TRY</cbc:CurrencyCode> <cbc:PaymentNote>Payment Note</cbc:PaymentNote> </cac:PayeeFinancialAccount> </cac:PaymentMeans> </pre>

Kaynak: Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması-v.1.2, 2019: 5.

Kamuya düzenlenen e-Fatura’da “KAMU FATURA Senaryosu” eklenmiş olup, kullanımı şu an zorunlu değildir. TEMEL veya KAMU Senaryosu olan Kamuya düzenlenen e-Fatura’da ilgili alana geçerli bir Türkiye IBAN numarası ve para birimi kodu yazılması gerekmektedir. Şekil 1’den de görüldüğü üzere kılavuzdaki Genişletilebilir İşaretleme Dili (eXtensible Markup Language-XML) örneğinde IBAN bilgisi PaymentMeans/PayeeFinancialAccount/ID alanına, para birimi ise PaymentMeans/PayeeFinancialAccount/CurrencyCode alanına yazılmalıdır (ebelge.gib.gov.tr/duyurular.html, 2020). Örneğin; GİB tarafından uyumluluk onayı almış yazılımlardan Uyumsoft’un Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Resource Planning-ERP) ile ilgili Kamu ERP çözümü, kurumların tüm süreçlerini elektronik ortamda planlaması ve yönetmesi için geliştirilmiş kamuya özeldir (uyumsoft.com/kamu-cozumleri, 2020). Örneğin; GİB’in uyumlu yazılımından olan ETA: SQL veya V.8-SQL e-Fatura Modülü kapsamında Fatura girişi Elektronik Fatura Bilgileri penceresinden Belge Tipi: 7-Kamu, Ödeme Bilgileri ekranındaki Hesap Kodu alanına Ödeme için Banka IBAN bilgisi tanımlanarak yapılmaktadır. Eğer birden fazla IBAN bilgisi varsa Fatura Modülü/Sabit Tanımlar/ Elektronik Fatura Tanımları/Ödeme Hesap Kodları bölümüne tanımlanmakta ve e-Fatura kaydedilirken Hesap Kodu alanında bulunan listeden seçilmektedir (web.eta.com.tr/notlar/kamu-idarelerine-e-fatura-duzenlenmesi.pdf, 2019: 2). İlgili yazılımın e-Fatura giriş ekran görüntüsü şekil 2’deki gibidir.

Sekil 2: Muhasebe Yazılımı e-Fatura Bilgi Giriş Ekran Görüntüsü

KOD TIRI	STOK KODU	STOK ÖZELİ	STOK BİRİMİ	PIYAS TIRI	MİKTAR	PIYAS	TUTAR	KDV ORANI	
1- Stok Kartı	STK-036	BARKOD OKUYUCU	ADET	2	1.00		540.00	540.00	18.00

Toplam	TUTAR	DOĞR TUTAR
Toplam	540.00	
Kim Toplamı	0.00	
Net Toplamı	0.00	
İst Toplamı	637.20	

Kaynak: web.eta.com.tr/notlar/kamu-idarelerine-e-fatura-duzenlenmesi.pdf, 2019: 2.

TÜRMOB, 509 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği yayımlandıktan sonra Ekim-2019'da e-Belge Uygulamalarına yönelik hazırladığı özel mevzuat sirkülerinde e-Fatura konusunda özellik arz eden durumlarda kamuda e-Fatura kullanımı konusuna yer vermiştir (TÜRMOB Özel Mevzuat Sirküleri-2019/164).

Yukarıda belirtildiği üzere; söz konusu idare, kurum ve kuruluşlar ile iktisadi kamu kuruluşlarının ilgili Tebliğ'e göre Aralık-2019 dönemi itibarıyla GİB'in internet sayfası aracılığıyla sorulan sorular ve cevapları arasında; e-Fatura uygulamasına ve diğer uygulamalara geçme zorunluluğu bulunmamakta olup, bu kurumların durumu 'MGM tarafınca tespit edilen BKMYS çerçevesinde belirlenecektir' ifadesine istinaden kamu kurumlarına e-Fatura düzenleme yönünde hali hazırda bir zorunluluk olmadığı, ancak bununla birlikte 2020 yılı içinde e-Fatura uygulamasına kayıtlı mükelleflerce, e-Fatura uygulamasına kayıtlı kamu kurum ve kuruluşlarına düzenlenecek tüm faturaların e-Fatura olmasının planlandığı, ilgili düzenlemenin GİB'in ebelge.gib.gov.tr internet adresinde ayrıca duyurulacağı bilgisi yer almıştır (ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_CokSorulanSorular.pdf, 2020).

Ayrıca 509 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği'nde "V.7. e-Belge Olarak Düzenlenme Zorunluluğu Getirilen Belgelerin Kâğıt Olarak Düzenlenebileceği Haller: a) Başkanlığın ve e-Belge uygulamalarına taraf olan diğer kamu kurum ve kuruluşlarının bilgi işlem sistemlerinde ortaya çıkan arıza, kesinti ile bu sistemlerde yapılan bakım, ... ç) Bakanlık veya Başkanlık tarafından e-Belge uygulamalarına ilişkin olarak yayımlanan genel tebliğ, sirküler ve teknik kılavuz ve duyurularında, belgelerin e-Belge yerine kâğıt olarak düzenlenmesine izin verilmesi, gibi nedenlerle kanunen düzenlenmesi gereken sürenin geçirilmemesi kaydıyla, kâğıt olarak düzenlenmesi

durumunda özel usulsüzlük cezası kesilmez.” şeklinde hüküm altına alınmıştır.

Bu nedenle, kamu idarelerinin e-Fatura uygulamasına geçiş sürecinde gerek özel entegratörlerin ve gerekse de kendi bilgi işlem sistemlerini entegre etmek suretiyle e-Fatura uygulamasından yararlanan mükelleflerin, kılavuzda açıklanan usul ve esaslara uygun geliştirmeleri ya da aksi belirtileninceye kadar, e-Fatura mükellefi kamu idareleri adına e-Arşiv ya da kâğıt fatura düzenlemeleri de olasıdır (Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması-v.1.2, 2019: 4-5). Yine ilgili Tebliğ “IV.2.4.3. e-Arşiv Fatura Olarak Düzenlenme Zorunluluğu Getirilen Diğer Faturalar: e-Arşiv Fatura uygulamasına dahil olmayan mükelleflerce, 01.01.2020 tarihinden itibaren düzenlenecek faturaların, vergiler dahil toplam tutarının 30.000 TL’yi (vergi mükelleflerine düzenlenenler açısından vergiler dahil toplam tutarı 5.000 TL’yi) aşması halinde, söz konusu faturaların ilgili Tebliğin “V.7.” ve “VIII.” No.lu bölümlerinde belirtilen istisnai durumlar haricinde, “e-Arşiv Fatura” olarak Başkanlıkça sunulan “e-Belge Düzenleme Portalı” üzerinden düzenlenmesi zorunludur. e-Arşiv Fatura yerine matbu-kâğıt fatura düzenlenmesi veya alınması durumunda faturayı düzenleyen ile nihai tüketici dışındaki vergi mükellefiyeti bulunan alıcı hakkında düzenlenen veya alınan her bir kâğıt fatura için ayrı ayrı olmak üzere Kanununun 353’üncü maddesinde öngörülen cezai hüküm uygulanır.” Bu bağlamda, 5018 Sayılı Kanunu’na ekli cetvellerde yer alan idare, kurum ve kuruluşların e-Belge uygulamalarına geçiş zorunlulukları usul ve esasları MGM tarafınca belirleneceğinden, söz konusu kurum ve kuruluşların 5.000 ve/veya 30.000 TL ve üzeri satışlar için GİB “e-Belge Portalı” üzerinden e-Arşiv Fatura düzenleme zorunluluğu MGM tarafından düzenleme yapılana kadar bulunmamakta, isteğe bağlı düzenlenebileceği belirtilmektedir (ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/DUYURU_5018.pdf, 2020). Söz konusu Tebliğ’de değişiklik yapılmasına yönelik Tebliğ Taslağı’nda “Md.3-Aynı Tebliğin “IV.2.4.3. e-Arşiv Fatura Olarak Düzenlenme Zorunluluğu Getirilen Diğer Faturalar” başlıklı bölümünün birinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir: “e-Arşiv Fatura uygulamasına dahil olmayan mükelleflerce, 01.01.2020 tarihinden itibaren düzenlenecek faturaların, vergiler dahil toplam tutarının 30 Bin TL’yi (vergi mükelleflerine düzenlenenler açısından vergiler dahil toplam tutarı 5.000 TL’yi) aşması halinde, faturaların, bu Tebliğin “V.7.” ve “VIII.” numaralı bölümlerinde belirtilen istisnai durumlar haricinde, “e-Arşiv Fatura” olarak Başkanlıkça sunulan e-Belge düzenleme Portalı üzerinden ya da Başkanlığın e-Belge düzenleme Portalı’na gerekli entegrasyonları sağlayarak Başkanlıktan izin alan özel entegratör kuruluşların sistemleri aracılığıyla düzenlenmesi zorunludur.” şeklinde olması öngörülmektedir (gib.gov.tr, 509_serno_vuk_genteb_taslak.pdf, 2020).

Kamuda e-Fatura uygulaması ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra e-Defter uygulaması ile de çok kısa bağlantılı kurulabilir.

2.3. Kamuda e-Defter Uygulamasına Bütüncül Bir Yaklaşım

Çalışmada “*Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*” kapsamında e-Defter uygulaması Madde 24/2’de düzenlenmiştir. Söz konusu ilgili kamu kurum/kuruluşlarının e-Defter tutma zorunluluğu; 3 Sıra No.lu Elektronik Defter Genel Tebliği (Sıra No: 1)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ ile “*Madde 1-3.2.3. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa ekli cetvellerde yer alan idare, kurum ve kuruluşlar ile iktisadi kamu kuruluşlarının e-Defter uygulamasından yararlanma zorunluluğu bulunmamakla birlikte isteğe bağlı olarak uygulamaya dâhil olabilirler.*” şeklinde hüküm altında alınmıştır.

Bu yukarıdaki ifade bağlamında, GİB’e sorulan bir sorunun cevabı olduğu (ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_Cok_Sorulan_Sorular.pdf, 2020), söz konusu ifadeye istinaden GİB internet sitesinde “zorunluluk geçiş tarihi açıklamasına da “başvurularını izleyen ayın başından itibaren defterlerini e-Defter olarak tutabilirler” şeklinde 3 Sıra No.lu Elektronik Defter Genel Tebliği dayanak gösterilerek yer verildiği görülmüştür ([ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_s.VUK_GT_Kapsaminda_Uygulamalara_Gecis_Takvimi_Tablosu_\(3\).pdf](http://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_s.VUK_GT_Kapsaminda_Uygulamalara_Gecis_Takvimi_Tablosu_(3).pdf), 2020). Buna göre öncelikle kamuda e-Fatura’ya odaklanmak sonra da e-Defter uygulamasına yönelmek yerinde olacaktır.

3. SONUÇ

Türkiye’de Hazine ve Maliye Bakanlığı GİB e-Belge uygulamalarında bütünlüğün sağlanması amacıyla yayımladığı 509 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği kapsamında kamuya yönelik 5018 sayılı Kanunu’na ekli cetvelerde yer alan idare, kurum ve kuruluşlar ile iktisadi kamu kuruluşlarının e-Fatura uygulamasına geçiş zorunluluğuna ilişkin usul ve esasları ise Hazine ve Maliye Bakanlığı MGM tarafınca tespit edilen BKMYBS çerçevesinde belirlenmesi ibaresi getirilmiştir. BKMYBS Uygulama Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik’te de genel olarak e-Fatura’ya yer verilmiştir. BKMYBS Projesi bağlamında, süreçteki geçişlerle 01.03.2019 tarihinden itibaren kamuda e-Fatura pilot uygulaması başlatılmıştır. Ayrıca 3 Sıra No.lu Tebliğ ile söz konusu idare, kurum ve kuruluşların e-Defter uygulamasından yararlanma zorunluluğunun bulunmadığı, ancak isteğe bağlı uygulamaya dâhil olabileceği düzenlenmiştir. Böylelikle e-Defter de gündeme getirilmiştir.

Bu çalışmanın oldukça kapsamlı oluşu ve içerik analizi de sunulamadığından kamu muhasebesine ilişkin öncelikle Devlet Muhasebesi, BKMYBS, kamu denetimi vb. konuda yapılan akademik literatür taramasına yer verilememiştir. Ancak yeni konu ile ilgili sadece örnekleme sunulabilir. Örneğin, Akçay (2017) çalışmasında; Devlet muhasebesinde reform niteliği taşıyan ve yeni bir uygulama olarak (yayının hazırlanış tarihi itibarıyla) 2018 yılında tüm kamu kurumlarında faaliyete başlayacak olan

bütünleşik devlet muhasebesi sisteminin özellikleri ortaya koyulmuş, yeni sistemin bütünleşik bir sistem olarak bilişim güvenliğinin eski sisteme göre daha da artırılması gereği vurgulanmıştır. Yine Uçma Uysal ve Aldemir (2018) çalışmalarında; BKMYBS Projesi, kamu sektörü açısından merkezi idare tarafından izinli girişler ile sağlanan bir blok zinciri teknolojisi bağlamında yeniden değerlendirilmiş, sisteminin dijitalleşmesi ve gerçek zamanlı raporlama ile bilgi edinme olanağının bu teknoloji ile şekillendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Yapılan bu çalışma ise, ülkemizde Covid-19 Pandemi Salgını döneminde de gündemin odak noktası konularından birisi olan kamuda başta e-Fatura olmak üzere bağıntılı e-Defter uygulamasını da içerecek şekilde teorik bazda bütüncül çerçevede bir incelemedir. Çalışmada, dijital çağda e-Dönüşüm sürecinde elektronik muhasebe uygulamaları anlamında temel e-Belge olan kamuda e-Fatura uygulamasına odaklanılarak ülkemiz uygulamasındaki yeri ve artan önemi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Ardından konu bütünlüğünü sağlamak için kamuda e-Defter uygulaması ile bağlantı ilişkisi kurularak ülkemizde gelinen noktaya dikkat çekilmiştir. Bu yönüyle çalışma alanında yazında kamudaki bu elektronik uygulamalar konusunda farkındalık yaratacak ve uygulamaların ele alındığı akademik yayınların sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda literatüre değer katacaktır.

KAYNAKÇA

1. 3 Sıra No.lu Elektronik Defter Genel Tebliği (Sıra No: 1)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ. 19.10.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmî Gazete.
2. Akçay, S. Kamu Mali Yönetiminde Devlet Muhasebesinin Rolünün Etkinleştirilmesi Çabaları ve Bütünleşik Yeni Devlet Muhasebesine Geçiş. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies* (IDEA studies), Ekim 2017; 3 (3): s. 162-176.
3. Çiçek, D. *Kamuda e-Fatura Dönemi*. 14.02.2019. [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kamuda-e-fatura-donemi/1392065>.
4. Eroğlu, V. *Yeni Muhasebe Sistemi Kurgusu ve Dönem Sonu İşlemleri Sunumu*. 16-17 Ocak 2019. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://muhasebat.hmb.gov.tr/yeni-muhasebe-sistemi-kurgusu-ve-donem-sonu-islemleri>.
5. Eta. 15.05.2019:1-4. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://web.eta.com.tr/notlar/kamu-idarelerine-e-fatura-duzenlenmesi.pdf>.
6. Gülten, S. 2019. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://canakkale.smmmo.org.tr/files/pdf/dokumanlar/SMMMSELGUL-TENELEKTRONIKMUHASEBE.pdf>.

7. Güvemli, O. **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu Tanzimatı Kadar.** C:2, 2. Bs., İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayını: İstanbul; 2000.

8. Güvemli, O. **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi-Cumhuriyet Dönemi XX. Yüzyıl.** C:4, ISBN:975-7429-26-0, Avcıol Basım Yayın: İstanbul; 2001.

9. Güvemli, O., Toraman, C. ve Güvemli, B. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Muhasebesi-Anadolu Muhasebe Kayıt Kültürü.** Muhasebe ve Finans Tarihi Vakfı (MUFTAV), ISBN:978-605-85912-2-6, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: Ankara; 2014.

10. Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği. 27.12.2014 Tarih ve 29218 (Mükerrer) Sayılı Resmî Gazete.

11. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2010). **Osmanlı İmparatorluğu Devlet Muhasebe Sistemi-Merdiven Yönteminin Kullanım Alanları.** İstanbul.

12. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:509). 19.10.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmî Gazete.

13. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *UBL-TR (Temel Fatura Senaryosu).* v.0.2: Ankara; 31.03.2015.

14. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *10/12/2003 Tarihli ve 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa Ekli Cetvellerde Yer Alan İdare, Kurum ve Kuruluşlar ile İktisadi Kamu Kuruluşlarınınca 5.000/30.000 TL Üzeri Düzenlenecek Faturalar Hakkında"-02.01.2020 Tarihli Duyuru:03.01.2020.* [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/DU-YURU_5018.pdf

15. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. 20.12.2019. [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_Cok_Sorulan_Sorular.pdf.

16. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: [https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_s.VUK_GT_Kapsaminda_Uygulamalara_Gecis_Takvimi_Tablosu_\(3\).pdf](https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/509_s.VUK_GT_Kapsaminda_Uygulamalara_Gecis_Takvimi_Tablosu_(3).pdf).

17. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *E-Fatura Uygulamasına Kayıtlı Kullanıcıların Kamu Harcama Birimlerine Düzenleyecekleri Faturaların E-Fatura Olarak Düzenlenebilmesi Hakkında Duyuru-04.02.2019.* [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/Kamu_eFatura_Duyuru.pdf

18. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *Kamu Harcama Süreçlerinde e-Fatura Kullanımı Hakkında Duyuru-23.07.2019.* [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/Kamu_eFatura_Duyurusu_Vol2_23072019.pdf.

19. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. 15.11.2019. [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://ebelge.gib.gov.tr/duyurular.html>.

20. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'ndan Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:509)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ Taslağı (Sıra No:...), 14.07.2020. [16.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/Tebliğler/Taslaklar/vuk/509_serno_vuk_genteb_taslak.pdf

21. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. *Devlet Muhasebesinde Dönüşüm Bütünleşik Kamu Mali Yönetimi Vizyonunda Devlet Muhasebesi Sunumu*.1-37. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: https://www.turmobil.org.tr/Arsiv/TurmobilGaleri/Dosyalar/3f76772f-8002-4f90-9752-c81167002d6c/19112018102722_71a24db6-bab5-4912-949b-8ed29e5433f2.pdf.

22. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. 28.02.2019. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://muhasebat.hmb.gov.tr/haberler/kamuda-e-fatura-donemi-basliyor>.

23. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://muhasebat.hmb.gov.tr>.

24. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ile T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması*. v.1.0; Şubat2019, Ankara.

25. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ile T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. *Kamu Harcama Süreçlerinde UBL-TR e-Fatura Uygulaması*. v.1.2; Kasım2019, Ankara.

26. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. *Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*. 26.06.2018 Tarih ve 30460 Sayılı Resmî Gazete.

27. T.C. Maliye Bakanlığı. *Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Politika Belgesi ve Eylem Planı (2017-2020)*. 2017/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi. (Mayıs-2017/Ankara), 16.05.2017 tarih ve 30068 sayılı Resmî Gazete.

28. T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. *2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı*. (Mart-2016/Ankara), 19.07.2016 Tarih ve 29775 (2.Mükerrer) Sayılı Resmî Gazete.

29. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB). *Özel Mevzuat Sirküleri-2019/164. E-Belge Uygulamaları*. 22.10.2019. [25.10.2019 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: http://www.asmo.org.tr/tablolari/genel/Turmobil_Sirkuler_2019_164.pdf.

30. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB). *Muhasebede Gündem: e-Belge/e-Defter Uygulamaları*. [06.05.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://www.turmob.org.tr/ebulten/Gundem/Gundem1Sunum.pdf>.

31. Uyumsoft. [17.08.2020 tarihinde erişildi]. Erişim adresi: <https://www.uyumsoft.com/kamu-cozumleri>.

32. Uçma Uysal, T. ve Aldemir, C. Dijital Kamu Mali Yönetim Sistemi ve Blok Zinciri Teknolojisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Kasım 2018; 11 (3): s. 505-522.